

DIGITALES ARCHIV

ZBW – Leibniz-Informationszentrum Wirtschaft
ZBW – Leibniz Information Centre for Economics

Bjørhusdal, Eli
Andersen, John Roger (Ed.); Nesse, Jon Gunnar (Ed.); Årethun, Torbjørn (Ed.)

Conference Paper

Immateriell kapital : Fjordantologien 2017

Provided in Cooperation with:
ZBW OAS

Reference: Bjørhusdal, Eli (2017). Immateriell kapital : Fjordantologien 2017. [Oslo] : Universitetsforlaget.

This Version is available at:
<http://hdl.handle.net/11159/2284>

Kontakt/Contact

ZBW – Leibniz-Informationszentrum Wirtschaft/Leibniz Information Centre for Economics
Düsternbrooker Weg 120
24105 Kiel (Germany)
E-Mail: [rights\[at\]zbw.eu](mailto:rights[at]zbw.eu)
<https://www.zbw.eu/>

Standard-Nutzungsbedingungen:

Dieses Dokument darf zu eigenen wissenschaftlichen Zwecken und zum Privatgebrauch gespeichert und kopiert werden. Sie dürfen dieses Dokument nicht für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, aufführen, vertreiben oder anderweitig nutzen. Sofern für das Dokument eine Open-Content-Lizenz verwendet wurde, so gelten abweichend von diesen Nutzungsbedingungen die in der Lizenz gewährten Nutzungsrechte. Alle auf diesem Vorblatt angegebenen Informationen einschließlich der Rechteinformationen (z.B. Nennung einer Creative Commons Lizenz) wurden automatisch generiert und müssen durch Nutzer:innen vor einer Nachnutzung sorgfältig überprüft werden. Die Lizenzangaben stammen aus Publikationsmetadaten und können Fehler oder Ungenauigkeiten enthalten.

<https://savearchive.zbw.eu/termsfuse>

Terms of use:

This document may be saved and copied for your personal and scholarly purposes. You are not to copy it for public or commercial purposes, to exhibit the document in public, to perform, distribute or otherwise use the document in public. If the document is made available under a Creative Commons Licence you may exercise further usage rights as specified in the licence. All information provided on this publication cover sheet, including copyright details (e.g. indication of a Creative Commons license), was automatically generated and must be carefully reviewed by users prior to reuse. The license information is derived from publication metadata and may contain errors or inaccuracies.

**John Roger Andersen, Eli Bjørhusdal,
Jon Gunnar Nesse, Torbjørn Årethun (red.)**

IMMATERIELL KAPITAL

– Fjordantologien 2017

Immateriell kapital

JOHN ROGER ANDERSEN, ELI BJØRHUDAL, JON GUNNAR NESSE,
TORBJØRN ÅRETHUN (RED.)

Immateriell kapital

Fjordantologien 2017

Universitetsforlaget

Redaksjonelt arbeid, utvalg og introduksjon

© John Roger Andersen, Eli Bjørhusdal, Jon Gunnar Nesse, Torbjørn Årethun 2017.

Hvert enkelt kapittel © den respektive forfatter 2017.

Boken ble første gang utgitt i 2017 på Universitetsforlaget.

Materialet i denne publikasjonen er utgitt som Open Access /Åpen tilgang og er omfattet av åndsverklovens bestemmelser og Creative Commons-lisens CC-BY 4.0

Lisensen Creative Commons CC-BY 4.0 gir tillatelse til å kopiere, distribuere og spre verket i hvilket som helst medium eller format og til fritt å bearbeide materialet for hvilket som helst formål, inkludert kommersielle. Lisensgiver kan ikke kalle tilbake disse frihetene så lenge du respekterer disse lisensvilkårene. For slik spredning og bearbeiding gjelder følgende vilkår: Du må oppgi korrekt kreditering og en henvisning til lisensen, samt indikere om endringer er blitt gjort. Du kan gjøre dette på enhver rimelig måte, så lenge det ikke kan forstås som at lisensgiver godkjenner deg eller din bruk av verket. Du kan ikke på noen måte hindre andre i å gjøre noe som lisensen tillater.

ISBN trykt utgave: 978-82-15-02815-6

ISBN elektronisk utgave: 978-82-15-02816-3

Henvendelser om denne utgivelsen kan rettes til:

post@universitetsforlaget.no

www.universitetsforlaget.no

Omslag: Universitetsforlaget

Sats: Laboremus Sandefjord AS

Forord

Fjordantologien 2017 er eit resultat av Fjordkonferansen som vart arrangert i Loen 21.–22. juni i 2016. Den første Fjordkonferansen vart arrangert i 2013. Dette var altså den fjerde konferansen. Temaet for konferansen i 2016 var «immateriell kapital», og det vart presentert om lag 70 innlegg. Mottoet for Fjordkonferansen «av fagfolk, for fagfolk» understrekar at konferansen og antologien er eit initiativ nedanfrå frå dei ulike akademiske institusjonane i regionen.

Redaksjon for årets Fjordantologi er hovudredaktør John Roger Andersen og medredaktørane Eli Bjørhusdal, Torbjørn Årethun og Jon Gunnar Nesse – alle frå Høgskulen på Vestlandet.

Etter konferansen fekk vi inn 30 bidrag, noko vi er svært nøgde med. Men med ei ramme på omlag 400 sider visste vi at berre ca. 2/3 av desse bidraga kunne få plass i antologien. Alle bidraga vart sendt til to kvalifiserte fagfeller. Utveljinga av artiklar til antologien vart basert på fagfellene sine vurderingar. Det var dessutan eit sjølvstendig redaktøransvar å bestemme om forfattarane heldt seg innanfor temaet immateriell kapital eller ikkje. Til sist sat vi att med 19 bidrag som på ulike måtar analyserar og drøftar temaet immateriell kapital.

Utan finansiell stønad kunne «Fjordkonferansen» og «Fjordantologien» ikkje ha blitt realisert. Følgjande bidragsytarar har gjort arbeidet mogeleg: Sparebanken Møre (hovudsamarbeidspartnar), Sogn og Fjordane fylkeskommune, Møre og Romsdal fylkeskommune, Mørealliansen, Høgskulen på Vestlandet, Høgskulen i Volda, Høgskolen i Molde og NTNU.

Vi takkar forfattarane for bidraga. Ein særleg stor takk går til 39 kollegaer og fagfeller kring heile Noreg som har lagt ned eit viktig frivillig arbeid for å sikre kvaliteten på årets Fjordantologi.

Innhold

FORORD	5
KAPITTEL 1	
IMMATERIELL KAPITAL – EIN INTRODUKSJON	15
<i>Eli Bjørhusdal, Torbjørn Årethun, Jon Gunnar Nesse og John Roger Andersen</i>	
Innleiing	15
Teori om immateriell kapital	16
Presentasjon av dei ulike bidraga i antologien	19
Litteratur	27
DEL 1	
MIGRASJON	29
KAPITTEL 2	
SOSIAL KAPITAL I KOMMUNENS MØTE MED FLYKTNINGER	31
<i>Lisa Hansson og Turid Aarseth</i>	
Innledning	31
Kommunenes roller i flyktningpolitikken	32
Teoretisk utgangspunkt	34
Presentasjon av kommuner og datagrunnlag	37
Flyktningpolitikken lokale utforming	38
Sosial kapital – institusjonsutforming og nye identiteter	43
Avslutning	46
Litteratur	47
KAPITTEL 3	
NYE SENTRUM–PERIFERI-MØNSTER? TILGANG TIL KOMPETANSE	
GJENNOM ARBEIDSINNVANDRING	49
<i>Finn Ove Båtevik og Gro Marit Grimsrud</i>	
Innleiing	50
Bakgrunn	50
Fortrenging eller supplering – utarming eller utjamning?	53
Metode	55
Med kompetanse til bygd og by?	57
Drøfting og konklusjon	63
Litteratur	66

KAPITTEL 4

MEDIEBRUK, SAMFUNNSENGASJEMENT OG SOSIAL KAPITAL

I EN DIGITAL ÆRA 69

*På jakt etter minoritetskvinner sine stemmer**Lin Prøitz, Hilde G. Corneliussen og Carol Azungi Dralega*

Introduksjon	70
Teoretiske tilnærminger til medier og minoriteter	72
Metode	75
Anya og Tayyba, ambassadører for minoritetskvinner	76
Diskusjon og oppsummering: Fra marginalisert til ambassadør	81
Brobygges sosiale kapital	82
Merknader	84
Litteratur	84

KAPITTEL 5

RELIGION SOM RESSURS 88

*Polske arbeidsmigranter og Den katolske kyrkja på Sunnmøre**Lars Julius Halvorsen og Anders Aschim*

Innleiing: Migrasjon som oppbrot, religion som ressurs	89
Vår Frue på Sunnmøre og dei polske kyrkjegjengarane	91
Data og metode	92
Resultat	97
Diskusjon	105
Merknader	107
Litteratur	107

KAPITTEL 6

HUMANITÆRE ORGANISASJONER

– DØRÅPNERE ELLER BROBYGGERE

I LOKALSAMFUNNET? 109

Bodil Ravneberg

Innledning	109
Fra «Gemeinschaft» til «sosial kapital»	111
Sosial kapital og lokalsamfunnet	112
Integreringsarbeid i humanitære organisasjoner. Døråpner- versus brobyggerrollen	114
Avslutning	125
Litteratur	126

DEL 2	
SPRÅK OG LÆRING	129
KAPITTEL 7	
RETTSKRIVING I SKRIFTKULTUREN	
– ULIKE PERSPEKTIV I NOREG OG PÅ ISLAND	131
<i>Jan Olav Fretland, Ingunn Balevik og Guðrún Kjartansdóttir</i>	
Bakgrunn	131
Forsking på rettskrivingsavvik	133
Metode	136
Resultat	138
Drøfting	141
Konklusjon	144
Litteratur	144
KAPITTEL 8	
EIN STATISTIKKDISKUSJON MED UTGANGSPUNKT I NORMAVVIK	
I STUDENTTEKSTAR	146
<i>Terje Myklebust og Jan Olav Fretland</i>	
Innleiing	146
Oppsummering	163
Litteratur	164
KAPITTEL 9	
OM TEKNOLOGIEN SOM IKKE FIKK VÆRE TEKNOLOGI – DISKURSER OM	
VELFERDSTEKNOLOGI	165
<i>Hilde G. Corneliussen og Kari Dyb</i>	
«Velferdsteknologi handler ikke om teknologi»	165
Metode og teori: diskursanalyse av helsepolitiske dokumenter	166
«Velferdsteknologi» i politiske dokumenter	169
Diskursive forhandlinger og konkurrerende diskurser	171
Helse versus teknologi	174
Helse, teknologi og kjønn	176
Konklusjon: to sfærer	178
Merknader	179
Litteratur	179

KAPITTEL 10

FRÅ KLASSELÆRER TIL FAGLÆRER 182

Lærerutdanningsreformene 1973–2017

Ragnhild Paulsen Hamre og Pål Hamre

Introduksjon	182
Syttitalsdiskursen – reformene i 1974 og 1980	184
Nittitalsdiskursen – reformene i 1992 og 1999	187
Diskursen etter tusenårsskiftet	191
Avsluttande drøfting	195
Primærkilder: policy-tekstar, kronologisk ordna	197
Litteratur	199

KAPITTEL 11

«DET ER KREVJANDE Å TILPASSE SEG STUDENTANE SINE BEHOV»

– REFLEKSJONAR OVER EIGEN UNDERVISNINGSPRAKSIS 201

Dorthea Sekkingstad og Ingrid Fossøy

Introduksjon	202
Kunnskapsgrunnlag	202
Teoretisk utgangspunkt	204
Metodisk tilnærming	207
Funn og analyse	209
Drøfting	211
Konklusjon	215
Litteratur	215

KAPITTEL 12

MINSTE FELLES MULTIPLUM 218

Radikal translasjon av 8–13-skolen som organiseringsidé

Kjersti Halvorsen og Kristin Sagerøy Råsberg

Introduksjon	219
Veivisere til mottakersiden av 8–13-skolen som organiseringsidé ...	220
En komparativ casestudie	221
Ideen om 8–13-skolen – hvor kommer den fra?	222
Kunnskapsstatus – hva vet vi om 8–13-skoler?	224
To kombinertskoler	226
Fyrstikkalleen skole, F21, i Gamle Oslo	227
Stangenes 8–13-skole i Harstad	230
Diskusjon	234
Konklusjon	236
Litteratur og kilder	237

KAPITTEL 13**EIT TRANSLASJONSTEORETISK PERSPEKTIV PÅ****KUNNSKAPSLEIING I SKULAR** 240*Øyvind Glosvik*

Introduksjon	241
Metode	241
Eit translasjonsteoretisk utgangspunkt	242
Å utfordre lærarens profesjonelle kunnskap	244
Skuleleiaren og omsetjings- og omformingsreglane	248
Modus for translasjon som det å leie andre omsetjarar?	251
Om translatørkompetanse	254
Litteratur	255

KAPITTEL 14**FYSISKE KRAV HJÅ PROFESJONELLE FOTBALLSPELARAR I****OBOS-LIGAEN I KAMP** 258*Fysiske krav for ulike spelposisjonar**Atle Hole Sæterbakken, Einar Ylvisåker, Amund Riiser,
Vegard Fusche Moe og Vidar Andersen*

Introduksjon	259
Metode	261
Resultat	263
Diskusjon	265
Litteratur	269

DEL 3**NÆRINGSLIV OG SAMFUNN** 273**KAPITTEL 15****DOES GEOGRAPHICAL CLUSTERING PAY?** 275*Analysis of the Norwegian salted and dried cod industry**Trond Bjørndal, Mark Pasquine og Erik Nasset*

Introduction	276
Industrial background	277
Theoretical and methodological framework	279
Empirical results	285
Conclusions	291
References	292
Appendix 1	294
Appendix 2	295

KAPITTEL 16

DOES BRAND BUILDING MATTER? 296

A study of the bacalhau brand Dybvik

Kristin Gaaseide Aure, Kristine Dybvik og Nervik Øyvind Helgesen

Introduction	297
Brand	298
Context	304
Methodology	305
Results	311
Discussion	315
Conclusion	318
Literature	321

KAPITTEL 17

OM Å FINNE BALANSEN MELLOM MATERIELLE OG IMMATERIELLE

MÅL VED FORVALTNINGEN AV STATSEIDE NATURRESSURSER 324

Arezoo Soltani

Innledning	325
Metode	327
Resultater	334
Diskusjon	337
Litteratur	338

KAPITTEL 18

FOTBALL OG MEDIA I NOREG I EIT HISTORISK PERSPEKTIV I PERIODEN

1970–2005 – SPELET UTAN BALL 341

Joar Fossøy, Vegard Fusche Moe og Frode Fretland

Innleiing	342
Metode	342
Teoretiske perspektiv	343
Fotball og media i Noreg – eit historisk bakteppe	345
Fotball og media i Noreg 1970–1980	347
Fotball og media 1981–1990	349
Fotball og media 1991–2005	352
Fotballens varekarakter – spelet utan ball	357
Konklusjon	359
Kjelder	359
Litteratur	360

KAPITTEL 19**DEN IMMATERIELLE SIDA AV NETTVERKSSAMARBEID 362***Øyvind Heimset Larsen og Jon Gunnar Nesse*

Innleiing	363
Teori og tidlegare forskning	364
Metode	369
Presentasjon av nettverka	373
Analyse av resultat	376
Drøfting av resultat	391
Konklusjon	394
Merknader	395
Litteratur	395

KAPITTEL 20**ELDSJELER I FRAMTIDSFYLKET 398***Kven er dei og korleis få fleire av dei til Sogn og Fjordane?**Torbjørn Årethun, Jon Gunnar Nesse og Ove Oklevik*

Introduksjon: Eldsjelfaktoren som lokal ressurs	399
Teori	400
Metode	403
Resultat	405
Diskusjon	410
Konklusjon	413
Merknader	413
Litteratur	413

FORFATTEROMTALER 416

Kapittel 1

Immateriell kapital

– ein introduksjon

ELI BJØRHUDAL, TORBJØRN ÅRETHUN, JON GUNNAR NESSE OG
JOHN ROGER ANDERSEN

INNLEIING

Kva er og kva betyr immateriell kapital, og kva vert tematisert når ein inviterer fagfolk til å skriva forskingsbasert om dette? Denne antologien freistar å bidra med nokre svar på desse spørsmåla.

Å forstå kva immateriell kapital er og betyr, kan angripast på ulike måtar. Ifølgje Sørbo (2016) kan immateriell kapital dreia seg om «langt meir enn oppfinningar, patentar og liknande som har verdi på aksjemarknaden. Det dreier seg om føresetnader for å lukkast med det ein held på med.» Det kan likevel fort bli slik at immateriell kapital først og fremst vert eit middel for å nå, eller skaffa seg noko, ved hjelp av teknikkar eller oppskrifter. Sørbo (2016) dreg òg fram at immateriell kapital også er knytt til livet slik det utfaldar seg, og at immateriell kapital slik sett kan ha ein verdi i seg sjølv. I dette spennet lever truleg det mangfaldige omgrepet immateriell kapital sitt liv, og vi kan prøva å forstå og bruka denne kapitalen i det godes teneste – med klokskap. Å fange dette mangfaldige omgrepet er altså ikkje lett, men for å gje lesaren noko handfast å ta utgangspunkt i, så vil vi i dette kapitlet gje ein kort og avgrensa introduksjon til temaet.

Immateriell kapital er ein varig, ikkje-fysisk storleik som gjev eigaren og samfunnet inntekter eller avkastning, i ei eller anna form, over ein lengre periode. Kunnskap er eit døme på immateriell kapital, og det å ta høgare utdanning er ei investering i immateriell kapital som resulterer i ein langvarig inntektsstraum, til dømes i form av auka framtidig løn til den einskilde. Men avkastninga kan òg koma i form av at meir kunnskap gjev større innsikt i samfunnsforhold, eit breiare samfunnsengasjement og eit meir velfungerande demokrati. Dette er ei avkastning som kjem samfunnet til gode.

Avkastninga på immateriell kapital kan vera materiell, som til dømes auka framtidig inntekt for einskildindivid eller for samfunnet, som følgje av auka kunnskapskapital, eller ho kan vera immateriell, til dømes i form av betre evner til å

gjera eigne vurderingar av ulike samfunnsspørsmål eller å utøva demokratiske rettar. Avkastninga på immateriell kapital kan difor både vera i form av ein inntektsstraum som kan målast i økonomiske termar, som til dømes auka lønsinntekt, eller i form av auka samfunnsnytte som ikkje er direkte målbar, som til dømes meir demokrati.

Det er minst to grunnar til at immateriell kapital er eit omgrep det er verd å skriva ei bok om. For det fyrste kan, som tidlegare nemnt, ei investering i immateriell kapital gje ei avkastning som bidreg til auka verdiskaping og høgare økonomisk vekst. Meir kunnskapskapital vert ofte trekt fram som ein viktig faktor for auka økonomisk vekst i eit land eller i ein region. Større innsikt og kunnskap betrar evnene våre til å bruka tilgjengeleg teknologi til å skapa større verdier og til å utvikla ny teknologi som gjev grunnlag for større økonomisk vekst i framtida. For det andre vil ofte avkastninga på immateriell kapital koma i form av auka samfunnsnytte utan at dette kan målast direkte. Betre sosiale relasjonar, som til dømes auka integrering av innvandrarar i lokalsamfunnet, vil auka den immaterielle kapitalen i samfunnet og gje ei ikkje-materiell avkastning i form av betre tillit menneske imellom, fleire aktivitetar i lokalmiljøet og auka livskvalitet.

Vi knyter altså immateriell kapital både til kunnskapar og sosiale relasjonar. Desse to typene av immateriell kapital og deira avkastning er særskilt viktige i rurale område. Dei siste tiåra har det vore stor flytting frå distrikt til bynære område, særleg blant unge, noko som har ført til høgare gjennomsnittsalder og lægre økonomisk vekst i rurale område samanlikna med dei urbane delane av landet. For å dempa desse trendane i åra framover vil oppbygging av immateriell kapital i form av satsing på kunnskapskapital og relasjonsbygging i distrikta vera viktige element.

TEORI OM IMMATERIELL KAPITAL

Kapital kjem av det latinske ordet for hovud – «caput». I mellomalderlatin hadde capitalis tydinga 'hovudsum' eller 'hovudstol'. Hovudstolen er eit rekneskapsomgrep som tyder 'gjelda frårekna renter og andre kostnader'.

Kapitalomgrepet kjem altså frå det bedriftsøkonomiske fagområdet og skildra opphaveleg verdien av bedrifta eller hushaldet si nettoformue, det vil seie deira beholdning av økonomiske gode. Dette kan vera finanskapital i form av til dømes bankinnskot og aksjar, realkapital som maskinar, bygningar, transportmiddel og naturressursar i form av jordbruksareal, mineral og olje.

Etter kvart er kapitalomgrepet utvida til andre fag og bruksområde. Dette gjeld mellom anna humankapital, den oppsamla verdien av all kunnskap eit menneske har tileigna seg som følgje av utdanning og yrkeserfaring, sosial kapital og kultu-

rell kapital. Bourdieu (1986) skil mellom tre typar kapital: økonomisk, kulturell og sosial. Den økonomiske kapitalen er tilgang til pengar og materielle gode som relativt raskt kan gjerast om til pengar. Bourdieus viktigaste bidrag er hans forståing av dei to sist nemnde typane kapital.

Kulturell kapital er eit samleomgrep for det åndelege og materielle utviklingsnivået hos enkeltpersonar, grupper, lokalsamfunn, nasjonar eller heile menneskeslekta. Bourdieu dreg fram tre element som inngår i kulturell kapital: realkompetanse, formell kompetanse (den institusjonaliserte kulturelle kapitalen, til dømes utdanning og titlar) og prestasjonar (materielle og symbolske resultat av handlingar, til dømes boksamlingar og piano). Særleg viktig er likevel realkompetanse, definert som den enkelte sin dannelsingsprosess, kunnskapar og haldningar, som gir grunnlag for handling, tankar og uttrykk. Bourdieu meinte at når akademikarbarn gjer det betre enn arbeidarbarn på skulen, kjem det av den kulturelle kapitalen som akademikarane overfører til barna sine. Det er dette elementet i kulturell kapital som han kallar *habitus*. Habitus kan forståast som eit ‘varig preg’ eller eit merke, som stabile persepsjons-, tanke-, vurderings- og handlingsskjema (Bourdieu & Passeron, 2006, s. 57). Desse mønstera vert til ‘disposisjonar’ i og hos einskildaktørar, men dei er resultatet av kulturell læring og tileigning av struktur, gjennom individuelle og kollektive erfaringar (sosialisering). Gjennom omgrepet *habitus* prøver såleis Bourdieu å løysa eit problem som har prega store delar av historia til moderne samfunnsvitskap, nemleg motsetninga mellom objektive strukturperspektiv og subjektive aktørperspektiv.

I denne introduksjonen er det ikkje fyrst og fremst dei kritiske aspekta ved Bourdieus teori som vert løfta fram. Her skal omgrepet kulturell kapital nyttast meir deskriptivt, og då med utgangspunkt i omgrepet *felt*. Ifylgje Bourdieu kan kapital investerast og gje grunnlag for posisjonar, ressursar og dominans både i samfunnet generelt og på spesifikke felt (Bourdieu & Wacquant, 2004). Alle slike felt har altså sin særegne kapital, det vil seia hierarki av kva som er god og legitim kunnskap. Utdanningssystemet er eit felt som Bourdieu diskuterte særleg grundig, fordi han meinte at dette feltet var heilt sentralt i å reprodusera oppfatningar av kva som er godt og legitimt i og for heile samfunnet. Gjennom pedagogisk arbeid vert altså den legitime kulturen poda inn i ungane, og dette kalla Bourdieu *naturalisering* (Bourdieu, 2000). Omgrepet refererer til det at skulen viser fram verda, tingas tilstand, som ein udiskutabel og ‘naturleg’ realitet. Dei sidene ved kulturen vår og samfunnet vårt som vert tekne for gitt, som få ser grunnar til å stilla spørsmål ved, vert òg kalla *doxa* (Bourdieu, 2000). Doxa vert skapt gjennom dominerande kategorisering og omgrep, røyndomsforteljingar og namngjeving.

Sosial kapital vil vi knyta til dei fordelane aktørane i eit nettverk har framfor dei som ikkje er med i dette nettverket. Sosial kapital kan definerast som høve til å mobilisera ressursar gjennom sosiale nettverk (Bourdieu 1986; Coleman 1988). Eit viktig skilje går her mellom det å byggja tette nettverk («bonding») og det å byggja relasjonar mellom aktørar som ikkje er like kvarandre, eller som ikkje har kontakt med kvarandre («bridging», brubygging). For dei som byggjer nettverk for å oppnå noko (starta og driva bedrifter, betre implementering av helsereformer, integrering etc.), er begge typar relasjonar viktige, som påpeikt mellom anna av Putnam (2000). Ei interessant side ved sosial kapital er det Burt (1992) kallar brubygging over «strukturelle hol». Det betyr at det blir knytt kontakt mellom aktørar som ikkje visste om kvarandre, men som kan tena på å bli kjende med kvarandre. Omgrep som tillit, omdøme og legitimitet er gjerne nemnde i samband med sosial kapital. Burt (1998) knyter til dømes «avkastninga» av sosial kapital til legitimitet. Grupper med lite legitimitet i eit system, til dømes kvinner i forretningslivet, vil ikkje nyta godt av eit tilsynelatande godt nettverk utan ein støtte-spelar med høg legitimitet i systemet.

Som vi har sett, rommar kapitalomgrepet både materiell og immateriell kapital. Ikkje-fysisk kapital, det vil seia kapital som ein ikkje kan ta og kjenna på, er immateriell. Humankapital, sosial og kulturell kapital er alle døme på immateriell kapital, fordi dei representerer varige, ikkje-fysiske storleikar som gjev samfunnet, dvs. eigarane eller andre, auka nytte. Denne nytten, eller avkastninga, kan både vera av materiell og immateriell karakter. Avkastninga av å ta høgare utdanning kan vera auka, framtidige inntekter, men ho kan og koma i form av betra evne til å absorbere informasjon og eit større samfunnsengasjement. Auka sosial kapital, som større nettverk for innvandarkvinner, kan gje ei materiell avkastning i form av større jobbsannsyn og høgare inntekt og ei immateriell avkastning i form av betre integrering i lokalsamfunnet og større bruk av sosiale medium som fremjar sosial aktivitet og deltaking.

Det immaterielle kapitalomgrepet vert òg nytta innan økonomifaget. I mange bedrifter er *goodwill* ein stor aktivpost. Dette er ei kapitalisering av bedrifta sitt gode namn og ry, kundekrinsen til bedrifta og liknande. Her vil avkastninga i stor grad vera materiell i form av auka inntekter.

Dei ulike bruksområda for kapitalomgrepet har likevel ein samnemnar, nemleg kapital som ein behaldningsstorleik med laupande avkastning. For alle kapitaltypar vil verdien vera lik forventa, framtidig avkastning.

PRESENTASJON AV DEI ULIKE BIDRAGA I ANTOLOGIEN

Vi har klassifisert dei innsende bidraga i tre delar: immateriell kapital knytt til migrasjon, språk og læring, og arbeidsliv (privat og offentlig sektor). Dette er ei rimeleg inndeling ut frå innhaldet i artiklane vi fekk inn. Vi hadde opphavleg ein idé om at vi kunne følgja Bourdieus (1986) inndeling i kulturell og sosial kapital, men det viste seg å vera lite tenleg, då mange av bidraga tematiserte begge typar immateriell kapital.

Fem av artiklane tek opp problemstillingar knytte til flytting og integrering av innvandrarak. Desse er det naturleg å knyta saman i ein bolc. Vidare er det åtte bidrag innan området språk og læring, som er plasserte i neste bolc. Til sist er det seks artiklar som på ulike måtar er knytte til arbeidslivet, både privat og offentlig sektor. Desse bidraga utgjer den tredje og siste bolken.

Artiklane i denne boka dekkjer tre kjerneområde innanfor teoriar om immateriell kapital: Korleis skapa gode relasjonar mellom ulike kulturar, korleis styrkja kunnskapsutviklinga i samfunnet, og korleis kan immateriell kapital bidra til auka verdiskaping både i privat og offentlig sektor?

MIGRASJON OG IMMATERIELL KAPITAL

Hansson og Aarseth tek i kapittel 2 opp korleis kommunar kan handtera mottak av flyktningar i ein situasjon prega av stor usikkerheit. Usikkerheita er for det meste skapt utanfor kommunen sjølv, gjennom variasjonar i internasjonale flyktningstraumar og gjennom vedtak på nasjonalt plan. Dette er det lite ein enkelt kommune kan gjera noko med, så artikkelen konsentrerer seg om det som skjer på kommunenivå. Det er to hovudtypar av roller for kommunar når det gjeld flyktningpolitikken: asylantkommune og busettingskommune. Forfattarakne har henta empiri frå to kommunar som utøver begge rollene. Den eine kommunen har eit privat mottak medan den andre har eit kommunalt. Hovudtemaet, handtering av flyktningar, blir drøfta ut frå teoriar om sosial kapital. Datagrunnlaget er kvalitative intervju med tilsette som arbeider med flyktningespørsmål i to kommunar og sekundærmateriale i form av relevante dokument frå kommunane. Artikkelen dreg fram to viktige element som kan skapa gode mottak, det vil seia mottak med høg grad av sosial kapital, særleg då i form av tillit hos flyktningar og andre relevante omgivnader: at mottaket har høve til å byggja seg opp institusjonelt over tid, og at dei tilsette i flyktningetenesta kan bidra positivt med å hjelpa flyktningane. Det tek tid å byggja opp tillit og å få alt organisatorisk på stell. Dette hadde lukkast betre i det kommunale enn i det private mottaket. Det betyr ikkje at kommunalt per definisjon er betre enn privat, men det sentrale, er institusjonelt design, det å

få tid til å byggja institusjonar. Nokre tilsette i flyktningetenesta viser seg å vera gode hjelparar, med identitetar både som «brubyggjar» (Putnam, 1993) og som «kvardagsmakar» (Sørensen, 1997). Som brubyggjarar vil desse hjelparane fungera som bindeledd mellom flyktningane og ulike offentlege kontor, det vera seg NAV, lege og så bortetter. Og som kvardagsmakarar blir dei gjerne sterkt engasjerte når det gjeld integrering av flyktningar, gjerne med eit kritisk syn på formalitetane i slike spørsmål. Forfattarane lanserer omgrepet «bakkebyggjar» for å karakterisera desse kommunalt tilsette hjelparane. Bakkebyggjarane fungerer positivt for dei flyktningane som får ekstra hjelp, men om dette fører til ulik behandling av like saker, har engasjementet likevel ei uheldig side. Utfordringa for kommunane ligg då å utnytta den positive energien som ligg i desse ivrige bakkebyggjarane.

Kompetanse og kompetansutvikling reknar vi som kulturell kapital. Det er fleire faktorar som kan påverka kompetansen i eit gitt område: rekruttering utanfrå, opplæring i praksis, teoretisk utdanning og FoU, for å nemne nokre kompetanseskjelder. I kapittel 3 tek Båtevik og Grimsrud opp ei kjelde til kompetanse som ikkje så mange andre har brydd seg med, nemleg tilgang på kompetanse gjennom arbeidsinnvandring. Bakgrunnen er at Vestlandet er sterkt prega av arbeidsinnvandring. Ved å bruka registerdata analyserer forfattarane korleis arbeidsinnvandring påverkar busetnadsmønsteret og kompetansen på Vestlandet. Dei klarar gjennom analysane å visa at arbeidsinnvandring faktisk kan kompensera for, og redusera, ulempene ved å bu i periferien. Båtevik og Grimsrud er klåre på at dette først og fremst er viktig for å nyansera bildet av at innvandrarar utarmar landet meir enn dei tilfører noko. Utarmingsperspektivet kan vera eit moment i dei store byane, men i perifere strøk viser det seg at innvandringa meir enn i byane gir tilgang på kvalifisert arbeidskraft som det er mangel på, altså fagkompetanse og høgare utdanna arbeidskraft. Dette kan vera ein tankekross når innvandringspolitikk står på dagsordenen.

I kapittel 4 tek Prøitz, Corneliussen og Dralega for seg temaet «Mediebruk, samfunnsengasjement og sosial kapital i en digital æra: På jakt etter minoritetskvinner sine stemmer». Dei drøftar i kva grad norske muslimske kvinner nyttar sosiale medium som grunnlag for sitt samfunnsengasjement og kva type mediekanalar dei brukar. Framveksten av sosiale medium gjev kvar einskild tilgang til ein offentleg talarstol, samstundes som tilfanget på informasjon og ytringar blir større. Dette gjev òg norske kvinner med muslimsk bakgrunn større rom for å la si røyst bli høyrd i det offentlege ordskiftet. Auka bruk av sosiale medium blant innvandrarkvinner vil difor kunna styrkja deira moglegheit til å innverka på samfunnsutviklinga, noko som utvidar demokratiet og byggjer sosial kapital. Større

kunnskap om bruk av ulike typar medium vil òg auka kunnskapskapitalen. Resultata baserte på intervju av to innvandrarkvinner med muslimsk bakgrunn, var likevel ikkje eintydige. Den eine respondenten fekk utløp for sitt samfunnsengasjement ved bruk av digitale medium, medan den andre nytta tradisjonelle kanalar.

I kapittel 5 tek Halvorsen og Aschim for seg temaet «Polske arbeidsmigrantar og den katolske kyrkja på Sunnmøre», der dei ser nærare på kva tilgangen til ei katolsk kyrkje og eit polsk-katolsk miljø har å seia for korleis polske katolske migrantar finn seg til rette i det norske samfunnet. Resultata viser at den sosiale kapitalen som den katolske kyrkja på Sunnmøre og den polske diasporaen representerer for dei polske innvandarane, i form av å vera ei kjelde til informasjon om det norske samfunnet og vera ein bruyggjar i kontakten med lokalsamfunnet, er av stor betydning. Størst innverknad har likevel kyrkja som ein religiøs og kulturell berar og formidlar av haldningar, verdier og identitet frå heimlandet. I så måte representerer kyrkja ein kulturell kapital for arbeidsinnvandarane.

I kapittel 6, «Humanitære organisasjonar – døråpnere eller brobyggere i lokalsamfunnet?», set Ravneberg, ved hjelp ei rekkje casestudier og intervju, fokus på integreringsaktivitetar i regi av humanitære organisasjonar i ein by i Noreg. Funna tyder på at humanitære organisasjonar utgjer eit moglegheitsrom for nye innvandararar si nettverksbygging lokalt, som bidreg til sosial kapital. Landskapet av organisasjonar i frivillig sektor er derimot stort, og det er mange skiljelinjer mellom dei. Det vert også trekt fram at arbeidet byr på ei rekke utfordringar, slik som at rolla som bruyggjar er meir ressurskrevjande enn den som dørøpnar. At frivillige opplever at dei kan gi for mykje av seg sjølve som privatpersonar, kan vera ei utfordring. Ravneberg trekkjer også fram fleire utfordringar knytte til korleis det frivillige arbeidet på dette feltet må handtera rasjonelle forhold, som krev at ein jobbar med likeverd og haldningar.

SPRÅK, LÆRING OG IMMATERIELL KAPITAL

I kapittel 7, «Rettskriving i skriftkulturen – ulike perspektiv i Noreg og på Island», drøftar Fretland, Balevik og Kjartansdóttir rettskriving i den norske grunnskulen samanlikna med den islandske. Forfattarane finn at islandske lærarar og læreplanar legg meir vekt på rettskriving enn det som er tilfellet i Noreg, og at norske elevar har fleire skrivefeil enn dei islandske. Artikkelen speglar to dimensjonar ved språk og kommunikasjon. Den fyrste er dimensjonen sosial kapital, at språket er ein formidlar av menningar og haldningar som vert tilpassa ulike bruksområde og nytta på ulike måtar i forskjellige samanhengar. Den sjangertilpassa kommunikasjonen som blir vektlagt i norske læreplanar og blant norske lærarar, kan gjera

det enklare for avsendar å nå ut med budskapen til fleire grupper eller gjera budskapen meir treffsikkert. Den andre er dimensjonen kulturell kapital, at språket er ein formidlar av kultur, historie og litteratur, og at ein stringent rettskrivingstradisjon, som den islandske, bind ulike tidsperiodar saman og gjer språket til ein kulturberar.

I kapittel 8, «Ein statistikkdiskusjon med utgangspunkt i normavvik i norsktekstar», diskuterer Myklebust og Fretland bruk av ulike kvantitative metodar for å analysere førekomsten av ulike rettskrivings- og bøyingsavvik. Forfattarane ynskjer å sjå nærare på kva type spørsmål ein høvesvis kan og ikkje kan svara på i eit datasett som inneheld tekstar frå ulike studentgrupper ved HVL Campus Sogndal. Korleis bør ein gå fram for å få data som gjev sann kunnskap om røynda, har opptatt forskarfellesskapen i fleire hundre år. I dette kapittelet drøftar ein kva vilkår som må vera til stades for at funna i eit datamateriale basert på eit utval, kan generaliserast til ein populasjon med ein bestemt grad av sikkerheit. Det vil seia, når kan vi hevda at dei brota på rettskrivingsnormal og feil i bøyingsformer vi finn i datamaterialet, og skilnadene mellom dei ulike studentgruppene, gjeld alle studentar ved HVL Campus Sogndal eller alle studentar i landet? Då kan ein nytta samfunnsvitskapleg metode til å vinna kunnskap om omfanget på normavvik blant ulike studentgrupper i Noreg og blant norske studentar generelt. Ein alternativ måte å nytta datamaterialet på er ved hjelp av statistiske metodar for å finna skilnader i normavvik mellom grupper utan at ein kan slå fast om dette gjeld generelt eller eventuelt kva som er årsakene til at ein observerer normavvik i datamaterialet. Då vinn ein kunnskap om kva samanhengar det kan vera mellom studentgrupper og normavvik og korleis ein bør samla inn data for å testa dei hypotesane om moglege samanhengar og årsakene til desse.

Inspirert av Foucaults vekt på språklig konstruksjonar som meningsskapande, har Corneliussen og Dyb i kapittel 9 utforska val av ord og beskrivingar for å snakka om velferdsteknologi i helsepolitiske styringsdokument. Med utgangspunkt i observerte haldningar om at velferdsteknologi ikkje handlar om teknologi, men om menneske, set dei eit kritisk søkelys på korleis politiske dokument gir bestemte meningar til omgrep om velferdsteknologi og kva effektar slike teknologireduserande meningskonstruksjonar kan ha for helsesektoren. Corneliussen og Dyb drøftar spennet mellom verdien av helsemyndigheitene sin innsats i å ufarleggjera og menneskeleggjera velferdsteknologi og at velferdsteknologi også får lov til å vera teknologi.

Utgangspunktet i kapittel 10 av Hamre og Hamre er reformfrekvensen i norsk lærarutdanning. Dei siste 43 åra har lærarutdanninga for grunnskulen blitt reformert sju gongar, med stadig høgre ambisjonar for akademisk standard og lærings-

utbyte. Dette har òg arta seg som ei kvantitetsmessig utviding av utdanninga – frå ei treårig høgskuleutdanning til femårig masterutdanning med masteroppgåve i 2017. Forfattarane tek føre seg reformene ved å analysa sentrale policy-tekstar ut frå to sentrale legitimeringss spørsmål: Korleis var *behovet* for ei ny reform grunnlagt, og kva for *formål* synleggjorde kvar enkelt reform i tekstane? Studien er sentrert kring tre utdanningshistoriske spenningsfelt: I) lærarutdanninga som profesjonsutdanning kontra fagsentrert utdanning, II) sentral/nasjonal styring kontra autonomi og III) lærarutdanninga kontra skulen ho kvalifiserer for. Utdanningssystemet er eit sentralt felt i samfunnet sin reproduksjon av kva som er godt og legitimt i heile samfunnet, ifølgje Bourdieu, som då òg hevdar at utdanning er ei av dei fremste formene for naturalisering (Bourdieu & Passeron, 2006; Bourdieu, 2000). Heilt grunnleggjande for ein stat sitt utdanningssystem – og dermed for kulturell naturalisering av nye generasjonar – er lærarutdanninga. Artikkelen til Hamre og Hamre viser korleis dei ulike lærarutdanningsreformene føreskriv ulike syn på verdien av lærarprofesjonen og dermed skulen, og såleis, korleis reformene har gjeve delvis ulike rammer for å forma norske barns habitus. Forfattarane finn at reformene i 1970-åra først og fremst var prega av det sosiale: Samvære, fellesskap og diskusjonar stod sentralt. 1990-talsreformene var forankra i verdien av felles referanserammer og nasjonsbygging, medan reformene etter tusenårsskiftet var merkte av førestillinga om at ein god lærar og ein god skule må bidra til ein konkurransedyktig økonomi i den globaliserte marknaden (jf. Røvik et al., 2014).

I kapittel 11 fokuserer Sekkingstad og Fossøy på refleksjonar som undervisarar i høgare utdanning gjer seg kring eigen undervisningspraksis. Forfattarane har analysert refleksjonsnotata til 43 undervisarar/faglærarar som har delteke på vidareutdanning i høgskulepedagogikk, og føremålet er konkretisert i følgjande forskingss spørsmål: Kva for læringsprinsipp, som dei er uttrykte av Roar Pettersen (2005), kjem til uttrykk gjennom refleksjonane til høgskuleundervisarane? Kva for utfordringar ser dei sjølve at dei har når det gjeld utvikling av eiga undervisning? Som me har sett, hevdar Bourdieu at utdanningssystemet reproducerer ulikskap ved å favorisera dei som har ein bestemt habitus, og som har arva kulturell kapital. Undervisningsformer og eksamensordningar nyttar seg av dei privilegerte sine kriterium og persepsjonsskjema (Bourdieu & Passeron, 2006). Opplæring og undervisning representerer altså ei spesielt mektig kulturell sosialisering og maktbruk, og dette gjeld både grunnutdanning og høgare utdanning. Undervisningspraksisar i høgare utdanning er svært interessante i eit slikt perspektiv. Hovudfunna i artikkelen er at dei granska faglærarane *i teorien* ser verdien av å aktivera studentane sine førekunnskapar og av læring som deltaking. *I praksis* ser det like-

vel ut til at læringsprosessar baserte på studentane sine førekunnskapar og egne erfaringar, kjem i bakgrunnen. Undervisarane endar opp med å framheva si eiga rolle som forvaltar av fagkunnskap, og dei driv undervisning som tradisjonell førelæsing.

Kapittel 12 av Halvorsen og Råsberg tek utgangspunkt i translasjonsteori, eit analytisk blikk som vert nytta av organisasjonsteoretikarar for å forstå korleis tidsrette idear om organisering vert sirkulerte og transformerte (Røvik, 2007). Temaet er radikal translasjon av 8–13-skulen. Utgangspunktet er data frå ein komparativ casestudie av Fyrstikkalleen skole i Gamle Oslo og Stangenes 8–13-skole i Harstad. Hovudgranskinga av dei to skulane vart gjennomført som eit feltstudium med intervju av lærarar og skuleleiarar. Materialet vart analysert med blikk på opphavet til 8–13-skulen som organiseringsidé, på mottakinga av kombinertskulekonseptet på dei to skulane, og på den radikale translasjonen som fann stad i Stangenes eitt år etter prototypen Fyrstikkalleen i Oslo vart lansert. Forfattarane finn at den radikale translasjonen frå prototypen Fyrstikkalleen Skole i Oslo til ‘gjendiktinga’, 8–13-skulen i Stangenes, er forankra i ei stortingsmelding frå 2011, *Motivasjon – Mestring – Muligheter* (Meld. St. 22 (2010–2011)). Det er denne legitimeringa på det overordna, strategiske nivået som etablerer ‘trajectories’ – altså tolkingsbanar eller tolkingsspor som vert følgde opp både i Stangenes sin omdømmekommunikasjon og i den operative kjernen til skulen. Ein ny organisasjon skal altså gjendiktast, men rammene for denne omsetjinga – translasjonen – er *gitt*, det skjer innanfor det norske utdanningsfeltets kulturelle doxa (Bourdieu, 2000), uttrykt av stortingsmeldinga. Forfattarane finn at Stangenes sin 8–13-skule gjorde noko ganske anna enn prototypen i Oslo, både når det gjeld organisering og pedagogikk.

Kapittel 13 av Glosvik handlar om translasjonar, nærare bestemt om det Røvik (2014) kallar iverksetjingsdoktrinar. Her vert desse diskuterte med utgangspunkt i reformer i utdanningssektoren. Glosvik har primært teoretiske ambisjonar og byggjer ikkje på egne data, men nyttar døme og tilvisingar til andre studiar i det han spør: I kva grad, og korleis, omformar ulike grupper og aktørar i den praktiske kvardagen reformer til sitt eige? Artikkelen presenterer fleire kunnskapstypar som er sentrale for lærarprofesjonen og for skulen, formulert i *uttrykt*, *praktisk* og *underforstått kunnskap*. Desse kunnskapsformene er, som forfattaren seier det, eit «kollektivt fenomen» ved ein skule og er dermed tett vovne saman med kva som gjev kulturell verdi på utdanningsfeltet. Glosvik drøfter korleis både proaktive og reaktive leiarar vil møte endringar i utdanningsfeltets kulturelle kapital, utløyste eller reflekterte av ein translasjon, og gjev oss slik eit bilete av kva for vilkår og mogelege handlingsvegar skuleleiarar og lærarar har når reformer møter skule-

kvardagen. Han finn at desse aktørane kan ta ulike roller i translasjonsprosessar: For det første identifiserer han *mentorar* som arbeider med individuelle lærarar og lærarferdigheiter, og for det andre finn han *trenarar*, som arbeider med grupper og lag. Det han ikkje finn dekning for i materialet, er det tidlegare forskingslitteratur har identifisert som *den kunnskapsrike*, *fleirkontekstuelle omsetjaren* eller *den sterke omsetjaren*. Glosvik oppsummerer at feltet kanskje ikkje gjev verdi til desse idealtypene, men heller til *transaktøren* eller *den svake omsetjaren*, som «administrerer andres kopiering».

Sæterbakken, Ylvisåker, Riiser, Moe og Andersen tek i kapittel 14 oss med til Fosshaugane Campus i Sogndal. Dei er opptekne av at forskning viser at bevegelsane i fotballspelet skjer raskare enn før, men at det er liten spesifikk kunnskap om bevegelsane i norsk toppfotball. Dei undersøkte difor bevegelsane til profesjonelle fotballspelarar under kamp gjennom heile 2015-sesongen. Resultata viste at kantspelarane og backane bevegde seg flest meter og gjennomførte flest høgintensive løp og sprintar, medan midtstopparane og sentral midtbane gjennomførte færrest. Dei konkluderer med at ettersom spesifikke fysiske krav skil dei ulike spelposisjonane, bør kunnskapen nyttast for å utvikla framtidige fotballspelarar.

NÆRINGSLIV, SAMFUNN OG IMMATERIELL KAPITAL

Fordelane med å vera lokalisert i klynger eller nettverk kan i stor grad vera av immateriell karakter, som tilgang på vital informasjon og kunnskap, og bygging av legitimitet. Er det muleg å få eit handfast prov på desse fordelane? Bjørndal, Pasquine og Nessel gjer i kapittel 15 ein analyse av klippfiskindustrien i Ålesund-regionen for å finna ut av dette. Klynga av klippfiskprodusentar og -eksportørar på Nord-Vestlandet har hovudsete i Ålesund-regionen. Forfattarane har brukt bedriftsspesifikke økonomiske og geografiske data over fire år (paneldata) i sine analysar. Hovudresultatet til Bjørndal og medarbeidarar er at verdiskapinga blant klippfiskbedriftene i Ålesund-regionen har vore høgare enn blant tilsvarende bedrifter utanfor denne regionen. I alle fall delar av denne skilnaden må kunne tilskrivas dei immaterielle fordelane av nettverkssamarbeid. På ein måte kan vi seia at relasjonane i nettverket (den sosiale kapitalen) skapar kulturell kapital (kunnskapar) som gir høve til økonomisk verdiskaping.

Det å ha ei god merkevare blir sett på som immateriell kapital, «goodwill», innan bedriftsøkonomisk teori. Vi kan sjå på eit oppbygt varemerke som kulturell eller symbolsk kapital som skal gi økonomiske fordelar. No er det ikkje alltid teori og praksis stemmer, så Aure, Nervik og Helgesen har i kapittel 16 gjort ein test av dette med klippfiskmerket Dybvik som case. Dei har gjennomført ei marknads-

undersøking med 333 respondentar. I studien blir det nytta ein etablert modell (Aaker, 1991) til å svara på to forskingsspørsmål: for det første om høg merkeverdi gir høve til å ta høgare prisar, og for det andre om dei fire drivarane for merkeverdi i Aaker (1991) sin modell også fungerer for Dybvik. Dei fire drivarane er merkeassosiasjonar, merkekjennskap, oppfatta kvalitet og merkelojalitet. Sjølv om modellen til Aaker (1991) er testa av fleire forskarar tidlegare, er det første gongen han er testa på eit klippfiskmerke. Resultata er delvis som venta, og delvis overraskande. Når det gjeld det første forskingsspørsmålet, viste det seg at det var ein positiv samanheng mellom merkeverdi og høgare betalingsvilje. Men for å ha effekt måtte merkeverdien over ein viss terskelverdi. Dessutan var samanhengen degressiv, det vil seia at effekten av ein auke i merkeverdi vart mindre di høgare merkeverdien var i utgangspunktet. Effekten av drivarane på merkeverdi var delvis uventa. Den sterkaste drivaren var merkelojalitet, deretter kom ein kombinert effekt av merkeassosiasjonar og oppfatta kvalitet. Merkekjennskap hadde derimot negativ effekt, noko som er vanskeleg å forklara. Men i alle fall viser resultata at det kan koma målbare effektar på inntektssida frå immaterielle produktverdiar.

I kapittel 17, «Om å finne balansen mellom materielle og immaterielle mål ved forvaltningen av statseide naturressurser», brukar Soltani ein fleirmålsmodell for å finna optimalt uttak av tømmer når styresmaktene har både økonomiske, biologiske og sosiale målsettingar. Dette er dømme på ei klassisk problemstilling innan samfunnsøkonomisk velferdsteori, der styresmaktene må vega verknadene av eit ressursuttak for ulike grupper opp mot kvarandre for å maksimera samla velferd. Dette inneber at ein må ta omsyn både til dei økonomiske målsettingane ved ressursuttaket, som forteneste til staten som skogeigar, løn til skogsarbeidarane og positive ringverknader for anna næringsverksemd og til eventuelle biologiske verknader i form av redusert framtidig uttak av tømmer, utarming av jordsmonnet og færre plante- og dyreartar. Men styresmaktene bør og ta omsyn til at uttak av skog har verknader for lokalbefolkninga sine mulegheiter til å driva tradisjonelt landbruk og skogsdrift og halda i hevd lange tradisjonar knytte til jakt, fiske, beite og landskapspleie. Utan at slike kulturelle verdiar blir tekne i vare, vil tradisjonsrike levesett gå tapt. Prinsippet om optimal forvaltning av statlege skogsressursar blir dermed eit spørsmål om korleis staten kan få best mogleg samfunnsøkonomisk avkastning på naturkapitalen, der ein òg tek omsyn til påverknaden på kulturkapitalen.

Aviser, magasin, radio, fjernsyn og Internett flyt over av idrettsrelatert stoff i ulike innpakningar, skriv Fossøy, Moe og Fretland i kapittel 18. Dei er opptekne av at media er med på å forma vår oppfatning av kva idrett er, samtidig som det er ei sterk drivkraft bak dei endringsprosessane som føregår og har føregått i idretten.

Dei hevdar at dette er særleg synleg i fotballen, der symbiosen med media dei siste tiåra har utgjort ein markant økonomisk, kulturell og sosial kraft. Dei tek oss med på ei reise der dei undersøker korleis symbiosen mellom fotball og media har utvikla seg i perioden 1970–2005. Dei konkluderer med at fotball har gått frå å vera ein fritidsbasert aktivitet til å bli ei «vare», der den materielle kapitalen etter kvart har vorte meir sentral enn den immaterielle kapitalen. Fotball uttrykt i media forsterkar dette biletet, hevdar dei.

I kapittel 19 skriv Larsen og Nesse om det å finna verdien av bedrifters nettverksdeltaking ut over det reint opplagde og materielle, som å tena meir pengar. Dei har kartlagt grunnar til å vera med i nettverk, og drøftar kva implikasjonar dette har for leiinga av nettverket når det gjeld teori om sentrale funksjonar i velfungerande nettverk. Empirien deira er basert på intervju henta frå fem nettverk: tre maritime nettverk, eitt nettverk innan smarte energimarknader og eitt innan smart velferd. Resultata viser at det kan vera mange ulike grunnar til å vera med i nettverk, slik som legitimitetsbygging og mobilisering av sosial og kulturell kapital. Aktørane tillegg slike immaterielle verdiar stor vekt, men har også behov for at verdiane skal materialisera seg i form av økonomisk verdiskaping. Dei konkluderer med at dette gjer nettverksleing til ei øving for personar med engasjement og fingerspisskjensle.

I det siste kapittelet i antologien har Årethun, Nesse og Oklevik analysert eit datamateriale som er henta frå ei undersøking av 524 personar som er registrerte på ei nettside administrert av organisasjonen Framtidsfylket i Sogn og Fjordane. Dei fann at personar med høg eldsjelfaktor har større entreprenørlyst enn andre, og at menn har høgare eldsjelfaktor enn kvinner. Eit interessant funn er at personar oppvaksne og busette i Sogn og Fjordane, ser ut til å ha lægre eldsjelfaktor enn andre. Dei konkluderer med at respondentar med høg eldsjelfaktor legg betydeleg vekt på arbeids- og karriererelaterte attraksjonsfaktorar som gode karrieremulegheiter både for seg sjølve og for ektefelle/partnar, eit variert næringsliv og gode kommunikasjonar når dei skal velja framtidig bustad og arbeidsplass.

LITTERATUR

- Bourdieu, P. & Passeron, J. (2006). *Reproduksjonen: Bidrag til en teori om undervisningssystemet*. København: Hans Reitzels forlag.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L.J.D. (2004). *Refleksiv sosiologi – mål og midler*. København: Hans Reitzels forlag.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. J.G. Richardson (red.). *The handbook of theory and research for the sociology of education* (s. 241–258). New York: Greenwood Press.

- Bourdieu, P. (2000). *Den maskuline dominans*. Oslo: Pax.
- Burt, R.S. (1992). *Structural holes: The social structure of competition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Burt, R.S. (1998). The gender of social capital. *Rationality and Society*, 10(1), s. 5–46.
- Coleman, J.S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American journal of sociology*, 94(Supplement), s. 95–120.
- Meld. St. 22 (2010–2011). *Motivasjon – Mestring – Muligheter*. Kunnskapsdepartementet.
- Pettersen, R. (2005). *Kvalitetslæring i høyere utdanning. Innføring i problem- og praksisbasert didaktikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Putnam, R.D. (1993). *Making democracy work: civic traditions in modern Italy*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Røvik, K.A. (2007). *Trender og translasjoner. Idéer som former det 21. århundrets organisasjon*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Røvik, K.A. (2014). *Translasjon – en alternativ doktrine for implementering*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Røvik, K.A., Eilertsen, T.V. & Furu, E.M. (red.) (2014). *Reformideer i norsk skole. Spredning, oversettelse og implementering*. Oslo: Cappelen Damm AS.
- Sørbo, J.I. (2016). Innovasjon – og immateriell kapital. I Amdam, J., Bergem, R. & Båtevik, F.O. (red.). *Offentleg sektor i endring. Fjordantologien 2016* (s. 38–46). Oslo: Universitetsforlaget.
- Sørensen, E. (1997). Democracy and empowerment. *Public Administration*, 75(3), s. 553–567.
- Aaker, D.A. (1991). *Managing brand equity: Capitalising on the value of a brand name*. New York: The Free Press.

Del 1

Migrasjon

Kapittel 2

Sosial kapital i kommunens møte med flyktninger

LISA HANSSON OG TURID AARSETH

SAMMENDRAG Med utgangspunkt i perspektiv på kommunene som mangefasettert organisasjon og teorier om sosial kapital belyser artikkelen kommuners arbeid som vertskommune og bosetter av flyktninger. Empiriske eksempler fra to kommuner tyder på at kumulativ sosial kapital kan være institusjonalisert, forankret i organisasjonsstrukturen, men også at den bygges nedenfra gjennom kommuneansatte. Artikkelen introduserer begrepet «bakkebyggere» om nye identiteter i kommunalt flyktningarbeid.

NØKKEORD flyktningpolitikk, sosial kapital, kommune, institusjonalisering, bakkebygger

ABSTRACT The article addresses municipalities' work with asylum reception centers and hosting refugees, in the light of theories of social capital and municipalities being a multi-faceted organization. With empirical examples from two municipalities, the article suggests that social capital is institutionalized, anchored in the organizational structure, but also developed bottom-up by the personnel. The article introduces the term «street level-builders» to describe identities that emerge in the operative field.

INNLEDNING

I løpet av høsten 2015 ble antall personer i asylmottak i Norge mer enn fordoblet, fra vel 13 000 i juli til vel 30 000 i desember. Samtidig planla Utlendingsdirektoratet (UDI) for mottak av mellom 50–60 000 nye flyktninger i 2016.

Den 16. november 2015 sendte statsminister Erna Solberg og KS brev til landets kommuner med en oppfordring til felles innsats for å løse krisen i asylmottakssystemet. Brevet appellerer til kommunene om både å ta mer ansvar for å sikre nyankomne tak over hodet og for å bosette og integrere flyktninger (Regjeringen 2015, s. 1).

Utviklingen i første halvår i 2016 tyder på en kraftig nedgang både når det gjelder nyankomne som søker asyl og antall flyktninger i mottak. Nedgangen synliggjør usikkerheten i politikkkfeltet. Samtidig peker brevet av 16. november 2015 på behovet for en kontinuerlig mobilisering:

I denne ekstraordinære situasjonen opplever vi stor vilje fra kommunene og sivilsamfunnet til å stille opp for flyktningene. Det er Regjeringen svært takknemlig for. Denne innsatsen og velviljen er vi som samfunn avhengig av at fortsatt mobiliseres (Regjeringen 2015, s. 1).

Sitatet illustrerer statens avhengighet av kommunene i flyktningarbeidet. Selv om mottak og bosetting av flyktninger er et nasjonalt ansvar, er det i kommunene både materielle og immaterielle ressurser som omdannes til midlertidig eller permanent bosted for mennesker på flukt.

Denne artikkelen omhandler flyktningpolitikkenes lokale utforming og er informert av teorier om sosial kapital. Selv om teorifeltet er sammensatt og til dels motsetningsfylt, er det likevel noen fellesnevner som gjør sosial kapital aktuelt i vår sammenheng. Sentrale definisjoner omfatter tillit, nettverk og normer om gjensidighet (Slagsvold, 2005). I statsministerens og KS' brev til kommunene ligger det en implisitt forståelse av at mottak av flyktninger ikke bare dreier seg om tak over hodet og betaling av tjenester, men også om mobilisering av sosiale fellesskap. Denne typen perspektiv, som representerer en motsats til økonomisk kalkulering og sektortenkning, finner vi også i en innstilling fra et utredningsutvalg oppnevnt av Norges forskningsråd. Her argumenteres det særlig for behovet for mer inngående undersøkelser av sosial kapital når det gjelder spørsmål om integrering av innvandrere (Norges forskningsråd, 2005).

Målet med artikkelen er å bidra til økt innsikt i hvordan kommunene håndterer mottak av flyktninger på et tidspunkt med sterk økning og påtrykk fra nasjonale myndigheter. Med utgangspunkt i en forståelse av kommuner som mangefasetterte organisasjoner utforskes møtet med flyktninger i lys av teorier om sosial kapital. Arbeidet er eksplorativt og kan leses som et bidrag til en diskusjon om hvordan sosial kapital som teoretisk tilnærming kan ta uttrykk og ha relevans i en kommunal kontekst.

KOMMUNENES ROLLER I FLYKTNINGPOLITIKKEN

Kommunene har grovt sett to roller i flyktningpolitikken. Den første handler om være vertskommune for asylmottak, og i noen tilfeller selv være driftsoperatør for

ulike typer av mottak. Den andre rollen gjelder bosetting av flyktninger som har fått opphold. De to rollene er underlagt ulike statlige reguleringer, og vi skal kort gjengi hvilke bestemmelser som gjelder.

Vertskommuneforpliktelsene følger av utlendingslovens § 95, som sier at en utlending som søker beskyttelse, skal gis tilbud om innkvartering (LOV-2008-05-15-35). Det er Utlendingsdirektoratet (UDI) som har ansvar for å tilpasse mottakskapasiteten til det behovet som til enhver tid eksisterer. Hvem som skal drive asylmottak, avgjøres av UDI innen rammen av lov og forskrift om offentlige anskaffelser (UDI, 2010a; UDI, 2011). I tillegg finnes det interne retningslinjer for nedbygging av mottakskapasitet (UDI, 2010b). Ved årsskiftet 2015/2016 var det i alt 140 asylmottak spredt over hele landet. Bare 14 av disse hadde kommuner som driftsoperatører. De fleste drives av private selskaper og noen av ideelle organisasjoner. Alle kommuner som har asylmottak på sitt territorium, vil – uavhengig av om de selv har driftsoperatøransvar – ha status som vertskommune. I UDIs rundskriv (2011) slås det fast at vertskommunene har ansvar for å gi lovpålagte tjenester til beboere i asylmottak, og at kostnadene skal dekkes gjennom et tilskudd fra staten. Satsene fastsettes årlig i forbindelse med statsbudsjettet.

Mens rollen som vertskommune er noe en kommune kan havne i uten å være særlig involvert i beslutningsprosessene i forkant, er *bosetting av flyktninger* et frivillig og fullt ut kommunalt anliggende. Staten ved UDI anmoder kommunene om å ta imot et visst antall flyktninger som har fått oppholdstillatelse, men det er kommunen som tar beslutningen om – og eventuelt hvor mange – flyktninger de vil bosette. Så og si alle norske kommuner sa i 2016 ja til å bosette flyktninger. Introduksjonsloven regulerer rettigheter og plikter for den enkelte bosatte flyktning. Loven gir videre kommunene en plikt til å sørge for introduksjonsordning og opplæring i norsk og samfunnskunnskap (LOV-2003-07-04-80). De økonomiske virkemidlene er økonomisk støtte direkte til deltakerne i introduksjonsprogrammet samt at kommunen over fem år får et integreringstilskudd per bosatt.

Gjennomgangen viser noen grunnleggende forskjeller ved de to rollene. Å være vertskommune handler i første rekke om kommunen som tjenesteleverandør, der statens prising av spesifikke tjenester står sentralt. Tildeling av driftsansvar er markedsstyrt innen rammen av lov om offentlige anskaffelser, og ordbruken i de interne rutinene er preget av kontraktstenkning og hensyn til god forretningsskikk (f.eks. UDI, 2010b). Kommunen som bosetter av flyktninger, er basert på frivillighet og politisk aksept i den enkelte kommune. Her er tidsperspektivet for statlig støtte fem år, og det legges opp til et bredere sett av virkemidler. Selv om introduksjonsprogrammet er strengt regulert, fremstår IMDI som veileder og kompetansesenter for kommunenes arbeid med integrering. Men også her står den øko-

nomiske argumentasjonen sterkt, og det vises til at det er i kommunenes interesse å lykkes i integreringsarbeidet. De største utgiftene kommer de første årene etter bosettingen. Jo raskere flyktningene blir selvhjulpne, jo større andel av tilskuddene går rett til kommunen (IMDI, 2015).

TEORETISK UTGANGSPUNKT

Kommuner er mangefasetterte organisasjoner og ved å anvende ulike perspektiver kan vi fange opp og anskueliggjøre noe av mangfoldet (Palm & Wihlborg, 2007; Rose & Baldersheim, 2014). Den lokale utformingen av flyktningpolitikken aktualiserer flere sider ved kommunen og våre empiriske observasjoner vil bli sortert i forhold til kommunen som politisk institusjon, tjenesteprodusent, arbeidsgiver og iverksetter. Vi skal meget kort skissere innholdet i disse fire perspektivene, før vi introduserer teorier om sosial kapital.

Som *politisk institusjon* er kommunen arena for politisk deltakelse og styring. Den norske kommunen er kjennetegnet av folkestyre og av folkestyrets verdier. Politikk er mer enn det som skjer i formelle politiske fora, og vi lar dette perspektivet omfatte institusjonsdesign i vid forstand, dvs. hvordan politiske og administrative organer utformes og står i samspill med hverandre – og med innbyggerne (Rose & Baldersheim, 2014).

Kommuner som *tjenesteprodusenter* har ansvar for sentrale deler av offentlig tjenesteyting, særlig innen velferdsområdet. Krav om effektiv ressursbruk og faglig kvalitet står sterkt, men også grunnleggende verdier knyttet til rettssikkerhet og likebehandling (Montin, 2007).

Kommunen er også *arbeidsgiver*. Mange steder kan kommunen være blant de største arbeidsgiverne, og det kommunale arbeidsgiveransvaret vil i særlig grad omfatte profesjonsutøvere i den lokale velferdsproduksjonen (Baldersheim & Ståhlberg, 2002).

Det siste perspektivet vi har valgt å løfte fram, er kommunen som *iverksetter* av statlig politikk. Her ses kommunen som en del av den nasjonale politikken, og grad av lokalt handlingsrom vil variere mellom saksområde og situasjonsspesifikke forhold (Baldersheim & Ståhlberg, 2002).

SOSIAL KAPITAL

Studier av sosial kapital har i hovedsak fokusert på mellommenneskelige nettverk. Dominerende teorier mener at sosial kapital utvikles i sosiale strukturer der mennesker bytter tjenester og informasjon. Den tredje sektoren tillegges en viktig rolle

ved at frivillige nettverk og sosiale relasjoner ses som en forutsetning for å skape tillit mellom mennesker (Fukuyama, 2001).

Studier viser at de skandinaviske landene scorer høyt når det gjelder sosial kapital (Rothstein & Stolle, 2003). Men i motsetning til land der frivillighetssektoren har stor betydning for velferdsproduksjonen, kjennetegnes Skandinavia av en sterk offentlig og universelt innrettet velferdssektor. Ut fra en erkjennelse av at teorier om sosial kapital som betoner frivillighetens sterke rolle er utviklet i en annen velferds kontekst, har skandinaviske forskere påpekt at sosial kapital må forstås i lys av institusjonell design og trekk ved offentlig sektor (Kumlin & Rothstein, 2005; Rothstein & Stolle, 2001). Kumlin og Rothstein (2005) viser bl.a. til at interaksjon mellom innbyggerne og offentlige organisasjoner er viktig for dannelsen av sosial kapital. Vårt bidrag kan plasseres i et slikt perspektiv. Teorier om sosial kapital løftes inn i den kommunale konteksten, der det sentrale er kommunens møte med flyktningene.

På samme måte som kommunen er sosial kapital mangefasettert og kan beskrives på ulike måter. Noen studier har vært innrettet på å *måle* andel sosial kapital på individnivå for å undersøke eventuelle korrelasjoner med faktorer som tillit til samfunnsfunksjoner (Kaasa & Parts, 2008; Narayan & Cassidy, 2001). Andre har studert hvordan sosial kapital *skapes*, og spør hvilke forutsetninger som må være til stede (Fukuyama, 1995; Putnam, 1993). Videre finnes studier av sosial kapital som ressurs for å kunne handle/agere (Hitt & Duane, 2002; Koka & Prescott, 2002; Nahapiet & Ghoshal, 1998). Sosial kapital har altså blitt brukt både som avhengig og uavhengig variabel.

Individuell og kollektiv ressurs

Sosial kapital beskrives både som en individuell og en kollektiv ressurs (Portes, 2000). Bourdieu ser den enkeltes sosial kapital som et resultat av hvor stort nettverk hun kan mobilisere og det volumet av kapital (økonomisk, kulturelt og symbolsk) hver av deltakerne i nettverket kontrollerer (Bourdieu, 2002). Coleman betoner betydningen av sosial kapital for individets handlinger. Ifølge ham blir sosiale strukturer til sosial kapital når en aktør anvender dem for å realisere sine interesser (Coleman, 1994).

Putnams studier viser at sosial kapital kommer både individ og samfunn til gode. Individer knytter bånd som fremmer egne interesser, men samtidig tjener samfunnet på at individer inngår i sosiale nettverk og engasjerer seg i frivillige organisasjoner (Putnam, 1993, 2000). Sosial kapital ses her som grunnlaget for et fungerende demokrati, det får mennesker til å samarbeide til beste for fellesskapet.

Sosial kapital som politisk aktør: brobygger og hverdagsmaker

Begrepet «brobygger» (Putnam, 1993) viser hvordan mennesker bygger broer mellom ulike nettverk og sosiale grupper. Brobyggeren gjennom sitt personlige engasjement skaper koblinger mellom ulike institusjoner og organisasjoner i lokalsamfunnet. Hun er aktiv i ulike foreninger og politiske organisasjoner. Brobyggeren kan også være en entreprenør. Gjennom sitt lokale engasjement kjenner hun regler og spilleregler i politikken, og blir en «oversetter» mellom grupper og organisasjoner. Brobyggerens kontakter og kunnskap kan mobilisere ulike ressurser, og vil slik skape rom for ansvar og maktutøvelse (Montin, 2007).

Et nært beslektet begrep som også gir uttrykk for sosial kapital på kommunenivå, er «hverdagsmakeren». Betegnelsen ble først introdusert av Bang og Sørensen (1997) og viser til personer som har et praktisk og handlingsrettet politisk engasjement nær sin egen hverdag. Det kan være i foreldreråd på skole og barnehage, velforeninger o.l. Hverdagsmakeren skiller mellom «vi» og «de i kommunen» og er ikke så interessert i kommunepolitikk på et overordnet nivå. Engasjementet er relatert til spesifikke områder eller enkeltsaker (Montin, 2007; Sørensen, 1997).

Montin mener at brobyggeren og hverdagsmakeren er frukter av en stadig mer kompleks lokalpolitikk. De utgjør en kobling til den etablerte kommunepolitikken, men representerer også nye identiteter som oppstår i møtet mellom kommunale velferdstjenester og innbyggere (Montin, 2007).

Et institusjonelt perspektiv på sosial kapital

Hovedtyngden av studier på sosial kapital tar utgangspunkt i mellommenneskelige nettverk og da gjerne i form av frivillige organisasjoner eller løse relasjonelle nettverk. Rothsteins studier tilfører et annet perspektiv, nemlig de offentlige institusjonenes rolle (Kumlin & Rothstein, 2005; Rothstein, 2001; Rothstein & Stolle, 2003). Han viser hvordan offentlige institusjoner og de som arbeider der, har betydning for sosial kapital. Videre utfordres Putnams tese om at mellommenneskelig tillit genereres i sosiale nettverk. Ifølge Rothstein dreier det seg om tillit til institusjoner heller enn deltakelse i uformelle eller formelle sosiale nettverk. Vissheten om at en blir korrekt behandlet, skaper tillit, og påvirker andre mellommenneskelige relasjoner og engasjement i frivillige organisasjoner (Kumlin & Rothstein, 2005). Studiene belyser offentlig sektors rolle og spesielt betydningen av velferdstjenestenes frontpersonale når det gjelder sosial kapital. I et slikt perspektiv handler sosial kapital om kvaliteten på de politiske institusjonene, og møtet mellom tjenesteutøvere og innbyggere er av særlig stor betydning (Kumlin & Rothstein, 2005; Rothstein, 2001).

PRESENTASJON AV KOMMUNER OG DATAGRUNNLAG

Artikkelen baserer seg på empiriske eksempler fra to kommuners arbeid med mot-tak av flyktninger. De to kommunene (A og B) er relativt like når det gjelder gene-relle kommunedata (næringsstruktur, befolkning etc.), men de skiller seg fra hver-andre i organisering av flyktningarbeidet. Kommune A har ca. 6000 innbyggere, med en relativ svak befolkningsvekst. Staten har anmodet kommune A å ta imot 20 flyktninger, herav 6 enslige mindreårige. Kommunen vedtok å ta imot 10 flykt-ninger i 2016, ingen av dem er enslige mindreårige. I kommunen er det en privat operatør som siden 2010 har hatt driftsavtale med UDI. Tallet på asylsøkere i mot-taket har variert fra 140 til ca. 200. Kommune B har ca. 7000 innbyggere, med svak/moderat nedgang i befolkningsvekst (ssb.no). Kommunen er anmodet om å ta imot 40 flyktninger, herav 12 enslige mindreårige, i 2016. Kommunen vedtok å ta imot 40 flyktninger, 8 er enslige mindreårige. Kommune B har drevet mot-taket selv i over 20 år. Asylmottaket har en ordinær avdeling, to avdelinger for mindreårige og i tillegg driver de en ordinær barnehage for asylbarn. Mottaket har (våren 2016) vel 350 asylsøkere, inkludert mindreårige.

Vår *metodiske tilnærming* er casebasert, med en kvalitativ analyse av flyktning-arbeidet i de to kommunene. Kommunene er ulike når det gjelder ansvar for drift av asylmottak, men har ellers mange likhetstrekk. Vår interesse er knyttet til hvor-dan de fatter beslutninger om, organiserer og praktiserer flyktningarbeidet.

Datamaterialet omfatter dokumenter og åpne, individuelle intervjuer. Doku-mentene består av nasjonale retningslinjer, lover, forskrifter, statistikk samt lokale policydokument som saksframlegg til kommunestyre, årsmeldinger og plandoku-menter.

I løpet av februar/mars 2016 gjennomførte vi åpne, individuelle intervju med driftsleder, flyktningkonsulent, programrådgiver, kommunalsjef og leder av kom-munalt asylmottak. Alle intervjuene ble tatt opp og transkribert. I tillegg hadde vi åpne telefonsamtaler med de to rådmennene og nestleder ved det private asylmot-taket.

Av hensyn til anonymisering er de kommunerelaterte kildene ikke oppgitt i lit-teraturlisten.

Det empiriske materialet er begrenset og tjener i første rekke som illustrasjoner av hvordan den lokale flyktningpolitikken kan utformes. Vi ser utforskningen av et politikkkfelt «in action» som en anledning til på et teoretisk induktivt grunnlag å finne fruktbare forståelsesformer og begreper forankret i teorier om sosial kapital. Studien er abduktiv, hvilket innebærer kombinerings og samspill mellom teoretisk rammeverk, empiri og analyse (Alvesson & Sköldberg, 1994). Czarniawska (1999) viser til «logic of discovery» som et uttrykk for en åpen innstilling til tolk-

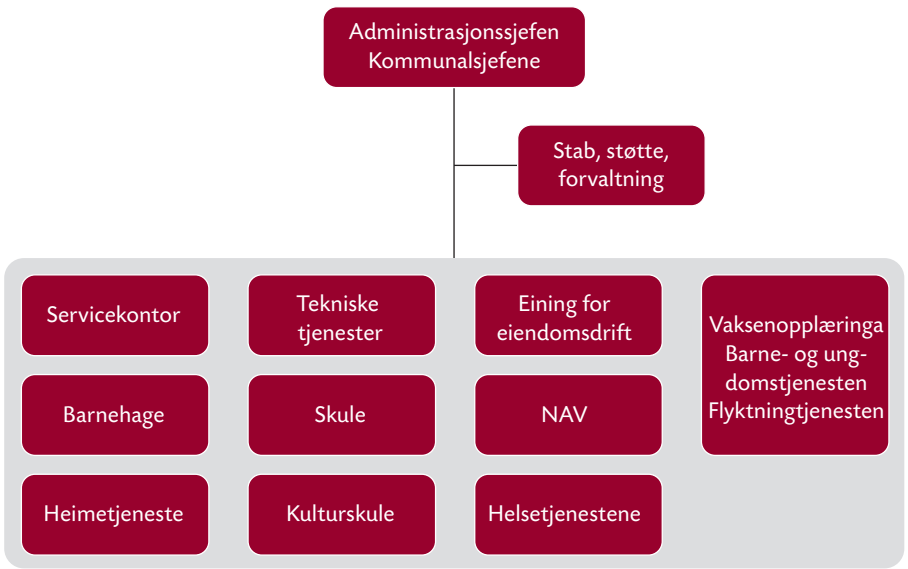
ning og søking etter mønstre. Målet er at nye begrep kan utvikles i samspillet mellom teori og empiri (Alvesson & Sköldberg, 1994).

FLYKTNINGPOLITIKKENS LOKALE UTFORMING

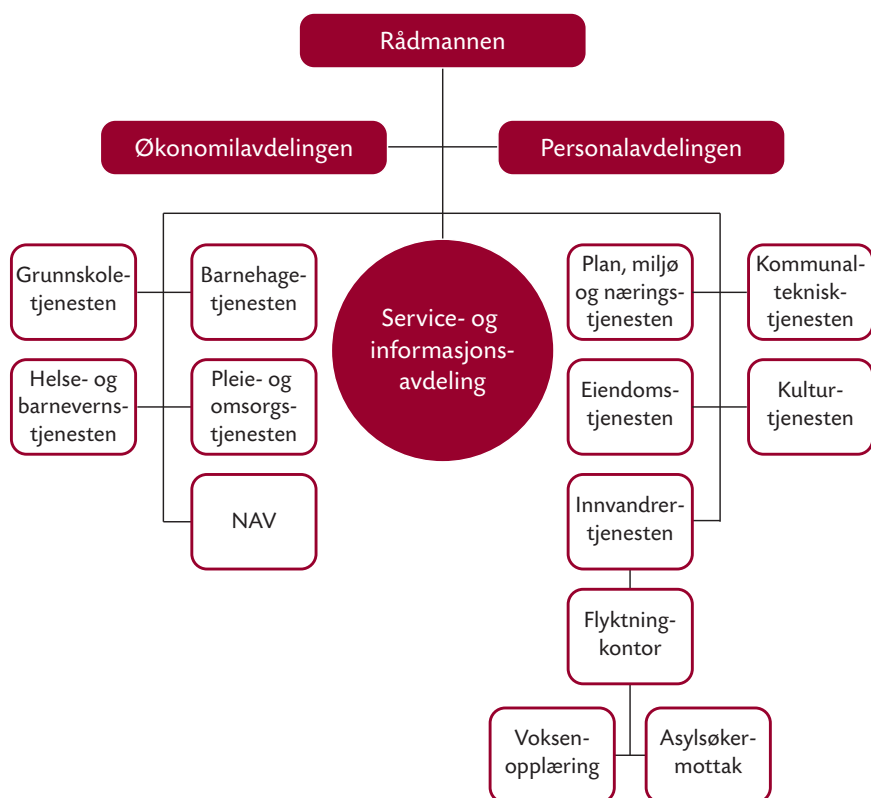
Avsnittet presenterer hvordan to kommuner arbeider med mottak av flytninger. Fremstillingen er strukturert ut fra perspektiv på kommunen som mangefasettert aktør.

INSTITUSJONSUTFORMING

Kommunene A og B har ulik institusjonsutforming når det gjelder hvorvidt driften av asylmottak er inkludert eller ekskludert i den kommunale organisasjonen, slik det framgår av organisasjonskartene under.

Figur 2.1a: Kommune A

Figur 2.1b: Kommune B

Kommune A har en flat (tonivå-)struktur, der flyktningtjenesten inngår i enhet direkte under rådmannen sammen med voksenopplæring og barne- og ungdomstjenesten. Flyktningtjenesten har i første rekke ansvar for bosetting og integrering. Voksenopplæringen har ansvar for introduksjonsprogrammet i forhold til bosatte flyktninger, men har i tillegg definerte oppgaver i forhold til asylsøkere på mottak. På det organisatoriske planet er det i kommune A et klart skille mellom å være vertskommune og å ha ansvar for bosetting av flyktninger. Som vertskommune for et privat drevet asylmottak har kommune A verken mulighet til å påvirke etablering eller dimensjonering av mottak. Kontakten er mellom UDI og den private driftsoperatøren, og kommunen har ikke noe formell innflytelse over drift og aktiviteter på asylmottaket. Rollen er avgrenset til å yte tjenester i tråd ved vertskommuneforpliktelsene (RS 2011-025). At kommunen er på sidelinjen, kommer klart til uttrykk i rådmannens notat til kommunestyret i mars 2016, der det heter: «Flere leverandører har vore i forhandlinger med UDI, men pr i dag kjenner ikkje kommunen til at det vert forhandla om ytterligere asylmottak i kommunen.»

Skillet mellom ansvar som vertskommune og bosettingskommune er særlig tydelig definert når det gjelder ressursbruk. Respondentene omtaler viktigheten av «to pengesekker». Utgifter til beboere i asylmottaket (vertskommuneforpliktelser) må ikke blandes med utgifter til tjenester for bosatte flyktninger. Videre må kommunen «passe på» at en ikke betaler for utgifter som skal reguleres mellom UDI og den private driftsoperatøren.

Organisasjonskartet viser at kommune B på samme måte som A har en flat struktur, men selve innvandrertjenesten framstår som et treleddet hierarki (figur 2.1b). Kommunens asylmottak og voksenopplæringen er underlagt flyktningkontoret, som igjen inngår i innvandrertjenesten. Slik er driften av asylmottaket og ansvaret for bosetting av flyktninger integrert i samme organisatoriske enhet, innvandrertjenesten, direkte under rådmannen.

Også i kommune B er økonomi en viktig faktor. På samme måte som i kommune A holdes utgifter til bosatte flyktninger og asylsøkere fra hverandre. Men det er ikke denne formen for økonomibetraktninger som vektlegges i intervju materialet. I stedet diskuteres asylmottaket som inntektskilde for kommunen i kraft av å være en viktig arbeidsgiver. Arbeidsplassperspektivet kommer også til uttrykk ved at leder for asylmottaket viser til årsplanen for innvandrertjenesten:

Vi har ambisjoner om større kapasitet og vi har fått politikerne og toppledelsen i administrasjonen til å forstå hvor viktig det er å akseptere sin rolle i systemet for å lykkes. Naturlig nok har kommunen større ambisjoner og vil lage flere arbeidsplasser for å sikre folketallet.

Generelt framgår det av intervju materialet og dokumenter at drift av asylmottak er en høyt prioritert virksomhet i kommune B. I denne kommunen er samspillet mellom kommunen som iverksetter og som arbeidsgiver viktig. Vi finner i liten grad tilsvarende samspill i kommune A, som har privat driftsoperatør. Her er en i første rekke styrt av kravet om å iverksette vertskommuneforpliktelsene som tjenesteproducent.

KOBLING TIL BESLUTNINGSARENAER

Et sentralt spørsmål er hvordan problemer og behov for endringer i bosetting og asylmottak kobles til kommunale beslutningsarenaer. I kommune B ser vi at utfordringene fremmes i den kommunale organisasjonen langs ordinære kanaler. Lederen for innvandrertjenesten er en del av rådmannens lederteam, og møter her andre enhetsledere. I intervju gis det uttrykk for at rådmannen har innsikt i innvandrers-

tjenesten og dermed et godt beslutningsgrunnlag. Samtidig er det kobling til politiske prosesser og beslutningsarenaer: «Det er politikerne som vedtar våre årsplaner og godkjenner den. Vi jobber sammen med dem, og hvis de mener at vi skal ha et nytt fokus på en gruppe, så fokuserer vi på det også. De har beslutningsmyndighet.»

Årsplanen for innvandrertjenesten inneholder budsjetttrammer, bemanning, mål og tiltak. Av intervjumaterialet framgår det at arbeidet med årsplanen er koordinert på ledelsesnivå i kommunen. De øvrige enhetslederne får innblikk i hva som skjer og videre utfordringer. Driftsleder i kommune B ser koordinering på ledelsesnivå som noe unikt for kommunen: «Vi har i forskjell til de private, et tett samarbeid med administrasjonen og politisk kontroll på produksjonen av asylmottakstjenestene opp mot brukere.»

I kommune A gjennomføres samarbeidsmøter mellom kommunen og representanter fra asylmottaket tre til fire ganger i året. Ellers er det liten kontakt mellom kommunen og asylmottaket i det daglige på administrativt nivå, utover de nevnte møtene. I UDIs retningslinjer for samarbeid mellom asylmottak og kommune oppfordres det til «god kommunikasjon og samhandling mellom mottakets personale og beboere og lokalsamfunnet» (RS 2008-054). I kommune A er kommunikasjonen i liten grad er institusjonalisert og knyttet opp mot kommunale beslutningsprosesser og arenaer. I kontrast til kommune B er ikke politikerne involvert i spørsmål knyttet til asylmottak. Intervjumateriale tyder også på at spørsmål relatert til bosetning av flyktninger går under den politiske radaren, og flere uttrykker skuffelse over mangel på engasjement fra politikernes side: «Det har vært lagt fram et notat. Det har vært opp både i formannskapet og kommunestyret. Det har det vært. Og uten særlige kommentarer, uten at det var en bra rapport.»

Både intervjumaterialet og policydokumentene synliggjør forskjeller mellom kommune A og B som politiske institusjoner. I kommune B er driften av asylmottak en integrert del av et kommunalt planleggings- og beslutningssystem. Kommune A bærer preg av svakt utbygde møteplasser mellom det private asylmottaket og kommunen på den ene siden, og lite politisk interesse for spørsmål knyttet til bosetning av flyktninger og arbeidet med integrering.

KOMMUNEN SOM TJENESTEPRODUSENT OG IVERKSETTER

Relasjonen mellom stat og kommune er underlagt ulike reguleringer alt etter om det dreier seg om asylmottak eller bosetning av flyktninger. Som vertskommune har en plikt til å gi tjenester til de asylmottakere som til enhver tid befinner seg på mottak, uavhengig av hvem som har driftsansvar. Staten forventer at kommunene

– mot betaling – er i stand til å skalere opp og ned sin tjenesteproduksjon. Relasjonen blir nærmest som en økonomisk transferering, med likhetstrekk til en bestiller–utføremodell. Det må antas at hensyn til langsiktig planlegging og samordning vil være vanskelig å ivareta ved denne typen av tjenesteproduksjon med korte leveringsfrister. Rådmannen i kommune A beskriver våren 2016 som en «cowboy-tid», der en uten forvarsel fikk beskjed om at det kommer 47 personer ekstra på asylmottaket – og at kommunen må stille med tjenester til disse.

Når det gjelder iverksetting av bosetting av flyktninger, regulerer Introduksjonsprogrammet tjenesteutformingen. Samtidig finnes rom for lokalt preg på integreringsarbeidet. Våre respondenter i flyktningtjenesten (kommune A) opplevde gjennomgående at de hadde stor frihet i hvordan de arbeidet og utformet sine roller.

Både statlige forventninger og kommunal organisering legger opp til et skille mellom vertskommune- og bosettingsforpliktelser. Datamaterialet fra kommune A tyder imidlertid på at i praksis tolkes iverksettingsansvaret bredt. I beskrivelsene av hvordan de arbeidet, la respondentene vekt på at ettersom de var en liten kommunen, var det tett samarbeid og kommunikasjon dem imellom og med overordnede. Selv om kommunen er vertskommune for et privat mottak, var de opptatt av at både asylanter og flyktninger skal trives. En respondent uttalte seg på følgende måte: «Det som er så bra her, er at flyktningtjenesten og voksenopplæringen henger veldig sammen og jeg tror at vi kan få til gode samhandlinger.» En annen fremhevet at de «... bruker mye tid på flyktninger som er kommunens ansvar, men på grunn av den tette enheten vår, med voksenopplæringen, har vi også kontakt med asylsøkere». Uttalelsene tyder på at det på operativt nivå er flytende grenser mellom håndtering av bosatte flyktninger og dem som er på asylmottak. Kommunen har blant annet gode erfaringer med helseteamet som først og fremst fokuserer på asylsøkere, men også er med på å sikre gode system for overganger for flyktningene som får oppholdstillatelse og skal bosettes i kommunen.

I kommune B er oppgavene som iverksetter av vertskommuneforpliktelsene mer omfattende. De skal både sørge for de kommunale tjenestene og drive asylmottaket i tråd med statlige krav og retningslinjer. I intervjumaterialet framstår samspillet med staten som viktig. Driftsleder forteller at de daglig kommuniserer med UDI. Det handler blant annet om tolkning av direktiv (rundskriv), men de har også kommunikasjon om kursvirksomhet m.m. Kommunen har drevet asylmottak lenge og blir spurt av staten om å presentere sine erfaringer og gi opplæring til andre.

I kommune B flyter grensene mellom vertskommune- og bosetningsarbeidet sammen. For eksempel er ett av målene i Årsplanen 2016 for innvandrertjenesten

«... at kommunen skal være en kompetent og aktiv aktør på asyl- og flyktningeområdet». Et annet mål i planen er «... at kommunen skal drive asylmottak bedre enn andre konkurrenter». I praksis kommer dette målet til uttrykk på flere måter. I kommunikasjon med staten vil kommunen være et forbilde for andre som driver asylmottak og har deltatt i utvikling av statlige program og kurs. Videre har en tatt kommunale initiativ, da en finner at de statlige minimumskravene er for lave: «Det kan tenkes at vi jobber utenfor de formelle dokumentene, da vi er opptatt av ha bedre krav enn minimumskravet til UDI tilsier, der fagkunnskapen er liten.»

Et kommunalt initiativ er barnehagevirksomheten. Kommunen driver en egen barnehage for asylbarn. De fant minimumskravene utilstrekkelige, og ved å opprette en kommunal barnehage kunne de selv sette pedagogiske mål for driften. Barnehagedrift tilpasset asylbarns behov står dermed som et eksempel på hvordan kommune B setter sitt lokale preg på iverksetting av vertskommuneansvaret, samtidig som kommunen fremstår med tette bånd til statlige myndigheter.

SOSIAL KAPITAL – INSTITUSJONSUTFORMING OG NYE IDENTITETER

Av intervjumaterialet går det fram at de som arbeider operativt, nær flyktningene, opplever stor handlingsfrihet. De ansatte tar på seg oppgaver som strekker seg langt utover stillingsbeskrivelsene. En respondent i kommune A forteller at hun gjennomfører papirarbeid som tilhører NAV og andre kommunale virksomheter:

Jeg tenker at når du blir bosatt i en kommune, så bør ikke det første du møter i en kommune være et NAV-kontor som deler ut penger til deg. Nei. Så derfor har jeg på en måte tatt den biten, i henhold til NAV i sitt lovverk.

Videre i intervjuet utdyper respondenten tankegangen som ligger bak en slik strategi. Hun er opptatt av at flyktningene ikke skal læres opp til å bli dyktige brukere av ulike velferdsordninger, men heller bruke ressursene sine på mestring av hverdagen og å finne seg til rette i lokalsamfunnet.

I intervjumaterialet gis det også eksempler på at ansatte i flyktningtjenesten kan «passe på» på andre tjenester:

Det jeg av og til ser, er at det er behov for at jeg ringer legesenteret for å etterspørre hva er det egentlig dere har avtalt til den timen som han eller hun har hatt. Og da møter jeg jo litt ulike der nede, da. Noen gir meg det jeg vil ha, og noen lurer på om jeg har lov til å få vite dette.

Det første sitatet viser at ansatte inntar «doble stedfortrederroller», ved at de både er NAV-kontor og flyktningrepresentant. Det andre sitatet beskriver hvordan ansatte arbeider som «brobygger» mellom flyktningene og andre tjenester. I dette konkrete tilfellet fungerer den ansatte som oversetter og formidler mening og tolkning til kommunikasjonen mellom legetjenesten og flyktningene. Men sitatet illustrerer også en annen side, nemlig en risiko for ulik behandling av flyktningene. Særlig antydes at utfallet av møtet mellom flyktningtjenesten og legesenteret kan bli ulikt, alt etter hvem som er på post.

Det finnes altså et handlingsrom som åpner for lokal tilpasning. Ansatte i vår studie opplever mulighet til å påvirke innholdet i tjenestetilbudet og hvordan de møter flyktningene. Utfallet av hvordan dette handlingsrommet fylles, kan gi opphav til forskjeller avhengig av situasjon og hvem som møter hvem. På spørsmål om hva som driver ansatte til å være så fleksible og å ta på seg ekstra oppgaver, svarer en respondent at det kan handle om kompetanse og utdanning, men i tillegg handler det om livserfaring. Hun hadde tidligere arbeidet som selvstendig næringsdrivende og var vant til å løse problemer og å se muligheter. En annen framhever verdien av å kunne være bindeledd (brobygger) og betydningen av egne erfaringer i møte med andre familier:

Jeg tenker at vi har helhetsansvar for personer, og at de forhåpentligvis får en god relasjon til meg. De slipper å lure på om de skal kontakte den ene eller den andre. Mine [flyktninger] kommer alltid til meg og så kan jeg heller spørre 12 andre [andre deler av det kommunale hjelpeapparatet] ... Jeg sier av og til, jeg skjønner det er travelt og slik er det hjemme hos oss også. Dette har gått galt hos oss også. Tenker at en skal være profesjonell, men en kan gi litt av seg selv.

Illustrasjonene fra hvordan flyktningene møtes i kommunene, belyser relasjoner mellom det Montin (2007) omtaler som den lille og den store politikken. Hvilken retning utviklingen tar, beror på etablerte politiske institusjoner og politiske valg. Men det kan også handle om hvilke identiteter som utvikles blant engasjerte ansatte i det «ytre ledd».

I den kommunale konteksten kommer sosial kapital til uttrykk som kollektiv ressurs, en ressurs som kommer samfunnet til gode. Den individuelle ressursen tones ned, og vi har i liten grad eksempler i vårt materiale på personer som anven-der sosial kapital i egeninteresse. I våre to kommuner ser vi flere eksempler på at den sosial kapitalen er både relasjonell og kumulativ. Det relasjonelle er særlig synlig på operativt nivå mellom ansatte som jobber nær flyktningene.

Med hensyn til kumulativitet ser vi forskjeller mellom kommunene. Kommune A har hatt privat asylmottak siden 2011 og har bosettingserfaring siden 2013. I denne kommunen finner vi i liten grad kumulativ kapital mellom aktørene. I kommune B, som selv har drevet asylmottak i over 20 år, ser vi derimot tendenser til kumulativitet. Den kumulative kapitalen kommer til uttrykk på strategisk nivå ved at det over lang tid er etablert relasjoner mellom ansatte i innvandrer tjenesten, rådmannsnivået og kommunepolitikere. En sentral observasjon i vår studie er at den kumulative kapitalen er institusjonalisert og forankret i organisasjonsstrukturen. Gjennom formaliserte, korte beslutningslinjer både innad i den kommunale administrasjon og mellom administrasjon og politiske beslutningsarenaer, bygges gjensidig tillit og forståelse av felles ansvar for hvordan kommunen ivaretar asylanter og bosetter flyktninger. Som kontrast kan man løfte spørsmål om sårbarhet og avhengighet av enkeltpersoner i den kommunen som ikke har kumulativ sosial kapital.

Begreper som brobyggere og hverdagsmakere (Montin, 2007; Putnam, 1993; Sørensen, 1997) omhandler hvordan innbyggere anvender og forvalter sosial kapital. Vi ser lignende mønster i vår studie, men hos *ansatte* som jobber nær flyktningene. Med inspirasjon fra teorier om sosial kapital og teorien om Street-level Bureaucracy, vil vi løfte fram «bakkebyggeren» som en identitet i flyktningpolitikens lokale utforming. Begrepet belyser hvordan sosial kapital har betydning for og kan skapes eller reduseres i samspill mellom institusjonsutforming og aktører. «Bakkebyggere» er kommuneansatte som strekker seg langt utover stillingsinstruks og profesjonsnormer. Bakkebyggeren er opptatt av å finne løsninger på tvers av ansvarsområder og finansieringsordninger. De er generalister og praktisk orientert. Videre er de orientert mot individuell og lokal tilpasning, men kan ha større problemer når det gjelder likebehandling. «Bygger» kommer fra teorier om sosial kapital og bringer inn i sentrale spørsmål om hva som skaper tillit og fremmer fellesskap. Men til forskjell fra «brobyggerne», som er individer i lokalsamfunnet (Montin 2007, Putnam 1993), er bakkebyggerne ansatte og handler på vegne av den kommunale organisasjonen. «Bakke-» viser til Lipskys (1980) Street-level Bureaucracy, og at vi her befinner oss i tjenesteproduksjonens ytterste ledd. Men i motsetning til Lipskys byråkrater som finner ulike strategier for å håndtere krysspress fra egen organisasjon og brukerne, velger våre tjenesteutøvere ikke beskyttelse, men utvider eget arbeidsfelt gjennom å utvikle relasjoner på bakkenivå. De bruker sin lokalkunnskap og sitt kontaktnett for å skape et godt liv for flyktningene. Blant annet fungerer de som oversettere og skjerner flyktningene fra å bruke tid og krefter på midlertidige systemkrav, for eksempel i forhold til NAV. Bakkebyggerne har også en viss likhet med hverdagsmakeren (Sørensen,

1997). De engasjerer seg i ett spørsmål (mottak og integrering av flytninger) og gir uttrykk for en viss skepsis mot det formelle og den store politikken. Til tider kan det skimtes en «vi og dem»-forståelse.

Sett fra perspektiver som Kumlin og Rothstein (2005) mfl. løfter fram, representerer ikke bakkebyggerne noe udelst positivt. Forfatterne viser at det er i møtet med offentlige institusjoner sosial kapital har gode vekstvilkår. Om en innbygger opplever å bli behandlet rettferdig og likt, så øker muligheten for at denne innbyggeren får tillit til systemet og til samfunnet. Bakkebyggeren utfordrer likebehandlingsaspektet i møtet med det offentlige. Hun arbeider med sine egne kanaler, og som vår studie viser, kan denne arbeidsmåten både være svært vellykket og i noen tilfeller ha negativt utfall. Resultatet blir uansett risiko for forskjellsbehandling, svekket tillit til det offentlige systemet, som igjen kan svekke den sosiale kapitalen.

Perspektiver om institusjonsforvaltere av sosial kapital kan nyanseres og utfordres. Vår studie antyder at de kommunale institusjonene i seg selv er utilstrekkelige i forhold til å legge livet til rette for flyktningene. I et slikt perspektiv fyller bakkebyggerne komplementære roller til institusjonene, heller enn å utfordre disse.

I tillegg må en også kunne stille spørsmål ved hvordan institusjonene framstår. En studie av somaliske innvandreres møte med NAV belyser at tilliten kan brytes ned i møtet med offentlige organ som skal sikre likebehandling og rettssikkerhet (Friberg & Elgvin, 2016).

AVSLUTNING

Med utgangspunkt i ulike perspektiv på kommunen og teorier om sosial kapital har vi belyst to kommuners arbeid som vertskommune og bosetter av flyktninger. Både det mellommenneskelige nettverksperspektivet og det institusjonelle perspektivet på sosial kapital fremstår som sentrale i kommunenes møte med flyktningene. Gjennom å stille perspektivene mot hverandre har vi utviklet et rammeverk som også kan anvendes i andre studier. I artikkelen introduseres begrepet «bakkebyggere» som et tilskudd til den eksisterende litteraturen om sosial kapital. Begrepet viser hvordan nye identiteter som både bryter med profesjonsnormer og bakkebyråkratenes mestringsstrategier, kan utvikles blant kommunalt ansatte. Begrepet synes fruktbart når det gjelder å fange grad av samspill mellom institusjonalisert og mellommenneskelig sosial kapital.

På tross av et begrenset empirisk materiale har studien utfordret ulike forståelser av hva sosial kapital egentlig er, og hvordan det kan undersøkes. En oppføl-

gende studie skulle med fordel mer systematisk undersøke sosial kapital og presumptive kausale sammenhenger, for eksempel mellom institusjonelt design og rollen som bakkebygger. Det ville kreve et mer omfattende materiale og en større variasjon av caser. Vi ønsker flere studier av sosial kapital i en kommunal kontekst velkommen.

LITTERATUR

- Alvesson, M., & Skoldberg, K. (1994). *Tolkning och reflektion: vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Baldersheim, H., & Ståhlberg, K. (2002). From Guided Democracy to Multi-Level Governance: Trends in Central-Local Relations in the Nordic Countries. *Local Government Studies*, 28(3), 74–90.
- Bang, H.P., & Sørensen, E. (1997). *Fra græsrodder til hverdagsmagere: et studie i politisk identitet på Indre Nørrebro*. Kbh.: Museum Tusculanum. (Arbejdspapir: Demokratiprojektet; nr. 3/1997).
- Bourdieu, P. (2002). The Forms of Capital. I N.W. Biggart (Ed.), *Readings in Economic Sociology* (s. 280–291). Oxford: Blackwell Publishers Inc.
- Czarniawska, B. (1999). *Writing management: organization theory as a literary genre*. Oxford: Oxford University Press.
- Coleman, J.S. (1994). *Foundations of social theory*. Cambridge, Mass: Belknap.
- Friberg, J.H., & Elgvin, O. (2016). Når velferdsstaten bryter tilliten ned: Somaliske innvandrere i møte med NAV. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 56(03), 257–284.
- Fukuyama, F. (1995). Social Capital and the Global Economy. *Foreign Affairs*, 74(5), 89–103.
- Fukuyama, F. (2001). Social capital, civil society and development. *Third World Quarterly*, 22(1), 7–20.
- Helsedirektoratet (2015). Veileder for helsetjenestetilbudet til asylsøkere, flyktninger og familiegjenforente. IS-1022.
- Hitt, M.A., & Duane, R. (2002). The essence of strategic leadership: Managing human and social capital. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 9(1), 3–14.
- IMDI (2015) Kommunens vedtak, planlegging og økonomi. <http://www.imdi.no/planlegging-og-bosetting/kommunens-arbeid/vedtak-planlegging/>.
- Koka, B.R., & Prescott, J.E. (2002). Strategic alliances as social capital: A multidimensional view. *Strategic management journal*, 23(9), 795–816.
- Kumlin, S., & Rothstein, B. (2005). Making and Breaking Social Capital: The Impact of Welfare-State Institutions. *Comparative Political Studies*, 38(4), 339–365.
- Kaasa, A., & Parts, E. (2008). Individual-Level Determinants of Social Capital in Europe: Differences between Country Groups. *Acta Sociologica*, 51(2), 145–168.
- Lipsky, M. (1980). *Street-level bureaucracy: dilemmas of the individual in public services*. New York: Russell Sage Foundation.
- LOV 2008-05-15-35 Lov om utlendingers adgang til riket og deres opphold her (utlendingsloven).

- LOV 2003-07-04-80 Lov om introduksjonsordning og norskopplæring for nyankomne innvandrere (introduksjonsloven).
- Montin, S. (2007). *Moderna kommuner*. Malmö: Liber.
- Nahapiet, J., & Ghoshal, S. (1998). Social capital, intellectual capital, and the organizational advantage. *Academy of Management Review*, 23(2), 242–266.
- Narayan, D., & Cassidy, M.F. (2001). A Dimensional Approach to Measuring Social Capital: Development and Validation of a Social Capital Inventory. *Current Sociology*, 49(2), 59–102.
- Norges forskningsråd (2005). Sosialt kapital. Instilling fra ett uredningsutvalg av Norges forskningsråd.
- Palm, J., & Wihlborg, E. (2007). *Hur kan kommuner styra sociotekniska system: exempel från bredband och energisystemen*. Linköping: Univ., Tema T.
- Portes, A. (2000). The Two Meanings of Social Capital. *Sociological Forum*, 15(1), 1–12.
- Putnam, R.D. (1993). *Making democracy work: civic traditions in modern Italy*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Regjeringen (2015) Brev til kommunene om fellesinnsats for å løse krisen i mottakssystemet <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/brev-til-kommunene-om-fellesinnsats-for-a-lose-krisen-i-mottakssystemet/id2461664/> og <https://www.regjeringen.no/contentassets/fc8851e66fc44a029-da17506061543a2/storeutfordringerkreverfellesmobilisering1264168.pdf>.
- Rose, L.E. & Baldersheim, H. (red.) (2014). Det kommunale laboratorium: teoretiske perspektiver på lokal politikk og organisering. (3. utg.) Bergen: Fagbokforlaget.
- Rothstein, B. (2001). Social Capital in the Social Democratic Welfare State. *Politics & Society*, 29(2), 207–241.
- Rothstein, B., & Stolle, D. (2003). Introduction: Social Capital in Scandinavia. *Scandinavian Political Studies*, 26(1), 1–26.
- RS 2011-025 Tilskudd til vertskommuner for asylmottak og omsorgssenter.
- RS 2008-054 Krav til samarbeid med lokale instanser.
- Slagsvold, M. (2005). *Sosial kapital. Klargjøring av ulike perspektiver. Kunnskapsstaus, funn og forskningsbehov. Forslag til videre satsing på forskning om sosial kapital i Norge*. Norges forskningsråd. ISBN elektronisk utgave (pdf): 82-12-02166-1.
- Sørensen, E. (1997). Democracy and Empowerment. *Public Administration*, 75(3), 553–567.
- UDI (2010a). Rutiner for anskaffelser av mottaksplasser. <http://www.udiregelverk.no/no/rettskilder/udi-interne-meldinger/im-2010-040/>.
- UDI (2010b). Rutiner for nedbygging av mottaksplasser. <http://www.udiregelverk.no/no/rettskilder/udi-interne-meldinger/im-2010-039/>.
- UDI (2011). Reglement for drift av statlige mottak. RS 2011-003. <https://www.udiregelverk.no/no/rettskilder/udi-rundskriv/rs-2011-003/>.

Kapittel 3

Nye sentrum–periferi-mønster?

Tilgang til kompetanse gjennom arbeidsinnvandring

FINN OVE BÅTEVIK OG GRO MARIT GRIMSRUD

SAMANDRAG Innvandringa til Vestlandet er sterkt prega av arbeidsinnvandring. Ved hjelp av registerdata gir dette kapitlet innsikt i korleis denne innvandringa påverkar busetnadsmønster og tilgang på arbeidskraft i landsdelen. Temaet blir drøfta ut frå det vi kallar ein utarmingsmodell og ein utjamningsmodell. Desse modellane blir vidare plasserte i eit sentrum–periferi-perspektiv. Analysane viser at arbeidsinnvandring kan medverke til å kompensere for og redusere periferiulemper.

NØKKEWORD arbeidsinnvandring, sentrum–periferi, kompetansearbeidskraft, registerdata, Vestlandet.

ABSTRACT Most immigrants to Vestlandet (the West Country of Norway) are labour immigrants. Analysing register data, this chapter provides insights into the ways in which labour immigration influence the pattern of settlement and the supply of labour to this part of the country. We analyse the data in relation to two centre-periphery models. In the first model, immigration adds to the already existing pattern of accumulation of highly skilled workers in central regions and lower skilled workers in the peripheral regions. In the second model, labour immigration compensates the existing pattern by supplying the peripheral regions with relatively more of the highly skilled workers, and the central regions with relatively more of the lower qualified workers. We find that the latter model is the better fit for Vestlandet.

INNLEIING

Tal frå Statistisk sentralbyrå viser at det budde vel 168 200 innvandrarak på Vestlandet i 2015. Oslo hadde i overkant av 163 400 innvandrarak på same tids-punkt. Sjølv om Oslo slik sett har nesten like mange innvandrarak som heile Vestlandet, har denne delen av landet opplevd interessante endringar i åra som ligg bak oss. Desse endringane handlar i stor grad om arbeidsinnvandring og om endringar som følgje av det norske medlemskapet i Schengen-samarbeidet og den påfølgjande utvidinga av EU mot Aust-Europa i 2004 og 2007. Resultatet er at det er meir enn to arbeidsinnvandrarak for kvar flyktning i alle dei fire fylka på Vestlandet, det vil seie fylka Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane og Møre og Romsdal (Båtevik mfl., 2017). Ingen andre fylke kan vise til tilsva-rande forholdstal.

Kva betyr så denne arbeidsinnvandringa for tilgangen på kompetansearbeids-kraft til Vestlandet? Dette spørsmålet er utgangspunktet for drøftinga i dette kapit-let. Fokuset er såleis på immateriell kapital i form av tilgang på menneskelege res-sursar. Det handlar om korleis tilgang på slik kompetanse påverkar ulike delar av landsdelen. Sentrum–periferi-dimensjonen er sentral her. Spørsmålet er om flytte-og busetnadsmønsteret til arbeidsinnvandrarakane først og fremst bidrar til å for-sterke tilgangen på kompetansearbeidskraft i byane slik at det tradisjonelle kom-petansegapet mellom sentrum og periferi blir djupare – eller om det tvert imot er slik at arbeidsinnvandring styrker tilgangen på kompetanse i distrikta. Er dette i tilfelle uttrykk for at noko av det tradisjonelle skiljet mellom sentrum og periferi er i ferd med å bli viska ut?

BAKGRUNN

Temaet er interessant fordi arbeidsinnvandringa er prega av andre flyttemønster enn hovudstraumane for innanlandsk flytting (Stambøl, 2016; Østby, 2013). Det skjedde nemleg ei endring i flyttemønsteret blant arbeidsinnvandrarakane frå og med 2007. Rundt og like etter den første utvidinga av EU austover på 2000-talet gjekk innvandringa i same retning som dei innlandske flyttestraumane (Stambøl, 2016, s. 149). Etter 2007 har innvandringa styrka regionar som ligg under gjen-nomsnittet for innanlandsk nettoinnflytting; altså primært perifere regionar. Det var fleire innvandrargrupper som bidrog til denne endringa, men Stambøl under-strekar at endringane var størst blant arbeidsinnvandrarak og familiane deira. Denne utviklinga fall saman med at arbeidsinnvandrarakane tok over som den stør-ste innvandrargruppa i fleirtalet av norske kommunar (Østby, 2013).

Mykje av norsk forskning på innvandring har tradisjonelt handla om flyktningar, asylsøkjjarar og situasjonen i dei største byane (NOU 2011:14). Dette kapitlet tek sikte på å supplere den veksande litteraturen om arbeidsinnvandring og arbeidsinnvandraranne (som til dømes Dølvik og Friberg, 2008; Friberg, 2012; Eldring og Friberg, 2013). I denne litteraturen er det også ei dreining vekk frå eit «einsidig» fokus på storby. Nye studiar ser på verknadane av innvandring utanfor hovudstadsområdet og dei største byane (til dømes Båtevik mfl., 2014; Hanche-Olsen mfl., 2011a; Hanche-Olsen mfl., 2011b; Rye og Holm, 2013; Stambøl, 2013; Båtevik mfl., 2017; Søholt mfl., 2012; Søholt, 2016; Østby, 2013).

At arbeidsinnvandrane går andre vegar enn tidlegare innvandraranne, er ikkje eit særnorsk fenomen. Studiar frå fleire land viser liknande trekk (Bayona-i-Carrasco og Gil-Alonso, 2013; Fonseca, 2008; Hugo og Morén-Alegret, 2008). Ein studie av innvandring frå nye EU-medlemsstatar til UK viser til dømes at innvandraranne frå desse landa relativt sett oftare busette seg i små/mellomstore byar og rurale område enn i storbyane (Stenning mfl., 2006). Det er likevel få studiar som tek for seg korleis innvandring påverkar innanlandske sentrum–periferi-mønster i tilgangen på nye innbyggjarar generelt, noko King og Skeldon (2012) set i samanheng med at internasjonal og innanlandsk migrasjon tradisjonelt har vore to separate fagfelt.

I dette kapitlet ønskjer vi derfor å sjå internasjonalt migrasjonsmønster i samanheng med innanlandsk demografi og flyttemønster. Vi tek utgangspunkt i Vestlandet (fylka Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane og Møre og Romsdal), som saman med Akershus har hatt sterkare auke i befolkninga med innvandrarbakgrunn enn landet elles i perioden som ligg bak oss (Stambøl, 2013). I år 2000 budde til dømes 18,3 prosent av registrerte innvandraranne og norskefødde barn av innvandraranne i Norge på Vestlandet. I 2012 var andelen auka til 21,7 prosent. Arbeidsinnvandringa var den sentrale drivkrafta bak endringane.

Auken i arbeidsinnvandringa skjedde i ein periode med sterk økonomisk vekst. Samtidig var dei små fødselskulla frå 1970- og 80-talet på veg inn på arbeidsmarknaden (Båtevik, 2013; Stambøl, 2016). Konkurransen om arbeidskrafta var stor. Mindre regionar som tok del i den økonomiske oppturen, hadde ofte svakare demografiske føresetnader for å møte situasjonen enn større regionar. Mange bygder opplevde det Sørli (1995) kallar demografisk vekstsvikt. Langvarige flytteprosessar har gitt ei gradvis forskyving av det demografiske rekrutteringspotensialet frå periferi til sentrum, ved at ein stadig større del av barnebefolkninga veks opp i storbyområda (Sørli, 2016). Behovet for import av arbeidskraft har derfor vorte vel så stort i enkelte delar i periferien som i sentrum. Endring i lokale demografiske føresetnader og nye flyttemønster blant arbeidsinnvandrane er såleis

viktige dimensjonar når vi i dette kapitlet prøver å kople spørsmål om tilgang til kompetansearbeidskraft og innvandring.

Internasjonal forskning om migrasjon av høgt utdanna arbeidskraft er eit stort felt (McDonald og Worswick, 2015). Slike studiar set mellom anna søkjelys på kampen om dei beste hovuda mellom store firma som opererer på ein global arbeidsmarknad, men også på dei utfordringane slik hjerneflukt kan skape i avsenderlanda (Boeri mfl., 2012). Studiane handlar ofte om globale sentrum–periferi-relasjonar, men ikkje om sentrum–periferi-relasjonar i mottakarlanda.

Det er særleg land som USA, Canada, Australia, Luxembourg og Sveits som rekrutterer toppkvalifisert arbeidskraft gjennom innvandring (Brücker mfl., 2012). Norge høyrer såleis ikkje heime i dette selskapet. Om vi ser bort frå det som handlar om spesialistar og internasjonal toppkompetanse, er derimot innslaget av arbeidsinnvandrarar med lange utdanningar relativt høgt i Norge (Statistisk sentralbyrå, 2016). I motsetning til flyktningar har arbeidsinnvandrane høgare utdanning enn den norske befolkninga sett under eitt. Heile 45 prosent av dei har høgare utdanning. Blant enkelte grupper, mellom anna kvinnelege arbeidsinnvandrarar frå Europa, er andelen med høgare utdanning klart større enn dette igjen.

Når dette er sagt, må det også understrekast at den politiske og faglege debatten om kompetanse og arbeidsinnvandring ofte har to heilt ulike fokus. På den eine sida er mange opptekne av at arbeidsinnvandring legg grunnlag for tilgang på kompetansearbeidskraft. På den andre sida er det mange som er opptekne av dei meir problematiske sidene, der arbeidsinnvandring handlar om ufaglært arbeidskraft med press mot lønsnivå i utsette bransjar, sosial dumping og liknande (Brox, 2005; Eldring og Friberg, 2013, s. 28).

Arbeidsinnvandring kan såleis dreie seg om alt frå kampen om kompetanse mellom store konsern og leiande internasjonale økonomiar til sosial dumping. Vi tolkar dette som uttrykk for at arbeidsinnvandrarar, på lik line med anna arbeidskraft, går inn på ein segmentert arbeidsmarknad (Onsager, 1987). Tilgangen til arbeidsmarknaden er regulert, til dømes ved at enkelte segment krev ein bestemt formalkompetanse for å få tilgang, medan andre er opne i den forstand at det ikkje er krav om formelle kvalifikasjonar. Tilgangen til begge typar segment kan i tillegg bli avgrensa av preferansane hos arbeidsgivar, t.d. om å rekruttere menn framfor kvinner eller personar med ein bestemt geografisk bakgrunn. Dei formelle segmenta tilbyr i regelen betre lønn og betre arbeidsvilkår enn dei uformelle. Sjølv om det ikkje er rom for å gå djupare inn i korleis arbeidsmarknadar fungerer i dette kapitlet, gir teorien om den segmenterte arbeidsmarknaden innsikt som kan vere nyttig for å forstå korleis arbeidsinnvandring påverkar tilgang på kompetanse.

FORTRENGING ELLER SUPPLERING – UTARMING ELLER UTJAMNING?

Studiar skil mellom arbeidsinnvandring som erstattar eksisterande og som supplerer tilgjengeleg arbeidskraft (Gang og Rivera-Batiz, 1994; Constant, 2014). Innvandrarakar kan gå inn i jobbar som dei lokale tidlegare har fylt. Innvandrarakane kan også gå inn i stillingar som tilfører kompetanse som bedrifta treng for å utføre dei oppgåvene ein skal løyse, utan at dei erstattar eller på annan måte konkurrerer med den arbeidskrafta som alt er i bedrifta. Dei regionale konsekvensane vil sjølvsagt bli heilt ulike alt etter om det er det første eller det andre alternativet som gjeld.

Tenkjer vi vidare langs dimensjonane erstatning eller supplering, kan slike mekanismar gjere seg gjeldande på ulike måtar. Å tenkje erstatning kan vere grunnlagt i at innvandrarakane er billigare eller meir effektive enn norskfødde. Samtidig kan innvandring medverke til å fylle dei arbeidsplassane dei lokale ikkje vil ha. Manglande interesse for dei lokale jobbane kan gjere at arbeidsgivarane må erstatte tidlegare lokalt rekruttert arbeidskraft gjennom innvandring. Periodeeffekten kan vere viktig her. I tider med økonomisk vekst kan innvandrarakar gå inn i delar av arbeidsmarknaden der det er vanskeleg å rekruttere lokalt. I økonomiske nedgangstider kan det vere større konkurranse om jobbar som tidlegare har vore lite attraktive.

Vidare kan det handle om å supplere tilgjengeleg arbeidskraft i regionen. Medan manglande interesse for jobbane kan gi for lite rekruttering, kan manglande tilgang på arbeidskraft gjere det same. Manglande tilgang gjer det vanskeleg å fylle arbeidsplassar og funksjonar som den enkelte bedrift, den enkelte lokalsamfunn og region treng for å fungere – enten det er snakk om å supplere for å oppnå tilstrekkeleg tal personar eller for å få tilgang til ein bestemt type kompetanse som ein manglar for å få gjennomført arbeidsoppgåvene. Det kan til dømes vere snakk om kompetanse med behov for ein bestemt type sertifisering. I tillegg kan innvandrarakane, på lik line med andre, skape nye arbeidsplassar.

Ved å sjå erstatning og supplering i eit sentrum–periferi-perspektiv tilfører vi ein ekstra dimensjon til analysane. Då kan ein spørje om arbeidsinnvandring medverkar til å forsterke eller utjamne skilnadene i tilgangen på kompetanse mellom by og land. Er det slik at arbeidsinnvandring i hovudsak er med på å styrke det fortrinnet byane allereie har i kampen om kompetansearbeidskrafta? Eller, kan det derimot tenkjast at innvandringa kompenserer for innanlandsk fråflytting i meir perifere strøk?

I lys av dette vil vi skissere to hovudmodellar for korleis forholdet mellom sentrum og periferi kan bli påverka av arbeidsinnvandring; ein utarmingsmodell og ein utjamningsmodell.

I utarmingsmodellen vil arbeidsinnvandringa styrke sentrale strøk og utarme bygdene. Arbeidsinnvandringa får då omlag same utfall som det innanlandske flyttmønsteret. Det mest typiske trekket ved dei innanlandske flytteprosessane er nettopp «overføringa» av kompetanse frå perifere til sentrale delar av landet (Sørlie, 1997; Sørlie, 2010). Som del av dette mønsteret kan ein tenkje seg at arbeidsinnvandrane primært fyller opp lite kompetansekreivjande jobbar på bygdene som dei lokale skuggar unna. Dette fell inn i den tradisjonelle førestillinga av bygda. Ungdom reiser ut for å gå inn i meir attraktive jobbar i byane. Arbeidsinnvandrarar og gjestarbeidarar kjem derimot inn og fyller dei jobbane nordmenn ikkje vil ha, i bygder der nordmenn ikkje vil bu. Ein variant av utarmingsmodellen er om arbeidsinnvandrarar fortrengrer dei lokale med etterfølgjande utflytting av lokale.

Hovudtesen i utarmingsmodellen er at arbeidsinnvandringa (saman med innanlandsk flytting) fører til opphoping av arbeidskraft med høg kompetanse i byane, medan meir perifere strøk (relativt sett) får svekka tilgang på denne typen arbeidskraft. Utarmingsmodellen representerer såleis den tradisjonelle sentrum–periferimodellen der kumulative vekstprosessar gjer at sentrum står att som vinnarar i kampen om ressursane (jf. til dømes Brox, 1966; Myrdal, 1957, Rokkan, 1987).

Om vi derimot legg utjamningsmodellen til grunn, vil arbeidsinnvandring kunne kompensere for periferiulempene og dermed medverke til å styrke bygdene. Tanken er at arbeidsinnvandrane har eit anna flyttmønster enn nordmenn, slik det har vore teikn til (Båtevik, 2013; Stambøl, 2013; Østby, 2013). Spørsmålet er om slike flyttmønster også verkar til å styrke tilgangen på kompetansearbeidskraft i distrikta. I så fall gir dette eit heilt anna utfall enn det utarmingsmodellen tilseier. Er det slik at arbeidsinnvandrarar med høg utdanning flyttar til distrikta og går inn i kompetansekreivjande jobbar der det er vanskeleg å rekruttere folk? Dette kan eventuelt føre til ei revitalisering av bygda og på sikt gi auka innflytting også av nordmenn.

Dei såkalla livsstilflyttarane passar inn i dette biletet. Dette er ofte godt kvalifiserte personar som gjerne kjem til Norge som arbeidsinnvandrarar, men der ein viktig del av motivasjonen for flyttinga er å kunne realisere ein annan og gjerne meir rural livsstil enn kva det ligg til rette for i eige heimland. Ei anna, og i norsk samanheng truleg større gruppe (jf. Grimsrud, 2011), er dei som Halfacree (2008) kallar rural by default. Dette er dei som er komne til distrikta eine og aleine fordi jobben dei fekk, slumpa til å vere lokalisert der. For bygdene kan arbeidsinnvandring fungere som ein måte å få tilgang på kompetansearbeidskraft på, utan at dei må konkurrere mot større byar og større kompetansemiljø. Dette mønsteret utfordrar det tradisjonelle sentrum–periferi-perspektivet.

METODE

Studien som ligg til grunn for dette kapitlet, er basert på registerdata frå Statistisk sentralbyrå. Datamaterialet er frå 1.1. 2013 og viser nettoresultatet av innvandringa til Vestlandet fram til dette tidspunktet. Materialet er tilrettelagt for analyse av Statistisk sentralbyrå på basis av våre egne spesifikasjonar av kategoriar, variablar og geografiske einingar. Det omfattar i alt i underkant av 72 000 personar. Dette er talet personar vi legg til grunn når vi skal berekne omfanget av det vi kallar arbeidsrelatert innvandring (meir om dette under). Dei vidare analysane er såleis baserte på aggregerte registerdata med innvandrarar busette på Vestlandet. Felles for desse innvandrane er at dei er fødte i utlandet, der begge foreldra også er fødte i utlandet.

Registerdata «avses vara en fullständig förteckning över objekten i en viss objektmängd eller population» (Wallgren og Wallgren, 2004, s. 7). Slike data er baserte på ei totalundersøking eller administrative opplysningar om heile populasjonar. Registerdata gir klare fordelar, men også ein del avgrensingar (Fekjær, 2011, s. 181).

Ein fordel med registerdata er at ein slepp fråfall av informantar, noko som ofte er ei utfordring ved innsamling av egne kvantitative data (Fekjær, 2011). Dette er eit viktig poeng, ikkje minst for tema som innvandrarar og innvandring. I tillegg til dei vanlege utfordringane ved innsamling av data via spørreskjema, vil språk- og kulturforskjellar ofte skape særlege utfordringar for studiar blant slike grupper. Ein annan fordel er at opplysningane blir registrerte «når det skjer», slik at ein i større grad enn elles sikrar mest mogleg presise data.

Trass klare fordelar kan også registerdata kome til kort. Fekjær (2011) understrekar at dette er data som i utgangspunktet er samla inn for administrative formål. Dermed blir det sentralt å vurdere relevansen av dei dataa som blir brukt. Nokre hol i opplysningane om utdanningsnivå for innvandrarar kan skape utfordringar. Dette gjeld ikkje minst når kompetansearbeidskraft er eit sentralt tema. Men, sidan formell kompetanse også er ein vesentleg faktor når Statistisk sentralbyrå klassifiserer sysselsette etter yrkesfelt, brukar vi primært opplysningane om yrkesfelt som viktigaste kjelde til informasjon om kompetanse i analysen.

Data frå Statistisk sentralbyrå kategoriserer innvandrarar etter fire innvandringsgrunnar: arbeid, utdanning, familie og flukt. Sjølv om arbeidsinnvandring er temaet her, vil vi argumentere for at det ikkje er tilstrekkeleg berre å inkludere dei som er registrerte med arbeid som innvandringsgrunn i analysane. Det er to grunnar til dette. For det første fangar ein ikkje opp familieinnvandring som er direkte følge av arbeidsinnvandringa. Analyser frå Statistisk sentralbyrå viser at det var fire gonger så mange familieinnvandrarar i Norge i 2012 som i 1990 (Sand-

nes og Henriksen, 2014). Familieflytting i samband med arbeidsinnvandring er rekna som den viktigaste grunnen til dette. For det andre er ikkje innvandrarar frå nordiske land klassifiserte etter innvandringsgrunn.

For å fange opp arbeidsinnvandring, eller det vi kan kalle arbeidsrelatert innvandring ved hjelp av registerdata, har vi derfor valt å identifisere land som er viktige for arbeidsinnvandringa til Vestlandet. Utvalet er gjort på basis av ei registrering gjennomført av Statistisk sentralbyrå (Østby, Høydahl og Rustad, 2013). Denne viser kva landbakgrunnen arbeidsinnvandrarar busette på Vestlandet, har. På grunnlag av denne registreringa blei seks austuropeiske og seks vesteuropeiske land valt ut: Polen, Litauen, Estland, Lativa, Slovakia, Romania, Tyskland, Nederland, Storbritannia, Frankrike, Spania og Italia. Av alle som er registrerte som arbeidsinnvandrarar på Vestlandet, er 82,3 prosent frå eitt av desse tolv landa (Båtevik mfl., 2017). Mange av innvandrane frå desse landa er relativt nye i landet. Om vi legg tala for i perioden 2006–15 til grunn, vart tal innvandrarar frå dei seks utvalde vesteuropeiske landa dobla. Samtidig vart tallet innvandrarar frå dei seks austuropeiske landa heile tretten gonger større. I tillegg til desse tolv landa har vi valt å ha med alle dei nordiske landa. Det var 67 prosent fleire busette på Vestlandet med bakgrunn frå eit av dei andre nordiske landa i 2015 samanlikna med 2006.

Bu- og arbeidsmarknadsregionar er brukt som analyse-eining. Den geografiske inndelinga er basert på ei tilpassing av regioninndelinga som Gundersen og Juvkam (2013) har utarbeidd. Av omsyn til personvern vart fleire av dei minste regionane slått saman. Nokre av regionane er derfor relativt store i areal. Regionen Modalen/Gulen er til dømes sett saman av i alt fire små bu- og arbeidsregionar; Modalen, Fedje, Masfjorden/Gulen og Solund. I denne prosessen vart talet regionar på Vestlandet redusert frå 43 til 27.

For å få fram sentrum–periferi-dimensjonen er regionane delte i to grupper. Til sentrum høyrer det Gundersen og Juvkam (2013) definerer som byregionar. Dette inkluderer storbyregionane samt regionar med mellomstore byar og småbyar. Periferien består av regionar utan senter samt regionar der det største senteret er klassifisert som bygdesenter eller småsenter.

Med så få som 27 regionar som grunneiningar i analysane har vi funne det lite tenleg å bruke avanserte analysemetodar som til dømes regresjonsanalyser i studien. For å identifisere mønster og tendensar i materialet har vi valt å dele regionane inn i kvartilar, alt etter den relative betydinga arbeidsinnvandring har for tilgang på arbeidskraft for ulike variablar. For kvar av variablane viser vi den øvste kvartilen, altså dei sju regionane der arbeidsinnvandringa har størst betyding.

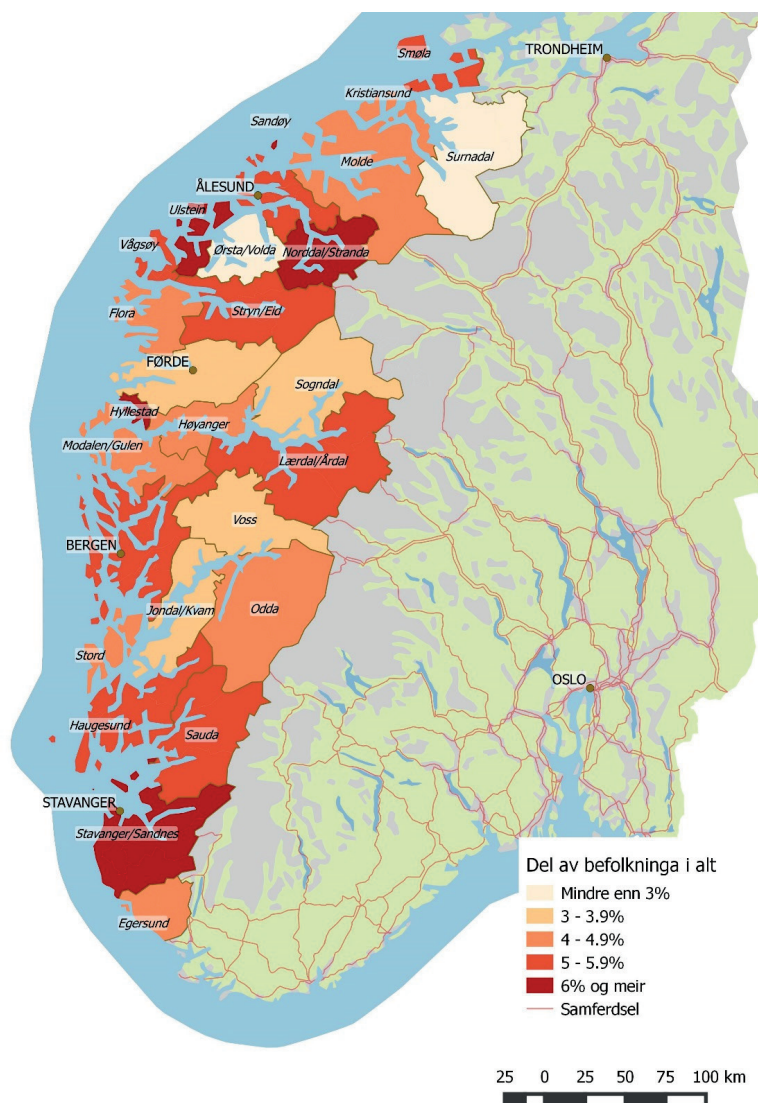
Analysen tek sikte på å synleggjere eventuelle mønster eller mangel på mønster i desse fordelingane, og tolke kva desse er uttrykk for.

MED KOMPETANSE TIL BYGD OG BY?

Eit første blikk på tala for arbeidsrelatert innvandring til Vestlandet gir ingen direkte signal om at sentrum–periferi-dimensjonen er interessant. Samla sett gir arbeidsinnvandringa ei geografisk fordeling av nye innbyggjarar som speglar fordelinga av befolkninga elles. Befolkninga i dei perifere regionane representerer 11,9 prosent av befolkninga på Vestlandet, samtidig som 11,6 prosent av arbeidsinnvandarane i landsdelen bur i desse regionane. For dei to storbyregionane i landsdelen er dessutan arbeidsinnvandarane overrepresenterte i forhold til befolkninga. Medan 54,8 prosent av befolkninga var busette i desse to regionane, budde 59,2 prosent av arbeidsinnvandarane i dei same regionane.

Kvifor er det, trass desse tala, interessant å gå vidare med sentrum–periferi-dimensjonen? Svaret blir tydeleg når vi ser på kartet over kva betyding arbeidsinnvandringa har for folketalet i enkeltregionar (figur 3.1). Det største prosentvise innslaget av slike innvandarar er å finne i det som kan karateriserast som dei mest perifere regionane på Vestlandet. Regionen Norddal/Stranda toppar denne statistikken. Av dei som var busette i Norddal/Stranda i 2013, stamma 9,5 prosent frå eitt av dei europeiske landa som er «storeksportharar» av arbeidsinnvandarar til Vestlandet. Nærare kvar tiande innbyggjar, eller i alt 602 personar, i denne regionen var såleis frå eitt av desse landa.

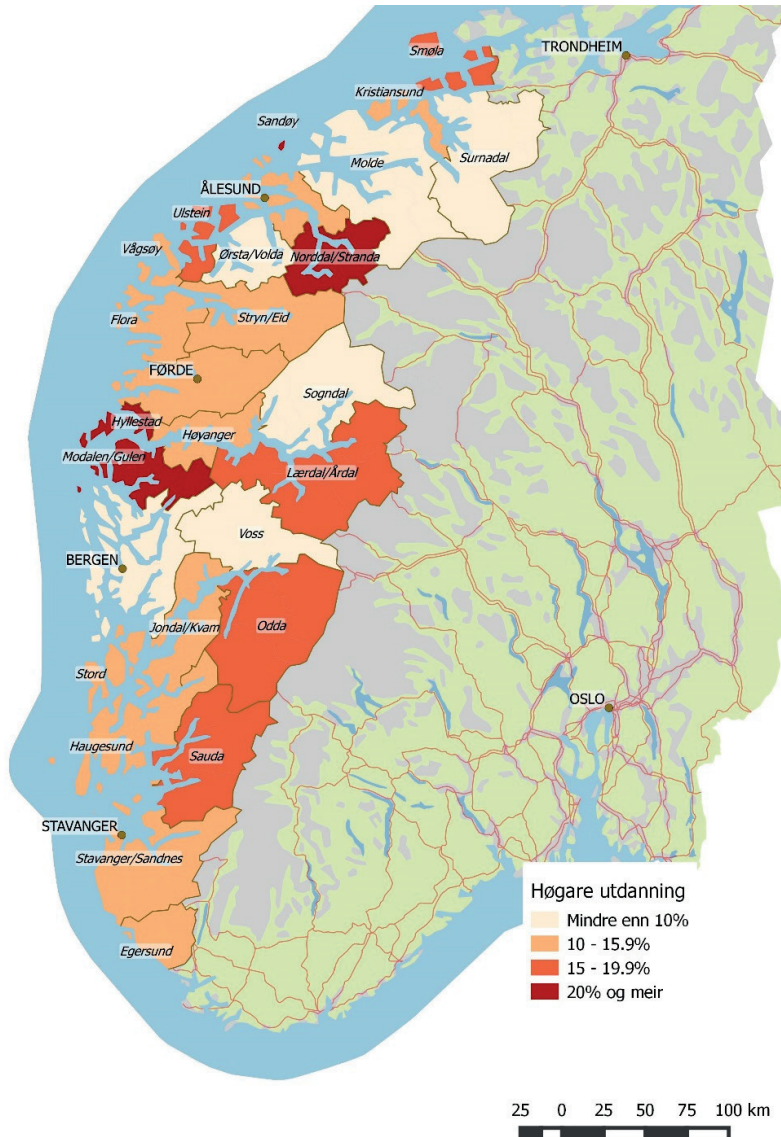
I fem regionar, inkludert Norddal/Stranda, har seks prosent eller meir av innbyggjarane tilsvarende innvandringsbakgrunn. Av desse fem regionane blir fire klassifiserte som perifere. I tillegg til Norddal/Stranda gjeld det to av dei minste regionane, nemleg Sandøy og Hyllestad. Begge desse regionane består av enkeltkommunar, fordi dei ligg slik til at dei ikkje inngår i noko felles arbeidsmarknad med andre kommunar. Vidare gjeld det Ulstein, som er ein klart større region i folketal og utstrekning, men som likevel blir definert blant dei perifere regionane i landsdelen. Av dei sentrale regionane er Stavanger/Sandnes representert blant dei fem. I Stavanger/Sandnes-regionen var 6,8 prosent av befolkninga innvandarar frå dei aktuelle avsenderlanda. Om vi legg til ytterlegare to regionar, det vil seie at vi tek med alle regionane som utgjer den kvartilen av regionar der den arbeidsrelaterte innvandringa har hatt mest å seie på Vestlandet, inkluderer dette ein til av dei sentrale regionane (Ålesund), og ein av dei perifere regionane (Stryn/Eid).

Figur 3.1: Betyding av arbeidsinnvandring for samla folketal etter region. Vestlandet. 1.1. 2013. Kjelde: Statistisk sentralbyrå og Kartverket. Kart utarbeidd av Kjersti Straume, Møreforskning.

Det samla biletet er såleis samansett. Fem av dei sju regionane på toppen av lista er likefullt klassifiserte som perifere. Når gjennomsnittstala gir eit anna inntrykk, skuldast dette store variasjonar mellom regionane, ikkje minst blant dei perifere regionane. Medan arbeidsinnvandringa har gitt mange nye innbyggjarar i nokre av dei mest perifere regionane på Vestlandet, er det også fleire perifere regionar som har hatt relativt

lite arbeidsrelatert innvandring. I Surnadal har til dømes berre 1,8 prosent av befolkninga slik bakgrunn. Det er såleis vanskeleg å identifisere klare og eintydige mønster. Her er periferie så vel som sentrale regionar «vinnarar» og «taparar».

Figur 3.2: Betydinga av arbeidsinnvandring for samla befolkning med universitets- og høgskuleutdanningar etter region. Vestlandet 1.1. 2013. Prosent av alle med slike utdanningar. Kjelde: Statistisk sentralbyrå og Kartverket. Kart utarbeidd av Kjersti Straume, Møre-forsking.

Det er likevel ikkje spørsmålet om korleis arbeidsinnvandrarbefolkninga fordeler seg mellom sentrum og periferi som er mest interessant for oss. Kjernes spørsmålet vårt er korleis arbeidsinnvandringa påverkar tilgangen på kompetansearbeidskraft til sentrale og mindre sentrale delar av landsdelen. Utdanningsnivået til arbeidsinnvandrane gir ein indikasjon på dette. Vi tek her utgangspunkt i dei med lange høgskule- og universitetsutdanningar (eksamen tilsvarende master- eller doktorgradsnivå).

Hovudmønsteret her er klart (figur 3.2). Relativt sett har arbeidsrelatert innvandring størst betydning i små og perifere regionar. Innvandrarar med lange høgskule- og universitetsutdanningar utgjer ein stor del av den samla befolkninga med slike utdanningar i enkelte av desse regionane. Heile 40 prosent av dei som hadde slike utdanningar i Sandøy, og 36 prosent av dei som hadde slike utdanningar i Hyllestad, kom frå eitt av dei landa som sender flest arbeidsinnvandrarar til Vestlandet. Dei ti regionane der arbeidsrelatert innvandring påverkar det lokale utdanningsnivået sterkt, i alle fall så lenge vi legg dei lengste høgskule- og universitetsutdanningane til grunn, er alle definerte som perifere (jf. Båtevik mfl., 2017). Først på plass nummer elleve finn vi Stavanger/Sandnes. I alt 13 prosent av dei med dei lengste utdanningane i denne regionen var opphavleg frå eitt av dei aktuelle europeiske landa. Mønsteret er ikkje veldig mykje annleis om ein legg tal for kortare høgskule- og universitetsutdanningar til grunn. Den største forskjellen er at det relative innslaget av slike innvandrarar i mange regionar er betydeleg mindre for desse utdanningane, i tillegg til at Stavanger/Sandnes rangerer som nummer fem på lista, i staden for som nummer elleve (Båtevik mfl., 2017 s. 207).

Kompetanse handlar om meir enn kven som har høgare utdanning eller ikkje. Utdanningsstatistikk kjem også ofte til kort av andre grunnar, ikkje minst når det gjeld innvandrarar. For det første manglar opplysningar om utdanningsnivå for ein del innvandrarar. For det andre kan det vere vanskeleg for arbeidskraft med bakgrunn frå utlandet å omsette utdanninga i arbeid som speglar eige utdanningsnivå. Ei undersøking basert på arbeidstakarane si eiga vurdering, viser at 23 prosent av innvandrane i Norge er overkvalifiserte for jobben dei har, mot 13 prosent av befolkninga elles (Wold og Håland, 2016). Hovudskiljet går mellom personar utan innvandringsbakgrunn og innvandrargruppa, uavhengig av om innvandrane har bakgrunn frå vestlege eller andre land. Desse forskjellane er større blant personar med høgare utdanning enn blant andre grupper (Villund, 2014, s. 25).

Utdanningsnivået blant innvandrarar gir såleis berre eit stykke på veg innsikt i korleis arbeidsinnvandringa påverkar tilgangen til kompetansearbeidskraft. Gitt at den formelle kompetansen er av ein slik karakter at den har liten relevans for den faktiske jobben den enkelte utfører, gir det lite mening å berre vurdere utdan-

ningsnivået. Yrkestilknytning gir derfor ein vel så relevant inngang til temaet. Derfor har vi teke utgangspunkt i yrket den enkelte faktisk utøver. Når Statistisk sentralbyrå (2011) klassifiserer yrkesfelt, blir dette gjort på basis av opplysningar om både formelle og reelle kompetansar. Dermed er fordeling på yrkesfelt ein nyttig inngang til spørsmål om tilgang til kompetanse gjennom innvandring.

Statistisk sentralbyrå opererer med i alt ni yrkesfelt. Her har vi valt ut tre av dei; akademiske yrke, handverkarar og reinhaldarar/hjelppearbeidarar. For å kunne arbeide i akademiske yrke er kravet normalt ei utdanning på minimum fire år frå høgskule eller universitet. For å bli klassifisert som handverkar må ein utøve eit yrke som er lagt under lov om fagopplæring, og som krev utdanning på vidaregåande nivå. Rett nok opnar ein også for at arbeidstakarar med lang yrkeserfaring kan reknast som handverkarar. Yrkesfeltet som inkluderer reinhaldarar og hjelppearbeidarar, har derimot ikkje spesielle krav til yrkesutdanning. Det er såleis definert klare kompetansekrav til dei to første yrkesfelt, medan det siste er ope for arbeidskraft som manglar formell eller relevant kompetanse på andre yrkesfelt.

Det sentrale spørsmålet er korleis kompetansen fordeler seg langs sentrum–periferi-dimensjonen. Før vi går inn på dette, tek vi likevel med nokre ord om kva som pregar det store biletet. Då ser ein at både arbeidsinnvandrarar og andre innvandrarar ofte er overrepresenterte i dei yrka der krava til formell utdanning er minst (Båtevik mfl., 2017). Heile 19,2 prosent av alle som arbeider som reinhaldarar, hjelppearbeidarar og i liknande yrke, har bakgrunn i det vi har definert som arbeidsrelatert innvandring. Om ein i tillegg inkluderer andre innvandrargrupper busette på Vestlandet, var meir enn kvar tredje arbeidstakar på Vestlandet i slike yrke innvandrarar. Då er ikkje gjestearbeidarar medrekna. Innvandring bidrar såleis sterkt til å fylle klassiske lågstatusyrke.

Det store biletet kan likevel nyanserast. I tal personar tilfører arbeidsrelatert innvandring landsdelen nesten like mange akademikarar (6 590 personar) som dei som arbeider i yrkesfeltet som inkluderer reinhaldarar og hjelppearbeidarar (6 810 personar). Vidare representerer handverkarar det største yrkesfeltet blant arbeidsinnvandrane på Vestlandet. Handverkarane utgjorde i 2013 om lag like mange personar som dei to førstnemnde gruppene til saman (13 268).

TABELL 3.1: INNSLAG AV ARBEIDSINNVANDRARAR ETTER YRKESFELT OG REGION. FJERDE KVARTAL 2012. PROSENT. KJELDE: STATISTISK SENTRALBYRÅ.

	Type regionar (tal regionar i kategorien)	
Yrkesfelt	Sentrale (13)	Perifere (14)
Akademiske yrke	Stavanger/Sandnes 6,9 %	Hyllestad 9,5 % Smøla 8,1 % Sandøy 7,7 % Høyanger 7,6 % Modalen/Gulen 6,5 % Sauda 6,0 % Lærdal/Årdal 6,0 %
Handverkarar (primært faglærte)	Ålesund 19,9 % Kristiansund 18,8 %	Hyllestad 33,8 % Ulstein 30,7 % Smøla 21,6 % Vågsøy 20,4 % Nordal/Stranda 18,3 %
Reinhaldarar, hjelpe-arbeidarar, med vidare (ufaglærte)	Stavanger/Sandnes 23,3 % Ålesund 21,9 % Haugesund 21,9 % Bergen 20,3 %	Sandøy 23,1 % Ulstein 22,6 % Lærdal/Årdal 19,4 %

Det er likevel når ein ser på samanhengen mellom kompetansetilgang og geografi at det mest interessante, og kanskje også litt overraskande mønsteret, blir tydeleg. Tabell 3.1 viser kva arbeidsrelatert innvandring betyr for tilgang på arbeidskraft i ulike regionar. Dei tre yrkesfelta er presenterte kvar for seg. Dei regionane som høyrer til den kvartilen der det er størst innslag av arbeidsinnvandrarar på det aktuelle yrkesfeltet (vanlegvis sju regionar, med unntak av tilfelle der to regionar har same verdi), er med i tabellen. Det er såleis snakk om ei «topp sju»-liste.

Det mest påfallande med tabellen er at dei perifere regionane i størst grad er representerte på «topp sju»-lista med dei mest kompetansekreivjande yrka. Motsett er dei mest sentrale regionane i størst grad representerte på «topp sju»-lista for dei yrka der det i liten grad blir stilt krav om høgare utdanning eller fagkompetanse.

Når det gjeld akademiske yrke, er Stavanger/Sandnes den einaste byregionen i øvste kvartil. Alle dei andre er perifere regionar. Også når det gjeld tilgang til den meir praktisk retta, faglærte kompetansen, ligg fleire av dei mest perifere regionane på Vestlandet høgt på lista. Den arbeidsrelaterte innvandringa er såleis viktig for tilgangen på handverkarar i mange av dei mest perifere regionane i landsdelen.

Hyllestad- og Ulstein-regionane, to regionar med sterkt innslag av maritime næringar, utpregar seg særleg blant desse.

Når det gjeld reinholdarar, hjelpearbeidarar og liknande yrke, er derimot byregionane i fleirtal på lista. Det betyr at dei fire største byregionane på Vestlandet er blant dei regionane som i høgast grad har innvandrarar i yrke utan krav om formell kompetanse.

DRØFTING OG KONKLUSJON

Arbeidsinnvandringa til Vestlandet utfordrar i høgste grad tradisjonelle førestillingar om forholdet mellom sentrum og periferi. Det er ikkje slik at arbeidsinnvandringa forsterkar periferiulempar på den måten at periferien gjennom slik innvandring primært får tilført arbeidskraft med låg formell kompetanse. Ein ser derimot tendensar til det motsette, i alle fall for fleire av periferiregionane. Det vi her har kalla arbeidsrelatert innvandring, det vil seie arbeidsinnvandring og tilhøyrande familieinnvandring, betyr relativt sett meir for tilgangen av kompetansearbeidskraft i fleire av dei perifere enn i dei sentrale regionane på Vestlandet. Ved inngangen til 2013 var det til dømes 522 arbeidsinnvandrarar som arbeidde i akademiske yrke i periferiregionane i landsdelen. Alt tilseier at dette er viktig for område som tradisjonelt har streva med å rekruttere denne typen arbeidskraft. Forskjellen mellom periferi og sentrum blir ytterlegare understreka når «opphoppinga» av ufaglært arbeidskraft som følgje av arbeidsrelatert innvandring er størst i sentrale delar av landsdelen.

Når det er sagt, er det fleire nyansar i dette biletet. For mange av dei minste og mest perifere regionane har arbeidsinnvandring hatt mykje å seie for rekruttering av høgt kompetent arbeidskraft. Samtidig er det nokre av periferiregionane som er representerte i den andre enden av skalaen, det vil seie blant dei der tilgangen på kompetansearbeidskraft gjennom arbeidsrelatert innvandring er minst. Surnadal er klart døme på dette. Her har arbeidsinnvandringa lite å seie for tilgangen på akademisk kompetanse. Berre 1,8 prosent av dei som hadde akademiske yrke i denne regionen, hadde ein bakgrunn som kunne tilskrivast arbeidsinnvandring.

Det er interessant å merke seg at Surnadal-regionen låg langt nede på rangeringa av regionar for alle yrkesfelt. Det er såleis ikkje tilfeldig korleis dei ulike periferiregionane hamnar på rangeringa. Regionar med få innvandrarar på eitt yrkesfelt, har ofte få innvandrarar på andre yrkesfelt, og omvendt. Det er nærliggande å knyte dette til såkalla sjølvforsterkande effektar av flytting (Eldring og Friberg, 2013). Når først ei gruppe med ein bestemt geografisk bakgrunn har etablert seg i eit område, er det lettare for andre frå same land, region og by å følgje

etter. Slike prosessar er til dømes kjende blant innvandrane i USA. Sosiale nettverk er viktige i slike prosessar. Å møte andre landsmenn og kanskje også familie og vener gjer det lettare å kome til ein ny stad.

Om det er slike faktorar som ligg bak forskjellane mellom periferiregionar, har vi ikkje haldepunkt for å seie noko sikkert om her. Det vi i alle fall må understreke, er at heller ikkje her er mønsteret heilt eintydig. I Ulstein-regionen kan til dømes i overkant av 30 prosent av handverkarane som budde i regionen i 2013, knytast til det vi har definert som arbeidsrelatert innvandring, men berre 2,7 prosent av akademikarane.

Biletet er samansett. Konklusjonen står likevel fast. Arbeidsinnvandring handlar om meir enn at utkantområde rekrutterer utanlandsk arbeidskraft til lite attraktive arbeidsplassar som etnisk norske ikkje vil ha. Det er ikkje dermed sagt at arbeidsinnvandring gjer at bygdene skil seg ut som vinnarar i kampen om dei kloke hovuda. Arbeidsinnvandring handlar etter alt å dømme om å kompensere for og redusere periferiulempen, meir enn ei eintydig styrking av periferien. Slik innvandring kan vere avgjerande for å sikre viktige funksjonar i dei små regionane og bedriftene i slik område. Ei nærare forståing av situasjonen krev meir kunnskap om dei prosessane som pregar dei nye arbeidsmarknadane i by og bygd.

Samtidig er det fleire dimensjonar ved arbeidsinnvandringa som ikkje er løfta fram her. Forskjellar mellom innvandring frå dei nye EU-landa i Aust-Europa versus land i Vest-Europa er eitt døme. Med tanke på konsekvensane for dei regionane som tek imot mange arbeidsinnvandrarar, reiser også den sterke mannsdominansen blant desse innvandringsgruppene fleire spørsmål. Kva har dette å seie for demografiske og sosiale forhold i dei aktuelle lokalsamfunna? Korleis vil perioden med stor mannsdominans blant arbeidsinnvandrane påverke familieinnvandringa i åra som kjem?

Når vi konkluderer med at det er klare teikn til at arbeidsrelatert innvandring kan kompensere og redusere periferiulempen, er dette først og fremst eit bidrag til å nyansere biletet av at slik innvandring utarmer utkantane. Arbeidsrelatert innvandring har mange sider. At slik innvandring handlar om ufaglært arbeidskraft, press mot lønnsnivå i utsette bransjar og sosial dumping, er også ein del av røyndomen. I alle fall er innvandrarar klart overrepresenterte i dei yrkesfeltene som ikkje set krav om formell utdanning. Det gjeld både arbeidsinnvandrarar og innvandrarar med annan bakgrunn (Båtevik mfl., 2017). Samtidig er dei som kjem frå land i den tidlegare austblokka, overrepresenterte i slike yrke samanlikna med dei som har bakgrunn frå Vest-Europa.

Særtrekket med funna som er presenterte her, er likevel at det vi innleiingsvis omtalte som utarmingsmodellen, i større grad passar for byområda enn for dei

meir perifere regionane. I byane er den relative betydninga av arbeidsinnvandringa størst i dei lågaste/uformelle segmenta i arbeidsmarknaden. Den relative betydninga av arbeidsinnvandringa i fleire periferiregionar er derimot størst for dei formella segmenta av arbeidsmarknaden. Det gjeld for tilgangen på faglærte, men også for tilgangen til yrke som krev høgt utdanna arbeidskraft.

Det kan sjølvstøtt reisas metodiske spørsmål til analysane. Eit springande punkt er kvar ein set skilje mellom kva som er definert som perifere og kva som er definert som sentrale regionar. Dei fleste regionane som blir rekna som perifere i analysen, er små målt i folketal, i tillegg til at avstanden frå større senter er stor. Det er likevel klare forskjellar mellom regionane, ikkje berre mellom storbyane og småbyane, men også mellom periferiregionane. Ulstein-regionen skil seg ut blant dei siste. Regionen har til og med større folketal enn fleire av regionane som er definerte som småbyregionar, og som dermed er med blant dei sentrale regionane. Om Ulstein-regionen hadde skifta kategori, ville det likevel ikkje ha endra konklusjonane. Det vil derimot styrka biletet av at dei ufaglærte i størst grad er overrepresenterte i meir sentrale område.

Eit anna spørsmål er om det først og fremst er den tradisjonelle sentrum–periferi-dimensjonen som er interessant i analysen av forskjellen mellom regionane. Medan nokre periferiregionar synest å ha styrka rekrutteringa av kompetansearbeidskraft gjennom innvandring, er andre klart mindre påverka. Eldring og Friberg (2013) understrekar at arbeidsinnvandringa i stor grad er påverka av etterspurnaden etter arbeidskraft, i tillegg til sjølvforsterkande effektar knytt til flytting. Slik sett er det nærliggande å tru at forskjellane mellom regionane er prega av at etterspurnaden etter arbeidskraft har vore større i enkelte periferiregionar enn i andre. Etterspurnaden var sterk i oljerelaterte næringar, marine næringar og maritime næringar i perioden då studien vår blei gjennomført, og kystregionar med stort innslag av slike næringar har såleis hatt stor etterspurnad etter arbeidskraft.

Uansett er sentrum–periferi-dimensjonen interessant. Dette handlar ikkje minst om demografi. Reduserte barnekull, som etter kvart også har gitt mindre ungdoms- og vaksenkull, kan ha auka behovet for å supplere med arbeidskraft og kompetanse utanfrå i perifere delar av landet. Slik sett kom den store veksten i arbeidsinnvandringa i grevens tid for dei utkantsamfunna som har vore prega av næringsliv i vekst.

Samtidig handlar dette om meir enn tilgang til nye arbeidstakarar til desse samfunna. Sett i forhold til det overordna spørsmålet i boka, som dette kapitlet er ein del av, blir spørsmålet korleis dei nye innbyggjarane påverkar den immaterielle kapitalen både i bedriftene og i bygdene. Immateriell kapital blir då forstått som

verdiar som ikkje kan talfestast, men som Sørbo understrekar likevel er viktige *føresetnader for å lukkast med den ein held på med* (2016, s. 44). Sørbo peikar på at dette *handlar om både sosiale nettverk, intellektuelle ressursar, om gode relasjonar mellom medarbeidarar, om høg arbeidsmoral, ..., osv.* For å forstå desse prosessane må vi gå utover det registrertala frå Statistisk sentralbyrå kan fortelje oss. Då må vi inn å studere dei samfunna det gjeld frå innsida. Her ligg det definitivt ein kime til vidare forskning på feltet.

LITTERATUR

- Bayona-i-Carrasco, J. og Gil-Alonso, F. (2013). Is Foreign Immigration the Solution to Rural Depopulation? The Case of Catalonia (1996–2009). *Sociologia Ruralis*, 53: 26–51. doi: 10.1111/j.1467-9523.2012.00577.x.
- Boeri, T., Brücker, H., Docquier, F. og Rapoport, H. (2012). *Brain drain and brain gain. The global competition to attract high-skilled migrants*. Oxford: Oxford University Press.
- Brox, O. (1966). *Hva skjer i Nord-Norge? En studie i norsk utkantpolitikk*. Oslo: Pax forlag.
- Brox, O. (2005). *Arbeidskraftimport. Velferdstatens redning – eller undergang?* Oslo: Pax forlag.
- Brücker, H., Bertoli, S., Facchini, G. og Mayda, A.M. (2012). Understanding highly skilled migration in developed countries: The upcoming battle of brains. I: Boeri, T., Brücker, H., Docquier, F. og Rapoport, H. (red.). *Brain drain and brain gain. The global competition to attract high-skilled migrants*, 15–208. Oxford: Oxford University Press.
- Båtevik, F.O. (2013). Population and settlements – long-term trends and current changes. In: Rusten, G., Pothoff, K. og Sangolt, L. (eds.). *Norway: nature, industry and society*. Oslo: Fagbokforlaget.
- Båtevik, F.O., Gjerstad, B., Grimsrud, G.M., Johannessen, Ø.L., Nettelund, G., Nødland, S.I., Prøitz, L., Skeie, G. og Vedøy, G. (2017). *Arbeidsinnvandrere som ressurs i regional utvikling*. Stavanger: Universitetet i Stavanger.
- Båtevik, F.O., Grimsrud, G.M. og Nettelund, G. (2014). *Nye innbyggjarar, nye utfordringar? Vestlandskommunane i møte med arbeidsinnvandrarene*. Volda: Møreforskning.
- Constant, A.F. (2014). *Do migrant take the jobs of native workers?* doi: <http://dx.doi.org/10.15185/izawol.10>.
- Dølvik, J.E. og Friberg, J.H. (2008). *Den nye arbeidsinnvandringen. Drivkrefter, utviklingstrekk og arbeidslivspolitiske konsekvenser*. Norges Forskningsråd.
- Eldring, L. og Friberg, J.H. (2013). Europeisk arbeidsmobilitet: Utfordringer for de nordiske arbeidsmarkedene. *Søkelys på arbeidslivet*, 30 (1-2): 22–39.
- Fekjær, S.B. (2011). Registerdata i praksis – ikke bare å trykke på «play». I: Fangen, K. og Sellberg, A.M. (red.). *Mange ulike metoder*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Fonseca, M.L. (2008). New waves of immigration to small towns and rural areas in Portugal. *Popul. Space Place*, 14: 525–535. doi:10.1002/psp.514

- Friberg, J.H. (2012). The stages of migration. From going abroad to settling down: Post-accession Polish migrant workers in Norway. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38(10): 1589–1605.
- Gang, I.N. og Rivera-Batiz, F.L. (1994). Labor market effects of immigration in the United States and Europe. Substitution vs. complementarity. *Journal of Population Economics*, 7: 157–175.
- Gundersen, F. og Juvkam, D. (2013). *Inndelinger i senterstruktur, sentralitet og BA-regioner*. Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning.
- Hanche-Olsen, M., Båtevik, F.O., Olsen, G.M., og Yttredal, E.R. (2011a). *Dei nye hendene: familieinnvandrere i helse- og omsorgssektoren*. Volda: Møreforskning.
- Hanche-Olsen, M., Båtevik, F.O., Olsen, G.M., og Yttredal, E.R. (2011b). *Dei nye hendene – Offentlig sektor i møte med arbeidsinnvandrere*. Volda: Møreforskning.
- Hugo, G. og Morén-Alegret, R. (2008). International migration to non-metropolitan areas of high income countries: editorial introduction. *Population, Space and Place* 14(6): 473–477. DOI: 10.1002/psp.516
- King, R. og Skeldon, R. (2012). ‘Mind the Gap!’ Integrating Approaches to Internal and International Migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 36(10): 1619–1646.
- McDonald, J.T. og Worswick, C. (2015). High-Skilled Immigration in a Globalized Labor Market. In: Chiswick, B.R. og Miller, P.W. (eds.). *Handbook of Economics of International Migration*. Volume 1A: 537–583.
- Myrdal, G. (1957). *Rich lands and poor. The road to world prosperity*. New York: Harper.
- NOU 2011:14. *Betre integrering. Mål, strategier, tiltak*. Oslo: Departementenes servicesenter. doi: <http://www.regjeringen.no/pages/16634493/PDFS/NOU201120110014000DDDPDFS.pdf>
- Onsager, K. (1987). *Arbeid for alle? En analyse delmarkeder og sysselsettingsproblemer i tre nordlandskommuner på 80-tallet*. Bodø: Nordlandsforskning.
- Rokkan, S. (1987). *Stat, nasjon, klasse*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Rye, J.F., og Holm, F.E. (2013). Utenlandsk arbeidskraft som avviklings- eller opptrappingsstrategi? *Søkelys på arbeidslivet* 30: 251–271.
- Sandnes, T. og Henriksen, K. (2014). *Familieinnvandring og ekteskapsmønster*. Oslo – Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Stambøl, L.S. (2013). *Bosettings- og flyttemønster blant innvandrere og deres norskfødte barn*. Oslo – Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Stambøl, L.S. (2016). *Sysselsetting og flytting blant innvandrere belyst ved regional arbeidsmarkedsmobilitet*. Oslo – Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Statistisk sentralbyrå (2011). *Standard for yrkesklassifisering (STYRK-08)*. Oslo – Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Statistisk sentralbyrå. (2016). *Befolkningens utdanningsnivå, 1. oktober 2015*. doi: <http://www.ssb.no/utdanning/statistikker/utniv/aar>
- Stenning, A., Champion, T., Conway, C., Coombes, M., Dawley, S., Dixon, L., Raybould, S. og Richardson, R. (2006). *Assessing the Local and Regional Impacts of International Migration*. Newcastle upon Tyne: Newcastle University.
- Søholt, S., Aasland, A., Onsager, K., Vestby, G.M. (2012). *«Derfor blir vi her» – innvandrere i Distrikts-Norge*. Oslo: NIBR.

- Søholt, S. (2016). Innvandrere: Muligheter og barrierer for sysselsetting i regionene. *Plan*, 47: 22–27
- Sørbo, J.I. (2016). Innovasjon – og immateriell kapital. I Amdam, J., Bergem, R. og Båtevik, F.O. (red.). *Offentleg sektor i endring – Fjordantologien 2016*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sørli, K. (1995). *Regional demografi. Metoder for å studere befolkningsutvikling og adferdsmønstre*. Oslo: Tano Aschehoug, s. 163–188.
- Sørli, K. (1997). Rekruttering til utdanning og arbeid i sentrum–periferi-perspektiv. I: Frønes, I., Heggen, K. og Myklebust, J.O. (red.). *Livsløp. Oppvekst, generasjon og sosial endring*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sørli, K. (2010). Bosetting, flytting og regional utvikling, I Frønes, I. og Kjølørød, L. (red.). *Det norske samfunn*. Oslo: Gyldendal, s. 457–478
- Sørli, K. (2016). Bosetting, flytting og regional utvikling. I Frønes, I. og Kjølørød, L. (red.). *Det norske samfunn*. Oslo: Gyldendal, s. 36–58.
- Villund, O. (2014). *Overkvalifisering blant innvandrere 2007–2012*. Oslo – Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Wallgren, A. og Wallgren, B. (2004). Registerstatistik – en introduktion. Doi: http://www.scb.se/statistik/OV/OV9999/2004A01/OV9999_2004A01_BR_X99OP0401.pdf
- Wold, M.G. og Håland, I. (2016). Hver fjerde innvandrer overkvalifisert i jobben? *Samfunnsspeilet* 2/2016, 7–11.
- Østby, L. (2013). Innvandrernes regionale fordeling. Hvor i landet betyr EU-innvandringen mest? *Samfunnsspeilet*, 5/2013, s. 20–26.
- Østby, L., Høydahl, E. og Rustad, Ø. (2013). *Innvandrernes fordeling og sammensetning på kommunenivå*. Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.

Kapittel 4

Mediebruk, samfunns- engasjement og sosial kapital i en digital æra

På jakt etter minoritetskvinner sine stemmer

LIN PRØITZ, HILDE G. CORNELIUSSEN OG CAROL AZUNGI DRALEGA

SAMMENDRAG Kapitlet tar utgangspunkt i en studie av ikke-vestlige innvandrerkvinner sin mediebruk i lys av samfunnsengasjement. Forfatterne utforsker sosial kapital, også den digitale, analysert gjennom to kvinners livsbiografier, med vekt på samfunnsengasjement og mediebruk. Analysen illustrerer ulike manifestasjoner av sosial kapital idet de engasjerer seg på ulike arenaer, der den ene representerer høy *digital* sosial kapital, mens den andre forholder seg til tradisjonelle medier.

NØKKEWORD innvandrerkvinner, minoriteter, diaspora ambassadører, digital sosial kapital, mediedeltakelse

ABSTRACT This chapter draws from a project studying non-western immigrant women and their use of media related to social engagement. The authors explore social capital, including the digital, analysed through two women's life biographies, community involvement and media use. Engaged in different arenas they illustrate different manifestations of social capital, one of them shows a high degree of *digital* social capital, while the other deploys alternative media.

INTRODUKSJON

Mens meningsytringer i de største norske mediene domineres av hvite, vestlige menn, åpner nye digitale, sosiale medier for at flere sosiale grupper kan ytre seg i offentligheten. Det gir forventning om at sosiale grupper som ikke kommer like lett til orde i massemediene, finner spillerom for sine egne identiteter og posisjoner, for å finne sin egen stemme og for å uttrykke samfunnsengasjement gjennom nye digitale medier. Dette var et sentralt utgangspunkt for forskningsprosjektet som dette kapitlet rapporterer fra. Svaret vi fant gjennom studien av ikke-vestlige innvandrerkvinner, var imidlertid både mangeartet og sammensatt, både når det gjelder nye og gamle medier, ulike kulturer og ulike forhold til religion. I dette kapitlet skal vi illustrere spennet gjennom analysen av to innvandrerkvinner med ikke-vestlig og muslimsk bakgrunn. Vi skal se hvordan de to på hver sin måte utfordrer diskursen om ikke-vestlige innvandrerkvinner gjennom sitt samfunnsengasjement og sin mediebruk.

LITTERATURGJENNOMGANG: HVEM SINE STEMME DOMINERER I MEDIENE?

I Norden har forskning på innvandrere og medier hovedsakelig handlet om *representasjoner* av innvandrere i de etablerte mediene og om *bruken* av massemedier og diasporamedier, altså om medier som retter seg mot innvandrere fra samme hjemland eller som deler samme etniske kultur (se Alghasi, 2009; Christiansen, 2003; Mainsah, 2009). I dag er det liten forskjell på norske kvinners og menns bruk av digitale medier. På en «gjennomsnittsdag» i 2015 brukte henholdsvis 90 og 84 prosent av alle menn og kvinner mellom 9 og 79 år Internett, og hele 77 prosent av de kvinnelige internettbrukerne, mot 63 prosent av de mannlige internettbrukerne, logget på Facebook (Vaage, 2016). Mens det digitale gapet mellom kjønnene flater ut i den norske majoritetsbefolkningen, viser forskning at selv om de fleste av dagens innvandrere også bruker PC og Internett, har innvandrere generelt, og innvandrerkvinner spesielt, dårligere IKT-kunnskap enn den norske majoritetsbefolkningen (Guthu & Holm, 2010). Når det gjelder representasjon i de største norske mediene, er 70 % av de som uttaler seg hvite middelaldrende menn med høy sosial kapital (Eide & Orgeret, 2015). I norske mediedebatter som omhandler innvandrere, er kultureliten toneangivende i nesten halvparten av alle debattinnleggene, mens «ikke-eksperter» og «vanlige folk» – altså folk som vanligvis ikke har pleid å ytre seg i medieoffentligheten, nå utgjør den tredje største kildegruppen samlet sett (Figenschou & Beyer, 2014, s. 43–44). Til tross for at elitepreget i debattene i norske medier utfordres, og at innvandrere i økende grad utgjør en del av gruppen «vanlige

folk», viser Integrerings- og mangfoldsdirektoratet sin kartlegging i 2015 (IMDi, 2016) at innvandrere er sterkt underrepresentert blant nyhetsformidlere, kilder og intervjuobjekter. Kvinner med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn er blant dem som i minst grad oppnår å bli representert i massemediene, i politikk og kultur – altså i den offentligheten der diskurser om kvinnes liv artikuleres og formes. Samtidig som representasjoner av minoriteter har blitt mer nyanserte og komplekse (Eide & Nikunen, 2011), blir fortsatt etniske minoriteter i stor grad portrettert negativt eller på essensialistiske måter (Mainsah, 2014; Nikunen, 2013; Tufte, 2003). Samhandling på nettet har heller ikke svekket betydningen av kjønn, klasse, etnisitet, økonomi eller eksistensen av rasistisk og sexistisk diskriminering (Kapidzic & Herring, 2014; Marotta, 2011; Nakamura, 2002). Derimot har det skjedd endringer i maktforholdene når det gjelder deltakelse i nettdebatter, ved at nye, flere og yngre stemmer på tvers av sosioøkonomiske lag har kommet til (Enjolras et al., 2013; Prøitz, 2016). Mediebildet viser at allerede etablerte aktører anvender sosiale medier til å styrke sin posisjon, men samtidig ser vi nye grupperinger og aktører som er aktive og opererer på siden av den etablerte eliten (Enjolras et al., 2013). I denne studien ønsket vi å utforske hvordan kvinner med minoritetsbakgrunn – altså en gruppe som sjelden oppnår representasjon i de etablerte mediene – benytter nye digitale medier for å uttrykke samfunnsengasjement. Hensikten er å undersøke hvilke mediebaserte handlingsrom samfunnsengasjerte kvinner med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn bosatt i Norge, bruker. Målet er å bidra til en dypere innsikt ved å løfte fram aktørstemmer fra en ofte stigmatisert gruppe, og kapitlet utforsker følgende spørsmål: Hvilken betydning har kvinnes livsbiografier, kontekst og sosiale kapital for deres samfunnsengasjement? Hvordan forstår kvinnene sin posisjon i den norske konteksten, og hvilke mediekkanaler inngår i kvinnes samfunnsengasjement? Vi skal utdype studiens teoretiske og metodiske forankring, før vi møter to samfunnsengasjerte minoritetskvinner som opptrer på ulike medieplattformer.

KVINNER MED IKKE-VESTLIG INNVANDRERBAKGRUNN OG MUSLIMSK BAKGRUNN

Historiene vi skal dele her, er hentet fra en større studie av mediebruken blant kvinner med innvandrerbakgrunn i forbindelse med deres samfunnsengasjement (Prøitz et al., 2016). Utvalget er kvinner med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn og med muslimsk bakgrunn, for å fange opp erfaringer i en gruppe som opplever marginalisering på flere måter, som etnisk, kulturell og religiøs minoritet i dagens Norge. Dette er også en gruppe hvis religiøse og kulturelle symbol i økende grad har blitt gjenstand for en kulturell og politisk kamp for norske verdier og tradisjo-

ner. Målet vårt var å utforske hvilke medier og kommunikasjonskanaler som var viktige for denne gruppen. Som en arbeidshypotese forventet vi at nettopp en slik multimarginalisert gruppe ville benytte de mulighetsrommene som Enjolras et al. (2013) indikerer at nye digitale medier skaper, og at de ville bygge sin egen digitale sosiale kapital – altså en sosial kapital der nettverkssamfunnet er sentralt. Bildet vi fant, var imidlertid ikke entydig.

SAMFUNNSENGASJERTE AMBASSADØRER PÅ ULIKE ARENAER

Ikke-vestlige kvinner med muslimsk bakgrunn ble innledningsvis invitert til å delta i en survey om mediebruk og samfunnsengasjement. Den viste at et lite mindretall av kvinnene kanaliserte samfunnsengasjement gjennom digitale medier. Sosiale medier var i stedet forbeholdt kontakt med slekt og venner (Prøitz et al., 2016). Videre omfattet prosjektet en etnografisk inspirert kvalitativ studie som omfattet fem samfunnsengasjerte kvinner fra samme gruppe. I dette kapitlet vil vi løfte frem fortellinger fra den kvalitative undersøkelsen, om to kvinner som engasjerer seg svært ulikt i medieoffentligheten. Den ene kvinnen er aktiv på sosiale medier og har også gjennomslag i riksmidler, mens den andre i liten grad bruker digitale medier. Analysen, som viser spennet mellom gamle og nye medier, er basert på teorier fra feministisk medie- og minoritetsstudier, grasrotstudier og teorier om sosial kapital. I feministisk medieforskning anvendes ofte kvalitative etnografiske metoder for kritisk refleksjon over makt, kategoriseringer og dikotomier. Perspektivet gir redskaper for å identifisere hvordan noen normer og praksiser, for eksempel knyttet til kjønn, etnisitet og mediedeltakelse, blir verdsatt og normert på bekostning av andre mulige forståelser, tolkninger og handlinger (Berlant, 2011; Butler, 1990; Foucault, 1995 (1976)). Det feministiske medieperspektivet kombinert med teknikker fra *Grounded Theory* bidrar til analyse av kvinnes praksiser og «diskursive rom» (Engebretsen, 2015). Studien analyserer fortellinger om «levd liv» og har ikke til hensikt å generalisere, men å forstå de handlingsrommene kvinnene tar i bruk.

TEORETISKE TILNÆRMINGER TIL MEDIER OG MINORITETER

Kvinner med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn er altså lite representert i tradisjonelle medier. Med sosiale medier har endringen fra å være konsument til å bli medieprodusent blitt oppfattet som viktig for å få frem flere stemmer fra ulike posisjoner i offentligheten (Wood & Solomon, 2009). Mange nettdebatter handler imidlertid om en uro for hvordan innvandring generelt og islam især påvirker det

norske samfunnet (Bangstad, 2013), både når det gjelder kristne verdier og kjønnslikestilling (Skah, 2014). Bangstad og Skah viser at ikke-vestlige kvinner med innvandrerbakgrunn møter et mediebilde som i sterkere grad enn før polariserer og fremmedgjør kvinnene fra det norske majoritetssamfunnet. Muslimske kvinner blir i økende grad utsatt for hets, på og utenfor Internett (Fangen, 2010). På den andre siden *har* nye digitale og sosiale medier gjort det mulig for hittil marginale stemmer å bli hørt og anerkjent. Digitale medier gir minoritetsgrupper mulighet til selv å forhandle identitet og å definere sin selvfremsstilling (Shirky, 2008), noe som også potensielt kan nyansere fremstillingen av det såkalte «vi» og «de» (Chávez & Soep, 2005; Dralega et al., 2010; Jin, 2012). I denne studien har vi fokusert spesielt på kvinner med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn, fordi dette er en gruppe med minoritetsbakgrunn som stadig opplever marginalisering og essensialisering – altså en forståelse av at en sosial identitetsmarkør brukes som forklaring på at et menneske handler som det gjør, både som kvinner, som etnisk minoritet og – for mange – som tilhørende en religiøs minoritet. Essensialisering kan imidlertid i visse situasjoner forstås som ikke bare marginaliserende. Ifølge Spivak (2012) kan en engasjere essensialisme på en *strategisk* måte, uten å forplikte seg til det positivistiske reduserende konseptet:

Since the moment of essentialising, universalizing, saying yes to the onto-phenomenological question, is irreducible, let us at least situate it at the moment, let us become vigilant about our own practice and use it as much as we can rather than make the totally counter-productive gesture of repudiating it (Spivak, i Harasym, 1990, s. 11).

Strategisk essensialisme, eller som vi skal se i analysen, å la stereotypiske kategorier tre frem som relevante, gjør det mulig «å fortsette det kritiske, forandrede arbeidet uten å paralysere subjektet» (Spivak parafrasert i Jegerstedt, 2008, s. 95).

MOTIVASJONSFAKTORER FOR SAMFUNNSENGASJEMENT

Kvinnene som deltok i den kvalitative studien, var samfunnsengasjerte, men på ulike måter. Ifølge Bruter og Harrison (2009) er det særlig tre motivasjonsfaktorer bak unge menneskers engasjement i frivillig arbeid, samfunns- eller partipolitiske verv, nemlig *moralske*, *profesjonelle* eller *sosiale* motivasjonsfaktorer. Det første, det Bruter og Harrison kaller «moral-minded members», er et engasjement motivert både av en følelse av borgerplikt og ønsket om å tilføre eget liv mening og innhold gjennom å hjelpe andre. De som drives av en profesjonell motivasjon,

ønsker å få uttelling i en framtidig yrkeskarriere. Den sosiale motivasjonen bunner i et ønske om å tilegne seg et større nettverk av mennesker med muligheter for vennskap og tilhørighet. Sosial motivasjon ligger nærmest Putnams forståelse av sosial kapital knyttet til sosiale nettverk bygget gjennom et aktivt sosialt engasjement (Putnam, 2001). De som drives av den sosiale motivasjonsfaktoren, er imidlertid de som har svakest og sjeldnest deltakelse, mens de som drives av en profesjonell motivasjon, ofte vier betydelig tid og krefter til samfunnsengasjement (Bruter & Harrison, 2009). For kvinnene vi skal møte, er det profesjonell og moralsk motivasjon som dominerer, samtidig som effektene av engasjementet styrker kvinnenes sosiale nettverk, og dermed også deres sosiale kapital.

SOSIAL KAPITAL OG NETTVERKSINDIVIDUALISME

Granovetter (1973) mente at sosial kapital er et resultat av å tilhøre nettverk og relasjoner der kapitalen ligger i relasjonenes ressurser og strukturer. Det er ikke bare de nære forbindelsene som er viktige, men også, som Granovetter understreker, styrken i svake bånd, de tilfeldige eller perifere forbindelsene som bidrar til å utvide nettverk. Dette er flerdimensjonale forbindelser der tillit, gjensidig støtte, sivilt engasjement og kollektive mål står sentralt. De fungerer som kanaler (Coleman, 1988) til informasjon og kunnskap som utvider det som er representert gjennom nære relasjoner. Slik fremtrer sosial kapital som en unik ressurs som ikke bare handler om å dele informasjon gjennom eksterne eller interne nettverk, men også om slike forbindelser som muliggjør tilegnelse av innsikt og spesifikke ferdigheter som er nødvendige for visse typer handlinger (Dralega & Mainsah, 2014; Granovetter, 1973; Julien, 2015; Putnam, 2001; Ruii, 2016). Det kan dreie seg om sosial kontroll, familiær støtte, eller andre effekter som oppstår gjennom svake eller sterke forbindelser (Portes, 2000). I en neoliberalistisk digital kultur har en langt sterkere «nettverksindividualisme» vokst frem (Jenkins, 2006; Julien, 2015), der individsentrerte nettverk og posisjoner, snarere enn familien eller arbeidsplassen, får betydning. Nettverksindividualisme vises i løse og fragmenterte nettverk av individer som søker å oppnå egne sosiale, emosjonelle og økonomiske behov gjennom tilgang til en rekke ulike nettverk (Julien, 2015). Deltakelse og ekskludering på nett handler ikke nødvendigvis lenger om kun å ha *tilgang* til nettet, men om kunnskapsmuligheter (affordans) til å handle på gitte måter. Som følge av sosiale relasjoner i en digital kultur, må vi, ifølge Julien, skille ut en ny form for sosial kapital; den *digitale* sosiale kapitalen, som oppstår som følge av samhandling gjennom nye digitale medier, som vi skal se nedenfor.

METODE

Motivasjonsfaktorer for samfunnsengasjement, strategisk essensialisme og sosial kapital utgjør sentrale akser for å undersøke hvordan kvinner med innvandrerbakgrunn former og oppfatter sine strategier, posisjoner og roller. For å få innsikt i betingelser (livsbiografi, sosial kapital) og lokal kontekst som kvinnene var en del av, valgte vi kvalitativ etnografisk metode, med semistrukturerte individuelle dybdeintervjuer kombinert med observasjoner (Boellstorff, 2012; Haavind, 2000; Pink et al., 2015). Vi tilbrakte tid med kvinnene vi intervjuet i deres miljøer og tok noter; på arbeidsplassen, hjemme, i moskeen under ramadan, der vi deltok i uformelle samtaler, samt i møter der kvinnene hadde sentrale roller. Vi observerte deltakelse i sosiale medier der dette var en del av åpne, offentlige diskusjoner. Observasjonene, både online og offline, har vært sentrale for å kontekstualisere intervjumaterialet og for å studere kompleksiteten i de kontekstene kvinnene er en del av. Dybdeintervjuene i kombinasjon med uformelle samtaler og observasjoner har gitt oss anledning til å gå tettere inn på kvinnes hverdagsliv. Den kvalitative tilnærmingen i denne studien er i hovedsak inspirert av postkolonial, feministiske perspektiver som innebærer kritiske undersøkelser av hvordan sosiale og kulturelle konstruksjoner – på tvers av sosioøkonomiske bakgrunner, familier, kjønn og etnisiteter – blir til, eksisterer og endres over tid (Butler, 1993; Skeggs, 1995).

Målet med å studere kvinner med minoritetsbakgrunn ble operasjonalisert i kvinner med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn og muslimsk bakgrunn. Studiens innledende survey, som fikk over 60 respondenter, ga et større bilde av mediebruk og samfunnsengasjement blant denne gruppen kvinner (se Prøitz et al., 2016). Det vi fokuserer på i dette kapitlet, er den kvalitative studien, som omfatter fem kvinner i målgruppen mellom 19 og 53 år. De semistrukturerte intervjuene omfattet spørsmål om arbeid, utdanning, tilhørighet, oppvekst og familie (livsbiografi), mediedeltakelse, deltakelse i politikk og samfunn samt erfaringer som samfunnsengasjerte aktører. Informantene ble rekruttert gjennom kontakt med innvandrerorganisasjoner, ved hjelp av «snøballmetoden» på sosiale medier og ved direkte forespørsel i en moské.

UTVALG

For å utforske forhold mellom minoritetsidentiteter, mediebruk og samfunnsengasjement skal vi i dette kapitlet fokusere på to kvinners livsbiografier. Studien vi rapporterer fra, er ikke generaliserbar til den store og heterogene gruppen ikke-vestlige innvandrerkvinner, og to deltagere er ikke tilstrekkelig for å favne bredden av praksiser som forhandler eller bryter med hegemoniske fortellinger om

minoritetskvinner. De to fortellingene vi skal presentere her, representerer imidlertid ytterpunkter og dermed mulighetsrom blant disse fem kvinnene, med hensyn til hvordan samfunnsengasjementet spilles ut når det gjelder mediebruk. Kvinnene er valgt ut på bakgrunn av det Malterud et al. (2016) betegner som deltakere med høy «informasjonsstyrke», altså at de to kvinnes fortellinger utgjør et egnet grunnlag for dyp kunnskapsproduksjon og innsikt i kapitlets avgrensede forskningsspørsmål. Målet for vår studie er imidlertid å beskrive spesifikke erfaringer og praksiser som gir ny innsikt eller utfordrer eksisterende kunnskap, og «to deltagere med diametralt ulike aktørpraksiser», kan, slik Malterud et al. påpeker (2016, s. 1756), «illustre ulike aspekt av et kontinuum». De utvalgte kvinnene er engasjert i spørsmål knyttet til samfunn og politikk generelt, og kvinner med innvandrerbakgrunn spesielt. Til tross for sammenfallende interesser er kvinnene engasjert på *svært ulike arenaer i samfunnet*.

DATAANALYSE

Vi har vært opptatt av å ivareta en teoretisk og empirisk sensitivitet overfor nyanter, kontekstuelle forskjeller og motsetninger i datamaterialet (Plummer & Young, 2010). For å analysere dataene har vi anvendt en personsentrert analytisk tilnærming kombinert med narrativ analyse (Robertson, 2012; Thagaard, 2013) med kodeteknikker inspirert fra Grounded Theory (Reid et al., 2005; Strauss & Corbin, 1998). Vi kodet utsnitt fra notatene og de transkriberte intervjuene før vi identifiserte sammenheng mellom kodene, som vi så ordnet i kategorier. Med personsentrert tilnærming har vi vært særlig oppmerksomme på de utvalgte enkeltpersonene, deres kontekst samt samhandlingssituasjoner. Denne tilnærmingen kombinert med et feministisk perspektiv, der kvinnes *levde erfaringer* (narrativ) utgjorde kunnskapskildene, gjorde oss i stand til å undersøke kvinnes selvforståelse når det gjelder aktørposisjon og samfunnsengasjement (Ahmed, 2004; Butler, 1993; Lather, 1991). Ved å kombinere personsentrerte analyser med kvinnes livsbioграфier (narrativ) fikk vi et større innblikk i hvordan kvinnene tolket verden rundt seg basert på deres kontekst og selvforståelse.

ANYA OG TAYYBA, AMBASSADØRER FOR MINORITETSKVINNER

Anya er en kvinne i 40-årene med en norsk og en pakistansk forelder. Hun har vokst opp og gått på barneskoler i Norge og Pakistan. Tayyba, som er i 50-årene, vokste opp i Pakistan før hun kom til Danmark og senere til Norge på åttitallet. Både Tayyba og Anya hadde muslimsk bakgrunn, men mens det å være muslim

var en sentral identitetsmarkør for Tayyba, identifiserte ikke Anya seg som muslim. Anya anvendte imidlertid sin muslimske minoritetsbakgrunn *strategisk* i enkelte situasjoner der det var politisk viktig at etniske og religiøse minoriteter ble representert. Begge kvinnene har store nettverk, med høy grad av sosial kapital generert gjennom «svake bånd» (Granovetter, 1973): Anya gjennom høy utdanning og politiske arbeid på nasjonalt nivå, Tayyba gjennom mangeårig frivillig grasrotarbeid for minoriteter generelt og innvandrerkvinner spesielt. Tayyba og Anya er synlige og engasjerer seg på hver sine arenaer, og med hjelp fra ulike medier har de også ulik grad av *digital* sosial kapital.

ANYA – STORPOLITIKK OG SOSIALE MEDIER

For å komme til Anyas kontor måtte vi gjennom en sikkerhetssjekk før en sikkerhetsvakt sendte oss med heisen opp til Anyas kontor. «Jeg identifiserer meg *ikke* som muslim», sa Anya da vi spurte om religiøs tilhørighet. «Det har ikke vært en del av ... min [forelder] er veldig liberal, jeg vet ikke engang om [forelder], som var født muslim, definerte seg som muslim.» Med en norsk og en pakistansk forelder sa hun at hun snarere identifiserte seg som en internasjonal nordmann med sterk tilhørighet til begge land: «Begge de to landene er mine.» Etter skolegang studerte hun utenlands, før hun fikk jobb som forsker og etter hvert diplomatiske oppgaver i Pakistan. Anya snakker fem språk, deriblant urdu.

Anyas flerkulturelle bakgrunn påvirker hennes selvforståelse. «Måter jeg har indentifisert meg på, har endret seg hele livet», sier hun. Anya uttrykker at det kun er fordeler knyttet til det å være halvt norsk og halvt pakistansk. Som ung var det fint å kunne skille seg ut, særlig i perioden før 9/11. Etter 9/11 har det blitt flere som spør om hvor hun kommer fra, og hvor hennes lojalitet ligger. Kommentarene har blitt flere og mer kritiske. Et eksempel er da hun la ut et bilde på Facebook fra en skitur. Kort tid etter var det en som kritiserte henne for hennes «desperate integreringsforsøk». Anya pleier ikke å respondere på slike innlegg, men til dette svarte hun ved å påpeke at for henne var dette helt normalt – i motsetning til leserkommentarens forankring i en forenklet, stereotyp diskurs om innvandrerkvinner og norskhet.

Anya møter ofte unge norsk-pakistanere som er på jakt etter rollemodeller, og som leter etter egen identitet mellom det norske og det pakistanske, mellom det å være muslim og å bo i et sekulært samfunn. Anya selv sier at hun går litt inn og ut av ulike identiteter avhengig av kontekst. Som en offentlig person er hun dog ukomfortabel med at mediene ofte framstiller henne på endimensjonale måter hun selv ikke kjenner seg igjen i. Hun gir som eksempel at når mediene «framstiller

meg hvor jeg ikke har overtaket på å definere min identitet, for eksempel at du er muslim. Jeg skyver det unna, da har jeg ikke helt kontroll på den biten. Det er uvant, mens i de fleste kontekster så føler jeg at jeg *eier* hvordan jeg vil bli sett.» Én måte å «eie» egen selvframstilling på er ved selv å engasjere seg i medieoffentligheten. Av de kvinnene vi intervjuet, er Anya uten sammenligning den som både er mest aktiv på sosiale medier og den som har flest venner og følgere på Facebook og Twitter. Hun poster jevnlig innlegg som handler om norsk eller internasjonal politikk, kultur og samfunn samt saker som handler om menneskerettigheter:

Jeg legger ut hva jeg har vært med på. Jeg deler om arrangement eller «events» som jeg har vært med på, møter jeg har vært med på, eller nyheter som skjer internasjonalt, noen som har sagt noe klokt, internasjonal politikk, for eksempel den siste konferansen jeg var på: Da tar jeg bilder og sier «her har jeg vært», og det handler om å bygge *et image*, men det handler også om rollen jeg har, verdiene mine, at jeg er engasjert.

Kvinner og jenters menneskerettigheter er gjennomgangstema i Anya sin stemme på sosiale medier. Med mange tusen venner på Facebook er det ikke uvanlig at poster hun legger ut, likes av flere hundre mennesker. Andre medier, som Whatsapp, Skype, Viber, telefon og tekstmeldinger, bruker hun også hyppig, men i større grad med venner, familie og kjæreste. Hun er også aktiv på Twitter, men Facebook er mer personlig enn Twitter. Ifølge Anya genererer en rekke av hennes poster på sosiale medier kommentarer og diskusjoner. På Twitter går hun aldri inn i diskusjoner fordi hun stadig opplever at ting tas ut av kontekst og gjør det hele uoversiktlig og upresist: «Det er så og så mange tegn, ikke sant, og jeg har en åpen Facebook og åpen Twitter, det er en verdi i seg selv, men da må de også respektere at jeg ikke går inn i diskusjoner.» Anya bruker imidlertid Twitter bevisst til opinionsarbeid:

I går var jeg på [et LHBT-arrangement]. Å vise at man er til stede på slike arrangement, da er jeg veldig bevisst på det som folk vil se på som min muslimske identitet, fordi det er veldig kontroversielt. Da er det viktig for meg å være til stede for å vise at det finnes folk fra alle ... det var ingen [offisielle representanter] med muslimsk bakgrunn som kom. Jeg «retweeta» det andre har gjort, det er verdier jeg tror på, men i tillegg til det, så ser jeg på det som et rolleansvar.

For Anya er det viktig å være synlig som kvinne og i blant som *kvinne med muslimsk bakgrunn* i mediene. Hun vektlegger den verdien det har at minoriteter blir representert i mediene, og verdsetter journalister som gjør en ekstra innsats for å

få tak i kompetente kvinner og minoriteter til å kommentere i mediene. Etter et stort terrorangrep i USA ringte en nyhetsreporter fra NRK og sa: «'Hvis ikke du sier ja nå, som den du er og den kompetansen du har, så kommer vi til å få en mannlig idiot som bare mener noe' – så da sa jeg *ja*, ikke sant», sier hun. Selv har hun vært med på å skape nettverk med kvinner som har minoritetsbakgrunn med mål om at flere kvinner med innvandrerbakgrunn skal bli synlige i medieoffentligheten: «Jeg tror – å lete litt i ulike miljøer, det finnes så mange dyktige kjemikere, bankanalytikere ...». De tipser hverandre og journalister når noe skal kommenteres. På slike måter økes synligheten av svært kvalifiserte ikke-hvite kvinner med for eksempel muslimsk bakgrunn.

«Jeg identifiserer meg *ikke* som muslim», sa Anya da intervjuet startet. Men avslutningsvis sier hun dette: «Selv om jeg ikke definerer meg som muslim eller minoritet [...], det gjør jeg ikke – jeg vet ikke hvilken statistikk jeg faller inn under heller, men så er jeg veldig bevisst på den rollen, det ansvaret man har, det er jo også et ansvar man bærer med seg.» Anya er sterkt samfunnsengasjert med en solid aktørposisjon i forskjellige sosiale og politiske sammenhenger, på og utenfor nettet. Hun opplever medienes ekskluderende og stereotypiske praksiser, men oppnår også representasjon. Gjennom en aktiv medieprofil har hun en høy grad av *digital* sosial kapital som hun bruker for å fronte blant annet minoritetsposisjoner.

TAYYBA – EN GRASROTAMBASSADØR

Tayyba er også samfunnsengasjert, men ikke på sosiale medier. Hun har en Facebook-konto, men er sjelden logget inn på Facebook, og hun har aldri «twitret». Likevel har hun stor gjennomslagskraft som representant for muslimske innvandrerkvinner. Vi traff Tayyba første gang da hun kom fra et møte i kommunen. Tayyba kom inn i rommet iført fotsid, svart hijab. Hun var en av flere med innvandrerbakgrunn som var samlet til møte denne ettermiddagen. Fire av de åtte fram møtte var kvinner. Den påfølgende uka ble vi hentet av Tayyba på vårt avtalte møtested og kjørt hjem til henne. Hun hadde lært å kjøre bil i Danmark da hun kom dit for å gifte seg som 16-åring. Vel hjemme tok hun av seg den delen av hijaben som dekket håret. Mannen hennes kom med drikke til oss, før vi satte oss i stua. I stua var det fotografier av alle tre barna og fra da Tayyba og familien kom til Norge på åttitallet.

Som 16-åring ble Tayyba sendt fra Pakistan til Danmark for å gifte seg med sin 14 år eldre pakistanske mann. Hun åpnet sin egen bankkonto, tok sertifikat og lærte seg raskt dansk. Hun var knapt fylt 17 da hun fødte deres første sønn. Senere flyttet hun og mannen med tre barn til Norge. Etter å ha bodd hos noen venner en

kort periode fikk de en kommunal leilighet før de kjøpte sin egen bolig. Ett rom uten dusj og bad. Tayyba, som vokste opp i Peshawars økonomiske, sosiale og akademiske overklasse, hadde aldri trodd at hun skulle komme til å bo så elendig. Hun snakket punjab, pashtu, urdu og engelsk som barn. Faren var professor ved universitetet som lå et steinkast unna hjemmet, og universitetet var Tayybas bakgård. Farens globale akademiske nettverk var et fast innslag i hjemmet deres. Tayybas mor hadde ingen formell utdanning, men hun hadde en sterk sosial og rådgivende posisjon i lokalsamfunnet. Moren var et knutepunkt som mange kom til for å få anbefalinger og råd. Utover å vokse opp i et herskapshus med eget tjenerskap ble Tayyba oppdratt i et svært levende og debatterende hjem som alltid var fylt med samtalende kvinner og menn fra det øvre samfunnslag, iblandet et globalt nettverk med akademikere og deres familier.

Tayybas oppvekst, med foreldrenes sosiale og mangfoldige nettverk, synes å ha vært med på å forme Tayybas senere sivile engasjement. Tayybas mange roller i dag er ikke ulik rollene til både moren og faren: som initiativtaker, bindeledd og knutepunkt med et stort allsidig nettverk av både norske og ikke-etnisk norske miljøer. Men før hun skulle komme så langt, var kontrasten fra livet i Peshawar til ettersom leilighet med bad og toalett på gangen på Grønland i Oslo nedslående. «Men», sier hun, «havner du i situasjonen, så må du bare leve med det». Tayyba levde med det på den måten at hun raskt lærte seg norsk og behersket nå seks språk. Etter hvert som barna ble større, tok hun fatt på voksengymnas, før hun utdannet hun seg som tolk på høyskolen. I dag jobber hun som tolk for flere tolkeorganisasjoner. Arbeidet som tolk er likevel bare kun *ett* av Tayyba mange engasjement.

Da Tayyba kom til Oslo, var det svært få innvandrere i Norge. Det var både lettere og vanskeligere enn i dag, sier hun. Hun opplevde sjelden rasisme, samtidig som nordmenns kunnskap om islam og muslimske innvandrere var fraværende. Med tre barn i skolen fikk hun raskt erfare utfordringene mellom den norske og pakistanske kulturen. I begge miljøene var kunnskapen om hverandres kultur og skikker elendig. Ettersom hun behersket norsk, fikk hun en posisjon som brobygger. I de tretti årene hun har bodd i Norge, har Tayyba jobbet aktivt for å styrke forbindelsene mellom kulturer. Hun har hatt tett samarbeid med rektorer og lærere i arbeidet med å øke den norske skolens kunnskap om ulike innvandrer kulturer, praksiser og religioner. Hun har også engasjert seg for at innvandrerforeldre – og da særlig innvandrerkvinner – skulle bli mer involvert i det norske samfunnet og i barnas skolehverdag. *Ranselpost* på norsk og urdu har vært en av informasjonskanalene hun har benyttet, i tillegg til *seminarer* for innvandrerforeldre om barneoppdragelse og om samarbeid mellom skole og hjem. Tayyba har også i mange år arrangert egne *kvinnegrupper*, der blant annet *dataopplæring* har vært på agen-

daen. Kvinnegruppen hun leder, har en egen Facebook-gruppe som informerer om gruppas formål og funksjon. Gruppen har 300 medlemmer, men Facebook-gruppa brukes ikke som en aktiv møteplass eller informasjonskanal blant kvinnene. For å få tak i innvandrerkvinnene bruker hun ikke sosiale medier eller e-post (selv om hun har arrangert datakurs for flere av gruppas medlemmer). «Jeg ringer dem. Alle har telefon», sier Tayyba, og nikker ned mot sin smarttelefon. «Eller», fortsetter hun, «så bruker jeg radio til å spre den informasjonen jeg trenger. Alle hører på radiokanalen, taxisjåfører ... jeg kan reklamere på urdu eller på norsk via telefon som sendes på radio.» Med Tayybas store nettverk har hun tilgang på mediekkanaler som når fram på et språk som er tilgjengelig også for dem som ikke har gode norskkunnskaper. *Radio* for innvandrere er en informasjonskanal som når fram til en stor gruppe, herunder også innvandrerkvinnene, som ellers i stor grad er ekskludert fra den norskspråklige mediehverdagen. For Tayyba har mye av det frivillige arbeidet handlet om å øke forståelsen og kunnskapen hos nettopp det storsamfunnet som ofte møter innvandrere med manglende kunnskap og stigmatiserende holdninger. Hun har arbeidet tett med skolen og har vært en pådriver for å rekruttere familier med minoritetsbakgrunn som fosterfamilier. Hun har arbeidet med å øke norsk helsesektors kunnskap når minoriteter er pasienter, blant annet med *informasjonsvideoer* for norske sykehus om hvordan helsepersonell bør snakke med og pleie pasienter med muslimsk bakgrunn, og om hvilke spesielle hensyn som bør tas ved dødsfall for å bevare muslimske pasienters og pårørendes verdighet. Med sitt brede engasjement har Tayyba skapt og skaper stadig viktige kommunikasjonskanaler og arenaer der minoritets- og majoritetskulturer kan møtes og få kunnskap om hverandre.

DISKUSJON OG OPPSUMMERING: FRA MARGINALISERT TIL AMBASSADØR

Små selvstyrte enheter, som grasrot- og interesseorganisasjoner, antas å øke kommunikasjonen mellom deltagerne og politikere samt deltagernes påvirkningskraft og innflytelse på politikken og beslutningstagerne (Dahl & Tufte, 1973; Irvin & Stansbury, 2004). Grasrota har ofte noen organisatoriske ressurser som de har kontroll over selv. De har gjennom grasrotaktivisme påvirkningskraft på lokalpolitikk og enkeltsaker gjennom avgrensede agendaer, men også gjennom hvordan de opererer. Som grasrotleder og initiativtager har Tayyba det som Seyd og Whiteley (2004) kaller en *ambassadørrolle* – altså en foregangsmodell. Til tross for at hun har en Facebook-profil, en Facebook-gruppe for kvinnegruppen samt benytter seg hyppig av Skype og Viber til å kommunisere med familien i Pakistan, er Tayyba

på ingen måte verken en aktiv bruker eller en sentral node i sosiale medier i sitt omfangsrike grasrotnettverk. Like fullt har hun en betydningsfull *ambassadør-rolle*, og har gjennom sin utrettelige frivillige innsats i utallige organisasjoner og verv fått ledende posisjoner og en sterk stemme i lokale, regionale og nasjonale organisasjoner.

Anya opererer også som en ambassadør, men fra et annet perspektiv. Utover å vise til Anyas Twitter-deltagelse under besøket på LHBT-arrangementet trekker sitatet «det er viktig å være til stede» fram hvordan *strategisk essensialisme*, nettopp ved å synliggjøre minoritetsmarkører, har som mål å styrke dem. Ved å lese Anyas resonnement rundt egen bruk av sosiale medier gjennom Spivaks briller, kan vi si at Anya tar i bruk strategisk essensialisme «in a scrupulously visible political interest» (2012, s. 205). Det vil si at Anya, som definerer seg som internasjonal nordmann, men «ikke som muslim», ønsker like fullt i *denne* sammenhengen å framstå som en homovenlig muslimsk pakistansk-norsk kvinne. Strategisk essensialisme viser til hvordan minoriteter kan representere og understreke sin egen posisjon ved å ta i bruk identitetsmarkører som risikerer å bli stigmatisert. Til tross for at det er store forskjeller innad i for eksempel «gruppen» muslimske innvandrerkvinner og mellom innvandrerkvinner, kan det iblant være fordelaktig å «essensialisere» seg selv *midlertidig* og å vektlegge en tilgjengelig gruppeidentitet for å oppnå et gitt mål, eller for å opponere mot den dominante kulturens ofte utflatende makt. Som brun kvinne, blant et dominerende antall hvite ikke-muslimske menn, er det for Anya viktig å være på det aktuelle LHBT-arrangementet, ikke kun som representant for norsk politikk, men som *ambassadør* og rollemodell for ikke-etnisk norske skeive kvinner. Med andre ord ser vi hvordan Anya bruker både offline situasjoner og sosiale medier til å kommunisere og representere strategisk.

BROBYGGERES SOSIALE KAPITAL

I dette kapitlet har vi utforsket hvilken betydning kvinnes livsbiografier, kontekst og sosiale kapital har for samfunnsengasjement, og hvilke mediekanaler som inngår i engasjementet. Vi startet med en antakelse om at høy *digital* sosial kapital var sentralt for minoritetskvinner som oppnår sterke posisjoner eller stemmer i samfunnet, men vi fant et mer mangfoldig bilde. Sivil deltagelse er, ifølge Sigel (1989), noe som stimuleres og formes særlig i ung voksen alder. Denne aldersperioden assosieres også med den perioden i livet der ens behov for å finne sin plass i fellesskapet er stort. Definerings av hvordan en forstår seg selv og hvem en ønsker å være, pågår også for fullt i disse årene (Gudykunst & Hammer, 1988).

Tayybas engasjement kom til uttrykk gjennom at hun alltid har «ønsket å hjelpe andre», og kan tolkes som at hennes samfunnsdeltagelse først og fremst er moralsk motivert med bruk av Bruter og Harrissons begreper, med vekt på det uegennyttige. Anyas politiske engasjement har en blanding av både profesjonell motivert innsats, der karriere ligger til grunn, men og en moralsk motivasjon gitt hvordan Anya uttrykker sitt rolleansvar. Begge kvinnene har likevel en høy sosial kapital: Anya gjennom familie, høy utdanning og yrkes- og politisk engasjement. Tayyba først og fremst gjennom mangeårig og mangfoldig frivillig innsats og som brobygger mellom ulike miljøer og som tolk, men også gjennom å ha vokst opp i et rikt samtalende hjem med høy kulturell og sosial kapital har hun en immateriell kapital som hun har brakt med seg inn i voksenlivet og på tvers av geografi og kultur. Tayyba og Anja sine medievaner illustrerer viktigheten av sosial kapital når det gjelder å inspirere til kommunikasjon og engasjement mellom samfunnsgrupper. Sosial kapital skaper «valuta» for mennesker som er forbundet med hverandre, og særlig i Tayybas tilfelle ser vi en «diasporaambassadør» som benytter sin sosiale kapital til verdiskapning innenfor diasporagrupper. Samtidig bryter hun sosiokulturelle, religiøse og politiske barrierer mellom diasporaen og vertssamfunnet.

Studien har vist at høy digital sosial kapital ikke har vært en forutsetning for at kvinner med innvandrerbakgrunn skal kunne få en sterk posisjon i samfunnet. Til tross for at Tayyba og Anya deltar og engasjerer seg på helt ulike måter og i helt ulike kanaler, dels kanaler som ikke er godt synlige i storsamfunnet, er begge ambassadører med et sterkt moralsk ansvar i sine miljøer. Et interessant funn som de metodiske tilnærmingene har bidratt til, er at dersom vi hadde studert kvinner med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn sine stemmer i en bredere medieoffentlighet, ville vi mest sannsynlig ha fanget opp Anya, men vi ville sannsynligvis ikke fått øye på Tayyba. Med en personsentrert og etnografiskinspirert «bottom-up»-tilnærming har vi vært i stand til å identifisere andre kanaler og medier, slik som radio, informasjonsvideo, ranselpost, datakurs for kvinner og organisasjonsarbeid for innvandrere. Alle disse kan være sentrale kanaler for kvinner med innvandrerbakgrunn, uten at de i like stor grad er en synlig del av den sosiale og digitale medieoffentligheten.

Forskning viser at bruk av IKT øker muligheten for kommunikasjon og har potensial til å fremme samfunnsdeltagelse (Baldersheim, 2008; Hanssen, 2008; Winsvold, 2007). Som vi har sett i denne studien, er deltakelse i digitale sosiale medier ikke alene avgjørende for samfunnsengasjement eller det å ha en stemme i offentligheten. Kvinnenes gjennomslagskraft ses også på andre arenaer enn i sosiale medier og i de etablerte mediene. Som Tayyba illustrerer, kan sterk for-

ankring i lokalsamfunnet og i interesseorganisasjoner så vel som i diasporakultur, ha stor samfunnsmessig og politisk betydning. Den viktigste kilden til sosial kapital for minoritetskvinnene vi har studert, oppstår nettopp i de rollene de inntar for å bygge bro mellom minoritetskulturer og den norske majoritetskulturen.

Det er behov for mer forskning om hvordan kvinner med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn finner egne stemmer, oppnår representasjon og uttrykker engasjement i medieoffentligheten. Studien vår viser at en holistisk tilnærming til feltet er sentral for å forstå inklusjonsfaktorer og utfordringer blant den gruppen som uttaler seg aller sjeldnest i de norske mediene. En holistisk tilnærming er også viktig for å få kunnskap om hvor og hvordan kvinner med innvandrerbakgrunn deltar og engasjerer seg. Vår studie er et bidrag til en større debatt som kan gi mer helhetlig kunnskap om aktør- og ambassadørroller blant kvinner med minoritetsbakgrunn i Norge, og om hvordan kvinnene finner sin stemme i samfunnet.

MERKNADER

Vi vil gjerne takke Rådet for anvendt medieforskning for støtte til studien. Kapitlet er en videreutvikling av Vestlandsforskning Rapport nr. 6/2016, Sogndal. Forfatterne har ingen interessekonflikter. Studien er godkjent av Personvernombudet for forskning.

LITTERATUR

- Ahmed, S. (2004). *The cultural politics of emotion*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Alghasi, S. (2009). Iranian-Norwegian Media Consumption. *Nordicom Review*, 30(1).
- Baldersheim, H. (2008). Digitalt demokrati – «Orwell in Athens»? *Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift*, 24(4), 383–393.
- Bangstad, S. (2013). Inclusion and exclusion in the mediated public sphere: the case of Norway and its Muslims. *Social anthropology*, 21(3), 356–370.
- Berlant, L.G. (2011). *Cruel optimism*. Durham, NC: Duke University Press.
- Boellstorff, T. (2012). *Ethnography and virtual worlds: A handbook of method*. Princeton: Princeton University Press.
- Bruter, M., & Harrison, S. (2009). *The Future of our Democracies: Young Party Members in Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.
- Butler, J. (1993). *Bodies that matter. On the discursive limits of «sex»*. New York: Routledge.
- Chávez, V., & Soep, E. (2005). Youth radio and the pedagogy of collegiality. *Harvard Educational Review*, 75(4), 409–434.
- Christiansen, C.C. (2003). Tv-nyheder fra hjemlandet – integration eller ghettoisering? Om transnationalisme og nyhedsforbrug I T. Tufte (red.), *Medierne, minoriteterne og det multikulturelle samfund: Skandinaviske perspektiver* (157–180): Nordicom.

- Coleman, J.S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American journal of sociology*, 94, 95–120.
- Dahl, R.A., & Tufte, E.R. (1973). *Size and democracy* (Vol. 2). Stanford California: Stanford University Press.
- Dralega, C.A., Due, B., & Skogerbø, E. (2010). Community Re-Engagement of Youth: eParticipation Realities in Uganda and Norway. *Information Technologies & International Development*, 6(1), 94–108.
- Dralega, C.A., & Mainsah, H. (2014). *Ethnic minority youth participation in the production and consumption of social media in Norway*. Vestlandsforskning-rapport nr. 4/2014.
- Eide, E., & Nikunen, K. (2011). Introduction: Change of Climate. I E. Eide & K. Nikunen (Eds.), *Media in Motion* (1–18). Farnham: Ashgate.
- Eide, E., & Orgeret, K.S. (Eds.). (2015). *Etter beste kjønn: Kjønnsperspektiv på medier og journalistikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Engebretsen, M. (2015). Transkulturelle erfaringer i sosiale medier – En studie av diskursive strategier hos norske innvandrere på nett. *Norsk medietidsskrift*, 21(4), 1–22.
- Enjolras, B., Steen-Johnsen, K., & Wollebæk, D. (2013). Social media and mobilization to offline demonstrations: Transcending participatory divides? *New Media & Society*, 15(6), 890–908.
- Fangen, K. (2010). Social exclusion and inclusion of young immigrants Presentation of an analytical framework. *Young*, 18(2), 133–156.
- Figenschou, T.U., & Beyer, A. (2014). Elitene, minoritetene og mediene – Definisjonsmakt i norsk innvandringsdebatt. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 55(1), 24–51.
- Foucault, M. (1995 [1976]). *Seksualitetens historie [History of Sexuality, Vol 1.]*. Halden: Exil.
- Granovetter, M.S. (1973). The strength of weak ties. *American journal of sociology*, 78(6), 1360–1380.
- Gudykunst, W.B., & Hammer, M.R. (1988). Strangers and hosts: An uncertainty reduction based theory of intercultural adaptation. *Cross-cultural adaptation: Current approaches*, 11, 106–139.
- Guthu, L., & Holm, S. (2010). *Innvandrere på nett. En analyse av innvandreres digitale kompetanse*: VOX, Nasjonalt fagorgan for kompetansepolitikk.
- Hanssen, G.S. (2008). E-communication: Strengthening the Ties between Councillors and Citizens in Norwegian Local Government? *Scandinavian Political Studies*, 31(3), 333–361.
- Harasym, S. (red.) (1990). *The post-colonial critic: Interviews, strategies, dialogues*. New York: Routledge.
- Haavind, H. (red.) (2000). *Kjønn og fortolkende metode. Metodiske muligheter i kvalitativ forskning*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- IMDi. (2016). *Fellesskap og deltakelse*. Integrerings- og mangfoldsdirektoratet, http://www.imdi.no/om-integrering-i-norge/innvandrere-og-integrering/fellesskap-og-deltakelse/#title_3 (lest 2016).
- Irvin, R.A., & Stansbury, J. (2004). Citizen participation in decision making: is it worth the effort? *Public administration review*, 64(1), 55–65.
- Jegerstedt, K. (2008). Gayatri Chakravorty Spivak. In E. Mortensen, C. Egeland, R. Gressgård, K. Jegerstedt, S. Rosland, & K. Sampson (Eds.), *Kjønnsteori* (93–102). Oslo: Gyldendal Akademisk.

- Jenkins, H. (2006). *Convergent Culture – where old and new media collide*. New York and London: New York University Press.
- Jin, S.-A.A. (2012). The virtual malleable self and the virtual identity discrepancy model: Investigative frameworks for virtual possible selves and others in avatar-based identity construction and social interaction. *Computers in Human Behavior*, 28(6), 2160–2168.
- Julien, C. (2015). Bourdieu, social capital and online interaction. *Sociology*, 49(2), 356–373.
- Kapidzic, S., & Herring, S.C. (2014). Race, gender, and self-presentation in teen profile photographs. *New Media & Society*, 17(6), 958–976.
- Lather, P.A. (1991). *Getting smart: Feminist research and pedagogy with/in the postmodern*. New York: Routledge.
- Mainsah, H. (2009). Cameroonians in Oslo, diaspora, and uses of the media. *Nordicom Review*, 30(1), 83–94.
- Mainsah, H. (2014). Young African Norwegian Women and Diaspora: Negotiating Identity and Community through Digital Social Networks. *Crossings: Journal of Migration & Culture*, 5(1), 105–119.
- Malterud, K., Siersma, V.D., & Guassora, A.D. (2016). Sample Size in Qualitative Interview Studies Guided by Information Power. *Qualitative health research*, 26(13), 1753–1760.
- Marotta, V. (2011). New online ethnicities and the politics of representation. *Journal of inter-cultural studies*, 32(5), 539–553.
- Nakamura, L. (2002). *Cybertypes: Race, Ethnicity, and Identity on the Internet*. London, New York: Routledge.
- Nikunen, K. (2013). Difference in Reality: Ethnic Minorities and the Boundaries of the Nation in Reality TV in Finland. *Popular Communication*, 11(4), 303–317.
- Pink, S., Horst, H., Postill, J., Hjorth, L., Lewis, T., & Tacchi, J. (2015). *Digital ethnography: principles and practice*. London: Sage.
- Plummer, M., & Young, L.E. (2010). Grounded theory and feminist inquiry: Revitalizing links to the past. *Western Journal of Nursing Research*, 32(3), 305–321.
- Portes, A. (2000). The two meanings of social capital. *Sociological forum*, 15(1), 1–12.
- Prøitz, L. (2016). *Selvbilde: fra selvportrett til #selfie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Prøitz, L., Corneliusen, H.G., & Dralega, C.A. (2016). *En studie av norske muslimske kvinners mediebruk og mediedeltakelse*. Vestlandsforskning rapport 6/2016.
- Putnam, R.D. (2001). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon and Schuster.
- Reid, K., Flowers, P., & Larkin, M. (2005). Exploring lived experience. *Psychologist*, 18(1), 20–23.
- Robertson, A. (2012). Narrativanalys. In G. Bergström & K. Boréus (Eds.), *Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig text-och diskursanalys* (Vol. 3). Lund: Studentlitteratur AB.
- Ruiu, M.L. (2016). The Social Capital of Cohousing Communities. *Sociology*, 50(2), 400–415.
- Seyd, P., & Whiteley, P. (2004). British party members: An overview. *Party Politics*, 10(4), 355–366.
- Shirky, C. (2008). *Here Comes Everybody. The Power of Organizing without Organizations*. New York: Penguin Press.

- Sigel, R.S. (1989). *Political learning in adulthood: A sourcebook of theory and research*. Chicago: University of Chicago Press.
- Skah, I. (2014). *Muslim Women at UIO A Debate between the Personal, the Feminist and the Political*. Senter for tverrfaglig kjønnsforskning: Masteroppgave, Universitet i Oslo.
- Skeggs, B. (1995). *Feminist cultural theory: Process and production*. Manchester: Manchester University Press.
- Spivak, G.C. (2012). *In other worlds: Essays in cultural politics*: Routledge.
- Strauss, A., & Corbin, J. (1998). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. London: Sage Publications.
- Thagaard, T. (2013). *Systematikk og innlevelse: en innføring i kvalitativ metode* (2 ed. Vol. 2): Bergen, Fagbokforlaget.
- Tufte, T. (2003). Minority Youth, Media Uses and Identity Struggle: The Role of the Media in the Production of Locality. In T. Tufte (red.), *Medierne, minoritetene og det multikulturelle samfund. Skandinaviske perspektiver*. Göteborg: Nordicom.
- Vaage, O.F. (2016). *Norsk mediebarometer 2015*. Oslo, Kongsvinger.
- Winsvold, M. (2007). Municipal websites in the local public debate: Supplying facts or setting agenda? *Nordicom Review*, 28(2), 7–23.
- Wood, N.T., & Solomon, M.R. (2009). *Virtual social identity and consumer behavior*. Armonk, NY: ME Sharpe.

Kapittel 5

Religion som ressurs

Polske arbeidsmigrantar og Den katolske kyrkja på Sunnmøre

LARS JULIUS HALVORSEN OG ANDERS ASCHIM

SAMANDRAG Fokuset for denne artikkelen er kva tilgangen til ei katolsk kyrkje og eit polsk-katolsk miljø har å seie for korleis polske, katolske migrantar på Sunnmøre finn seg til rette i det norske samfunnet. Vi ser nærare på tre sider ved dette: I kva grad er deltaking i kyrkja og kyrkjelyden til hjelp for migrantane i deira arbeids- og kvardagsliv i Noreg? I kva grad påverkar Den katolske kyrkja korleis migrantane finn seg til rette sosialt i Noreg? På kva måte har det eksistensiell betydning å kunne gå regelmessig til gudsteneste og få tilgang til andre kyrkjelege tenester? Artikkelen bygger på ei spørjeundersøking blant polske kyrkjegjengarar knytt til Ålesund sokn som vart gjennomført i 2015, og på kvalitative data frå intervju og observasjon samla inn mellom 2014 og 2016. Analysane tar utgangspunkt i internasjonal forskning om religionen si rolle i migrasjonsprosessar (særleg Handlin, 1973, Hirschman, 2004 og Connor, 2014), og i omgrepet sosial kapital, slik det blir brukt av Robert Putnam (2000). I analysane nyttar vi deskriptiv statistikk, logistisk regresjon og teoretisk fortolkande tekstanalyse.

NØKKELOORD sosial kapital, religion og migrasjon, internasjonal migrasjon, religionssosiologi, integrering

ABSTRACT How important is access to a Catholic church and a Polish-Catholic community for Polish Catholic migrants in the Sunnmøre region with regard to their adaptation to Norwegian society? The article studies three aspects of this issue: To what extent is participation in the local parish a resource for migrants in their work and everyday life in Norway? To what extent does the Catholic church affect the social settlement of migrants? What is the existential significance of the opportunity to attend mass regularly and have access to other religious services? The article is based upon a survey among Polish parishioners in the Catholic parish of Ålesund conducted in 2015, and on qualitative data from interviews and observation collected between 2014 and

2016. International research on the role of religion in migration processes (in particular Handlin 1973, Hirschman 2004 and Connor 2014) and the concept 'social capital' as applied by Robert Putnam (2000) form the point of departure for the analysis. Methods applied in the analysis are descriptive statistics, logistic regression and theoretically informed interpretive textual analysis.

INNLEIING: MIGRASJON SOM OPPBROT, RELIGION SOM RESSURS

Etter EU-utvidinga i 2004 har Noreg opplevd sterk arbeidsinnvandring frå Aust-Europa, særleg frå Polen. Polakkar er no den klart største innvandrargruppa i Noreg (Østby et al., 2013, s. 27–29.62; Djuve & Grødem, 2014, s. 82. Oppdatert statistikk: SSB, 2015). Ein svært stor del av befolkninga i Polen høyrer til Den katolske kyrkja (ifølgje GUS, 2013, s. 99 rekna 87,58 % av befolkninga i Polen seg som katolikkar i 2011), og innvandringa har ført til kraftig vekst i katolske kyrkjelydar over heile Noreg. Kyrkja har engasjert mange polske prestar som held messe og tilbyr sjelesorg og andre kyrkjelege tenester på polsk. Den katolske kyrkja i Noreg har blitt ein arena der polske katolikkar ikkje berre møter trusfellar, men òg får tilgang til eit polsk språkleg, kulturelt og sosialt fellesskap.

Den omfattande polske arbeidsinnvandringa har blitt eit viktig forskingsområde blant norske arbeids-, velferds- og migrasjonsforskarar (Friberg, Dølvik & Eldring, 2013; Erdal, 2014a; 2014b; Østby & Henriksen, 2013). Betydninga av dei polske arbeidsmigrantane si religionsutøving har derimot fått mindre merksemd. Norske og europeiske studiar av samanhengen mellom religion og migrasjon har hatt størst fokus på innvandring frå den tredje verda og særleg på muslimske migrantar. Europeiske studiar har ofte vektlagt religiøs tilknytning som hindring for inkludering (Foner & Alba, 2008), men det finst òg forskning som nyanserer dette bildet (til dømes Connor, 2014). Ein norsk studie av integrasjon og nettverksbygging blant innvandrarak som er komne til Noreg gjennom familiejenforeining eller som flyktningar, viser at religionsutøving både kan fremje og hemme integrering (Ødegård, Ravneberg, Loga & Steen-Johnsen, 2014).

Trusutøvinga til kristne migrantar har likevel fått langt større merksemd i amerikanske studiar. Hovudtendensen her er at religiøs deltaking gir tilgang på ressursar som gjer det enklare å etablere seg i mottakarlandet (sjå mellom anna Cadge & Ecklund, 2007; Connor, 2014; Ebaugh & Chafetz, 2000; Hirschman, 2004). Eit sentralt poeng i denne litteraturen er at det å busetje seg i et nytt land inneber eit oppbrot frå vante omgivningar, rutinar og relasjonar. Slike oppbrot kan utsetje migrantane for psykologiske så vel som praktiske og sosiale utfordringar. Littera-

turen om religion og migrasjon tyder på at religionsutøving i mottakarlandet kan dempe desse utfordringane på tre ulike måtar: Dei klassiske bidraga til Handlin (1973) og Herberg (1960) viser at religionsutøving kan gi innvandrarak ein kulturell og eksistensiell kontinuitet mellom tilværa i avsender- og mottakarlandet. Ifølgje Handlin vil tryggleiken ved å følgje religiøse påbod og praksisar vere eit anker i tilværet til migrantar som må tilpasse og endre ei rad andre forhold i livet sitt.

Nyare bidrag, til dømes Connor (2014), Hirschman (2004) og Putnam & Campbell (2012), legg større vekt på dei materielle og sosiale vinstane ved trusutøving i mottakarlandet. Hirschman og Connor peiker på at den religiøse deltakinga blant kristne innvandrarak til USA gjennomgåande er langt høgare enn den er i avsenderlandet deira. Begge koplar skilnaden til at trussamfunna yter viktig praktisk bistand til migrantane i form av hjelp til å finne arbeid, lære språk, til å forstå regelverk og å finne fram i mottakarlandet.

Dei sosiale vinstane ved religionsutøving er knytte til at deltaking i religiøse og sosiale aktivitetar i eit trussamfunn kan gi tilgang til eit nytt sosialt, kulturelt og språkleg fellesskap, som kan kompensere for tap av sosiale relasjonar i senderlandet (Connor, 2014; Hirschman, 2004). Ein nyare norsk studie av integrasjon og nettverksbygging blant migrantar frå den tredje verda viser at det kan vere krevjande å etablere sosiale relasjonar til nordmenn, medan terskelen for å delta i religiøse fellesskap ligg langt lågare: «Her vil en nykommer enkelt finne, ikke kun et trosfellesskap, men ofte også andre med samme landbakgrunn, språk og kultur» (Ødegård et al., 2014, s. 145). Robert Putnam (2000, 2007) har ein annan innfallsvinkel til spørsmålet om korleis trusutøving kan gi tilgang på praktisk hjelp. Til liks med anna foreiningsliv er kyrkja ein sosial arena der migrantane knyter band til andre deltakarak. Desse banda kan kople migranten til andre personar med viktige felles kjenneteikn og slik gi opphav til det Putnam (2000) kallar samanbindande (bonding) sosial kapital, det vil seie tette sosiale relasjonar prega av felles normer og røyndomsforståing og gjensidig vilje til å yte støtte. Kyrkja kan også bidra til etablering av relasjonar mellom personar med ulik sosial bakgrunn. Slike relasjonar på tvers av grupper kan bidra til det Putnam kallar brubyggjande (bridging) sosial kapital, som mellom anna kan gi migrantane betre tilgang på informasjon, noko som til dømes kan styrke sjansane deira på arbeidsmarknaden (Granovetter 1974). Eit viktig poeng hos Putnam er at forma på både deltakinga på ulike arenaer og dei sosiale omgangsformene er avgjerande for utviklinga av begge formene for sosial kapital. Ein studie av latinamerikanske innvandrarak si deltaking i ei katolsk kyrkje i Midtvesten underbyggjer dette. Eit viktig funn er at det var nær samanheng mellom graden av engasjement i kyrkjelyden på den eine sida, og den

sosiale og praktiske nytta av koplinga til den aktuelle katolske kyrkja på den andre. Medan dei aktive i kyrkja fekk eit stort sosialt og praktisk utbyte av slik deltaking, hadde dei meir perifere deltakarane lite eller inkje utbyte (Hoover, 2014, s. 207).

Forskingslitteraturen peiker altså på at trusutøving i mottakarlandet kan gi innvandrarar tilgang på tre typar immaterielle ressursar. På denne bakgrunnen vil vi undersøke tre problemstillingar:

1. Gir deltaking i den katolske kyrkja på Sunnmøre dei polske kyrkjegjengarane tilgang på praktisk hjelp til å finne seg til rette i Noreg?
2. Bidrar deltaking i den katolske kyrkja på Sunnmøre til at dei polske kyrkjegjengarane finn seg til rette sosialt?
3. Bidrar tilgang til den katolske kyrkja til kulturell og eksistensiell kontinuitet i dei polske kyrkjegjengarane sitt tilvære?

Vi vil no gjere greie for kva som kjenneteiknar den katolske kyrkja på Sunnmøre og den polske delen av kyrkjelyden, og for nokre sentrale aktivitetar i kyrkjelyden.

VÅR FRUE PÅ SUNNMØRE OG DEI POLSKE KYRKJEGJENGARANE

Ålesund sokn av Den katolske kyrkja dekkjer heile regionen Sunnmøre i Møre og Romsdal fylke. Vår Frue kyrkje, den einaste katolske kyrkja i området, ligg i regionsenteret Ålesund. Sidan hausten 2012 har kyrkjelyden to prestar, ein norsk sokneadministrator og ein polsk kapellan.

I 2015 var talet på innvandrarar og barn med innvandrarbakgrunn med landbakgrunn frå Polen på Sunnmøre 3379 (datakjelde: SSB, 2015. Det reelle talet er truleg høgare, om ein reknar med alle som arbeider på korttidskontraktar i Noreg). Nesten 1000 er busette i Ålesund by, men det bur polske innvandrarar i alle kommunane på Sunnmøre. Dei aller fleste mannlege polakkane på Sunnmøre har reist frå Polen til Sunnmøre for å begynne i ein konkret jobb. Difor har denne innvandrargruppa ein høg sysselsettingsgrad. Dette gjeld òg for dei polske kyrkjegjengarane. Meir enn 97 % av mennene i denne gruppa er i arbeid. Dei fleste polske kvinnene er også i lønna arbeid, men ikkje i like stor grad som mennene. Mange kvinner kjem til Noreg for å slutte seg til mannen sin som alt har etablert seg her. Dette fell inn i eit vanleg mønster for austeuropeiske arbeidsmigrantar: Det å ta familien til Noreg er ofte eit seint trinn i migrasjonsprosessen, noko som først skjer etter at den mannlege familieforsørgjaren er etablert på arbeidsmarknaden i mottakarlandet (Friberg, 2012). Blant dei kvinnelege polske kyrkjegjen-

garane i vår undersøking er 13 % arbeidslause medan 10 % er heimeverande. At dei polske kvinnene har kortare opphaldstid i Noreg, og at andelen polske kvinner med familie i heimlandet er låg medan det er ei ganske stor gruppe polske menn på Sunnmøre som har ektefelle og/eller barn i heimlandet, kan òg forklarast ut frå dette mønsteret.

Med utgangspunkt i desse eigenskapane ved dei polske kyrkjegjengarane på Sunnmøre har vi valt å nytte kjønn, om ein har familien hos seg i Noreg, butid i Noreg og sosiale omgangsformer på fritida som kontrollvariablar i analysane.

Messa, gudstenesta der ein feirar nattverdssakramentet, er kjerneverksemda i Den katolske kyrkja. I Vår Frue kyrkje blir det feira messe kvar dag, men søndagen er viktigast. I Vår Frue er det minst tre messer kvar søndag, ei på norsk og to på polsk. Dessutan reiser prestane ut og feirar messe på fleire andre stader i det vidstrakte soknet. I (den lutherske) Gursken kyrkje i Sande kommune, som ligg nær eit av dei store skipsverfta med mange polske tilsette, er det til dømes messe på polsk to laurdagar i månaden. I løpet av ei vanleg kyrkjehelg kan det vere rundt 400 polsktalande til messe i den katolske kyrkjelyden. Dette er likevel ei klart lågare kyrkjesøking enn i heimlandet, noko som står i kontrast til dei amerikanske undersøkingane til Hirschman (2004) og Connor (2014). Dei som faktisk går til kyrkje, er til gjengjeld svært aktive kyrkjegjengarar.

I helgene er det som regel *kyrkjekaffi* etter kvar messe, ein uformell møtestad i eit lokale i eller nær kyrkja. I tillegg til søndagen er laurdag ein dag med høg aktivitet i og rundt Vår Frue kyrkje. Mange laurdagar er det også *katekese*, trusopp-læring for barn og unge. I Vår Frue ligg hovudvekta på førstekommunionsbarn (7–8 år gamle) som førebur seg til å delta i nattverden for første gong, og på konfirmantar (14–15 år) som førebur seg til ferminga eller konfirmasjonssakramentet. Katekese skjer både på polsk og norsk, delar av opplegget er på norsk for alle. I desse periodane har også foreldre kontakt med kyrkja på ein særleg måte. Ein del barn og unge har òg oppgåver i messa, som ministrantar eller korsongarar. Øvingar til dette er også ein laurdagsaktivitet som gjerne involverer foreldre, i det minste i form av transportteneste.

Deltakinga på kvar av dei tre viktige arenaene messe, kyrkjekaffi og katekese blir sentrale i analysane våre av korleis deltaking i kyrkja påverkar i kva grad dei polske kyrkjegjengarane finn seg til rette på Sunnmøre.

DATA OG METODE

Med utgangspunkt i litteraturgjennomgangen har vi valt å fokusere på tre former for nytte dei polske kyrkjegjengarane kan ha av å delta i den katolske kyrkja på

Sunnmøre. Den første potensielle verknaden er **praktisk hjelp** til å finne seg til rette i det norske samfunnet (Connor, 2014; Hirschman, 2004). Den andre er etablering av **sosiale relasjonar** og deltaking i sivilsamfunnet (Putnam & Campbell, 2012; Ødegaard et al., 2014). Den tredje er det Handlin (1973) og Herbert (1960) omtalar som **kulturell og eksistensiell kontinuitet**.

For å undersøke desse verknadene har vi nytta både kvalitative og kvantitative data. I analysane av korleis Den katolske kyrkja påverkar i kva grad migrantane finn seg til rette praktisk og sosialt i Noreg, har vi nytta deskriptiv statistikk og logistisk regresjon. Den deskriptive statistikken gir oversikt over kva som kjenneteiknar kyrkjegjengarane og korleis dei deltar i ulike kyrkjelege aktivitetar, medan logistisk regresjon blir brukt til å undersøke om og eventuelt korleis slik deltaking påverkar kyrkjegjengarane sine **sosiale relasjonar** og om dei har fått **praktisk hjelp** til å finne seg til rette. Det er òg nytta data frå intervju og observasjon i for-
tolkinga av regresjonane.

DET KVANTITATIVE DATAMATERIALET

Det kvantitative materialet er basert på ei spørjeundersøking blant polske kyrkjegjengarar i Ålesund sokn, gjennomført våren 2015. Vi delte ut spørjeskjema til alle polske kyrkjegjengarar over 18 år i etterkant av tre messer same søndag (to på polsk og ei på norsk) i Vår Frue kyrkje i Ålesund og tilsvarande ein laurdag etter messe på polsk i Gursken kyrkje. Ein veikskap i materialet er at vi berre har data om dei polakkane som går i kyrkja. For å kunne undersøke effekten av å delta i kyrkjelyden samanlikna med å ikkje delta i det heile, måtte vi ha gjennomført ei tilsvarande undersøking blant eit representativt utval polakkar på Sunnmøre som ikkje går til messe når dei er i Noreg. Å identifisere heile populasjonen polakkar på Sunnmøre på ein eintydig måte, finne kontaktinformasjon om desse og gjennomføre ei spørjeundersøking med tilstrekkeleg høg svarprosent ville vore svært krevjande, og umogleg innafor ressursramma til vårt prosjekt.

Ein anna veikskap ved vårt utval er at det i streng forstand ikkje er eit sannsyns-
utval av dei polske kyrkjegjengarane på Sunnmøre. I valet av tidspunkt har vi unngått kyrkjehøgtider og periodar der mange polakkar reiser til Polen. Det er såleis langt på veg eit representativt utval av kyrkjegjengarar på ei ordinær messe. Vi må likevel anta at dei som går til messe av og til eller berre ved høgtider, er underrepresenterte. Vi har vege dette omsynet opp mot moglegheita til å få høg svarprosent og å kunne berekne fråfall i undersøkinga. Ålesund sokn har vore til stor hjelp i gjennomføringa av undersøkinga. Prestane har i kunngjeringane oppmoda kyrkjegjengarane til å delta i undersøkinga, noko som har vore avgjerande for den

høge svarprosenten. Frå dei 255 vaksne polske deltakarane på dei fire messene har vi fått inn 179 svarskjema, noko som gir ein svarandel på 70 prosent. Registreringa av svara viser likevel at ein del av respondentane ikkje hadde fylt ut heile skjemmet. På nokre av spørsmåla som blir nytta i analysen, har vi berre 160 svar, tilsvarende 63 % svarandel. Dette er likevel svært høgt samanlikna med det vi kunne håpe å få til gjennom andre typar undersøkingssopplegg.

Den viktigaste implikasjonen av svakheitene ved vårt utval er at det er klart best eigna til å undersøkje kva deltaking i kyrkjelyden har å seie for dei som går til messe, og korleis dette varierer med ulike typar deltaking i kyrkjeaktiviteter og med andre bakgrunnsvariablar.

ANALYSEPLAN FOR DEN KVANTITATIVE ANALYSEN

Logistisk regresjon er ein variant av multivariat analyse som kan nyttast på ikkje-metriske data. To viktige føremonar ved logistisk regresjon, samanlikna med deskriptiv analyse, er at ein kan operere med fleire uavhengige variablar i same analyse, og at effekten av dei einskilde uavhengige variablane blir kontrollert mot dei andre. Føresetnaden er at dei avhengige variablane er dikotome, altså at dei berre har to verdier. Logistisk regresjon er tilpassa situasjonar der ein kan vurdere utfallet på den avhengige variabelen som eit anten/eller-utfall (Eikemo & Clausen, 2012). Ein opererer såleis med ein dikotom avhengig variabel med verdien 1 for tilfelle som oppfyller eit bestemt kriterium og 0 for tilfelle som ikkje oppfyller dette. Effektmålet i den logistiske regresjonen er *oddsratio*. Ein oddsratio på 1 indikerer at det ikkje er nokon samanheng mellom den uavhengige og den avhengige variabelen. Ein oddsratio på 2 ville indikere at det er dobbelt så sannsynleg å ha fått hjelp til å finne arbeid eller oppdrag dersom ein går til messe kvar veke enn om ein ikkje gjer det, medan ein oddsratio på 0,5 ville indikere at sannsynet for slik omgang blir halvert dersom ein går til messe kvar veke. Dette målet er eit uttrykk for korleis sannsynet for å ha ein bestemt eigenskap, til dømes om kyrkjegjengarane har fått hjelp til å finna arbeid eller oppdrag, blir påverka av kvar av eigenskapane som utgjer dei uavhengige variablane, til dømes av om ein går til messe kvar veke. Hovudmålet for usikkerheita ved kvar samanheng er *signifikansnivået*. Dette målet varierer mellom 0 og 1, der 1 tyder svært høg usikkerheit, 0 at samanhengen er heilt sikker, medan alle signifikansnivå under 0,05 (5 prosent usikkerheit) blir rekna som pålitelege.

OPERASJONALISERING AV AVHENGIGE VARIABLAR

På bakgrunn av diskusjonen over har vi valt å undersøke korleis ulike former for deltaking i aktivitetar i regi av Den katolske kyrkja på Sunnmøre påverkar tre former for «praktisk nytte» migrantane kan få av denne deltakinga: 1) praktisk hjelp til å orientere seg og forstå det norske samfunnet, 2) hjelp til å lære språk og 3) hjelp til å finne arbeid eller oppdrag.

Variabelen **praktisk hjelp til å orientere seg i det norske samfunnet** tar utgangspunkt i svar på fem spørsmål om dei har mottatt slik hjelp på ulike område, nemleg: 1) finne fram til helsetenester, 2) forstå norske skattereglar, 3) få kunnskap om norske trygde- og velferdsordningar, 4) finne fram til kommunale eller andre offentlege instansar og 5) finne fram til fritidsaktivitetar utanom kyrkja. Kriteriet for verdien 1 er at dei har fått hjelp på minst eitt område. Referanseverdien (0) blir da at ein ikkje har fått slik hjelp. Variablane **hjelp til lære språk** og **hjelp til å finne arbeid eller oppdrag** tar utgangspunkt i spørsmål om dei har oppgitt å få slik hjelp frå kyrkjelyden (1) eller ikkje (0).

Vi har operasjonalisert «å finne seg til rette sosialt» til tre former for sosiale relasjonar og omgangsformer: **sosiale relasjonar til medlemmer av kyrkjelyden**, **sosiale relasjonar til personar i lokalsamfunna** (utanom kollegaer og medlemmer av kyrkjelyden) dei bur i og **deltaking i organiserte fritidsaktivitetar** på Sunnmøre.

For å undersøke om og eventuelt korleis ulike former for deltaking i trussamfunnet har innverknad på korleis migrantane finn seg til rette sosialt, har vi rekoda kvar av dei tre variablane til dikotome variablar som er nytta som avhengige variablar i logistiske regresjonsanalysar. Dei to avhengige variablane knytte til sosiale relasjonar tar utgangspunkt i spørsmål om kor hyppig kyrkjegjengarane har sosial omgang med norske, polske og andre utanlandske kyrkjegjengarar, og med personar i lokalsamfunnet dei bur i (som korkje er polske, katolske eller kollegaer), når dei er i Noreg. I tråd med Putnam og Campbell (2014) si vektlegging av sambindande kapital som kjelde til støtte har vi lagt vekt på sosiale relasjonar prega av hyppig kontakt. Variablane er difor koda om til to dikotome variablar **sosial omgang med medlemmer i kyrkjelyden** og **sosial omgang med personar i lokalsamfunnet**, begge med verdiane 1 for kvar veke og 0 for sjeldnare enn kvar veke. Variabelen **deltaking i organiserte fritidsaktivitetar** tar utgangspunkt i svar på spørsmål om deltaking i organiserte fritidsaktivitetar utanom kyrkja. Kriteriet for verdien 1 er at ein deltar i minst ein slik fritidsaktivitet når ein er i Noreg. Referanseverdien (0) blir da at ein ikkje deltar i slike aktivitetar i Noreg.

OPERASJONALISERING AV UAVHENGIGE VARIABLAR OG KONTROLLVARIABLAR

Ein tommelfingerregel i logistisk regresjon er at det er ein fordel om forholdstalet $N / \text{talet prediktorar}$ er større enn 20, og at det uansett ikkje bør vere lågare enn 15. For å handtere dette omsynet og samstundes få til ei breidd i uavhengige variablar har vi avgrensa oss til åtte uavhengige variablar og rekoda kvar av desse til dikotome variablar. Med utgangspunkt i observasjonsdata har vi valt å undersøke betydninga av deltaking på tre viktige arenaer i regi av Den katolske kyrkja. I tråd med funna til Hoover (2014) om at det er dei aktive kyrkjelydsmedlemmane som har størst sosialt og praktisk utbytte frå si religionsutøving, har vi bygd dikotome variablar der vi skil mellom hyppig og mindre hyppig deltaking:

- *Messedeltaking*: Her har vi skilt mellom dei som svarar at dei går til messe kvar veke når dei er i Noreg (1), og dei som går meir sjeldan (0).
- *Deltaking på kyrkjekaffi*: Dei som deltar på kyrkjekaffi kvar veke når dei er i Noreg (1), og dei som deltar meir sjeldan eller aldri (0).
- *Å følgje barn til katekese*: Dei som svarar at dei følgjer barn til katekese minst ein gong i kvartalet (1), og dei som ikkje følgjer barn til katekese (0).

I dei fem regresjonane der sosial omgang med medlemmer i kyrkjelyden som ikkje er i regi av kyrkja eller i arbeidstida ikkje er avhengige variabel, er denne uavhengig variabel i analysmodellane.

I alle dei multivariate analysane har vi nytta følgjande kontrollvariablar:

- *Kjønn*: Her er kvinne prediktorverdi (1) og mann referanseverdi (0).
- *Barn i Noreg*: Angir om respondentane har barn under 18 år som bur saman med dei i Noreg (1) eller ikkje (0).
- *Butid i Noreg* er målt gjennom spørsmålet: Kva er din samla butid i Noreg. Her har vi skilt mellom dei som har tre år eller lengre butid (1), og dei som har kortare butid enn dette (0).
- *Sosial omgang med arbeidskollegaer på fritida*: med verdiane (1) for kvar veke og (0) for sjeldnare enn kvar veke (0).

KVALITATIVE DATA OG ANALYSE

I analysane av kyrkja sitt bidrag til **kulturell og eksistensiell kontinuitet** for migrantane har vi nytta deskriptiv statistikk om kyrkjegjengarane si vurdering av korleis tilboda i den katolske kyrkja har påverka i kva grad dei har funne seg til rette og trivst i Noreg, men likevel lagt størst vekt på kvalitative data. Det kvalitative materialet som er nytta i denne analysen, er henta inn gjennom deltakande

observasjon og fokusintervju. I løpet av 2014 og 2015 har vi gjennomført deltakende observasjon under ei rad messer og den påfølgjande kyrkjekaffien, forutan andre arrangement i regi av kyrkja. I samband med observasjonane har vi hatt eit stort tal uformelle samtaler med kyrkjegjengarane. For å styrke kvaliteten på observasjonane har vi som oftast vore to observatørar til stades som kvar for seg har skrive observasjonsnotat. Desse notata har deretter vore samanlikna og diskuterte. På bakgrunn av observasjonane og dei uformelle samtaleane har vi valt ut elleve informantar blant dei polske kyrkjegjengarane som har deltatt på fokusgruppeintervju, fordelt på tre grupper: Seks deltakarar på eit språkkurs i regi av kyrkja, med nokså kort tid bak seg i Noreg; to som har budd lenge i Noreg, er gifte med nordmenn og godt etablerte i landet; og tre medlemmer av «Stella maris», ei gruppe svært aktive lekfolk som har skipa ei polsk religiøs foreining som del av kyrkja si verksemd. Kvinner er overrepresenterte i gruppene, medan aldersspreiinga er representativ. Vi har også gjennomført fleire individuelle intervju med kvar av dei to prestane. Det er gjort lydopptak av intervju, som så har vore transkriberte. Under nokre av intervju har vi nytta ein polsk-engelsk tolk. Desse intervju er transkriberte på engelsk, men sitata som vi har brukt herifrå, er omsette til nynorsk. Som førebuing til analysane har vi gjennomført ei teoristyrkt kategorisering av intervjumaterialet. Vi har deretter gjort ei meningsfortetting av det kategoriserte materialet i tråd med Kvale og Brinkmann (2012, s. 212).

RESULTAT

DESKRIPTIV STATISTIKK – KYRKJA SOM KJELDE TIL PRAKTISK HJELP OG SOSIALE RELASJONAR

Tabell 5.1 viser frekvensfordelinga for kvar av variablane som blir nytta i dei seks logistiske regresjonane. Den deskriptive statistikken viser at seks av ti har omgang med arbeidskollegaer på fritida kvar veke, medan fire av ti har hyppig fritidsomgang med andre kyrkjegjengarar. Det er ein klar overvekt av polakkar innafor begge desse gruppene. Til samanlikning har berre ein fjerdedel hyppig sosial omgang med ikkje-katolske nordmenn i lokalsamfunnet, men fire av ti deltar på organiserte fritidsaktivitetar utanom kyrkja når dei er i Noreg.

Når det gjeld praktisk hjelp til å finne seg til rette, viser den deskriptive statistikken at om lag halvparten har fått hjelp i form av praktisk informasjon av kyrkja eller folk i kyrkjelyden. Derimot har berre ein av åtte fått hjelp til å finne arbeid eller oppdrag, medan om lag ein av fem har fått hjelp av trusfellar til å lære språk.

Messa er den klart vanlegaste kyrkjelege aktiviteten for dei polske kyrkjegjengarane. Sju av ti går til messe kvar veke når dei er i Noreg. For barnefamiliar er

òg katekese svært viktig. Så mange som 45 % av foreldra som har barn under 18 år i Noreg, følgjer desse til katekese eller andre aktivitetar i regi av kyrkja. Sidan tilbodet om katekese er konsentrert om få årsklasser, er dette talet truleg høgare over tid. Kyrkjekaffi har langt lågare deltaking. Berre ein dryg femdel deltar her kvar veke. Dette stemmer med våre funn frå deltakande observasjon under ulike typar arrangement i kyrkjelyden. Mange slår nok av ein prat på kyrkjebakken etter messa, men reiser så heim utan å leggje turen om kyrkjekaffien.

TABELL 5.1. DESKRIPTIV STATISTIKK, FORDELING OG PROSENTDEL SOM HAR PREDIKTORVERDIEN

AVHENGIGE VARIABLAR	Fordeling	Prosentdel som har målverdien
Tette relasjonar til folk frå kyrkjelyden (N = 168)		
1. Har sosial omgang med folk frå kyrkjelyden kvar veke	69	41 %
0. Har ikkje slik omgang kvar veke	97	
Tette relasjonar til folk i lokalsamfunnet (N = 168)		
1. Har omgang med ikkje-katolske og ikkje-polske personar i lokalsamfunnet kvar veke	43	26 %
0. Har ikkje slik omgang kvar veke	125	
Deltar i frivillig organisasjonsliv (N = 168)		
1. Deltar i minst ein fritidsaktivitet i Noreg	69	41 %
0. Deltar ikkje i nokon fritidsaktivitetar	97	
Har fått hjelp til å finne arbeid eller oppdrag (N = 160)		
1. Har fått slik hjelp	19	13 %
0. Har ikkje fått slik hjelp	141	
Har fått hjelp til å lære språk (N = 160)		
1. Har fått slik hjelp	33	21 %
0. Har ikkje fått slik hjelp	127	
Har fått hjelp med praktisk informasjon (N = 160)		
1. Har fått slik hjelp	75	47 %
0. Har ikkje fått slik hjelp	85	

TABELL 5.1. DESKRIPTIV STATISTIKK, FORDELING OG PROSENTDEL SOM HAR PREDIKTORVERDIEN (FORTS.)

AVHENGIGE VARIABLAR	Fordeling	Prosentdel som har målverdien
UAVHENGIGE VARIABLAR		
1. Deltar på messe kvar veke	125	70 %
0. Deltar ikkje på messe kvar veke	54	
1. Deltar på kyrkjekaffi kvar veke	40	22 %
0. Deltar ikkje på kyrkjekaffi kvar veke	139	
1. Følgjer barn til katekese	29	45 %
0. Følgjer ikkje barn til katekese	35	
1. Har sosial omgang med folk frå kyrkjelyden kvar veke	69	41 %
0. Har ikkje slik omgang kvar veke.	97	
KONTROLLVARIABLAR		
1. Kvinne	69	39 %
0. Mann	110	
1. Barn i Noreg	64	36 %
0. Ikkje barn i Noreg	115	
1. Minst tre års butid i Noreg	126	70 %
0. Mindre enn tre års butid i Noreg	53	
1. Fritidsomgang med arbeidskollegaer kvar veke	103	61 %
0. Ikkje fritidsomgang med arbeidskollegaer kvar veke	65	

KVA HAR DELTAKING I KYRKJA OG KYRKJELYDEN Å SEIE FOR OM MIGRANTANE HAR FÅTT PRAKTISK HJELP?

Tabell 5.2 viser resultat frå logistisk regresjon med omsyn til kvar av dei avhengige variablane: 1) praktisk hjelp til å orientere seg og å forstå det norske samfunnet, 2) hjelp til å lære språk og 3) hjelp til å finne arbeid eller oppdrag. I alle regresjonane er det nytta ein modell med fire uavhengige variablar for deltaking i kyrkja og relasjonar til andre i kyrkjelyden og fire kontrollvariablar. Gjennom analysen blir effekten frå kvar av dei uavhengige variablane og kontrollvariablane kontrollert mot dei andre.

TABELL 5.2. LOGISTISK REGRESJON MED OMSYN TIL PRAKTISK HJELP TIL Å FINNE SEG TIL RETTE

	Regresjon 1. Hjelp med praktisk infor- masjon	Regresjon 2. Hjelp til å lære språk	Regresjon 3. Hjelp til å finne arbeid/ oppdrag
1. Kvinne	,757	,884	,448
0. Mann			
1. Barn i Noreg	,624	,546	,092**
0. Ikkje barn i Noreg			
1. Minst tre års butid i Noreg	1,810	,982	,719
0. Mindre enn tre års butid i Noreg			
1. Deltar på messe kvar veke	1,267	2,770*	,879
0. Deltar ikkje på messe kvar veke			
1. Deltar på kyrkjekaffi kvar veke	1,497	1,756	1,469
0. Deltar ikkje på kyrkjekaffi kvar veke			
1. Følgjer barn til katekese	2,597*	1,393	1,499
0. Følgjer ikkje barn til katekese			
1. Har sosial omgang med arbeids- kollegaer kvar veke	2,316**	1,096	1,665
0. Har ikkje slik sosial omgang kvar veke			
1. Har sosial omgang med folk eg kjenner frå kyrkjelyden kvar veke	,841	4,063**	5,133***
0. Har ikkje slik sosial omgang kvar veke			
1. Har sosial omgang med ikkje-katolske og ikkje-polske personar i samfunnet kvar veke.	3,777***	,872	,718
0. Har ikkje slik omgang kvar veke.			

*p < 10 %, **p < 5 %, ***p < 1 %, for kvar av dei uavhengige variablane er 0 referansekategori.

Regresjon 1 viser ein sterk signifikant samanheng mellom å ha sosial omgang med ikkje-katolske og ikkje-polske personar i lokalsamfunnet og sannsynet for å ha fått hjelp med praktisk informasjon. Regresjonen indikerer også ein samanheng mellom å følge barn til katekese og slik hjelp, men denne er berre signifikant på 10 %-nivå. Det er også ein markant signifikant samanheng mellom å ha tette relasjonar til arbeidskollegaer og å ha fått hjelp til slik informasjon via kyrkja eller kyrkjelyden. Regresjon 2 viser ein markant signifikant samanheng mellom å gå til messe kvar veke og sannsynet for å ha fått hjelp til å lære språk. Det er også ein sterk signifikant samanheng mellom å ha tette relasjonar til andre kyrkjelydsmedlemmer og slik hjelp. Den tredje regresjonsanalysen viser ingen tydelege samanhengar mellom dei tre kyrkjelydsaktivitetane og sannsynet for å ha fått hjelp til å finne arbeid eller oppdrag. Det er derimot ein sterk signifikant samanheng mellom å ha tette relasjonar til andre kyrkjelydsmedlemmer og sannsynet for å ha fått slik hjelp. Vi finn att samanhengen mellom nære relasjonar til andre medlemmer i kyrkjelyden og sannsynet for å ha fått hjelp til å lære språk eller finne arbeid i intervjumaterialet. Ein kvinneleg deltakar på eit språkkurs i regi av kyrkja sa det slik: «I tillegg til å kome for Guds skyld, kjem vi hit for å møte andre polakkar. For å få informasjon. Somme kan norsk betre enn andre. Somme veit om lover og reglar. Slike ting som å sjå etter jobbar. Det er rett og slett gjensidig hjelp.» Blant kontrollvariablane finn vi ein svært sterk negativ samanheng mellom å ha barn Noreg og sannsynet for å ha fått hjelp til å finne arbeid eller oppdrag. Dette reflekterer truleg at det er dei mest vellukka og sjølvhjelpne på arbeidsmarknaden som hentar familien til Noreg (Friberg 2012).

KORLEIS BLIR MIGRANTANE SINE SOSIALE RELASJONAR OG OMGANGSFORMER PÅVERKA AV DELTAKING I KYRKJELYDEN?

Tabell 5.3 viser resultat frå logistisk regresjon med omsyn til kvar av dei tre avhengige variablane 4) **sosiale relasjonar til medlemmer av kyrkjelyden**, 5) **sosiale relasjonar til personar i lokalsamfunna dei bur i** (utanom kollegaer og medlemmer i kyrkjelyden) og 6) **deltaking i organiserte fritidsaktivitetar**. I den første regresjonen er det nytta ein modell med tre uavhengige variablar for deltaking i kyrkja og fire kontrollvariablar. I dei to siste analysane er modellen utvida med **sosiale relasjonar til medlemmer av kyrkjelyden** som uavhengig variabel. Gjennom analysen blir effekten frå kvar av dei uavhengige variablane og kontrollvariablane kontrollert mot dei andre.

TABELL 5.3. LOGISTISK REGRESJON MED OMSYN TIL 4) SOSIALE RELASJONAR TIL MEDLEMMER AV KYRKJELYDEN, 5) SOSIALE RELASJONAR TIL PERSONAR I LOKAL-SAMFUNNA OG 6) DELTAKING I ORGANISERTE FRITIDSAKTIVITETAR

	Tette sosiale relasjonar og fritidsaktiviteter utenom kyrkja og jobben		
	Regresjon 4. Sosial omgang med kyrkjelyds-medlemmar	Regresjon 5. Deltak i organiserte aktiviteter	Regresjon 6. Sosial omgang med nordmenn i lokalsamfunnet
1. Kvinne	1,483	2,010*	2,601**
0. Mann			
1. Barn i Noreg	,618	1,176	1,657
0. Ikkje barn i Noreg			
1. Minst tre års butid i Noreg	,802	1,891	,600
0. Mindre enn tre års butid i Noreg			
1. Har sosial omgang med arbeidskollegaer kvar veke	1,848*	1,225	3,799**
0. Har ikkje slik sosial omgang kvar veke			
1. Deltar på messe kvar veke	2,190**	1,394	1,001
0. Deltar ikkje på messe kvar veke			
1. Deltar på kyrkjekaffi kvar veke	1,201	2,220**	,545
0. Deltar ikkje på kyrkjekaffi kvar veke			
1. Følgjer barn til katekese	1,601	2,520*	,545
0. Følgjer ikkje barn til katekese			
1. Har sosial omgang med folk eg kjenner frå kyrkjelyden kvar veke		2,295**	3,813***
0. Har ikkje slik sosial omgang kvar veke			

*p < 10 %, **p < 5 %, *** p < 1 %, for kvar av dei uavhengige variablane er 0 referansekategori.

Den fjerde regresjonen viser at sannsynet for å ha tette relasjonar til andre medlemmer av kyrkjelyden aukar markant med å gå til messe kvar veke. Retninga i årsaksforholdet mellom deltaking på messe og etablering av relasjonar til medlemmer i kyrkjelyden kan vere uklår. Ein viktig faktor her er messeplikta, som pålegg dei truande å ta del i messa på søndagar og andre påbodne festdagar. Intervjumaterialet vårt fortel at mange polske katolikkar oppsøker kyrkja først og fremst for å oppfylle messeplikta. Ein god del av desse har funne fram til kyrkja ved hjelp frå polske medlemmer i kyrkjelyden. Vi har også observert at kapellanen er svært dyktig til å engasjere einslege menn som har lite sosial omgang på fritida, i praktiske aktivitetar og dugnadsinnsats inn mot kyrkja. Dette har i mange tilfelle resultert i meir regelmessig kyrkjegang og sterkare tilknytning til kyrkjelyden. Fleire informantar fortel at kyrkja har vore ein inngang til eit sosialt fellesskap. Til dømes fortalde ei ung kvinne vi møtte på ein kyrkjekaffi, at familien hennar ikkje hadde noko nettverk då dei kom til Ålesund, men at dei gjennom kyrkja hadde blitt kjende med sju–åtte polske familiar i byen.

Den femte regresjonen indikerer ein tydeleg samanheng mellom å delta på kyrkjekaffi kvar veke, å følgje barn til katekese og å ha relasjonar til andre kyrkjelydsmedlemmer på den eine sida og deltaking i organiserte fritidsaktivitetar på den andre. Alle samanhengane er signifikante, men å følgje barn til katekese er berre signifikant på 10 %-nivå. Hovudbiletet er altså at det er kjernen i den polske delen av kyrkjelyden som oftast deltar i organiserte fritidsaktiviteter utanom kyrkja. Blant kontrollvariablane ser vi ein markant tendens til at kvinner har høgare deltaking i organiserte fritidsaktiviteter, men denne samanhengen er berre signifikant på 10 %-nivå. Ei mogleg årsak kan vere at kvinnene i større grad enn mennene er heimeverande eller arbeidslause, og at dei oftare enn menn følgjer barn på fritidsaktivitetar.

Den siste regresjonen viser ingen tydelege samanhengar mellom dei tre kyrkjelydsaktivitetane og etablering av sosiale relasjonar til personar i lokalsamfunna. Derimot aukar sannsynet for sosiale relasjonar til lokalsamfunnet både med sosial omgang med kyrkjelydsmedlemmer og med arbeidskollegaer. I den grad kyrkja bidrar til etablering av relasjonar til lokalsamfunnet, skjer dette bidraget i første fase i ein stegvis prosess der messedeltaking bidrar til etablering av relasjonar til andre i kyrkjelyden (regresjon 4), som deretter aukar sannsynet for etablering av relasjonar til nordmenn i lokalsamfunnet. Ei anna mogleg forklaring kan vere at det er ein bakanforliggande årsak, til dømes personlegdom, som påverkar etableringa av alle dei tre typane sosiale relasjonar.

KYRKJA SOM BIDRAG TIL KONTINUITET OG TRIVSEL

I spørjeundersøkinga har vi spurt kyrkjegjengarane om i kva grad ulike forhold har bidrege positivt til at dei har funne seg til rette og trivst i Noreg. Svara viser at både tilgangen til eit sosialt fellesskap og til eit polsktalande miljø gjennomgåande vart oppfatta som viktig. Det var likevel dei religiøse aspekta som vart sterkast framheva. Svarfordelinga viser at 60 % svara at det å kunne gå til katolsk messe regelmessig er svært viktig. Det einaste som vart oppfatta som viktigare, var å kunne gå til messe *på polsk* (68 % svara svært viktig). Tendensane i dei deskriptive analysane blir underbygde i intervju og observasjonsdata. Ei utsegn frå ei kvinne som deltok på eit norskkurs i regi av kyrkja, er illustrerande: «Vi kjem for å møte Gud kvar søndag. Det er vår identitet.» Fleire peiker også eksplisitt på kyrkja si rolle som kontinuitetsberar av det polske. Som ei anna kvinne på norskkurset sa: «Det er også vår kontakt med Polen.» Vi fann mange andre uttrykk for at den polsk-katolske koplinga er svært viktig i det kvalitative datamaterialet vårt. Ei kvinne som var komen til ei bygd på Sunnmøre tre år tidlegare, fortalde at ho ofte reiste den lange vegen til Ålesund for å gå til messe, men at ho hadde sakna «den polske messa» heimafrå. Når Vår Frue kyrkje nokre månader seinare fekk polsk kapellan, fortel ho: «Så kom eg til den polske messa til pater N. Sidan har eg deltatt kvar veke. Da kjende eg meg som i Polen, da hadde eg eit stykke Polen her.» Dette funnet underbygger Herberts (1960) og Handlins (1973) vektlegging av sjølve trusutøvinga si rolle som eit anker i tilværet og ein viktig kontinuitetsberar mellom sendar- og mottakarlandet.

Fleire informantar har framheva polsk-katolske tradisjonar knytte til høgtider og livsritar som viktige i denne samanhengen. Ein særleg polsk høgtidsskikk er velsigninga av påskematen på påskeaftan. Den dagen blir kyrkja fylt fleire gongar av familiar med matkorgar. I tillegg reiser den polske presten ut til to andre stader i soknet for å gjennomføre det same ritualet. Oppslutninga på desse arrangementa er langt høgare enn ved ei vanleg søndagsmesse. Ein annan karakteristisk skikk er dei årlege husvelsigningane i perioden etter jul. Da er den polske presten travelt opptatt med husbesøk.

Den polske kapellanen er ein svært viktig aktør i denne samanhengen. Som utsending frå eit polsk bispedøme er han eit personifisert «stykke Polen her». I Noreg er han underlagt den norske biskopen og er i vanleg kyrkjelydsarbeid. Han har altså heile kyrkjelyden som arbeidsstad, men har særleg ansvar for gudstenestefeiring, sakramentforvalting og sjelesorg for dei polsktalande medlemmene. Her representerer han ikkje berre eksistensiell og kulturell kontinuitet, presten er òg ein hjelper for migrantar i eksistensielle kriser. I eit intervju fortel han om eit ikkje uvanleg mønster i sjelesorgsamtalar med arbeidsmigrantar:

Dei fleste som kjem med problema sine, er folk som har kome frå Polen for å forbetre livet sitt, materielt i alle fall, ikkje sant, og dei har jobb, dei har hus, dei har kjøpt hus eller leiger, men altså, dei har fine bustader og alt går bra.

Presten sin oppleving kan bidra til å forklare kvifor kyrkjegjengarane ikkje opplever å ha hatt så stor praktisk nytte av å vere med i kyrkja (jf. Regresjon 1-3). Under opphaldet i Noreg har dei meistra det praktiske og materielle godt. Hovudutfordringa for ein god del av dei polske kyrkjegjengarane synest i staden å vere at omveltingane ved å busetje seg i Noreg har lauskopla dei frå den eksistensielle og kulturelle forankringa deira.

Men samtidig har dei liksom mista forståinga for meininga med livet, smaken på livet. Dei har det som dei eigentleg ønskjer, men så mistar dei noko og kjenner seg forvirra, og sånn lost. [...] Dei kjem til Noreg for å jobbe, og så blir det meir og meir at pengane blir viktigare og viktigare. Det smaker godt å ha pengar, og da jobbar dei, dei tar overtid, dei jobbar veldig, veldig mykje, og så har dei liksom ikkje tid meir til å gjera det som dei gjorde før, tid til å tenkje over seg sjølv, over livet, og også over trua. [...] Når Gud mistar den sentrale plassen i livet deira, fører det til at dei etter kvart – sjølv om det materielt sett går betre – kjenner seg mykje meir ulukkelege.

Kapellanen har eit blikk for å ta seg av nye og aktivisere folk i praktiske oppgåver, slik vi alt har vore inne på. For mange har dette også ført til ei religiøs revitalisering. I løpet av feltarbeidet har vi registrert ei aukande oppslutning frå polsk side om kveldsmessene på kvardagar, særleg på fredagane. I dette miljøet har ein formalisert ei polsk religiøs foreining innan kyrkjelyden, kalla «Stella maris» («havsens stjerne») – eitt av mange namn på jomfru Maria. Vi har opplevd opptil 70–80 deltakarar på slike fredagskveldar, i all hovudsak folk med polsk bakgrunn. «Det tar deg vekk frå kvardagslivet», seier ei ung kvinne som har opplevd ei religiøs fornying gjennom truskurs halde i regi av kyrkja. Ho gir uttrykk for at denne erfaringa har gitt ein ny eksistensiell tryggleik. Sjølv om oppslutninga om kyrkja er lågare enn i Polen hos majoriteten av dei polske migrantane på Sunnmøre, finst det altså ei betydeleg gruppe som opplever eit auka engasjement.

DISKUSJON

Som vist innleiingsvis, framhevar Hirschman (2004, s.12) religiøse samfunn som ein av migrantane sine viktigaste kjelder til å løyse praktiske utfordringar i motta-

karlandet. Dei deskriptive analysane som er presenterte i tabell 5.1, tyder derimot på at dei fleste polske kyrkjegjengarane på Sunnmøre har hatt forholdsvis beskjeden praktisk nytte av kyrkja og kyrkjelyden. Rett nok har om lag halvparten nytta kyrkjelyden som ei kjelde til informasjon om det norske samfunnet, men det er berre eit lite mindretal, bestående av dei mest aktive i kyrkjelyden, som har fått hjelp av meir omfattande karakter, slik som til å finne arbeid eller oppdrag og til å lære språk. Ei mogleg forklaring på at såpass få har fått hjelp til å finne arbeid eller oppdrag, er migrasjonsmønsteret til polakkane. Sidan mange har reist til Sunnmøre for å ta til i ein konkret jobb i industrien, har det truleg vore mindre behov for å nytte kyrkja og kyrkjelyden i jakt etter arbeid. Ei slik tolking får støtte i intervju. Funna bør også sjåast i samanheng med at vår undersøking vart gjennomført medan det framleis var god tilgang på arbeid. Det kan tenkjast at biletet hadde vore annleis dersom vi hadde gjennomført undersøkinga i ein landsdel med annan type næringsstruktur, eller dersom arbeidsmarknaden var meir krevjande, slik som no i 2016 når industrien på Sunnmøre kuttar i bemanninga. At såpass få har fått hjelp til å lære språk (tabell 5.1) kan også henge saman med sysselsettingsmønsteret til dei polske migrantane. Sidan ein stor del av dei arbeider i industrien, der arbeidsspråket ofte er engelsk, har behovet for å lære norsk ikkje vore så stort.

Som regresjon 2 og 3 (tabell 5.2) viser, er sannsynet for å ha fått hjelp til å lære språk og å finne arbeid langt større blant dei som har hyppig kontakt med andre i kyrkjelyden på fritida. Dette underbyggjer tendensen Hoover (2014) peiker på, at støtta migrantane får frå kyrkja og kyrkjelyden, er avhengig av deira eige engasjement i den aktuelle kyrkja. Tilgangen til informasjon frå kyrkjelyden følger eit anna mønster, noko som kan skuldast at informasjonsutveksling ikkje føreset tette sosiale relasjonar prega av gjensidigheit (Granovetter, 1974; Putnam, 2000).

Mange større bedrifter på Sunnmøre har tilsett fleire polakkar. Mange av desse bur i nærleiken av arbeidsplassen sin. Dette har truleg bidrege til at den vanlegaste kontaktforma til dei polske kyrkjegjengarane er andre arbeidskollegaer. Ein god del av dei polske kyrkjegjengarane etablerer sterke sosiale band til andre medlemmer av kyrkjelyden. Sannsynet for etablering av slike relasjonar aukar markant dersom dei går til messe kvar veke (regresjon 4, tabell 5.3), noko som fell saman med Hoover (2014) sitt funn: at det er dei som er mest aktive som får størst utbytte frå kyrkja. Denne samanhengen finn vi òg når det kjem til deltaking i organiserte fritidsaktiviteter, men her synest effekten å vere avgrensa til «kjernen» blant polakkane i kyrkjelyden, altså dei som deltar på kyrkjekaffien kvar veke, følger barn til katekese og har tette sosiale band til andre kyrkjelydsmedlemmer. Vi har ikkje intervjudata som kan forklare dette, men ein hypotese kan vere at dei sosiale barrierane mot å delta på organiserte fritidsaktiviteter i lokalsamfunnet blir lågare

om personer ein kjenner frå kyrkjelyden, allereie er med der. Tette band til nordmenn i lokalsamfunnet er sjeldnare, og her synest deltaking på dei tre arenaene til kyrkja å spele lita rolle.

Intervjua og observasjonsmaterialet viser at mange polakkar er ressurssterke og sjølvhjelpne, at dei lukkast godt i arbeidslivet på Sunnmøre, og at migrasjonen til Noreg materielt sett har vore ein suksess. Dette kan forklare at vi ikkje finn dei heilt store praktiske og materielle vinstane av å delta på dei religiøse arenaene. Dei sosiale vinstane er noko større. Ein god del har etablert eit sosialt nettverk gjennom kyrkjelyden, og det kan verke som om den mest aktive kjernen blant dei polske katolikkane deltar oftare i det organiserte fritidssamfunnet utanfor kyrkja. Den store vinsten av å ha tilgang på ei kyrkje ligg likevel på eit anna plan. Ein god del polakkar opplever migrasjonen til Noreg som eit oppbrot. For mange har oppbrotet ein stor sosial kostnad i form av rotløyse og eksistensielle utfordringar. Våre observasjons- og intervjudata tyder, heilt i tråd med funna til Herberg (1960) og Handlin (1973), på at det er som anker i tilværet og religiøs og kulturell kontinuitetsberar mellom Polen og Noreg at den katolske kyrkja på Sunnmøre har størst betyding for dei polske kyrkjegjengane.

MERKNADER

Forfattarane har ingen interessekonflikhtar.

LITTERATUR

- Connor, P. 2014. *Immigrant Faith. Patterns of Immigrant Religion in the United States, Canada, and Western Europe*. New York: New York University Press.
- Djuve, A.B. & Grødem, A.S. (red.) 2014. *Innvandring og arbeidsmarkedsintegrering i Norden*. Oslo: FAFO.
- Ebaugh, H.R. & Chafetz, J.S. (red.) 2000. *Religion and the New Immigrants. Continuities and Adaptations in Immigrant Congregations*. Walnut Creek, California: AltaMira Press.
- Eikemo, T.A. & Clausen, T.H. 2012. *Kvantitativ analyse med SPSS. En praktisk innføring i kvantitative analyseteknikker* (2. utg.). Trondheim: Tapir akademisk.
- Foley, M.W. & Hoge, D.R. 2007. *Religion and the New Immigrants. How Faith Communities Form our Newest Citizens*. Oxford: Oxford University Press.
- Foner, N. & Alba, R. 2008. Immigrant Religion in the U.S. and Western Europe. Bridge or Barrier to Inclusion? *International Migration Review*, 42, 360–392.
- Friberg, J.H. (2012). The Stages of Migration. From Going Abroad to Settling Down. Post-Accession Polish Migrant Workers in Norway. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38(10), 1589–1605.

- Friberg, J.H., Dølvik, J.E. & Eldring, L. 2013. *Arbeidsmigrasjon til Norge fra Øst- og Sentral-Europa. Temanotat*. Oslo: Norges forskningsråd.
- Granovetter, M.S. 1973. The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology* 78(6), 1360–1380.
- GUS 2013. *Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Handlin, O. 1973. *The uprooted*. Boston: Little, Brown & Co.
- Herberg, W. 1960. *Protestant – Catholic – Jew. An Essay in American Religious Sociology*. New York: Doubleday.
- Hirschman, C. 2004. The Role of Religion in the Origins and Adaptation of Immigrant Groups in the United States. *International Migration Review* 38, 1206–1233.
- Hoover, B.C. 2014. *The Shared Parish. Latinos, Anglos, and the Future of U.S. Catholicism*. New York: New York University Press.
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2012). *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Putnam, R.D. 2000. *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Putnam, R.D. 2007. E Pluribus Unum. Diversity and Community in the Twenty-first Century. *Scandinavian Political Studies* 30(2), 137–174.
- Putnam, R.D. & Campbell, D.E. 2012. *American Grace. How Religion Divides and Unites us*. New York: Simon & Schuster.
- SSB 2015. Tabell 09817. Innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre, etter innvandringskategori, landbakgrunn og andel av befolkningen (K) (05.12.2015). *Statistikkbanken. Statistisk sentralbyrå*. Henta frå: <https://www.ssb.no/statistikkbanken/SelectVarVal/Define.asp?MainTable=FolkInnvkatLand&KortNavnWeb=innvbef&PLanguage=0&checked=true>.
- Ødegård, G., Ravneberg, B., Loga, J.L. & Steen-Johnsen, K. 2014. *Fellesskap og forskjellighet. Integrasjon og nettverksbygging i flerkulturelle lokalsamfunn*. Oslo: Abstrakt.
- Østby, L., Høydahl, E. & Rustad, Ø. 2013. *Innvandrerens fordeling og sammensetning på kommunenivå*. Oslo: Statistisk sentralbyrå.

Kapittel 6

Humanitære organisasjoner – døråpnere eller brobyggere i lokalsamfunnet?

BODIL RAVNEBERG

SAMMENDRAG Kapitlet fokuserer på integreringsaktiviteter i regi av humanitære organisasjoner og drøfter hvordan organisasjonene arbeider som brobyggere på tvers. Humanitære organisasjoner utgjør et mulighetsrom for nyankomne innvandreres nettverksbygging lokalt og bidrar til at det akkumuleres sosial kapital. Arbeidet byr også på en rekke utfordringer internt i organisasjonene og ut mot lokalsamfunnet.

NØKKEWORD sosial kapital, humanitære organisasjoner, nettverksbygging, lokalsamfunn

ABSTRACT The chapter focuses upon different integration activities arranged by humanitarian organizations and discusses their networking activities across cultures. The chapter shows that the organizations represent possibilities for newly arrived migrants and contribute to their accumulation of social capital. It also shows that their bridging activities across cultures are challenged by internal and external factors.

INNLEDNING

Tema for kapitlet er humanitære organisasjoner sitt arbeid med å integrere innvandrere med flyktningbakgrunn til lokalsamfunnet. Kapitlet går nærmere inn på hvordan noen organisasjoner forsøker å løfte innvandrere til en aktiv deltakelse i lokalsamfunnet etter at oppholdstillatelse er innvilget. Analysen trekker veksler på en kombinasjon av Robert Putnams teori om sosial kapital (2002) og J. W. Berrys (1997) akkulturasjonsbegrep.

Problemstillingen er hvordan humanitære organisasjoner bidrar til akkumulering av sosial kapital for deltakere med flyktningbakgrunn i sin tilpasningsprosess

til det norske samfunnet. Bakgrunnen er at humanitære organisasjoner tradisjonelt kobles til «charity-virksomhet», det vil si til filantropisk og veldedig virksomhet som bygger på en hjelper–mottaker-relasjon der mottakeren er den passive (Douglas, 1983). Det å være passiv mottaker av andres frivillige og humanitære samfunns-tjeneste kan sementere asymmetriske relasjoner slik at individet forblir i en hjelpeposisjon (Ødegård et al. 2014: 179–180). En kan derfor ikke ta for gitt at humanitære organisasjoner evner å løfte innvandrere ut av en passiv hjelpe- eller mottakerposisjon og over i en mer aktiv deltakende rolle i samfunnslivet. Kapitlet gir innsikt i hvordan humanitære organisasjoner arbeider med integreringsaktiviteter for nyankomne innvandrere med flyktningbakgrunn i en norsk by. Trekk ved aktivitetene og deltakelse fra innvandrere presenteres og drøftes nærmere. Hvilke utfordringer møter organisasjonene i integreringsarbeidet? Hvordan vurderer innvandrene deltakelsen og den hjelpen de får?

Analyseenhetene i undersøkelsen er forskjellige integreringsaktiviteter i regi av fire humanitære organisasjoner: Røde Kors, Redd Barna, Norsk Folkehjelp og Kirkens Bymisjon. I Røde Kors har to personer i ledelsen blitt intervjuet (hvorav en leder med minoritetsetnisk bakgrunn). I tillegg ble en ung mannlig deltaker med minoritetsbakgrunn intervjuet på en kafe. I Kirkens Bymisjon ble tre personer i ledende stillinger intervjuet, hvorav en med minoritetsbakgrunn. I tillegg ble det gjennomført gruppeintervju med fire mødre med minoritetsbakgrunn (fra India, Kina, Kongo og Kenya). Mødrene ble intervjuet i et av barnehagetilbudene til Kirkens Bymisjon i kombinasjon med deltakende observasjon. I Norsk Folkehjelp ble det gjennomført et intervju med en norsk-etnisk leder og i Redd Barna ble det gjennomført intervjuer med en frivillig og en ansatt, begge norsk-etniske, i tillegg til gruppeintervju med to minoritetsungdommer hjemme hos en familie fra Irak/Afghanistan.

Casene danner et godt og variert utvalg for å kunne drøfte problemstillingen. Fokuset er både hvordan det tilrettelegges for nettverksbygging generelt, og hvordan tilretteleggingen foregår i praksis. Det har vært nødvendig å intervju frivillige og personer med minoritetsbakgrunn for å gi et nyansert bilde av aktivitetene. Deltakende observasjon av aktiviteter og sosialt samvær har også vært et korrigerende og berikende supplement nettopp for å få tak på hvordan integreringsarbeidet skjer i praksis. Totalt har femten personer blitt intervjuet, hvorav åtte med innvandrerbakgrunn. Datamaterialet som kapitlet bygger på, var en liten del av en større undersøkelse om frivillig sektors betydning for integrering av barn og unge med minoritetsbakgrunn, gjennomført ved Senter for sivilsamfunn og frivillig sektor i årene 2008–2012, og som resulterte i en rekke publikasjoner (se bl.a. Loga 2011; Loga 2012; Ødegård, Steen-Johnsen og Ravneberg 2012; Ødegård et al.

2014). Hensikten med dette kapitlet er å utnytte dette materialet som da kun omhandler humanitære organisasjoner.

FRA «GEMEINSCHAFT» TIL «SOSIAL KAPITAL»

Fram til ca. 1980-tallet var der politisk uenighet om frivillige organisasjoners rolle i velferdsstatens tjenesteyting (Wollebæk og Selle 2002). Frivillighetsforskningen i Norge har beskrevet forholdet mellom stat og frivillige organisasjoner ved hjelp av begreper som nærhet og avstand, eller avhengighet og uavhengighet (Kuhnle og Selle 1990). Andre forskere vektlegger konfliktlinjer og maktubalanse i relasjonen (Andreassen 2006; Lorentzen 1994 og 2007). Noen pekte på at frivillig arbeid er en effektiv måte å bidra til forandring og utvikling i samfunnet på uten å gå omveien om myndighetenes byråkratiske apparat, mens andre igjen hevdet at en stor frivillig sektor bidro til at offentlig ansvar ikke problematiseres, og at sektoren lett kunne bli sovepute for stat og kommune. Debatten kan også knyttes til at staten – særlig den sosialdemokratiske – tradisjonelt har utvist skepsis til frivillighet fordi en ønsker at tjenester til svake grupper ikke skal være avhengig av veldedighet fra de velbeslårte, jf. en forståelse av frivillige organisasjoner som koblet til begrepet «charity» i angloamerikansk tradisjon (Douglas 1983). Men det kan også være slik at det er trekk ved statlig og kommunal politikk i seg selv som bidrar til at bestemte og nye behovsfortolkninger og løsninger på et frivillig grunnlag får innvirkning (Wollebæk og Selle 2002). To perspektiver har dominert innenfor forskning om frivillige organisasjoner når det gjelder forholdet til staten og den rollen de spiller i samfunnet. Det ene perspektivet – forvitringstesens – peker på at staten er i ferd med å true deres egenart. Tesen innebærer en bekymring for at frivillige organisasjonenes egenart vil forsvinne når staten integrerer frivillige aktører i sitt arbeid (Andreassen 2006). Et annet perspektiv er at frivillige tiltak blir mer og mer lik statlige tiltak. Denne forståelsen av relasjonen mellom stat og frivillige organisasjoner har blitt kalt «kvelningstesens» (Andreassen 2006, Lorentzen 1994 og 2007, Bergsgård et al. 2010).

Tradisjonelt, dersom en ser til det indre livet i organisasjonene, har en assosiert frivillige organisasjoner med det tyske begrepet *Gemeinschaft*, introdusert av den tyske sosiologen Ferdinand Tönnies i 1887. Begrepet betegner organisasjoner eller sammenslutninger preget av ønske om nærhet, fellesskap og innlevelse, til forskjell fra *Gesellschaft*, som betegner mer regelstyrte eller profitt- og nyttemaksimerende organisasjoner. *Gemeinschaft*-perspektivet og grunntanken bak sosial kapital-begrepet har mye til felles, men er også forskjellig. Den største forskjellen er at *Gemeinschaft* i større grad handler om trekk ved og betydningen av det indre

livet til organisasjonene, mens sosial kapital-begrepet går ut over det indre livet, og kobler «gevinsten» av det som skjer internt til samfunnet for øvrig.

En gjennomgang av begrepet sosial kapital sin historie viser også at det i utgangspunktet ble brukt for å beskrive egenskaper ved kollektiver heller enn individer, slik som Bourdieu har brukt begrepet (Wollebæk og Segard 2011: 28–29). Begrepshistorisk har sosial kapital først og fremst blitt sett på som en akkumulert ressurs for (lokal)samfunnet og ble løftet fram som det av Putnam på 1990-tallet. Han definerte sosial kapital som en kollektiv egenskap og en sosial ressurs med en kulturell komponent, som tillit og normer for samarbeid (ibid.). Putnam løfter begrepet til nasjonalt nivå, men betoner ikke det offentlige rolle og tillit til offentlige institusjoner i like sterk grad som nordiske forskere. På den ene siden sier Putnam at sosiale bånd, dannet gjennom fellesskapet og deltakelse i frivillige organisasjoner, er av avgjørende betydning for graden av tillit og medborgerlig engasjement i samfunnet, og inngår dermed som sentrale vilkår for et levedyktig demokrati (Putnam 2000). På den andre siden hevder han også at økt mangfold kan utgjøre en trussel og føre til at folk får mindre tillit til hverandre. Resonnementet er imidlertid ikke helt dekkende for de nordiske landene fordi frivillig sektor her har en annen historie og en annen struktur sammenlignet med det amerikanske samfunnet (Rothstein 2002, Rothstein og Dietlind 2008, Trägårdh, Selle, Henriksen og Hallin 2013, Ivarsflaten og Strømsnes 2011). En forskjell er at befolkningen i de nordiske landene stoler mer på hverandre og har tradisjonelt hatt større tillit til offentlige institusjoner sammenlignet med andre land, og at dette i seg selv akkumulerer sosial kapital. Et annet poeng er at økonomisk ulikhet kan ha større betydning for endring i sosial tillit enn etnisk mangfold (Ivarsflaten og Strømsnes 2011).

SOSIAL KAPITAL OG LOKALSAMFUNNET

Studier av frivillige organisasjoners indre liv og relasjon til samfunnet er av stor betydning dersom en ønsker å opparbeide kunnskap om hvordan sosial kapital akkumuleres, ikke minst fordi frivillige organisasjoner i dag ses på som et viktig og nødvendig alternativ i samspillet mellom det offentlige, det sivile samfunnet og det private. Den individuelle endringsprosessen individer går gjennom når de bosetter seg i et nytt land, kan ses som en akkulturasjonsprosess som dreier seg om hvordan individene tilegner seg det fremmede landet sine verdier, normer og kulturelementer. Hva skjer med personer når de har vokst opp i én kulturell kontekst og flyttet til en annen, og prøver å reetablere livet sitt i den nye konteksten, spør Sam og Berry (2010: 472). Ifølge Berry vil alle immigranter i et pluralistisk

samfunn bli stilt overfor spørsmålet hvordan bli en del av samfunnet. Tilpasningsstrategiene vil variere mellom valget å bevare og vedlikeholde egen kultur eller/og delta i den rådende kulturen i det nye landet (Berry 1997).

Putnams teori om sosial kapital er relevant i denne akkulturasjonsprosessen (Putnam 2000). Begrepet henspiller på tilegnelsen av verdifulle kunnskaper, innsikter, lærdommer og erfaringer om nye og andre verdier, samværmønstre, relasjoner, normer og kulturelle elementer i det nye landet man har kommet til. Poenget til Putnam er at denne tilegnelsen skjer gjennom deltakelse i ulike nettverk. Ulike verdier som inngår i sosial kapital, er opparbeidelse av følelsen av tilhørighet, trygghet, velvære, samhørighet, sympati og solidaritet (Putnam og Goss 2002: 4–7). Putnams tese er at deltakelse i frivillig arbeid er blant de viktigste nøklene til bygging av sosial kapital, og til integrering. Med integrering anvendes i dette kapitlet Berrys forståelse av begrepet som en gjensidig tilpasningsprosess av majoritet og minoritet, at begge parter gir og tar fra hverandre (Berry 1997). Det ideelle er at de(n) det gjelder, akkumulerer sosial kapital på bakgrunn av sin deltakelse i virksomhetene sine ulike aktiviteter og sosiale nettverk, og samtidig bidrar til å endre virksomheten slik at den tilpasses deltakernes behov.

I dette kapitlet trekkes primært veksler på Robert Putnams begrep sosial kapital og hans tilnærming til hvordan ulike nettverk utvikles. De to ulike kapitalformene som vektlegges i analysen, er «bonding», men særlig «bridging», som to ulike kapitalformer og sentrale elementer i en akkulturasjonsprosess. Nettverksbygging i form av «bridging» (på norsk overskridende sosial kapital, brokapital eller integrering på tvers), produseres i nettverk der det knyttes bånd på tvers av sosiale skillelinjer (Putnam 2000, Putnam og Goss 2002). Dette er *brobyggerfunksjonen*, hvor organisasjoner på ulike måter legger til rette for at det knyttes bånd mellom mennesker som er forskjellig fra hverandre, på tvers av sosiale skillelinjer. «Bonding» derimot, eller sammenbindende sosial kapital, handler om hvordan organisasjoner bidrar til å forsterke båndene mellom like individer eller homogene grupper, og fyller viktige funksjoner ved at det skapes et tett samhold. Slike tette nettverk kan virke segregerende fordi tett samhold hvor gruppens normer virker begrensende for enkeltindividets handlingsrom, kan oppleves som vanskelig å bryte ut av, særlig hvis man ikke har andre nettverksressurser utenom (ibid).

De to kapitalformene bonding og bridging konkurrerer imidlertid ikke med hverandre og er ikke gjensidig utelukkende. Putnams poeng er at nettverk som *både* virker sammenbindende og overskridende, er avgjørende for at de skal virke sosial kapitaldannende. Men for at nettverk skal virke sosial kapitaldannende, er det avgjørende at nettverk også virker overskridende, fordi et overskridende nettverk har større kapasitet enn sammenbindende nettverk til å generere en følelse av

identitet og gjensidighet på tvers av forskjeller (Putnam 2000). Spørsmålet som skal drøftes her, er ikke hvorvidt nettverkene virker segregerende, men snarere heller hvorvidt og hvordan deltakelse i humanitære organisasjoner gir innvandrere mulighet til nettverksbygging på tvers (bridging) som akkumulerer sosial kapital for dem, eller om de blir stående «fast» i en hjelpeposisjon uten et bredere nettverk de kan støtte seg på. Omdreiningspunktet er frivillig arbeid på steder der folk bor, det vil si i lokalsamfunnet eller nærmiljøet. Stedet folk bor, er viktig fordi det er her integreringen skjer. Med *sted* menes lokale fellesskap, nabolag eller nærmiljø i byen eller på bygden samt ulike institusjoner som holder til på stedene, som foreninger, bibliotek, skoler eller barnehager. Det fokuseres også på offentlige og frivillige instanser i området som betyr noe for personene som bor der sin følelse av tilhørighet, identitet og deltakelse. Sivilsamfunnet er den delen av samfunnet som står utenfor staten og markedet, og er en arena der borgerne kan uttrykke sitt sivile engasjement, og møtes på like fot (Janoski 1998, Ødegård et al. 2014). I Norge har man tradisjonelt satt likhetstegn mellom sivilsamfunnet og frivillige organisasjoner. Nyere forskning på dette området viser i midlertid at tradisjonelle organisasjoner ikke favner alle typer av virksomheter lenger. I fagforeninger, politiske partier, idretten, kor og korps ser man også en klar skjevrekuttering der borgere med lavere inntekt og utdanning samt innvandrergupper, faller systematisk utenfor (Enjolras og Wollebæk 2010; Sivesind 2012). Sivilsamfunnet er i endring og mangfoldet av sivilsamfunnsaktører øker. Det har skjedd en utvikling mot et mer uorganisert sivilsamfunn preget av løsere nettverk og mobilisert rundt aktiviteter og aksjoner lokalt (Wollebæk og Selle 2002). Nabolagsmobiliseringen «Bærekraftig Liv» kan nevnes som et eksempel på et løsere nettverk som kan ha flere lokale tilknytningssteder i en by. Nettverksgrupper kan også omfatte religiøse, etniske eller andre fellesskap basert på felles landbakgrunn (Loga 2011 og 2012). Det lokale sivilsamfunnet er fortsatt, og har potensial for å bli, en arena for utveksling på tvers og gjensidig tilpasning. Hvilke former dette tar, avhenger av hvordan forholdene legges til rette og av hvilket samspill som oppstår i møte mellom frivillige aktører, alternative aktivitetsgrupper, kommersielle tilbud, kommunale etater og politiske beslutningstagere (Berry 1997, Ødegård et al. 2014).

INTEGRERINGSARBEID I HUMANITÆRE ORGANISASJONER. DØRÅPNER- VERSUS BROBYGGERROLLEN

Humanitære organisasjoner har flere roller i integreringsarbeidet. Dels kan de betraktes som et supplement til det offentlige. Da er det rollen som døråpner til offentlige tjenester for minoritetsfamilier som trer tydelig fram. Viktig er også den

brobyggende rollen som organisasjonene har, men denne rollen er som vi skal se nærmere på, mindre utviklet, mer ressurskrevende og byr på flere utfordringer. Før dette utdypes nærmere, følger en nærmere presentasjon av rollene *døråpner* og *brobygger* der det trekkes veksler på empiriske eksempler fra de ulike organisasjonene og aktivitetene som er undersøkt.

BROBYGGERAKTIVITETER

Brobyggeraktiviteter kan karakteriseres som ulike former for relasjonsbygging mellom deltakere og frivillige som er avgjørende for deltakernes utbytte av integrasjonsarbeidet (Oxford Research 2013). Utbyttet inngår som vesentlig element i akkumulering av sosial kapital. I brobyggeraktiviteter sondres det mellom relasjonsoppbygging som foregår én-til-én og gruppebaserte, sosiale fellesskap. Relasjonsoppbygging mellom to individer dreier seg om den personlige relasjonen som oppstår mellom dem, det vil si mellom deltakere og den/de frivillige. Leksehjelp, guide- eller mentorordninger, besøksvenner og vennskapsfamilier er eksempler på aktiviteter hvor forandringer for deltakere bygger på personlige relasjoner. Gjennom tillitsfulle relasjoner mellom frivillige og deltakere forventes det at deltakerne får styrket selvtillit og inspirasjon til videre deltakelse i samfunnslivet på ulike måter (ibid).

Relasjonsbygging én-til-én

Redd Barna sitt tiltak «Bosatt» i Bergen er et eksempel på denne formen for relasjonsoppbygging. Redd Barna driver tiltak spesielt rettet mot inkludering av barn av innvandrere. Tiltaket er rettet mot ungdom/barn under atten år, men de tar også med barn over 18 år hvis familiesituasjonen tilsier det. Selv kaller Redd Barna tiltaket for et slags «intro-tilbud» for barna: *Vi kan ikke sette grensen veldig strengt, vi jobber litt med familie også og ser på hele bildet, vi jobber opp mot asylmottak.* Asylsøkere som har fått oppholdstillatelse, får tilbud om å være med på prosjektet ved introduksjonssenteret i kommunen. Redd Barna i Bergen har et godt samarbeid med introduksjonssenteret når det gjelder dette tiltaket for barna. Familiene som sier ja til tilbudet, får besøk av et team fra Redd Barna Bosatt med ca. fire frivillige som følger dem opp én gang i uken i ca. et år. Frivillige i Redd Barna drar på hjemmebesøk til familiene. Lederen for den frivillige gruppen i Redd Barna beskriver prosessen slik:

Vi starter først med et besøk på introduksjonssenteret, på en litt sånn nøytral bane og møter foreldrene uten barna. Neste besøk er gjerne hjemme, da blir vi litt kjent, slik at barn og voksne blir litt varme i trøyen, og så starter vi med å

kartlegge hva barna ønsker å drive med. Vi prøver å fokusere på aktiviteter som er i nærmiljøet sånn at de kan komme inn på for eksempel fotball, da. Så fortsetter vi med dette helt til det går av seg sjøl, tanken var vel at det skulle ta mellom 4–6 måneder, men de fleste av oss er vel inne i et år.

Arbeidet som Redd Barna gjør for barna, kan karakteriseres som del av akkulturasjonsprosessen som familiene gjennomgår sett i lys av John W. Berrys akkulturasjonsteori. Deltakende observasjonen av et hjemmebesøk som frivillige gjorde til en afghansk/irakisk familie, styrker inntrykket av at familien hadde stort utbytte av at frivillige i Redd Barna kom hjem til dem og pratet med dem.

Vi ble vist inn i stuen. Praten gikk lett til tross for at familiemedlemmene ikke behersket språket så godt. De var veldig ivrige på å snakke og viste på alle måter at de hadde stor tillit til, og var ikke redd for å snakke norsk med frivillige fra Redd Barna. I løpet av møtet skjedde der mye utveksling av informasjon. Vi fikk for eksempel høre musikk fra hjemlandet deres på Youtube. En av de frivillige i Redd Barna fant musikken til Gabrielle, fordi hun synger på bergensk. Familien ønsket å høre sanger på bergensk for å lære språket enda bedre. Den ene datteren kunne til og med høre at vi hadde forskjellige dialekter og kommenterte det. (*Feltnotater*)

Familiemedlemmene la ikke skjul på at de trengte å snakke med nordmenn. Et gode var at Redd Barna hjalp familiemedlemmene med å få informasjon om aktiviteter i nærområdet, og eventuelt å få barna til å melde seg på et tilbud. Frivillige hadde allerede rukket å hjelpe barna i familien med å begynne på fritidsaktiviteter i bydelen. Den ene datteren hadde begynt på Tai Kwondo, mens den andre vurderde å begynne på tegnekurs. Ellers var det snakk om å begynne på spinning og Zumba og å finne et passende treningssenter (*feltnotater*).

Et annet eksempel på relasjonsoppbygging er tiltaket Flyktningeguiden, som tilbys av Norges Røde Kors. Dette er et tilbud til flyktninger som har fått flyktningstatus, og som har blitt bosatt. Tilbudet startet opp allerede i 1999 i Norge. I Bergen har de en ansatt i tiltaket som arbeider som koordinator (på intervjudtidspunktet), mens de andre i tiltaket er frivillige. Cirka 140 frivillige arbeider som guide i løpet av et år. Tiltaket har økt i omfang. Antall koblinger mellom guide og deltaker i Bergen har siden oppstart økt fra 15 til over 80 på intervjudtidspunktet. Det å oppøve seg språkferdigheter ser ut til å være den viktigste motivasjonen til flyktningene for å ha en flyktningguide. Informanten i Røde Kors, som selv har minoritetsetnisk bakgrunn, sa at dette er den største barrieren for innvandrene:

Selv om de har lært språket, føler de at språkerdighetene ikke er gode nok, selv om de har lært mye. Hvordan uttale ordet du for eksempel? Uttale er en sperre, måten å si det på, måten å uttale på setter en grense for å tørre å bruke det de har lært. Det er da de vil ha en person de kan ha tillit til, at den personen er der for dem slik at de kan trene på og praktisere språket (*intervju med leder i Røde Kors*).

Flyktningguiden møter flyktningen en gang i uken i ca. to timer. Oppgavene er å snakke sammen, bli kjent med hverandres kultur samt å hjelpe og støtte og vise hvordan man finner fram i det norske systemet, ikke minst elektronisk. Lederen i Røde Kors forteller videre:

Bare snakke sammen hvor som helst, en gang i uken, to timer. Vi finner en tid som passer for begge, en gang i uken, vi sitter sammen og snakker om alt mulig fra å gå på tur, til hvordan er min bakgrunn eller din bakgrunn, du orienterer meg i dine verdier og normer, og jeg får mulighet til å fortelle deg om mine verdier og normer, osv.

Andre oppgaver til guiden kan være å vise innvandrere hvor de kan finne stillingsannonser, hvordan skrive cv eller hvordan fylle ut elektroniske skjema. En ung mannlig innvandrersom hadde vært veldig ivrig på å få en guide, men mente det hadde tatt for lang tid, fortalte det slik da han fikk spørsmål om hva han og flyktningguiden gjorde (da han omsider fikk en guide):

Vi snakker. Noen ganger vi går til bowling, spiller biljard, en søndag stod vi på ski. Første gang jeg opplevde det. Det var veldig skummelt (ler). Jeg hadde aldri forventet at det skulle være så vanskelig, tunge sko, aldri tenkt, følte meg som et barn på ti måneder, det gikk bra etter en stund (*intervju*).

Møtet mellom de to er en slags gjensidig verdiorientering der flyktningen lærer om norske normer og koder og med guidens hjelp lærer å knekke norske koder, arbeidslivskoder, skolekoder, osv., forteller lederen i Røde Kors. Likestilling inngår som en vesentlig del av guidens oppgave å ta opp. De fleste frivillige er norske kvinner som også kan guide mannlige innvandrere med en annen kulturell bagasje og likestillingstenkning enn dem selv. Lederen av tiltaket mener at flyktninger som har hatt en flyktningguide, står bedre rustet i hverdagen sammenlignet med dem som ikke har hatt en guide, ikke minst fordi guiden hjelper dem med å formulere seg bedre både skriftlig og muntlig på norsk, som i forbindelse med jobb-

søknader. Flyktningguidene kan beskrives som å ha en dobbeltrolle – dels er de brobyggere og inngår i én-til-én-relasjoner med personer med ulik kulturell bakgrunn, dels er de døråpnere for flyktninger på flere arenaer: i arbeidslivet og til utdanning, men særlig fungerer de som brobyggere på tvers, når det gjelder mellommenneskelige relasjoner. Den største utfordringen er brobyggerrollen, hvorvidt guiden makter å være noe annet for flyktningen enn en «ren døråpner», om han eller hun klarer å få i stand en dialog rundt ulike verdier og normer som beskrevet ovenfor innenfor rammen på ett år, særlig i tilfeller der flyktningen ikke snakker godt norsk.

Tette relasjoner og rollekonflikter

En styrke, men også en utfordring i arbeidet, særlig når det gjelder Redd Barna, er at kontakten med familiene er tett. Dette gjelder for så vidt også flyktningguiden i Røde Kors. Informantene i Redd Barna forteller at den tette kontakten gjør *«at det er ikke så veldig lett å avslutte arbeidet med familien, heller. Da møter man kanskje seg sjøl litt i døren med rollekonflikten, man ønsker jo å være venn og så er man frivillige, og så må man skille det ...* Den tette relasjonen kan føre til at en del frivillige slutter fordi relasjonen oppleves som for tett. Årsaken kan være at noen ringer «døgnet rundt». Det er heller ikke alt frivillige i Redd Barna eller Norges Røde Kors kan hjelpe til med.

Når det gjelder bruk av tolk, begrenses dette gjerne kun til første møte. Frivillige som ble intervjuet, anbefaler ikke bruk av tolk, fordi det da blir vanskeligere å oppnå den rette tette kontakten eller relasjonen: *Vi får tolk kanskje spesielt på det første møtet, for da er det en del sånne praktiske ting man må gå gjennom, bare det å forstå at dette er helt frivillig. Det er jo en utfordring i starten. Men med en gang der er en tolk der, så blir samtalen gjennom tolken.*

GRUPPEBASERTE FELLESSKAP

Når det gjelder *gruppebaserte fellesskap*, er drivkreftene for forandring opplevelsen av å være del av et sosialt fellesskap og å mestre noe. Eksempler på slike aktiviteter er idrettstilbud, kulturelle eller politiske foreningsaktiviteter. Aktivitetene gir mulighetsrom for personer som ellers kan være isolerte til å møte andre og samles om felles interesser. Ved at deltakelsen bryter med eventuell isolasjon, og ved at deltakerne får et styrket nettverk, forventes det at den enkeltes trivsel og tilknytning til skole/utdanning, arbeidsmarkedet og sivilsamfunn styrkes gjennom aktivitetene, i pakt med Putnams teori om bygging av overskridende (bridging) sosial kapital.

Åpen barnehage i regi av Kirkens Bymisjon i Bergen er en barnehage der foreldre kan komme sammen med mindreårige barn. Tiltaket er ikke bare rettet mot barna, men også mot *foreldrene*, for at de skal kunne få mulighet til å bygge nettverk og bli kjent med naboer eller andre som bor i området. Informanten i Kirkens Bymisjon beskrev barnehagen slik:

I åpen barnehage har vi hele byens befolkning: der er det norske, der kommer folk fra alle mulige slags land, det er mangfoldig. Der er det noen med skjørt eller lite nettverk, og så er det noen som har store nettverk. Det er et mangfold, der kommer og fedre i farspermisjon. Det er det flotteste integreringsstedet vårt intervju.

Fire mødre med minoritetsetnisk bakgrunn som bruker Åpen Barnehage-tilbudet til Kirkens Bymisjon, forteller at de går der flere ganger i uken med barnet. De besøker barnehagen i sentrum de dagene den er åpen, og barnehagen på Slettebakken når den er åpen. En av mødrene som ble intervjuet, bodde på Slettebakken, mens de andre tre bodde andre steder i byen. De fortalte alle at tilbudet var viktig, ikke bare for barna når det gjaldt å delta i organisert aktivitet sammen med andre barn, men like mye for dem selv. En indisk mor hadde brukt tilbudet for flere av sine barn. Først nå, etter mange år i Bergen, følte hun seg klar til å delta mer, fordi hun mestret språket så mye bedre, og fordi de eldste barna var blitt store, forteller hun i intervjuet. En mor fra Kenya forteller at hun hadde kjedet seg hjemme og følt seg ensom. Hun hadde søkt på nettet og funnet informasjon om barnehagen. Nå brukte hun tilbudet to ganger i uken og reiste med både buss og bybane for å komme dit. En mor fra India fortalte at hun hadde begynt å besøke den åpne barnehagen i sentrum, og at hun nå, etter at hun hadde blitt trygg i norsk, hadde stort utbytte av å benytte seg av tilbudet og hadde blitt kjent med andre mammaer, både etnisk norske og andre mødre med innvandrerbakgrunn. Tilbudet ga dem mulighet til å utvikle og bygge seg et nettverk.

En kinesisk mor som hadde bodd i Bergen (og Norge) i ca. elleve måneder, og hadde stått uten noe nettverk da hun kom, fortalte at hun hadde spurt naboer (på engelsk) om der fantes et barnehagetilbud i nabolaget. På den måten fikk hun vite om tilbudet. Både hun og de andre mødrene påpekte at de hadde måttet finne informasjon selv, og søkt på nettet eller spurt naboer for å finne ut om tilbudet. Den kinesiske mammaen fortalte at hun hadde fått seg venner blant mødrene i barnehagen som hun seinere hadde møtt utenfor barnehagen og gått på trilleturer med i nabolaget (gruppeintervju med mødre). To mødre fra henholdsvis Kenya og Kongo sa at tilbudet var et fint og sosialt tilbud som ga dem anledning til å være

sammen med hverandre og med andre et par ganger i uken. Den ene mammaen beskrev tilbudet som: *Koselig. Her finner vi tonen, det er en god atmosfære. Du føler deg velkommen her. Det er veldig hyggelig. Jeg har blitt kjent med mange, både norske og utenlandske.* Hun fortalte at hun hadde vært veldig bevisst i valg av tilbudet, det vil si at hun ønsket å finne en plass der det var en blanding av mange forskjellige mennesker med bakgrunn i ulike land.

Norsk Folkehjelp sitt arbeid er et annet eksempel på gruppebaserte fellesskap, og dreier seg om solidaritets- og sanitetsarbeid. Organisasjonen har et politisk preg, som kommer sterkest til uttrykk i solidaritetsarbeidet, men også i sanitetsarbeidet. Til disse to hovedaktivitetene prøver organisasjonen å rekruttere innvandrere og da særlig ungdom, enten som medlemmer, eller som frivillige. Ved siden av disse to hovedaktivitetene driver de også flyktningmottak på Vestlandet. Dette er et arbeid som i likhet med Røde Kors og Redd Barna er preget av direkte hjelp. Ungdommene på flyktningmottaket inviteres til forskjellige politiske og kulturelle arrangement. Invitasjonen går også ut til illegale flyktninger (ungdom) som holder seg i skjul. Innvandrerungdommen trekkes gjerne inn i arbeidet ved siden av studenter som frivillige under arrangementene til Norsk Folkehjelp, i forbindelse med solidaritetsmarkeringer, konserter, politiske aksjoner og store arrangement i byen.

Sanitets- og solidaritetsarbeidet trekker innvandrere med minoritetsbakgrunn til organisasjonen. I tillegg engasjerer mange unge seg i arbeidet. Når det gjelder saniteten, har de erfart at mange innvandrere deltar på møtene, og at de viser stor interesse for å lære mer om for eksempel førstehjelpskurs, og delta i sanitetsarbeidet: *De kommer på møtene, det var femten på siste møtet og halvparten kom fra forskjellige nasjoner. Det synes vi er interessant. En av de tingene vi kanskje kan bidra med, er å involvere flere av dem* (intervju med leder). For informanten var det tydelig at mange oppsøkte møtet fordi de ønsket å sosialisere seg i Norsk Folkehjelp:

Vi har disse grunnkursene, det er et mål for oss og førstehjelpskurs er en god inngangsport. Dette har vi tatt opp med innvandrerorganisasjonene og deres medlemmer. Det lille vi har gjort, viser at der er interesse. Jeg tror det kan være et ønske for mange, vi har tro på det for å styrke integreringen. Målet vårt er todelt: styrke beredskapen og styrke integreringen.

Det er også et trekk at Norsk Folkehjelp kommer mest i kontakt med innvandrere som er politisk engasjert. Informanten mente at selv om innvandrerorganisasjonene i stor grad tilsynelatende arbeider med kulturelle spørsmål og kulturelle aktiviteter, er det også mange av dem som har politisk aktive medlemmer. Blant disse er det mange som kan være interessert i å delta i arbeidet til Norsk Folkehjelp.

Kontakten med lokalsamfunnet

Som påpekt innledningsvis, er fokuset på hvordan organisasjonene arbeider ut mot lokalsamfunnet på ulike steder. Særlig for barns integrering er dette vesentlig. Norsk Folkehjelp i Bergen har liten tilknytning til bydelene, men har også i mindre grad barn under 16 år som målgruppe i sitt solidaritets- og sanitetsarbeid. Alt foregår i sentrum av byen. Dette arbeidet handler ikke så mye om nettverksbygging for at innvandrere skal bli bedre kjent med etniske norske på stedet der de bor. Deltakelsen kan likevel karakteriseres som brobygging i form av bridging mellom forskjellige mennesker med ulik kulturell bakgrunn dersom det er slik at både etnisk norske og innvandrere møtes på likefot i solidaritets- og sanitetsarbeidet.

En utfordring for Kirkens Bymisjon som har etablert noen av tiltakene sine i Slettebakken bydel, er å arbeide opp imot andre lokale frivillige organisasjoner i nærområdet, så som idrettsklubber eller musikkorps. Kirkens Bymisjon har prioritert å samarbeide med barneskolen for derigjennom å kunne formidle til minoritetsforeldrene hvor viktig det er for ungene å delta på frivillige aktiviteter. På spørsmål om de har lyktes med dette, forteller informanten at de ikke vet hvorvidt de har lyktes med å få de av barna som deltar på prosjektene ut i foreningene i nærområdet. De ser på det som et litt lengre lerret å bleke: *Ja, det er det vi ønsker å få til, at vi kunne ha målt det. Og hadde håpt at vi kunne ta turer til de forskjellige hallene. De er veldig lite lystne til å gå på tur.* Hun forteller at de inntil intervju-tidspunktet hadde gått lite på tur og ikke besøkt steder i nærområdet noe særlig, slik som for eksempel biblioteket: *Der har vi fremdeles en vei å gå, og ettermiddagstilbudet vårt er litt for kort tid. Det er fra 16–19, og så spiser vi middag der.*

En utfordring for Kirkens Bymisjon sine prosjekter på Slettebakken har vært samarbeid med skolene i nærområdet:

Bare for å være helt tydelig, så har vi egentlig ønsket å ha et mer samarbeid enn det vi har fått til til nå, jeg vet ikke hvorfor, nå skal vi gå en ny runde og si at dere kan bruke noen av våre minoritetsansatte. De kan bidra med sin kompetanse på det å være minoritetsforeldre for å få foreldre til å komme på foreldremøtene. Men så har ikke skolene grepet dette sånn som vi hadde trodd, de sier å ja, så flott, men så tar travelheten dem (*intervju*).

Et viktig mål med å ha kontakt med skolene er at minoritetsforeldre med barn på skolene gjennom dette får informasjon om organisasjonen sitt arbeid i området og slik lettere kan rekrutteres. I intervju med noen av mødrene som benyttet seg av tilbudet Åpen barnehage, kom det også fram at de synes at de hadde fått lite informasjon om tilbudet, og at de hadde søkt dette fram selv, på Internett, eller de hadde

spurt naboer. Informanten i Kirkens Bymisjon fortalte at det nylig var blitt etablert en tverrfaglig ressursgruppe for ADA på Slettebakken, slik at det nå sitter en representant der fra en av skolene i nærområdet. Informanten fortalte at: *Målet med ressursgruppen er at helsesøster, skolen osv. som jobber med familier i området her, bygger på hverandres ting og ikke konkurrerer.*

Redd Barna sitt Bosatt-prosjekt er i stor grad orientert mot hjemmet til det enkelte barn og nærmiljøet rundt dem. De arbeider med nettverksbygging lokalt og én-til-én-relasjoner, for å få barna til å delta i lokale aktiviteter i nærområdet. Organisasjonen arbeider dermed som nettverksbygger (bridging) for nylig bosatte barn i et bestemt område der barna det gjelder, bor. Slik sett er Redd Barna i dette tiltaket tettere på lokalsamfunnet.

DØRÅPNERAKTIVITETER OG MINORITETSANSATTE SOM ROLLEMODELLER

Døråpnerrollen handler i større grad enn brobyggerrollen om hvordan ansatte i organisasjonene hjelper enkeltpersoner eller innvandrerfamilier med å ta kontakt med offentlige instanser, som for eksempel spesialisthelsetjenesten, NAV, krisesentre, barnevern, sykehus, PP-tjenesten, førstelinjetjenesten eller helsestasjoner. I begynnelsen slet Kirkens Bymisjon med å rekruttere kvinner med innvandrerbakgrunn til prosjektene sine. Da bestod den faste staben kun av etnisk norske, ifølge intervju med leder. Etter hvert som flere kvinner med minoritetsbakgrunn kom inn i den faste staben, erfarte organisasjonen at det ble lettere å rekruttere kvinner og menn med innvandrerbakgrunn. Informanten formulerte det slik: *Jeg har tro på at skal du ha tak i minoritetsfamilier, så trenger du minoritetsansatte, da må du ha minoritetsansatte i staben. Det var da minoritetsfamiliene begynte å komme* (intervju med norsk-etnisk leder). Styrken til minoritetsansatte dreier seg om at de har større troverdighet overfor minoritetsfamiliene enn etnisk norske, ikke minst fordi de har et større erfaringsgrunnlag å trekke veksler på i samtaler, veiledningssituasjoner og rådgivende situasjoner. De blir gode rollemodeller for andre minoritetskvinner, ifølge lederen. En leder med etnisk minoritetsbakgrunn understreket også dette. Hun sa at minoritetsansatte kan si rett ut til kvinnene at:

Dere må banke på døren til naboen og si hei, jeg har lyst å bli kjent med deg. I tillegg til ikke å kjenne språket så kjenner en seg så fryktelig alene som innvandrer til Norge. De minoritetsansatte bruker av sine erfaringer, som heller ikke har vært lette, men de har kommet igjennom det, de har derfor vært gode rollemodeller.

Organisasjonens faste ansatte og koordinatorene i døråpnerrollen har et primært ansvar for saker som kan dreie seg om å rydde opp i misforståelser som familier kan ha overfor det offentlige. Kirkens Bymisjon har med andre ord ansatt personer med minoritetsbakgrunn til å fungere i denne rollen overfor familier med minoritetsetnisk bakgrunn. Dette er et eksempel på hvordan integreringsarbeidet har ført til organisasjonsendring internt i det som kan karakteriseres som en tradisjonell norsk organisasjon. Minoritetsansatte følger minoritetsfamilier til sykehus, eller minoritetsansatte kvinner følger kvinnen i familien til møter med helsepersonell eller barnevernet. Minoritetsansatte fungerer som «tolk begge veier», ifølge intervju med en norsk etnisk leder. Frivillige får ikke en slik rolle:

Når det gjelder slike møter, som med barnevernet, er det aldri frivillige som trekkes inn. Det er koordinatorene som tar den støytten mellom familien og det offentlige. De frivillige har vennerollen, de skal være en likeverdig venn, de skal ikke ha på seg den der profesjonelle rollen.

En annen utfordring går på rekruttering og blanding av familier med ulik etnisk og sosial bakgrunn, spesielt når det gjelder ettermiddagstilbudet Bamschiet. Mens de besøkende familiene kan bestå av ca. 60–70 % minoritetsfamilier, kan de 30–40 % norske familiene som deltar selv være sårbare familier med en vanskelig bakgrunn, og som selv mangler gode foreldrerollemodeller. Kirkens Bymisjon arbeider med foreldreveiledning også overfor denne norsk-etniske gruppen i ADA: *Vi ser at det fungerer, vi må være veldig tett på, det er små ting som skal til for at folk klarer å skjønne, ok, hvis jeg gjør dette, så skjer dette, men vi må være veldig tett på.* Utfordringen er at det kan bli sårbare norsk-etniske familier som blir minoritetsfamilienes forbilder og utgangspunkt for nettverksdannelse. Selv om dette på mange måter fungerer godt, er det også et behov for at minoritetsfamilier får møte vanlige familier som ikke har for mange utfordringer i utgangspunktet. Lederen fortalte at dette er en utfordring for tiltaket.

Utfordringer i relasjonen – likeverdighet og holdninger

Tilbudene som er omtalt i dette kapitlet, er frivillig for familiene eller for den enkelte. Likeverdighet er en viktig, men vanskelig verdi i relasjonen. Organisasjonene tilstreber at møtet mellom dem og deltakerne oppleves som likeverdig, men som en av lederne formidlet det, er dette vanskelig å få til da målet med deltakelsen er å påvirke deltakerne i en bestemt retning:

Vi prøver å få det til å være en likeverdig situasjon. Ehhmm, helt likeverdig er det jo ikke, for man prøver jo å støtte dem ut i noe. Men vi ser jo at familiene disker opp med diverse matretter og kaffe. Det er på en måte fest hver gang de frivillige kommer. De står og venter, og barna står klare og venter, gjerne i vinduet.

Rekrutteringen av frivillige til organisasjonene er viktig for å oppnå en mest mulig likeverdig relasjon. Dette er noe av bakgrunnen for at Kirkens Bymisjon i noen av sine tiltak rettet mot etniske minoriteter bare rekrutterer etnisk norske frivillige og ikke innvandrere med minoritetsbakgrunn: *Vi tenker at det er veldig viktig å ha norske som frivillige. De har ikke norske kvinner i sitt nettverk, de treffer kun lærere på skolen eller på sosialkontoret. Her er det en veldig likeverdig relasjon, vi vil ha norske frivillige. Det er et bevisst valg* (intervju med leder). Usikkerhet, kombinert med mangel på informasjon om hva som finnes av hjelp og tilbud og dårlig språk, er noen av de viktigste hindringene i arbeidet: *Språk og kunnskap henger sammen, hvis du har språk, kan du forstå hva som foregår*. En av informantene, som selv er innvandrер, fremhever betydningen av eget initiativ som viktig for deltakelsen:

Jeg må faktisk gjøre noe selv, jeg må ut hvis jeg vil lære språket. Jeg må delta aktivt. Men det må være noen der ute som vil tar imot meg, som vil inkludere meg. Hvis jeg prøver to–tre ganger og jeg ser at ingen tar imot meg, da slutter jeg å prøve. Alle trenger å bli sett, hørt og verdsatt. Det er begge deler, vi som minoritet har ansvar for å ta initiativ og den andre parten må være åpen for å ta oss imot.

Et viktig punkt som kan karakteriseres som en barriere i integreringsarbeidet er holdninger, både hos minoritet og majoritet: En minoritetsetnisk informant beskrev det slik:

Det med holdninger er noe alle kan jobbe med, det er en toveisprosess. Jeg hører ofte at vi som er innvandrere med minoritetsbakgrunn ikke vil integrere oss. Men i møtet med disse kvinnene, så ønsker de det, de vil bidra, de vil delta. Men de møter hindringer, stigma. Jeg tror det norske samfunnet har mye å jobbe med når det gjelder holdninger. Media skriver mye om oss. Nordmenn er redde for å ta kontakt med oss. Det er mange som vil delta i lokalsamfunnet. Samfunnsarbeid er en del av vårt liv, men vi skjønner ikke helt hvordan det fungerer her. Det er viktig å lære sånn gjør vi det her. Vi har mye vi kan bringe

med oss fra vår kollektivistiske kultur. Det er viktig å involvere minoriteter i det arbeidet som blir gjort i lokalsamfunnet, og bruke dem som brobyggere, særlig de som har bodd her i mange år, de har mye taus kunnskap.

Noen av informantene (innvandrere) forteller også at de har vært svært ivrige etter å komme i gang (allerede mens de var på asylmottaket). Samtidig som de lærte seg norsk på skolen, ville de også ha hjelp fra frivillige. Norges Røde Kors sin flyktningguidetjeneste der norske frivillige «kobles» sammen med flyktninger, er et eksempel her som beskrevet over. En viktig årsak til deltakelsen fra innvandreres ståsted er ikke bare å få hjelp, forteller en av innvandrerne: *Det viktigste er å praktisere språket og bli kjent med folk i byen, via den frivillige sitt nettverk* (intervju). Innvandrerne vektlegger og etterspør den brobyggende aktiviteten og nettverksbygging, selv om organisasjonenes døråpnerrolle også er viktig for dem.

AVSLUTNING

Landskapet av organisasjoner i frivillig sektor er stort og med mange skillelinjer mellom dem. Organisasjonene tilbyr ulike aktiviteter, dekker ulike behov og har ulike formål. Deltakelse i humanitære hjelpeorganisasjoner er én form for deltakelse, mens deltakelse i ulike typer barne- og ungdomsorganisasjoner, innvandrerorganisasjoner eller tros- og livssynssamfunn representerer andre former for deltakelse. Humanitære organisasjoner som har stått i fokus her, arbeider i utgangspunktet for sårbare mennesker med ulike behov. I humanitære organisasjoner er innvandrere i stor grad mottakere av hjelp. De er i mindre grad medlemmer eller frivillige deltakere. Gjennom opprettelse av ulike programmer, tiltak og ordninger rekrutterer humanitære organisasjoner deltakere. Målet er å hjelpe innvandrere med minoritetsbakgrunn inn i det norske samfunnet på ulike måter. Programmene, tiltakene og ordningene skal bidra til at innvandrerne blir bedre kjent med etnisk norske, og at de får et større nettverk og klarer sitt eget liv.

Kapitlet har tatt for seg to ulike roller som humanitære organisasjoner har, brobyggerrollen og døråpnerrollen, og analysert disse nærmere i lys av Robert Putnams begrep sosial kapital, bridging og Berrys akkulturasjonsbegrep. Organisasjonene tilbyr aktiviteter som kan bidra til nettverksbygging mellom majoritet og minoritet. Organisasjonene tilstreber å arbeide som brobyggere gjennom etablering av gruppefellesskap og gjennom en-til-en-relasjoner i form av guiding, hjemmebesøk og nettverksbygging ut mot lokalsamfunnet. Rollen som brobygger går gjerne hånd i hånd med døråpnerrollen, som i større grad handler om å hjelpe innvandrere til å ta kontakt med offentlige velferds- og helsetjenester enn direkte

nettverksbygging. Sistnevnte er mer ressurskrevende, foregår over lengre tid og krever større innslag av frivillige for å oppnå likeverdighet og ønsket «gevinst» i relasjonen. Humanitære organisasjoner utgjør dermed et mulighetsrom for innvandrernes deltakelse på ulike måter, og har potensial for å spille en rolle i og for utviklingen av lokalsamfunnet.

Det brobyggende arbeidet lokalt byr imidlertid på en del utfordringer. Tette relasjoner og rollekonflikter der frivillige opplever å gi for mye av seg selv som privatperson inn i relasjonen er en slik utfordring. Informasjon om tilbudene lokalt samt kontakten med lokalsamfunnene er en av de største utfordringene humanitære organisasjoner har, og som svekker forutsetningene for et godt integreringsarbeid. En tredje utfordring er å bruke gode nok rollemodeller. På den ene siden er det avgjørende for rekrutteringen av minoritetsfamilier å ha minoritetsansatte som rollemodeller i arbeidet, og på den andre siden vil det være gunstig å sørge for at deltakere med minoritetsbakgrunn møter et større mangfold av norsk-etniske med ulik sosial bakgrunn enn kun sårbare norske familier som selv trenger rollemodeller. Likeverdighet – symmetri – i relasjonen er en utfordring til tross for et stort innslag av frivillige. En siste utfordring som løftes fram avslutningsvis, er holdninger og forestillinger om «oss og de andre», både fra norsk-etniske og innvandrere som også kan hindre et godt integreringsarbeid.

LITTERATUR

- Andreassen, T.A. (2006): «Truet frivillighet og forvitrede folkebevegelser? En diskusjon av hva perspektiver fra studiet av sosiale bevegelser kan tilføre forskningen om frivillige organisasjoner» i *Sosiologisk tidsskrift*, årg. 14, nr. 2.
- Bergsgard, Nils Asle, Svanaug Fjær, Svein Ingve Nødland og Bodil Ravneberg (2010): *Sivilt rusarbeid – mellom statlig styring og økende mangfold*. IRIS-rapport nr. 063
- Berry, J.W. (1997). «Immigration, acculturation and adaptation», i *Applied Psychology*, 46(1), 5–86.
- Douglas, J. (1983): *Why charity? The case for a third sector*. Sage publications, California.
- Enjolras, B. og D. Wollebæk (2010). *Frivillige organisasjoner, sosial utjevning og inkludering*. Oslo: Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor.
- Ivarsflaten, E. og Strømsnes, K. (2011): Etnisk mangfold, økonomisk ulikhet og sosial kapital, i Wollebæk, D. og Seggaard, S.B. (red): *Sosial kapital i Norge*, Cappelen Damm.
- Janoski, T.(1998). *Citizenship and civil society: a framework of rights and obligations in liberal, traditional, and social democratic regimes*. Cambridge University Press.
- Kuhnle, S. og Selle, P. (1990): «Autonomi eller underordning? Frivillige organisasjoner og det offentlige» i Kuhnle, S. og P. Selle (red.): *Frivillig organisert velferd – alternativ til offentlig*? Alma Mater forlag, Bergen.

- Loga, J. (2011). «Inkludering i nærmiljø. En studie av frivillige organisasjoner som flerkulturelle møteplasser». Oslo/Bergen: Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor. Rapport 2011:5.
- Loga, J. (2012). *Trossamfunn, innvandring, integrasjon. En kunnskapsoversikt*. Vedlegg til NOU 2013: 1.
- Lorentzen, H. (1994). *Frivillighetens integrasjon*. Oslo: Universitetsforslaget.
- Lorentzen, H. (2004). *Fellesskapets fundament. Sivilsamfunnet og individualismen*. Oslo: Pax | Forlag A/S
- Lorentzen, H. (2007). *Moraldannende kretsløp. Stat, samfunn og sivilt engasjement*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Oxford Research (2013). *Midtvejsevaluering af puljen. Forpligtende samarbejde om videreførelse af det frivillige integrationsarbejde*. København: Social- og Integrationsministeriet.
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. New York: Simon og Schuster.
- Putnam, R.D. og Goss, K.A. (2002). «Introduction», i Putnam, R.D. and Goss, K.A. (red.), *Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*. Oxford University Press, USA.
- Rothstein, B. (2002). «Social Capital in the Social Democratic State» i Putnam, R.D. og Goss, K.A. (red.), *Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*. Oxford University Press, USA.
- Rothstein, B. og Stolle, D. (2008). «The State and Social Capital: An Institutional Theory of Generalized Trust», *Comparative Politics*, 40, s. 441–467.
- Sam, D.L. og Berry, J.W. (2010). «Acculturation: When Individuals and Groups of Different Cultural Background Meet» i *Perspectives on Psychological Science* 5(4), s. 472–481, Sage publications.
- Sivesind, K.H. (2012). «Hvilken betydning har personlig bakgrunn og økonomi for barn og unges medlemskap i frivillige organisasjoner?» i B. Enjolras, K. Steen-Johnsen og G. Ødegård (red.) *Deltagelse i frivillige organisasjoner. Forutsetninger og effekter*. Oslo: Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor.
- Trägårdh, L., P. Selle, L. Skov Henriksen og H. Hallin (red.) (2013). *Civilsamhället klämt mellan stat och kapital*, SNS forlag Stockholm.
- Wollebæk, D. og Selle, P. (2002). *Det nye organisasjonssamfunnet. Demokrati i omforming*. Fagbokforlaget, Bergen.
- Wollebæk, D. og Segard D.B. (red.) (2011). *Sosial kapital i Norge*. Cappelen Damm, Oslo.
- Ødegård, G., Steen-Johnsen, K. og Ravneberg, B. (2012). «Rekruttering av barn og unge til frivillige organisasjoner – barrierer, tiltak og institusjonelt samarbeid», i Enjolras, B., Steen-Johnsen, K. og Ødegård, G. (red.): *Deltakelse i frivillige organisasjoner, forutsetninger og effekter*. Rapport nr. 4, Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor, Bergen og Oslo.
- Ødegård, G., J. Loga, K. Steen-Johnsen og B. Ravneberg (2014). *Fellesskap og forskjellighet*, Abstrakt forlag, Oslo.

Del 2

Språk og læring

Kapittel 7

Rettskriving i skriftkulturen – ulike perspektiv i Noreg og på Island

JAN OLAV FRETLAND, INGUNN BALEVIK OG GUÐRÚN KJARTANSDÓTTIR

SAMANDRAG Artikkelen refererer til ein komparativ studie av rettskrivingskulturen i dei to landa, med tre tilnærmingsmåtar: gjennomgang av relevante læreplanar i Noreg og på Island, kvalitative intervju med eit utval lærarar om kva vekt dei legg på rettskriving, dessutan ei kvantitativ registrering av feilfrekvens og feiltypar i seks skular i dei to landa, til saman 201 tekstar frå 10. klasse. Studien viser ein tendens mot at rettskriving er prioritert i langt større grad på Island enn i Noreg. Den islandske læreplanen har ei langt sterkare vektlegging av rettskriving enn den norske. I tillegg bruker dei islandske lærarane som er intervjuar mykje meir tid på rettskriving i undervisninga enn dei norske lærarane. Feilregistreringa viser også at dei norske elevane har langt fleire feil enn dei islandske elevane.

NØKKEWORD elevtekst, feiltypar, islandsk, læreplan, norsk, rettskriving.

ABSTRACT This article refers to a comparative study on the emphasis on spelling in schools in Iceland and Norway. The material is national curriculum in the two countries, qualitative interviews with selected teachers about their priorities concerning misspelling, and a registration of mistakes in 201 pupils' texts. The study concludes that orthography as a priority in school has a much stronger standing in Iceland than in Norway. Norwegian pupils in the study also make significantly more mistakes than their Icelandic neighbours.

BAKGRUNN

Denne artikkelen er basert på Balevik & Kjartansdottir (2014). Bakgrunnen for denne masteroppgåva var at vi som gjennomførte studien, den eine frå Noreg og

den andre frå Island, begge var opptekne av rettskriving i lang tid. Under studietida reagerte vi på kor forskjellige haldningar medstudentar hadde til rettskriving. Då vi byrja å undervise i norsk på ungdomssteget, la vi merke til at elevane hadde mange grunnleggjande feil i skrivinga si. Ut i frå det vi hadde sett og framleis ser, meinte vi å registrere at rettskriving verkar å vere nedprioritert i skulen i Noreg. Vårt utgangspunkt er heller at rettskriving kan sjåast på som ein del av den nasjonale danninga, og at vekt på rettskriving er viktig for respekten for morsmålet generelt.

Vi hadde eit interessant utgangspunkt, fordi vi representerte kvart vårt morsmål og kunne samanlikne praksis og haldningar i begge skulesystema innanfrå. Alternativet, at ein norsk eller islandsk student utfører same studien, vil gje meir av eit innanfråblikk på det eine språket, og eit utanfråblikk på det andre.

I artikkelen ønskjer vi å ta for oss følgjande problemstilling: Kva vekt vert det lagt på rettskriving i Noreg og på Island? For å utdjupe dette har vi utforma tre delspørsmål:

- Kva seier læreplanane i dei to landa om rettskriving?
- Kva haldningar og praksis har lærarane til rettskriving?
- Kva slags type feil finn vi i elevtekstar frå dei to landa?

KORT OM EI ULIK HISTORISK UTVIKLING

Norsk og islandsk har utvikla seg frå å vere eit felles nordisk språk, urnordisk, dei første ca. 700 ára e.Kr., via eit norsk-islandsk språkfelleskap (norrønt) fram til svartedauden, til to forskjellige språk; norsk med eit stort dialektmangfald, islandsk med eit meir einskapleg talemål. Island var ein del av Noregsveldet alt på 1200-talet, og sjølv etter Kalmarunionen i 1397 gjekk kommunikasjonen gjennom Noreg til utpå 1400-talet. I 1550 kom Bibelen ut i dansk omsetjing og var brukt i Noreg fram til 1858, då Bibelen kom ut i norsk omsetjing. Den første komplette omsetjinga til nynorsk kom i 1921. Den islandske omsetjinga av Bibelen kom ut i 1584, og det gjorde at allmugen ikkje vart så påverka av dansk (Óskarsson, 2001). Slik fekk islendingane, i motsetnad til nordmennene, ein ubrotten tradisjon i bibelspråket heilt frå 1500-talet.

Frå midten av 1800-talet til 2012 har det vore store endringar i det norske skriftspråket, med bokmål og nynorsk som to konkurrerande målformer. Fleire ulike rettskrivingsnormer, med tilnærming mellom språka som hovudmålsetjing, har påverka det norske skriftspråket.

Som skriftspråk kjenner vi islandsk frå 1100-talet. Trass i at det har vore forandringar i språket frå norrønt til dagens språk, har alle grunnleggjande former i

skriftspråket vore uendra i meir enn tusen år. Sjølv sagt har uttalen endra seg ein del, men bøyingsystemet er for det meste heilt likt. Det er endringar både i syntaks og orddanning, men endringane er vesentleg mindre mellom norrønt og islandsk enn mellom nynorsk og islandsk. Dialektforskjellane som har utvikla seg på Island, er svært små samanlikna med norsk. Mykje av det grunnleggjande ordtilfanget har halde seg. På Island har den språklege purismen vore gjeldande i alle år. Det har vore viktig å reinske språket for utanlandske ord og bøyingsformer. Denne purismen gjeld også fagterminologi (Vikør, 1988, s. 36). Fram mot midten av 1800-talet var det to ulike syn på kva rettskrivinga skulle bygge på. Det eine var at rettskrivinga skulle bygge på det ortofone prinsippet, at systemet skulle bygge på uttalen av språket. Dette synet støtta dei såkalla *Fjölnismenn*.¹ Det ein-skaplege talemålet på Island gjorde at dette kunne vere mogleg, men ein hake ved det var at ein då ville bevege seg bort frå det gamle litteraturspråket. Det andre synet var at ein skulle bygge på det etymologiske prinsippet, og at ein skulle halde på sambandet og likskapen med gammalisländsken (Vikør, 1988, s. 35). Den viktigaste talsmannen for dette synet var Jón Sigurðsson, som var sett opp til av det islandske folket som den fremste forkjemparen for islandsk sjølvstyre på 1800-talet.

Det var det etymologiske synet som vann fram og vart teke i bruk. Nokre få systematiske avvik markerte om teksten var norrøn eller nyisländsk. «Den norrøne bøyingsendinga -r vart i nyisländsk til -ur (*maðr* > *maður*), norrøn -t i bøyingsendingar vart på nyisländsk -ð (*húsit, fundit, kastat* > *húsið, fundið, kastað*)» (Vikør, 1988, s. 36). Dette er også den offisielle rettskrivinga i dag. Det er lite strid om dette. Ein skil ikkje lenger mellom *i/i* og på den andre sida *y/ý* i uttalen, mens ein gjer det i rettskrivinga. Dette er heller ikkje omstridd, sjølv om det skaper ein del pedagogiske vanskar. Det har vore få endringar i den islandske rettskrivinga etter dette.

FORSKING PÅ RETTSKRIVINGSÁVVIK

Den heller avgrensa forskinga på rettskrivingsområdet er nokså eintydig i begge land. Det er dei same rettskrivingsvanskane vi finn i kvart av landa. I begge landa ser det ut som at bøyingsreglar og bruken av enkel og dobbelkonsonant går igjen som spesielle vanskar. På Island undersøkte Sigurðsson og Þórðarson (1984) eksamensresultat i rettskriving hjå 989 elevar i 10. klasse. Elevane var i alderen 15–16 år.

1. Fjölnismenn var eit selskap av nasjonalromantiske studentar i København knytt til tidsskriftet Fjölnir.

Utvalet var jamt delt mellom by og bygd. Eksamensteksten var på 174 ord (diktat). Resultatet delte dei opp i fem grupper, etter kor mange ord elevane hadde skrive rett. 18 elevar hadde alle 174 orda rette. Den svakaste eleven hadde 57 ord rett. Forskarane skilde mellom ulike avvik på fonetisk grunnlag og konkluderte slik:

It is maintained that five main factors affect people's ability to spell correctly: phonetic and phonological analysis; visual memory; morphological analysis; inflectional rules; and finally, features which cannot be derived by rules but must simply be memorized. The knowledge of the last three factors can be strengthened by teaching. The authors' conclusion is that the most difficult words are those that must be memorized (Sigurðsson & Þórðarson, 1989, s. 22).

Ei interessant komparativ undersøking vart gjort av Juul og Sigurðsson (2004). Dei samanlikna staveferdigheit mellom 3.- og 4.-klassingar i Danmark og på Island. Målet var å finne ut om ortografien er ein vanske for danske skulebarn, og om feil i konsonantgrupper er sjeldnare i språk med tydeleg ortografi. Juul og Sigurðsson undersøkte bruken av tre ortografiske strukturar: «... enkeltkonsonanter først i ordet, konsonantgrupper først i ordet, og konsonanter (enkelte eller fordoblede) midt i ordet» (Juul & Sigurðsson, 2004, s. 71). I forskinga såg dei også på ein-til-ein-prinsippet (lyd-bokstav), sidan brot i den regelen er kategoriske og lette å kvantifisere. Deltakarar i undersøkinga var 194 elevar, 117 frå Rødovre i Danmark og 77 frå to forskjellige skular i Reykjavik på Island. Dei islandske elevane gjorde det klart betre enn dei danske i undersøkinga. Det tydelegaste resultatet synte at islandske 3. klassingar klarte seg mykje betre enn danske 4. klassingar, som var nesten to år eldre då undersøkinga var gjort. Forskarane gjev mellom anna følgjande forklaring: «Resultatene kan måske sammenfattes sådan at de danske deltagere havde sværere ved at bruge ortografien som en lydskrift – altså som et redskap der kan repræsentere informationer om ords lydlige struktur» (Juul & Sigurðsson, 2004, s. 83).

Det er gjort nokre få undersøkingar på rettskrivingsavvik også i Noreg. Tønnessen (2009) peiker retorisk på korleis ho er glad for valfridomen når ho skal skrive eigne tekstar, men at den ikkje er like lett å handtere når ho skal omsetje andre sine tekstar. «Eg trekkjer den konklusjonen at det er vanskeleg å vera norsk skriftspråksbrukar. Terskelen for meistring av det formelle ligg høgt» (Tønnessen, 2009, s. 245).

Det er ulikskap i typar rettskrivingsfeil ut frå dialektane og dei to målformene. Wiggen (2007) har i si undersøking av rettskrivingsavvik hjå 734 andre-til-sjetteklassingar frå 1978 funne ut at nynorskelevane skriv fleire grafematiske feil enn

bokmålsrelevane. «... altså slike som kan jamføres formelt med tilsvarende tegn i andre språknormer, f.eks. talemålets eller bokmålets, og dermed komme av innvirkning fra dem» (Wiggen, 2007, s. 127).

Wiggen held fram nokre reglar som er spesielt vanskelege å lære. Éin av dei er bruken av *å/og* (Wiggen, 2007, s. 191). Ein annan rettskrivingsfeil Wiggen trekker fram, og som han meiner er det aller vanskelegaste for norske elevar, er bruken av enkel- og dobbelkonsonant. Wiggen legg til at dersom praktiske årsaker og pedagogiske omsyn skal ligge til grunn, er det kanskje naturleg å endre rettskrivingsreglane for dobbelkonsonant og *å/og* (Wiggen, 2007, s. 188–189).

Skjelbred (2006) peiker også på bruken av infinitivsmarket *å* og konjunksjonen *og* som ein spesiell vanske i det norske språket. Mange blandar desse to i uttale så vel som i skriftsspråket. Skjelbred meiner det er forståeleg at tidlege skrivarar har vanskar med å skilje *å* og *og*. Ho viser også til at dette er ein vanske som er vedvarande, og at fenomenet illustrerer den usikkerheita som er rundt *å/og*, både hjå barn og vaksne. Ho er einig med Wiggen i at bruken av enkel- og dobbelkonsonant er det største avviket i norsk rettskriving hjå tidlege skrivarar. Mens dei fleste lærer seg reglane i løpet av skulegangen, seier ho at mange likevel held fram med å ha vanskar med å skilje mellom enkel- og dobbelkonsonant.

Aud Søyland gjorde, på oppdrag frå Språkrådet, i 2001 ei undersøking om kva punkt i nynorsknorma brukarane har mest vanskar med. Brukarane definerer ho her som skriftmålsbrukarar med nynorsk som hovudmål. Søyland har gått igjennom diverse forskingsresultat og undersøkingar gjort av Trude Hoel, Tormod Stauri, Lars Vassenden og Geir Wiggen. Resultata til Søyland viser mellom anna dette:

- Bokmålsformer vert tekne inn i nynorsk.
- Dei fleste rettskrivingsavvik gjeld konsonantisme, mest grafemutelating, mindre grafemtillegg.
- I vokalismeavvika er det mest ombyte, mindre utelating og tillegg.
- Påverknaden (interferensen) frå talemålet ser ut til å vere mindre enn interferensen frå bokmål, og talemålsinterferens gjeld nokre få ord, til dømes infinitiven *sei* for *seie*.
- Det er meir interferens av talemål der dialektane og bokmålet går i same lei.
- Dei fleste normavvika er i ordklassane substantiv og verb.
- Studentar har vanskar med å gi substantiva rett kjønn i faglege oppgåver.

I tillegg har Aud Søyland funne typiske feil i KAL-materialet² (eksamensvar frå avgangselevar i grunnskulen) frå år 2000, nokre av dei er:

2. KAL: kvalitetssikring av læringsutbyttet i norsk skriftlig.

- Sterke verb vert bøygde som svake verb, og svake verb vert bøygde som sterke.
- Feil i bøyingsmorfemet på substantiv
- Leksemfeil i vokalisme og konsonantisme, både i verb og substantiv
- Feil monoftong og diftong
- Feil bruk av pronomenet *nokon* (Søyland, 2002). (Bruk av *nokon* i fleirtal er ikkje feil lenger etter 2012-rettskrivinga.)

Fretland (2007, 2015) finn i to undersøkingar av studentarbeid ved HiSF at hovudmengda av avvik finst i nokre få kategoriar i bøyning og rettskriving. Bøyning av svake verb representerer 23 % av feila i materialet, medan to store konsonantgrupper står for 19 %. Andre større grupper er enkelt bestemt substantiv, fleirtal av substantiv, samanblanding av sterke og svake verb og monoftong i staden for diftong (ø for *au/øy*, *e* for *ei* osv.). Dei største avvika heng i fleire tilfelle saman med bokmålsinterferens. Men det blir òg avdekt ei grunnleggjande usikkerheit, særleg i konsonantismen, som ikkje kan knytast til bokmålspåverknad. Litt overraskande er det at feil med dobbeltkonsonant ikkje er særleg utbreidde i materialet. Dette er ikkje i samsvar med til dømes Wiggen sine funn (sjå Wiggen, s. 188–189).

Bortsett frå det siste om dobbelkonsonantfeil er det godt samsvar mellom dei ulike funna som er refererte ovanfor. Eit interessant trekk å ta med seg til arbeidet vårt er undersøkinga til Juul og Sigurðsson, som kort fortalt synte at dei islandske elevane var vesentleg betre i rettskriving enn dei danske.

METODE

I Balevik og Kjartansdóttir (2014) er det brukt metodetriangulering for å få større breidde i empirien og for å få eit betre grunnlag for å trekkje valide konklusjonar. Balevik samla inn data frå norske elevar, og Kjartansdóttir samla inn data frå islandske elevar. Vi hadde parallell innsamling av kvalitative og kvantitative data for at ulike metodar kunne supplere kvarandre. For å undersøke temaet rettskriving registrerte vi feil i eit sett elevtekstar. Gjennom systematisk nærlesing og registrering av feil ekserperte vi elevtekstar frå 201 elevar. Dette vart gjort for å få ei forståing i breidda. For å få forståing i djupna intervjuar vi lærarar gjennom semistrukturerte intervju. Intervjutema var mellom anna kva vekt lærarane legg på rettskriving i undervisninga, kva lærarane ser på som det viktigaste i undervisninga, og kva for haldningar lærarane har til læreplanane.

I tillegg valde vi å gjere ei lita, synkron samanlikning av læreplanane i begge landa. Til grunn for denne samanlikninga ligg den reviderte utgåva av fagplanen i

norsk av *Læreplanverket for Kunnskapsløftet* frå 2013 og fagplanen i islandsk frå *Aðalnámsskrá grunnskóla* frå 2013. Vi gjorde ein kort innhaldsanalyse av dei to styringsdokumenta og såg på kva vekt rettskriving får, til dømes om det er eit eige tema. Ut frå inntrykket i innhaldsanalysen valde vi å gjennomføre teljing av ord som syntest relevante i vår samanheng. Det kunne sjå ut til at den norske planen hadde større vekt på makronivået, som sjanger og lese- og skrivehandlingar, medan den islandske hadde meir tyngd på mikronivået. Orda vi valde ut, var: *rettskriving*, *ortografi* og *sjanger* i den norske teljinga, og *réttritun*, *stafsetning* og *bókmenntagreining* i den islandske teljinga. For å sikre oss at ikkje andre liknande omgrep enn bókmenntagreining kan vere brukte i den islandske læreplanen, nær-las vi den. På ein plass fann vi «... val á textagerð, skipan efnispátta, málsnið, mál og stíll». Vi ringde til Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum (same som Språkrådet) og spurde om dette kunne tolkast som bókmenntagrein (å skrive i ulike sjangrar). Svaret vi fekk, var nei. Hovudkriteria for utval var følgjande:

- Intervjuobjekta måtte undervise eller ha undervist nyleg i morsmål i 10. klasse, sidan begge landa har avsluttande obligatorisk skulegang etter tiande årssteget.
- Vi ønskte å ha med skular frå både bynære og rurale strom.
- Vi ønskte også å ha både erfarne og nokså ferske lærarar. (Lærarane vi fekk med til slutt, hadde frå tre til 36 års praksis.) Vi brukte ikkje elevvar ved eigen skule i undersøkinga.

Vi gjorde eit val om å intervjuare fire norsklærarar i Sogn og Fjordane fylke i Noreg og fire islandsklærarar på Island. Eit kriterium for val av skular var at dei nytta nynorsk som hovudform, sidan dette er skulemålet i den delen av landet der vi bur og underviser. Sidan nynorsk er eit mindretalsmål i Noreg, og islandsk ikkje har nokon nasjonal språkleg konkurrent, kan det òg tenkjast at det har noko å seie for resultatane. Vi tok i utgangspunktet kontakt med fire skular i Sogn og Fjordane og fire skular på Island om å få intervjuare lærarar og bruke elevsvar frå 10. klasse. To av dei norske skulane gav negative svar, og vi valde då å intervjuare to lærarar frå kvar av dei to som sa ja, og éin lærar frå kvar skule på Island. Kriteria for by/land og for undervisningserfaring i 10. klasse vart oppfylt. For å ikkje avsløre forskar-spørsmålet direkte i intervjuet, vart det brukt såkalla *traktintervju*. Når ein brukar «... traktformede spørreteknikker som gradvis nærmer seg emnet, vil man til å begynne med holde de spesifikke formålene med undersøkelsen skjult for intervjupersonene, for å få deres spontane oppfatninger om emnet og unngå at man leder dem mot spesifikke svar. I disse tilfellene bør den fulle informasjon gis i en debrifing etter intervjuet» (Kvale & Brinkmann, 2009, s. 89). Alle informantane fekk sjølv sagt den fulle informasjonen etter intervjuet.

RESULTAT

Den mest omfattande delen av studien er granskinga av elevtekstar. Utvalet var 201 elevtekstar frå 10. klasse: tekstar frå to skular i Sogn og Fjordane og frå fire skular på Island. Alle dei norske tekstane var leverte elektronisk, og alle dei islandske tekstane var skrivne for hand. Feila vart kategoriserte etter feiltype, ut frå tidlegare undersøkingar og fyrsteintrykk frå materialet. Kategoriane vart: konsonantisme, enkel og dobbel konsonant, vokalismefeil, bøyning av verb og substantiv, sær- og samanskriving og bruken av stor og liten bokstav. I tillegg kom dei spesielle feila *å/og* og *då/når*, bokmålspåverknad i Noreg og *y/i*-feil eller ypsilonfeil på Island. I skule 4 på Island var det den svakaste delen av elevgruppa som tok del i undersøkinga. Resten av elevane fekk opplæring knytt til overgangen ungdomsskule/vidaregåande. Hovudresultata går fram av denne tabellen:

Tabell 7.1: TILFANG OG RETTSKRIVINGSFEIL I DEI NORSKE ELEVTEKSTANE

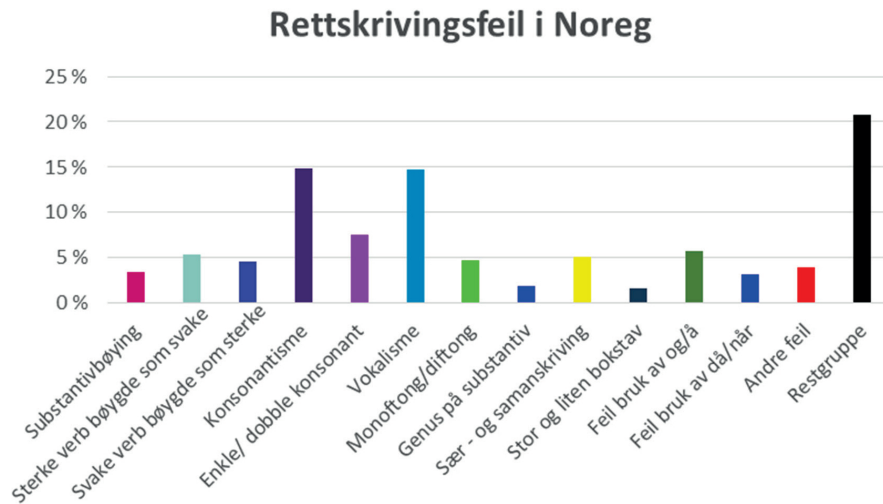
Skule	Sider	Tekstar	Feil	Snitt per side	Snitt per tekst
1	77	24	1237	16,1	51,5
2	134	51	2045	15,3	40,1
Totalt	211	75	3282	15,6	43,8

Tabell 7.2: TILFANG OG RETTSKRIVINGSFEIL I DEI ISLANDSKE ELEVTEKSTANE

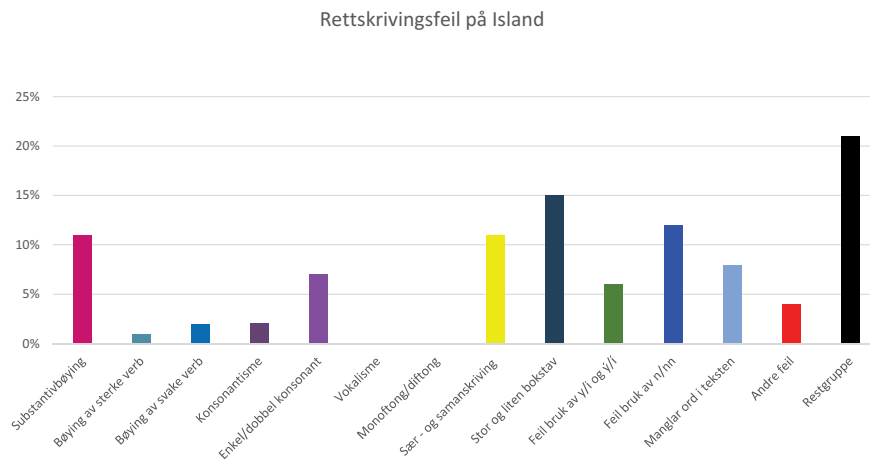
Skule	Sider	Tekstar	Feil	Snitt per side	Snitt per tekst
1	20	31	54	2,7	1,7
2	40,5	63	248	6,1	3,9
3	41,5	21	240	5,8	11,5
4	11	11	134	12,2	12,2
Total	113	126	676	6,0	5,4

Som vi kan sjå, er det stor skilnad på rettskrivingsavvik mellom dei to landa. I Noreg var det eit gjennomsnitt på 15,6 feil per side, og på Island var det eit gjennomsnitt på 6 feil per side. Tala er tydelege, særleg når vi, som nemnt over, veit at for skule 4 på Island var det den svakaste delen av klassen som var med i undersøkinga.

I Noreg var det ingen feilfri tekst og ingen tekst med éin feil, men på Island fann dei 17 feilfrie tekstar og 22 tekstar med éin feil. I Noreg er den største feiltypen innan konsonantisme, 14,9 %. Døme er *fant* for *fann*, *ga* for *gav*, *me* for *med* og *gjøre* for *gjorde*. Veldig tett på er vokalismefeil med 14,8 %. Døme: *for* for *får*, *være* for *vere*, *detta* for *dette*, *sted* for *stad*. Den tredje største feiltypen i Noreg er feil i bruken av enkel og dobbel konsonant, som utgjør 7,5 %. Døme er *vill* for *vil*, *viste* for *visste*.

Figur 7.1: Rettskrivingsfeil i Noreg

Figur 7.2: Rettskrivingsfeil på Island

På Island er den største feiltypen bruken av stor og liten bokstav, som er 14,5 %. Den andre hyppigaste feilen er feil bruk av *n* og *nn*, som er ein spesiell vanske på Island, den feilen utgjer 11,5 % av alle feila. På tredje plass i dei islandske tekstane er substantivbøying 6,1 %. Sær- og samskriving av ord er også ein stor feiltype på Island og utgjer 10,4%, medan same feil i Noreg utgjer 5,1%. Vi skuldar å gjere merksam på at det på Island ikkje finst reglar, men meir hevdbundne normer for sær- og samskriving av ord.

INTERVJUA

Det vart gjort intervju med fire norsklærarar og fire islandsklærarar, med frå tre til 36 års erfaring og mellom 30 og 90 studiepoeng i morsmålsfaget. Kvart intervju tok om lag ein klokke. Vi transkriberte intervjuet ordrett med pausar og liknande i dagane etter intervjuet. Dei norske intervjuet vart transkriberte i fellesskap, der begge lytta til lydfilene og på den måten kunne auka reliabiliteten. Resultatet av dei transkriberte intervjuet var 106 sider. Etter transkribering vart dei 106 sidene lagde inn i ein tabell, med spørsmåla og lærarane sine svar ved kvart spørsmål. For å få betre oversikt over datamaterialet vart det laga samandrag. Dette vart gjort også for å få samanhengande skriftleg tekst ut frå munnlege intervju.

Under intervjuet kom det fram at lærarane har ulike prioriteringar i undervisninga si. Lesing, litteraturhistorie, sjanger er oftast nemnt i dei norske intervjuet, medan rettskriving og grammatikkøvingar i hovudsak er nemnt i samband med skrivedagar. I dei islandske intervjuet kom også forskjellige svar: lesing og leseglede, litteratur (dei islandske sagaene), rettskriving og grammatikk. Tre av dei islandske lærarane prioriterer lesing, mens ein av dei (kennari 1) seier at ho fordelar dette likt på hovudemna i faget. Ho seier vidare at viss ho har seks undervisningstimar i veka i islandsk, bruker ho to av dei til rettskriving og skriving, to til litteratur og to til grammatikk. Ho seier at ho snakkar veldig mykje om rettskriving og språkbruk med elevane. «Dette er det elevane treng i desse datatider», seier ho. I tillegg trekker kennari 2 og kennari 4 fram at dei, i tillegg til å prioritere lesing, legg stor vekt på grammatikk og rettskriving. Det tydelegaste funnet er at dei islandske elevane får vesentleg meir undervisning i rettskriving og formverk enn dei norske. Ei liknande inndeling av undervisningsveka som hjå kennari 1 finst ikkje hjå dei norske lærarane.

På spørsmål om korleis læreplanane påverkar lærarane si undervisning, var alle lærarane med mindre erfaring einige om at dei brukte læreplanen aktivt til å planlegge undervisninga si. Dei eldre lærarane var også einige på dette spørsmålet, men i motsett retning. Kennari 1 på Island uttrykte det slik: «Eg tykkjer læreplanar

ofte er yndlingsoppgåver til dei forskjellige utdanningsministrane», og lærar 1 i Noreg sa: «Eg har aldri likt læreplanar, grunnen til det er at det er ei salig blanding av fine ord som eg ikkje heilt får taket på kva betyr. Så eg har halde meg til læreboka og gjort det på min måte.»

LÆREPLANANE

Vi nærles styringsdokumenta *Læreplanen for Kunnskapsløftet* og *Aðalnámsskrá grunnskóla*, med vekt på kva tema som blir lite eller mykje lagt vekt på. I teljinga etter orda *rettskriving*, *ortografi* og *sjanger* i det norske materialet og dei tilsvarende orda *réttritun*, *stafsetning* og *bókmenntagreining* i det islandske materialet vart det registrert store forskjellar: I fagplanen for LK06 er ordet *rettskriving* ikkje brukt, ordet *ortografi* er brukt to gonger, og *sjanger* er nemnt 14 gonger. I fagplanen i *Aðalnámsskrá grunnskóla* er ordet *réttritun* brukt to gonger, *stafsetning* 17 gonger, og ordet *bókmenntagreining* er ikkje nemnt. Vi kan konkludere med at vi registrerer den same hovudtendensen som vi har sett i dei to andre undersøkingsane, at prioritering av rettskriving er mykje tyngre på Island enn i Noreg.

DRØFTING

Når ein ser resultata i begge landa i samanheng, er det tydelege skilnader. Vi kan for det første slå fast at det i dette materialet er tydeleg færre feil i rettskriving og bøyning hjå dei islandske elevane enn hjå dei norske. Intervjua tyder på at islandske lærarar har vesentleg meir fokus på desse emna i skulen, noko som rettferdiggjør å bruke meir tid av undervisninga på det. Dei norske lærarane seier at undervisning i rettskriving skjer i samband med skrivedagar og tentamenar, medan dei islandske lærarane bruker mykje meir kontinuerleg tid på rettskriving. Dette ser vidare ut til å henge saman med at dei undersøkte emna har ein vesentleg større plass i islandske styringsdokument enn i norske.

Interessant er det å merke seg at eit av kompetansemåla etter 10. klasse i den islandske læreplanen er å ha kunnskap om at rett ortografi er å vise respekt for språket, teksten og lesaren. I tillegg har *Aðalnámsskrá grunnskóla* vurderingskriterium som ein del av læreplanen, der rettskriving er trekt fram på alle karakterar. Dette er fråverande i den norske læreplanen. Det kan sjå ut til at dei to landa har ulike mål med læreplanane sine. Når rettskriving er så sterkt vektlagt ovanfrå på Island, vert det kanskje meir akseptert å bruke tid på dette i skulen. Det er eit av dei sterkast prioriterte områda for lærarane. I Noreg var det sjanger eller no etter kvart skrivehandlingar som er sterkt vektlagt i læreplanen, og då kan skriving av

tekstar i ulike sjangrar vere det lærarane prioriterer mest i undervisninga si. Det kan sjå ut til at verdien av å skrive og bøye språket rett er vurdert som vesentleg større på Island enn i Noreg.

Det vil vere rett å seie at ein på Island har større respekt for rettskriving og for rettskrivingstradisjonen enn i Noreg. Ut frå dette kan ein diskutere om språk som immateriell kulturarv veg tyngre på Island enn i Noreg. Somme vil hevde at vi i Noreg gjennom forsøka på å lage eitt felles skriftspråk bygt på dei to eksisterande språka, har hatt for lite respekt for språktradisjonen og for stor tru på at ein reint språkteknisk kunne smelte språka saman til eitt. Det finst argument for at denne motsetninga botnar i ulikt syn på språktradisjon (i denne samanheng rettskrivings-tradisjon) og såleis kan spegle ulikt syn på språket som del av den immaterielle kulturen. Den norske UNESCO-kommisjonen definerer omgrepet slik:

Språk, utøvende kunst, sosiale skikker, tradisjonelle håndverksferdigheter, ritualer, kunnskap og ferdigheter knyttet til naturen er eksempler på immateriell kulturarv. For mange folkegrupper er den immaterielle arven en kilde til identitet med forankring i historien. Filosofi, verdier og tenkemåter overføres gjennom muntlige tradisjoner, gjennom språk og andre former for ikke-materiell kommunikasjon, og utgjør samfunnslivets fundament.

<http://unesco.no/kultur/immateriellkulturarv/>

Mot dette vil andre kunne innvende at den immaterielle kulturarven først og fremst er knytt til den munnlege språkbruken, dialektane, stadnamna osv., og at det skriftleggjorde språket ikkje så tydeleg er del av denne arven (the intangible cultural heritage, som er UNESCO sitt grunnomgrep).

KVA FORTEL FUNNA, OG KVA FORTEL DEI IKKJE?

For det første: Vi kan ikkje konkludere med at funna i utvalet av elevtekstar i to norske og fire islandske skular viser sanninga for landa samla. Som Myklebust peikar på i eit anna kapittel i antologien (Myklebust og Fretland, 2017, s. 151), er den statistiske tilnærminga her den ein brukar når ein vil undersøke område der vi ikkje har nok kunnskap til å prøva ut ein hypotese, men vil prøve å danne oss eit første inntrykk av eit tema (eit bilde på verda) ved å undersøke eit datasett. Spesielt på nye område der ein har lite eller ingen kunnskap, kan det vere naturleg å bruke ei slik tilnærming, for å skaffe betre grunnlag for ein eventuell hypotese. Det er tilfelle i vår samanheng. Det er, så vidt vi har funne ut, ikkje gjort konkrete

undersøkingar av korleis forholdet mellom rettskriving i Island og Noreg er. Vi har likevel klare oppfatningar ut frå skulebakgrunnen i begge land at rettskriving blir vektlagt ulikt. Det var ikkje nok til å fastsette ein presis hypotese, men ei hjelp til å utvikle relevante forskarspørsmål og ein spørjemanual som seinare kan gje støtte til å utvikle ein hypotese som kan prøvast på eit stort utval elevar og tekstar. Vi tek i det vidare opp fire punkt som synest relevante for å vurdere relevansen av funna vi har gjort:

1. Metodetriangulering bidreg etter vårt syn til å styrke ei hovudretning i materialet. Både analysen av elevtekstane, samandraget av lærarintervjua og den vesle analysen av læreplanar dreg i same retning. Det bidreg til iallfall omrisset av eit 'bilde på verda' (Myklebust og Fretland, 2017, s. 151) når det gjeld forskjellane i synet på og behandlinga av rettskriving som emne i skulen, i Noreg og på Island.
2. Talet på tekstar og delvis tilfeldig utval dreg ned validiteten i funna, både når det gjeld talet på feil og inndeling i feiltypar. Det same gjer det faktumet at islandske tekstsider er handskrivne, medan dei norske er skrivne på data. På den andre sida kunne ein tenke seg at det hadde vore endå fleire feil i det norske materialet om dei ikkje hadde hatt tilgang på ordretteprogram, som islendingane ikkje har hatt. Elles konstaterer vi at feiltypene i nynorsk korresponderer godt med andre undersøkingar som er nemnde før i artikkelen.
3. Eit interessant spørsmål er om det kan verke inn på resultata at dei to språka har ulik status. Islandsk er einerådande nasjonalspråk i Island, medan nynorsk er eit likestilt mindretalsmål i Noreg, der bokmålet dominerer på mange samfunnsområde. Nynorsk er ikkje i praksis eit komplett, samfunnsberande språk i Noreg. Det kunne gje grobotn for ein hypotese om at det ville vere mindre forskjell dersom ein bytte ut elevtekstar på nynorsk med bokmålstekstar. På den andre sida viser undersøkinga til Juul & Sigurðsson (2004) endå større skilnader mellom danske og islandske elevar enn dei vi finn i denne undersøkinga.
4. Ei mogleg forklaring på tendensen i funna kan vere den ulike normeringshistoria til dei to landa. Normeringa av islandsk er prega av hundretals år med stabilitet og ro, medan det i Noreg har vore mange rettskrivingsendringar. Somme vil truleg hevde at det språklege mangfaldet i Noreg, med to skriftspråk og utbreidd bruk av dialektar, vil auke usikkerheita når elevane skal formulere skriftspråket sitt. Men nyare forskning (Langfeldt, 2015) tydeleggjer også verdien av fleirspråkleg påverknad, sjølv om temaet her er meir allmenne effektar av tospråklegheit, ikkje rettskriving spesielt.

KONKLUSJON

Ein kan slå fast at det ikkje ut frå materialet kan trekkjast bastante konklusjonar om og i tilfelle kvifor islandske elevar skriv så mykje rettare enn norske. Vi har likevel peikt på nokre klare hovudtendensar i det materialet som her er analysert, som eit steg på vegen til meir kunnskap. I så måte vil det etter undersøkinga vår ligge til rette for eit større forskingsprosjekt med utgangspunkt i følgjande hypotese:

Islandske elevar skriv signifikant færre feil i rettskriving og bøying enn norske elevar gjer. Feiltypeane er også vesentleg ulike i dei to landa. Grunnlaget for hypotesen måtte også innehalda spørsmålet om det er ein mogleg forskjell på nynorsk- og bokmålelevar når det gjeld rettskriving.

Og uavhengig av resultatata frå ei slik undersøking trengst det etterpå meir forskning for å forklare årsakene til desse resultatata.

LITTERATUR

- Balevik, I. og Kjartansdóttir, G. (2014). «... same feila gong på gong!»: Rettskrivingsavvik i Noreg og på Island. Masteroppgåve HiSF/UiB haust 2014 <http://bora.uib.no/bitstream/handle/1956/9281/127896620.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- Fretland, J.O. (2007). Du skriv feil, lærar. I A. Steinsvik Nordal (red.) *Betre nynorskundervisning*. Skrifter frå nasjonalt senter for nynorsk i opplæringa nr. 2 (s. 71–81). Nasjonalt senter for nynorsk i opplæringa.
- Fretland, J.O. (2015). Vi analyserer økningen i isokvanter: Ein analyse av nynorskfeil i studentarbeid. I: Eiksund, H. og Fretland, J.O. (red.) *Nye røyster i nynorskforskninga*. Oslo: Samlaget.
- Juul, H. og Sigurðsson, B. (2004). Ortografien som handicap? Stavetilegnelse i Rødovre og Reykjavík. *Nys–Nydanske Sprogstudier* 32. *Sprogtilegnelse 2004*, s. 67–88.
- Kultur og kyrkjedepartementet. (u.d.). Mål og meining Ein heilskapleg norsk språkpolitikk, kortversjon av St.meld. nr. 35 (2007–2008). Kultur- og kyrkjedepartementet.
- Kvale, S., & Brinkmann, S. (2009). *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag A/S.
- Langfeldt, G. (red.) (2015). *Skolens kvalitet skapes lokalt: Presentasjon av funn fra forskningsprosjektet «Lærende regioner»*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Mennta- og menningarmálaráðuneyti (2013). *Aðalnámsskrá Grunnskóla*. Reykjavík: Mennta- og menningarmálaráðuneyti.
- Menntamálaráðuneytið. (2008). [islenskan.is](http://www.islenskan.is). Henta juli 2014 frá Íslenska til alls: Tillögur Íslenskrar málnefndar að íslenskri málstefnu <http://www.islenskan.is>.
- Myklebust, T. og Fretland, J.O. 2017 *Ein statistikkdiskusjon med utgangspunkt i normalavvik i studenttekstar. Fjordantologien 2017*.
- Óskarsson, V. r. (2001). *Alfræði íslenskrar tungu, ein multimedia leksikon på CD. Íslensk mál-saga*. Reykjavík, Ísland: Námsgagnastofnun og Lýðveldissjóður.

- Søyland, A. (2002, 11.1). Språkrådet. Henta 5. mai, 2014 frå Typar feil i nynorsk: www.sprakrad.no/upload/nyno02aso.doc.
- Sigurðsson, B., & Þórðarson, S. (1989). Hvernig geta börn lært stafsetningu? Íslenskt mál og allmenn málfræði, s. 7–22.
- Skjølbred, D. (2006). *Elevens tekst*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag AS.
- Tønnessen, R. (2009). Kva kan vi gjera med ulempene som følgjer valfridomen? I H. Omdal & R. Røstad: *Språknormering – i tide og utide* (s. 241–253). Oslo: Novus Forlag.
- Torp, A., & Vikør, L.S. (2003). *Hovuddrag i norsk språkhistorie*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- UNESCO Norge (2017), henta 17.2.2017 frå <http://unesco.no/kultur/immateriellkulturarv>
- Utdanningsdirektoratet. (1. august 2013). Læreplan i norsk. Henta frå Kunnskapsløftet: <http://www.udir.no/kl06/NOR1-05/>.
- Utdanningsdirektoratet. (2014). [udir.no](http://www.udir.no). Henta 1. september 2014 frå eksamensveiledninger for grunnskolen.
- Vikør, L.S. (2013, mars 27). Språk i Norge. Henta 6. september 2013 frå Store norske leksikon: http://snl.no/språk_i_Norge.
- Vikør, L.S. (1988, 2007). *Språkplanlegging* (3. utg.). Oslo: Novus Forlag.
- Wiggen, G. (2007). Norsk rettskriving: Hva er vanskelig for elevene, og hvilke regler bør kunne revurderes på grunnlag av praktisk-pedagogiske erfaringer? (1996). I E.H. Jahr, & P. Trudgill: *Norm og variasjon – utvalgte språkstudier 1974–2005. Festskrift til Geirr Wiggen på 60-årsdagen 13. april 2007* (s. 178–194). Oslo: Novus Forlag.
- Wiggen, G. (2007). Språksosiologiske aspekt ved rettskrivingsavvik hos norske barne-skoleelever (1990). I E.H. Jahr, & P. Trudgill, *Norm og variasjon – utvalgte språkstudier 1974–2005. Festskrift til Geirr Wiggen på 60-årsdagen 13. april 2007* (s. 124–149). Oslo: Novus Forlag.

Kapittel 8

Ein statistikkdiskusjon med utgangspunkt i normavvik i studenttekstar

TERJE MYKLEBUST OG JAN OLAV FRETLAND

SAMANDRAG Vi diskuterer nokre grunnleggande tilnærmingar til eit datasett om normavvik («rettskrivingsfeil») i studenttekstar. Vi innfører modellar for å analysere tekstane, og vi ser på kva for type spørsmål datasettet kan svare på og kva det ikkje kan svare på. Då er det viktig å klargjere føresetnadane. Vi diskuterer òg forskjellen mellom å analysere eit datasett med tanke på å «bevise» samanhengar statistisk, og det å bruke datasettet for å fremje hypotesar. Statistiske metodar kan brukast i begge tilfella. Analysane her kan sjåast på som ei vurdering av kvaliteten i datasettet for ytterlegare analysar.

NØKKELORD utforskande statistikk, normavvik i nynorsktekstar, modellar for teljedata

ABSTRACT We have a dataset about misspellings in Norwegian texts written by students. We introduce statistical models to analyze the dataset, and we discuss what questions can possibly be answered by the dataset. Moreover, we clearly point out the assumptions necessary for drawing conclusions. We also discuss different approaches to a dataset, like exploratory and confirmatory approaches. The analysis in this paper can be viewed as an evaluation of the quality of the data for further analysis.

INNLEIING

Kunnskap og metodar for kunnskapsutvikling er ein del av vår immaterielle kapital. Statistiske metodar og statistiske vurderingar høyrer til blant slike metodar etter som dei er viktige for å erverve ny kunnskap frå data. Denne artikkelen tar utgangspunkt i eit datasett med talet på rettskrivings- og bøyingsavvik i tekstar på

nynorsk skrivne av studentar frå fire ulike studium ved Høgskulen i Sogn og Fjordane. Registreringsarbeidet er gjort av Jan Olav Fretland og er grunnlaget for Fretland (2007, 2015). Formålet med artikkelen er likevel ikkje å finne ny kunnskap om avvik i nynorsktekstar. Vi går derimot inn på nokre grunnleggande spørsmål som vi møter i mange datasett, og vi diskuterer ulike tilnærmingar til eit datasett generelt og til dette settet spesielt. Datasettet er eit godt utgangspunkt for å diskutere ein ikkje heilt uvanleg situasjon, nemleg ein situasjon der vi står overfor data utan at vi har vel formulerte spørsmål som vi ønskjer å svare på.

Eit av hovudpoenga i artikkelen er å diskutere korleis ein kan modellere telje-data som her er førekomstane av normfeil i nynorsktekstar. Dette er vurderingar som statistikkpakkane ikkje gjer for oss, og kanskje nettopp derfor vert dette viktige grunnlagsarbeidet ofte oversett. Ved hjelp av dei statistiske modellane ser vi på kva spørsmål datasettet kan svare på, og kanskje spesielt kva spørsmål det ikkje kan svare på. Vi peikar blant anna på nokre typiske slutningar som datasettet inviterer til, men som det ikkje nødvendigvis er grunnlag for. I alle fall ønskjer vi å synleggjere nødvendige føresetnader for eventuelle konklusjonar. Indirekte er vi inne på forsøksdesign, det vil seie korleis data må samlast inn for å svare på bestemte spørsmål.

Vi forsøker også å vurdere kor mykje informasjon det er i datasettet. Som forskarar må vi vere opne for at ikkje alle datasett inneheld så mykje interessant informasjon som ein skulle ønskje. Det viktigaste er trass alt at vi ikkje forsøker å trekke meir ut av eit datasett enn det er grunnlag for. Blant anna kan det vise seg at mykje av det vi ser i datasettet, viser seg å vere innanfor heilt naturlege variasjonar. Eit sentralt spørsmålet i denne samanhengen, er om det er forskjell på feilmengda i tekstane. Og sidan vi har ulike grupper, bør vi i første omgang undersøkje kvar gruppe for seg. Oppfølgingsspørsmålet, som også er inspirert av Fretland (2015), er om det er forskjell mellom gruppene. Her peikar vi også på spørsmål som ein ikkje bør stille i eit datasett.

Vi føreset at lesaren har ein viss kjennskap til nokre grunnleggande sentrale omgrep i statistikk som til dømes forventning, varians, signifikans og p-verdi.

OM DATASETTET

Datasettet består av talet på normavvik i studenttekstar. Feiltypene er delt inn i atten ulike kategoriar. Det er høvesvis 44, 43, 25 og 13 tekstar skrivne av studentar i makroøkonomi, mikroøkonomi, pedagogikk og førskulelærarutdanninga ved Høgskulen i Sogn og Fjordane. Det er éin tekst per person. Registreringa er bygd på dei om lag fire første sidene med normal handskrift i kvar tekst, slik at vi går

ut frå at tekstane er omtrent like lange. Feilkategoriane er merkte som i figur 8.1. Grovt sett står bokstaven A for allmenn ordlegging, B for bøyingsfeil, C for feil med konsonantisme og D for morfemfeil. Desse er så delt inn i fleire underkategoriar:

A4 Enkelt bestemt substantiv: Eg viser til ditt brev for ...brevet ditt

B1.1 Feil med hankjønn/hokjønn fleirtal: priser for prisar, skatter/skattar

B1.2 Inkjekjønn fleirtal: møter for møte

B3 Presens/preteritum av verb: auker for aukar, styrka for styrkte

C3 Feil i vokalisme:

C3.1 a/e: dømme uten for utan, C3.2 a/o: holda/halda, C3.3 e/i: virke/verke, men og posetivt

C3.4 e/æ: væra for vera, C3.5 o/å: åpen/open, C3.6 o/u/ø: bud for bod osv.

C3.7 e/ei, ø/au: øke for auke, lede for leie osv.

C4 Feil i konsonantisme:

C4.1 g/k/0: lege for lækje, valg/val, C4.2 m/v: jamn/jevn, C4.3 d/t: bedre for betre, sedlar

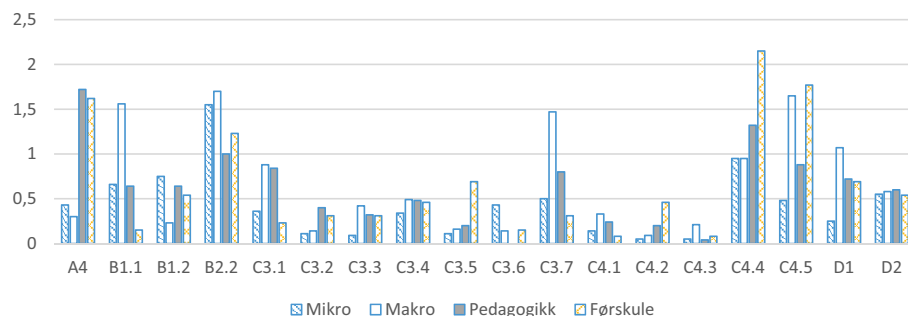
C4.4 enkel/dobbel konsonant: greit, tall

C4.5 +/- konsonant (seldt for selt, brendt/brent, viktig/viktig)

D1 Feil kjønn på verbalsubstantiv på -heit og -ing: innstillingen for innstillinga

D2 Andre feil med kjønn på substantiv: ein form for ei form

Her ser vi først og fremst på datasettet i seg sjølv, og vi refererer derfor berre til Fretland, (2015, s. 180–81) for ei nærare forklaring på desse kategoriane.

Figur 8.1: Stolpane viser gjennomsnittleg tal feil per tekst i dei ulike kategoriane for kvar av dei fire gruppene. Den gjennomsnittlege totale feilmengda per tekst er 7,80, 12,37, 11,04 og 11,77 i høvesvis mikro, makro, pedagogikk og førskule.

TRE ULIKE TILNÆRMINGAR TIL EIT DATASETT

Det er grovt sett tre ulike måtar å nærme seg eit datasett på. Nokon gonger er vi interesserte i datasettet i seg sjølv. Vi ser på det som eit komplett bilde av det vi ønskjer å studere, og vi er ikkje interessert i å trekke slutningar som gjeld utover det konkrete datasettet. Om vi til dømes har statistikk over nedbørsmengda på ein bestemt stad i Noreg det siste året, kan det vere interessant å beskrive nedbørsmengda slik ho faktisk var gjennom dette året. Det kan gjerast med tabellar, diagram og ymse mål som gjennomsnitt og standardavvik, men omgrep som signifikans gir inga meining. Vi er då ikkje interesserte i å seie noko om nedbørsmengda utover det vi har observert. Denne tilnærminga kjem vi ikkje nærare inn på i denne artikkelen.

I vitenskaplege tilnærmingar ønskjer vi typisk å trekke generelle slutningar som gjeld utover det konkrete datasettet. Då er vi eigentleg ikkje interesserte i datasettet i seg sjølv. Nedbørsstatistikken siste år er då berre interessant i den grad han kan fortelje noko om korleis vi til dømes kan forvente at nedbørsmengde på denne staden er i framtida, eventuelt korleis ho har vore i tidlegare år. I slike situasjonar er vi typisk interesserte i å estimere ymse storleikar og å teste hypotesar, og såkalla signifikante slutningar står sentralt. Det stiller strenge krav både til datainnsamling og analysemetodar.

Den tredje tilnærminga vert ofte omtala som ei utforskande tilnærming. Då er vi eigentleg interesserte i å finne ut noko om noko ved hjelp av data. Vi ønskjer å finne ut noko som gjeld utover det konkrete datasettet, men vi veit ikkje heilt kva vi ser etter. Derimot håpar vi at datasettet skal avsløre eit eller anna om verkelegheita som vi kanskje ikkje hadde tenkt på i utgangspunktet. Også i slike situasjonar kan vi bruke statistiske metodar, men vi kan då ikkje hevde å ha signifikante bevis sjølv om vi får låge p-verdiar.

KVA MÅ TIL FOR Å TREKKE SIGNIFIKANTE SLUTNINGAR?

Den andre tilnærmingsmåten til eit datasett, som vi nemnde i førre avsnitt, dreiar seg om å trekke generelle slutningar som gjeld utover datasettet sjølv. Då står såkalla signifikante slutningar sentralt. Når vi skal trekke signifikante slutningar frå data, må vi ha klart for oss kva spørsmål datasettet skal svare på. Dette kan kanskje synast opplagt, men det er likevel ikkje heilt uvanleg at data vert samla inn utan ei klar formeining om kva spørsmål dei skal svare på. Likevel vert resultatane gjerne presenterte som signifikante. I vår konkrete situasjon kan ein tenkje at datasettet skal fortelje noko om førekomen av ortografiske feil. Men i utgangspunktet er det ei altfor uklar problemstilling om ein vil trekke såkalla signifikante slutningar. Kanskje er ein interessert i om det er samanhengar mellom feiltypane. Er det til

dømes slik at dei som gjer mange feil i ein kategori, også gjer mange andre feil? Men heller ikkje dette er eit særleg presist utgangspunkt for å trekkje signifikante slutningar. Derimot kan vi spørje om det er samanheng mellom talet på feil til dømes i den første kategorien og talet på feil i den andre kategorien. Eller vi kan spørje om alle feiltypar er like hyppige. Om dette er interessante spørsmål, er sjølv sagt eit anna spørsmål. Poenget er at hypotesen må vere formulert svært presist om vi skal kunne trekkje signifikante slutningar. Hypotesen bør faktisk vere formulert før ein startar datainnsamlinga. Det er viktig at forsøket og datainnsamlinga vert designa med tanke på å svare på den eller dei heilt konkrete hypotesane vi har.

I undersøkingar av denne typen er vi typisk interesserte i å finne ut noko allmenngyldig. Vi vil finne ut noko som ikkje berre gjeld for dette konkrete datasettet, men som er gyldig for ein større populasjon. Poenget med forsøket kunne til dømes vere å finne ut noko om frekvensane til desse feiltypane, eventuelt å finne ut noko om samanhengane mellom dei. Og vi håper rimelegvis at det vi ser i dette datasettet, seier oss noko om feilmønster som er gyldige utover desse konkrete tekstane og desse konkrete personane.

Gyldigheita av generaliseringar utover vårt konkrete datasett er blant anna avhengig av kor representative personane er for den populasjonen vi ønskjer å seie noko om. I tillegg er det eit spørsmål om kor representative tekstane er. Om vi kan trekke generelle slutningar utover dei konkrete tekstane, er i tillegg avhengig av kor mange personar og tekstar vi har, i tillegg er lengda på tekstane viktig. Kor vidt utvalet er for lite eller ikkje, kan statistiske metodar gi oss informasjon om. Det vil seie at dei statistiske metodane kan fortelje oss noko om kor sikre konklusjonane våre er med det utvalet vi har, gitt at utvalet er eit tilfeldig (representativt) utval av populasjonen. Statistiske metodar kan også hjelpe oss med å plukke ut representative utval.

Når det gjeld representativitet, er det langt i frå alltid at vi har høve til å plukke ut observasjonane slik vi skulle ønskje. Vi må ofte ta det datasettet som er tilgjengeleg. Nokon gonger har vi til dømes berre ein skuleklasse til rådighet. I slike tilfelle er kanskje ikkje resultata representative for heile landet. Men om forsøket er gjort ordentleg, er resultata kanskje representative for klassen og kanskje litt utover klassen, og i mange tilfelle kan slike resultat tene som gode hypotesar for stoda i landet generelt. Desse hypotesane kan så testast ved eit seinare høve.

Dei nemnde problemstillingane er reelle nok, men nokon gonger kan vi oppleve at dei vert blanda saman med uklare og direkte feiltolkingar av datasettet. Det hender at det vert trekt konklusjonar frå datasettet som ikkje ein gong er gyldige for den populasjonen datasettet er representativt for. Ofte ser ein at artiklar vert avslutta med ein setning om at ein ikkje kan garantere at gruppa er representativ, og at det er for få data til å konkludere noko sikkert. Slike kommentarar kan ofte

skyggje for andre alvorlege feiltolkingar og uheldige datainnsamlingar. Det hender nemleg at det vert trekt konklusjonar som ikkje ein gong er gyldige for det aktuelle utvalet. Dessutan kan det faktisk vere lett for å omtale utvalet som noko anna enn det det faktisk er. I vårt datasett er det til dømes lett for å sette likskapsteikn mellom tekstane og tekstforfattarane, men vi er ikkje ein gong garanterte at den konkrete teksten er representativ for forfattaren.

I dette arbeidet tar vi som utgangspunkt at personane og tekstane er representative for den gruppa og dei tekstane dei måtte vere representative for, noko anna er trass alt nesten meningslaust. Vi vil med andre ord ikkje diskutere representativiteten i datasettet. Vi må likevel passe på at vi har grunnlag for dei konklusjonane vi trekkjer om desse tekstane og denne gruppa.

Å UTFORSKE EIT DATASETT?

Det er ikkje alltid at ein har konkrete hypotesar som ein ønskjer å teste. Nokon gonger vil vi berre forsøkje å danne oss eit bilde av verda ved å undersøkje data. Vi er no altså komen til den tredje tilnærmingmåten som er nemnt i avsnittet «Tre ulike tilnærmingar til eit datasett». Spesielt på nye område der ein har lite eller ingen kunnskap, kan det vere naturleg å forsøke å danne seg eit bilde av stoda ved å utforske eit datasett. Det er sjølv sagt legitimt, men då er vi i ein heilt annan situasjon enn når vi skal teste hypotesar. I ei utforskande tilnærming er det ikkje snakk om å påvise noko, men det er snakk om å sjå etter moglege samanhengar. Utkomet av analysen er då i beste fall ein eller fleire hypotesar om det aktuelle temaet. Desse hypotesane må så testast på eit seinare tidspunkt, om dei skal få status som noko anna enn hypotesar. I slike situasjonar seier vi gjerne at vi utforskar datasettet. Statistiske metodar kan brukast også i slike utforskingar, men konklusjonane har altså ein annan status. Sjølv om vi observerer små p -verdiar, kan vi likevel ikkje hevde at vi har signifikante resultat. I ei utforskande tilnærming er små p -verdiar berre ein indikasjon på at vi kanskje har ein god hypotese. Sjå også (Tukey, 1977; Tukey, 1980).

Det ligg ikkje føre teoriar med hypotesar som vi ønskjer å teste. Det er med andre ord ei utforskande tilnærming vi har grunnlag for å gjere i dette datasettet.

EIN MODELL FOR TALET PÅ NORMFEIL I EIN TEKST

Datasettet har talet på feil i 18 ulike feilkategoriar, nummererte frå 1 til 18. La k stå for kategorinummeret, det vil seie at k er eit heil tal blant tala 1, ..., 18. Talet på feil i kategori nummer k kallar vi for Y_k .

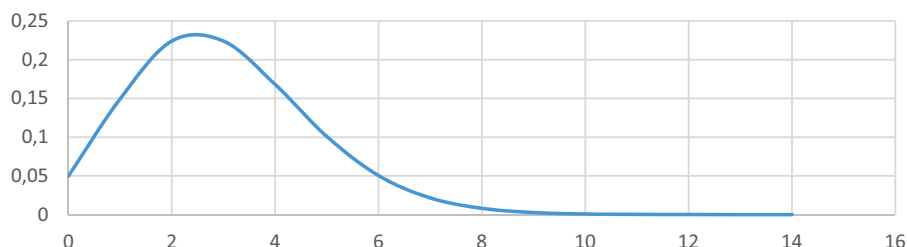
Vi kan tenkje på skriving som ei følgje med ord. For kvart nytt ord som vert skrive, er det ein viss sjanse for at det er feil av kategori k . Ein slik prosess vert ofte modellert med ein såkalla Poisson-prosess. I denne prosessen tel vi førekomstar i kategori k . Vi lar Y_k stå for antal førekomstar i kategori k , og vi seier då at Y_k er Poisson-fordelt. Dei ulike feila opptrer med ulik intensitet. Svært forenkla er intensiteten talet på førekomstar i kategorien, men på grunn av ymse slumpetreff varierer dette talet frå tekst til tekst så vel som i ulike deler av ein tekst. Vi kan sjå på intensiteten som gjennomsnittleg tal feil når vi har mange slike tekstar. Han seier altså ikkje nøyaktig kor mange feil den enkelte har gjort. Meir formelt er intensiteten ein teoretisk verdi (parameter) som bestemmer Poisson-fordelinga, jamfør figur 8.2.

Intensiteten til feilkategori k skriv vi som λ_k (den greske bokstaven lambda). Dess større intensiteten λ_k er, dess større sjanse er det for å få ein feil i kategorien k . I ei Poisson-fordeling er det slik at forventninga til Y_k er lik intensiteten, det vil seie at

$$E(Y_k) = \lambda_k,$$

og variansen er også lik intensiteten

$$\text{Var}(Y_k) = \lambda_k.$$

Figur 8.2: Poisson-fordeling med intensitet 3. Kurva antyder at det er rimeleg stor sjanse for å finne alt frå null til seks feil i ein kategori med feilintensitet 3.

Når vi kjenner intensiteten, kjenner vi også Poisson-fordelinga. Men i vår situasjon kjenner vi ikkje intensiteten, vi veit med andre ord ikkje kor mange feil vi kan forvente å finne i kategori k . Spørsmålet er om vi kan estimere intensiteten ved hjelp av datasettet vårt. Faktisk er det slik at antal førekomstar som vi finn i kategorien, er det beste estimatet vi kan finne for intensiteten λ_k . Merk at vi her brukar intensiteten som intensitet per fire sider tekst. Det fungerer her, sidan alle tekstane er fire sider lange. Dersom tekstane hadde hatt ulik lengde, ville det vere naturleg å snakka om intensitet per ord, eventuelt per side.

KAN VI TREKKJE SLUTNINGAR OM FEILSJANSANE TIL INDIVIDUA UT FRÅ DETTE DATASETTET?

Datasettet gir oss talet på førekomstar i dei ulike kategoriane. Men at to tekstar har ulike feilintensitetar i ein kategori, skuldast ikkje nødvendigvis at forfattarane er ulike (med omsyn til feilsjanse), det kan like gjerne skuldast at tekstane er ulike. For at vi skal få feil i ein kategori som har å gjere med bøyning av substantiv, må vi nødvendigvis ha å gjere med eit substantiv, i tillegg må forfattaren bøye substantivet feil, først då har vi ein førekomst i denne kategorien.

Vi må altså skilje mellom at vi finn ein feil i ein kategori, og det at feilkategorien faktisk kan opptre i den aktuelle sekvensen av teksten. Om vi litt forenkla ser på kvart ord i teksten, så kan ikkje alle ord ha feil i alle mulege kategoriar, i det minste har dei truleg ulik tilbøyelegheit for å ha feil i dei ulike kategoriane. Om vi ser på eit ord i teksten, så kan vi litt forenkla tenkje oss tre mulegheiter for kategori k : 1) Ordet er feil av kategori k , 2) ordet er rett, men det kunne potensielt hatt ein feil av kategori k , og 3) ordet kan ikkje ha denne typen feil. På tilsvarende måte som vi lar Y_k telje talet på feil i kategori k , lar vi X_k telje talet på mulege feil i kategori k . Då kan vi modellere X_k med ei Poisson-fordeling med intensitet μ_k . Det vil seie at

$$E(X_k) = \mu_k \text{ og } \text{Var}(X_k) = \mu_k.$$

Her står E for expectation, altså forventning, og Var står for varians. Vi kan tenke at kvar gong det kjem eit ord som potensielt kan hamne i kategori k , så er det ein viss sjanse for at det faktisk har ein slik type feil. Denne sjansen kan vi kalle feilsannsynet, som vi skriv p_k . Vi lar, som nemnt, Y_k vere antal feil i kategori k . Samanhengen mellom feilintensiteten λ_k (tilhøyrande Y_k) og feilintensiteten μ_k er då

$$\lambda_k = p_k \mu_k.$$

Faktisk kan det visast at om X_k er Poisson-fordelt med intensitet μ_k og vi har feilsannsynet p_k , så er Y_k Poisson-fordelt (slik vi har føresett ovanfor) med intensitet $\lambda_k = p_k \mu_k$. Følgjande døme kan klargjere forholdet mellom variablane X_k og Y_k .

Døme 1

Vi har følgjande tekst: «Vi slår saman dei to kategoriane vi registrerte og rekner deretter ut middelveien.» Her er det tre verb og derfor berre tre mulege verbbøyingfeil, B2.2, altså er X_3 observert til 3, medan det berre er gjort éin slik type feil, altså er Y_3 observert til å vere 1.

Variabelen X_k er nok litt idealisert. Blant anna vil det i mange høve vere uklart og diskutabelt kva verdi denne variabelen eigentleg har i ein tekst. Men det har ikkje nødvendigvis stor innverknad i denne samanhengen. Det viktigaste er at vi er merksame på at talet på feil i ein kategori kan vere tekstavhengig, og vi treng ein modell som tar omsyn til det. For ei ytterlegare modellvurdering sjå til dømes (Church & Gale, 1995; Katz, 1996).

For å unngå omstendelege setningar vil vi i det etterfølgjande litt upresist seie at kategorien opptre i teksten. Med det meiner vi at vi har eit ord eller sekvens av teksten der vi potensielt kan finne denne feiltypen.

Vi er vel blant anna interesserte i å finne ut noko om frekvensane til dei ulike feiltypeane, og om det er samanhengar mellom dei ulike feilkategoriane. Med andre ord er vi interesserte i feilraten til kategori k , det vil seie p_k , og vi er interesserte i om det er samanhengar mellom feilratane i dei ulike kategoriane. Vi er derimot ikkje interesserte i kor ofte kategorien opptre i teksten. I utgangspunktet er vi altså ikkje interesserte i å seie noko om intensiteten μ_k . Spørsmålet er om datasettet kan fortelje oss noko om sannsynet for å gjere feil i dei ulike kategoriane, altså om vi kan seie noko om p_k .

Dessverre er det slik at vårt datasett ikkje gir grunnlag for å seie noko om feilratane, altså om sjansane p_k til forfattaren. Bortsett frå at vi sjølv sagt kan konkludere med at sjansen ikkje er null dersom kategorien inneheld minst ein feil. Vi kan nemleg ikkje vite om høg feilintensitet, λ_k , i kategori k skuldast at kategorien har høg intensitet μ_k , eller om det skuldast at feilsannsynet p_k er stort. Det hjelper ikkje om vi får aldri så mange og lange tekstar, eller om vi undersøker tekstane til aldri så mange personar. Datasettet kan ikkje svare på dette spørsmålet. Undersøkinga har med andre ord ikkje eit design som gjer at vi kan seie noko om sjansane for å gjere feil i ein kategori. Denne påstanden byggjer riktig nok på modellane som vi legg til grunn, og at vi ikkje gjer ytterlegare føresetjingar om kategoriintensitetane μ_k . Kva type føresetjingar det her eventuelt er snakk om, kjem vi tilbake til i neste avsnitt.

ER DET SKILNADAR INNANFOR KVAR AV GRUPPENE?

Det er rimeleg å spørje om det er forskjell på individa innanfor gruppene. Nok ein gong er det altså feilratane til personane vi er interesserte i, og ikkje intensitetane til dei ulike feilkategoriane. Kan datasettet svare på slike spørsmål? Viss vi er villege til å gjere visse føresetjingar, er svaret i prinsippet ja, viss ikkje er svaret nei.

La oss sjå på om det er forskjell mellom personane innanfor kvar gruppe i kategori nummer k . Vi kan føresetje at kategoriintensiteten μ_{ik} til tekst i og kategori k er lik for alle tekstane innanfor gruppa. Det vil seie at intensitetane er like i alle

tekstane innanfor gruppa. Vi føreset altså at intensiteten er personuavhengig og tekstuavhengig. Vi kan kalle denne felles intensiteten for μ_k . Altså føreset vi at

$$\mu_{1k} = \mu_{2k} = \dots = \mu_{nk} = \mu_k.$$

Det betyr at tekst nummer i har feilintensiteten

$$\lambda_{ik} = p_{ik}\mu_k,$$

der p_{ik} er sannsynet for at person i gjer feil gitt at ordet er i kategori k .

Realismen i denne føresetnaden kan vi ikkje seie noko om ut frå datasettet. Poenget er at om vi skal seie noko om feilratane til desse personane ut frå tekstane, så må vi legge denne eller liknande føresetnadar til grunn. Med andre ord kan vi vel seie at datasettet ikkje er optimalt for å seie noko om feilratane p_{ik} til dei ulike personane $i = 1, \dots, n$. I denne artikkelen peikar vi berre på kva føresetnadar som må gjerast for å teste det vi ønskjer å teste. Vi forsøker ikkje å gjere vurderingar utover det som datasettet gir grunnlag for. Men utan ytterlegare kunnskapar om tekstar må vi nok dessverre seie at føresetnaden høyrer til i gruppa av litt tvilsame føresetnadar. Der- som føresetnadane er urealistiske, er det desto viktigare at dei kjem fram i lyset. Dessverre ser ein ofte at føresetnadane ikkje vert klargjorde, dermed får ein gjerne eit inntrykk av at konklusjonane er sterkare enn det er grunnlag for.

Merk likevel at å føresetje at alle har den same kategoriintensiteten μ_k , ikkje betyr at vi føreset at alle tekstane har like mange ord i denne kategorien. Vi føreset berre at denne kategorien har den same Poisson-fordeling i alle tekstane. Følgjande analogi kan vere klargjerande. Vi føreset at kvar gong vi kastar ein mynt, så har vi femti prosents sjanse for å få kronesida opp. Det er likevel slik at om to personar kastar mynten ti gonger kvar, så vil dei sannsynlegvis ikkje få like mange kronesider i løpet av dei ti kasta.

Med den nemnde føresetjinga kan vi sette opp ei såkalla nullhypotese, H_0 , og ei alternativ hypotese H_1 .

H_0 : Alle personane i gruppa har same sjanse for å gjere feil i kategori k , det vil seie at

$$p_{1k} = p_{2k} = \dots = p_{nk} = p_k.$$

H_1 : Ikkje alle personane i gruppa har same sjanse for å gjere feil i kategori k .

Vi nyttar den så kalla Wald-observatoren, som for den interesserte lesar er

$$\sum_{i=1}^n \frac{\left(Y_i - \hat{\lambda}_{ik}\right)^2}{\hat{\lambda}_{ik}},$$

der n er talet på tekstar og

$$\hat{\lambda}_k = \widehat{p_k \mu_k} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n Y_{ik}.$$

Wald-observatoren er tilnærma kji-kvadrat fordelt med n-1 fridomsgrader dersom n er stor.

TABELL 8.1

Nullhypotesen: Den totale feilintensiteten er lik for alle tekstane innanfor gruppa.					
	Antal tekstar i gruppa		Dei tekstane som skil seg mest ut, er fjerna		
	N	p-verdi	Antal fjerna	N*	p-verdi
Mikrostudentar	44	0,025	3	41	0,179
Makrostudentar	43	$1,5 \cdot 10^{-28}$			
Pedagogikk	25	$3,1 \cdot 10^{-4}$	4	21	0,176
Førskule	13	0,011	2	11	0,255

Andre kolonne gir tal tekstar i gruppa. Tredje kolonne gir p-verdien for å forkaste null-hypotesen at den totale feilintensiteten er lik i alle tekstane innanfor gruppa. I høgre del av tabellen ser vi korleis p-verdien endrar seg dersom vi fjernar dei mest ekstreme tekstane, høvesvis 3, 4 og 2 tekstar i mikro-, pedagogikk, og førskulegruppa. I makrogruppa er p-verdien rimeleg uforandra sjølv om vi fjernar dei meste ekstreme tekstane, og det er derfor ikkje rapportert.

Av tredje kolonne i tabellen ser vi at nullhypotesen vert forkasta på 5 % signifikansnivå for alle gruppene. Dette er ikkje overraskande, det er trass alt ulike teksttypar skrivne av ulike studentar. P-verdien for makrostudentane er svært låg, noko som tyder på at den totale feilintensiteten varierer frå tekst til tekst. Dette er med andre ord ei variert gruppe tekstar med omsyn til den totale feilintensiteten.

I dei andre gruppene er derimot p-verdiane overraskande høge, jamvel om dei er mindre enn 5 % som er eit vanleg nivå for å forkaste nullhypotesen. I mikrogruppa er det trass alt 44 studentar, og då er det i utgangspunktet overraskande at p-verdien er så høg som 0,025, vi har trass alt ulike forfattarar og ulike tekstar. Det tyder på at feilintensitetane (for den totale feilmengda) trass alt ikkje varierer vel-

dig mykje i mikrogruppa, sjølv om vi altså kan forkaste nullhypotesen at dei er like. Dersom vi fjernar dei tre tekstane som skil seg mest ut (i mikrogruppa), får vi ein p-verdi på heile 0,179. Vi må med andre ord konkludere med at desse tekstane er forholdsvis einsarta med omsyn til den totale feilmengda. Det er i utgangspunktet overraskande at 44 tekstar, som er skrivne av ulike personar, skal vere så like. Det vert peika på at dette kan kome av at eksamen i mikroøkonomi er relativt teknisk med mange standardformuleringar som kanskje gir mindre rom for språkfeil. Om det er tilfelle, er det eit godt døme på at talet på feil er tekstavhengig så vel som personavhengig, som vi diskuterte ovanfor.

Også tekstane i førskulegruppa er forholdsvis einsarta. Dersom vi i denne gruppa fjernar dei to tekstane som skil seg mest ut, får vi ein p-verdi på høge 0,255. Med andre ord er dette også ei overraskande homogen gruppe. I pedagogikkgruppa er forskjellane mellom dei totale feilintensitetane meir synlege, men heller ikkje her er p-verdien veldig låg, og vi skal ikkje fjerne meir enn dei fire mest ekstreme tekstane før p-verdien aukar til heile 0,176.

I makrogruppa er dei totale feilintensitetane heilt klart ulike. Her har vi med andre ord ei variert gruppe tekstar med omsyn til dei totale feilintensitetane.

Desse vurderingane er nok ikkje heilt uproblematisk, og dei er kanskje først og fremst aktuelle i ei utforskande tilnærming.

Men kvifor skulle vi vere interesserte i om det ser ut som at tekstane er skrivne av ulike personar eller ikkje? Med andre ord, kva er poenget med å gjere desse testane? At alle ikkje er like gode i rettskriving, er vel relativt velkjent. Til det er det i alle fall tre ting å seie; vi veit trass alt ikkje om det gjeld i vår gruppe. Men viktigare, desse testane seier oss noko om kvaliteten på datasettet vårt. Det er nok rimeleg å tru at personane er ulike med omsyn til rettskriving, men dersom testane ikkje klarer å avsløre det, fortel det oss at tekstane kanskje er for korte. Vi må då vere forsiktige med å trekkje slutningar ut frå dette datasettet. For det tredje har dette spørsmålet relevans for om Poisson-fordelinga kan brukast. Vi kjem tilbake til det seinare.

Når feilintensitetane, til den totale feilmengda, innanfor mikro-, pedagogikk- og førskulegruppa er så vidt like, er det eit signal om at tekstane ikkje er lange nok. Det er eit signal om at forskjellane i talet på observerte feil er innanfor heilt naturlege svingingar som vi kan rekne med å finne innanfor ein og same tekst som er skriven av ein og same person. Det må likevel påpeikast at vi her berre har undersøkt den totale feilmengda i kvar tekst. Vi har ikkje sjekka kvar enkelt feiltype.

ER DET SKILNAD PÅ DEI FIRE GRUPPENE?

Fretland (2015) stiller spørsmål om studentgruppene er ulike. Vi har alt delvis svart på dette spørsmålet. Vurderingane i førre kapittel peika mot at det er større

variasjon innanfor makrogruppa enn det er innanfor dei andre gruppene. Det er spesielt lite variasjon mellom tekstane i mikrogruppa. Det er likevel eit spørsmål om den forventa feilintensiteten er lik i alle gruppene til tross for at variasjonen innanfor gruppene er ulik. Merk at dette spørsmålet impliserer andre fordelingar enn Poisson-fordelingar der variansen er lik forventninga.

I førre kapittel tok vi som utgangspunkt at feila i tekstane er Poisson-fordelte. Vi testa om tekstane innanfor kvar av gruppene hadde like feilintensitetar. Konklusjonen var, som venta, at tekstane innanfor kvar av gruppene har ulike feilintensitetar. Ein konsekvens av dette er at vi ikkje lenger kan sjå på talet på feil i dei ulike tekstane som ulike trekkingar frå den same Poisson-fordelinga. Det kan vi ikkje gjere sjølv innanfor same gruppe.

Som tidlegare er det rimeleg å anta at talet på feil i ein gitt tekst er Poisson-fordelt med ein bestemt intensitet. Men som vi fann ut i førre kapittel, ser det ut til at dei ulike tekstane innanfor kvar gruppe har ulike feilintensitetar. Og det er nok rimeleg, sidan dei er skrivne av ulike personar. Dersom vi plukkar ut ein tilfeldig tekst (innanfor ei gruppe), er det rimeleg å tenkje at talet på feil, Y , er Poisson-fordelt med intensitet Λ , der Λ er ein stokastisk variabel slik at forventninga og variansen er høvesvis

$$E(\Lambda) = \lambda \text{ og } \text{Var}(\Lambda) = \sigma^2.$$

For å forenkle har vi utelatt indeksen for kategorinummeret. At Λ er ein stokastisk variabel, betyr at intensiteten kan variere frå person til person. At forventninga til Λ er λ , betyr litt uformelt at i snitt er intensiteten lik λ . Ut frå regelen om dobbel forventning (Høyland, 1988, s. 107) kan vi då vise at forventa tal feil er

$$E(Y) = \lambda \text{ og } \text{Var}(Y) = \lambda + \sigma^2.$$

Vi ser at forventninga er i tråd med Poisson-fordelinga, men at variasjonen aukar i forhold til ei Poisson-fordeling, vi får eit ekstra ledd σ^2 . I denne modellen kan altså ulike tekstar ha same forventa feilintensitet til tross for at variansen er ulik, det går ikkje i Poisson-fordelinga.

I slike situasjonar er det ofte vanleg å føresette at feilintensiteten Λ har ei spesiell Gamma-fordeling $\Gamma(v, v)$. Då kan det visast (Cameron & Trivedi, 1998, s. 675) at talet på feil Y har ei såkalla negativ binomialfordeling der

$$E(Y) = \lambda \text{ og } \text{Var}(Y) = \lambda + \alpha\lambda^2 = \lambda(1 + \alpha\lambda).$$

Parameteren α vert gjerne kalla dispersjonsparameteren.

Vi kan sjå på dispersjonsparameteren α som eit uttrykk for kor mykje dei ulike tekstane varierer med omsyn til feilintensitet. Dersom alle tekstane hadde hatt lik feilintensitet, ville $\alpha = 0$, då ville feila i ein tilfeldig valt tekst vore Poisson-fordelt med feilintensitet λ . Dess større α er, dess større variasjon er det mellom feilintensitetane i dei ulike tekstane.

Vi kan spørje om det er forskjell mellom dei fire studentgruppene med omsyn til forventa feil i dei ulike kategoriane. I utgangspunktet er datasettet heller ikkje eigna til å svare på dette spørsmålet. Igjen kjem det av at vi ikkje veit noko om kategoriintensitetane, μ_k , i dei ulike tekstane. Vi ser derfor berre på om tekstane innanfor dei ulike studentgruppene er like med omsyn til feilintensitet. Vi vurderer altså ikkje om studentane har lik feilintensitet.

La $\lambda_k^{(Mi)}, \lambda_k^{(Ma)}, \lambda_k^{(Pe)}$ og $\lambda_k^{(F)}$ vere dei forventa feilintensitetane til kategori k for høvesvis tekstar i gruppa mikroøkonomi, makroøkonomi, pedagogikk og førskule. Vi set opp følgjande nullhypotese:

$H_0: \lambda_k^{(Mi)} = \lambda_k^{(Ma)} = \lambda_k^{(Pe)} = \lambda_k^{(F)}$, det vil seie at den forventa feilintensiteten er lik for alle gruppene.

Den alternative hypotesen er at dei ikkje er like.

For ordens skuld tar vi med observatoren og ei kort vurdering av han, men dette er ikkje spesielt viktig for tolkingsdiskusjonen som følgjer etter tabell 8.2. For kvar kategori k kan vi bruke observatoren

$$\sum_{j \in \{Ma, Mi, Pe, F\}} \frac{(\bar{Y}_k^j - \bar{Y}_k)^2}{\text{Var}(\bar{Y}_k^j)},$$

der til dømes $\bar{Y}_k^{Ma}$ er gjennomsnittet i makrogruppa, og $\bar{Y}_k$ er gjennomsnittet i heile datasettet for kategori k . Merk at vi har estimert $\text{Var}(\bar{Y}_k^j)$ ved hjelp av heile datasettet, det vil blant anna medføre at vi brukar same varians i alle gruppene, noko som er rett under nullhypotesen, men det gir ein konservativ observator (låg teststyrke). I staden burde vi kanskje estimert $\text{Var}(\bar{Y}_k^j)$ for kvar gruppe, det ville gitt ein mindre konservativ observator, og vi kunne forventa lågare p-verdiar. Vi vel ei konservativ holdning blant anna fordi at kji-kvadratfordelinga til observatoren byggjer på ei normaltilnærming som neppe er oppfylt når vi har få feil per kategori per tekst og dessutan få observasjonar i førskulegruppa. I tabell 8.3 viser vi likevel p-verdiane for begge alternativa.

Merk også at observatoren tar omsyn til at tekstane innanfor kvar gruppe har ulike feilintensitetar. Dersom det ikkje var tilfelle, ville summen av feila innanfor

gruppa vore Poisson-fordelt, og variansen ville vore mindre. Observatoren ville då gitt langt lågare p-verdiar.

TABELL 8.2

Kategori	Estimert intensitet, $\hat{\lambda}$	Estimert varians	p-verdi
A4	0,77	1,55	0,000
B1.1	0,91	1,98	0,002
B1.2	0,53	0,63	0,020
B2.2	1,46	1,94	0,214
C3.1	0,62	1,25	0,064
C3.2	0,20	0,21	0,050
C3.3	0,27	0,31	0,049
C3.4	0,43	0,37	0,677
C3.5	0,21	0,21	0,001
C3.6	0,22	0,20	0,001
C3.7	0,87	1,23	0,000
C4.1	0,22	0,23	0,208
C4.2	0,14	0,15	0,005
C4.3	0,10	0,14	0,158
C4.4	1,15	1,76	0,021
C4.5	1,10	1,43	0,000
D1	0,67	1,25	0,008
D2	0,57	0,82	0,994
Alle feil	10,43	38,53	0,005

Andre og tredje kolonne viser høvesvis estimert forventa tal feil og estimert varians i dei ulike kategoriane under nullhypotesen om lik forventning og varians i alle dei fire gruppene. Observatoren er tilnærma kji-kvadratfordelt med tre fridomsgrader under nullhypotesen.

P-verdiane i tabell 8.2 er gjennomgåande låge. Det vil seie at det er grunn til å tru at både den totale feilintensiteten og feilintensitetane for dei ulike kategoriane varierer mellom dei fire gruppene.

Dersom vi fjernar mikrostudentane og samanliknar makro-gruppa, pedagogikk- og førskulegruppa, finn vi derimot gjennomgåande høge p-verdiar, sjå tabell 8.3.

Berre kategoriane A4, B1.1, C3.5 og C3.7 har p-verdiar mindre enn 0,05. Med heile 18 testar er det å forvente nokre fåe signifikante utslag sjølv om det eigentleg ikkje er forskjellar. Med andre ord kan vi litt røft seie at det verkar som om vi kan forvente omtrent like mange feil i desse tre gruppene. Det vil seie at dei tre gruppene makro, pedagogikk og førskule er rimeleg like. Dette er kanskje litt overraskande om vi studerer figur 8.1, der vi nok kan få inntrykk av at gruppene er ulike i mange av kategoriane.

Konklusjonen er at mikrostudentane skil seg ut som den gruppa med færrest feil, medan dei andre gruppene er nokså like.

I utgangspunktet kan det sjå ut som om gruppene er nokså tilfeldig utvalde. Ein statistikar vil då gjerne spørje om dei fire gruppene er valt ut fordi ein ønskjer å studere akkurat desse gruppene, eller om dei berre er tilfeldige grupper. Kvifor skulle det vere interessant å finne ut om tilfeldig utvalde grupper er ulike? Om vi finn at gruppene er ulike, kva er i så tilfelle interessant ved at tilfeldige grupper er ulike? Poenget vårt er at vi som forskarar må ha eit reflektert forhold til dei spørsmåla vi stiller oss. Det har lite hensikt å svare på uinteressante spørsmål. Når det er sagt, så kan slike spørsmål seie noko om kvaliteten i datasettet som kan vere viktig for å svare på andre spørsmål. Dersom tilfeldige grupper som i utgangspunktet burde vere like, viser seg å vere svært ulike, bør dei ikkje behandlast som ein populasjon.

Frå ein didaktisk synsvinkel synes vi det er spørsmålet om samanhengar mellom feilkategoriane som er det interessante spørsmålet å stille i dette datasettet. Negativ-binomialfordelinga, som vi kjem fram til her, saman med generaliserte lineære modellar, er grunnlaget for ei slik analyse (Cameron & Trivedi, 1998; Hilbe, 2011; Zeileis, Kleiber, & Jackman, 2008). For ein utfyllande analyse viser vi til (Myklebust, u.d.). I ein slik analyse kan det dessutan vere viktig å vite om studentane og gruppene er tilnærma like eller ikkje. Det kjem av at det kan innverke på korleis vi bør handsame datasettet når vi ser etter samanhengar mellom kategoriane. Dessutan såg vi at det er viktig for å vurdere kva for ei fordeling vi bør legge til grunn. Vi argumenterte for at ei negativ-binomialfordeling passar betre enn ei Poisson-fordeling, nettopp fordi at tekstane ser ut til å ha ulike feilintensitetar. Spørsmålet om kva fordeling vi skal bruke, er viktig for den vidare analysen. Dessutan kan det tenkast at gruppene er for ulike til at dei kan vurderast samla. Vår konklusjon er at ein bør vurdere om mikrogruppa bør utelatast dersom ein skal sjå etter samanhengar mellom feilkategoriane. Med andre ord, sjølv om spørsmålet om gruppene er ulike kanskje ikkje er interessant i seg sjølv, så er det likevel viktig som eit ledd i andre deler av analysen.

TABELL 8.3

Er feilintensiteten lik hjå makro, pedagogikk og førskule?			
Kate- gori	$\hat{\lambda}$, estimert intensitet (forventa feil per tekst)	p-verdi. Når variansen er antatt lik i alle gruppene	p-verdi. Når variansen er estimert innanfor kvar gruppe
A4	0,95	0,000	0,000
B1.1	1,05	0,018	0,000
B1.2	0,41	0,146	0,125
B2.2	1,41	0,261	0,130
C3.1	0,77	0,388	0,012
C3.2	0,25	0,230	0,126
C3.3	0,37	0,905	0,887
C3.4	0,48	0,999	1,000
C3.5	0,26	0,012	0,060
C3.6	0,10	0,268	0,000
C3.7	1,07	0,005	0,000
C4.1	0,26	0,499	0,083
C4.2	0,19	0,078	0,078
C4.3	0,14	0,391	0,058
C4.4	1,26	0,077	0,120
C4.5	1,43	0,084	0,011
D1	0,90	0,665	0,583
D2	0,58	0,998	0,995
Alle feil	11,86	0,749	0,335

Test av nullhypotesen at makro-, pedagogikk- og førskulegruppene har lik feilintensitet. Andre kolonne viser estimert forventa tal feil under nullhypotesen om lik forventning og varians i makro-, pedagogikk- og førskulegruppene. Tredje kolonne viser p-verdiane der variansen er antatt lik i alle gruppene og estimert utfrå heile datasettet. Fjerde kolonne viser p-verdiane når variansen er estimert individuelt for kvar gruppe. I begge tilfeller er observatoren tilnærma kji-kvadratfordelt med to fridomsgrader under nullhypotesen.

OPPSUMMERING

Vi har tre ulike tilnærmingar til eit datasett: 1) Datasettet gir oss all informasjon, og vi ønskjer å beskrive datasettet. 2) Vi ønskjer å trekke konklusjonar som har gyldigheit utover datasettet, typisk har vi då konkrete hypotesar som vi testar. 3) Vi utforskar datasettet for å sjå om det kan ymte om ny kunnskap.

Dette datasettet er ikkje samla inn for å teste veldefinerte hypotesar, og det er heller ikkje interessant i seg sjølv. Med andre ord er det den tredje tilnærminga ovanfor som er aktuell. Vi studerer datasettet for å forsøke å kartlegge og å forstå noko om rettskrivings- og bøyingsfeil. Statistiske metodar kan også brukast til det, men resultatet av denne typen utforsking er, i beste fall, ein eller fleire hypotesar om ortografiske feil og feilmønster. Eventuelle låge p-verdiar kan ikkje tolkast som statistisk signifikante resultat, men dei indikerer at vi har ein god hypotese.

Vi modellerer både potensielle avvik og faktiske avvik. Poisson-fordeling og negativ-binomialfordeling er aktuelle fordelingar. Negativ-binomialfordeling er meir fleksibel og opnar for meir strukturell variasjon mellom tekstane/forfattarane. Utan ytterlegare informasjon om tekstane, og tekstar generelt, kan vi i liten grad seie noko om spørsmål som til dømes kva for kategoriar folk har størst problem med. Det kjem av at vi ikkje kan seie om høg frekvens i ein kategori skuldast at forfattaren har vanskar med denne kategorien, eller om det kjem av at kategorien har høg frekvens i teksten. Mange av konklusjonane må derfor gjelde tekstar, og vi kan berre i liten grad overføre desse konklusjonane til forfattarane. Det siste ville nok vere det mest interessante.

Som forventa, ser det ut til at intensiteten til den totale feilmengda varierer mellom tekstane, men i mikrogruppa er forskjellane, etter ei totalvurdering, trass alt små. Kanskje skuldast det at tekstane i gruppa er prega av mange standardiserte formuleringar. I alle fall er mikro-gruppa nokså homogen med omsyn til den totale feilmengda. Det er likevel liten grunn til å tru at feilintensitetane i 44 tekstar som er skrivne av ulike studentar, skal vere omtrent like. Konklusjonen er derfor at tekstane i mikrogruppa ikkje er lange nok til at vi ser forskjellane på dei, og i mange samanhengar vil det derfor vere lite informasjon å hente frå denne gruppa. Det er derfor eit spørsmål om denne gruppa bør vere med i ein eventuell vidare analyse av datasettet. Som grupper er dei andre gruppene rimeleg like, og det vil i mange samanhengar vere eit kvalitetsteikn med datasettet. Det indikerer nemleg at vi kan sjå på tekstane i desse tre gruppene som observasjonar frå ein populasjon, noko som er ein fordel.

Eit interessant norskdidaktisk spørsmål for vidare analyse er om det er samanhengar mellom dei ulike feilkategoriane, sjå (Myklebust, u.d.). Vår vurdering er at mikrogruppa neppe bør takast med i den analysen, men at dei tre andre grup-

pene i utgangspunktet kan sjåast på som ein populasjon, og slik sett dannar dei eit godt grunnlag for ein slik analyse.

LITTERATUR

- Cameron, A.C., & Trivedi, P.K. (1998). *Regression analysis of count data*. New York: Cambridge University Press.
- Church, K.W., & Gale, W.A. (1995). Poisson mixture. *Natural language engineering*, 1, ss. 163–190.
- Fretland, J.O. (2007). Du skriv feil, lærar. I A.S. Norddal, *Betre nynorskundervisning*. (ss. 71–82). Skriftserien Nasjonalt senter for nynorsk i opplæringa.
- Fretland, J.O. (2011). Nynorsk ordval i studentoppgåver: Om «pengeetterspørselens inntektsfølsomheit» og andre nøtter for nynorsk i opplæringa. I Jenstad, & Vikør, *Leksikalsk forskning i norske målføre og nynorsk skriftspråk*. DKNVS Skrifter.
- Fretland, J.O. (2015). «Vi analyserar økningen i isokvanter.» Ein analyse av nynorskfeil i studentarbeid. I H. Eiksund, & J.O. Fretland, *Nye røyster i nynorskforskinga*.
- Hilbe, J.M. (2011). *Negative binomial regression*. New York: Cambridge University Press.
- Høyland, A. (1988). *Sannsynlighetsregning og statistisk metodelære. 1 sannsynlighetsregning*. (5. utg.). Trondheim: Tapir.
- Katz, S.M. (1996). Distribution of content words and phrases in text and language modelling. *Natural language engineering*, 2, ss. 15–59.
- Myklebust, T. (u.d.). *Ein analyse av studenttekstar med statistiske metodar*. Sogndal: Under arbeid. HISF.
- Tukey, J.W. (1977). *Exploratory data analysis*. Pearson.
- Tukey, J.W. (1980). We need both exploratory and confirmatory. *The american statistician*, 34(1), ss. 23–25.
- Zeileis, A., Kleiber, C., & Jackman, S. (2008). Regression models for count data in R. *Journal of statistical software*, 27, ss. 1–25.

Kapittel 9

Om teknologien som ikke fikk være teknologi – diskurser om velferdsteknologi

HILDE G. CORNELIUSSEN OG KARI DYB

SAMMENDRAG Inspirert av Foucault sin vekt på språklige konstruksjoner som meningsskapende utforsker det vitenskapelige essayet hvordan velferdsteknologi italesettes i helsepolitiske styringsdokumenter. Med utgangspunkt i en utbredt holdning som hevder at velferdsteknologi ikke handler om teknologi, men om mennesker, drøftes det hvordan politiske dokumenter gir bestemte meninger til begrepet velferdsteknologi og hvilke effekter slike teknologireduserende meningskonstruksjoner har for helsesektoren.

NØKKEWORD velferdsteknologi, diskurs, språklig konstruksjon, helsepolitikk, helsepersonell

ABSTRACT Inspired by Foucault, we explore meaning created by the health authorities' policy documents on welfare technology. We explore the meaning construction of a «technology-reducing» claim stating that «welfare technology is not about technology, but about human beings». The scientific essay illustrates how this and similar claims have gained widespread acceptance and discusses some of the effects this type of policy statements has for the users of welfare technology.

«VELFERDSTEKNOLOGI HANDLER IKKE OM TEKNOLOGI»

Sitatet «Velferdsteknologi handler ikke om teknologi – men om mennesker» pryder forsiden på Helsedirektoratets «Fagrapport om velferdsteknologi» og slår an tonen for en holdning som er fremtredende i den norske diskursen om velferdsteknologi. I likhet med andre vestlige land ser vi også i Norge en økende interesse for velferdsteknologi, motivert av en forventet vekst i antall både yngre og eldre som vil ha behov for pleie- og omsorgstjenester, uten en tilsvarende økning i helsepersonell.

For å opprettholde dagens nivå på helsetjenester må alternative løsninger finnes, og velferdsteknologi er ett av svarene. Helsetjenester er ikke nye og det meste av teknologien vi snakker om, er heller ikke ny. Likevel bringer sammensmelting av helse og teknologi i «velferdsteknologi» med seg løfte om endring og innovasjon. Første ledd i denne utviklingen dreier seg om hvordan vi snakker om, eller italesetter, velferdsteknologi. Dette vitenskapelige essayet handler om hvordan nettopp *språklige konstruksjoner er meningsskapende* for forståelsen av velferdsteknologi.

Språklige konstruksjoner kan forstås som en form for immateriell kapital, altså som makt til å definere hva velferdsteknologi er. For å utforske hvordan velferdsteknologi gis mening i en norsk kontekst, har vi studert hvordan politiske styringsdokumenter bidrar med språklige konstruksjoner til begrepet «velferdsteknologi». Vi viser at formuleringer som ligner det innledende sitatet: «Velferdsteknologi handler ikke om teknologi, men om mennesker», har oppnådd stor spredning i helsevesenet, og vi argumenterer for at slike formuleringer virker «teknologireduserende» for forståelsen av velferdsteknologi.

Med utgangspunkt i Foucault sin forståelse av kunnskap og makt, diskurser og sannhetsregimer hevder vi at en bestemt måte å beskrive et fenomen på ikke må betraktes som «fakta» eller «sannhet», men som en sosial og språklig konstruksjon. Meningskonstruksjoner er ikke nøytrale eller uskyldige, de har *effekter* i samfunnet. Når vi snakker om velferdsteknologi, er, kommunenes pleie- og omsorgstjeneste en sentral målgruppe for myndighetenes definisjoner, retningslinjer og målsettinger. For å illustrere noen effekter av styringsdokumentenes teknologireduserende retorikk for praksisfeltet trekker vi inn holdninger blant helsepersonell fra kommuner som arbeider aktivt med å innføre velferdsteknologi. I vårt arbeid med forsknings- og utviklingsarbeid knyttet til velferdsteknologi har vi deltatt i intervjuer og samtaler med et bredt utvalg av helsearbeidere og ledere fra kommunenes helse- og omsorgstjenester. Det er særlig gjennom disse vi har møtt den teknologireduserende diskursen, og som gjennom sine ulike måter å reagere på denne har bidratt til å skape vår interesse for effekter av den teknologireduserende diskursen om velferdsteknologi.

METODE OG TEORI: DISKURSANALYSE AV HELSEPOLITISKE DOKUMENTER

Teoretisk tar vi utgangspunkt i Foucault sin forståelse av samfunnsutvikling som en sosial konstruksjon, og der diskurser – våre språklige praksiser – ikke bare skapes av, men også bidrar til å skape samfunnet. For å belyse hvordan velferdsteknologi italesettes og får mening i helsesektoren, har vi studert helsepolitiske dis-

kurser i styringsdokumenter. Vi har kartlagt og analysert norske helsepolitiske dokumenter knyttet til velferdsteknologi i perioden 2010–2016. Følgende dokumenter er analysert: «Samhandlingsreformen. Rett behandling – på rett sted – til rett tid» (HOD, 2008-2009); Stortingsmeldinger (Helse- og omsorgsdepartementet, Meld. St. 29 (2012–2013); Helse og omsorgsdepartement, 2010 (Meld. St. 16)); Hagen-utvalgets rapport «Innovasjon i omsorg» (NOU, 2011: 11); og Helse-direktoratet sin «Fagrapport om velferdsteknologi» (Helsedirektoratet, 2012).

Begge forfatterne har som nevnt bred erfaring fra forsknings- og utviklingsprosjekter knyttet til innføring og bruk av velferdsteknologi i kommunenes pleie- og omsorgstjeneste. Henvisninger til holdninger blant og uttalelser fra helsepersonell er ikke knyttet til et bestemt forskningsprosjekt, men hentet fra ulike velferdsteknologiprojekter i ulike deler av landet, og fra forskernes erfaringer, observasjoner og formelle og uformelle intervjuer og samtaler gjort i møter med ansatte i kommuner som står midt i prosesser med å implementere velferdsteknologi. Eksempelene som brukes som illustrasjoner i essayet, er hentet fra forsknings- og utviklingsprosjekter i Sogn og Fjordane og i Troms fylke, og brukes for å illustrere holdninger blant helsepersonell som skal ta i bruk velferdsteknologi.

OM DISKURSER OG SANNHETSREGIMER

Hva ønsker vi å problematisere eller fange ved å snakke om velferdsteknologi i lys av diskurser og sannhetsregimer? Diskurs et sentralt begrep i Foucault sitt arbeid med å undersøke hvordan visse utsagn oppnår status som meningsfulle og sanne i en bestemt historisk periode (Winther Jørgensen & Phillips, 1999, s. 21). Foucault er opptatt av å undersøke et «fenomen som en diskursiv praksis. Fokus rettes mot de handlingsbetingelser som gjør praksisen mulig, mot praksisen selv, og mot de effektene den har» (Neumann, 2001, s. 154). Målet vårt med å studere diskurser om velferdsteknologi er å vise hvordan visse måter å italesette velferdsteknologi på blir betraktet som forståelig og relevant, mens andre meninger blir ekskludert eller formet som irrelevante (Corneliussen, 2003, s. 64). Den språklige meningskonstruksjonen rundt velferdsteknologi kan forståes som immateriell kapital som omsettes blant politikere, beslutningstakere, helsepersonell og i samfunnet for øvrig. Å studere diskurser er med andre ord å studere sosiale praksiser som bidrar til å forme virkeligheten vår. Ettersom sannhet ikke kan antas å være en underliggende essens som kan «avkles», men en sosial konstruksjon som har oppnådd tilstrekkelig aksept, vil forskerens oppgave være å undersøke hvordan en sannhet er konstruert og hvilke effekter den har.

Laclau og Mouffe utdyper hvordan meningskonstruksjon i diskurser skjer rundt «tomme betegnere» (1985, s. 112). En tom betegnere har ikke en ferdig definert mening, men får sitt innhold gjennom mening som diskursen har tatt opp, og kan også være gjenstand for konkurrerende diskurser. Eksempel på en tom betegnere er kjønn, som kan være gjenstand for ganske ulike meningskonstruksjoner. En biologisk diskurs kan vektlegge menns og kvinners fysiske *forskjell*, mens en feministisk politisk diskurs krever menns og kvinners *likhet* når det gjelder politiske eller økonomiske rettigheter. «Velferdsteknologi» kan også forstås som en «tom betegnere» – som et begrep som ikke har eget innhold før det får mening gjennom den diskursive konteksten den plasseres i.

En diskurs oppnår en koherent mening, ifølge Laclau og Mouffe, ved at den meningen som blir tatt opp, tilpasses diskursen, mens alternative meninger utelates (Laclau & Mouffe, 1985, s. 112). Denne «indre homogeniseringen» har den effekten at en diskurs fremstår som koherent, og får et preg av å være objektiv og fastlåst, eller «sann». Eller som Winther Jørgensen og Phillips beskriver det: «Objektivitet er aflejret magt, hvor magtsporene er blevet udvisket, hvor man altså har glemt, at omverden er politisk konstruert» (Winther Jørgensen & Phillips, 1999, s. 49). Parallelt med den indre koherensen skapes et stort felt av mening – «det diskursive felt» – som er ekskludert fra diskursen (Laclau & Mouffe, 1985, s. 111). En diskurs om jenter og IKT vil for eksempel lett kunne inkludere aktiviteter som blogging og chatting, mens den ikke uten videre vil inkludere begreper som «hacker» eller «hardcore gamer». Det er viktig å understreke at det *ikke betyr* at ikke jenter også kan fremstå som både hacker og hardcore gamer, men den dominerende diskursen tilbyr ikke kombinasjonen «jente» og «hacker» som en tatt-for-gitt meningskonstruksjon – den må i så fall forhandles om. Den ekskluderte meningen i «det diskursive felt» utfordrer de etablerte diskursene med alternativ mening, og diskurser er således alltid i bevegelse og under forhandling om nye forståelser.

Noen diskurser får stor utbredelse og blir dominerende. Foucault refererer til sannhetsregimer og forklarer hvordan «sannhet» i vestlige samfunn har bestemte karakteristikk. «Sannhet» støtter seg på vitenskapelige diskurser og institusjoner, knytter seg til økonomiske og politiske insitament, og er gjenstand for bred spredning gjennom dominerende politiske og økonomiske organisasjoner, men også for debatt og forhandling (Foucault, 1980, s. 131–132). Når en diskurs oppnår en bred grad av aksept, fremstår den som «sann», og «sannhetsregimer» opprettholdes eller reproduseres ved at den aksepterte «sannheten» repeteres og blir autorisert av personer og institusjoner med sentrale posisjoner (ibid.). Sannhetsregimer kan ses i lys av Fjordantologiens tema «immateriell kapital», som noe som forvaltes og omsettes i helsesektoren. Men ulike diskurser er også i konkurranse

med hverandre, og vi vil, ved å dekonstruere diskurser om velferdsteknologi, vise hvordan diskurser om helse, politikk og teknologi, men også kjønn og arbeidsliv, blandes inn i kampen om å gi velferdsteknologi mening.

«VELFERDSTEKNOLOGI» I POLITISKE DOKUMENTER

«Omsorgskrisen skapes ikke av eldrebølgen. Den skapes av forestillingen om at omsorg ikke kan gjøres annerledes enn i dag.» Slik har ofte Kåre Hagen, leder for utvalget for «Innovasjon i omsorg», blitt sitert. Sentrale stikkord er 1) «omsorgskrise», som forventes å komme som en følge av et økende antall pleietrengende, parallelt med økende mangel på tilstrekkelig ansatte i helsesektoren, og 2) innovasjon – å gjøre ting annerledes, å fornye. Den fremtidige, forventede omsorgskrisen har fått uttrykk i politiske dokumenter og politiske føringer, og i disse har velferdsteknologi blitt fremmet som et av verktøyene som skal motvirke krisetilstander.

«Samhandlingsreformen. Rett behandling – på rett sted – til rett tid» (HOD, 2008–2009) er et av de første politiske dokumentene som gir føringer for velferdsteknologi. Et viktig mål for Samhandlingsreformen er at flere skal kunne bo lenger i eget hjem. De siste årenes spredning av velferdsteknologiske løsninger handler nettopp om at flere skal kunne bo lenger i eget hjem, ved hjelp av teknologi som varsler og trygger, som for eksempel alarmer og sensorer.

Bruk av teknologi for at flere skal kunne bo lenger hjemme, med økt trygghet for både brukere og pårørende, økt verdighet, sammen med mulighet for at teknologi også kan frigjøre tid for helsepersonell, går igjen i flere stortingsmeldinger (Helse- og omsorgsdepartementet, Meld. St. 29 (2012–2013); Helse og omsorgsdepartementet, 2010 (Meld. St. 16)). Det var særlig Hagen-utvalgets rapport «Innovasjon i omsorg» (NOU, 2011: 11) som ble retningsgivende for helsemyndighetenes arbeid med velferdsteknologi, og som ble fulgt opp og utdypet i Helsedirektoratet sin «Fagrapport om velferdsteknologi» (Helsedirektoratet, 2012).

Når vi bruker begrepet «velferdsteknologi» er det altså direkte relatert til hvordan dette har vokst frem som en mye brukt «sekkebetegnelse» for ulike typer av teknologi i Norge, og det er denne betegnelsen som i stor grad var i bruk i styringsdokumenter i perioden 2011–2016.

Hva ligger i denne sekkebetegnelsen? Hagen-utvalget baserer seg på en definisjon, som med støtte i en rapport fra KS og NHO (KS & NHO, 2009) og AALIANCE-prosjektet (*Ambient Assisted Living Innovation Alliance*) gir en ambisiøs beskrivelse av velferdsteknologi:

Med velferdsteknologi menes først og fremst teknologisk assistanse som bidrar til økt trygghet, sikkerhet, sosial deltakelse, mobilitet og fysisk og kulturell aktivitet, og styrker den enkeltes evne til å klare seg selv i hverdagen til tross for sykdom og sosial, psykisk eller fysisk nedsatt funksjonsevne. Velferdsteknologi kan også fungere som teknologisk støtte til pårørende og ellers bidra til å forbedre tilgjengelighet, ressursutnyttelse og kvalitet på tjenestetilbudet. Velferdsteknologiske løsninger kan i mange tilfeller forebygge behov for tjenester eller innleggelse i institusjon. (NOU, 2011: 11, s. 99)

Velferdsteknologi fremstår i denne definisjonen med løfter om å gi både bruker og pårørende støtte, å bidra til å forbedre kvaliteten på tjenestetilbudet, og å gjøre behovet for tjenester og institusjonsbruk mindre. Dette bidrar til det som Fredskilde, med referanse til situasjonen i Danmark, kaller en politisk samfunnsdiskurs rundt velferdsteknologi (2013).

Begrepet «velferdsteknologi» kan omfatte mange ulike teknologier, fra enkle teknologiske løsninger som vi kan kjøpe på egen hånd, som automatisk regulering av lys og varme, til store kompliserte systemer for varsling i institusjoner eller omsorgsboliger. Hagen-utvalget foreslår å dele velferdsteknologi inn etter bruksområder som illustrerer bredden som fanges i begrepet, fra trygghets- og sikkerhetsteknologi til kompensasjons- og velværeteknologi, teknologi for sosial kontakt og teknologi for behandling og pleie (NOU, 2011: 11, s. 100).

For kommunenes pleie- og omsorgstjeneste handler velferdsteknologi om teknologi som brukes i private hjem eller i omsorgsboliger og i institusjoner. For noen løsninger er det brukeren (pasienten) som selv betjener teknologien, som for eksempel en vanlig trygghetsalarm, mens annen teknologi fungerer som respons på hendelser uten brukerens aktive medvirkning, som fallalarm eller sporing med GPS. Så lenge teknologien er en del av kommunenes pleie- og omsorgstjeneste, er det helsepersonell som initierer eller i sin helhet håndterer teknologien, og det er disse tilfellene vi konsentrerer oss om her.

TEKNOLOGIEN SOM IKKE FIKK VÆRE TEKNOLOGI

Det teknologireduserende sitatet vi innledet med og måten vi gjentatte ganger møtte dette i praksisfeltet, var det som trigget vår interesse for diskurser om velferdsteknologi. I rapporten «Innovasjon i omsorg» blir kapitlet om «Ny teknologistøtte» i helsevesenet innledet med en meningsbærende konstruksjon i form av et sitat av Dorthé Kusk: «Ved innføring av ny teknologi utgjør selve teknologien bare cirka 20 prosent av de endringene som blir satt i verk. Det meste dreier seg om arbeidsformer og organisering» (Dorthé Kusk 2010, sitert i NOU, 2011: 11,

s. 98). Hagen-utvalget repeterer denne forståelsen av teknologi senere i rapporten: «Flere av de som arbeider på dette feltet sier, at utfordringene handler 20 % om teknologi og 80 % om organisasjon» (NOU, 2011: 11, s. 99).

Den meningsbærende konstruksjonen om at velferdsteknologi nesten ikke er teknologi, blir ført videre i den påfølgende «Fagrapport om implementering av velferdsteknologi» fra Helsedirektoratet, som allerede på forsiden fastslår at «Velferdsteknologi handler ikke om teknologi – men om mennesker». I rapporten understrekes det at «vellykket implementering av velferdsteknologi avhenger 20% av teknologien og 80% av organisering» (Helsedirektoratet, 2012, s. 35). Den samme meningskonstruksjonen finner vi igjen i kapitlet om velferdsteknologi i stortingsmeldingen «Morgendagens omsorg», som åpner med sitatet «Velferdsteknologi handler ikke om teknologi – men om mennesker» (Helse- og omsorgsdepartementet, Meld. St. 29 (2012–2013), s. 109).

De to konstruksjonene, 1) «Velferdsteknologi handler ikke om teknologi – men om mennesker» og 2) velferdsteknologi handler 20 % om teknologi og 80 % om organisering, blir ikke bare repetert i de politiske dokumentene, men også hyppig sitert og parafrasert på konferanser og seminarer rettet mot kommunenes pleie- og omsorgstjeneste, både av representanter for helsemyndighetene, det nasjonale velferdsteknologiprogrammet, fra KS og fra enkeltkommuner. Et søk på Google etter formuleringen «Velferdsteknologi handler ikke om teknologi» gir flere hundre eksakte treff. Vi har sågar repetert det selv!

Meningskonstruksjonene er sendt ut gjennom et hierarkisk nettverk for helse-sektoren, der den har funnet stor grad av vellykket «oversettelse» og spredning i nettverket gjennom aktører som aksepterer påstanden tilstrekkelig til å repetere den. Sannhetsregimet «velferdsteknologi handler ikke om teknologi», kan ses som immateriell kapital og en maktfaktor som distribueres eller selges til aktørene i sektoren, altså til dem som skal bruke velferdsteknologi.

DISKURSIVE FORHANDLINGER OG KONKURRERENDE DISKURSER

Den teknologireduserende diskursen anerkjenner velferdsteknologi som et konglomerat som ikke, eller ikke bare, omfatter det teknologiske apparatet, men også mennesker, praksiser, rutiner, kunnskap, etikk, lover osv. En alarm som varsler om uønskede hendelser, som f.eks. fall, dører som åpnes eller lukkes, eller pleietrengende som forlater sengen sin, er teknisk sett bare et signal som sendes. Men for at signalet skal bli mer enn en elektrisk eller digital impuls, må den settes inn i en sammenheng som omfatter en pleietrengende som har behov for alarm, et motkassystem for signalet fra alarmen, ansatte eller familie som håndterer alarmsig-

nalet osv. Velferdsteknologi kan altså forstås som en mangefasettert teknologi som involverer både menneskelige og ikke-menneskelige aktører, slik dominerende perspektiver fra samfunnsvitenskapelig teknologiforskning, Science, Technology and Society (STS), vil hevde. En retning innen denne forskningstradisjonen, Aktør-nettverksteori (ANT), sidestiller menneskelige og ikke-menneskelige aktører, og understreker betydningen av å inkludere begge og studere sammenvevingen av aktørene i nettverket (Latour, 1992, 2005).

Den helsepolitiske konstruksjonen som understreker at velferdsteknologi handler både om mennesker og teknologi, kunne hatt opphav og vært begrunnet i en slik forståelse. I lys av teorier fra STS-feltet kan velferdsteknologi betraktes som et heterogent nettverk av menneskelige og ikke-menneskelige aktører som samhandler. Å snakke om velferdsteknologi kun i et snevert teknisk perspektiv, uten hensyn til brukere, pårørende og ansatte, eller omvendt, å betrakte velferdsteknologi kun som sosial prosess, er ikke mulig.

En diskursteori etisk tilnærming gir et annet inntak til fenomenet, og er godt egnet til å belyse effekter av spesifikke politiske konstruksjoner. Når helsemyndighetenes teknologireduserende konstruksjoner repeteres ofte og kontekstløst, har de nemlig effekter. En effekt kan være at diskursene tas bokstavelig, som en sannhet om at «velferdsteknologi ikke handler om teknologi». Mulige teknologiske utfordringer for helsepersonell eller andre brukere av teknologien blir dermed usynliggjort. Våre erfaringer fra forsknings- og utviklingsarbeid knyttet til innføring av velferdsteknologi i kommunal pleie- og omsorgstjeneste viser imidlertid at det slett ikke alltid er like åpenbart at velferdsteknologi ikke handler om teknologi.

I et diskursteoretisk språk kan vi se at helsemyndighetenes teknologireduserende beskrivelse er avhengig nettopp av en «indre homogenisering», hvorigjenom «upassende» mening – i dette tilfellet det å handle om teknologi – ekskluderes til det diskursive felt. Ulike tolkninger og konkurrerende diskurser om velferdsteknologi er imidlertid også et internasjonalt fenomen. I en analyse av dokumenter relatert til begreper som «telehealth» og «telecare» fra Europa, USA og Australia, peker Greenhalgh et al. (2012) på flere diskurser som bidrar til meningskonstruksjon. De trekker frem en modernistisk diskurs som presenterer «en futuristisk utopisk visjon» om at velferdsteknologi i fremtiden vil gjøre samfunnet i stand til å oppfylle sine moralske forpliktelser til å ta vare på den eldre befolkningen, samtidig som det vil sikre økonomisk effektivitet. En humanistisk diskurs blander seg inn og vektlegger individets «uniqueness and moral worth». I et slikt perspektiv kan teknologi både ha positive og negative virkninger, understreker Greenhalgh et al., idet den kan både løse og skape problemer. En politisk-økonomisk diskurs bringer inn frykt for kommersialisering og lekkasje av offent-

lige midler til private virksomheter, mens en «change management» diskurs peker på utfordringer med å styre organisasjonsmessige prosesser i store teknologiprogram (Greenhalgh et al., 2012, s. 1).

Også i Norge konkurrerer diskurser om å definere velferdsteknologi, og fremtidsvisjoner om velferdsteknologisk støtte for omsorgsoppgaver er tydelige også i den norske diskursen. Vi finner en humanistisk diskurs som viser til kvalitet, trygghet, privatliv osv. for mottaker, med særlig vekt på å kunne «mestre eget liv» og «bo lenger hjemme» (Helsedirektoratet, 2012, s. 11). Det er tilsynelatende innenfor denne diskursen, og med et menneskeperspektiv på teknologien, at Nils Peter Nissen har uttalt at «velferdsteknologi handler ikke om teknologi – men om mennesker».

Vi finner imidlertid også endring i diskursene, med en innledende reservasjon fra Hagen-utvalget, som først demper forventningene: «Velferdsteknologien vil ikke skape revolusjon i omsorgstjenestene» (NOU, 2011: 11, s. 98), og: «Teknologi skal ikke erstatte menneskene som arbeider innenfor helse- og sosialsektoren, men snarere betraktes som nødvendig støtte og supplement dersom sektoren skal klare å opprettholde kvaliteten på tjenestene» (NOU 2011: 11, s. 115). Fire år senere synes den økonomiske diskursen å ha fått et forsprang i Helsedirektoratets anbefalinger omkring velferdsteknologi: «Teknologi må erstatte hele eller deler av tjenesten slik at gevinster faktisk kan tas ut» (Melting & Frantzen, 2015, s. 5). Disse diskursive forhandlingene illustrerer hvordan teknologiens betydning hele tiden er i spill, som en positiv utvei for fremtidige utfordringer, som en bedring i livskvalitet for brukere, eller som en trussel mot det menneskelige i helsevesenet. En politisk-økonomisk diskurs tilsvarende den Greenhalgh et al. finner, med frykt for kommersialisering, har ikke (ennå) vært særlig aktiv i det norske diskursive landskapet. En innovasjonsdiskurs med fokus på endring i organisasjon og organisering av pleie- og omsorgstjenester har imidlertid vært sterk i Norge, reflektert i blant annet de teknologireduserende meningskonstruksjonene.

Danmark har hatt en utvikling i helsesektoren som ligner vår samhandlingsreform, og som «medfører, at behovet for et velfungerende 'nært sundhedsvæsen' stiger» (Fredskild, 2013, s. 104). Også i Danmark har velferdsteknologi inngått som en del av løsningen på de demografiske endringene, og målet er at «velferdsteknologien skal erstatte eksisterende tilbud og ikke supplere og dermed blive omkostningsforøgende» (Fredskild, 2013, s. 105, med referanse til Bendix et al., 2012). Fredskild har analysert diskurser om velferdsteknologi i Danmark, og hun mener det er tre diskurser som dominerer: en politisk-samfunnsmessig diskurs, en teknologidiskurs og en helsefaglig diskurs. Den politiske diskursen, som fremmes av den danske regjeringen, tar utgangspunkt i samfunnsbehov (demografiske endringer), og finner samtidig god dokumentasjon på at velferdsteknologi gir økt

trygghet og fleksibilitet for flere pasienter (Fredskild, 2013, s. 114). Tilsvarende resultater blir det også vist til i Norge fra det Nasjonale velferdsteknologiprogrammet i regi av Helsedirektoratet (Melting & Frantzen, 2015).

Den helsefaglige diskursen i Danmark fokuserer på at «manglende varme hender» sammen med økt effektivisering truer med å sette til side omsorg for og relasjoner til pasientene. Helsefaglige representanter uttrykker således etiske bekymringer i møte med velferdsteknologi (Fredskild, 2013, s. 114). Den teknologiske diskursen illustrerer hvordan teknologien gir pasienter fordeler, som større frihet til å klare seg selv. Den teknologiske diskursen er imidlertid underordnet den politiske, idet velferdsteknologien «italesettes ... sammen med et begrepsnettverk fra en politisk diskurs, der henviser til omkostningseffektivitet og samfundsmæssige gevinster» (Fredskild, 2013, s. 117). De samme tendensene synes å tre frem i Norge, idet velferdsteknologi fra myndighetenes side italesettes gjennom «gevinstrealisering» som en sentral forståelsesramme (Melting, 2017; Melting & Frantzen, 2015).

Fredskild ser det som en utfordring i Danmark at den politiske og den teknologiske diskursen støtter hverandre og fortrenger den helsefaglige diskursen (2013, s. 116–117). Samtidig håper hun at den politiske, den teknologiske og den helsefaglige diskursen med tiden vil «forme sig som en fælles diskurs, der understøtter de sundhedsfagliges faglighed – herunder omsorgen, relationen og etikken» i en ny «sundhedsteknologisk diskurs» (Fredskild, 2013, s. 120). Betydningen av en slik «helseteknologisk diskurs» er at den vil måtte involvere ulike faglige perspektiver som helsefaglige profesjoner vil måtte forholde seg til når teknologi også er en del av omsorgslandskapet.

HELSE VERSUS TEKNOLOGI

En vesentlig utfordring med implementering av teknologi i kommunale helse- og omsorgstjenestene er, som vist, at det ikke på forhånd finnes et åpenbart diskursivt rom for teknologi i helsediskursen. Ulike studier har vist ulike holdninger blant helsepersonell med hensyn til å ta i bruk ny teknologi i pleie- og omsorgstjenestene. En dansk studie viser at helsepersonell klarer den *praktiske* håndteringen av ny teknologi greit, mens helseprofesjonens kjernebegrep «omsorg, relasjoner og etik, får en ny betydning» når velferdsteknologi introduseres (Accenture, 2010, referert i Fredskild, 2013, s. 108). Hvordan ny teknologi kan utfordre selve kjernen i helsefaglig behandling, diskuteres også av Dyb og Andreassen i en norsk kontekst (2014). De belyser hvordan innføring av ny teknologi (telemedisin) trigger diskusjoner om hva som er riktig behandling, og viser at helsepersonell

beskrev det som feil at IT og IT-ansatte har fått den posisjonen de har i helsesektoren. Også internasjonalt har forskere vært opptatt av forholdet mellom teknologi og helsefaglig arbeid. Carl May et al. (2001), Roberts et al. (2012) og Nicolini (2007) belyser alle hvordan helsefaglig arbeid endres ved innføring av ny teknologi. I en studie fra Tyskland har Saborowski og Kollak funnet at mangel på kompetanse og opplæring i bruk av teknologi utgjør en stor utfordring for helsepersonell (2015). Det er tydelig i disse studiene, med flere, at innføring av ny teknologi i helsefaglig arbeid skaper behov for nye former for kompetanse hos de ansatte (Fredskild, 2013), og at det særlig er arbeidet til de helsefaglige ansatte som er i direkte daglig kontakt med brukere som endres ved innføring av ny teknologi.

Noe av det som gjør velferdsteknologi til gjenstand for diskursive forhandlinger, er at den i seg selv representerer en overgripende konstruksjon, mellom «velferd» – eller pleie- og omsorgsarbeid på den ene siden og teknologi på den andre. Begge felt har bestemte historiske og kontekstuelle forhold og forutsetninger. Vi så at i Danmark problematiserer Fredskild forholdet mellom den helsefaglige «kjerne» og teknologi, og de ulike verdigrunnlagene disse syntes å bringe med seg. Men det er ikke bare verdigrunnlaget som er ulikt. Også kompetansebehovet er forskjellig i feltene teknologi og helse. De to feltene synes på mange måter å fremstå som motsetninger, og de kan lett illustreres som nettopp det:

TABELL 9.1

Helse:	Teknologi:
Levende mennesker	Døde objekter
«Varme hender»	«Kald teknologi»
Omsorgsrasjonalitet	Teknologisk rasjonalitet

Til disse begrepsparene kan vi vise tilsvarende dualistiske forståelser som kommer frem både i forskningslitteraturen og i våre egne empiriske studier: sosial kontakt versus isolasjon og ensomhet, livskvalitet versus teknologisk effektivisering. Felles for helse–teknologi dualismen er at «helse» omfavner en humanistisk diskurs som ikke synes å inngå i den teknologiske siden av dualismen, og omvendt. Studier har vist til at det ofte i teknologiutdanning og -yrker oppfattes et skille mellom det sosiale og menneskelige på den ene siden, og det teknologiske på den andre. Datahackerne som Steven Levy intervjuet på 1970-tallet, understreket at de foretrakk å jobbe med teknologi fremfor mennesker, fordi teknologien var forutsigbar, i motsetning til mennesker (Levy, 1984). Analyser av dualismen sosial–teknisk innen IT-utdanning og -yrker viser at, på tross av forsøk på å fremme kommunikative aspekt, blir de tekniske aspektene verdsatt faglig, mens kommunikasjon ikke blir tillagt den samme faglig verdien (Lagesen & Sørensen, 2009).

I vårt eget arbeid omkring implementering av velferdsteknologi i kommunenes pleie- og omsorgstjeneste har vi møtt de ansattes frustrasjon over å ikke ha den «rette» kompetansen i møtet med velferdsteknologi. Vi har møtt tjenesteledere som beskriver at de må tilegne seg IKT-kunnskap som de «ikke egentlig burde ha», og beskrivelser av ansatte som er skeptiske til ny teknologi. Og mangel på teknologisk kompetanse blant helsepersonell forsinker prosessen med å ta i bruk ny teknologi: «Det å stå og fomme med noe teknisk som vi ikke får til, er vanskelig – da gjør vi det heller på gamle måten» (Corneliussen et al., 2016).

For en yrkesgruppe som ikke har trening i å bruke teknologi, kan enkle teknologiske operasjoner, som å sette riktig ledning i et apparat, oppleves som en utfordring, som noe som faller utenfor selve jobben som helsearbeider. Vi mener fortsatt ikke at velferdsteknologi *bare* handler om teknologi, men det handler heller ikke *bare om mennesker*. Det politiske sannhetsregimet som hevder at velferdsteknologi ikke, eller bare i begrenset grad, handler om teknologi, bidrar til å usynliggjøre det behovet for teknologisk kunnskap som faktisk oppstår når teknologi skal tas i bruk.

HELSE, TEKNOLOGI OG KJØNN

Et perspektiv som er aktuelt, men som ikke har fått fotfeste i diskusjonen om implementering av velferdsteknologi i norsk helsesektor, er kjønn. I hele den vestlige verden, også i Norge, finner vi en lav kvinneandel i teknologiske utdannelser og yrker. Mange studier av kjønnskjevheten innen teknologifeltet understreker nettopp hvordan kjønnsforskjell italesettes gjennom at kvinner assosieres med «menneskekunnskap», mens menn assosieres med teknologisk kunnskap (Corneliussen, 2011; Lagesen, 2005). Parallelt finner vi i Norge et av de mest kjønnsdelte arbeidsmarkedene i forhold til land vi kan sammenligne oss med, ifølge rapporten «Kjønn og lønn» (NOU, 2008: 6, s. 40). Mer enn tre av fire ansatte i helsesektoren i Norge er kvinner (Barne- likestillings- og inkluderingsdepartementet, Meld. St. nr. 6 (2010–2011)). Når et felt er sterkt dominert av enten kvinner eller menn, blir det også ofte assosiert med kjønn (Lagesen, 2007). Mens den sterke forbindelsen mellom maskulinitet og teknologi har blitt behandlet som en «akademisk sannhet», ifølge Grint og Gill (1995), blir selve kjerneverdiene i helsesektoren assosiert med kvinner: omsorg og menneskelige relasjoner (Dyb, 2011; Fjell, 1998; Fredskild, 2013). Helse og teknologi krever altså ulike kompetanser, og disse ulike kompetansene er også assosiert med kjønn. I våre studier har vi gjentatte ganger møtt meningskonstruksjoner som viser nettopp til kjønn som forskjellsskapende når ny teknologi skal tas i bruk, som for eksempel «damesyndromet», som

en frykt for det som kan gå galt med teknologi (Corneliussen et al., 2016). Vi vil understreke at vi også forstår kjønn som en diskursiv konstruksjon som fungerer både på et symbolsk, et strukturelt og praktisk nivå (Scott, 1988). Kjønn må således betraktes som noe vi «gjør», mer enn noe vi «har» eller «er» (West & Zimmerman, 1987). Butler forklarer kjønn som noe som vi «fremfører», ved å repetere og tilpasse oss diskursive forventninger. «Damesyndromet» fungerer som en slik forventning og som en antakelse om hvordan voksne kvinner ofte forholder seg til teknologi. Slike kjønnede meningskonstruksjoner får ofte essensialiserende effekter og forklarende kraft som om de er «sanne» beskrivelser av en sosial kategori. På den måten blir også diskursive konstruksjoner, som for eksempel «damesyndromet», diskursivt tilgjengelig og klar til bruk. Den diskursive effekten er at det har blitt en naturlig forklaring som lett aksepteres.

Velferdsteknologi er altså ikke bare en kombinasjon av to ulike fagfelt, men også av to ulikt kjønnede fagfelt. Det er interessant at en lignende «teknologireducerende» konstruksjon som den helsemyndighetene bruker om velferdsteknologi, også har blitt bruk for å rekruttere kvinner til et sterkt mannsdominerte teknologifelt. I «Damer og data-kampanjen» ved NTNU ble jenter invitert til å søke på datastudiet med teksten: «Datastudiet handler ikke om teknologi, men om mennesker» (Lagesen, 2003). Målet var å åpne et diskursivt rom for kvinner som ikke assosierte seg med datateknologi. Kampanjen var tilsynelatende vellykket og klarte å rekruttere flere kvinnelige studenter. Men den ble også kritisert for denne meningskonstruksjonen, og noen av de rekrutterte kvinnene uttrykte skuffelse over at datastudiet likevel handlet om teknologi (ibid.). Det er kanskje ikke tilfeldig at nettopp en «teknologireducerende» meningskonstruksjon har blitt repetert og oppnådd stor utbredelse i omtale av velferdsteknologi, idet den føyer seg fint inn i et diskursivt landskap der kvinner/omsorg og teknologi i hovedsak fremstår som inkompatible størrelser.

MED FOKUS PÅ DISKURS

I det vitenskapelige essayet har vi vist hvordan sentrale politiske styringsdokumenter knyttet til velferdsteknologi, bidrar til å etablere en dominerende diskurs som konstruerer en bestemt mening eller sannhet om at velferdsteknologi ikke handler om teknologi, men om mennesker. Vi har også vist at selv om en slik teknologi-reducerende diskurs dominerer, eksisterer den side om side og i konkurranse med andre diskurser om velferdsteknologi. Vårt mål har vært gjennom et perspektiv på diskurser å synliggjøre at denne fortellingen er en av flere måter å forstå velferdsteknologi på. Som andre teoretiske retninger har også Foucault sin

diskursanalyse både svakheter og kritikere. Hekman viser hvordan mange post-modernister, i kritikk av modernismen, gir forrang til diskurser (Hekman, 2010, s. 101). Hekman mener imidlertid at det er mulig å forstå Foucault slik at han ikke privilegerer diskurs over den materielle virkeligheten. Likevel har Foucaults teorier ofte fungert som inspirasjon for studier med fokus på diskurs alene. Boge et al. har analysert bruk av Foucault i studier fra helsesektoren, og kritiserer Foucault sitt perspektiv for å ikke vektlegge hva folk gjør (Boge et al., 2016). Vår studie stopper også ved en analyse av hva folk *sier* i samfunnsdiskursen. Således anbefaler vi at neste trinn i analysen er å se nærmere på hva folk faktisk gjør når de utformer hverdagspraksiser i spennet mellom samfunnsdiskurser og autoritetsregimer på den ene siden og de nære omgivelsenes betingelser på den andre.

KONKLUSJON: TO SFÆRER

Saborowski og Kollak viser til to sfærer for velferdsteknologi i sin studie fra Tyskland: «One with ideal assistive technology and the other with rather simple devices used by care professionals and the elderly» (2015, s. 137). Vi kjenner igjen fenomenet og hvordan fantastisk robot- eller VR-teknologi gjerne presenteres i fremste rekke på konferanser, mens teknologien som håndteres i pleie- og omsorgstjenestene, ofte ikke er mer spennende enn en ringesnor og en sengematte med sensor.

Ved hjelp av Foucaults begreper om diskurs, meningskonstruksjoner og sannhetsregimer har vi imidlertid vist at mens politiske myndigheter forfekter en holdning om at velferdsteknologi ikke handler om teknologi, kan helsepersonell oppleve teknologien som en utfordring. Dermed kan vi kanskje snakke om nok et tilfelle av parallelle sfærer for velferdsteknologi i Norge: en sfære som knytter seg til Helsedirektoratets sannhetsregime, der velferdsteknologi handler om mennesker og organisasjon. Parallelt finnes en sfære som kommunenes pleie- og omsorgstjenester virker i. I helsefagarbeiderens sfære kan velferdsteknologi forstås som komplisert og involvere en ny type kunnskap, og mangel på teknologisk kompetanse skaper frustrasjon. Med andre ord, vi finner en sfære der teknologi også handler om teknologi.

Vi har hevdet at diskurser konstituerer virkeligheten. Når det gjelder velferdsteknologi, har dette blitt påfallende synlig for oss gjennom kontakt med praksismiljøene i kommunene. Velferdsteknologi har fått et innhold som i første omgang har vært formet av politiske diskurser. Ettersom mange kommuner fortsatt er i «startgropen» for implementering av velferdsteknologi, har *diskurser om velferdsteknologi* hatt forsprang på praktiske erfaringer og kunnskap om velferdsteknologi i kommunene. På møter med ansatte i ulike kommuner har vi hørt uttalelser

som «Husk at velferdsteknologi ikke handler om teknologi – men om mennesker» en rekke ganger. Men vi har også hørt det motsatte. Meningskonstruksjonen «Velferdsteknologi handler ikke om teknologi» har kanskje positive effekter i noen kommuner. Samtidig ser vi at en teknologireduserende diskurs kan ha uheldige effekter i norsk helsevesen, fordi diskursen ikke bidrar til å forberede verken helsepersonell eller ledere i helsesektoren på å håndtere teknologiske spørsmål og utfordringer når velferdsteknologi skal innføres. For oss ble dette ekstra synlig i møte med små kommuner, ofte uten egen IT-avdeling.

Vi ser også i Norge et behov for en helseteknologisk diskurs som anerkjenner både helsefaglige- og teknologiske hensyn, og som anerkjenner behovet for teknologikompetanse i arbeidet med velferdsteknologi, både på politisk og på helsefaglig plan. Samtidig ser vi behov for mer forskning omkring hvordan helse, teknologi, kompetanse, arbeidskulturer og kjønn, sammen med flere aspekter, samspiller inn i arbeid med innføring og bruk av velferdsteknologi. Vi berømmer helsemyndighetene sin innsats i å ufarliggjøre og menneskeliggjøre velferdsteknologi. Samtidig vil vi advare mot å ikke la velferdsteknologi også få lov til å være teknologi.

MERKNADER

Artikkelen er basert på et forskningsprosjekt finansiert av fornyingsmidler fra Fylkesmannen i Sogn og Fjordane og av Helse-Nord RHF.

Forfatterne har ingen interessekonflikter.

LITTERATUR

- Accenture, (2010). Kompetenceundersøgelse for velfærdsteknologier i Region Syddanmark. (<http://bit.ly/2lpyVcp>).
- Barne, likestillings- og inkluderingsdepartementet. (Meld. St. nr. 6 (2010–2011)). *Likestilling for likelønn*.
- Bendix, H.W., Digmann, A., Jørgensen, P., & Pedersen, K.M. (2012). *Hospitalsledelse: Organisatorisk fænomen og faglig disiplin*. København: Gyldendal.
- Boge, J., Storum, H., Sundal, H., Callewaert, S., & Petersen, K.A. (2016). Muligheter og begrensninger ved analyser av sykepleiepraktikker i et Foucault-perspektiv. *Klinisk Sygepleje*, 43(01), 31–44.
- Corneliussen, H. (2003). *Diskursens makt – individets frihet. Kjønnede posisjoner i diskursen om data*. Doktoravhandling. Seksjon for humanistisk informatikk, Universitetet i Bergen.
- Corneliussen, H.G. (2011). *Gender-Technology Relations: Exploring Stability and Change*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

- Corneliusson, H.G., Strandos, M., & Hove, M.H. (2016). Evaluering av pilotar i prosjektet velferdsteknologi i kommunane i Sogn og Fjordane: eit prosjekt for å etablere lokal erfaring med velferdsteknologi. VF-rapport 8–2016.
- Dyb, K. (2011). IKT-forbindelser i helsesektoren, Sammenvevinger av IKT, steder, yrker, kjønn og politikk.
- Dyb, K., & Andreassen, H.K. (2014). Telemedisin: Et maktperspektiv. *Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund* (21), 37–55.
- Fjell, T.I. (1998). *Fødselens gjennfødsel: Fra teknologi til natur på fødearenaen*: Høyskoleforlaget.
- Foucault, M. (1980). *Power/knowledge: Selected interviews and other writings, 1972–1977*: Pantheon.
- Fredskild, T.U. (2013). Diskurser om velfærdsteknologi. I T.U. Fredskild (red.), *Velfærdsteknologi i sundhedsvæsenet*: Gad.
- Greenhalgh, T., Procter, R., Wherton, J., Sugarhood, P., & Shaw, S. (2012). The organising vision for telehealth and telecare: discourse analysis. *BMJ open*, 2(4).
- Grint, K., & Gill, R. (1995). The Gender-Technology Relation: Contemporary Theory and Research. In K. Grint & R. Gill (Eds.), *The Gender-Technology Relation* (1–28). London: Taylor & Francis.
- Hekman, S. (2010). *The Material of Knowledge. Feminist Disclosures*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Helse- og omsorgsdepartementet (Meld. St. 29 (2012–2013)). Morgendagens omsorg.
- Helse og omsorgsdepartement (2010 (Meld. St. 16)). Nasjonal helse- og omsorgsplan (2011–2015).
- Helsedirektoratet (2012). Velferdsteknologi. Fagrapport om implementering av velferdsteknologi i de kommunale helse- og omsorgstjenestene 2013–2030.
- HOD (2008–2009). Helse- og omsorgsdepartementet (2008–2009) St.meld. nr. 47: Samhandlingsreformen. Rett behandling – på rett sted – til rett tid.
- KS, & NHO (2009). ARTE – arbeidskraft og teknologi. Rapport fra forprosjekt.
- Laclau, E., & Mouffe, C. (1985). *Hegemony & socialist strategy. Towards a radical democratic politics*. London: Verso.
- Lagesen, V.A. (2003). Advertising computer science to women (or was it the other way around?). In M. Lie (Ed.), *He, She and IT Revisited. New Perspectives on Gender in the Information Society* (69–102). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Lagesen, V.A. (2005). Fra firkanter til rundinger? Produksjon av feministisk teknologipolitikk i en kampanje for å rekruttere jenter til datastudier. *Kvinneforskning*, 29(1), 35–56.
- Lagesen, V.A. (2007). The Strength of Numbers: Strategies to Include Women into Computer Science. *Social Studies of Science*, 37(1), 67–92.
- Lagesen, V.A., & Sørensen, K.H. (2009). Walking the line? The enactment of the social/technical binary in software engineering. *Engineering Studies*, 1(2), 129–149.
- Latour, B. (1992). Where are the Missing Masses? The Sociology of a Few Mundane Artifacts. In W. Bijker & J. Law (Eds.), *Shaping technology/building society. Studies in sociotechnical change* (225–258). Cambridge, Mass.: MIT Press.

- Latour, B. (2005). *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*: Oxford University Press.
- Levy, S. (1984). *Hackers: heroes of the computer revolution*. New York: Bantam Doubleday Dell Publ. Group.
- May, C., Gask, L., Atkinson, T., Ellis, N., Mair, F., & Esmail, A. (2001). Resisting and promoting new technologies in clinical practice: the case of telepsychiatry. *Social science & medicine*, 52(12), 1889–1901.
- Melting, J.B. (2017). *Andre gevinstrealiseringsrapport med anbefalinger*: Nasjonalt velferdsteknologiprogram, Helsedirektoratet.
- Melting, J.B., & Frantzen, L. (2015). *Første gevinstrealiseringsrapport med anbefalinger*: Nasjonalt velferdsteknologiprogram, Helsedirektoratet.
- Neumann, I.B. (2001). *Mening, materialitet, makt. En innføring i diskursanalyse*: Fagbokforlaget.
- Nicolini, D. (2007). Stretching out and expanding work practices in time and space: The case of telemedicine. *Human Relations*, 60(6), 889–920.
- NOU (2008: 6). Kjønn og lønn. Fakta, analyser og virkemidler for likelønn.
- NOU (2011: 11). Innovasjon i omsorg.
- Roberts, C., Mort, M., & Milligan, C. (2012). Calling for Care: ‘Disembodied’ work, teleoperators and older people living at home. *Sociology*, 46(3), 490–506.
- Saborowski, M., & Kollak, I. (2015). «How do you care for technology?» – Care professionals' experiences with assistive technology in care of the elderly. *Technological Forecasting & Social Change*, 93, 133–140.
- Scott, J.W. (1988). *Gender and the politics of history*. New York: Columbia University Press.
- West, C., & Zimmerman, D.H. (1987). Doing Gender. *Gender & Society*, 1(2), 125–151.
- Winther Jørgensen, M., & Phillips, L. (1999). *Diskursanalyse som teori og metode*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag Samfundslitteratur.

Kapittel 10

Frå klasselærar til faglærar

Lærarutdanningsreformene 1973–2017

RAGNHILD PAULSEN HAMRE OG PÅL HAMRE

SAMANDRAG Artikkelen presenterer ei utdanningshistorisk analyse av allmennlærarutdanninga frå den vart høgskuleutdanning med lærarutdanningslova i 1973 og fram til i dag. Dei sju reformene av lærarutdanninga vert analysert ut frå ei tredelt periodisering med utgangspunkt i legitimeringa av dei ulike reformene. Eit overordna funn er at planverket for lærarutdanninga i 1970-åra var prega av immaterielle *verdier* knytt til samvær, likskap og demokrati. Dagens planverk for grunnskulelærarutdanninga er på si side legitimert i immateriell *kapital* – lærarutdanninga skal på meir instrumentalistisk vis bidra til å forme studentar, og i neste omgang elevar, som kan skape ein konkurransedyktig økonomi.

NØKKELOD lærarutdanning, utdanningshistorie, reform, legitimering

ABSTRACT This article presents a historical analysis of Norwegian general teacher education, from its reorganization as a university-level programme (the 1973 Teacher Education Act) up to the present. It analyses the seven reforms of teacher education in this period as constituting three separate eras, characterized by different ways of legitimising reforms. A main finding is that while teacher education in the 1970s tended to focus on non-material *values*, such as togetherness, equality and democracy, present government guidelines for the Differentiated Teacher Education (2017) focus on non-material *capital*. Teacher education is supposed to contribute in a more instrumentalist fashion to the moulding of teachers, and thus pupils, who can contribute to a more competitive economy.

INTRODUKSJON

Lærarutdanninga i Noreg er tillagt stor vekt i debatten om norsk utdanningspolitikk og samfunnsutvikling. Dei siste fire tiåra har dette arta seg som ein serie refor-

mer av utdanninga, som primært har skulla forbetre sjølve utdanninga, sekundært skulen og samfunnet. Hansén, Sjöberg og Eilertsen har peikt på at lærarutdanninga «har blitt en tumleplass for både drastiske og hyppig tilbakevendende utdanningspolitisk drevne endringer» (2014, s. 169). Når lærarutdanningsinstitusjonane no førebur seg på grunnskulelærarutdanningane i 2017, kan ein trygt seie at dei har sine ord i behald. Allmennlærarutdanninga/grunnskulelærarutdanningane har sidan dei blei del av det høgre utdanningstilbodet med *Lov av 8. juni 1973 nr. 49 om lærarutdanning* fått nye studieplanar/rammeplanar/retningslinjer i 1974, 1980, 1992, 1999, 2002, 2010, og ein ny plan er utarbeidd med verknad frå 2017. Dei siste 43 åra har lærarutdanninga for grunnskulen såleis blitt reformert sju gongar, med stadig høgre ambisjonar for akademisk standard og læringsutbytte. Dette har òg arta seg som ei kvantitetsmessig utviding av utdanninga – det som starta som ei treårig høgskuleutdanning med verknad frå 1975, blei med 1992-reforma ei fireårig utdanning. Etter Kvalitetsreforma i 2003 kom såleis utdanninga i ein mellomposisjon i høve gradssystemet sin 3+2-struktur med bachelor og master. Frå hausten 2017 vert grunnskulelærarutdanningane både for 1–7 og 5–10 femårige masterutdanningar med tilhøyrande akademiske pretensjonar knytt til ei masteroppgåve. Grunnskulelærarutdanninga som lågare grads studium har såleis både eit startpunkt og eit endepunkt. Den blei del av det høgre utdanningstilbodet med lova av 1973, og med det vart allmennlæraren sin profesjonsmessige utdanningsbakgrunn definert innan høgre utdanning, rett nok på lågare grads nivå. Frå 2017 forlét utdanninga lågare grads nivå og blir to masterutdanningar. Den tidlegare allmennlæraren vert såleis erstatta av det ein kompetansemessig må kunne kalle lektoren, sjølv om styresmaktene ikkje ønskjer å bruke omgrepet på utdanningane. Det historiske nedslagsfeltet til denne studien fell slik saman med lærarutdanninga sin periode i høgre utdanning på lågare grads nivå (1975–2017).

Kjeldene for studiet er dei statspedagogiske styringstekstane som ligg til grunn for utdanninga i denne perioden, det vil seie lover, forskrifter studieplanar, rammeplanar, nasjonale retningslinjer, Stortingsmeldingar og NOU-ar. Kjeldene kan karakteriserast som nasjonale normtekstar (Madssen, 1999) for utdanninga, eller det ein på engelsk kan kalle *policy*-tekstar. Eit overordna forskingsspørsmål i møte med kjeldene er korleis dei hyppige reformene er *legitimerte*. Reformene er analyserte ut frå to sentrale legitimeringsspørsmål – for det første korleis *behovet* for ei ny reform vert grunngitt, for det andre kva for *formål* kvar enkelt reform synleggjer i styringstekstane for utdanninga. Vidare er studien sentrert kring tre utdanningshistoriske spenningsfelt som særmerkjer utdanninga: I) lærarutdanninga som profesjonsutdanning kontra fagsentrert utdanning, II) sentral/nasjonal styring kontra autonomi og III) lærarutdanninga kontra skulen den kvalifiserer for.

Studien presenterer tre ulike diskursar som pregar styringsfeltet for utdanninga dei siste dryge fire tiåra: reformene i 1974 og 1980 er prega av det som her blir kalla ein *syttitalsdiskurs* kring lærarutdanninga, reformene i 1992 og 1999 var prega av det som blir kalla ein *nittitalsdiskurs* og endeleg representerer reformene i 2002, 2010 og 2017 det som blir kalla *diskursen etter tusenårsskiftet*. Omgrepet diskurs blir her brukt i vid tyding, som «*en bestemt måde at tale og og forstå verden (eller et udsnitt av verden) på*» (Winter Jørgensen & Philips, 1999, s. 9, original utheving). Dei tre diskursane vil bli presenterte i det følgande, og dei utgjer ei tredelt periodisering av lærarutdanningshistoria etter 1973.

SYTTITALSDISKURSEN – REFORMENE I 1974 OG 1980

Den overordna bakgrunnen for lærarutdanningslova i 1973 var at realskulen og framhaldsskulen skulle integrerast til ein niårig grunnskule for alle elevar. Spørsmålet då var kven som skulle vere lærar på det nye ungdomsskulesteget. Skulle det vere faglærarane med lektor eller cand.mag.-utdanning frå universiteta, eller skulle det vere klasselærarane frå lærarutdanninga? Svaret vart begge delar. Når det slik vart opna for at lærarstudentane var kvalifiserte til å vere lærar i heile den niårige grunnskulen, så var det fordi deira pedagogiske klasselærarbakgrunn var sett på som utfyllande til dei universitetsutdanna sin faglærarbakgrunn. Lærarutdanningsinstitusjonane blei oppgraderte til pedagogiske høgskular, men dei skulle ikkje vere ei faglærarutdanning. Dei skulle utdanne pedagogiske generalistar, altså allmennlærarar.

1970-åra, det var tiåret då ansvarleg skuleminister Bjartmar Gjerde bekymringslaust kunne kunngjere at norsk skule var verdas beste (Telhaug, 2005, s. 129). Med seg som historisk bagasje hadde lærarutdanninga det Inger Anne Kvalbein har kalla seminartradisjonen (Kvalbein, 2003). Denne seminartradisjonen bar i seg fleire element: opplæring i alle skulens fag, oppmøte og deltaking i seminar og studentaktiviserande arbeidsmåtar, ei sterk profesjonsforankring og – ikkje minst – eit tett og forpliktande forhold til skulen. Den toårige lærarutdanninga for artianarar i 1960-åra inneheld såleis opplæring i 16 fag, den fireårige for elevar utan artium 18.

Trass i at lærarutdanninga med lærarutdanningslova av 1973 blei utvida til ei treårig utdanning med examen artium som opptaksgrunnlag, var talet på fag kraftig redusert. Når lærarskulane var blitt pedagogiske høgskular, måtte dei tilpasse seg eit system med årseiningar, halvårseiningar og kvartårseiningar i identifiserbare fag. Lærarutdanningslova av 1973 hadde ein eigen føremålsparagraf:

Siktemålet med utdanninga.

1. Utdanninga skal gje den faglege og pedagogiske kunnskap og praktiske opplæring som trengst for planlegging, gjennomføring og vurdering av undervisning og oppseding etter ulike føresetnader hos elevane og i samsvar med målet for den skole utdanninga siktar mot.
2. Utdanninga skal fremje den personlege utviklinga hos studentane, vekkje interesse for pedagogisk utviklingsarbeid, og gje grunnlag for forståing av sammenhengen mellom lærargjeringa og skolens funksjon i samfunnet (1973: § 2)

Vi ser at punkt 1 viser til fagleg kunnskap, men spesifiserer verken faga eller måla knytt til fagopplæringa. Ein kan såleis tolke punkt 1 som ei reint profesjonsmessig legitimering. Punkt 2 opnar med ei legitimering knytt til danning, men koplar det deretter til pedagogisk og yrkesmessig utvikling. Etter føremålsparagrafen var såleis lærarutdanninga først og sist ei profesjonsutdanning.

Lova skulle bli nærare presisert gjennom *Studieplan for allmennlærerutdanning* (i NOU 1974: 58 Lærerutdanning). Planen gav stort rom for lokale variantar ved dei pedagogiske høgskulane. Trass i dette presenterer planen nokre strukturar som skulle vere førande for institusjonane. Sentralt i planen var eit profesjonsretta pedagogikkfag – «pedagogisk teori og praksis» skulle ha eit omfang som svarte til eitt av dei tre studieåra (1974, s. 32). Fag- og emnestudia skulle organiserast på fire ulike nivå: fagleg-didaktisk innføring, grunnkurs (kvartårseining), halvårskurs og årskurs. Studentane skulle etter planen få ei fagleg-didaktisk innføring i norsk, kristendomskunnskap og eit praktisk-estetisk fag (1974, s. 32). I dei same faga skulle studentane «til vanleg» ha eit grunnkurs (ei kvartårseining). Ut over dette gav planen stor fridom til institusjonane sjølve til å utforme utdanninga, og det blei presentert tentative modellar. Fordjuping med bruk av halvårseiningar ville gi studentane opplæring i inntil seks fag, bruk av årseining ville gi dei opplæring i fire. Dette markerer ei historisk innsnevring av utdanninga. Den toårige studentlina i 1960-åra hadde, som vi har sett, opplæring i 16 fag, etter 1974-planen vart dette redusert til ca. ein tredel.

Innsnevringa av fag førte til at ein stod att med emne det ikkje var plass til, men som ein likevel gjerne ville ha med. Dette blei presentert som tverrfaglege emne, og planen nemner ei rekkje slike: alkohol, narkotika og tobakk, miljø- og naturvern, yrkesorientering, familiekunnskap, forbrukarlære, ernæringslære, førstehjelp, tannvern, drama, skulehage og plantestell, bibliotekkunnskap, taleopplæring osv. (1974, s. 37).

Syttitalsdiskursen kring utdanninga kan identifiserast som ein omtanke for minoritetar og ei sentrering kring ulike samfunnsproblem som skal tematiserast i utdanninga. Problem som skulle setjast under debatt, var globale spørsmål, ulike syn på skule- og samfunnsspørsmål, problem ein møtte i skule og fritid osv. Planen vektlegg òg trivselen og velværet til den einskilde student: «Lærar i alle fag og fagområde må ha omtanke for triselen og for den mentale helsa til kvar einskild student» (1974, s. 29). Utdanninga skulle vidare «fremje ei elevsentrert holdning» (1974, s. 29). Utdanninga skulle såleis vere studentsentrert, og den skulle førebu elevane på å arbeide i ein elevsentrert skule. Syttitalsdiskursen sitt språklege repertoar er sentrert kring ei oppvurdering av samværet og immaterielle verdier knytt til det: fellesskap, samarbeid, samkjensle, sosialt likeverd, sosialt miljø, kulturarbeid, mangfald og meningsutveksling. Dei typiske arbeidsformene hang tett saman med desse ideala: gruppearbeid og ekskursjonen sin sjølvsgadde plass. Det obligatoriske elementet i utdanninga var eit pedagogikkfag som henta legitimitet frå reformpedagogikkens ideal om ein elevaktiv skule – arbeidsskulen framfor lese- og puggeskulen.

Studieplan for allmennlærerutdanning av 1980 var ei rein vidareføring av 1974-planen (jf. Hamre, 2014, s. 421). Også her ser vi den same omtanken for velværet til lærarstudentane:

For å hjelpe studentane til som framtidige lærarar å kunne meistre alle desse oppgåvene, må studiet og det sosiale miljøet ved høgskolen støtte og stimulere studentane i deira personlege utvikling. Studiet skal hjelpe studentane til å forstå eiga åtfærd og eigne reaksjonsmåtar og til å vurdere eige arbeid. (1980, s. 7)

Studieplanen av 1980 vidareførte òg ordninga med tverrfaglege emne, og den nemner trafikkkunnskap, nedrustingsspørsmål, likestilling og sentrale samfunnsrørslar og organisasjonar (1980, s. 16). Det vart vidare lagt vekt på at studentane skulle kome i kontakt med natur, lokalmiljø, arbeids- og samfunnsliv (1980, s. 19). 1980-planen vidareførte slik ideala frå tiåret før, og planen skulle bli gjeldande like til 1992.

Som ei oppsummering kan vi slå fast at 1973-lova gjorde lærarskulane til pedagogiske høgskular og lærarskuleelevane til studentar for å vere rusta til eit virke i ein niårig grunnskule. Dei etterfølgande studieplanane henta sin legitimitet frå seminartradisjonen. Planane er prega av omgrep som samarbeid, fellesskap, samkjensle, sosialt likeverd, sosialt miljø og kulturarbeid. Problem i skule- og samfunnsliv skulle setjast under debatt i utdanninga. Planane hentar desto mindre legitimitet frå dei akademiske fagtradisjonane. Seminara si tradisjonelle prioritering

av klasselærafunksjonen framfor faglærafunksjonen levde såleis vidare, og blir med reforma utvida til også å gjelde ungdomsskulen. Klasselærafunksjonen og profesjonselementet trumfa slik fagtradisjonane like fram til reforma i 1992.

Vidare kan vi slå fast at både lova og studieplanane gir institusjonane og studentane stor autonomi. Lova og planane markerer såleis eit brot med den statlege dirigismen som prega det Rune Slagstad (1998) har kalla arbeidartartistaten. Sentralstyrande planar blir i 1970-åra avløyst av lov og planar som er meir prega av nyradikalismen si overtvinging om sjølvstyre og disposisjonsfridom. Denne dereguleringa kan sjåast som ein reaksjon på arbeidartartistaten sin detaljstyrande tradisjon, og den hentar legitimitet ved å vise til at dette vil frigjere ibuande krefter ved utdanningsinstitusjonane og blant studentane. Planane legitimerer òg eit mangfald – kvar einskild institusjon stod fritt til å utvikle eigen profil, og studentane stod fritt til å velje kompetanseprofil gjennom fagval.

Endeleg kan vi slå fast at syttitalsdiskursen kring lærarutdanninga representerer eit tett forhold mellom lærarutdanninga og skulen. «Utgangspunktet for studiet er læreplanen for grunnskulen», slår 1974-planen fast (1974, s. 29). Trass i at 1973-lova gjorde lærarutdanninga til del av det høgre utdanningstilbodet, hentar dei etterfølgande planane lite av sin legitimitet der. Legitimiteten var henta frå skulen sjølv, som lærarutdanninga skulle stå i eit forpliktande forhold til. Grunnskulen og praksisfeltet vart slik ein uproblematisk fasit for allmennlærarutdanninga si verksemd. Banda er så tette at det er vanskeleg å sjå at planane er på det akademiske nivået lova plasserte utdanninga på ved å gjere lærarskulane til pedagogiske høgskular. Sagt annleis: Viss målet var å etablere lærarutdanninga for grunnskulen på eit akademisk nivå, kan ein seie at 1970-åra med si omsnuing av alle hierarki var ein vanskeleg kontekst for fagleg og akademisk forankring.

NITTITALSDISKURSEN – REFORMENE I 1992 OG 1999

I 1980-åra skulle allmennlærarutdanninga oppleve ein ikkje tilsikta reformpause. Ein ferdig planlagd studieplan i 1986 vart trekt på grunn av regjeringsskifte. To styringstekstar frå 1980-åra skulle likevel peike fram mot 1990-talsreformene: NOU 1988: 28 *Med viten og vilje* (Hernes-utvalet) og NOU 1988: 32 *For et lærerrikt samfunn* (Johannesen-utvalet). Særleg Hernes-utvalet peikte tydeleg i retning av større vekt på kunnskap i skule og lærarutdanning. Utvalet tok utgangspunkt i det dei oppfatta som svakheiter ved lærarutdanninga: ujamn kjønssamansetjing, svake kvalifikasjonar i sentrale skulefag, dårleg opptakskvalitet med meir (1988: 28, s. 28). Johannesen-utvalet var meir avdempa i sin kritikk, men viste òg til at lærarutdanninga trengde styrking. I tillegg vart utgreiinga kritisert av egne

medlemer. Svein Sjøberg kom med omfattande særmerknader om manglande vektlegging av det faglege nivået, låge kompetansekrav for lærarar og svekt fagsamansetjing ved dei pedagogiske høgskulane. Sjøberg karakteriserte i særmerknadene lærarutdanningsinstitusjonane som «pedagogiske kafeteriaer», der studentane fritt kunne velje bort sentrale fag som norsk, naturfag og matematikk (1988: 32, s. 83).

Tidsånda skulle finne sitt talerør i professorpolitikaren Gudmund Hernes. Med Hernes blei ein tradisjonell pietistisk arbeidsetikk kopla med målstyring, ei interesse for basisfag og ein amerikansk import – *Cultural Literacy* (jf. Hirsh, 1987) – på norsk av Hernes utlagt som «felles referanserammer» (Hamre, 2014, s. 388–418). Som statsråd trekte Hernes Syse-regjeringa si Stortingsmelding nr. 53 (1989–90) *Lærerutdanning ved høgskoler* og universitet og erstatta den med *Stortingsmelding nr. 40 (1990–1991) Fra visjon til virke. Om høgre utdanning*. Hernes ville halde fast på ei treårig allmennlærerutdanning, men varsla at «[s]trukturen i allmennlærerutdanningen vil bli endret for å oppnå en faglig styrking og konsentrasjon om grunnskolens obligatoriske fag» (1990–91: 40, s. 120). Statsråden sitt synspunkt om fortsatt treårig utdanning var avvist av fleirtalet i kyrkje- og utdanningskomiteen, men dei støtta elles hovudsynspunkta i stortingsmeldinga (Myhre, 2002, s. 257). Dermed hadde departementet politisk fleirtal for å la Lærerutdanningsrådet utarbeide ny læreplan for lærarutdanninga. 10. juni 1992 vart *Rammeplan for allmennlærerutdanningen* godkjend, og erstatta såleis planen frå 1980.

Den nye planen skilde seg markant frå planverka frå 1974 og 1980. «Læreren sitt viktigste virkemiddel er dem selv» (1992, s. 8) vert det slått fast i innleiinga, og lærarrolla vert kopla til opplysingstradisjonen og ein opphøgd posisjon som undervisar, oppsødar og førebilete. «Derfor må en lærer kjenne sin egen kultur, formulere dens verdier, stå klart for dem, og sørge for at de blir oppfattet, delt og virker samlende» (1992, s. 9), konkluderer planen. Planen skriv fram eit ideal om ein lærar som både kan formidle, og som kan sine fag. Læraren blir framstilt som ein berar og forvaltar av kulturell og fagleg kapital.

Det sistnemnde, fagkompetansen i lærarutdanninga, skulle bli styrkt kraftig med rammeplanen av 1992. I den treårige allmennlærerutdanninga var eitt av dei tre åra sett av til pedagogisk teori og praksis, slik at opplæring i fag utgjorde til saman to år. Då lærarutdanninga i 1992 vart utvida til fire år, var det for mange overraskande at pedagogikken blei redusert i omfang tilsvarende ei halvårseining. Resultatet var at fagopplæringa blei tilgodesett med 3,5 år, altså ei kraftig utviding av fagopplæringa. Ein mogleg grunn til reduksjonen av pedagogikkfaget var at styresmaktene føresette at pedagogikken dels var integrert i faga – som fagdidak-

tikk i det einiskilde fag. Den obligatoriske delen av lærarutdanninga bestod av desse elementa (10 vekttal tilsvarer 30 stp.):

Pedagogisk teori og praksis (10 vekttal pedagogisk teori, 16–18 veker praksis)

Kristendomskunnskap med livssynsorientering (5 vekttal)

Matematikk (5 vekttal)

Natur, samfunn og miljø (10 vekttal)

Norsk (10 vekttal)

Praktiske og estetiske fag (heimkunnskap, kroppsøving, forming, musikk, 10 vekttal).

Den valfrie delen hadde såleis eit omfang på 30 vekttal, tilsvarande tre halvårsei-ningar. 1992-planen var såleis ein meir sentralstyrt plan enn dei den erstatta, og det blei mindre rom for autonomi både for lærarutdanningsinstitusjonane og for studentane. Dei obligatoriske faga var sentrerte kring det som ofte vert kalla basisfaga i skulen, men med ei opning mot dei praktisk-estetiske faga.

I 1994 kom ei revidert utgåve av planen, *Rammeplan for 4-årig allmennlærerutdanning*, men med få endringar. Likevel oppnemnde departementet allereie i 1995 eit utval som skulle kome med forslag til endringar av utdanninga, leidd av Kristin Hille Valla. I 1996 vart utvalet si innstilling, NOU 1996: 22 *Lærerutdanning. Mellom krav og ideal*, levert. Utvalet sitt arbeid talte varmt om fagleg og kulturell opprusting og sterkare nasjonal styring. Innstillinga vart sendt på høyring og var grunnlaget for Stortingsmelding nr. 48 (1996-97) *Om lærerutdanning*. Då Stortinget handsama meldinga, vedtok dei å oppheve lærarutdanningslova frå 1973 og arbeide aktuelle paragrafar inn i universitets- og høgskulelova (Myhre, 2002, s. 298). I tillegg vart det vedtatt å utvide dei obligatoriske faga til å gjelde 60 av dei 80 vekttala i utdanninga.

Ny rammeplan og forskrift for allmennlærerutdanninga vart fastsett 1. juli 1999. Kristendomskunnskap og matematikk vart utvida frå fem til ti vekttal i den obligatoriske delen. Dette førte til at tre av dei fire åra i utdanninga var obligatoriske og sentralstyrte.

1990-åra var ein reformintensiv periode på alle nivå i den norske skulen. I tillegg gjennomførte departementet ei omstrukturering av den regionale høgskulestrukturen i 1994. 98 regionale høgskular vart slått saman til 26 statlege høgskular, og lærarutdanninga vart ei eiga avdeling ved 12 av desse 26 (Myhre, 2002, s. 301). Lærerutdanninga miste såleis sin dedikerte rektor som hadde fagleg og administrativt ansvar for drifta av lærarutdanningsinstitusjonane.

Når det gjeld balansen mellom lærarutdanninga som profesjonsutdanning på den eine sida og faglærarutdanning på den andre, kan vi slå fast at 1990-talsreformene i lærarutdanninga dreia kraftig mot det siste. Profesjonsfaget pedagogikk vart halvert trass i at utdanninga vart utvida med eitt år. Frå å utgjere ein tredel av utdanninga vart opplæringstida i pedagogikk redusert til 12,5 % av den samla utdanninga. Planane taler varmt om «faglig soliditet» (1992, s. 10), «systematisert fagkunnskap» (1992, s. 24f) og faga sin «egenart og tradisjon» (1992, s. 28). Det som skjer med 1990-talsreformene, er at reformene hentar legitimitet i det skulefaglege meir enn det allment pedagogiske:

Fremfor alt er fagkyndighet nødvendig for at en lærer skal være trygg på sin kompetanse og ikke bli usikker eller engstelig når de unge stiller spørsmål og venter svar. Kyndighet gjør at en kan møte både barn og unge, medarbeidere og kolleger med åpenhet og frisinn slik den gode lærer gjør som kan sine ting og kan sette lærestoffet i perspektiv. (1992, s. 10f)

Slik sett blei lærarutdanninga i 1990-åra det den nettopp ikkje skulle vere i 1970-åra – ei faglærarutdanning.

Når det gjeld balansen mellom sentral styring sett opp mot institusjonell og individuell autonomi, har vi sett at reformene i 1990-åra i aukande grad legg vekt på sentral styring. Rammeplanane markerer ei tiltakande statleg dirigisme – nasjonal styring og nasjonal standardisering skulle sikre kvalitet i utdanningstilbodet. Om lærarutdanningstradisjonen frå 1970-åra kunne karakteriserast som «pedagogiske kafeteriaer», kunne dei knappast det etter 1990-talsreformene.

Mellom desse to tendensane er det mogleg å sjå ein samanheng – ei markant fagretting av utdanninga skjer parallelt med ei sterkare sentral styring. Kva som var mål eller middel i denne samanhengen, er meir usikkert. Sett frå ei side: Viss målet var ei fagleg styrking av utdanninga, kan ein tenkje seg at sterkare statleg styring var eit verkemiddel. Sett frå ei anna side: Viss målet var ei sterkare styring i seg sjølv, var den påståtte faglege hevinga kanskje berre eit middel?

Også når det gjaldt lærarutdanninga sitt forhold til skulen, skulle 1990-talsreformene markere ei endring samanlikna med tradisjonen frå 1970-åra. Tradisjonen frå 1970-åra handla om eit tett og forpliktande forhold til skulen, og at studieplanane henta sin legitimitet i det skuleretta. I 1990-talsreformene representerer ei markant akademisk dreining der legitimiteten vert henta i dei overleverte fag- og kulturtradisjonane. Forholdet til skulen er gjennomgåande tona ned i planane, ein kan seie at lærarutdanninga får vere noko for seg sjølv, uavhengig av skulen. Samtidig er den akademiske orienteringa overveldande samanlikna med 1970-åra sine

planar som vektla samværskultur og studentane sitt velvære. Sett på spissen kan ein seie at lærarutdanningsinstitusjonane vart del av det høgre utdanningstilbodet med lova av 1973, men først med 1990-talsreformene får styringstekstane ei utforming ein kan identifisere som akademisk. Planane frå 1970-åra gir meir assosiasjonar til det ein kan kalle tradisjonen frå folkehøgskulane. Nittitalsreformene er på si side prega av ein diskurs der omgrep som vitskap, fag, felles referanserammer, kompetanse, kyndigheit, kvalitet og sentralstyring er sentrale.

DISKURSEN ETTER TUSENÅRSSKIFTET

Allereie i 2001, to år etter førre reform, iverksette ansvarleg statsråd Trond Giske revisjonsarbeidet av den eksisterande allmennlærerutdanninga. I januar året etter leverte Norgesnettrådet rapporten *Evaluering av allmennlærerutdanningen ved fem norske utdanningsinstitusjoner* (2002). I rapporten blei det peikt på stor slitasje i sektoren på grunn av reformene, og både institusjonane og studentane klagar over lite fridom og autonomi for å skape eigen lærarprofil. Tilrådinga frå komiteen var at ein utvikla modellar som gav større valfridom, at ein laga mindre detaljerte rammeplanar som heller la vekt på heilskapen, og at ein dermed reduserte talet på bundne vektal (2002, s. 40–43).

Regjeringsskiftet i 2001 førte til at Kristin Clemet erstatta Trond Giske som ansvarleg statsråd. Ho vidareførte arbeidet ved å legge fram Stortingsmelding nr. 16 *Kvalitetsreformen. Om ny lærerutdanning. Mangfoldig – krevende – relevant* (2001–2002). Då Stortinget handsama meldinga, vart det obligatoriske innhaldet i utdanninga justert til å vere pedagogikk, norsk og matematikk, alle med 30 stp. (halvårseining), KRL med eit omfang på 20 studiepoeng og nyskapinga grunnleggande lese-, skrive- og matematikkopplæring (GLSM) på 10 studiepoeng (Karlson, 2003, s. 49). Den obligatoriske delen utgjorde samla to av dei fire studieåra, og resten av utdanninga var såleis open for institusjonelle og individuelle val. Rammeplanen frå 2003 var i tråd med desse vedtaka. Omfanget på planen var på 48 sider, vesentleg mindre enn planen den erstatta (174 sider). Reforma var slik i tråd med tilrådingane frå Norgesnettrådet.

Nok ein gong skulle ei reform bli tett etterfølgt av ei evaluering. I 2004, eitt år etter at rammeplanen frå 2003 tredde i kraft, fekk Nasjonalt organ for kvalitet i utdanningen (NOKUT, oppretta frå 2003) i oppdrag av departementet å evaluere allmennlærerutdanninga. Rapporten vart levert i september 2005. NOKUTs rapport var kritisk og slo fast at «det finnes grunnleggende problemer i allmennlærerutdanningen» (NOKUT, 2006, Del 1, s. 71). Ein overordna kritikk i rapporten handla om at allmennlærerutdanninga ikkje var nok profesjonsretta. For det

første meinte dei at pedagogikkfaget ikkje var nok profesjonsretta, for det andre meinte dei at faga ikkje var fagdidaktiske nok. Konklusjonen til NOKUT var at «man bør styrke den fagdidaktiske delen av fagene og klargjøre pedagogikkfagets funksjon og posisjon i utdanningen» (NOKUT, 2006, del 1, s. 79). Den avsluttande og overordna tilrådinga frå NOKUT var at departementet burde innføre femårig lærarutdanning.

NOKUT si evaluering la grunnlaget for Stortingsmelding nr 11 (2008–2009). *Læreren. Rolla og utdanningen*. Meldinga peikte mot vesentlege endringar av utdanninga. Namnet «allmennlærerutdanning» vart erstatta av «grunnskulelærerutdanning» fordi det førstnemnde omgrepet assosierte til ein klasselærer som kunne undervise i alle fag på alle årsteg. Av same grunn blei utdanninga delt i to – grunnskulelærerutdanning 1–7 og grunnskulelærerutdanning 5–10. Også pedagogikkfaget fekk nytt namn – pedagogikk og elevkunnskap (PEL) – for å gi faget ei sterkare profesjonsforankring, og faget sitt omfang blei av same grunn utvida til 60 studiepoeng.

Delinga av utdanninga opna for at dei fekk ulik profil. I 1–7-utdanninga vart det lagt vekt på begynnaropplæring og normalt 4–5 fag, med norsk og matematikk som obligatoriske på 30 studiepoeng. I 5–10-utdanninga var profilen normalt tre undervisningsfag, og berre pedagogikk og elevkunnskap på 60 studiepoeng var obligatorisk.

Departementet fastsette i tråd med dette *Rammeplan for grunnskulelærerutdanning 1–7* og *Rammeplan for grunnskulelærerutdanning 5–10* i 2009 med status som forskrift. I januar 2010 ferdigstilte rammeplanutvalet dei konkretiserande planane, no med tittelen nasjonale retningslinjer. Nytt med grunnskulelærerreforma i 2010 var at studentane skulle skrive ei bacheloroppgåve, og det skulle gi utdanninga ei sterkare vitenskapleg og profesjonsretta forankring.

Kort oppsummert kan ein seie at hovudendringa med grunnskulelærerreforma i 2010 var at ein gjekk frå éi utdanning basert på inntil sju halvårseiningar i ulike fag, til to utdanningar med tre til fem fag. Dei to faga som var sentrale i reforma, var, forutan PEL, norsk og matematikk, to av dei sentrale basisfaga i skulen. Reforma var utforma i tråd med det europeiske kvalifikasjonsrammeverket som var innført i 2009, og det betydde at ein skulle skildre forventa læringsutbytte heller enn kunnskapsmål.

I juni 2014 melde regjeringa at dei på ny ville reformere utdanninga, no med sikte på å gjere begge grunnskulelærerutdanningane til masterutdanningar. I februar 2015 oppnemnde departementet medlemmer til Rammeplanutvalget for femårige, integrerte grunnskulelærerutdanningar på masternivå, og dei leverte si innstilling i oktober 2015. Etter å ha gjort ein del endringar sende Kunnskapsdepartementet forskrif-

tene på høyring ved utgangen av 2015, og dei endelege forskriftene blei kunngjort i juni 2016. Overraskande for mange var at masterfaget ikkje berre kunne vere eit undervisningsfag, som politisk leiing hadde lagt stor vekt på, men òg profesjonsretta pedagogikk eller spesialpedagogikk. Av meir symbolsk karakter var namneendringa på profesjonsfaget pedagogikk – frå «profesjonsfag» i høyringsutkastet tilbake til «pedagogikk og elevkunnskap» i forskrifta.

Det overordna nye med 2017-reforma er at utdanninga vert femårig, og at ein bruker utvidinga til ei fagleg spissing i form av ei masteroppgåve på minimum 30 studiepoeng. Masteroppgåva skal etter forskriftene ha «solid forankring i fag og fagdidaktikk», vere «profesjonsrettet og praksisorientert» og kan i tillegg «omfatte elementer frå pedagogikk og spesielpedagogikk». Masteroppgåver i pedagogikk eller spesialpedagogikk «bør knyttes til skolefag» (Lovdata, 2016, § 3). Framtidas grunnskulelærar har såleis lektorkompetanse, men departementet har ikkje brukt lektortittelen verken i namnet på utdanningane eller i forskrifta.

Reformene av lærarutdanninga etter tusenårsskiftet kan vanskeleg forståast utan eit sideblikk på grunnskulefeltet. Frå 1999 var Noreg ein del av det internasjonale OECD-prosjektet Program for International Student Assessment (PISA), som måler 15-åringane sine ferdigheiter i lesing, matematikk og naturfag. Resultata frå desse undersøkingane vert grunnlag for rangeringar mellom nasjonar, noko som vert følgt med stor medieinteresse. Titlane på dei norske hovudrapportane fortel ei historie om nedslåande resultat frå dei internasjonale samanlikningane – frå dei spørjande *Godt rustet for framtida?* (2000) og *På rett spor eller ville veier?* (2003), til dei meir konkluderande titlane *Tid for tunge løft* (2006), *På rett spor* (2009), *Fortsatt en vei å gå* (2012) og *Stø kurs* (2015) (Universitetet i Oslo, 2017). I tillegg til PISA-testane har ein innført nasjonale prøver (frå 2004) og frå 2001 deltatt i Progress in International Reading Literacy Study (PIRLS). Saman med lokale variantar som den såkalla Oslo-prøven kan ein seie at dette samla sett utgjer det ein kan kalle eit testregime i norsk skule.

Resultata frå dei internasjonale testane har skapt ein offentleg aksept for at norsk skule ikkje er god nok, og at den såleis må reformerast. I neste omgang vert dette kopla mot lærarane sine kvalifikasjonar og prestasjonar, noko som forklarar dei hyppige evalueringane og reformene utdanninga har blitt utsett for også etter tusenårsskiftet.

Tidsånda etter tusenårsskiftet skulle finne sitt politiske talerør i siviløkonomen Kristin Clemet. Ho blei den første politikaren som direkte legitimerte nye reformer i nedslåande testresultat. Sotiria Grek har kalla OECD og PISA sin påverknad på dei nasjonale utdanningssystema som ei form for «governing by numbers» (2008), ein lar testar og testresultat diktere utdanningspolitikken. Då blir ikkje len-

ger utdanningspolitikken nasjonal på same måte som før, men eit resultat av import av internasjonal utdanningspolicy. Her er eksempla mange etter tusenårsskiftet: ny gradsstruktur i høgre utdanning med Kvalitetsreforma, kompetanseomgrep som overtar for kunnskap, læringsutbyttebeskrivelsar for kunnskapsmål, vekt på literacy – på norsk utlagt som «grunnleggande ferdigheiter», nasjonale prøver og nasjonalt kvalifikasjonsrammeverk. Organisatorisk har faglege og korporative organ som Grunnskolerådet, Rådet for vidaregåande opplæring (RVO) og Lærerutdanningsrådet i tur og orden blitt nedlagt, og seinare erstatta av Utdanningsdirektoratet, oppretta av Kristin Clemet i 2004. Fag- og profesjonsstyrte råd vart såleis erstatta av eit forvaltningsorgan direkte underlagt departementet.

I ettertid har departementet og Utdanningsdirektoratet meir og meir funne sine roller som innhentar, omsetjar og iverksetjar av internasjonale idear som sirkulerer på utdanningsfeltet (Røvik, Eilertsen og Lund, 2014). Det Svein Sjøberg har kalla «Pisafisering av norsk skole» (2014a), har rydda vegen for at internasjonale aktørar har blitt premissgivarar for norsk utdanningspolitikk (jf. Karlsen, 2014). Språklege markørar for diskursen etter tusenårsskiftet er omgrep som kompetanse, implementering, transparens, accountability, evidensbasert, konkurransevne og eit forbrukarspråk knytt til studentane sine rettigheter og frie val (Paulsen Hamre, 2016, s. 81).

Situasjonen etter tusenårsskiftet er altså at både lærarutdanninga og grunnskulen framfor alt er prega av ein internasjonal samanlikningsindustri som er både problemdefinerande og reformutløysande (Sjøberg, 2014b). Lærerutdanningsreforma i 2003 var prega av dette i den forstand at den bidrog til ei fagleg nyskaping – grunnleggande lese-, skrive- og matematikkopplæring (GLSM) – som skulle heve kompetansen på dei grunnleggande ferdigheitene. I tillegg var den obligatoriske delen av utdanninga sentrert rundt basisfaga norsk og matematikk. Samtidig representerte 2003-reforma ei deregulering i den forstand at berre to av dei fire åra var obligatoriske fag, og det gav relativt stor autonomi til både institusjonane som tilbydde utdanninga, og til studentane.

Grunnskulelærerreforma i 2010 var både kostbar og krevjande fordi ho delte utdanninga i to. Reforma markerte ei kraftig fagleg innsnevring og dreia såleis utdanninga i retning av å vere ei rein faglærerutdanning. Samtidig skulle pedagogikkfaget få sin renessanse ved at dei igjen fekk 60 studiepoeng i faget, men kanskje meir som eit evidensbasert forskingsfag kring *what works* enn til dømes eit idéhistorisk eller etisk fag.

Lærerutdanningsreforma i 2017 fullfører rørsla frå å vere ei klasselærerutdanning til å bli ei faglærerutdanning. Modellen ser nettopp ut til å vere inspirert av universiteta si femårige lektorutdanning. Førestillinga om klasselæraren som all-

mennlærer som følgde si klasse i fleire år i ulike fag, er lagt bort. Førestillingar om fagleg breidde har blitt erstatta av tru på fagleg djupne og skulering i vitskapsteori.

Ei oppsummering av perioden etter tusenårsskiftet vil måtte konkludere med at lærarutdanninga og grunnskulen har vore objekt for ein serie evalueringar, NOU-ar, stortingsmeldingar og reformer. Sektoren har hatt alt anna enn arbeidsro. Når det gjeld spenningsfeltet mellom lærarutdanninga som profesjonsutdanning kontra fagsentrert utdanning, har vi sett at lærarutdanninga oppstod på høgskulenivå i 1970-åra nettopp legitimert i at det skulle vere ei klasselærerutdanning ulikt universiteta si lektor- og cand.mag.-utdanning. Nittitalsreformene dreia utdanninga kraftig i retning av å vere faglærerutdanning, og denne rørsla held fram etter tusenårsskiftet og vert fullført med 2017-reforma.

Når det gjeld sentral/nasjonal styring kontra institusjonell og individuell autonomi, er biletet meir samansett. 1970-talsreformene var prega av svak styring og høg grad av institusjonell autonomi. 1990-talsreformene kan karakteriserast som ein reaksjon på dette – sterk nasjonal målstyring var ein føresetnad for fagleg standard og kvalitet. Reforma i 2003 redistribuerte i noka grad autonomien til institusjonane i nyliberal ånd, men reformene i 2010 og 2017 var meir styrande. Samtidig ser vi at organ som NOKUT, Følgegruppa for grunnskulelærerutdanningane (2010–2015) og direkte produktkontroll (nasjonal prøve i matematikk i lærarutdanninga frå 2015) er uttrykk for at lærarutdanningane skal bli gjort ansvarlege (accountable), altså bli kontrollerte.

Spenningsfeltet mellom lærarutdanninga kontra skulen den kvalifiserer for, kan òg identifiserast i sine ulike periodar. I 1970-talsreformene nekta ein for at eit slikt spenningsfelt i det heile fanst, ved å slå fast at «[u]tgangspunktet for studiet er læreplanen for grunnskulen» (1974, s. 29). 1990-talsreformene henta på si side legitimitet frå dei akademiske fagtradisjonane heller enn frå skulen. Etter tusenårsskiftet har reformene vist ei aukande interesse for skulen – ikkje som praksisarena for studentane, men som objekt for studentane si forskingsmessige tilnærming ved innføring av bacheloroppgåve (2010) og seinare FOU-oppgåve og masteravhandling (2017). Akademiseringa av lærarutdanninga, som i 1990-åra skapte ei spenning mellom det fagleg akademiske og skulen, bidrar etter tusenårsskiftet til ei fornya interesse og skulen, elevane og læraren, no som forskingsobjekt.

AVSLUTTANDE DRØFTING

Lærerutdanningshistoria etter den blei del av det høgre utdanningstilbudet med lov av 1973, kan skildrast i tre ulike periodar med kvar sine kjenneteikn. Reformene i 1970-åra var så visst ikkje prega av at lærarutdanningane var blitt pedagogiske høg-

skular – dei vidareførte seminartradisjonen sin tru på samværskultur og deltaking. 1990-talsreformene skulle representere eit brot med denne tradisjonen med si vekt på nasjonal styring, kvalitet, nasjonal standard og akademisk faglegheit. Etter tusenårsskiftet trekkjer departement og direktorat seg tilbake frå den nasjonale styringsrolla og ser det i aukande grad som si rolle å importere internasjonale idear om utdanning (jf. Røvik, Eilertsen & Moksnes Furu, 2014) og å bruke resultat frå den transnasjonale samanlikningsindustrien (Røvik, 2014, s. 26f).

Reformene i dei tre periodane kan karakteriserast som omfattande også i den forstand at dei representerer nokså radikale brot med tradisjonen. Heller enn å justere utdanningane, vidareføre det som fungerer og endre det som eventuelt ikkje fungerer, gjerne med bruk av fagkompetente komitéar, ser vi at styringa skjer i form av total reformering. Fleire av evalueringane av lærarutdanninga har vore sett i gang så kort tid etter ei ny reform at den rimelegvis ikkje er implementert på lærarutdanningsinstitusjonane. Når det så vert grunnlag for ny reform, kan ein seie at styringstempoet i seg sjølv er for høgt, og at det er eit problem. Når endringa skjer i slike rykkvise reformer, er faren stor for at ein misser kvalitetar ved utdanninga som det kan vere verd å ta vare på.

Meir enn å vere styrt av sterke aktørar ser lærarutdanningsfeltet og skulen ut til å vere styrt av ei bestemt tidsånd, bestemte trendar og bestemte diskursar og språk om skule og utdanning. Sjølv markante og formuleringsdyktige aktørar som Gudmund Hernes og Kristin Clemet kan sjåast som barn av si tid – dei importerer, omset og implementerer internasjonale førestillingar om skule, opplæring og utdanning.

Sidan vi alle er prega av eiga samtid, er det hermeneutisk vanskeleg å karakterisere utviklinga i tett fortid. Både Slagstad (1998) og Oftedal Telhaug & Mediås (2003) har vanskar med å karakterisere perioden etter 1970-åra. Slagstad bruker den tentative tittelen «skiftende fronter» på perioden som er omtalt i denne artikkelen (1998, s. 367-471), Oftedal Telhaug & Mediås viser til eit framveksande siviløkonomisk regime (2003, 433ff).

Danske Ove K. Pedersen kan tilby eit spennande perspektiv. I boka *Konkurrencestaten* (2011) viser han korleis *velferdsstaten* vert avløyst av det han kallar *konkurransestaten* frå 1990-åra av. Mellom desse perspektiva er det vesensforskjellar, argumenterer Pedersen. Medan velferdsstaten såg det som sitt mål å kompensere for og verne folk mot konjunkturrendringar i den internasjonale økonomien, ønskjer konkurransestaten å aktivisere folk og verksemdar til å *delta* i den globale konkurransen. Nasjonane har blitt konkurranseeiningar, og det brer seg ei internasjonal forståing av at nasjonar konkurrerer gjennom institusjonelle reformer (Pedersen, 2011, s. 31):

På samme vis er oppfattelsen af reformer og deres nødvendighed ændret. Før skulle reformer gennemføres for at skabe demokrati, lighed, det «god samfund», nu skal de gennemføres for at skabe effektive og konkurrencedygtige økonomier. (2011, s. 32)

Det som har skjedd i skulesektoren, seier Pedersen, er at skulen misser monopolet på utdanning. Utdanningspolitikken blir underlagt finanspolitikken og blir ein reiskap for økonomisk konkurranseevne. Med tilvising til det internasjonale testregimet viser han at skulane si primær oppgåve ikkje lenger er å utdanne elevane til å bli borgarar eller deltakarar i demokratiet, «men at utvikle den enkelte til soldat i nationernes konkurrence» (Pedersen 2011, s. 172).

I norsk samanheng kan ein slå fast at lærarutdanningsreformene i 1970-åra passar til epoken Pedersen kallar velferdsstaten. Reformene i lærarutdanninga etter tusenårsskiftet tilsvarer det Pedersen definerer som konkurransestaten, altså ei instrumentell dreining der økonomisk politikk trumfar utdanningspolitikk, (im)materiell kapital trumfar immaterielle verdiar. Utdanningsreformene i lærarutdanninga i 1970-åra skreiv fram ideala om den *samfunnsengasjerte* læraren. Reformene i 1990-åra skriv på si side fram ideala og den *fagkyndige* læraren som kjende sin kulturarv. Reformene etter tusenårsskiftet skriv fram eit lærarideal som kjenner rekninga, lesinga og skrivinga sine tekniske komponentar og slik har alle føresetnader for å bli ein god *teach-to-the-test*-lærar. Pierre Bourdieu har differensiert kapitalomgrepet i økonomisk, kulturell og sosial kapital (1995). Om ein skulle overføre slike distinksjonar til vår nære lærarutdanningshistorie, kan ein seie at reformene i 1970-åra var prega av det sosiale – samvære, diskusjonar og ekskursjonar skulle bidra til utvikling av lærarstudentane. 1990-talsreformene er på si side prega av ei forankring i det kulturelle – lærarstudentane skulle kjenne sin eigen kultur og formidle verdien av den. Endeleg kan ein seie at reformene etter tusenårsskiftet er prega av ei økonomisk førestilling om at ein god lærar og ein god skule bidrar til ein konkurransedyktig økonomi i ein globalisert marknad.

PRIMÆRKJELDER: POLICY-TEKSTAR, KRONOLOGISK ORDNA

- 1973: Lov av 8. juni 1973 nr. 49 om lærarutdanning. Kyrkje- og undervisningsdepartementet
- 1974: *Studieplan for allmennlærerutdanning* (her frå NOU 1974 nr. 58 *Lærerutdanning*)
- 1980: *Studieplan for allmennlærerutdanning*. Kyrkje- og undervisningsdepartementet. Oslo: Universitetsforlaget
- 1986: *Studieplan for allmennlærerutdanning*. Lærerutdanningsrådet
- 1988: NOU 1988:28. *Med viten og vilje*. Oslo: Forvaltningstjenestene, Statens trykningskontor
- 1988: NOU 1988:32. *For et lærerrikt samfunn* [Johannesenutvalet]. Forvaltningstjenestene, Statens trykningskontor

- 1989–1990: St.meld. nr. 53 (1989–90). *Lærerutdanning ved høyskoler og universitet*. Utdannings- og forskningsdepartementet
- 1990–1991: St.meld. nr. 40 (1990–91). *Fra visjon til virke. Om høgre utdanning*. Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet
- 1992 (justert utgåve 1994): *Rammeplan for 4-årig allmennlærerutdanning*. Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet/Lærerutdanningsrådet 1992/1994
- 1996: NOU 1996: 22. *Lærerutdanning. Mellom krav og ideal*. Statens forvaltningstjeneste, Statens trykning
- 1996–1997: St.meld. nr. 48. *Om lærerutdanning*. Kyrkje-, utdannings- og forskningsdepartementet
- 1999: *Rammeplan og forskrift for 4-årig allmennlærerutdanning*. Fastsett 01.07.00 av Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet. Oslo: Norgesnetttrådet
- 2001–2002: St.meld. nr. 16 (2001–2002). *Kvalitetsreformen: om ny lærerutdanning: Mangfoldig – krevende – relevant*. Utdannings- og forskningsdepartementet
- 2002: *Evaluerings av allmennlærerutdanningen ved fem norske institusjoner*. Norgesnetttrådet rapporter. Henta frå https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kilde/ufd/rap/2002/0016/ddd/pdfv/206109-allmenn_rapp.pdf
- 2003: *Rammeplan for allmennlærerutdanningen*. Fastsett 3. april 2003 av Utdannings- og forskningsdepartementet. Utdannings- og forskningsdepartementet
- 2003–2004: St.meld. nr. 30 (2003–2004). *Kultur for læring*. Det kongelige utdannings- og forskningsdepartement
- 2004: *Dette er Kunnskapsløftet*. Utdannings- og forskningsdepartementet: Rundskriv F-13/04
- 2006: *Evaluerings av allmennlærerutdanningen i Norge 2006. Del 1: Hovedrapport*. Oslo: NOKUT (Nasjonalt organ for kvalitet i utdanningen)
- 2006: *Forskrift til opplæringslova* <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2006-06-23-724>
- 2008–2009: St.meld. nr. 11 (2008–2009). *Læreren. Rollen og utdanningen*. Kunnskapsdepartementet
- 2010: *Nasjonale retningslinjer for grunnskolelærerutdanningen 1.–7. trinn*. Kunnskapsdepartementet
- 2010: *Nasjonale retningslinjer for grunnskolelærerutdanningen 5.–10. trinn*. Kunnskapsdepartementet
- 2010: *Forskrift om rammeplan for grunnskolelærerutdanningene for 1.–7. trinn og 5.–10. trinn*. Kunnskapsdepartementet 1. mars 2010
- 2015: *Forslag og merknader for lektorutdanning for trinn 1–7 og 5–10* <https://hihm.no/prosjektsider/rammeplanutvalg-for-grunnskolelaererutdanning-paa-masternivaa/nyheter/forslag-til-nye-forskrifter-overlevert>
- 2015: *Høring – forskrifter om rammeplan for femårige grunnskolelærerutdanningar*, Kunnskapsdepartementet <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/horing---forskrifter-om-rammeplan-for-femarige-grunnskolelarerutdanninger/id2468914/>
- 2016: *Forskrift om rammeplan for grunnskolelærerutdanning for trinn 5–10*, Lovdata, kunngjort 05.07.2016 <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2016-06-07-861>
- 2016: *Forskrift om rammeplan for grunnskolelærerutdanning for trinn 1–7*, Lovdata, kunngjort 05.07.2016 <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2016-06-07-860?q=Forskrift%20om%20rammeplan%20for%20grunnskolel%C3%A6rerutdannin>

LITTERATUR

- Bourdieu, P. (1995). *Distinksjonen: En sosiologisk kritikk av dømmekraften*. Oslo: Pax
- Grek, S. (2009). Governing by numbers: The PISA «effect» in Europe. I *Journal of Education Policy*, Vol. 24, 2009, 23–37.
- Hamre, P. (2014). *Norskfaget og skjønnlitteraturen. Ein studie av norskfaglege normtekstar 1739–2013*. Oslo: AIT OSLO AS/Universitetet i Bergen (PHD).
- Hansén, S.-E., Sjøberg, J. & Eilertsen, T.V. (2014) Finske reformideer i norsk lærerutdanningsdiskurs. I Røvik, K.A., Eilertsen, T.V. & Moksnes, E. (red.), *Reformideer i norsk skole. Spredning, oversettelse og implementering*. Oslo: Cappelen Damm AS.
- Hirsch, E.D. (1987). *Cultural literacy: What every American needs to know*. Boston: Houghton Mifflin.
- Karlsen, G.E. (2003). Ny allmennlærerutdanning – struktur, innhold og kompetanse. I Karlsen, G.E., & Kvalbein, I.A. (Red.). *Norsk lærerutdanning. Søkelys på allmennlærerutdanningen i et reformperspektiv*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Karlsen, G.E. (2014). Internasjonale aktører som premissgivere for norsk utdanningspolitikk med særlig vekt på OECD. I Røvik, K.A., Eilertsen, T.V. & Moksnes, E. (Red.), *Reformideer i norsk skole. Spredning, oversettelse og implementering*. Oslo: Cappelen Damm AS.
- Kvalbein, I.A. (2003). Styring av hverdagens lærerutdanning. I Karlsen, G.E., & Kvalbein, I.A. (Red.). *Norsk lærerutdanning. Søkelys på allmennlærerutdanningen i et reformperspektiv*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Madssen, K.-A. (1999). *Morsmålsfagets normtekster. Et skolefag blir til – norskfaget mellom tradisjon og politikk*. Dr. polit.-avhandling, Pedagogisk institutt, NTNU.
- Myhre, R. (2002). *Den norske skoles utvikling. Idé og virkelighet*. Oslo: Gyldendal Norsk forlag
- Paulsen Hamre, R. (2016). *Frå allmennlærer til lærarmaster med lektorkompetanse. Ein studie av dei reforminitierte endringane i lærarutdanninga i perioden 1973–2017*. Masteroppgåve ved Høgskolen i Lillehammer.
- Pedersen, O.K. (2011). *Konkurrencestaten*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Røvik, K.A. (2014). Reformideer og deres tornefulle vei inn i skolefeltet. I Røvik, K.A., Eilertsen, T.V., & Moksnes, E. (Red.). *Reformideer i norsk skole. Spredning, oversettelse og implementering*. Oslo: Cappelen Damm AS.
- Røvik, K.A., Eilertsen, T.V., & Moksnes, E. (Red.) (2014). *Reformideer i norsk skole. Spredning, oversettelse og implementering*. Oslo: Cappelen Damm AS.
- Slagstad, R. (1998). *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax forlag.
- Sjøberg, S. (2014a). Pisafisering av norsk skole. En suksesshistorie fra OECD. I Røvik, K.A., Eilertsen, T.V. & Moksnes, E. (Red.), *Reformideer i norsk skole. Spredning, oversettelse og implementering*. Oslo: Cappelen Damm AS.
- Sjøberg, S. (2014b). Pisa-syndromet. Hvordan norsk skolepolitikk blir styrt av OECD. I *Nytt norsk tidsskrift* nr. 1/2014. Årg. 31, 30–43).
- Telhaug, A.O. & Mediås, O.B., (2003). *Grunnskolen som nasjonsbygger. Fra statspietisme til nyliberalisme*. Oslo: Abstrakt forlag AS.
- Telhaug, A.O. (2005). *Kunnskapsløftet – ny eller gammel skole? Beskrivelse og analyse av Kristin Clemets reformer i grunnsopplæringen*. Oslo: Cappelen akademisk forlag

Universitetet i Oslo, 2017. Hovurapportar PISA 2000, 2003, 2006, 2009, 2012, 2015. Henta frå <http://www.uv.uio.no/ils/forskning/prosjekt-sider/pisa/publikasjoner/>.

Winter Jørgensen, M., & Philips, L (1999). *Diskursteori som teori og metode*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.

Kapittel 11

«Det er krevjande å tilpasse seg studentane sine behov» – refleksjonar over eigen undervisningspraksis

DORTHEA SEKKINGSTAD OG INGRID FOSSØY

SAMANDRAG Føremålet med studien er å få fram kva refleksjonar undervisarar gjer seg kring eigen undervisningspraksis. Empirien byggjer på tekstanalyse av refleksjonsnotat frå 43 undervisarar som har delteke på vidareutdanning i høgskulepedagogikk ved to ulike høgskular. Hovudfunna våre tyder på at undervisarane ser verdien av å aktivere studentane sine førkunnskapar, leggje til rette for læring i autentiske kontekstar og læring som deltaking. Samstundes vert dette opplevd som utfordrande å få til praksis. Studentane sine produktive læringsprosessar ser ut til å koma meir i bakgrunnen, medan undervisarane framhevar eiga rolle som formidlar av fagkunnskapar og undervisning som førelesing.

NØKKEWORD læring, undervisning, høgare utdanning, førelesing, studentaktive læringsformer, undervisningsstrategiar.

ABSTRACT The purpose of this study is to bring to light the reflections academics make around their own teaching practice. The empirical evidence is based on textual analysis of reflective texts from 43 academics, participating in in-service education in college teaching and pedagogy at two different university colleges. Our main findings suggest that the academics recognize the value of activating students' prior knowledge, facilitating learning in authentic contexts and learning as participation. Meanwhile, these aspects are experienced as challenging to achieve in practice. It looks as if students' productive learning tends to move into the background, while the academics emphasise their own role as disseminators of professional knowledge and teaching as lecturing.

INTRODUKSJON

Den menneskelege kapitalen står sterkt i kunnskapsintensivt arbeid (Kuvaas & Dysvik, 2016). Denne tankegangen finn vi att i fleire sentrale styringsdokument som omtalar utdanning, til dømes St.meld. nr. 11 (2008–2009) og Meld. St. 22 (2010–2011). I St.meld. nr. 30 (2003–2004) vert dette framheva slik: «De viktigste innsatsfaktorene i arbeidslivet er ikke lenger kapital, bygninger eller utstyr, men menneskene selv» (2004, s. 23). Vidare vert det trekt fram at mennesket sine kunnskarar, kompetanse og haldningar er avgjerande for verdiskaping i samfunnet og for det einskilde individet (St.meld. nr. 30 (2003–2004), 2004, s. 23).

Dette leier oss inn mot omgrepet immateriell kapital som er knytt til korleis vi kan «fanga opp noko anna enn det reint materielle og økonomiske» (Sørbø, 2016, s. 10). Sørbø omtalar den immaterielle kapitalen som «noko som lever i det sosiale, i livsverda, og som alltid har det uforutseielege og ustyrlige ved seg» (Sørbø, 2016, s. 10). Det handlar om den sosiale, kulturelle og humane kapitalen, der den immaterielle kapitalen vert omtalt som «føresegnader for å lukkast med det ein held på med» (Sørbø, 2016, s. 9). Med utgangspunkt i dette legg vi til grunn at undervisarar er ein sentral ressurs når det gjeld kvalitet i høgare utdanning. Det er soleis viktig å få fram kunnskap om kva føresegnader undervisarane legg til grunn når dei planlegg, gjennomfører og vurderer eiga undervisning. Behovet for å få fram undervisarane sine stemmer vert også understreka i NOKUT rapport 2016-3 (s. 11). Dette for å gi eit meir heilskapleg bilete av utdanninga i høgare utdanning. I dag er det hovudsakleg studentane sine stemmer som vert løfta fram, til dømes gjennom Studiebarometeret.

Vårt bidrag er å setje søkjelys på kva refleksjonar undervisarar gjer seg kring eigen undervisningspraksis. Følgjande problemstilling dannar utgangspunkt for studien: *Kva refleksjonar gjer undervisarar seg kring eigen undervisningspraksis?* Problemstillinga vert belyst ved hjelp av forskingsspørsmåla: Kva læringsprinsipp kjem til uttrykk gjennom refleksjonane, og kva utfordringar ser undervisarane med tanke på å utvikle eiga undervisning?

Omgrepet undervisarar vert her nytta om alle i høgare utdanning som har til arbeidsoppgåve å undervise studentar. I vår studie inkluderer dette vitskapleg tilsette og bibliotekarar.

KUNNSKAPSGRUNNLAG

Kreber (2005) har gjort ein empirisk studie av kva universitetslærarar i realfag reflekterer over. Ho viser til og byggjer sine analysar på Mezirow (1997) sin trans-

formative læringsteori som skil mellom tre former for refleksjon: refleksjonar relaterte til innhald, prosessar og premissar. Innhaldsdimensjonen omhandlar gjerne erfaringsbaserte refleksjonar knytt til gjennomføring av undervisning: kva undervisningsstrategiar ein kan ta i bruk og kva ein veit om korleis studentar lærer. Prosessrefleksjonar handlar i større grad om spørsmål knytte til kor vidt undervisningsstrategiane universitetslæraren nyttar verkeleg har effekt. Fører måten universitetslæraren underviser på til læring? Refleksjonar relaterte til dei meir grunnleggjande premissane for undervisninga handlar om å stille kritiske spørsmål og sjå etter alternative måtar å gjennomføre undervisninga på (Kreber, 2005, s. 325–326). Hovudfunna i studien viser at refleksjonane til universitetslærarane i hovudsak er knytte til innhald og prosessar. Det blir i lita grad reflektert over premissane som ligg til grunn for undervisninga.

I norsk samanheng viser ein studie av Lycke og Handal (2012) til liks med Kreber (2005) at universitetslærarane sine refleksjonar i liten grad omhandlar dei meir grunnleggjande premissane for undervisninga. Refleksjonane er i særleg grad knytte til universitetslærarane si individuelle undervisning og til universitetslæraren som berar av kvalitet i undervisninga. Hanssen, Husebø og Moen (2012) finn i sin studie at universitetslærarar opplever det å undervise som «en ensom affære». Forfattarane framhevar institusjonane sitt ansvar for å leie og samordne undervisningspersonalet sine læringsprosessar for å kunne tilretteleggje for profesjonell utvikling hos undervisningspersonalet. Dei understrekar vidare at vi treng fleire djupneorienterte studiar kring temaet.

Fleire studiar peikar på samanhengar mellom undervisarar si grunnleggjande forståing av undervisning og deira undervisningspraksis (Ho, Watkins & Kelly, 2001; Postareff & Lindblom-Ylänne, 2008; Åkerlind, 2004). Samstundes har fleire forskarar framført kritiske innvendingar mot denne typen studiar (Devlin, 2006; Eley, 2006; Entwistle & Walker, 2000). Innvendingane er mellom anna knytt til ulike fortolkingar av omgrepet «grunnleggjande forståing av undervisning» (Eley, 2006) og til at det er uklart korleis ein kan skilje mellom grunnleggjande forståing av undervisning og undervisningspraksis (Kane, Sandretto & Heath, 2002; Kember & Kwan, 2000). I andre studiar er desse kategoriane nytta delvis overlappende (Postareff & Lindblom-Ylänne, 2008). I studien vår er vi også opptekne av å ikkje skilje mellom grunnleggjande forståing av undervisning og undervisningspraksis. Vi finn støtte for ei slik tilnærming hos fleire. Engelsen (2012) løftar fram betydninga av ei heilskapleg forståing av didaktikkomgrepet (s.46) og påpeikar at det ikkje er eit klart skilje mellom undervisninga eller innlæringa sin teori og praksis (s. 41). Kvernbekk (2011, s. 20) argumenterer for ein nær samanheng mellom refleksjon og praksis når ho understrekar at refleksjon er sentral for utvikling av

eigen undervisningspraksis. Den nære sammenhengen mellom refleksjon og handling vert også løfta fram av Postholm og Rokkones (2012, s. 23).

KONTEKST FOR STUDIEN

Ved høgskular og universitet er det krav om at undervisningspersonale skaffar seg pedagogisk basiskompetanse (Lov om universitet og høgskoler, av 1. april 2005, § 6-3). Ulike utdanningar innan høgskulepedagogikk vert arrangert for at den enkelte skal kunne utvikle undervisningskompetansen sin. I NOKUT rapport 2016-3 (s. 6) vert det understreka at vi er inne i ei brytningstid der god undervisning får høgare status. Mange utdanningsmiljø rapporterer om aukande aktivitet for å utvikle nye læringsformer og for å analysere resultatane av denne innsatsen.

Studien vår tek utgangspunkt i eit kurs i høgskulepedagogikk (5 sp). Forfattarane av artikkelen har hatt ansvar for både planlegging og gjennomføring av kurset. Dette inneber også fagleg tilbakemelding og rettleiing på mellomliggjande arbeid. Undervisninga har hatt eit omfang på fire dagar der det vekselvis har vore lagt opp til førelesingar og arbeid i grupper. Ei av hovudbøkene i studiet har vore Pettersen (2005) *Kvalitetslæring i høgere utdanning. Innføring i problem- og praksisbasert didaktikk*. I det mellomliggjande arbeidet har det vore stilt krav til at undervisarane individuelt skal utarbeide to refleksjonsnotat, der dei reflekterer kring eigen praksis i lys av teori frå pensum. Reflekterande skriving støttar utvikling av tanken og kan medverke til å utvikle nye fortolkingar av erfaring (Dysthe, Hertzberg og Hoel, 2010, s. 63). At undervisarar blir utfordra til å reflektere over eiga undervisning, kan vere eit første steg for å endre eigen praksis. Kurset vart avslutta med ein skriftleg individuell eksamen og ein munnleg eksamen i grupper.

TEORETISK UTGANGSPUNKT

Vi tek utgangspunkt i Pettersen (2005, s. 87–96) sine sju prinsipp for læring og undervisning. Prinsippa er forankra i kognitiv og konstruktivistisk læringsforskning, mellom anna Brandsford, Brown & Cocking (2000); Koschmann et al. (1996) og Ludvigsen & Handal (2002). Pettersen (2005) poengterer at prinsippa er tenkt som generelle didaktiske tilvisingar for planlegging, gjennomføring og vurdering av det han omtalar som læringsproduktive undervisningssituasjonar.

Det første prinsippet (P1) handlar om å *aktivere tidlegare erfaring, kunnskap og kompetanse*. Prinsippet kan relaterast til Vygotsky (1978, s. 84) sitt omgrep den næraste utviklingssona, som understrekar verdien av å aktivere studentane sine førkunnskapar. Dette prinsippet dannar føresetnad for dei resterande prinsippa, ikkje

minst det andre prinsippet (P2) *fokus på utvikling av fleksible og funksjonelle kunnskapsbasar*. Dette handlar om at studentane i tillegg til å utvikle ein robust og fleksibel basis av fag- og domenespesifikk kunnskap også må utvikle forståing for relasjonar mellom faget sin kunnskapsbase, faget sitt omgrepsapparat og korleis faget kan nyttast i spesifikke og relevante samanhengar (Pettersen, 2005, s. 89). Dette innerber også at studentane må gje slepp på tidlegare forståing ved at erfaringar vert knytta til nye kunnskapsstrukturar. Desse akkomodative prosessane kan opplevast som frustrerende og smertefulle (Ludvigsen og Handal, 2002, s. 61–62).

Det tredje prinsippet (P3) handlar om *utvikling av metakognitiv kompetanse og sjølvregulert læring*. Metakognitiv kompetanse inneber at studentane har kunnskap om seg sjølve som lærande personar, kunnskap om faglege oppgåver og kva som vert krevd for å gjennomføre desse. Det handlar om kunnskap om strategiar for å tileigne seg, integrere, reflektere over og gjere seg nytte av ny informasjon (Dysthe, 2001, s. 39; Pettersen, 2005, s. 89). Sjølvregulert læring omfattar kontroll og læring på eit makronivå, til dømes gjennom bruk av tidsplanlegging og ei systematisk tilnærming til studiearbeid, og på eit mikroplan, til dømes gjennom regulering av konsentrasjon og motivasjon, overvaking av forståinga og strategiar for å takle stress (Weinstein, Bråten og Andreassen, 2006, s. 37).

Undervisning og læring med utgangspunkt i problemsituasjonar og kognitive konflikhtar utgjer det fjerde prinsippet (P4). Problemsituasjonar kan danne grunnlag for å aktivere studentane sine forkunnskapar. I møtet mellom problemsituasjonar og studenten sine forkunnskapar kan det oppstå kognitive konflikhtar (Pettersen, 2005, s. 90). Dette kan skape ein indre motivasjon eller interesse for å lære. Motivasjon kan tolkast som eit intrapsykologisk fenomen, nærast som ein eigenskap eller personlegdomstrekk, alternativt som eit relasjonelt og interpsykologisk fenomen. Kva posisjon vi støttar oss til, blir avgjerande for korleis vi planlegg, gjennomfører og vurderer undervisning.

Det femte prinsippet (P5) knytter *læring og undervisning til autentiske oppgåver og kontekstar*. Til grunn for dette prinsippet ligg eit situert læringsperspektiv (Lave og Wenger, 2003) der konteksten aktiviteten føregår i, er ein integrert del av læringa. Ein rettar merksemd mot læringskonteksten og vektlegging av autentiske oppgåver. I faglitteraturen vert det synt til ulike tolkingar av omgrepa autentiske oppgåver og kontekstar. Ei sterk tolking av prinsippet føreset læring i autentiske situasjonar med autentiske oppgåver, medan ein svakare versjon føreset tilnærmingar med utgangspunkt i det vi til dømes kan omtale som praksisnære oppgåver (Pettersen, 2005, s. 93).

Det sjette læringsprinsippet (P6) legg vekt på *læring som deltaking, utfordring og støtte*, medan det sjuande læringsprinsippet (P7) rettar merksemda mot *artiku-*

lasjon, rikholdighet og elaborering. Begge prinsippa føreset tilrettelegging av lærings- og undervisningssituasjonar der dei lærande på ulike måtar er aktivt deltakande. Å rette merksemda mot artikulasjon, rikholdighet og elaborering knytter an til dei seks føregåande prinsippa og utdjupar prinsippet om deltaking, utfordring og støtte (Pettersen, 2005, s. 93). Prinsippet understrekar verdien av at dei lærande får setje ord på korleis dei resonnerer, og at dei får prøvd ut kunnskapane sine i situasjonar der dei blir støtta og utfordra. Kunnskapsområde kjenneteikna av kompleksitet føreset rikholdighet som tilnærming, i tydinga at dei lærande utviklar robust forståing av kunnskapen gjennom å møte ulike omgrep, representasjonar eller strategiar (Ludvigsen og Handal, 2002, s. 58).

Kreber (2005) deler universitetslærarar sine refleksjonar inn i kategoriane innhald, prosessar og premisser for undervisning. Dei sju prinsippa knytt til læring og undervisning (Pettersen, 2005) kan plasserast inn under kategoriane innhald og prosessar. Premissane knytt til undervisninga vert i liten grad vektlagde. For å kunne drøfte premissane knytt til undervisningspraksis, utvidar vi det teoretiske perspektivet ved å trekkje inn omgrep frå sosiologen Bernstein (2000, 2003).

Bernstein er mellom anna oppteken av å analysere pedagogisk praksis i utdanningsinstitusjonar, og teorien hans om pedagogiske kodar er relevant i vår samanheng. Bernstein definerer ein kode som «a regulative principle, tacitly acquired, which selects and integrates a) relevant meanings, b) forms of their realization and c) evoking contexts» (Bernstein, 2003, s. 14). Kodar regulerer med andre ord korleis vi oppfører oss og uttrykkjer oss i ulike samanhengar. Med referanse til Vigeland (1994) framhevar Riksaasen (2009) at kodane også kan vere uttrykk for sosiale relasjonar som regulerer korleis vi tenkjer og korleis vi fortolkar ulike kontekstar: «Vi har en grammatikk – eller regler – for hva som er gyldig pedagogisk kommunikasjon» (Riksaasen, 2009, s. 50).

To omgrep hjå Bernstein, *klassifisering* og *innramming*, er mykje nytta til å analysere pedagogiske samanhengar og praksis i skulen (Jenssen, 2011, s. 18–19). Klassifisering refererer til relasjonar mellom kategoriar på det strukturelle og det sosiale nivået. Relasjonane er knytt til makt og kan variere i styrke (Bernstein, 2000, s. 99). Sterk isolasjon mellom kategoriane inneber sterk spesialisering. Tilsvarende vil svak isolasjon mellom kategoriane bety svakare spesialisering (Riksaasen, 2009, s. 51). Ei sterk faginndeling, at studentane arbeider med det same faget, dei same oppgåvene og at dei i hovudsak jobbar individuelt, er døme på undervisning kjenneteikna av sterk klassifisering. Tilsvarende vil studentarbeid med ulike oppgåver, gjerne på tvers av fag, og arbeid i grupper vere eit uttrykk for svak klassifisering. Mellom desse ytterpunkta vil vi kunne identifisere variasjonar med ulik styrke i klassifiseringa.

Innramming refererer til instruksjonsdiskursen eller kommunikasjonskontroll, kven som kontrollerer kva. Bernstein (2000, s. 12) omtalar dette som «the internal logic of the pedagogical practice» og som inneber kontroll av: «the selection of the communication, its sequencing what comes first, what comes second, its pacing (the rate of expected acquisition), the criteria and the control over the social base which makes the transmission possible». Det dreier seg til dømes om kva som vert sett på dagsorden i undervisninga, styring av tidsbruk og rekkefølge, og kva kriterium som vert vektlagt. Det handlar med andre ord om prinsipp som regulerer kommunikasjonen mellom undervisar og studentar.

På same måte som klassifiseringa kan innramminga vere sterk eller svak. Undervisning som i hovudsak er lærarstyrt, er døme på sterk innramming. Motsvarande vil studentstyrt undervisning vere kjenneteikna av svak innramming. Også her vil vi kunne identifisere nyansar og variasjonar i måten undervisninga vert organisert på. Om undervisaren opnar for studentinnspel i undervisninga, vil det eksempelvis kunne påverke rekkefølgja av emne og tempo i undervisninga.

Gradene av klassifisering og innramming fører til det Bernstein (2000) omtalar som synleg og usynleg pedagogikk. Den synlege pedagogikken føreset sterk klassifisering og sterk innramming. Eit utdanningssystem kjenneteikna av synleg pedagogikk kategoriserer Bernstein som kolleksjonskodeorientert. Her praktiserer undervisaren kommunikasjonskontroll til dømes gjennom styring av tidsbruk og sekvensering. Overføring av kunnskap står sentralt og vurdering av resultat blir gjerne sett som viktigare enn læreprosessen.

Ein usynleg pedagogikk, kategorisert som integrasjonskodeorientert, indikerer svak klassifisering og svak innramming (Bernstein, 2000, s. 10). Integrasjonskode, eller usynleg pedagogikk, vert gjerne kopla til det vi noko upresist kan omtale som reformpedagogiske eller progressive pedagogiske ideal.

METODISK TILNÆRMING

For å få fram kunnskap om kva refleksjonar undervisarar gjer seg kring eigen undervisningspraksis, har vi valt å gjennomføre ein kvalitativ kassustudie. Studien baserer seg på empiri frå refleksjonsnotat frå 43 deltakarar ved to høgskular, som har delteke på vidareutdanning i høgskulepedagogikk (5 sp).

Utval av høgskular er gjort ut frå pragmatiske omsyn med bakgrunn i tilgjenge og kjennskap. Av dei 43 deltakarane fordeler utvalet seg slik: 24 og 19 frå høvesvis høgskule A og B. Totalt er fordeling mellom kjønna: 23 kvinner og 20 menn. Følgjande undervisningsområde er representerte: kroppssøving (11), pedagogikk (7), bibliotek (6), jus og økonomiske fag (5), religion, livssyn og etikk (4), medie-

fag (3), sosialfag (3), norsk (2), drama (1) og heimkunnskap (1). Når det gjeld fartstid som undervisarar i høgare utdanning, fordeler deltakarane seg slik: 15 (0–5 år) og 28 (meir enn 5 år). I analysefasen opererte vi med desse ulike variablane. Men i presentasjon av resultat har vi valt å sjå bort frå desse, då vi ikkje kan sjå at variablane gir utslag i det empiriske materialet.

Refleksjonsnotata som utgjer det empiriske materialet, er skrivne med utgangspunkt i følgjande oppgåvetekst: «Reflekter kring eigen undervisningspraksis. Kva gjer du og kva ønskjer du å vidareutvikle? Knyt refleksjonane dine til innspel på første samling og til pensumlitteraturen.» Refleksjonsnotata har eit omfang på om lag tre sider.

Vi har gjennomført ein temasentrert analyse med utgangspunkt i Pettersen (2005) sine sju prinsipp for læring og undervisning. Analysen byggjer soleis på teoretisk utvikla omgrep som gjer oss i stand til å formidle «overskridende erkjennelse» (Brekke 2006, s. 34). I analysearbeidet vart tekstmaterialet koda ved at fleire nøkkelord, i vårt tilfelle dei sju prinsippa for læring og undervisning, vart knytt til ulike tekstavsnitt. Ei slik kategorisering kan ifølgje Kvale og Brinkmann (2015) til ein viss grad motverke selektive fortolkingar. Deretter talde vi kor mange gonger kvart av prinsippa kom til uttrykk i tekstane. Dette gav grunnlag for å kategorisere funna i vektlagde læringsprinsipp og mindre vektlagde læringsprinsipp. Sidan vi begge har hatt rolla som undervisarar og forskarar, valde vi først å analysere materialet kvar for oss. Deretter starta vi det felles analysearbeidet. Intensjonen med ei slik tilnærming var å styrke validiteten i studien.

Ifølgje Hatch (2002) kan det vere ein styrke å bruke studentarbeid som data, då dette opnar opp for ein direkte veg inn til deltakarane. Oppgåveteksten var formulert slik at studentane sjølv kunne velje kva teori frå pensum dei ville støtte seg til. Intensjonen var å unngå å styre deltakarane sine refleksjonar i bestemte retningar. At refleksjonsnotatet inngår som mellomliggjande arbeid som skal vurderast av faglærar, kan likevel ha påverka innhaldet i refleksjonsnotata. Deltakarane kan ha gitt uttrykk for det dei forventar «passar inn» med tanke på å få refleksjonsnotatet godkjent, meir enn at innhaldet er eit uttrykk for egne oppfatningar. Også kurs i høgskulepedagogikk kan ha det som Riksaasen (2009) omtalar som sin eigen grammatikk som regulerer korleis vi fortolkar ulike kontekstar. Når vi i oppgåveteksten har valt å ikkje spesifikt etterspørje deltakarane sine refleksjonar knytt til læringsprinsippa, kan dette ha medført at vi i datamaterialet ikkje i tilstrekkeleg grad har klart å fange opp deltakarane sine refleksjonar knytt til dei ulike prinsippa. Funna i studien kan ikkje generaliserast, men i den grad dei kan gje gjenkjenning, kan dei ha verdi for andre. Det kan til dømes handle om å identifisere fellestrekk eller slektsskap ut frå det Bjerrum Nielsen (1995, s. 7) omtalar som «intersubjektive meningsstrukturar» som gjer åtferd eller handlingar forståelege.

FUNN OG ANALYSE

I denne delen presenterer vi funn frå studien analysert med utgangspunkt i Pettersen (2005) sine sju prinsipp for læring og undervisning. Datamaterialet viser at tre av prinsippa merkar seg ut som mest vektlagde, medan fire av prinsippa i mindre grad vert løfta fram. Ut frå dette opererer vi med to hovudgrupper av læringsprinsipp: *vektlagde læringsprinsipp* og *mindre vektlagde læringsprinsipp*. Denne inndelinga dannar struktur for vidare presentasjon av funn og analyse.

VEKTLAGDE LÆRINGSPRINSIPP

Læring og undervisning med vekt på deltaking, utfordring og støtte (P6) er det prinsippet som vert vektlagt av flest. Studentaktivitet er eit ord som går att hos mange, og som oftast inneber dette at studentane får til oppgåve å drøfta problemstillingar i summegrupper. Grunngevingar for studentaktivitet er knytt til «å bryte opp førelesinga og monologen» for å hjelpe studentane til å halde på merksemda gjennom førelesinga. Andre nemner at bruk av summegrupper gir undervisaren eit kjærkome pusterom i førelesinga. Få viser til læringsteoriar som grunngeving. Materialet vårt tyder på at mange opplever det særleg utfordrande å praktisere læringsprinsippet når undervisninga føregår i store grupper. Dette fordi undervisningstida er for knapp i høve til mengde fagstoff som skal gjennomgåast. Det er også krevjande å halde struktur i undervisninga når dei opnar for dialog. Dei undervisarane som viser til læringsteoriar, reflekterer kring eiga rolle som medierande reiskap i studentane sin læringsprosess: «Korleis styre studentaktivitet på ein god måte. Kva er gode spørsmål og oppgåver (...) Korleis balansere mellom å støtte og å utfordre?»

Læring knytt til autentiske oppgåver og kontekstar (P5) er eit anna prinsipp som vert vektlagt. Det kan sjå ut som om undervisarane praktiserer ein svak versjon av prinsippet. Dei nyttar døme frå praksis for å konkretisere teorien og skape relevans inn mot yrket og profesjonen dei utdannar studentane til. Praksisdøme vert henta frå litteratur og frå eigne og kollegaer sine praksiserfaringar. Filmar, medieoppslag, rollespel og case knytt til praksisnære situasjonar vert også brukt. I langt mindre grad finn vi ei sterk tolking av læringsprinsippet. Berre nokre få nemner at dei tek studentane med ut av klasserommet til autentiske kontekstar, eller at dei nyttar autentiske situasjonar og oppgåver i klasserommet. Utfordringar knytt til dette læringsprinsippet, er at det er tidkrevjande å finne gode praksisdøme og oppgåver. Andre moment som vert nemnt, er at undervisarane ikkje kjenner praksisfeltet godt nok, og at dei strevar med å finne døme som kan gje gjenkjenning og meining ut frå studentane si erfaringsverd. Generelt ser det ut til å by på utfordringar å gjere undervisninga meir praktisk retta.

Aktivering av tidlegare erfaring, kunnskap og kompetanse (P1) er eit sentralt prinsipp. God struktur i den enkelte førelisinga og i førelesingsrekkeja, og det å informere studentane om kva delar av pensum som er relaterte til undervisninga, vert hyppigast trekt fram. Fleire nemner at dei gir konkrete lese- og litteraturtips i førekant av undervisninga, for å sikre seg at studentane har nødvendige førkunnskapar før undervisninga. Utfordringa med å praktisere dette prinsippet er at undervisarane ikkje har tilstrekkeleg oversikt over kva studentane kan. Fleire nemner at dei ofte vert overraska over at studentane har eit lågare kunnskapsnivå enn forventa. Nokre fortel at dei i undervisninga spør studentane om stoffet er for vanskeleg eller for lett, men det er få som viser til praksis der dei tek utgangspunkt i og aktiverer førkunnskapane til studentane i undervisninga. Utfordringar fleire peikar på, kan illustrerast ved hjelp av denne stemma: «Det er krevjande å skulle tilpasse seg studentane sitt uføresette kunnskapsnivå når førelesingsrekkeja som regel er planlagd før eg får klarheit i kva nivå studentane er på.» Det er utfordrande å måtte omstille seg i undervisningssituasjonen.

MINDRE VEKTLAGDE LÆRINGSPRINSIPP

Undervisning og læring med utgangspunkt i problemsituasjonar og kognitive konflikter (P4) er eit av læringsprinsippa som er lite vektlagd. Undervisarane er opptekne av problembasert læring, men fortel at det er for omfattande å ta i bruk. Alternativet er å nytte casar, problemstillingar, påstandar eller teser. Case og problemstillingar som studentane arbeider med i smågrupper, ser ut til å vere mest brukt. Soleis ser det ut til at undervisarane viser til ein svak versjon av problembasert undervisning, som dei fortel at dei nyttar i håp om at dette skapar motivasjon for læring. Men det er utfordrande å finne eller utvikle gode casar som appellerer til studenten sin motivasjon. Mellom anna fortel fleire at dei strevar med å utvikle innhald i casen som er tilpassa «studenten si utviklingssone».

Utvikling av metakognitiv kompetanse og sjølvregulert læring (P3) er også eit av prinsippa som vert mindre vektlagd. Nokre få nemner at dei presenterer læringsmål, for at studentane skal vite kva som er sentralt å lære. Det blir også trekt fram at høgskulen arrangerer eigne dagskurs i studieteknikk. Ut over dette forventar undervisarane at metakognitiv kompetanse er noko studentane har utvikla før dei startar på høgskulen, eller noko dei utviklar på eiga hand. Men fleire nemner at dei har erfart at studentane har behov for hjelp til å bli «sosialisert inn i rolla som studerande». At studentane arbeider med fagstoffet på eiga hand eller i kollokviegrupper vert nemnt som døme på gode strategiar. Nokre nemner også at undervisarane kan ha ei viktig rolle når det gjeld å få kollokviegruppene til å fun-

gere på ein god måte. Det å utvikle oppgåver og å stille krav til kollokviegruppene vert nemnt. I tillegg vert det trekt fram at arbeidet må følgjast opp i undervisninga. Dette vert opplevd som utfordrande å få til, då undervisningstida er knapp. Arbeidet vil også medføre meirarbeid for undervisaren.

Læring og undervisning med fokus på artikulasjon, rikholdigheit og elaborering (P7) kan sjå ut til å vere eit prinsipp som vert forstått og tolka på ulike vis. Vi identifiserer tre ulike fortolkingar. Den eine varianten er at undervisarane gir uttrykk for at dei er usikre på om det er studentane eller undervisaren sin artikulasjon prinsippet er relatert til. Den andre varianten er ei forståing av at prinsippet er relatert til undervisaren sin artikulasjon og elaborering. At undervisar tek seg tid til å oppsummere i starten og i slutten av undervisningstimen, vert trekt fram som døme på dette læringsprinsippet. Ein seier det slik: «Det at eg artikulerer på ein god måte, gjer meg i stand til å formidle budskapet til alle.» Ei tredje fortolking av læringsprinsippet handlar om at undervisar legg til rette for at studentane skal få bearbeide kunnskap i undervisninga. Her blir det lagt vekt på at studentane sjølve ved oppstart og avslutning av undervisninga skal setje ord på korleis dei forstår fagkunnskapen. Nokre framhevar òg at det kan vere viktig at studentane får artikulere og elaborere kunnskap undervegs i undervisningstimen, til dømes i summegrupper. Utfordringar knytt til praktisering av prinsippet handlar i stor grad om at undervisarane opplever at dei ikkje har nok tid i undervisninga til å involvere studentane, og at dei er usikre på om dei meistrar å få dette til på ein god måte. Nokre er også usikre på om det er verd å prioritere tid til at studentane skal artikulere kunnskapen: «Vil studentane sine oppsummeringar vere gode nok eller dekkande for kjernestoffet i pensumlitteraturen», er det ein som spør.

Fokus på utvikling av fleksible og funksjonelle kunnskapsbasar (P2) er eit av læringsprinsippa som er lite vektlagt. Nokre få uttrykkjer at dei ser verdien av å forstå læring som ein akkomodativ prosess. Mellom anna vert det nemnt at det er viktig at studentane får høve til «å leite etter samanhengar i ein erfaringsbasert kunnskapsbase, rekonstruere og forkaste ei kvardagsforståing». Det som går att i empirien vår, er at undervisarane opplever at det er utfordrande å gi studentane kunnskapar som dei kan overføre til andre deler av faget og til andre område.

DRØFTING

Føremålet med studien er å få fram kunnskap om kva refleksjonar undervisarar gjer seg kring eigen undervisningspraksis. Analysen av materialet gir ikkje grunnlag for å skilje mellom undervisarane si grunnleggjande forståing og deira rapportering knytt til undervisningspraksis. Til liks med Postareff & Lindblom-Ylänne

(2008) finn vi at desse kategoriane overlappar kvarandre ved at undervisarane nyttar døme frå eigen undervisningspraksis for å utdjupe eiga forståing. Empirien vår syner vidare ei todeling med omsyn til kva læringsprinsipp som vert vektlagde. Dei mest vektlagde prinsippa er knytt til å aktivere studentane sin førkunnskap, læring i autentiske kontekstar og læring som deltaking. Prinsippa knytt til å utvikle fleksible og funksjonelle kunnskapsbasar, utvikling av metakognitiv kompetanse, undervisning med utgangspunkt i problemsituasjonar, fokus på artikulasjon og elaborering merkar seg ut som mindre rapporterte. Vi finn ikkje noko i materialet vårt som tyder på at det er skilnad mellom ulike fagdisiplinar og kva refleksjonar undervisarane løftar fram.

Eit hovdfunn er at undervisarane opplever det som utfordrande å omsetje læringsprinsippa i praksis. Studentane sine produktive læringsprosessar ser ut til å kome meir i bakgrunnen, medan undervisarane framhevar eiga rolle som formidlar av fagkunnskapar og undervisning som førelesing. Dette tyder på at førelesinga er den dominerande undervisningsforma. Dette samsvarar med tal frå Studiebarometeret, der 90 % av studentane rapporterer at førelesing vert nytta mykje eller særskild mykje i høgare utdanning (Meld. St.16 (2016–2017), 2017, s. 51).

Den største utfordringa knyter undervisarane til at det er krevjande å endre planar og det å omstille seg i sjølve undervisningssituasjonen. Ei utfordring kan vere å disponere undervisningstida, det Bernstein (2000) omtalar som sekvensering av undervisninga. Ei anna handlar om utfordringar knytt til å engasjere studentane til å delta aktivt når undervisninga føregår i store grupper, *the control over the social base which make transission possible* (Bernstein, 2000, s. 12). Å utarbeide «gode oppgåver» med tanke på å utvikle forståing for relasjonar mellom faget sin kunnskapsbase, omgrepsapparat og korleis faget kan nyttast i spesifikke og relevante samanhengar (Ludvigsen og Handal, 2002), synest og krevjande. Utover dette tyder mykje på at prinsippet om deltaking (P6) i liten grad vert sett i samanheng med dei andre læringsprinsippa. Dette kan innebere at undervisarane i mindre grad koplar studentaktivitet til studentane sine produktive læreprosessar, eller at dei opplever den samanhengen så sjølvstøtt at det ikkje er nødvendig å nemne det. Når prinsippet likevel vert løfta fram som det mest vektlagde prinsippet, kan vi ikkje sjå bort frå at dette kan forståast i lys av omgrepet pedagogiske kodar (Bernstein, 2003). Det kan vere rådande forventningar i kulturen om kva som er pedagogisk korrekt å meddele, kva som er gyldig pedagogisk kommunikasjon (Riksaasen, 2009, s. 50).

Undervisning med utgangspunkt i problemsituasjonar og kognitive konflikthar er i liten grad praktisert. Undervisarane grunngjev dette med at slik undervisning er for omfattande og kanskje urealistisk å få til innan rammene for undervisninga. Når undervisarane utdjupear kva rammer det er snakk om, viser dei til undervis-

ningstid dei har til disposisjon i faget sitt. Eit anna rammevilkår som vert trekt fram, er at undervisarane opplever at dei har for lite kjennskap til kva studentane lærer i dei andre faga eller i andre emne. Dette tyder på at undervisninga har ei sterk klassifisering (Bernstein, 2000), kjenneteikna av mellom anna ei tydeleg fag- og emneinndeling. Dessutan er undervisninga i dei ulike faga og emna strengt regulert i høve til tilmålt undervisningstid, tildeling av rom og storleik på studentgruppene. Ut frå dette stiller vi oss spørsmål ved om sterk isolasjon eller spesialisering mellom fag og administrative rutinar også kan medverke til å oppretthalde etablerte undervisningsmønster.

Det ser ut til at undervisarane nyttar meirkunnskapen sin til eiga fagformidling og ikkje til å skape rom for lærande samtalar eller dialogar i undervisninga. Dette er i samsvar med studiar som syner at undervisaren gjerne abdiserer eller trekkjer seg ut av denne typen læringssituasjonar, og i liten grad utfordrar studentane sin fagkunnskap (Fossøy, 2006). Empirien tyder på at undervisarane er opptekne av å involvere studentane som deltakarar i undervisninga, men at det vert opplevd som utfordrande å inkludere studentane i eit diskurssamfunn i tydinga å gi dei kompetanse i å bruke omgrep og tenkjemåtar som kjenneteiknar slike fellesskap. Å gi studentane høve til å artikulere og elaborere kunnskapen handlar om å etablere arenaer, der ulike stemmer står mot kvarandre, støttar kvarandre eller kjempar om å bli sett og høyrte (Dysthe, 2001). Ei undervisning der studentane er deltakande i eit sokalla diskurssamfunn, kan gå inn under det Bernstein kallar usynleg pedagogikk, som vil påverka innramminga av undervisninga, instruksdiskursen og kommunikasjonskontrollen. Når undervisarane i materialet vårt i tillegg gjev uttrykk for at dei er usikre på om dei vil mestre å leie eller kontrollere ei undervisning der dei opnar for dialog, så kan dette forklare kvifor ei sterk innramming, i form av undervisarstyrt undervisning, vert framtrédande. Usynleg pedagogikk vil i større grad gi makt eller kommunikasjonskontroll til studentane.

Interaksjonsdiskursen eller interaksjonsprinsippa i undervisninga vert skapt av innramminga (Bernstein, 2000). Funna våre tyder på at undervisarane utøver kommunikasjonskontroll, klassifisert som ei sterk innramming, ved at dei i all hovudsak styrer tidsbruk og rekkefølge. Vi tolkar dette som at overføring av kunnskap frå undervisar til student står sentralt, og at dei i mindre grad tek utgangspunkt i at kunnskap vert utvikla gjennom studentdeltaking eller sjølvregulert læring. Brandsford et al. (2000) sin metastudie viser til konsensus om at metakognitive tilnærmingar i undervisninga er sentrale for å fremje læring. Undervisarane i vårt materiale viser til verdien av prinsippet, men relaterer dette i liten grad til eigen praksis. Ansvar for utvikling av metakognitiv kompetanse vert i hovudsak tillagt studentane. Dette kan også knyttast til korleis undervisarane forstår rolla si.

Ei sterk klassifisering og ei sterk innramming (Bernsten, 2000) kan medføre at undervisarane kjenner seg styrt inn mot å praktisere ein synleg pedagogikk, der overføring av kunnskap og fokus på resultat kjem meir i framgrunnen enn læreprosessen til studentane.

Sjølv om undervisarane må halde seg til rammer og forpliktingar i utøvinga av undervisninga, har dei likevel ifølgje Bernstein (2000) ein viss grad av kontroll over innramminga. Ut frå dette stiller vi spørsmål ved om lærarane i tilstrekkeleg grad utnyttar dette potensialet. Når undervisarane ikkje legg opp til meir studentdeltaking, grunngjev dei dette i at det krev mykje tid utan at dei er «sikre på» kva fagleg utbytte studentane får. Då vurderer undervisarane det som meir nyttig bruk av tid at dei sjølve formidlar fagkunnskapen. Undervisarane gir og uttrykk for at dei er usikre på eigen handlingskompetanse, korleis dei kan leggje til rette for lærande samtalar i undervisninga. Her stiller vi oss spørsmål ved om dette kan vere eit uttrykk for at undervisarane manglar eit vidare kunnskapsgrunnlag knytt til læring og det å leggje til rette for læringsproduktive prosessar. Eit døme som kan støtte opp om denne tolkinga, kan vere at når undervisarane omtalar det sjuande prinsippet som omhandlar artikulasjon, rikholdigheit og elaborering. Her er undervisarane usikre på om prinsippet siktar til undervisar eller studentar sin artikulasjon og bearbeiding av lærestoffet. Nokre meiner og bestemt at prinsippet omhandlar undervisaren si artikulering. Manglande kunnskapsgrunnlag kan også vere ein innfallsvinkel for å forstå kvifor fleire av læringsprinsippa vert mindre vektlagde.

Skule- og utdanningssystemet kan og vere døme på ein historisk kontekst der det kan vere vanskeleg å endre etablerte mønster. Dei etablerte mønstra vert gjerne forsterka og oppfatta som dei einaste moglege i verksemda (Säljö, 2001). Å endre kultur, eller undervisningspraksis, er ikkje enkelt, og kultur er per definisjon «slow to change» (Umbach, 2007, s. 296). Sjølv om dei ulike medlemmene av profesjonen kan ha spelerom for eigne fortolkingar, finst det pedagogiske kodar (Bernstein, 2003) som regulerer korleis dei tenkjer og fortolkar ulike kontekstar (Riksaasen, 2009). Når undervisarane i studien vår løfter fram utfordringar knytt til å omsetje sentrale læringsprinsipp i praksis, kan dette vere eit uttrykk for at undervisarane sitt handlingsrom er avhengig av strukturelle rammer dei er ein del av.

At undervisarane primært er opptekne av refleksjonar knytt til innhald og prosessar, og i mindre grad løftar fram premissar for undervisninga, (jf. Kreber, 2005), kan vere eit uttrykk for at dei ikkje ser seg sjølve i posisjon til å endre institusjonelle rammefaktorar. Det kan sjå ut til at undervisarane i stor grad er overlatne til seg sjølve med tanke på å utvikle eigen profesjonell undervisningspraksis gjennom intuisjon, prøving og feiling. Dette funnet samsvarar med Hanssen et al. (2012) som omtalar lærararbeidet som «en ensom affære».

KONKLUSJON

I denne studien har vi sett nærare på kva refleksjonar undervisarar i høgare utdanning gjer seg kring eigen undervisningspraksis. Med utgangspunkt i Pettersen (2005) sine sju prinsipp for læring og undervisning finn vi at det i hovudsak er tre av prinsippa som vert vektlagde, og at undervisarane opplever utfordringar med å omsetje læringsprinsippa i praksis. Undervisning som førelesing og undervisarrolla som formidlar av fagkunnskap vert løfta fram, medan studentane sine produktive læringsprosessar kjem tilsynelatande meir i bakgrunnen. Dette kan vi forstå i lys av at undervisninga inngår i ein større samanheng der både strukturelle og kulturelle faktorar legg føringar for undervisarane sin praksis. Ikkje minst stiller vi spørsmål ved om tilhøvet mellom fag og administrative rutinar ser ut til å oppretthalde etablerte undervisningsmønster. Ut frå dette er det ikkje berre opp til undervisaren åleine å utvikle undervisning i tråd med læringsprinsipp som fremjar produktive læringsprosessar. Dette må skje gjennom eit tettare samarbeid mellom dei fagtilsette og institusjonsnivået. Empirien vår går ikkje djupt nok inn i denne problematikken. Det er derfor behov for fleire studiar som ser nærare på samspelet mellom undervisning og til dømes administrative føringar. Materialet vårt byggjer på sjølvrapportering i form av undervisarane sine refleksjonsnotat. Vi har ikkje observert undervisarane i praksis. Nye studiar der ein hentar inn empiri ved observasjon, kan også vere nyttig for å utvikle kunnskap om undervisningspraksis i høgare utdanning.

LITTERATUR

- Bernstein, B. (2000). *Pedagogy, symbolic control and identity*. Boston: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Bernstein, B. (2003). *Class, Codes and Control. Volume IV The Structuring of Pedagogic Discourse*. New York: Routledge.
- Bjerrum Nielsen, H. (1995). Seductive Texts With Serious Intentions. I: *Educational Researcher*, Vol 24, nr. 1, 4–12.
- Bransford, J.B., A.L. Brown & R.P. Cocking (red.). (2000). *How people learn. Brain, mind, experience and school*. Washington, DC: National Academy Press.
- Brekke, M. (2006): Analyse og fortolkning av tekst i forskningen. s. 19–38. I Brekke, M. (red.). *Å begripe teksten. Om grep og begrep i tekstanalyse*. Kristiansand: Høgskoleforlaget.
- Devlin, M (2006). Challenging accepted wisdom about the place of conceptions of teaching in university teaching improvement. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, 18(2), 112–119.
- Dysthe, O.(2001). Sosiokulturelle teoriperspektiv på kunnskap og læring. s. 33–72. I Dysthe, O. (red.). *Dialog, samspel og læring*. Oslo: Abstrakt forlag.

- Dysthe, O, Hertzberg, F. og Hoel, T.L. (2010). *Skrive for å lære. Skrivning i høyere utdanning*. Oslo: Abstrakt forlag as.
- Engelsen, B.U. (2012). *Kan læring planlegges? Arbeid med læreplaner – hva, hvordan, hvorfor?* Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Eley, M. (2006). Teachers' conceptions of teaching, and the making of specific decisions in planning to teach. *Higher Education*, 51(2), 191–214.
- Entwistle, N. & Walker, P. (2000). Strategic alternance and expanded awareness within sophisticated conceptions of teaching. *Instructional Science*, 28(5/6), 335–361.
- Fossøy, I. (2006). *Basisgruppeaktivitetens intersubjektive rom. Ein studie av rettleiarrolla og den kommunikative praksis som utviklar seg i basisgruppeaktiviteten i ein problembasert læringskontekst*. Avhandling. Det utdanningsvitenskapelige fakultet, Pedagogisk forskningsinstitutt, Universitetet i Oslo.
- Hanssen, B., Husebø, D. & Moen, V. (2012). «Å forelese er en ensom affære. Jeg er sikker på at de fleste går inn i klasserommet med en sommerfugl eller tusen i magen». S. 157–184. I Hoel, T.L., Hanssen, B. & Husebø, D. (red.), *Utdanningskvalitet og undervisningskvalitet under press? Spenninger i høyere utdanning*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Hatch, J.A. (2002). *Doing Qualitative research in education settings*. Albany: University of New York Press.
- Ho, A., Watkins, D. & Kelly, M. (2001). The conceptual approach to improving teaching and learning: An evaluation of a Hong Kong staff development programme. *Higher Education*, 42, 143–169.
- Jenssen, E.S. (2011). *Tilpasset opplæring i norsk skole. Politikeres, skolelederes og læreres handlingsvalg*. Avhandling for graden philosophiae doctor (ph.d.), University of Bergen.
- Kane, R., Sandretto, S. & Heath, C. (2002). Telling half the story: a critical review of research on the teaching beliefs and practices of university academics. *Review of Educational Research*, 72(2), 177–228.
- Kember, D. & Kwan, K.P. (2000). Lecturers' approaches to teaching and their relationship to conceptions of good teaching. *Instructional Science*, 28, 469–490.
- Kreber, C. (2005). Reflection on teaching and the scholarship of teaching: Focus on science instructors. I. *Higher Education* 50: 323–359.
- Koschmann, T., Kelson, A., Feltowich, P. & Barrows, H. (1996). Computer-supported Problem-based Learning. A principled approach to the use of computers in collaborative learning I. Koschman, T. (red.) CSCL. *Theory and Practice of an emerging paradigm*. New Jersey: Lawrence Erlbaum. s. 83–124.
- Kuvaas, B. & Dysvik, A. (2016). *Lønnsomhet gjennom menneskelige ressurser. Evidensbasert HRM*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2015). *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Kvernbekk, T. (2011). Filosofisk om teori og praksis. *Bedre skole* nr. 2/2011.
- Lave, J. & Wenger, E. (2003). *Situert læring – og andre tekster*. København: Reitzel.
- Ludvigsen, S.R. & G. Handal (2002). Hvordan kan problembasert læring realisere individuelle og kollektive læringsprosesser? I. Lycke, K.H. (red.). *Perspektiver på problembasert læring*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag. s. 43–72.

- Lycke, K.H. & Handal, G. (2012). Refleksjon over egen undervisningspraksis – et ledd i kvalitetsutvikling? I Hoel, T.L., Hanssen, B. & Husebø, D. (red.), *Utdanningskvalitet og undervisningskvalitet under press? Spenninger i høyere utdanning*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag. (S. 157–184).
- Meld. St. 22 (2010–2011). *Motivasjon – Mestring – Muligheter*. Kunnskapsdepartementet.
- Meld. St. 16 (2016–2017). *Kultur for kvalitet i høyere utdanning*. Kunnskapsdepartementet.
- NOKUT (2016). *Hva vet vi om kvalitet*, upublisert notat.
- Pettersen, R. (2005). *Kvalitetslæring i høyere utdanning. Innføring i problem- og praksisbasert didaktikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Postareff, L., & Lindblom-Ylänne, S. (2008). Variation in teachers' descriptions of teaching: Broadening the understanding of teaching in higher education. I. *Learning and Instruction*, 18, 109–120.
- Postholm, M.B. og Rokkones, K. (2012). Læreres profesjonelle utvikling: En review av forskning om hvordan lærere lærer. I Postholm, M.B. (red). *Læreres læring og ledelse av profesjonsutvikling*. s. 21–49. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Riksaasen, R. (2009). Basil Bernsteins kodeteori – et analyseverktøy for pedagogisk praksis. I. Riksaasen, R. (red.). *Læreren i skolen og samfunnet*. S. 46–62. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Säljö, R. (2001). *Læring i praksis. Et sosiokulturelt perspektiv*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- St.meld. nr. 30 (2003–2004). *Kultur for læring*. Utdannings- og forskningsdepartementet.
- St.meld. nr. 11 (2008–2009). *Læreren Rollen og utdanningen*. Kunnskapsdepartementet.
- Sørbø, J.I. (2016). Innovasjon og immateriell kapital. I Amdal, J., Bergem, R og Båtevik, F.O. (red). *Offentleg sektor i endring – Fjordantologien 2016*. S. 38–45. Oslo: Universitetsforlaget.
- Umbach, P.D. (2007). Faculty cultures and college teaching. In *The scholarship of teaching and learning in higher education: An evidence-based perspective* (S. 263–317). Springer Netherlands.
- Vygotsky, L.S. (1978): *Mind in Society. The development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Weinstein, C.E., Bråten, I. og Andreassen, R. (2016). Læringsstrategier og selvregulert læring: teoretisk beskrivelse, kartlegging og undervisning. I Elstad, E. & A. Turmo (red.). *Læringsstrategier. Søkelys på lærernes praksis*. S. 27–54. Oslo: Universitetsforlaget.
- Åkerlind, G.S. (2004). A new dimension to understanding university teaching. *Teaching in Higher Education*, 9(3), 363–375.

Kapittel 12

Minste felles multiplum

Radikal translasjon av 8–13-skolen som organiseringsidé

KJERSTI HALVORSEN OG KRISTIN SAGERØY RÅSBERG

SAMMENDRAG Translasjonsstudier har ofte undersøkt det immaterielle eller symbolske, og det materielle eller praktiske aspektet ved oversettelse i isolasjon fra hverandre. Vår hensikt er å bygge bro mellom de to tilnærmingene til translasjonsprosessen ved å utforske hvilken rolle oversettelse spiller i innskrivingen av et organiseringskonsept i en lokal kontekst. Vi argumenterer med Røvik og Jiayuan Li (2016) at innskrivingen etablerer «tolkningsbaner» eller «tolkningsspor» som forbinder den immaterielle og den materielle dimensjonen ved en organiseringsidé. Vi anvender denne antakelsen i en komparativ casestudie av hvordan 8–13-skolen som organiseringsidé forstås i «prototypen» Fyrstikkalleen skole i Gamle Oslo og i Stanges 8–13 skole som startet opp året etter i Harstad. Analysen viser at meningen med 8–13-skolen tidlig ble substansielt endret på et overordnet strategisk nivå i Stanges, noe som i sin tur influerte på hvordan dette konseptet ble bakt inn i den tekniske kjernen i den lokale ungdomsskolen i Stanges. Vi kaster lys på opprinnelsen til 8–13-skolen som organiseringsidé, hvordan den mottas i de to skolene og konsekvensene av radikal translasjon.

NØKKELORD 8–13-skolen, organiseringsidé, radikal oversettelse, strategisk legitimering

ABSTRACT Translation studies have often examined the immaterial-symbolic and the practical materialized dimensions of translation in isolation. We aim at developing an integrative understanding of translation processes by theorizing the role of translation as acts of inscribing a concept into a local context. We argue with Røvik and Jiayuan Li (2016) that inscribing establishes trajectories, which connects the symbolic and material dimensions. We apply this theory in a comparative case-study of the interpretation of the idea of the 8–13 school in the «prototype» Fyrstikkalleen skole in Gamle Oslo and

in Stangenes 8–13-skole in Harstad. Our analysis shows that the meaning of the 8–13 school was severely transformed at a strategic level in Stangenes, which, in turn, influenced how this concept was incorporated into the technical core of the local school. We highlight the genesis of the 8–13 school, the reception of the idea in two schools and consequences of radical translation.

INTRODUKSJON

Translasjonsteori er et analytisk blikk som brukes av organisasjonsteoretikere for å forstå hvordan tidsriktige ideer om organisering sirkulerer og transformeres. Noen ganger innebærer translasjon at en organisasjon forsøker å kopiere eller reproducere en prototypisk idé (Røvik, 2007), mens det i andre tilfeller er slik at det gjennom oversettelsesprosessen skjer substansielle endringer i ideens innhold, selv om navnet på ideen forblir det samme (Sahlin og Wedlin 2008, Wæraas og Sataøen 2014). Når meningen i den oversatte versjonen avviker betydelig fra det prototypiske konseptet, kalles dette radikal translasjon.

Tema for dette kapitlet er radikal translasjon av en organiseringsidé som kalles 8–13-skolen. Idéen om den kombinerte ungdomsskole og videregående skole, 8–13-skolen, kom fram i forbindelse med forarbeidene til Kunnskapsløftet i 2006 (St.meld. 30 2003–2004). Idéen ble for første gang materialisert da Fyrstikkalleen skole (F21) i Gamle Oslo åpnet i 2010. Med utgangspunkt i data fra en komparativ casestudie av prototypen F21, altså Fyrstikkalleen skole i Gamle Oslo, og Stangenes 8–13-skole i Harstad som startet opp året etter, viser vi at det i Stangenes etableres oppslutning om en lokal nytolkning av kombinertskoleideen som avviker betydelig fra prototypen F21. Legitimitet kan ikke tas for gitt når den oversatte versjonen er svært ulik originalen, og kapasiteten til å etablere oppslutning om en nytolkning blir derfor avgjørende i radikale translasjoner. Kapitlet kaster lys på opprinnelsen til 8–13-skolen som organiseringsidé, på mottakelsen av kombinertskolekonseptet de to skolene, og på den radikale oversettelsen som finner sted i Stangenes ett år etter prototypen F21 ble lansert i Oslo. De to spørsmålene vi i det følgende vil besvare, er:

1. Hvordan mottas kombinertskoleideen i F21 og i Stangenes 8–13-skole?
2. Og hvordan skapes det legitimitet for substansiell variasjon fra prototypen?

Kapitlets teoretiske siktemål er å kombinere det immaterielle og det materielle aspektet ved organisering i analysen av oversettelsesprosessene som skjer ved de to skolene. Gjennom dette vil vi bidra til å tette et kunnskapshull som identifiseres i to nye gjennomganger av den translasjonsteoretiske litteraturen (Røvik 2016,

van Grinsven et al. 2016), som har oppstått fordi den symbolske og den materielle dimensjonen ved oversettelse i lang tid har blitt studert i isolasjon fra hverandre. Vi bruker Røvik og Jiayuan Lis begrep «baner» eller «spor» (trajectories) for å vise hvordan translasjon som finner sted lokalt, etablerer et sett av legitime tolkningsbaner som sin tur legger føringer på den materielle iverksettingen av idéen (Røvik og Jiayuan Li 2016). Som vi skal se, legges det slike «spor» eller «baner» tidlig i translasjonsprosessen både i F21 og i Stangenes 8–13-skole.

VEIVISERE TIL MOTTAKERSIDEN AV 8–13-SKOLEN SOM ORGANISERINGSIDÉ

Metaforer brukes som teoretiske ressurser i den translasjonsteoretiske litteraturen. Som andre idéer om organisering kan idéen om 8–13-skolen studeres med markedskommunikasjonens språklige bilder, fra sin «tilbudsside» og fra sin «overførings»- eller «mottakerside». Når tilbudssiden utforskes, rettes oppmerksomhet mot hvordan ideen har blitt til, mens vi på overførings- og mottakersiden undersøker om og hvordan den nye idéen konkretiseres og tas i bruk (Røvik 2007). Vi valgte å sette mottakersiden av 8–13-skolen som organiseringsidé i fokus og har derfor undersøkt hva som finnes i den translasjonsteoretiske litteraturen som kan være til hjelp med å sette denne siden av oversettelsesprosessen på begrep.

Flere forskjellige språklige bilder har blitt produsert for å vise hvordan et fenomen som skal utforskes, kan betraktes med et translasjonsteoretisk blikk. Reise-metaforen brukes ofte for å vise vei til den translasjonsteoretiske forståelsen av abstrakte idéer om organisering som adopteres på ulike måter i ulike kontekster. Czarniawska og Sevón, som introduserte denne tankefiguren, mente å se at det til enhver tid sirkulerer idéer om god organisering, og at når disse omreisende ideene slår seg ned på en ny plass, betyr det samtidig at noe nytt lages (Czarniawska og Sevón 2005:8). Fra denne metaforen følger en teoretisk forventning om at organiseringsideer aldri på en enkel måte kan kopieres, ettersom skifte av kontekst vil medføre at noe nytt blir til.

En annen hyppig sitert metafor som ble formulert for å løfte fram det spesielle ved radikale translasjoner, er «telefonleken» (Abrahamsson 2006: 521). Den svenske telefonleken blir av norske organisasjonsteoretikere omtalt som «hviskeleken». Hviskeleken er en barnelek rundt bordet som går ut på at én finner på hva som skal hviskes, og hvisker dette inn i øret på sidemannen. Deretter blir det hvisket videre til alle rundt bordet, for så å ende opp hos sistemann som må si det han hørte høyt. Ofte til stor fornøyelse for deltakerne fordi det som ble hvisket av førstemann, har forandret seg til noe helt annet underveis.

Både reisemetaforen og hviskelekmetaforen omhandler representasjonsaspektet ved oversettelse. De to språklige bildene kan hjelpe oss i vurderingen av om en mottakerorganisasjon er mer eller mindre tro mot den originale versjonen av en prototypisk organiseringsidé, men slike metaforer gir oss ingen ledetråder til hvordan den nytolkede idéen i praksis nedfeller seg i mottakerorganisasjonens lokale infrastruktur og handlinger. Høy grad av retorisk lojalitet til den originale ideen kan være et tegn på at ideen har nedfelt seg materielt i mottakerorganisasjonens rutiner og praksiser, men det trenger ikke være slik.

Fordi vi i translasjonsteoretiske studier har manglet begrep som kan brukes til å bygge bro mellom de immaterielle og de materielle aspektene ved oversettelse, foreslår Røvik (2016) metaforen «baner» eller «spor» (trajectories) for å konstruere et bindeledd mellom den symbolske oversettelsen av en organiseringsidé og det praktiske eller konkrete uttrykket ideen får når den innskrives i en lokal kontekst. Slike «spor» eller «baner» avgrenser repertoaret av mulige materielle konkretiseringer av en organiseringsidé, og gir de lokale infrastrukturene og handlingene legitimitet. Studier av radikale translasjoner kan tydeliggjøre slike «spor» eller «baner», ettersom handlinger og praksiser som følger av dem, ikke er selv-sagte. De praktiske tiltakene som følger av en radikalt oversatt organiseringsidé, kan tvert om virke overraskende, som i hviskeleken.

EN KOMPARATIV CASESTUDIE

Vi har ikke funnet tidligere forskning om norske skolars erfaring med 8–13-skolen som denne studien kan bygge på, derfor valgte vi å studere to skoler framfor en, slik at flere aspekt ved oversettelsen av denne idéen om organisering kunne komme fram (Ragin, 2011:17). At de to skolene viste seg å være så forskjellige i sin tolkning av kombinertskolekonseptet at de egnet seg for en komparativ case-undersøke av det organisasjonsteoretiske fenomenet radikal translasjon, var noe vi fant ut underveis. Klassen av fenomen vi oppdaget at vi ville bruke studiet av våre to kombinertskoler til å utforske, var «radikal oversettelse», altså et fenomen som er av translasjonsteoretisk interesse. For å kombinere det immaterielle og det materielle aspektet ved oversettelse i analysen trengte vi flere forskjellige typer data.

Vi startet ut med en tradisjonell forståelse av en casestudie som en intensivt kvalitativ undersøkelse av et lite antall enheter (Andersen 2013). Som Yin anbefaler for casestudier, satset vi på å undersøke et samtidfenomen i sin naturlige kontekst og at et mangfold av datakilder kunne brukes (Yin 2009). For å framskaffe kontekstuell bakgrunnsinformasjon om tilblivelsen av 8–13-skolen som organiseringsidé leste vi nasjonale og lokale skolepolitiske styringsdokument med rele-

vans for kombinertskolen, samt skolebruksplaner fra norske kommuner og fylkeskommuner som har utredet 8–13-skoler i sine kommuner (Hordaland fylkeskommune 2013, Hordaland fylkeskommune 2015, Sogn og Fjordane fylkeskommune 2013, Lenvik kommune 2010, Lenvik kommune 2011, Harstad kommune 2011, Oslo kommune 2009). I tillegg viste det seg at vi trengte å orienterte oss i den skandinaviske forskningen om årsakene til frafall i skolen, ettersom en av målsettingene med 8–13-skolen var å redusere frafall. Som Bukve påpeker, er det ikke noe ved casestudiet som forhindrer bruk av kvantitative data (Bukve 2016). Tallmaterialet som inkluderes i denne studien er offentlig tilgjengelig på Udir.no og omhandler gjennomføringsgrad og frafall i de to skolene. Studieobjektet vårt hadde i utgangspunktet det til felles med andre casestudieobjekt at det mangler tydelige grenser, ettersom samtidskonteksten de to kombinertskolene inngår i, er så kompleks. Ambisjonen om komplett kontekstkunnskap må i casestudier som dette legges bort til fordel for en mer pragmatiske orientering der vi følger flere «tråder» for å finne ut mer om hva hele «veven» består av.

Den empiriske hovedundersøkelsen av de to skolene ble gjennomført som en feltstudie der lærere og skoleledere ble intervjuet. Oppholdet ved Stanges skole i Harstad varte i fire dager og oppholdet ved F21, Fyrstikkalleen skole i Gamle Oslo, varte i en dag. Det ble gjort avtaler med rektorer, rådgivere og avdelingsledere på forhånd, og underveis ble det satt av god tid til å snakke med lærerne. Intervjuene var semistrukturerte og ble tatt opp på lydfiler og transkribert ordrett etter de to feltoppholdene. Kondenseringen av data ble gjort ved å kategorisere det informantene sa om hvert tema. Datamaterialet ble videre sortert for å finne mønstre, beslektede utsagn og ikke minst ulikheter.

For å studere de praktiske aspektene ved oversettelsesprosessen la vi i intervjuene spesiell vekt på å framskaffe informasjon om hvordan 8–13-organiseringsidéen i praksis nedfeller seg de to skolenes operative kjerne. Mens aktørenes narrativer ble brukt for å studere hvordan mennesker i organisasjoner aktivt gir mening til nye organisasjonsideer. Ved å oppholde seg i feltet, gjøre feltstudier, kan man innhente ulike stemmer som forteller om samme fenomen (Czarniawska 2008). Flyvbjerg underbygger et nært beslektet metodisk poeng med at narrativer gjør oss i stand til å fange opp motsetningene og kompleksiteten som finnes i det virkelige liv (Flyvbjerg 2006:228).

IDEEN OM 8–13-SKOLEN – HVOR KOMMER DEN FRA?

Idéen om 8–13-skolen har en sektorspesifikk opprinnelse, men den ble ikke hentet ut som en konkret praksis fra en bestemt skole i Norge før den ble iverksatt som et sosialt eksperiment med Fyrstikkalleen Skole i Gamle Oslo. Som prototype tje-

ner Fyrstikkalleen skole i Gamle Oslo som et referansepunkt for andre som har fått høre om kombinertskolen, og den mottar stadig henvendelser fra skoler andre steder i landet som ønsker å teste ut denne formen selv. Men 8–13-skolen har aldri fått status som en nasjonalt overordnet idé omorganisering i det norske skoleverket som er basert på at ungdomsskolen skilles fra videregående skole.

Tanken om at overgangen mellom ungdomsskolen og den videregående skole kan og bør bygges ned, oppstod i 2001 i forbindelse med forarbeidene til innføringen av Kunnskapsløftet i 2006. Ett av problemene oppmykingen mellom ungdomsskolen og videregående skole ble tenkt som en mulig løsning på, var at norske elever viste seg å score dårlige på PISA-undersøkelsene som vi i 2000 for første gang deltok i, og som måler 15-åringers kompetanse i lesing, matematikk og naturfag. «PISA-undersøkelsen sendte et sjokk gjennom oss», som Kristin Clemet, tidligere kunnskapsminister i Norge uttalte til NRK i 2010. Resultatene fra PISA-undersøkelsen som gjøres offentlig og sammenliknes på tvers av land, har fortsatt å vise nedslående resultat for den norske skolen sammenliknet med skoler i andre OECD-land. Og i likhet med utdanningssystemet i hele EU-området har også vi mange elever som faller ut av videregående skole. Frafallet regnes i den nye utdanningsøkonomien ikke bare som et individuelt problem for de elevene det gjelder, men også som et betydelig samfunnsøkonomisk problem.

Idéen om å gjøre overgangen mellom ungdomsskolen og videregående skole mer fleksibel kan spores tilbake til et offentlig utvalg ledet av Astrid Søgne, det såkalte Kvalitetsutvalget, som fikk i oppdrag å gjøre en helhetlig vurdering av innhold, kvalitet og organisering av grunnsopplæringen i Norge. Søgne-utvalget leverte en delmelding i 2002, med tittelen «Førsteklasses fra førsteklasse» (NOU 2002: 10), som løftet fram verdien av kontinuitet i grunnsopplæringen. Året etter leverte utvalget den endelige Kvalitetsmeldingen «I første rekke – Forsterket kvalitet i en grunnsopplæring for alle» (NOU 2003:16), der utvalget i innledningen skriver følgende om sitt mandat:

Utvalget legger til grunn at grunnskole og videregående opplæring skal ses som en samlet grunnsopplæring og i et livslangt læringsperspektiv. Dette er også et ambisiøst mål. Det innebærer videre at grenser og overganger foreslås bygget ned både mellom utdanningsnivåer og forvaltningsnivåer for å styrke kvalitet og kontinuitet i grunnsopplæringen (NOU 2003:16, s 12).

St.meld nr. 30 (2003–2004), ‘Kultur for læring’, som bygger på Kvalitetsmeldingen som kom året før, legger også vekt på å styrke sammenhengen i grunnsopplæringen: «Høringsuttalelsene gir bred støtte til fleksible overganger og til en bedre sammen-

heng mellom ungdomstrinnet og videregående opplæring» (St. meld. nr. 30 (2003–2004), s. 63).

Å slå sammen ungdomsskolen og videregående skole til en ny seksårig kombinertskole ble aldri foreslått eller vedtatt nasjonalt, men den adresserte seg fra starten av direkte til to store skolepolitiske problemområder. Antakelsen kombinertskoleidéen bygget på, var at organiseringsformen i det norske skolesystemet har noe å si for elevenes kunnskapsnivå og for frafallsprosenten. Med den nye 8–13-skolemodellen skulle frafallsprosenten senkes og kunnskapsnivået blant elevene heves.

KUNNSKAPSSTATUS – HVA VET VI OM 8–13-SKOLER?

De offentlige dokumentene om kombinertskoler som finnes i Norge, er planer som sier noe om hvilke organisasjonsformer det i framtidens skole satses på. Oslo skriver i sin plan for skolebruk for 2014–2024 at det i framtiden skal satses på kombinerte skoler generelt – og spesielt på en ny akademisk skole i samarbeid med Universitetet i Oslo. Prosjektet er tenkt som en sammenslåing av studiespesialiserende fra Fagerborg, Berg og International Baccalaureate (IB). Ifølge skolebruksplanen skal skolen ha 540 elevplasser på videregående og 270 elevplasser på en byomfattende ungdomsskole. Det blir i samme langsiktige skolebruksplan vurdert å utvide International Baccalaureate (IB) med et tilbud for ungdomsskoleelever og inngåelse av et samarbeid med den tyske skolen. Oslo har det til felles med de andre universitetsbyene i Norge at planene for skolebruk er orientert mot de internasjonale omgivelsene. Oslo ser til forbilder fra Tyskland, Østerrike og Nederland for å konkretisere ideen om 8–13-skolen.

8–13-modellen finnes i flere varianter i landets skolebruksplaner, men på skolereformscenen i Norge er det kun Fyrstikkalleen skole i Gamle Oslo som har status som fullverdig 8–13-skole med felles administrasjon og lærere som underviser på tvers av trinn. Skolebruksplaner som inkluderer idéen om kombinertskolen i landet for øvrig, orienterer seg mot Fyrstikkalleen skole som et forbilde og en referanse i de nasjonale omgivelsene. Stanges skole i Harstad kommune i Troms fylke viser til Fyrstikkalleen som prototypen på 8–13-skolen og har på enkelte områder samordnet en ungdomsskole og en videregående skole. Lensvik kommune i samme fylke har utarbeidet mulighetsplan for en 8–13-skole i forbindelse med bygging av en ny ungdomsskole.¹

1. Videre fikk Holmestrand videregående skole som ble rehabilitert i 2011 samtidig et fellesanlegg med kantine, idrettshall og bibliotek med ungdomsskoleelevene i Holmestrand, mens administrasjonen av de to skoleslagene, som er organisert under fylket og kommunen, fremdeles er adskilt. Også i Hordaland fylkeskommune ble det i 2015 vedtatt at Steinsmyrane i Arna og Mastervikane i Austrheim, i forbindelse med rehabilitering av skolebygg, skulle bli 8–13-skoler.

Til forskjell fra Oslo som både er et fylke og en kommune, er det i landet for øvrig slik at ungdomsskolen er organisert under kommunen og videregående skole under fylket.

At 8–13 idéen er synlig på den norske skolereformscenen, og at det finnes flere kommuner og fylker i landet som har planer om å satse på denne organiseringsmodellen i framtiden, kan leses ut av skolebruksplaner.

På de to skolepolitiske problemstillingene kombinertskolen var tenkt som en mulig løsning på, finnes det imidlertid forskningsbasert kunnskap. Gjennomføringsgraden i videregående skole brukes for å gi et bilde av effektiviteten til utdanningssystemet. Andelen som fullfører og består videregående opplæring i løpet av fem år, har i Norge ligget stabilt mellom 71 og 74 prosent av elevene som begynte i videregående opplæring i 1998 (1998-kullet), til elevene som begynte i 2005 (2005-kullet). For elever som begynner på studieforberedende utdanningsprogram, er andelen som fullfører og består mellom 82 og 84 prosent, mens elever som begynner på yrkesfaglege program, har en gjennomføringsgrad på 60–62 prosent (Statistisk sentralbyrå 2013).

Den enkeltvariabelen som står fram som den viktigste for å forklare frafall i videregående skole, er elevenes gjennomsnittskarakterer ved slutten av obligatorisk skolegang, altså elevene sine tidligere skoleprestasjoner. Karakterer er sterkt påvirket av elevenes bakgrunn, bl.a. kjønn, minoritetsspråklig, foreldrene sin utdanning og arbeidsmarkedstilknytning samt kulturell kapital. Gode karakterer fra grunnskolen er også et mål på skolefaglige ferdigheter. De som har gode karakterer fra ungdomsskolen, vil yte bedre på videregående skole enn de som har dårlige karakterer. Tall fra Statistisk sentralbyrå viser at 22 elever med mindre enn 25 poeng fra grunnskolen hadde en gjennomstrømming på 13 prosent. Blant elever med 55 grunnskolepoeng eller mer fullførte 99 av 100 (Statistisk sentralbyrå 2014).

I Norge har Markussen mfl. (2010) dokumentert at skolen fremdeles reproducerer sosial ulikhet. Det finnes store forskjeller i frafallsprosenten mellom studieretninger, regioner og elever med ulike sosioøkonomiske karakteristika. Ifølge Markussen (2010) er det bare Norge og Island som har gjennomført omfattende, representative, kvantitative og longitudinelle studier av frafall som kombinerer ulike typer data. Både norsk og islandsk forskning viser at forklaringene på hvorfor unge velger å bryte videregående opplæring er både individuelle, institusjonelle og kontekstuelle. Frafall i videregående skole kan ses som sluttpunktet på en prosess som har startet tidlig i de unges liv (Markussen 2010).

TO KOMBINERTSKOLER

Fyrstikkalleen skole, også kalt F21, hører til Oslo fylkeskommune, mens Stanges 8–13-skole ligger i Harstad kommune i Troms fylke. F21 er en stor skole med plass til 930 elever, mens Stanges skole er liten og har plass til 60 elever. Begge har som mål å redusere frafall i grunntutdanningen, men de har forskjellige måter å gjøre dette på. F21 i Gamle Oslo ligger i et multikulturelt område og betydningen av at ungdomsskoleelevene finner ut hva som er riktige valg for dem å ta når de starter på videregående skole, ble ansett som viktig, mens det ved Stanges 8–13-skole ble bestemt at skolen skulle ha en praktisk profil for å forebygge arbeidsledighet blant ungdom i Harstad kommune. Det eksisterte ingen 8–13-skole i Norge før F21 ble åpnet i 2010, derfor er denne skolen en «prototype». Stanges 8–13-skole er en «tidlig imitator» som følger på i 2011.

TABELL 12A, TO KOMBINERTSKOLER VED OPPSTART

	Fyrstikkalleen skole F21	Stanges 8–13-skole
Geografisk plassering	Oslo fylkeskommune	Harstad kommune i Troms
Størrelse	930 elever	60 elever
Åpningsår	2010	2011
Målsetting	Redusere frafall ved å gjøre ungdomsskoleelevenes valg i overgangen til videregående skole mer informerte	Redusere frafall og bidra til at lokalsamfunnet som helhet forebygger ungdomsarbeidsledighet
Kobling til nasjonale styringsdokument	Åpning av skolen markerer samtidig åpning av ‘Ny Giv’ – en nasjonal satsing mot frafall i grunntopplæringen	Skolen kobler seg selv til ‘Ny Giv’ og startårets nyeste styringsdokument i 2011, ‘Motivasjon–Mestring– Mulighet’
Profil	Akademisk, multikulturell, kreativ, teknisk oppdatert.	Praktisk, setter sosial kompetanse høyt
Teknisk kjerne	Lærerne underviser på både ungdomsskoletrinnet og videregående trinnet i kombinertskolen	Ser til F21, men distanserer seg samtidig fra starten: ‘Vi skulle noe helt annet’. Undervisning kun på ungdomstrinnet, men bruker ressurser fra Stanges vgs.

FYRSTIKKALLEEN SKOLE, F21, I GAMLE OSLO

Åpningen av den første fullskala 8–13-skolen i Norge i 2010, Fyrstikkalleen skole på Helsfyr i Gamle Oslo, fikk stor oppmerksomhet fra nasjonale politikere og media. Det var daværende statsminister Jens Stoltenberg, daværende kunnskapsminister Kristin Halvorsen og Oslos ordfører Fabian Stang som stod for innvielsen av skolen. I åpningstalene løftet de alle tre fram betydningen av et sammenhengende opplæringsløp. Kunnskapsministeren brukte samtidig anledningen til å annonsere det nasjonale prosjektet *Ny Giv* (Regjeringen 2010), en satsing som skulle styrke gjennomføringsgraden i landets videregående skoler. *Ny Giv* hadde, i likhet med Fyrstikkalleen skole, som mål å redusere frafall i videregående skole ved å: «*Legge til rette for overgangen mellom ungdomstrinnet og videregående opplæring*».

Da Jens Stoltenberg under innvielsen ble spurt om hvilke resultat han trodde skolen skulle oppnå, svarte han følgende:

Det at man får mer sammenheng mellom ungdomsskolen og videregående skole er bra, fordi man kan bruke lærerne på en bedre måte. Men ikke minst fordi mange i ungdomsskolen kan få bedre kunnskap om hva det innebærer å gå på videregående skole og forstå mer om de ulike mulighetene de har. En av de viktigste årsakene til at mange ikke gjennomfører videregående, er at de velger feil (Nilssen, 2012).

Fyrstikkalleen skole skulle fra starten av være en fullskala 8–13-skole i den forstand at ungdomsskolen og videregående skole ble samlokalisert, og at lærerne underviste fra 8. til 13. trinn. Skolen har delvis gjenbrukt og integrert den opprinnelige bygningsmassen fra Nitedal fyrstikkfabrikk. Den nye skolen i Gamle Oslo erstattet Hovin ungdomsskole, Bredtvedt videregående skole og Sogn videregående skoles media- og kommunikasjonslinje. Oslo kommune skiller seg fra andre norske kommuner ved at den både er en kommune og et fylke. Bystyret er Oslos øverste politiske organ. Det er én etat, Utdanningsetaten i Oslo, som har ansvar for ungdomsskolen som i utgangspunktet er et kommunalt ansvar, og videregående skole som er et fylkeskommunalt ansvar.

I intervjuene fortalte lærerne ved Fyrstikkalleen skole at oppstarten i 2010 var kaotisk. Assisterende rektor som ble ansatt i 2012, ett år etter at den første ledelsen hadde forlatt skolen, bekrefter at lærerne måtte trække veien selv. Organisasjonen tok hånd om driften selv, uten ledelse. Lærerne opplevde starten som alt annet enn sammenhengende. De begynte uten romplaner og uten administrative system som snakket sammen. Om forholdene under oppstarten sier lærer A følgende:

Det var veldig store vyer. Og så opplevde vi jo det når vi kom her i august 2010, at det var ganske kaotisk. At ting ikke var på plass. Og at vi hadde store utfordringer med å få systemene til å snakke sammen. På grunnskolen og videregående så var det forskjellige datasystem, for eksempel. De hadde nok ikke helt tatt høyde for at det ikke var så lett å bare flette det sammen, så det skapte en del kaos i starten. Og en annen ting var at de aller, aller fleste i ledelsen hadde erfaring fra grunnskolen og ikke videregående. Så det var nok en del av de videregående områdene som ble litt oversett. Så det var kaotisk. Så egentlig fra å starte med masse vyer så endte en opp med å trække veien selv.

Lærer B sier dette om oppstarten og det den har gjort med lærerkollegiet:

Vi har jo hatt en turbulent oppstart på denne skolen med mye lederskifte de første to-tre årene. Vi har blitt vant med å klare oss på en måte selv, vi lærer her. Vi kan finne ut av ting selv. For det er ikke mange som har så veldig gode svar. Så det har vært lite støtte og lite rammer og lite klarføring. Det er noe som har knyttet oss veldig sammen også. At vi har måttet finne ut av ting på egen hånd.

Da den nye ledelsen var på plass i 2012, måtte det tas grep for å snu underskudd til overskudd. Flere ansatte ble sagt opp og enkelte sluttet på eget initiativ. Lærerne som er igjen, har vært ansatt fra starten av, organisasjonen har 'satt seg' og ledelsen er stabil. Rektor har ansvar for videregående skole og assisterende rektor har ansvar for ungdomsskolen. Begge rektorene er imidlertid overrasket over at de blir latt være så 'enormt i fred' av politikerne i Oslo, som i starten var så forhåpningsfulle for at sammenhengende studieløp skulle resultere i redusert frafall i videregående skole. Den eneste rapporteringen av resultat som etterspørres, er i kvalitetssystemet, Apex, som er i bruk av Utdanningsetaten i Oslo. Det som skiller Fyrstikkalleen skole administrativt fra andre skoler i Oslo, er at den må rapportere både på ungdomstrinnet og på videregående trinnet. Assisterende rektor skildrer dette slik:

Systemet (Apex) er ikke tilrettelagt for 8–13, det vil si at vi har to område-direktører, vi rapporterer alt to ganger ... GSI-rapporterer alt som er, vi må gjøre to ganger. Så administrativt er dette en vanskelig skole å drive.

Assisterende rektor forteller videre at det stort sett er kommuner som tar kontakt med skolen fordi den er kjent som landets forbilde og pioner som 8–13-skole og at politikerne i Oslo ikke er så interessert i driften av skolen lenger:

Politikerne i Oslo er ikke så veldig interessert i oss, på en måte. De har vært på besøk her, og fant at de synes det var spennende, men 8–13-konseptet, det blir ikke forsket på det, så det er sånn at ‘de er her, så nå får de på en måte klare seg’.

Også lærerne oppfattet det slik at politikerne i Oslo viste liten interesse for skolens resultater og drift. Lærer A uttrykker dette på følgende måte:

(...) etaten er veldig på der, men politikere blir på en måte et ledd over som ikke er så synlig for oss, utenom når de uttaler seg mer generelt i media. Og da gjelder det ikke bare vår skole sånn direkte ... Vi vet at vi blir ivaretatt av etaten vår. Så ingen politikere kan komme her og gjøre noe. Det vil stå en hel mur av statsfolk foran oss som vil ta imot alt som kommer politisk, oversette det, og sende oversettelsen til oss.

Fyrstikkalleen skole har høyere grad av gjennomføring på videregående enn landsgjennomsnittet, men det er en liten andel av elevene fra ungdomsskolen som fortsetter til videregående på denne 8–13-skolen, ettersom snittkarakteren som trengs for å komme inn på F21, er høy. I 2013–2014 var snittet 42, 70 (vilbli.no), og assisterende rektor forteller at det i 2012 bare var seks elever fra Fyrstikkalleen som begynte på videregående på samme skole, mens tallet for 2014 er litt bedre – da var det tolv elever fra F21 som hadde gode nok karakterer til å fortsette på samme skole i videregående. Assisterende rektors hjertesukk over misforholdet mellom idealer og realiteter i denne skoletypen som var ment å bygge bro over ungdomsskoletrinnet og videregående skole, var følgende: «Mange hadde jo ikke karakterer til å komme inn. De er ikke flinke nok. Og da går den litt bort. Hensikten.»

Lærerne som ble intervjuet, støtter dette synspunktet fra ledelsen. Lærer C mente at omverden, ikke etterspør eller forventer mer av F21 enn fra andre skoler i Oslo. Heller ikke media. Hun poengterer likevel at skoleledelsen er veldig nøye med hvilke typer saker media lager om skolen.

(...) det er noe styrt. Omdømmebygging er alt. Så det (omdømmet) styrer vi nok også i stor grad. Et eksempel er i forbindelse med åpen dag, rett før søking, da vil de ikke ha så mye i avisen. Akkurat da skal vi ikke være en ungdomsskole. Da er det videregående elever vi skal ha, og vi tror ikke det er så attraktivt å ha ungdomsskole i samme hus, så da toner vi det litt ned.

Utsagnet fra lærer C viser at det er hard konkurranse om elevene i videregående skole i Oslo kommune. Skolene må profilere seg for å trekke til seg de beste elevene. Lærer C mener at det er rekruttering av de flinkeste elevene som gir de beste gjennomføringsstatistikken for videregående skoler, og at det ikke er ungdomsskoleelever som tiltrekker seg elever i aldersgruppen 16–19 år, men rykte om flinke lærere og nye skolebygg. Skolen bruker ifølge lærerne en del penger på PR, men ikke på å profilere for kommende videregående elever at Fyrstikkalleen 8–13-skole også er en ungdomsskole.

Tall fra Skoleporten for 2013 viser bare gjennomføring på fylkesnivå, ikke på skolenivå. Man kan likevel finne frem til tall på andel elever som har sluttet i løpet av skoleåret. Skoleåret 2013–2014 var det totalt på Vg1–Vg3 1,6 % av elevene ved Fyrstikkalleen skole som sluttet i løpet av skoleåret. Dette er svært lave tall sammenlignet med Oslo kommune totalt, som lå på 3,9 samme år. Det nasjonale tallet skoleåret 2013–2014 lå til sammenligning på 4,6.

STANGENES 8–13-SKOLE I HARSTAD

Stangenes 8–13-skole i Harstad kommune ble etablert i 2011. Den er en ungdomsskole som har én klasse på hvert trinn fra 8. til 10. klasse, med plass til 20 elever. Maksimalt elevtall ved skolen er 60 elever. Da Harstad kommune vedtok å etablere Stangenes 8–13-skole 26. mai 2011, ble formålet med skolen formulert slik:

«Målet med Stangenes 8–13 er å etablere et undervisningstilbud til ungdom i ungdomsskole og videregående skole slik at man reduserer frafallet av elever i skolen, gjør ungdomsskolen mer praktisk og utnytter utstyr og kompetanse på tvers av skoleslagene. Satsingsområdene vil i tillegg til en praktisk tilnærming til kunnskap for læring være grunnleggende ferdigheter, sosial kompetanse, godt læringsmiljø (...)» (Harstad kommune 2011).

Harstad kommune knytter seg i vedtaksdokumentene for opprettelsen av Stangenes 8–13-skole til det nasjonale prosjektet 'Ny Giv' og la samtidig spesiell vekt på budskapet i regjeringens styringsdokument fra 2011, Motivasjon–Mestring–Mulighet, da de for den nye ungdomsskolen la inn kompetansemål fra videregående skole og vedtok at verksteder, metoder og lærekrefter fra videregående skole skulle kunne brukes for å gjøre undervisningen mer konkret og relevant for elever som har «større interesse for og et større faglig utbytte av praktisk opplæring», slik det formuleres i Meld. St. 22 (2010–2011).

Rektor ved Stangenes 8–13-skole forteller at det var etter det de fikk nyss om Fyrstikkalleen skole i Oslo, de fikk idéen om å etablere et samarbeid med Stangenes videregående skole. Til forskjell fra Stangenes 8–13, som er en liten skole med 60 elever, er Stangenes videregående skole stor, med 560 elever. Først var tanken at ungdomsskolen kunne ha elever fra 11–13-trinnet på videregående, slik at de flinkeste elevene på ungdomsskolen kunne gis muligheter på videregående, men hensikten med 8–13-skolen i Stangenes ble en helt annen:

Det var veldig «in» i fylket en periode med 8–13-tankegangen. Og skolene som dukket opp var mer sånn at grunnskoleelever kunne ta fag fra videregående. Det var for flinke elever i grunnskolen. Men vi skulle noe helt annet.

Stangenes 8–13-skole i Harstad skulle ikke ha en akademisk orientering, den skulle ikke være for de flinke elevene, men for elever som kunne stå i fare for å falle ut av skole og arbeidsliv.

Assisterende rådmann i Harstad kommune forteller at kombinertskolens idé ble til i en arbeidsgruppe som bestod av politikere, administrativt personell, fagorganisasjoner og foreldrerepresentanter som var bekymret for at grunnutdanningen i Norge har blitt mer teoretisk orientert og at 12–13 % av ungdommen i Harstad mellom 16 og 26 år stod utenfor både skole og arbeidsliv. Han formulerte tanken bak politikernes vedtak om å gjøre Stangenes ungdomsskole til en 8–13-skole slik:

(...) politikerne mente at det var viktig for oss å etablere en skole som var mer tilrettelagt for de elevene som hadde mer i hendene enn i hodet i første omgang ... at det gikk an å tenke at læringen begynner med det praktiske og går over til det teoretiske.

Hva det vil si å drive en praksisnær 8–13-utdanning, ga ikke seg selv, og rådgiveren ved skolen forteller at starten av preget var prøving og feiling:

Det er ingen som har gitt oss noe innhold. Det har vi funnet sjøl. Så da blir det litt knall og fall i starten, og så finner vi veien etter hvert. For et sånt åpent oppdrag: «Vær praktisk, gjør hva du vil», det høres jo veldig flott ut, men det er kjempevanskelig ... vi brukte to år på å definere «praktisk». Hva er det for noe? Det vi tenkte var praktisk, det syntes ikke elevene var praktisk.

Rektor på Stangenes 8–13-skole ser det slik at tanken om at de skulle gi et tilbud til elever på videregående skole, var en visjon i starten, men som forsvant under-

veis. Og på den videregående skolen i Stangenes som er betydelig større med over 500 elever, forteller rektor at samarbeidet med 8–13-skolen for dem først og fremst er å betrakte som en tjeneste de yter til ungdomsskolen. Rektor ved den videregående skolen peker på at hensikten med kombinertskolen, slik den opprinnelig ble formulert av Harstad kommune, ikke er realisert:

Vi har jo snakket noen ganger ... at når det nå først heter Stangenes 8–13 og vi jo er her, burde vi ha en annen relasjon? ... Det er klart at hvis en leser papirene fra kommunen den gangen de ble opprettet, så ligger det jo, slik jeg leser det, noe annet til grunn ... For oss er dette nå egentlig mest en sånn tjeneste som vi leverer.

Stangenes videregående skole har ikke sendt sine elever til kombinertskolen. I samtale med skoleledelsen ved Stangenes videregående kom det fram en del bekymringer knyttet til hvordan elevgruppen ved Stangenes 8–13 blir oppfattet av resten av kommunen. De fortalte om foreldre som har kontaktet PPT for å høre om skolen er spesielt tilrettelagt for elever som trenger spesialundervisning. Omdømmeproblematikken til Harstad 8–13-skolen ble ytterligere forsterket av at den delen av finansieringen av skolen ble gjort ved å trekke inn midlene til spesialundervisningen fra de andre skolene i Harstad kommune. En annen grunn til at skolen kan assosiere den til spesialskoler, er at lærertettheten er høy sammenliknet med landsgjennomsnittet. I 2014 skriver Stangenes 8–13-skole på sin hjemmeside at det til sine 60 elever har 16 lærere, fire assistenter, rektor, avdelingsleder og konsulent.

Rektor ved Stangenes 8–13-skole er oppmerksom på omdømmeproblematikken og forteller at dette er noe skolen strever med:

(...) det er noe vi strever med. Altså, noen forteller gode historier om oss og sprer i sin krets, så har vi andre som har den fordommen at vi er en spesialskole. Og dermed vegrer de seg for å søke hit. Så det er et helt reelt problem for oss. Å gjøre noe med det jobber vi med. Dette skoleåret har vi ikke vært så flinke med å få ... vi har bare hatt to presseoppslag dette året. Det er litt lite.

Assisterende rådmann er bekymret for søkningen til skolen og ser dette i sammenheng med dens omdømme:

I fjor hadde vi nesten 30 (søkere) ... og vi måtte være knallharde med hvem som skulle få plass der ... nå er det altså ned mot 20.

TABELL 12B, ERFARINGER PÅ MOTTAKERSIDEN AV KOMBINERTSKOLEN SOM ORGANISERINGSIDÉ

	Fyrstikkalleen skole F21	Stangenes 8–13-skole
Oppstart	Kaotisk – 'systemer som ikke snakker sammen', ledelsen og mange ansatte forsvinner.	Prøving og feiling for å finne ut hva det konkret vil si at skolen skal ha en praktisk orientering.
Hvor lag tid tok det før organiseringssiden 'satt seg'?	2–3 år	2 år
Hvem iverksatte organiseringssiden?	Lærerne 'gikk veien opp selv' uten ledelse de første årene.	Lærerne og skoleledelsen: 'Det er ingen som har gitt oss et innhold. Det har vi funnet sjøl'.
Overordnet skolepolitisk legitimeringsstrategi	Skolepolitikkerne er 'de', F21 er lojale iverksettere og utvikler ikke noen egen skolepolitisk strategi. Nasjonale og lokale politikere viste stor interesse ved åpningen, men liten eller ingen interesse etterpå. Frykt for landets skolepolitikere og for fremtidige reformer, skoleadministrasjonen i Oslo oppløstes som buffet mot nye reformer fra politikernes side.	Skolepolitikkerne er 'vi'. Skolens praktiske orientering og satsing på ungdomsskole elever i «8–13-skolen» ble til som et resultat av en lokalt forhandlet enighet mellom en bred koalisjon av aktører. Lokalpolitikere, lokal skoleledelse og administrasjon, fagforeningsorganisasjoner og foreldrerepresentanter.
Lokal legitimering	Omdømmekommunikasjon anses som viktig. Utad håndtere dobbelthet i en egalitær og elitistisk profil. Nedtoner i mediene at skolen også er en ungdomsskole i perioden når de beste elevene fra alle ungdomsskolene skal konkurrere om plassene på F21 videregående.	Omdømmekommunikasjon anses som viktig. Utad håndtere dobbelthet i at skolen retter seg mot elever med spesielle behov, samtidig som den retter seg mot alle. Nedtone at skolen mottar ressurser fra kommunens øremerkede midler til spesialundervisning. Vil ikke ha rykte som spesialskole.
Operativ legitimering	Ja, men nei. Lærerne underviser på begge trinn, men det er ikke sømløs overgang for elever mellom ungdomsskoletrinnet og videregående skoletrinnet. Opptaket til de siste tre årene på F21 er karakterbasert. De fleste elevene som starter på F21, har ikke gode nok karakterer til å hevde seg i konkurransen og skifter skole på videregående trinnet.	Nei, men ja. Rekrutterer ikke elever fra videregående. Er i praksis en ungdomsskole som er mottaker av utstyr og kompetanse fra stedets videregående skole. Men den overordnede skolepolitiske strategien etablerer spor eller baner som legitimerer satsing på ungdomsskoletrinnet alene.
Gjennomstrømming	God gjennomstrømming av elever ved F21 vgs.	Ikke offentlig tilgjengelige tall. Gjennomstrømming beregnes kun på videregående trinnet.

Gjennomføringstall for Stangenes 8–13-skole i Harstad er ikke offentlig tilgjengelig. Men for Troms fylke, som administrerer de videregående skolene er tallene positive ettersom andelen som fullfører og består videregående økt, på samme måte som i landet for øvrig. Nasjonalt ligger likevel Troms bak skjema for å nå målet om 75 prosent gjennomføring. Dersom man tar høyde for antall grunnskolepoeng elevene har med seg inn i videregående opplæring, er det like stor andel som fullfører og består blant elever i yrkesfaglige utdanningsprogram, som blant elever i studieforberedende utdanningsprogram.

DISKUSJON

Vår hensikt med denne studien var å gjennomføre en integrert analyse av den immaterielle og den materielle dimensjonen ved oversettelse for å belyse fenomenet radikal translasjon gjennom en komparativ caseundersøkelse av Fyrstikkalleen 8–13-skole i Gamle Oslo og Stangenes 8–13-skole i Harstad. Over tid har det oppstått en splittelse i den translasjonsteoretiske litteraturen mellom studier som tar sikte på å undersøke den symbolske siden ved oversettelse og studier som setter den praktiske iverksettingen av ideer i fokus, derfor etterlyses studier som bygger bro ved å utforske hvordan nytolkede eller «gjendiktete» ideer bakes inn i mottakerorganisasjonens infrastruktur og handlinger.

Vi har vært spesielt interessert i å forstå mekanismene som legitimerer den radikale oversettelsen i Stangenes' versjon av kombinertskolekonseptet ettersom den avviker betydelig fra prototypen F21. Navnet på organiseringsideen skolene har tatt til seg, er det samme, men i de to organisasjonenes operative kjerne der den konkrete implementeringen av ideen finner sted, finner vi substansiell variasjon. Som autorisert «prototype» har Fyrstikkalleen fra den ble åpnet i 2010, fungert som referansemodell for alle kombinertskoler i Norge. I prototypen F21 innebærer det å omtale seg selv som en 8–13-skole at lærerne underviser både på ungdomstrinnet og videregående trinnet og at elevene i prinsippet kan gjennomføre de siste fem årene av grunnutdanningen sin på samme skole. Administrativt hører F21 til én etat, Utdanningsetaten i Oslo, som har ansvar for ungdomsskolen som i utgangspunktet er et kommunalt ansvar, og den videregående skolen som er et fylkeskommunalt ansvar. Den operative kjernen i F21 er således organisert i tråd med de opprinnelige skolepolitiske hensiktene med denne organiseringsideen.

Hva det betyr at Stangenes 8–13-skole kaller seg en 8–13-skole er mindre innlysende, ettersom den er en ungdomsskole. På sin reise fra Oslo til Harstad kan det i utgangspunktet se ut til at hviskelekeeffekten har slått til. Hviskelekemetaforen er imidlertid bare delvis opplysende for vårt eksempel, ettersom vi med denne tanke-

figuren tar for gitt at alle deltakerne i leken ønsker å gjenta det som opprinnelig ble sagt. Vår analyse viser at ikke dette var tilfelle i Stanges, som hadde hørt mye snakk om F21 i Oslo, men som fra starten av «ville noe helt annet». Det kan se ut til at lyttingen etter hva som hviskes fra Oslo, har vært mindre intens enn oppmerksomheten som ble rettet mot å skape en lokal variant av kombinertskolekonseptet.

Den lokale «gjendiktningen» av 8–13-skolen i Stanges forankres på det overordnede strategiske legitimeringsnivået i regjeringens styringsdokument fra 2011, *Motivasjon–Mestring–Mulighet*. Det er denne tidlige legitimeringen på et overordnet strategisk nivå som etablerer ‘trajectories’ – altså «tolkningsbaner» eller «tolkningsspor», som følges opp både i skolens omdømmekommunikasjon og i skolens operativt kjerne. Når vi med Røvik og Jiayuan Li (2016) skal teoretisere om den komplekse forbindelsen mellom den immaterielle og den materielle dimensjonen ved oversettelse, antar vi at den lokale, radikale translasjonen av kombinertskoleideen etablerer mulige stier eller baner som gjør lokale aktører oppmerksomme på visse handlinger og materialiserte versjoner som ønskelige, mens andre oppfattes som blokkerte eller uønskede. Lojalt mot regjeringens styringsdokument fra 2011, *Motivasjon–Mestring–Mulighet*, ble det for Stanges 8–13-skole på det operative nivået lagt inn kompetansemål fra videregående skole samt bestemmelser om at verksteder, metoder og lærekrefter fra videregående skole ble brukt for å gjøre undervisningen mer konkret og relevant for elever som har ‘større interesse for og et større faglig utbytte av praktisk opplæring’, slik det formuleres i Meld. St. 22 (2010–2011). At det hvert år gis ut nye skolepolitiske styringsdokument fra regjeringen, åpnet opp et mulighetsvindu for radikal oversettelse av kombinertskolekonseptet som en sterk koalisjon av lokalpolitikere, skoleledelse, skoleadministrasjon og foreldre i Harstad, som «ville noe helt annet», oppdaget og benyttet seg av.

Å kopiere Oslos kombinertskoleideen var i utgangspunktet uønsket, mens den radikale nytolkningen av kombinertskoleidé etter hvert fikk bred oppslutning lokalt. Lærerne beretter om at de lojalt har prøvd seg fram i to år for å finne ut hvordan de kunne realisere målsettingen om å gjøre undervisningen mer praktisk, kommunen følger lojalt etter ved å stille alle sine spesialundervisningsmidler til disposisjon, på samme måte som den videregående skolen i Stanges stiller sine lærere og sitt utstyr til disposisjon for 8–13-skolen. Den lokale «gjendiktningen» av 8–13-skolen i Stanges adresserer seg samtidig til den opprinnelige kombinertskolens problemforståelse, som var å redusere frafall fra grunnutdanningen i Norge. I Stanges 8–13-skole er det elevene med praktiske og yrkesfaglige interesser som ifølge skolestatistikken for Norge står i størst fare for å falle ut av skolesystemet når de etter ungdomsskolen kommer på videregående, det satses på. Om denne satsingen reduserer frafall og styrker elevenes skoleresultater, er usik-

kert. Men for å forankre sin nytolkning i vitenskapsbaserte innsikter kan Stanges 8–13-skole støtte seg til både norsk og islandsk forskning som viser at forklaringene på hvorfor unge velger å bryte videregående opplæring, er sammensatt av både individuelle, institusjonelle og kontekstuelle faktorer. Frafall i videregående skole kan ses som sluttpunktet på en prosess som har startet tidlig i de unges liv (Markussen, 2010). Å starte i forkant, før videregående skole, er en praktisk implikasjon som harmonerer med funn fra de islandske og norske studiene.

Om vi tilsvarende skal vurdere om F21 fungerer etter hensiktene, finner vi også her avvik fra den opprinnelige skolepolitiske ambisjonen med kombinertskoleideen, som var å gjøre overgangene mellom ungdomsskoletrinnet og videregående skoletrinnet lettere for elevene. I praksis viser F21 seg i liten grad å realisere dette aspektet ved kombinertskolens hensikt ettersom opptaket til videregående skoler i Norge er karakterbestemt, og de elevene som rekrutteres lokalt til ungdomsskoletrinnet på F21, i regelen ikke når opp i konkurransen om videregående plassene. Men dette avviket kan ikke spores av noen egen «utro» skolepolitisk agenda lokalt i F21. I Fyrstikkalleen skole begrunnes dette avviket fra idealet med at inntaket til videregående trinnene for F21, som for andre videregående skoler i Norge, er basert på konkurranse. Konkurransen om plassene er hard, og skolen har gode tall for gjennomføring. At denne veien til måloppnåelse fungerer, finnes det dokumentasjon på. Tall om frafall i videregående skole har vist at karakterene fra ungdomsskolen er den ene variabelen som gir størst utslag (Statistisk Sentralbyrå 2014) At gjennomføringstall offentligjøres, påvirker skolens positive omdømme, og skolens omdømme er viktig for F21.

I begge kombinertskolene arbeider skoleledelsen aktivt for å få organiseringsidealer og praktiske realiteter til å henge sammen. Stanges skole kjemper mot ryktet om at kombinertskolen egentlig er en spesialskole, mens Fyrstikkalleen underkommuniserer at skolen i realiteten er en kombinertskole når den skal tiltrekke seg de dyktigste elevene til videregående. Men de kan begge lene seg til skoleforskning om frafall som på den ene siden anbefaler å starte tidlig med å sette inn ekstra ressurser til elever som av ulike grunner kan stå i fare for å falle ut av skolen, og på den andre siden anbefaler å rekruttere de flinkeste elevene.

KONKLUSJON

For å fremme interspektiv dialog mellom to adskilte «skoler» i translasjonslitteraturen, har vi her søkt å adressere en spesiell skillelinje som går mellom den immaterielle og den materielle dimensjonen ved oversettelsesprosessen. Som et resultat av at studier som vektlegger de symbolske aspektene ved oversettelse og

studier som setter praktisk implementering i fokus, i lang tid har operert i isolasjon fra hverandre, har det oppstått et kunnskapshull som gjør at vi ikke vet mye om hvordan nytolkede/gjendiktede ideer blir materialisert, og hvordan ideer bakes inn i organisasjoners infrastruktur og handlinger. Vår studie av radikal oversettelse av 8–13-skolen som organiseringsidé er et bidrag til å tette dette kunnskapshullet. Ved å bruke Røvik og Jiayuan Lis (2016) metafor «baner» eller «spor» (trajectories) konstrueres et bindeledd mellom den symbolske oversettelsen av 8–13-skolen som organiseringsidé og det praktiske eller konkrete uttrykket denne ideen får når den innskrives i en lokal kontekst. Slike «spor» eller «baner» avgrenser, som vi har sett, repertoaret av mulige materielle konkretiseringer av en organiseringsidé, og gir de lokale infrastrukturene og handlingene legitimitet.

LITTERATUR OG KILDER

- Abrahamson, E. (2006) 'Global Ideas: How Ideas, Objects, and Practices Travel in the Global Economy. Barbara Czarniawska og Guje Sevón, eds'. *Administrative Science Quarterly* 51: 512–514.
- Andersen, S.S. (2013) *Casestudier: forskningsstrategi, generalisering og forklaring*. Fagbokforlaget, Bergen.
- Bukve, O. (2016) *Forstå, forandre, forklare. Om design av samfunnsvitenskapelige forskningsprosjekt*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Czarniawska, B. and Sevón G., editors (2005) *Global Ideas: How Ideas, Objects and Practices Travel in the Global Economy*. Copenhagen: Copenhagen Business School Press.
- Czarniawska, B. (2008): *A theory of Organization*. Edward Elgar. Cheltenham, UK.
- Flyvbjerg, B (2006): Five Misunderstandings About Case-Study Research. I *Qualitative Inquiry*, Volume 12 Number 2. April 2006 219–245. Sage Publications.
- Harstad kommune (2011): Saksutgreiing Harstad kommunestyre 26. mai 2011, sak 2011/2113. Hentet fra URL 31.05.2015:
<http://www.harstad.kommune.no/vedtaket-i-harstad-kommunestyre.4928592-188294.html>
- Hordaland fylkeskommune (2013): Vedtak om skolebruksplan for Hordaland fylkeskommune 2012–2025, del 2 (13.03.2013); Henta frå URL 31.05.2015;
 (http://polsak.ivist.no/polsak_filer/2013/TING/2013007458–848316.PDF).
- Hordaland fylkeskommune (2015): 8–13 samarbeid i Arna – rapport.
- Lenvik kommune (2010): Mulighetsstudie. Hentet fra URL 31.05.15 <http://www.utdanningsnytt.no/Global/PDF%20av%20Utdanning/Utdanning%2014%202012.pdf>.
- Lenvik kommune (2011): Saksframlegg sak 10/1500. Hentet fra URL 31.05.2015
<http://www.lenvik.kommune.no/Documents/Dokumenter%202011/Ny%20ungdomsskole%20for%20Finnsnesomr%c3%a5det%20Saksframlegg.pdf>.
- Markussen, E. (red.) (2010). *Frafall i utdanning for 16–20-åringer i Norden*. TemaNord 2010: 517.

- Meld. St. 22 (2010–2011), 2011: *Motivasjon–Mestring–Muligheter–Ungdomstrinnet*. Kunnskapsdepartementet.
- Nilsen, F.H. (2012): Bergen vil prøve 8.–13.-skole. *Utdanning* nr. 14 20.09.2012.
- NOU 2002: 10 (2002): *Førsteklasses frå første klasse*. Hentet 31.05.2015 frå <https://www.regjeringen.no/nb/dokumenter/nou-2002-10/id145378/>
- NOU 2003: 16. (2003): *I første rekke – Forsterket kvalitet i grunnpoplæringen for alle*. Hentet 03.06.2015 fra <https://www.regjeringen.no/nb/dokumenter/nou-2003-16/id147077/>
- NRK 2010: *Pisatesten ble et sjokk for Norge*. Publisert 07.12.2010 <https://www.nrk.no/norge/--pisa-ble-et-sjokk-for-norge-1.7413860>
- Oslo kommune (2009): *Høringsutkast skolebehovsplan Oslo kommune utdanningsetaten 2010–2010*. Hentet 09.02.2015 fra http://www.pangstart.oslo.kommune.no/getfile.php/13695758/bydel%20gr%C3%BCnerl%C3%B8kka%20%28BGA%29/Internett%20%28BGA%29/Bilder/_Fra%20konvertering/Skolebehovsplan%202010-2010.pdf
- Ragin, C.C og Amoroso L.M (2011): *Constructing social research*. 2nd ed. Los Angeles, CA, Sage
- Regjeringen (2010): Prosjektrapport *Ny GIV 2010–2013*. Kunnskapsdepartementet
- Røvik, K.A. (2007): *Trender og translasjoner*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Røvik, K.A. (2016) 'Knowledge Transfer as Translation: Review and Elements of an Instrumental Theory'. *International Journal of Management Review* 18: 290–310.
- Røvik, K.A. og Li, J. (2016) Radical Translation: Adapting and Implementing a Happiness-index Initiative in the Chinese Local Government. Paper til NEON-konferanse i Tromsø, November 2016
- Sahlin, K. og Wedlin, L. (2008) 'Circulating Ideas: Imitation, Translation and Editing' in *The SAGE handbook of organizational institutionalism*, Greenwood Royston, Oliver Christine, Sahlin Kerstin and Suddaby Roy (eds). London: SAGE.
- Skoleporten (2013): www.skoleporten.udir.no. Tall slutta elever 2013–2014; <https://skoleporten.udir.no/rapportvisning/videregaaende-skole/gjennomfoering/slutta>.
- Sogn og Fjordane fylkeskommune (2013): *Vedtak om skulebruksplan for Sogn og fjordane fylkeskommune 2013–2024* (11.06.2013); [http://www.sfj.no/cmsff/cmsmm.nsf/lupGraphics/fylkestingsvedtaket%20om%20skulebruks%20planen.pdf/\\$file/fylkestingsvedtaket%20om%20skulebruksplanen.pdf](http://www.sfj.no/cmsff/cmsmm.nsf/lupGraphics/fylkestingsvedtaket%20om%20skulebruks%20planen.pdf/$file/fylkestingsvedtaket%20om%20skulebruksplanen.pdf).
- Statistisk sentralbyrå (2013): Samfunnsspeilet, 2013. *Tall og analyser av barnehager og grunnpoplæringen i Norge*, nr. 3 2013. Publisert 11.06.2013. Hentet fra URL 31.05.2015. <http://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/ssp/3-2013>
- Statistisk sentralbyrå (2014): *Statistikkbanken*. Hentet fra URL 06.06.2015 <https://www.ssb.no/statistikkbanken/SelectVarVal/Define.asp?MainTable=GjennomVGSKomp&KortNavn=Web=vgogjen&PLanguage=0&checked=true>
- St.meld. 30 (2003–2004), 2004: Kultur for læring. Utdannings- og forskningsdepartementet.
- Van Grinsven, M., Heusinkveld S. and Cornelissen, J. (2016) 'Translating Management Concepts: Towards a Typology of Alternative Approaches'. *International Journal of Management Reviews* 18: 271–289.

- Vilbli.no: Artikkelvedlegg. *Nedre poenggrense for inntak til vg1* (videregående trinn 1) for ungdom med opplæringsrett, skoleåret 2013/2014, 1. Inntaksrunde https://www.vilbli.no/Data/Artikkelvedlegg/017037/2013_Nedre_poenggrense_1__inntak_Vg1.pdf
- Wæraas, A. og Sataøen, H. L. (2014) 'Trapped in conformity? Translating reputation management into practice'. *Scandinavian Journal of Management* 30: 242–253.
- Yin, R. (2009) *Case Study Research Design and Methods*, SAGE publications.

Kapittel 13

Eit translasjonsteoretisk perspektiv på kunnskapsleiing i skular

ØYVIND GLOSVIK

SAMANDRAG Denne teksten handlar om korleis nokre kunnskapsomgrep kan vidareutvikle hypotesane om at iverksetting av reformer kan forståast som translasjon. Ein påstand er at translasjonskompetanse kan utviklast gjennom kunnskapens ontologiske nivå. Teksten spør om Røviks påstand om at egne og andres erfaringar må ligge til grunn for omsetjing (2014), kan vidareutviklast gjennom inndelingar i uttrykt, praktisk og underforstått kunnskap. Dersom desse kunnskapsformene vert drøfta i lys av fleire organisatoriske nivå, vil vi kunne få eit djupare og rikare bilete av kva vilkår og mogelege handlingsvegar skuleleiarar og lærarar har, når reformer møter skulekvardagen.

NØKKEWORD translasjonskompetanse, kunnskapsformer, skuleleiing, iverksetting

ABSTRACT How might some concepts of knowledge be applied when new hypotheses on policy reforms are developed? It is assumed in this text that translational competence at school level could be developed if our concepts on school leadership to a certain degree encompass an understanding of knowledge on different ontological levels. Røvik (2014) states that organisational translation is built on both one's own but also other's experiences. The text asks if this assumption could be further developed through the concepts tacit, explicit, and practical knowledge. As these knowledge ideas are discussed in view of several organisational levels, a rich and developed conceptual framework for understanding policy reforms in everyday life at school level emerges.

INTRODUKSJON

Leiing av kunnskapsprosessar som forvaltning av immateriell kapital

Det finnst ikkje noko meir immaterielt enn våre tankar. Tankane utgjer kunnskap, og kunnskapsleiing handlar difor om forvaltninga av immateriell kapital. Frå tid til annan skjer det endringar i måten kapitalen blir forvalta på. Vi kallar det gjerne «reformer».

I denne teksten blir det teke utgangspunkt i det Røvik (2014 s. 416) kallar ulike iverksettelsesdoktriner i ei drøfting av reformer i utdanningssektoren. Etter Røvik må egne og andres erfaringar liggje til grunn for omsetjing når nye, immaterielle idear møter skulekvardagen (op.cit., s. 408). Men kva skjer når vi definerer erfaring som kunnskap på fleire, *ontologiske* nivå og som forvalta på fleire *organisatoriske* nivå? Kan vi ved å kople saman omgrepet translasjon eller omsetjing med omgrepet kunnskap vidareutvikle vår forståing av dei omsetjingsprosessane som finn stad når skuleleiarar og lærarar forvaltar skulens immaterielle kapital?

METODE

Denne teksten har først og fremst teoretiske ambisjonar. Teksten byggjer ikkje på egne data, men nyttar døme og tilvisingar til andre studiar. Nokre føresetnader vert ikkje nærare drøfta. For det første, at mellom reformene i utdanningssektoren finn vi nokre viktige masteridear (Røvik og Pettersen, 2014). Ein av desse er ‘leiing’ (Møller, 2014). Det sterke søkelyset på formelle leiarar i skulestellet skapar forventingar om at rektorar og andre formelle skulelærarar skal stå i spissen for kunnskapsprosessar. Ein annan masteridé er at skular og lærarar vert eksponerte for eit krav om evidensbasert praksis (Røvik og Pettersen, 2014). For det tredje peikar Telhaug (2005, sitert i Røvik, 2014 s. 405) på ei sterk nasjonal og internasjonal dreining mot praksis i konkrete skulekontekstar generelt.

Røvik kallar sin posisjon for pragmatisk institusjonalisme. Den avviser dei mest optimistiske ideane om overføring av organisasjonskunnskap, men stiller seg også open for at det han kallar adopterande organisasjonar over tid kan nedfelle nye idear på praksisplanen (2007 s. 249). Etter Røvik sin omgrepsbruk må reformidear omsetjast, og omsetjarens kunnskap blir viktig. Kjelder til kontekstspesifikke vilkår for omsetjing vil altså vere egne og andres erfaringar, i tillegg til eksterne, forskingsbasert kunnskap (2014 s. 408).

I dette perspektivet tek ein likevel ikkje for gitt at reformer faktisk vert sett ut i livet. I alle fall ikkje overalt. Røvik (2007) s. 255 ff) spør om *grunnane* til at noko vert omsett. Det spørsmålet blir ikkje handsama i dette arbeidet, men vi tar altså

som gitt at det er nokre sterke idear (masteridear) som vil utfordre eit felt, eit område og krevje omsetjing (eller ikkje-omsetjing. Røvik spør også etter *oversetjarane*. I skuleverket vil rektorar spele ei viktig rolle, men også lærarane. Men omsetjing kan forståast som prosessar både på individ-, gruppe- og organisasjonsnivå. Nivåa vil vere sentralt i det vidare. Denne teksten sitt bidrag ligg her. Eit tredje spørsmål er om det finnast *spesielle mønster* når omsetjing finn stad. Eg vil i det vidare drøfte nokre omgrep som kan danne basis for ein mogeleg måte å leite etter reglar for kontekstualisering i skuleverket på. Eit siste spørsmål frå Røvik, om *verknadane* av translasjon, drøftar eg nærare her.

EIT TRANSLASJONSTEORETISK UTGANGSPUNKT

Den tradisjonelle doktrinen for iverksetting av utdanningspolitiske reformer er den hierarkiske (op.cit., s. 412 ff). Reformar blir best sett i verk frå toppen, gjennom myndige og kyndige leiarar og tilsette som arbeider planmessig og systematisk. Ei anna forståingsramme er profesjonsdoktrinen, som inneber at reformer bør vere godt forankra mellom det pedagogiske bakkepersonalet. Nettverksdoktrinen peikar på at partnerskap og samarbeid gjennom erfaringsbreidde og divergerande kompetansar gjev synergjar og aukar utdanningsaktørane handlingskapasitet. Det er likevel den translasjonsteoretiske doktrinen som er utgangspunkt her. I kva grad, og korleis, omformar ulike grupper og aktørar i den praktiske kvardagen, reformer til sine egne?

Nøkkelen til omsetjing synest etter Røvik (op.cit.) å vere omgrepet *kontekstualisering*. Med det meiner han at ein prøver å introdusere representasjonar av praksisar frå bestemte kontekstar i ein ny organisatorisk kontekst (op.cit., s. 293). I det vidare er det fire av Røviks omgrep vi skal konsentrere oss om: *Innskrivingsreglar*, *omsetjings-* og *omformingsreglar*, *modus for translasjon* og *translatørkompetanse*.

Innskrivingsreglar

Med det meinast at ein idé (del av ein reform) gjennom sosiale fortolkings- og meningsdanningsprossar blir utstyrte med «markørar» som knyter den til – og gjer at den kan kjennast att – i ein lokal kontekst (op.cit., s. 302). Røvik nemner to typar innskrivingsreglar; den første er *lokalisering*, som inneber at dei generelle ideane blir knytte til lokale referanserammer, t.d. sektorspesifikke utfordringar (på cit s. 303). Den andre innskrivingsregelen er å «tidsmarkere» ein idé ved å skrive den inn i ei lokal tid (op.cit., s. 303). Det inneber å utstyre den med tilvisingar til bestemte, lokale hendingar eller problem som gjer at det generelle,

abstrakte og globale ved ideane vert nedtona til fordel for det lokale. I kapittel fire skal vi prøve ut lokal kunnskapsstruktur, eller i dette tilfellet *lærarens profesjonelle, eksisterande kunnskap* som nytt element eller ny regel. I dette ligg det at ein idé, ein reform eller del av reform er ein abstrakt representasjon som utfordrar eksisterande representasjonar. Men desse kan vere meir eller mindre konkrete, meir eller mindre abstrakte. Vi skal ta i bruk omgrepsparet *underforstått og uttrykt kunnskap* når vi drøftar lærarens profesjonelle kunnskap i lys av omgrepet innskriving.

Omsettings- og omformingsreglar

Desse handlar først og fremst om kva som skjer med innhaldet i idear når ein prøver å overføre dei til ein ny organisatorisk kontekst (op.cit., s. 306). Spørsmålet gjeld graden av omforming av det «nye», i lys av det «gamle». Røvik spør vi analytisk kan skilje mellom fire grunnleggjande omsetjingsreglar; a) kopiering, b) addering, c) fråtrekking og d) omvandling. Også dette skal drøftast i lys av kunnskapsomgrep. I kapittel fem spør vi om ikkje nett trekk ved eksisterande kunnskap, og måten leiarar handterer eksisterande kunnskap og krav om kunnskapsutvikling på, vil påverke kva omsetjingsregel som faktisk blir følgd i ein konkret organisasjon? Røvik stiller spørsmålsteikn ved ein teori om at «slappe» leiarar ikkje påverkar omsetjing, men at agerande leiarar gjer det (op.cit., s. 300). I kapittel fem skal vi utfordre dette perspektivet gjennom omgrepsparet proaktive og reaktive leiarar.

Tre modusar for translasjon

Røvik antyder at dei fire ulike reglane for omsettings- og omformingsreglar kan sub-sumerast til tre modusar for translasjon (op.cit., s. 308 ff), der omsetjing i *reproduserande modus* inneber at organisasjonar prøver å gje att og gjenskape så nøyaktig som mogeleg, når dei set over mellom ulike kontekstar. Regelen «kopiering» er viktig her, og Røvik skisserer vilkår og sannsyn for at denne forma for overføring skal kunne finne stad. I *modifiserande modus* meiner Røvik at organisasjonar «trekkjer frå» og «adderer» element av dei representasjonane som blir prøvd innført i den nye konteksten. I *radikalt modus* peikar han på at generelle representasjonar kan omvandlast når dei møter nye organisasjonar på ein slik måte at dei framstår som lokale innovasjonar meir enn ein lokal utgåve av ein ekstern praksis. I kapittel seks spør vi om ulike modusar for translasjon handlar om møtet mellom skuleleiarar og lærarar, og om lærarane sjølve kan stå for translasjon. Skuleleiararen si rolle som kunnskapsleiar vil då innebere å leie andre translatorar, like mykje som han eller ho sjølve er det.

Translatørkompetanse

Med omgrepet *translatørkompetanse* tar Røvik eit nærast normativt utgangspunkt (op.cit., s. 319) når han hevdar at det er ein kritisk suksessfaktor for å lukkast med idéoverføring. Han skisserer tre, nærast idealtypar, av oversetjarar. Den *modige og kreative oversetjaren* evnar å ta omsyn både til det som skal overførast, kvar det kjem frå og evnar å gje det meaning i ein ny kontekst. Den *tolmodige omsetjaren* har styrke og tolmod til å delta i dei lokale diskursane som har potensial til å gjere eksterne idear om til lokal praksis. Organisatorisk prat og formålsretta prat blir brukte som stikkord her. Det handlar her om omsetjarar som brukar tid og krefter på å vere til stades, og gjennom slike prosessar maktar å bidra til å konkretisere ideane. Det handlar om at prat blir transformert til praksis (op.cit., s. 334). Den sterke omsetjaren er ein idealtipe som forstår – og deltar i – omsetjingsprosessar i kontekstar med interessemotsetningar og konflikhtar. Omsetjarens deltaking i lokale prosessar skapar støtte, men også motstand. Motstanden kallar på omsetjarens styrke (op.cit., s. 335). I det avsluttande kapittel sju ser vi innsiktene denne teksten i lys av desse idealmodellane.

Å UTFORDRE LÆRARENS PROFESJONELLE KUNNSKAP

Dersom ein reform eller del av ein reform er ein abstrakt representasjon, utfordrar den eksisterande representasjonar. Desse representasjonane kan vi i skuleverket forstå som *lærarens profesjonelle, eksisterande kunnskap*. Når noko blir skrive inn i ein ny kontekst, blir det ikkje skrive inn i eit tomrom. Innskriving påverkar eksisterande kunnskap, men kva er det? Vi skal her nytte omgrepsparet *underforstått og uttrykt kunnskap* når vi drøftar lærarens profesjonelle kunnskap i lys av omgrepet innskriving.

At kunnskap berre kan formulerast verbalt, og at ein alltid kan føre bevis for den gjennom empiriske metodar, står i motsetning til det mange faktisk forstår som kunnskap (Johannesen, 2000, Grimen, 2001), og sambandet mellom det praktiske og det teoretiske har i mange former vore drøfta innanfor fagmiljøa som utdannar til profesjonsyrka (t.d. Dahl Jacobsen, 1964, Skår, 2010). Dette er viktig når vi skal forstå spørsmål som t.d. kvifor krav om evidensbasert undervisning møter motstand frå den erfarne læraren.

Kanskje syner teori og praksis til to sider ved kunnskapen, ikkje to ulike typar kunnskap (Wenger, 1998 s. 67) og Polanyi (1966). I denne teksten blir omgrepa «uttrykt» og «underforstått» nytta, Dei engelske nemningane er «explicit» og «tacit». Den grunnleggjande tilvisinga til underforstått kunnskap er Polanyi (1881–1976). Han gav i 1966 ut boka *The Tacit Dimension*, og på norsk er det relativt

vanleg å kalle det for «taus kunnskap», det han kallar «tacit knowlegde» eller «tacit knowing», (t.d. Hamran, 1987). Men tacit har etymologisk sett to tydingar, og på norsk kan det vere rett å omsetje den eine med 'taust' fordi det tyder å utrykke noko utan ord eller tale fordi det er grunnleggjande ordlaust, men den andre tydinga er at noko er underforstått eller indikert med ei handling.

Konklusjonen er uansett at vi kan forstå lærarens profesjonelle, eksisterande kunnskap som både underforstått og uttrykt. Dersom ein reform blir sett i verk i kva som helst slags skulekontekst, vil reaksjonen, haldninga og dermed vegen over til endra praksis bli påverka av kva del av lærarens kunnskapsbase den utfordrar. Til meir radikale reformer er, til fleire lærarar og skuleleiarar vil vere avhengige av korleis «markeringar» koplar underforstått kunnskap til nye idear.

Underforstått kunnskap i undervisningssamanheng

Polanyi har fleire forståingar av kva underforstått kunnskap kan vere (Polanyi, 1966 s. 4). Den første kallar han *den funksjonelle strukturen*. Eit døme: Ein lærar tek seg alltid god tid i samtaler med foreldra. Han opplevde ein gong å ikkje fange opp faresignal om korleis ein elev hadde det i heimen. Det underforståtte er *den potensielle koplinga* mellom to hendingar. Den *fenomenologiske strukturen* ved underforstått kunnskap handlar om korleis læraren gjennom tale og handling skapar *situasjonen undervisning*, og dermed i sterkare grad er underforstått i ei fenomenologisk tyding. Koplinga mellom det funksjonelle og det fenomenologiske representerer ei tredje form for underforstått kunnskap, den *semantiske*. Med det meiner Polanyi at *meninga* med handlingar også vil vere meir eller mindre underforstått. Meninga med undervisninga er ikkje undervisninga i seg sjølv, men i den heilskaplege situasjonen som gir meining for dei som deltek der. Den fjerde forma er den *ontologiske*. Det grunnleggjande argumentet er at vi erkjenner kunnskap på ein annan måte når vi har fysisk eller tett kontakt med den, i meininga at vi deltek, går inn i, eller brukar oss sjølv aktivt i kunnskapsprosessane.

Sett i lys av omgrepet innskriving, er det grunn til å tru at gjennom tids- og lokaliseringsprosessar kan det vi forstår som den funksjonelle strukturen i underforstått kunnskap, vidareutviklast, dersom prosessane i rimeleg grad speglar lærarane faktiske erfaringar. Når det gjeld den fenomenologiske strukturen, er den i langt større grad enn den funksjonelle 'taus' i meininga ordlaus. (op.cit., s. 11). Dersom innskriving av nye idear utfordrar her, vert det truleg langt meir krevjande, fordi det vil handle om det vi kallar å vere «profesjonell». Det «den profesjonelle» tenkjer om seg sjølv på eit fenomenologisk nivå, må openbert avgrense kva som kan bli oppfatta som legitime markørar når nye idear blir innførte i ein lokal kontekst. Døme på dette såg vi då to lærarar i Sandefjord nekta å ta i bruk eit

detaljert evalueringsskjema i samband med si undervisning. Saka fekk stor merksemd. Dei blei truga med oppseiing, og fekk i 2016 Zola-prisen for å ha synt sivilt mot.¹ Eit liknande tilfelle dukka same året opp i Groruddalen, der åtte barnehagelærar sa dei ikkje ville nytte Oslo kommunes reiskap for språkkartlegging².

Også når det gjeld den semantiske og ontologiske kunnskapen kan innskriving truleg lett mislukkast fordi markørane ikkje blir oppfatta som relevante eller gyldige. Ein kan per definisjon ikkje overføre erfaringar som er unikt knytt til eins eigen kropp og eigne erkjenningsprosessar. Dette kan vi sjå som jo nett ein av kjernebodskapane i translasjonsperspektivet.

Det er eit viktig metafysisk synspunkt at det vil eksistere kunnskap som aldri vil la seg fange i eit formalisert, abstrakt språk. Det inneber likevel ikkje at uttrykt og underforstått kunnskap er to ulike kunnskapstypar, heller to sider av same sak. Polanyi seier at dersom vi prøver å innføre eit strengt skilje her, endar vi med å bryte ned all kunnskap (op.cit., s. 20). Men det betyr også at vi kan prøve og forstå omsetjing i frå den andre enden av dimensjonen – i lys av omgrepet uttrykt kunnskap.

Uttrykt kunnskap i undervisningssamanheng

Uttrykt kunnskap (espoused theory) i skular kan forståast som dei offisielle teori-ane om korleis verda heng saman for lærarar, elevar, leiarar og foreldre (Argyris og Schön, (1978/1996), og som dei artikulerte symbola skular disponerer (Nonaka og Takeuchi, 1995). Det er ikkje vanskeleg å sjå føre seg at overføring og innføring av nye idear eller reformer kan påverke slik uttrykt kunnskap i skulesamanheng. Spørsmålet om presise markeringar i innskrivingsprosessane blir viktig, men også enklare når det gjeld uttrykt kunnskap. Eit døme kan vere korleis innføring av nyare, kollektive arbeidsformer eller leiingsformer ved den einskilde skulen kan knytast til resultat på nasjonale prøver. I ein studie av to skular som innfører dette, skriv Aansesland (2013 s. 59) at den eine skulen byggjer opp eit system og ein struktur som gjentek seg frå år til år, slik at lærarane kjenner att oppgåver sjølv om dei måtte vere usamde i dei. Ved den andre skulen vart nasjonale prøver introdusert gjennom generelle informasjonsmøter utan oppfølging. Det skjer ingen markeringar gjennom plan og struktur.

Den praktiske sida ved kunnskap er viktig for innskrivingsprosessar

Vi har peikt på at kunnskap har både ei underforstått og ei uttrykt, side, men «undervisning» skjer ikkje i eit tomrom, aktiviteten er uløyeleg knytt til *andre*

1. <http://www.zola-prisen.no/2017/01/18/zola-prisen-2015-marius-andersen-og-joakim-bjerkely-volden/> (14.02.2017).

2. <http://www.dagsavisen.no/oslo/opplever-tvang-og-mistillit-1.395567> (14.02.2017).

aktørar, andre menneske, andre yrkesutøvarar, og vi finn eit organisert samspel som styrer, påverkar og regulerer handlinga «undervisning». Difor må skulen som sosialt system forståast som den ramma der både underforstått og uttrykt kunnskap blir til profesjonell *praktisk handling*.

Praktisk kunnskap handlar om ferdigheiter (Pettersen, 1997). *Rasjonelle ferdigheiter* vil seie noko om ein lærar faktisk fungerer i ein klasseromsamheng. *Samhandlingsferdigheiter* inneber ei evne til aktiv lytting og innleving, om praktisk-moralsk «fronesis» (Brunstad, 2009), *Manuelle ferdigheiter* omfattar det å kunne undervise ein krevjande elev, utøve klasseleiing og å bruke dei tekniske apparata og ein treng for å kunne fungere som lærar. Men desse eksisterer berre i ein kollektiv samheng. Det er ikkje den einskilde lærar sjølv som definerer kva som er god undervisning, det vil alltid skje ei form for kollektiv normering i eit kollegafelleskap og i ein klasseromsamheng. Det må difor eksistere ei slags fellesforståing for kva rolle ein skule skal spele, knytt til individa si tenking, men uavhengig av dei konkrete individa. Det er også snakk om at nokre felles oppfatningar blir oppfatta som meir meiningsbærande eller meningsskapande enn andre, og at desse oppfatningane vert skapte og oppretthaldne ved at individa deltek i ein felles, praktisk retta aktivitet. Kunnskap i skular, og dermed endring av denne kunnskapen gjennom innskriving av nye må difor også forståast i lys av desse praktiske sidene av kunnskapen. Den praktiske sida ved kunnskap er difor ikkje logisk i motstrid til ei forståing av underforstått og uttrykt kunnskap. Tvert om, ved forstå underforstått og uttrykt kunnskap som to sider av den same, eksisterande kunnskapen, får vi eit bilete av kor kontekstualiseringsprosessar (må) finn(e) stad. Samstundes blir det praktiske handlingsrommet skuleleiaren som omsetjar kan arbeide i, teikna opp. *Det er praktiske, kollektive møtet mellom den underforståtte og uttrykte som blir det interessant brennpunktet for omsetjing.*

Det praktiske, kollektive møtet ved den einskilde skulen

Men korleis framstår kunnskap som eit kollektivt fenomen ved ein skule? Scott (1995 s. x) nemner tre ulike 'pilarar' som kvar for seg eller i lag fungerer regulerande og stabiliserande på institusjonar (1995 s. 33). Og deira praksis. Formelle reglar og framgangsmåtar, t.d. i form av krav om evidensbaserte undervisningsformer, kan saman med regulative, formelle kontrollsystem regulere individa, men det kan vi også førestille oss at grupper gjer, gjennom normer og verdier. Kognitive kategoriar og typologiar som dominerer mellom individa, kan på den andre sida påverke organisasjonar og grupper. Dette gjer det mogeleg å tale meiningsfullt om kunnskap mellom undervisningspersonale på alle tre nivåa.

Dei tre pilarane peikar på at tre ulike nivå kan gi meining til omgrep som overføring av nye idear i skular. Gjennomgangen av resonnementa så langt tyder også på at det er eit samanfall som gjer at translasjon kan forståast i lys av dei *individuelle* ferdigheitene og kognitive bileta og minna som utgjer skulens handlingsreportoar, men også i form av idear, doxa og meiningar på *gruppenivå*, og at desse vert ramma inn av eit formelt system på *organisasjonsnivå*. Translasjonsomgrepet gjev meining på alle tre nivåa, og peikar på at vi kan forstå praktisk, kollektiv omsetjing- og omforming både i lys av individ, gruppa og organisasjonen.

I tabell 1 ser vi korleis dei tre nivåa av praktiske, kollektive møte kan skildrast som vertikale verdier.

SKULELEIAREN OG OMSETJINGS- OG OMFORMINGSREGLANE

I det vidare skal vi la omgrepsparet proaktive og reaktive leiarar møte omgrepsparet underforstått og uttrykt kunnskap. Ei slik tenking skapar fire kategoriar som lar seg gjenspegle i det Røvik (2014) kalla iverksettingsdoktriner. Den reaktive leiaren som konsentrerer seg om den uttrykte kunnskapen, er den idealtypiske leiaren i lys av den hierarkiske doktrinen. Det er lett å sjå føre seg at for den reaktive skuleleiaren framstår kopiering som den sjølvsahte omsetjingsregelen. Ei anna passiv leiarrolle framstår når den reaktive arbeider med den einskilde læraren si individuelle utviklings- og modningsprosess. Kunnskapsutviklinga er i denne meininga knytt til individ si vekst og utvikling, og i lys av omsetjing kan omgrepa addering og fråtrekking fungere, avhengig av korleis individuelle representasjonar, eller det som er kalla den funksjonelle strukturen i taus kunnskap, fell saman med dei eksterne representasjonane. Ei meir aktiv leiarrolle vil vere knytt til formell kunnskapsutvikling gjennom etter- og vidareutdanning av lærarane. Addering er den naturlege translasjonsregelen som høyrer heime i denne kategorien.

Hypotesen i det vidare er at translasjonsregelens omvandling truleg berre kan forståast i lys av det vi kan kalle «tillemping og praktisk bruk av kunnskap i eit fellesskap», ein stad, eit rom eller eit sett av aktivitetar der proaktive leiarar arbeider med å knyte saman uttrykt og underforstått kunnskap til praktiske handlingar. Den praktiske kunnskapen vil i denne meininga framstå som den staden der Argyris og Schön seier uttrykt teori møter bruksteori (1978/1996), det Nonaka (1994) og Nonaka og Takeuchi (1995) kallar kombinerings-, og kanskje det berre er her vi kan leite etter det Røvik kallar omvandling (2007 s. 315). Men kva kan skuleleiaren arbeide med i dette rommet? (Sjå også tabell 1.)

Skuleleiaren kan addere og trekkje frå på individnivå

Lærarens individuelle ferdigheiter kan forståast i lys av alle tre sidene ved kunnskapsomgrepet. Dei vil gjennom utdanning vere knytte til ein form for uttrykt kunnskap, men vil med tida utvikle underforstått kunnskap. Denne kan vere knytt til gjennomføringskunnskap i vid tyding, at ein beherskar eige fag eller domene på ein slik måte som Dreyfus, Dreyfus og Anathious (1986) sine høgre ferdighetsnivå forutset, eller på annan måte vere knytt til personlege erfaringar i yrkes-samanheng. Den einskilde yrkesutøvaren vil også, slik til dømes Donald Schön gjer greie for, kunne reflektere over denne erfaringa, og bli det han kallar ein reflekterande praktiskar (1983).

Leiarar kan rette søkelys på dette, og samla framstår det ei leiarrolle som konsentrerer seg om individa si utdanning, erfaringar og modning og deira refleksjon over den praksisen dei vann. Skuleleiaren kan bidra til både addering og fråtrekking på dette nivået. Det er naturleg å spørje om mentoromgrepet høver som namn på denne rolla?

Leiaren kan omvandle idear og meiningar på gruppenivå

Uttrykt kunnskap på gruppenivå kan framstå som lokalt språk, eller deklarativ hukommelse som utløyser den same reaksjonen eller forståinga mellom ei gruppe av organisasjonsmedlemer (Nonaka og Takeuchi, 1995, Senge, 1990/2006). Felles historier, delte fortellingar og myter kan også fungere som episodisk hukommelse, det same kan felles rutinar og handlingar som er trena inn som prosedyrar vere (Scott, 1995). Leiarar kan påverke grupper og lag ved sjølv å kjenne til og bruke lokalt språk, dele felles historier og delta i meningsberande handlingar. Praktisk kunnskap er interessant i lys av Weick og Roberts idé om den merksame organisasjonen (1993). Desse forfattarane nyttar omgrepa «sinn» («mind»), og «merksam» («heedful»), med tilvising til Ryle (1949) når dei vil forklare kvifor og når ei eining fungerer som kollektiv organisasjon. Når ting ikkje fungerer, er det ikkje mangel på trening eller kunnskapsmangel som er problemet, men svikt i evna til å sjå, vere merksam, ta omsyn til felles aktivitetar. Men på gruppenivå, har vi sagt, finnast det ikkje underforstått kunnskap. Den finnast berre hos individa, men forstått som omvandling ser vi at kunnskapen – det som er addert eller trekt frå på individnivå – kan få konsekvensar på gruppenivået, som praktisk kunnskap i ein konkret røyndom der organisasjonshandlingar vert endra. Dersom laget, gruppa, endrar praksis. Kunnskapsleiarrolla i denne meininga kan her difor liknast med trenaren, den som trener opp eit lag, eit team, ei gruppe til å fungere som ein heilskap.

Leiaren kan forvalte reglar og prosedyrar, men legg berre til rette for kopiering? I den snevraste meininga vil «kunnskapsforvaltning» (knowledge management) innebere å regel- og prosedyrebeskrive framgangsmåtar og gjere desse tilgjengelege for medlemene på ulike måtar. I boka *Enabling Knowledge Creation* (2000) brukar von Krogh, Ichijo og Nonaka store deler av innleiinga til å kritisere denne innfallsvinkelen til kunnskap. Dei gjer greie for tre fallgruver. Den første inneber å setje likskapsteikn mellom informasjon og kunnskap. Alle organisasjonar har bruk for den forma for informasjonsstyring som ligg i dokument, databasar og prosedyrar og policyerklæringar. Det handlar om å få rett informasjon fram til dei rette menneska i rett tid. Men problemet er at det ikkje blir skilt tydeleg mellom informasjon og kunnskap. Innanfor skuleforskinga har Roald (2010) problematisert dette gjennom tilvising til Wells' læringssyklus (1999). Rektor som informasjonsformidlar skapar ikkje kunnskapsutvikling. Kunnskapsforvaltning i denne meininga handlar berre om å leggje til rette for kopiering.

Den andre fallgruva er å tru at kunnskapsforvaltning handlar om verktøy. Eit døme er forsøka på å kartleggje tilsettes kompetanseområde og ferdigheiter, og deretter å setje informasjonsbitane saman på måtar som ikkje dei kjenner att. Det vil – utan at forfattarane sjølve nemner dette – vere som å forsøke å konstruere underforstått kunnskap. Det vil vere ei fallgruve å tru at tal lærarar som har vore gjennom kurs i PALS, seier noko om korleis skulen som kollektiv handterer mobbeprobblem. Kunnskap som addert på individnivå, fører ikkje automatisk til praktisk handling på gruppe- eller organisasjonsnivå.

Den tredje fallgruva er å tru at kunnskapsleiing kan vere knytt til ein stabsfunksjon, ein stilling eller ein spesiell person som skal ha ansvaret for organisasjonens kunnskap. Dette inneber at kunnskapsleiing er noko som må skje tett knytt til elevar og undervisningsaktivitetane, i lys av praktisk forbetnings- og utviklingsarbeid, endring av undervisning og tilbakemeldingar frå elevar, foreldre og lærarar. Nye idear utan dei rette markørane som kontekstualiserer «nytte» på eit nivå som koplar det nye til praktisk handling, vil truleg framstå som tomme slag i lufta.

Forstått i lys av translasjonsperspektivet framstår argumenta til Nonaka og Takeuchi slik (sjå også tabell 13.1): Når dei i tråd med Wells (1999) seier at informasjon om nye idear og eksternt skapte representasjonar ikkje kan vere «kunnskap», handlar det om at deler av den underforståtte kunnskapen aldri kan fangast i eit intersubjektivt, kodifisert språk. Den er uløyeleg knytt til det å vere menneske i klasserommet. Som omgrepet innskriving syner oss, er det grunn til å tru at gjennom tids- og lokaliseringsprosessar kan likevel det vi forstår som den funksjonelle strukturen i underforstått kunnskap, vidareutviklast, dersom ideane faktisk i rimeleg grad gjennom slike markeringar kan knytast til læraranes erfaringar.

Når dei syner til den fallguva verktøyfokus inneber, handlar det om å tru at underforstått kunnskap kan eksistere på gruppenivå (1), medan den tredje fallgruva inneber det motsette, å tru at praktisk kunnskap kan eksistere fråkopla dei einingane som brukar kunnskap og mottar informasjon frå konkrete elevar, foreldre eller andre som er involverte i kunnskapsbruken elles.

Her er det er antyda tre måtar skuleleiarar kan leie translasjonsprosessar på. Ho kan fungere andsynes den einskilde lærarens addering og fråtrekking, han eller ho kan vere trenaren som får lag av lærarar til å fungere på eit høgare nivå, ei form for omvandling, og det kan handle om den meir tilbaketrekte administratoren som rettar søkelys på den formelle kunnskapen, men som ikkje gjer anna enn å leggje til rette for kopiering.

MODUS FOR TRANSLASJON SOM DET Å LEIE ANDRE OMSETJARAR?

Kan desse resonnementa om skuleleiarar utviklast vidare i eit møte med lærarar? Spørsmålet er relevant fordi lærarar har ei sjeldan uavhengig rolle i si yrkesutøving. Det er i den praktiske kvardagen, i klasseromma og dei kollektive arenaene i skulen at translasjon skjer – eller ikkje skjer. Slik sett er det eit viktig spørsmål om det er rektoren eller læraren som er «translatøren». Kanskje handlar omsetjing om relasjonen mellom skuleleiarar og lærarar?

I ein casestudie frå fire skular i Storbritannia har Ball mfl. (2011 s. 626) kartlagt sju ulike «policyroller» på skulenivå. Desse kan vi nytte som døme på korleis ulike lærarhaldningar kan representere noko Røvik ikkje synest å leggje vekt på i si drøfting av ulike modusar for translasjon, nemleg trekk ved aktørane som skal omsetje.

Ball mfl. (op.cit.) talar om *forteljarar* (narrators), som er visjonære. Forteljarane kombinerer ulike «språk», og dei skapar saman med *entusiastar* oppslutning og forståing for korleis *konkret, praktisk handling* kan utleiast av det som i denne teksten vert kalla krav om endring av uttrykt kunnskap, eller innskriving av nye idear, først og fremst ved å skape moralsk og praktisk støtte og oppslutning frå lærarar og elevar (s. 628). Dette liknar på det som i leiingslitteraturen vert kalla *transformasjonsleiing* (Burns, 1978) og i den norske litteraturen ein form for *integrasjon* (Strand, 2007). Som omsetjing er det naturleg å tenkje seg at slike lærarar spelar viktigare roller i innskrivingsprosessar, gjennom lokalisering og tidsmarkering.

Entreprenørar er nærare praksis. Dei kan ha ein noko utypisk bakgrunn, ein annan form for underforstått kunnskap som dei brukar for å produsere originale bidrag og tolkingar, som utfordrar eksisterande praksis og tenking om undervis-

ning. Entreprenøren evnar å tenke originalt og informert om undervisning, men klarar også å gjere tenkinga om til strukturar, roller og taktiske handlingar i ein skulekontekst (op.cit., s. 628). I leiingslitteraturen er entreprenørrolla i organisasjonar velkjent (Strand, 2007), og kombinert med integratorar seier litteraturen at dei kan fungere som ei sterk endringskraft. *Translatørane* er i forfattaranes språkbruk dei som skapar kollektiv handling ut av reformer, konkrete handlingar som er relevante i klasserommet. Det abstrakte blir konkret, gjennom translatørane (op.cit., s. 631). Dei skil seg altså frå forteljarane, som skapar oppslutning om endring. I lys av translasjonsperspektivet kan vi neppe tenkje oss at skular kan komme i verken modifiserande eller radikalt modus utan entreprenørar og/eller translatørar.

Mottakarar (op.cit.) er gjerne unge lærarar som har meir enn nok med å klare kvardagen i klasserommet. Ein hypotese vil vere at omgrepa addering og kopiering er omsetjingsreglar som vil «treffe» denne kategorien lærarar. Dei er avhengige av støtte, råd, innspel frå kollegaer og leiarar uansett, for nye idear kan ikkje utfordre ein underforståtte, kunnskap dei ikkje har utvikla enno.

Kritikarar er viktige berarar av alternative diskursar om undervisning. Dei viser til andre syn enn dei dominerande – i vår språkbruk – masterideane, og framstår slik sett som alternative stemmer. I fleire arbeid har Roald (m.a. 2010) argumentert for at «lærande møter» eller «kunnskapsutviklande møter» er ei arbeidsform som høver i skular. Arbeidsforma inneber at kritiske røyster skal kunne bidra konstruktivt i lokale prosessar, og i lys av translasjonsperspektivet er dette interessant fordi ei kan forestille seg at kritikarar i denne meininga kan bidra til omsetjing i modifiserande modus, men kanskje også, dersom Roald har rett, bidreg til at omsetjing skjer i radikalt modus. Når nye idear utanfrå kan bli endra radikalt gjennom lokale prosessar, må naudsynlegvis nokon bere fram det som utfordrar.

Den siste rolla Ball mfl. (2011) finn, er kalla *transaktøren*. Det er ei rolle som inneber å gjennomføre det som blir pålagt. Det er naturleg å spørje om denne lærarkategorien først og fremst må forståast i lys av eit reproduserande modus, som fremjar kopiering som omsetjingsregel.

I tabell 13.1 i får eit samla bilete av kva sider av kunnskapen skuleleiarar kan rette merksemd mot, samstundes som vi prøver å plassere dei i lys av mogelege omsetjarkategoriar.

TABELL 13.1: SKULELEIAREN SOM OMSETJAR MØTER LÆRARAR SOM OMSETJARAR

		Skuleleiaren kan rette merksemd mot		
		Individuelle ferdigheiter hos lærarane	Idear og meiningar på gruppenivå	Formaliserte reglar og prosedyrar
		Kan skape modifierande modus, saman med	Kan skape radikalt modus, saman med	Kan skape reproduserande modus, saman med
Dei tre sidene ved kunnskapen	Uttrykt kunnskap i form av evidensbasert undervisning	Mottakarar	Forteljarar	Transaktørar
	Praktisk kunnskap hos lærarar om kva som er gode arbeidsmåtar	Translatørar	Entreprenørar	Fallgruve nr. 3
	Underforstått kunnskap hos den enkelte læraren	Entusiastar	Kritikarar (Fallgruve nr. 1)	Fallgruve nr. 2

I tabell 13.1 er det implisitt ein hypotese om at translasjon i skular skjer i møtet mellom skuleleiaren og lærarane. Hypotesen genererer tre idealtypar translasjon: Den skuleleiaren som rettar merksemda mot dei individuelle ferdigheitene til lærarane, vil samspele med entusiastar, translatørar og mottakarar. Addering, fråtrekking og kopiering skjer i den modifierande modusen som møtet skapar. Skuleleiarar som rettar merksemd mot idear og meiningar på gruppenivå, vil i tillegg kunne samspele med forteljarar, entreprenørar og kritikarar, og dette møtet har i seg potensialet for å skape eit radikalt modus for translasjon, der omvandling av idear kan finne stad. Den siste idealtypen skapar gjennom fokus på formaliserte reglar og prosedyrar først og fremst eit samspel med transaktøren. Samspelet legg grunnlag for det som blir kalla reproduserande modus, der først og fremst kopiering finn stad.

Translasjon i slik modus syner i tabellen tomme kategoriar når det gjeld praktisk og underforstått kunnskap hos lærarar. Grunnen er at slik skuleleiing ville innebære å gå i fallgruve nr. 3. Omsetjing som noko anna enn kopiering kan ikkje skje i reproduserande modus, og logisk sett vil transaktørens funksjonelle kunnskaps-

struktur difor ikkje vere i motstrid til den ideen som skal kopierast. Fallgruve nr. 1 inneber ein kategorifeil, nemleg å tru at underforstått kunnskap kan eksistere på gruppenivå, men kritikarar kan i dette perspektivet bidra med viktige innspel fordi dei nett kan ha erfaringar som bidreg til å skape den radikale modusen. Det vil seie om dei får aksept og tilgang med sine erfaringar. Det kan tenkjast det er her vi bør ta i bruk Nonaka og Takeuchi sin versjon av omgrepet eksternalisering (1995), det å namnsetje egne erfaringar. Det å handsame «kritikarar» på nokon annan måte enn som fullverdige og verdifulle medlemer, er elles neppe tilrådeleg i kunnskapsorganisasjonar. Ein kan ikkje konstruere semje, men det kan skapast oversetjingsmodus der usemje, kritikk og motdiskursar fremjar lagspel. Det er budskapen i det Senge kallar disiplinen læring i lag (1990/2006). Det å tru at erfarne lærarar sitt problem er manglande informasjon inneber på si side å gå i fallgruve nr. 2. Meir informasjon kan føre til større kognitiv dissonans, heller enn det motsette, og dermed berre skape motstand mot både omvandling, addering, fråtrekking – og kopiering.

OM TRANSLATØRKOMPETANSE

Denne teksten har teke som utgangspunkt at idear må omsetjast før dei kan nå fram til eit klasserom. Vi treng omgrep som seier noko om korleis eksisterande kunnskap på individ- og organisasjonsnivå kan vere vilkår for omsetjing av reformer, eller nye idear til handling. Omsetjinga er det skule- og utdanningsleiarar som står for, saman med dei lærarane som omformar forventingar til handling. Denne teksten syner korleis eit nokså fargerikt og mangesidig omgrepsapparat kan utleiast av ulike inngangar, men vi kan samle dei i tre hovudkategoriar eller idealtypar av skuleleiing som translasjon. Men det er idealtypar som berre så måteleg overlappar med dei fire omsetjarane Røvik skisserer (2007 s. 325 ff.): Den kunnskapsrike, fleirkontekstuelle omsetjaren; den modige og kreative omsetjaren, den tolmodige omsetjaren og den sterke omsetjaren.

Mentorar arbeider med individuelle lærarar og lærarferdigheiter. Dei leiar adderings- og fråtrekkingsprosessar i samspel med translatørar og entusiastar, og dei trøystar og støtter mottakarar i individuelle kopieringsprosessar. Mentoren ser ut til å ha mykje likskap med Røviks tolmodige omsetjar.

Trenarar arbeider med grupper og lag, og dei set over i samspel med forteljarar og entreprenørar og i møte med kritikarar. Saman kan dei omvandle skular fordi dei rettar søkelys på praktisk handling på gruppenivå. Det kan her vere eit slektskap med Røviks modige og kreative omsetjar.

Men så finn vi ikkje dekning for den kunnskapsrike, fleirkontekstuelle omsetjaren og den sterke omsetjaren. Min hypotese er at skuleverket ikkje har plass til

desse idealtypene. På den andre sida kan vi godt tru at *transaktørar*, som nøyer seg med å registrera at andre gjer – eller ikkje gjer – som dei får beskjed om, som administrerer andres kopiering, er ein svak omsetjar. Den svake omsetjaren kan det finnast mange av i det norske skuleverket.

* * *

Eg sa i innleiinga at det ikkje finnast noko meir immaterielt enn våre tankar. Omgrepet leiing blir knytt til mange forskjellige aktivitetar, men grunnleggjande handlar det om å arbeide med tankane og ideane til medarbeidarane. Snublande nær det vi vanlegvis kallar «undervisning». Vi talar ikkje til vanleg om leiing eller undervisning som forvaltning av immateriell kapital, men det kunne vi ha gjort. I denne teksten har eg kopla saman omgrepet translasjon eller omsetjing med omgrepet kunnskap for å vidareutvikle ei forståing av dei omsetjingprosessane som finn stad når skuleleiarar og lærarar forvaltar skulens immaterielle kapital.

LITTERATUR

- Argyris, Chris & Schön, Donald (1978/1996). *Organizational Learning: A Theory of Action Perspective*. Reading, Mass.: Addison-Wesley.
- Ball, Stephen J. Maguire, Meg, Braun, Annette & Kate Hoskins (2011). Policy actors: doing policy work in schools. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*. Vol 32, 2001, Issue 4 Page 625–639 | Published online: 14 Sep 2011. Routledge. DOI:10.1080/01596306.2011.601565
- Brunstad, Paul O. (2009). *Klokt lederskap: mellom dyder og dødssynder* Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Burns, James M. (1978). *Leadership*. NY: Harper & Row.
- Dahl Jacobsen, Knut (1964). *Teknisk hjelp og politisk struktur. En studie av norsk landbruksforvaltning 1874–1899*, (Dr.avh). UiO, Oslo.
- DiMaggio, Paul. O. & Powell, Walter (1991) (red.). *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. Chicago University Press. Chicago.
- Dreyfus, Hubert L., Dreyfus, Stuart E. & Tom Athanasiou (1986). *Mind over machine: the power of human intuition and expertise in the era of the computer*. Free press. New York.
- Grimen, Harald.(2001). «For mange ord om taus kunnskap». *Nordiske organisasjonsstudier* 2001; Volum 3.(1)
- Hamran, Torunn (1987). *Den tause kunnskapen*, Universitetsforlaget, Oslo.

- Huber, George, P. (1991). Organizational Learning: The Contributing Processes and the Literatures, *Organization Science*, (2), No.1, 88–115.
- Johannessen, Kjell S. (2000). Kunnskapenes ulike artikulasjonsmodi. En skisse av visse grunntrekk ved vårt tause grep på virkeligheten. *UNIPED* (Tromsø); Volum 22.(3) s. 23–37
- Lave, J. & Wenger, E. (1991). *Situated learning: Legitimate peripheral participation*. Cambridge University Press. New York.
- Maguire, M., Braun, A. & Ball, S. (2014). Where you stand depends on where you sit: The social construction of policy enactments in the (English) secondary school. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*. Vol 36, 2015, issue 4. Page 485–499. Published online: 03 Nov 2014 Routledge. DOI:10.1080/01596306.2011.601565
- Møller, Jorunn (2014). Ledelse som masteridé i norsk skole sett i et internasjonalt perspektiv. I Kjell Arne Røvik, Tor Vidar Eilertsen og Eli Moksnes Furu (red.) *Reformidéer i norsk skole. Spredning, oversettelse og implementering*. Cappelen Damm Akademisk. Oslo.
- Nonaka, I. (1994) «A dynamic theory of organizational knowledge creation», *Organization Science*, Vol. 5, No.1, February.
- Nonaka, I. og Takeuchi, H. (1995). *The knowledge-creating company: how Japanese companies create the dynamics of innovation*. Oxford University Press. New York.
- Pettersen, Roar C. (1997): *Problemet først. Problembasert læring som pedagogisk idé og strategi*. Tano-Aschoug. Oslo
- Polanyi, Michael (1966). *The Tacit Dimension*, Garden City. Doubleday, New York.
- Roald, Knut (2010). *Kvalitetsvurdering som organisasjonslæring mellom skole og skoleeigar*. Avhandling for graden philosophiae doctor (PhD) Universitetet i Bergen, Bergen.
- Ryle, Gilbert (1949/2000): *The Concept of Mind*, London: Hutchinson (1949) Penguin Books. London.
- Røvik, Kjell Arne (2007). *Trender og translasjoner. Idéer som former det 21. århundrets organisasjon*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Røvik, Kjell Arne og Pettersen, Hilde (2014). Reformidéenes tilbudsside: Aktører, institusjoner, logikker. I Kjell Arne Røvik, Tor Vidar Eilertsen og Eli Moksnes Furu (red.) *Reformidéer i norsk skole. Spredning, oversettelse og implementering*. Cappelen Damm Akademisk. Oslo.
- Røvik, Kjell Arne (2014). Translasjon – en alternativ doktrine for implementering. I Kjell Arne Røvik, Tor Vidar Eilertsen og Eli Moksnes Furu (red.) *Reformidéer i norsk skole. Spredning, oversettelse og implementering*. Cappelen Damm Akademisk. Oslo.
- Schön, Donald (1983). *The Reflective Practitioner: How professionals think in action*. Temple Smith. London.
- Scott, Richard W. (1995). *Institutions and Organizations*. Sage. Thousand Oaks, California.
- Senge, P. (1990/2006). *The fifth discipline: the art and practice of the learning organization*. Currency Doubleday. New York
- Skår, Randi (2010): *Læringsprosesser i sykepleieres profesjonsutøvelse: en studie av sykepleieres læringserfaringer*. Doktorgradsavhandling. Psykologisk fakultet, Universitetet i Bergen. Bergen.
- Strand, Torodd (2007). *Ledelse, organisasjon og kultur*. Fagbokforlaget. Bergen.
- Telhaug, Alfred (2005). *Kunnskapsløftet – ny eller gammel skole. Beskrivelsen og analyse av Kristin Clemets reformer i grunnopplæringen*. Cappelen Damm. Oslo.

- von Krogh, Georg, Kazuo Ichijo, og Kujiro Nonaka (2000). *Enabling Knowledge Creation How to Unlock the Mystery of Tacit Knowledge and Release the Power of Innovation*. Oxford University Press. USA. New York.
- Wells, C.G. (1999). *Dialogic inquiry. Towards a sociocultural practice and theory of education*. Cambridge University Press. New York.
- Weick, Karl E., & Roberts, Karlene H. (1993). Collective Mind in Organizations: Heedful interrelating on Flight Decks. *Administrative Science Quarterly*, 38, 357–381.
- Wenger, Etienne (1998). *Communities of Practice*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Aansesland, Torbjørn (2013). *Osloskoleflyktningen – Nasjonale prøvers samarbeidsagent*. En kvalitativ undersøkelse av skoleledere og læreres samarbeid rundt nasjonale prøver ved to skoler i Aust-Agder. Masteroppgave i pedagogikk, Fakultetet for humaniora og pedagogikk. Universitetet i Agder.

Kapittel 14

Fysiske krav hjå profesjonelle fotballspelarar i OBOS-ligaen i kamp

Fysiske krav for ulike spelposisjonar

ATLE HOLE SÆTERBAKKEN, EINAR YLVISÅKER, AMUND RIISER, VEGARD FUSCHE MOE OG VIDAR ANDERSEN

SAMANDRAG Nyare forskning har vist at forflyttingane i fotballspelet skjer raskare enn før, men kunnskap om forflyttingane i norsk toppfotball eksisterer i liten grad. Studien har undersøkt forflyttingane til profesjonelle fotballspelarar under kamp gjennom heile 2015-sesongen. Resultata viste at kantspelarane og backane tilbakela flest meter og gjennomførte flest høgintensive løp og sprintar medan midtstopparane og sentral midtbane gjennomførte færrest. Då spesifikke fysiske krav skil dei ulike spelposisjonane, bør kunnskapen nyttast for å utvikle framtidige fotballspelarar.

NØKKEWORD høgintensive løp, sprint, fysiske krav i fotball og spelposisjonar

ABSTRACT Recent research has documented increased physical demands among professional football players, but little is known from Norwegian professionals. The aim of the study was therefore to investigate the physical match performance for the different playing positions in the OBOS-league. The results demonstrated that wide midfielder and full-backs cover a greater distance and numbers of high-intensity runs and sprints compared to central defenders and midfielders. The current findings provide valuable information in the development of future football players.

INTRODUKSJON

Sogndal Fotball har små økonomiske resursar samanlikna med toppklubbane i Noreg og utlandet. Store klubbar har moglegheita til å hente ferdigutvikla spelarar til klubben, medan mindre klubbar må utvikle spelarane. «Utvikling» er ei av kjerneverdiane til Sogndal Fotball. Difor er kunnskapskapitalen knytt til utvikling av framtidige fotballspelarar essensielt for å fortsette som toppklubb.

Prestasjonen i fotball er avhengig av enkelspelarar, dei ulike lagdelane og laget som heilheit for å lukkast. Dei prestasjonsbestemmande faktorane kan delast opp i taktiske, tekniske, fysiske, psykologiske samt sosiale ferdigheiter og eigenskapar. Viktigheita av enkeltfaktorar er vanskeleg å kvantifisere med valide og reliable målingar. T.d. kan nokre spelposisjonar ha større krav til taktiske ferdigheiter enn fysiske ferdigheiter. Vidare kan spelarar med same spelposisjon på banen ha ulike roller i laget. Øyvind Leonardsen og Erik Mykland frå VM-laget i 1994 vert ofte nytta som døme på dette. Leonardsen var arbeidsjernet som tilbakela mange meter i løpet av ein kamp medan Mykland var den tekniske og kreative.

Ein av dei største utviklingane blant profesjonelle fotballspelarar er kravet til spelarane om å gjere raskare handlingsval og forflyttingar i stor hastigheit enn for berre eit tiår attende. Til dømes auka antal pasningar i øvste divisjonen i England (Premier League) med 25–70 % frå 2006/2007-sesongen til 2012/2013-sesongen (Bush, Barnes, Archer, Hogg, & Bradley, 2015). I takt med anna teknologisk utvikling har posisjons- og rørsleanalysar (monitoreringssystem) blitt utvikla som viktige verktøy i profesjonelle fotballklubbar. Mange klubbar i Europa har nytta slik monitoreringssystem i fleire år for å kvantifisere den fysiske belastninga av kamp og trening. Moglegheitene eit monitoreringssystem gir, vil truleg bli viktigare og meir vanleg dei komande åra i Noreg. Dette vil gje trenarane og leiarane viktig kunnskap for å individualisere belastninga treningsarbeidet og betre utviklinga av framtidige elitespelarar.

Ulike monitoreringssystem blitt nytta for å måle forflyttingane i fotball. Dei ulike systema nyttar ulik teknologi som t.d. GPS-sporing, posisjonsmeldingar med radiosendarar og videobasert system (Buchheit et al., 2014). Alle dei nemnte systema har vist liten til små skilnadar mellom systema i totaldistanse, men små til store skilnader i tilbakelagt distanse som høgintensive løp (over 18 km/t) (Buchheit et al., 2014; Portas, Harley, Barnes, & Rush, 2010).

I Italia, Spania, England og Danmark har dei nytta video og GPS-baserte monitoreringssystem for å undersøke forflyttingane i kamp (Bradley et al., 2016; Bush et al., 2015; da Silva, Guglielmo, & Bishop, 2010; Krusturp et al., 2006). Studiane har vist at spelarar tilbakelegg mellom 9–14 km i løpet av ein fotballkamp uavhengig av liga eller divisjon (Bradley, Di Mascio, Peart, Olsen, & Sheldon, 2010;

Stolen, Chamari, Castagna, & Wisloff, 2005; Vigne, Gaudino, Rogowski, Alloatti, & Hautier, 2010). Storparten av distansen vert tilbakelagt i form av å gå eller jogge ($< 14,2$ km/t) (Bush et al., 2015; Ingebrigtsen et al., 2014; Vigne et al., 2010). Til samanlikning utgjorde høgintensive løp ($19,8$ km/t– $25,2$ km/t) 7–12 % av totaldistanse medan sprintar ($> 25,2$ km/t) utgjorde mellom 1–4 % (Bradley et al., 2009; Di Salvo et al., 2010). Vidare har blitt hevda at evna til å gjenta høgintensive løp er den viktigaste fysiske enkeltfaktoren i fotball. Ferdigheita skil amatørar frå profesjonelle, dei ulike spelposisjonane og nivåskilnadane mellom profesjonelle (Bangsbo, Mohr, & Krustup, 2006; Ingebrigtsen et al., 2014; Mohr, Krustup, & Bangsbo, 2003; Stolen et al., 2005).

Utviklinga av fysiske eigenskapar hos fotballspelarar er lite dokumentert. Det meste av forskinga er gjort på enkeltparametre (t.d. evna til å gjenta høgintensive løp), men kun i løpet av kortare tidsrom (t.d. gjennom ein sesong) (Buchheit, Bishop, Haydar, Nakamura, & Ahmaidi, 2010; Buchheit, Mendez-Villanueva, Delhomel, Brughelli, & Ahmaidi, 2010; Buchheit & Rabbani, 2014; Nedrehagen & Sæterbakken, 2015). Nyleg vart det publisert ein studie som samanlikna fysiske eigenskapar frå Premier League (England) over ein 5-års periode (2006/2007 til 2012/2013-sesongen) med totalt 14 700 profesjonelle elitespelarar (Bush et al., 2015). Resultata viste kun ei auke på 2–3 % i tilbakelagt totaldistanse. Distansen tilbakelagt som høgintensive løp og sprint auka med 24–35 % og 36–62 % i same periode (Bangsbo et al., 2006; Carling, Le Gall, & Dupont, 2012; Spencer, Bishop, Dawson, & Goodman, 2005). Til vår kjennskap eksisterer det kun ein studie som har undersøkt fysiske krav i norsk toppfotball (Ingebrigtsen et al., 2014). Studien viste ulik distanse tilbakelagt i ulike hastigheitskategoriane for ulike spelposisjonar samt at høgintensive løp og sprint (antal og tilbakelagt distanse) var lågare enn funn frå Premier League (Bradley et al., 2010; Bush et al., 2015) og Serie A (da Silva et al., 2010).

Det vil difor vera viktig å framskaffe kunnskap om kva fysiske krav det er blant profesjonelle fotballspelarar på toppnivå. Kunnskapen kan nyttast til å identifisere nye talent, identifisere ulike spelartypar og betre kunnskapen om å individualisere den fysiske belastninga på trening. Vidare kan ein implementere, individualisere og differensiere treningsøvingar for dei ulike spelposisjonane i høve til dei fysiske krava dei møter i kampen. Målet med studien var difor å undersøke tilbakelagt distanse i ulike hastigheitskategoriane blant profesjonelle fotballspelarar i OBOS-ligaen. Hypotesen var at midtbanespelarane ville tilbakelegge større totaldistanse enn dei andre spelposisjonane, og at backane og kantspelarane ville tilbakelegge lengre distanse samt fleire høgintensive løp og sprintar enn dei andre spelposisjonane.

METODE

STUDIEDESIGN

Totalt 14 OBOS-ligakampar spelt på Fosshaugane Campus i 2015-sesongen vart nytta for å undersøke forflyttingane for spelposisjonane back, midtstoppar, sentral midtbane, kantspelar og spiss. Eit heilautomatisk sporingssystem vart nytta for å måle forflyttingane. Kvar spelar nytta eit belte rundt hofta (vekt: 21 gram) med ein radiosendar. Radiosignala frå kvart belte vart registrert av fire mottakarar. Mottakarane registrerte posisjonen til kvar spelar på banen kvart femte millisekund. Posisjonsdata kunne dermed nyttast til å måle endringane av posisjon og dermed også hastigheita forflyttingane skjedde i. Bruk av radiosendar i belte under kamp er tillatte av det internasjonale fotballforbundet (FIFA).

UTVALET

16 utespelarar frå Sogndal Fotball vart inkludert i studiet. Sogndal Fotball vant OBOS-ligaen i 2015. Det var kun kampar spelt på heimebanen til Sogndal Fotball som vart inkludert i studien. Det vil seie at treningskampar og cupkampar ikkje er med i datamaterialet. Alle spelarar var profesjonelle fotballspelarar og måtte spele ein heil kamp (2 x 45 min) for å bli inkludert i analysane. Spelarar som vart bytta ut eller inn i løpet av kampen, vart ekskludert frå vidare analysar. Totalt vart det gjort 99 observasjonar fordelt på spelposisjonane midtstopparar (MS, $n = 25$), backar (BA, $n = 20$), sentral midtbane (SM, $n = 22$), kantspelarar (KS, $n = 20$) og spissar (SP, $n = 12$). Keeperane vart ekskludert frå studien grunna deira heilt sær-eigne fysiske forflyttingar (Ingebrigtsen et al., 2014; Stolen et al., 2005). Spelarane vart informert munnleg og skriftleg om studien sitt formål, og studien var ikkje i strid med siste versjon av Helsinki-deklarasjonen eller Høgskulen i Sogn og Fjordane sine etisk retningslinjer. Spelarane gav skriftlege samtykke til deltaking.

MÅLEINSTRUMENT OG MÅLEPARAMETRANE

Eit heilautomatisk sporingssystem (ZXY Sport Tracking System, Radionor Communications AS, Trondheim, Noreg) vart nytta i datainnsamlinga. Målepresisjonen har vist seg å vera særst god i høve til x- og y-posisjonane og totaldistanse (Ingebrigtsen et al., 2014). Datainnsamlinga byrja med at kvar spelar hadde på seg ein høgfrekvent radiosendar (20 Hz per sekund) med ein unik frekvens. Radiosendaren overførte kontinuerleg posisjonsdata på banen til dei fire mottakarsensorane (RadioEye™) plassert i dei fire lysmastene rundt Fosshaugane Campus. Det vil seie at kvar av dei fire mottakarane fekk eit signal med posisjonsdata for kvar av

spelarane i det vertikale planet (Z-planet), i breidda av banen (X-planet) og i lengda av bana (Y-planet). Ein kontrolleining (beacon) synkroniserte posisjonsdata frå dei fire mottakarane og skilde dei ulike radiosignala frå kvar spelar. Monitoreringssystemet brukte ein algoritme basert posisjonen til kvar einskild spelar og endringa av posisjonen (forflytting) for kvart femte millisekund. Sida fart er strekninga tilbakelagt dividert på tida ein nyttar, kunne monitoreringssystemet også kvantifisere hastigheitene spelarane forflytta seg med. Posisjonsdata frå kvar av mottakarane vart kalibrerte ut frå banen sine faste merke på banen (t.d. ytterlinjer, banehalvdelar, straffmerke o.l.). Alle data vart komprimert og filtrert ved ein Linux-server ved hjelp av Ubuntu 14.04 før lagring i SQL-databasen. Alle data vart så overført til eit software program (ZXY-klient) for analysar. Til slutt vart datamaterialet overført til eit rekneark (Microsoft Excel 2013, Redmond, Washington, USA).

Dei ulike parametrane som vart inkludert, var totaldistanse tilbakelagt i løpet av kampen samt distansen tilbakelagt som gange ($< 7,1$ km/t), jogg ($7,2$ – $14,3$ km/t), løp ($14,4$ – $19,7$ km/t), høgintensiv løp ($> 19,8$ km/t). I tillegg vart sprint ($> 25,2$ km/t) skilt ut som eit eige parameter (Ingebrigtsen et al., 2014). Inndelinga av dei ulike hastigheitskategoriane har blitt nytta i samanliknbare studiar (Bradley et al., 2013; Bush et al., 2015; Ingebrigtsen et al., 2014). Ein spelar måtte oppretthalde hastigheita i minimum eit sekund for å få registrert distanse i hastigheitskategorien. Vidare vart antal høgintensive løp, sprintar og akselerasjonar inkludert samt gjennomsnittslengda på alle høgintensive løpa og sprintane (Bradley et al., 2009; Ingebrigtsen et al., 2014). For å få registrert ein akselerasjon, måtte fire hendingar oppfyllest: 1) akselerasjonen måtte vera på minimum $1 \text{ m} \cdot \text{s}^{-2}$, 2) akselerasjonen måtte nå $2 \text{ m} \cdot \text{s}^{-2}$, 3) akselerasjonen måtte halde seg over $2 \text{ m} \cdot \text{s}^{-2}$ og 4) varigheita på akselerasjonen måtte vera minimum 0,5 sekund (Ingebrigtsen et al., 2014).

STATISTISKE ANALYSAR

For å undersøke skilnadar i forflyttingane vart ein einvegs analyse av variasjonsnytta (one-way ANOVA) med Bonferroni post hoc-korreksjonar for å undersøke om det var skilnad mellom spelposisjonane (back, midtstoppar, sentral midtbane-spelar, kantspelar og spiss) for distanse tilbakelagt i dei ulike hastigheitskategoriane. I tillegg vart totaldistanse, antal høgintensive løp, sprintar og akselerasjonar undersøkt. Til slutt vart gjennomsnittleg lengde på høgintensive løp og sprintane undersøkt. Alle statistiske analysar vart gjort i SPSS 23.0 (SPSS Inc., Chicago, IL, USA). Det statiske signifikantsnivået vart sett til $p < 0.05$. Alle verdiar er oppgitt som gjennomsnitt $\pm$ standardavvik.

RESULTAT

For totaldistanse tilbakelagt, tilbakela dei sentral midtbane spelarane 7–11 % og kantspelarane 8–12 % større total distanse enn midtstopparane, backane og spissane i løpet av ein kamp ($p < 0.001$). Det var ingen skilnad mellom sentral midtbane og kantspelarane ($p = 1.000$) eller mellom midtstopparane, backane og spissane ($p = 0.266 - 1.000$). For detaljar, sjå tabell 1.

For tilbakelagt distanse som gange ($< 7,1$ km/t) var det ingen skilnad mellom spelposisjonane ($p = 0.467 - 1.000$). For jogg (7,2–14,3 km/t) tilbakela sentrale midtbane 15–19 % fleire meter enn midtstopparane, backane og spissane ($p < 0.001$). I tillegg tilbakela kantspelarane 10 % større distanse enn backane ($p = 0.009$). Det var ingen skilnad mellom dei andre spelposisjonane ($p = 0.062 - 1.000$). For detaljar, sjå tabell 1.

I hastigheitskategorien løp (14,4–19,7 km/t), tilbakela sentral midtbane og kantspelarane 22–35 % og 28–41 % større distanse enn midtstopparane og spissane ($p < 0.001 - 0.010$). Kantspelarane tilbakela 17 % større distanse enn backane ($p = 0.010$) medan backane tilbakela 20 % større distanse enn midtstopparane ($p = 0.007$). Mellom dei andre spelposisjonane var det ingen skilnad ($p = 0.190 - 1.000$). For detaljar, sjå tabell 1.

Kantspelarane tilbakela 23–103 % større distanse som høgintensive løp (19,8–25,2 km/t) enn alle dei andre spelposisjonane ($p < 0.001 - 0.022$). Vidare tilbakela backane 30–65 % større distanse enn midtstopparane og sentral midtbane ($p < 0.001 - 0.020$), medan spissane tilbakela 48 % større distanse enn midtstopparane ($p = 0.005$). Mellom dei andre spelposisjonane var det ingen skilnad ($p = 0.158 - 1.000$). For detaljar, sjå tabell 1.

Både backane og kantspelarane tilbakela 98–125 % og 89–125 % større distanse som sprint (> 25 km/t) enn midtstopparane og sentral midtbane ($p < 0.001$), medan det var ingen skilnad mellom dei andre spelposisjonane ($p = 0.123 - 1.000$). For detaljar, sjå tabell 1.

Kantspelarane gjennomførte 32–103 % fleire høgintensive løp enn dei andre spelposisjonane ($p < 0.001 - 0.007$). Backane, sentral midtbane og spissane gjennomførte høvesvis 54 %, 53 % og 30 % fleire høgintensive løp enn midtstopparane ($p < 0.001 - 0.002$). Det var ingen skilnad mellom dei andre spelposisjonane ($p = 0.100 - 1.000$). I høve til gjennomsnittleg lengde per høgintensivløp var backane si lengde 12–14 % lengre enn sentral midtbane og spissane ($p = 0.032 - 0.036$), medan det var ingen skilnad mellom dei andre spelposisjonane ($p = 0.079 - 1.000$). For detaljar, sjå tabell 2.

TABELL 14.1. OVERSIKT OVER ANTAL METER TILBAKELAGT SOM TOTALDISTANSE, GANGE, JOGG, LØP, HØGINTENSIVE LØP OG SPRINT FOR DEI ULIK SPELPOSISJONANE I KAMP.

	Midt- stoppar (MS)	Back (BA)	Sentral midtbane (SM)	Kantspelar (KS)	Spiss (SP)	Post hoc (<i>p</i> < 0.05)
Total distanse	10425 ± 523	10804 ± 475	11579 ± 592	11701 ± 665	10807 ± 512	SM og KS > MS, BA og SP
Gange	3832 ± 176	3768 ± 263	3653 ± 168	3715 ± 285	3669 ± 637	
Jogg	4732 ± 353	4586 ± 462	5451 ± 359	5067 ± 632	4750 ± 327	SM > MS, BA, SP; KS > BA
Løp	1397 ± 180	1682 ± 199	1881 ± 328	1973 ± 308	1538 ± 340	KS og SM > MS og SP; KS > BA; BA > MS
Høginten- sive løp	465 ± 125	769 ± 119	593 ± 260	947 ± 186	689 ± 161	KS > alle; BA > MS og SM; SP > MS
Sprint	87 ± 51	196 ± 74	99 ± 63	187 ± 69	137 ± 56	BA og KS > MS og SM

Kantspelarane gjennomførte 107 % og 96 % fleire sprintar enn høvesvis midtstopparane og sentral midtbane (*p* < 0.001). Backane gjennomførte 91 % fleire enn midtstopparane (*p* < 0.001). For dei andre spelposisjonane var det ingen skilnad (*p* = 0.062 – 1.000). I høve til gjennomsnittleg lengde per sprint var det ingen skilnad mellom dei ulike spelposisjonane (*p* = 0.474 – 1.000). For detaljar, sjå tabell 14.2.

I høve til antal akslerasjonar gjennomførte kantspelarane 18–53 % fleire enn dei andre spelposisjonane (*p* < 0.001–0.005). Backane, sentral midtbane og spissane gjennomførte høvesvis 30 %, 18 % og 22 % fleire akslerasjonar enn midtstopparane (*p* < 0.001 – 0.031). For detaljar, sjå tabell 14.2.

TABELL 14.2. OVERSIKT OVER ANTAL HØGHASTIGHEITSLØP, SPRINT OG AKSELERASJONAR SAMT GJENNOMSNIITTELEG LENGDE PÅ HØGINTENSIVE LØP OG SPRINTAR FOR DEI ULIKE SPELPOSISJONANE.

	Midt- stoppar (MS)	Back (BA)	Sentral midtbane (SM)	Kantspelar (KS)	Spiss (SP)	Post hoc ($p < 0.05$)
Antal høg-intensive løp	23.8 ± 5.7	36.7 ± 5.4	30.9 ± 13.3	48.3 ± 10.4	36.5 ± 8.7	KS > alle: BA, SM og SP > MS
Gj. lengde på høg-intensive løp (m)	19.5 ± 2.1	21.6 ± 2.6	19.3 ± 1.8	19.7 ± 1.6	18.9 ± 1.1	BA > SM og SP
Antall sprintar	6.8 ± 3.2	13.0 ± 3.8	7.2 ± 4.7	14.1 ± 4.5	10.0 ± 3.4	KS > MS og SM: BA > MS
Gj. lengde på sprint (m)	12.3 ± 4.4	15.2 ± 3.9	15.1 ± 7.4	13.3 ± 2.6	13.9 ± 3.1	
Antal akselerasjonar	129.8 ± 16.7	168.5 ± 24	153.9 ± 28.1	198.7 ± 31.9	158.3 ± 34.6	KS > alle: BA, SM og SP > MS

DISKUSJON

Resultata våre viste spesifikke skilnader i forflytting for dei ulike spelposisjonane i dei ulike hastigheitskategoriane. Generelt kan ein seie at spelarane på sentral midtbane og kantspelarane tilbakela større totaldistanse samt større distanse på dei lågare hastigheitene (gange, jogge og løp) enn dei andre spelposisjonane. Vidare viste studien at backane og kantspelarane tilbake la større distanse, gjennomførte fleire og hadde lengre lengde på høgintensive løp og sprintar enn dei andre posisjonane.

TOTALDISTANSE

Både sentral midtbane og kantspelarane hadde lengst totaldistanse. Dette var i samsvar med hypotesen og skuldast truleg at begge posisjonane bidrog i både forsvaret og angrepet. Aksjonsradius på bana strekte seg dermed frå og til 5-meterane på bana. Til samanlikning har dei andre spelposisjonane (spissane, og midtstopparane) i større grad definerte banehalvdeler dei forflyttar seg på. Skilnaden er likevel ikkje meir enn 1–11 % for dei ulike spelposisjonane. Tilsvarende funn blir støtta frå norsk Tippeliga (øvste nivå) og ulike nivå i England (Bradley et al., 2010; Bradley, Lago-Penas, & Rey, 2014; Bush et al., 2015; Ingebrigtsen et al.,

2014). Vidare skil ikkje totaldistansen i denne studien seg frå funna frå Tippeligaen og dei øvste divisjonane i England. Det kan difor virke som om totaldistanse tilbakelagt i ein kamp ikkje skil seg nemneverdig mellom nivåa.

Totaldistansen var lengre for spelarane på midtbanen (sentral og kant). Det var difor ikkje overraskande at det var i desse posisjonane spelarar også tilbakela flest meter i dei lågare hastigheitene (jogg og løp). Det var ingen skilnad mellom spelposisjonane i hastigheita gange. Resultata vert støtta av studiar som har nytta tilsvarende inndeling av løpshastigheitene hjå profesjonelle fotballspelarar i Noreg og England (Bradley et al., 2013; Ingebrigtsen et al., 2014).

HØGINTENSIVE LØP

Det har blitt hevda at høgintensive løp er den viktigaste fysiske enkeltfaktoren som differensierer amatørar frå profesjonelle, treningsstatus blant spelarane og dei ulike nivå i divisjonssystema (Bradley et al., 2009; Ingebrigtsen et al., 2014; Mohr et al., 2003). Dei laterale posisjonane (kantspelarane og backane) gjennomførte fleire høgintensive løp samt lengre distanse som høgintensive løp enn dei andre spelposisjonane. Dette var i samsvar med hypotesane våre. Kantspelarane gjennomførte også fleire høgintensive løp enn dei andre spelposisjonane. Dette skuldast truleg deira rolle som bidragsytar i både angrep og forsvar (Di Salvo et al., 2007). Tilsvarende resultat vart funne i samanliknbare studiar (Bradley et al., 2013; Bradley et al., 2009; Di Salvo, Gregson, Atkinson, Tordoff, & Drust, 2009; Ingebrigtsen et al., 2014). Likevel, distansen tilbakelagt som høgintensive løp er 11 %, 21 % og 28 % kortare enn i Seria A (Italia) (Di Salvo et al., 2009), Tippeligaen (Noreg) (Ingebrigtsen et al., 2014) og Premier League (England) (Bradley et al., 2009). Dette støttar påstanden om nivåskilnader i evna til å gjenta høgintensive løp mellom betre divisjonar og ligaer. Backane gjennomførte også fleire meter som høgintensive løp enn midtstopparane og sentral midtbane, men ikkje fleire enn spissane. Backane hadde også lengre høgintensive løp enn sentral midtbane og spissane. Det kan difor spekulast om backane vart flytta hurtig opp i angrep samt at dei må gjere raske returløp i kampane. Funna blir støtta av resultat frå den norske Tippeligaen (Ingebrigtsen et al., 2014) og Seria A i Italia (Di Salvo et al., 2009). Likevel, resultat frå Seria A viste at spissane tilbakela fleire meter enn backane som høgintensive løp (Di Salvo et al., 2009). I motsetning var det ingen skilnad mellom midtstopparane, sentral midtbane og spissane i Premier League (Bradley et al., 2013; Bradley et al., 2009), noko som sannsynlegvis viser at dei ulike ligaene har ulike fysiske spelestilar og krav. At midtstopparane til-

bakela færrest høgintensive løp og færrest meter som høgintensive løp, vart støtta av Bradley mfl. (2009), Ingebrigtsen mfl. (2014) og Di Salvo mfl. (2009).

SPRINT OG AKSELERASJONAR

Både kantspelarane og backane gjennomførte fleire sprintar og tilbakela lengre distanse som sprint enn midtstopparane og sentral midtbane. Det var derimot ingen skilnad mellom dei laterale posisjonane og spissane. Dette kan skuldast at mål ofte skjer ved forflyttingar i stor hastigheit, eller at dei laterale posisjonane vert med i angrep og forsvar. Meter tilbakelagt som sprint for dei ulike spelposisjonane var i samsvarar med funn frå Premier League (Bradley et al., 2009), norsk Tippeliga (Ingebrigtsen et al., 2014) og Serie A (Di Salvo et al., 2009). Derimot viste Ingebrigtsen mfl. (2014) ingen skilnad mellom dei ulike spelposisjonane i antal sprintar. Til samanlikning var antal sprintar i denne studien mellom 50–100 % færre enn kva som vart observert i norsk Tippeliga (Ingebrigtsen et al., 2014), Premier League (Di Salvo et al., 2009) og Serie A (Di Salvo et al., 2010).

Det er få andre studiar som har målt akslerasjonar i fotball. Dette skuldast i hovudsak ulik måleteknologi. Dei fleste samanliknbare studiane har nytta video- eller GPS-baserte målemetodar og ikkje høgfrekvent radiobaserte målemetodar som denne studien (Bradley et al., 2013; Bradley et al., 2009; Bush et al., 2015; Di Salvo et al., 2009). Ingebrigtsen mfl. (2014) nytta derimot tilsvarande målemetodar og fann ingen skilnadar i antal akslerasjonar for dei ulike spelposisjonane. Dette er i motsetning til denne studien, som viste flest akslerasjonar hjå kantspelarane og færrest hjå midtstopparane. Vidare fann denne studien mellom 49–89 % fleire akslerasjonar enn kva Ingebrigtsen mfl. (Ingebrigtsen et al., 2014) observerte i Tippeligaen. Den mest nærliggande forklaringa på skilnaden mellom denne studien og Ingebrigtsen m fl. (2014) ligg i algoritmen for dei fire kriteria som må inntreffe for at monitoreringssystemet regisserte ein akslerasjon eller ikkje (sjå metoden for kriteria). Ingebrigtsen m fl. (2014) nytta fyrste utgåve av sporingssystemet der algoritmen var annleis enn versjonen nytta i denne studien. Det er derimot ikkje gjennomført målingar av målepresisjonen mellom dei to versjonane av monitoreringssystema, og tolkinga av resultata må difor gjerast med forsiktighet.

MÅLEUTSTYRET

Tidelegare studiar har vist ein test–retest-reliabilitet korrelasjons-koeffisient på $r = 0.99 - 1.00$ ($p = 0.000$) i høve til x- og y-posisjonane og totaldistanse (Ingebrigtsen m fl. 2014). Andre kommersielle monitoreringssystem (Adidas miCoach,

Prozone, Amisco Pro og SICS) er basert på GPS-sporing eller dataalgoritmar ved å prosessere video (Bradley et al., 2010; Di Salvo et al., 2010; Rampinini, Impellizzeri, Castagna, Coutts, & Wisloff, 2009; Rampinini, Sassi, et al., 2009). Desse monitoreringssystema har vist større måleusikkerheit enn radiobaserte system (Portas et al., 2010). Dessverre er det til vår kjennskap ikkje publisert intra- eller interreliabilitetsstudiar med sporingssystemet nytta i denne studien. Våre funn må difor tolkast med forsiktighet i høve til andre monitoreringssystem. Våre eigne upubliserte data viste eit gjennomsnittleg avvik på 0.01 % av totaldistansen då ein person hadde på seg 21 belte og tilbakela 1492 meter.

SVAKHEITER VED STUDIEN

Studien sitt mål var å undersøke forflyttingane i dei ulike hastigheitskategoriane hjå profesjonelle fotballspelarar. Måleutstyret som vart nytta i studien, har ein høg reliabilitet (Ingebrigtsen et al., 2014) og høg økologisk validitet, då datainnsamlinga føregjekk i seriekampar gjennom ein heil sesong. Dei fysiske krava er kun ein av dei prestasjonsbestemmande faktorane i fotball. Mange fotballspelarar kan t.d. kompensere med mindre høgintensive løp ved å gjere smarte handlingsval (taktikk). Likevel har forskinga vist at fotballspelet har utvikla seg til at spelarane har kortare tid til å gjere handlingsval med ball og må forflytte seg oftare i stor hastighet (Bradley et al., 2016; Bush et al., 2015). Studien har derimot ikkje inkludert analysar av enkeltspelarar. Dette fordi taktikken til motstandarlaget, ei stor leiing tidleg i kampen, utvisningar, skadar, spelebyter eller liknande vil påverke spelet og dermed forflyttingane i dei ulike løpskategoriane. Analysar frå vårt eige datamateriale har vist at enkeltspelarar tilbakela lik distanse som høgintensive løp i løpet av ein kamp med to ulike spelposisjonar på bana. Analysar av kvaliteten på spelet som t.d. vellykka pasningar, tekniske feil, balltap og ballgjenvinningar er ikkje inkludert i studien då det ikkje var hensikta. Det eksisterer per dags dato ikkje monitorering av ballen. Ein veit difor ikkje korleis forflytting av ballen påverkar forflyttingane hjå spelarane. Vidare studiar bør inkludere desse faktorane i samband med forflyttingane i ulike hastigheitskategoriar for å gje eit meir korrekt bilete av kompleksiteten i fotball.

PRAKTISKE IMPLIKASJONAR

I tråd med samanliknbare studiar er det ulike fysiske krav for dei ulike spelposisjonane i OBOS-ligaen. Dei fysiske eigenskapane som skil nivåa, er evna til å gjenta høgintensive løp. Resultata viste at spesielt kantspelarane, samt backane, forflyttar

seg flest meter og gjennomførte flest antal høgintensive løp og sprintar i kamp. Vidare viste studien at dei fysiske krava er lågare i høve til høgintensive løp og sprint enn i antatt betre ligaer. Spelarar og lag som ynskjer å spele i betre ligaer eller prestere på eit høgt nivå, bør difor trene på evna til å gjenta høgintensive løp. Av dei prestasjonsbestemmande faktorane i fotball er dei fysiske eigenskapane ein av dei lettaste og kjappaste å betre. Fotballklubbar må difor ha kunnskap kva fysiske eigenskapar som blir kravd av framtidige talent og fotballspelarar for dei ulike spelposisjonane. Kunnskapen om korleis dei fysiske eigenskapane skal inkluderast, utviklast og vedlikehaldast med dei taktiske og tekniske eigenskapane i treningskvardagen, vil truleg skilje framtidige toppklubbar frå kvarandre.

KONKLUSJON

Forflytting som høgintensive løp og sprint er dei hastigheitene som skil dei ulike spelposisjonane. Kantspelarane og backane tilbakela flest meter og gjennomførte flest høgintensive løp og sprintar i kamp, medan midtstopparane og sentral midtbane gjennomførte færrest. Vidare studiar bør undersøke samanhengen mellom dei spesifikke fysiske krava som stillast for dei ulike spelposisjonane i kamp og korleis dette påverkar treningsarbeidet for dei ulike spelposisjonane.

LITTERATUR

- Bangsbo, J., Mohr, M., & Krstrup, P. (2006). Physical and metabolic demands of training and match-play in the elite football player. *J Sports Sci*, 24(7), 665–674.
- Bradley, P.S., Archer, D.T., Hogg, B., Schuth, G., Bush, M., Carling, C., & Barnes, C. (2016). Tier-specific evolution of match performance characteristics in the English Premier League: it's getting tougher at the top. *J Sports Sci*, 34(10), 980–987.
- Bradley, P.S., Carling, C., Gomez Diaz, A., Hood, P., Barnes, C., Ade, J., ... Mohr, M. (2013). Match performance and physical capacity of players in the top three competitive standards of English professional soccer. *Hum Mov Sci*, 32(4), 808–821.
- Bradley, P.S., Di Mascio, M., Peart, D., Olsen, P., & Sheldon, B. (2010). High-intensity activity profiles of elite soccer players at different performance levels. *Journal of Strength and Conditioning Research*, 24(9), 2343–2351.
- Bradley, P.S., Lago-Penas, C., & Rey, E. (2014). Evaluation of the match performances of substitution players in elite soccer. *Int J Sports Physiol Perform*, 9(3), 415–424.
- Bradley, P.S., Sheldon, W., Wooster, B., Olsen, P., Boanas, P., & Krstrup, P. (2009). High-intensity running in English FA Premier League soccer matches. *J Sports Sci*, 27(2), 159–168.

- Buchheit, M., Allen, A., Poon, T.K., Modonutti, M., Gregson, W., & Di Salvo, V. (2014). Integrating different tracking systems in football: multiple camera semi-automatic system, local position measurement and GPS technologies. *J Sports Sci*, 32(20), 1844–1857.
- Buchheit, M., Bishop, D., Haydar, B., Nakamura, F.Y., & Ahmaidi, S. (2010). Physiological responses to shuttle repeated-sprint running. *Int J Sports Med*, 31(6), 402–409.
- Buchheit, M., Mendez-Villanueva, A., Delhomel, G., Brughelli, M., & Ahmaidi, S. (2010). Improving repeated sprint ability in young elite soccer players: repeated shuttle sprints vs. explosive strength training. *Journal of Strength and Conditioning Research*, 24(10), 2715–2722.
- Buchheit, M., & Rabbani, A. (2014). The 30–15 Intermittent Fitness Test versus the Yo-Yo Intermittent Recovery Test Level 1: relationship and sensitivity to training. *Int J Sports Physiol Perform*, 9(3), 522–524.
- Bush, M., Barnes, C., Archer, D.T., Hogg, B., & Bradley, P.S. (2015). Evolution of match performance parameters for various playing positions in the English Premier League. *Hum Mov Sci*, 39, 1–11.
- Carling, C., Le Gall, F., & Dupont, G. (2012). Analysis of repeated high-intensity running performance in professional soccer. *Journal of Sports Sciences*, 30(4), 325–336.
- da Silva, J.F., Guglielmo, L.G., & Bishop, D. (2010). Relationship between different measures of aerobic fitness and repeated-sprint ability in elite soccer players. *Journal of Strength and Conditioning Research*, 24(8), 2115–2121.
- Di Salvo, V., Baron, R., Gonzalez-Haro, C., Gormasz, C., Pigozzi, F., & Bachl, N. (2010). Sprinting analysis of elite soccer players during European Champions League and UEFA Cup matches. *J Sports Sci*, 28(14), 1489–1494.
- Di Salvo, V., Baron, R., Tschann, H., Calderon Montero, F.J., Bachl, N., & Pigozzi, F. (2007). Performance characteristics according to playing position in elite soccer. *Int J Sports Med*, 28(3), 222–227.
- Di Salvo, V., Gregson, W., Atkinson, G., Tordoff, P., & Drust, B. (2009). Analysis of high intensity activity in Premier League soccer. *Int J Sports Med*, 30(3), 205–212.
- Ingebrigtsen, J., Brochmann, M., Castagna, C., Bradley, P.S., Ade, J., Krustup, P., & Holtermann, A. (2014). Relationships between field performance tests in high-level soccer players. *Journal of Strength and Conditioning Research*, 28(4), 942–949.
- Krustup, P., Mohr, M., Steensberg, A., Bencke, J., Kjaer, M., & Bangsbo, J. (2006). Muscle and blood metabolites during a soccer game: implications for sprint performance. *Med Sci Sports Exerc*, 38(6), 1165–1174.
- Mohr, M., Krustup, P., & Bangsbo, J. (2003). Match performance of high-standard soccer players with special reference to development of fatigue. *J Sports Sci*, 21(7), 519–528.
- Nedrehagen, E.S., & Saeterbakken, A.H. (2015). The Effects of in-Season Repeated Sprint Training Compared to Regular Soccer Training. *J Hum Kinet*, 49, 237–244.
- Portas, M.D., Harley, J.A., Barnes, C.A., & Rush, C.J. (2010). The validity and reliability of 1-Hz and 5-Hz global positioning systems for linear, multidirectional, and soccer-specific activities. *Int J Sports Physiol Perform*, 5(4), 448–458.

- Rampinini, E., Impellizzeri, F.M., Castagna, C., Coutts, A.J., & Wisloff, U. (2009). Technical performance during soccer matches of the Italian Serie A league: effect of fatigue and competitive level. *J Sci Med Sport*, 12(1), 227–233.
- Rampinini, E., Sassi, A., Morelli, A., Mazzoni, S., Fanchini, M., & Coutts, A.J. (2009). Repeated-sprint ability in professional and amateur soccer players. *Appl Physiol Nutr Metab*, 34(6), 1048–1054.
- Spencer, M., Bishop, D., Dawson, B., & Goodman, C. (2005). Physiological and metabolic responses of repeated-sprint activities. *Sports Medicine*, 35(12), 1025–1044.
- Stolen, T., Chamari, K., Castagna, C., & Wisloff, U. (2005). Physiology of soccer: an update. *Sports Med*, 35(6), 501–536.
- Vigne, G., Gaudino, C., Rogowski, I., Alloatti, G., & Hautier, C. (2010). Activity profile in elite Italian soccer team. *Int J Sports Med*, 31(5), 304–310.

Del 3

Næringsliv og samfunn

Kapittel 15

Does geographical clustering pay?

Analysis of the Norwegian salted and dried cod industry

TROND BJØRNDAL, MARK PASQUINE OG ERIK NESSET

SAMMENDRAG Den norske klippfiskindustrien er mangfoldig både med hensyn til fabrikkstørrelser og organisasjonstyper. Klyngen av klippfiskprodusenter og -eksportører på Nord-Vestlandet bidrar sterkt til samlet eksport, og hovedsete for disse bedriftene er i Ålesunds-regionen. Ålesund er også en av de viktigste byene i Norge når det gjelder eksport av fisk og fiskeprodukt generelt. Det er vel kjent fra litteraturen at geografisk konsentrasjon av bedrifter kan skape selvforsterkende økonomisk vekst. I et marked som blir stadig mer globalt, med sterk konkurranse fra produsenter og eksportører fra land som Island, Canada, Russland, Portugal og Kina, vil det være viktig å opprettholde og styrke denne næringsklyngen. For å kunne utøve den beste næringspolitikken når det gjelder å utvikle næringsklyngen videre, er det viktig å kjenne mekanismene (de eksterne effektene) som skaper innovasjon og verdiskaping. For å synliggjøre mulige positive eksterne effekter i den regionale klippfiskindustrien har vi samlet inn bedriftsspesifikke økonomiske og geografiske data over fire år (paneldata), og estimert produktfunksjoner som inkluderer både bedriftsinterne produksjonsfaktorer (arbeidskraft og kapital) og eksterne klyngevariabler. En viktig kilde til positive klyngeeffekter er knyttet til immateriell kapital i form av tette relasjonelle forbindelser mellom aktørene i klippfiskindustrien. Dette vil kunne fanges opp med en lokaliseringsvariabel som måler geografisk bedriftstetthet. Foreløpige resultat tyder på at det finnes en signifikant ekstern lokaliseringseffekt i den geografisk konsentrerte klippfiskindustrien i Ålesunds-regionen. Klippfiskbedriftene i denne regionen har større verdiskaping enn bedrifter utenfor regionen.

NØKKEWORD klippfiskindustri, geografisk konsentrasjon, verdiskapning, næringspolitikk.

ABSTRACT The structure of the Norwegian salted and dried cod industry is manifold, with differences both regarding plant size and type of organisation. The cluster of manufacturers and exporters of this industry in the North-Western region of Norway contributes considerably to total exports, and the main location for these firms is the Ålesund region. Ålesund is also the most important Norwegian town for exports of fish and fish products in general. It is well known from literature that geographical clustering of firms may induce self-reinforced growth effects. In an increasingly more competitive global environment, with stronger competition from producers and exporters in countries like e.g. Iceland, Canada, Russia, Portugal and China, it will be important to preserve and even strengthen such a cluster. In order to recommend adequate policy to support the development of this cluster one must recognize the mechanisms that create innovation and value added. To reveal possible localized external returns to scale in the regional salted and dried cod industry, a panel of firms is analysed by estimating a production function including both internal production factors and external economy variables. One important source of positive cluster-effects can be associated with immaterial capital related to connections between different actors within the industry. Preliminary results show that there is a significant localized external effect in this cluster, implying that geographical clustering in the central Ålesund region will induce more value added than otherwise.

INTRODUCTION

The Norwegian salted and dried cod industry has traditionally had a strong position in international markets. The main market for salted & dried cod is Portugal (Asche and Gordon, 2015), followed by Brazil (Neto *et al.*, 2016). However, other South-American and a few African countries are also important. When it comes to salted cod, Portugal is also the most important market, while Spain here is second largest.

The structure of this industry is manifold, with differences both regarding plant size and type of organisation. The industry is to a large extent geographically concentrated in Møre and Romsdal county, the North-Western part of Norway, and this area is likely to host the only salted & dried fish cluster in the world. Producers and exporters from this part of the country contribute considerably to the value added of the salted and the salted & dried cod industry (Bjørndal, Ekerhovd and Bjørndal, 2015). Within this part of the country the Ålesund region is the most important location, not only for export of salted / dried cod, but also for exports of fish products in general.

It is well known from literature that geographical clustering of firms induces self-reinforced growth effects, and one important source is the growth in immate-

rial capital in the form of tighter relational connections between the actors in the industry. Whereas the maritime cluster in Møre and Romsdal county is seen as a complete industrial cluster (Hervik *et al.*, 2011), which is also a worldwide leader in specific areas related to complicated maritime operations, the marine (seafood) sector has been highlighted as one of the most promising future industrial clusters in Norway (Tveterås and Asche, 2011). The marine cluster in general, and the salted & dried cod cluster in particular, have hitherto been devoted relatively little attention. One exception is provided by salmon aquaculture, where a cluster analysis has been undertaken by Tveterås and Battese (2006) (see also Tveterås and Aarset, 2001). Insights regarding the salted & dried cod industry of this region, the competition it faces, its value chains and margins may be decisive for its future profitability. In recent years, Norwegian salted & dried cod has faced much stronger competition from raw fish from Iceland, Canada and Russia, from new species like Pacific cod that is processed in Portugal, and from processors in China (Fjørtoft and Aarseth, 2005; Asche *et al.*, 2007). Not only does Norway export the final product, but also salted cod, which is processed (dried) in Portugal, and frozen cod that is processed in China and re-exported (Egeness *et al.*, 2012).

The purpose of this paper is to analyse the possibility of localised external economies of scale in the regional salted & dried cod industry. To be able to detect such effects, a panel of firms is analysed by estimating a general specification of a production function which includes both internal production factors (labour and capital) and external economy variables. The data consist of economic and geographic information on all firms in the industry for the period 2009–2012.

The rest of the paper is organised as follows. The next section gives some background information on the industry. This is followed by an outline of the theoretical framework, the methodology and the data. Section four presents the empirical results, and the final section concludes.

INDUSTRIAL BACKGROUND

In 2013 Norwegian exports of salted cod and salted & dried cod reached a value of NOK 3.9 billion or almost 50 % of total cod exports, with salted & dried cod representing NOK 3.1 billion. About 90 % was shipped from the Ålesund region, indicating the possible presence of an industry cluster. The raw material used by this industry includes both fresh and frozen fish of the different types, delivered primarily by Norwegian, Icelandic and Russian fishermen.¹ The domestic value chain of this industry consists of both producers and exporters (Bjørndal, Ekerhovd and Bjørndal, 2015).

The data set is for the years 2009–2012 and includes all firms in the industry. For each year we have data for 10 exporters while the number of producers varies from 32 to 34, giving a total of 42–44 observations per year (table 15.1). The firms are the same throughout the period. Several of the firms produce salted cod in addition to salted & dried cod. Moreover, many of them are exporters as well as producers. Total employment in the 2009–2012 period has varied between 751 and 836 with total value added varying between NOK 412.7 million and NOK 834.4 million. Combined producers and exporters are much more important for value added and employment than pure exporters, as is natural. It is important to bear in mind that this industry is very important for total value added in the fishing industry (Bjørndal, Ekerhovd and Bjørndal, 2015).

TABLE 15.1. INDUSTRY STATISTICS 2009–2012.

Year	No of producers	No of exporters	Total value added mill NOK	Total employment
2009	32	10	574.0	751
2010	34	10	834.4	836
2011	34	10	790.5	786
2012	33	10	412.7	822

Source: Bjørndal, Ekerhovd and Bjørndal (2015).

It is noticeable that total value added varies considerably over time with total valued added in 2010 more than twice that of 2012. The reasons are found both on the input side, in terms of variations in quantities and prices of fish as well as on the output side, in terms of variations in product prices.

The firms in the data set are mainly located in Møre and Romsdal county, but there are some firms located in Troms and Finnmark counties. Table 15.2 shows the geographical locations of the firms.

1. After salting, the fish will undergo a drying process so as to prepare the final product. Salted & dried cod – in Norwegian klippfisk – or bacalhau as it is known in countries like Portugal and Brazil (bacalao in Spain) – is salted and dried fish mainly produced from cod or saithe, but can also be produced from link, tusk and haddock.

TABLE 15.2. GEOGRAPHIC LOCATIONS OF THE FIRMS.

Municipality	Labour market region ^a	County	No of firms
Ålesund	Ålesund	Møre and Romsdal	19
Sula	Ålesund	Møre and Romsdal	8
Giske	Ålesund	Møre and Romsdal	4
Haram	Ålesund	Møre and Romsdal	3
Averøy	Kristiansund	Møre and Romsdal	2
Kristiansund	Kristiansund	Møre and Romsdal	1
Aure	Aure	Møre and Romsdal	1
Smøla	Smøla	Møre and Romsdal	1
Fræna	Molde	Møre and Romsdal	1
Karlsøy	Tromsø	Troms	1
Torsken	Torsken/Berg	Troms	1
Måsøy	Måsøy	Finmark	1
Nordkapp	Nordkapp	Finmark	1

Source: Bjørndal, Ekerhovd and Bjørndal, (2015).

^a Labour market regions according to Statistics Norway, based on commuting distances and actual commuting (Sing Buller, 2009).

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FRAMEWORK

AGGLOMERATION ECONOMIES

Innovations and growth through firms' interactions with other agents have been addressed from different theoretical angles during the last two-three decades, from the classic innovation system approach (Lundvall, 1992) and various cluster theories (Porter, 1990; Krugman, 1991a and b) in the first decade, to geographic oriented innovation system approaches in the last decade (Frenken *et al.*, 2007; Boschma *et al.*, 2009; Fitjar and Rodriguez-Pose, 2013). Self-reinforced industrial clusters with considerable scale and/or scope advantages are important for regional and national economic growth, employment and income generation. The self-reinforcing mechanisms may originate from positive linkages between different parts (agents) of the cluster (Krugman, 1991; Krugman and Venables, 1996).

The essence of cluster theory is that *cooperation*, *competition* and *complementarities* between the agents within the cluster will increase the total knowledge resource base of the cluster and thus strengthen its innovative capacity. Although clusters have been characterized as innovative and unique phenomenon by many researchers, the cluster literature has not been able to adequately describe the mechanisms and channels involved in the knowledge diffusion process (knowledge spillovers). Innovation abilities are often seen as a result of interactions between industry actors that makes a larger variety of knowledge accessible. It is also critical to differentiate between different kinds of knowledge spillovers (Wolfe and Gertler, 2004). A common distinction in the literature has been that knowledge can either be «codified» (standardized and written down in documents), or it can be «tacit», referring to knowledge that is best mediated through face-to-face interaction and geographical proximity (Audretsch and Feldman, 2004). Tacit knowledge often emerges learning-by-doing-using-and-interacting and experience gained at the workplace (Lundvall and Lorenz, 2008). Codified knowledge is easier to transfer over long distances than tacit knowledge (Gertler, 2003). Thus knowledge may rest on geographic boundaries, where the cost of transmitting information presumably rises with distance. Increasing the knowledge base and the innovative capacity will also strengthen the firms' value added and their global competitiveness, making the region even more attractive for new business set ups.

In the more recent geographically oriented innovation literature the focus is more directed towards effects of physical proximity between agents, «related variety», and localised socio-institutional interactions on innovation and economic growth (e.g. Baptista, 2001; Frenken et al., 2007; Boschma et al., 2009). However, there have been disagreements regarding the impact of global versus local interactions within and outside the value chain (Fitjar and Rodriguez-Pose, 2011; 2013). Based on a recent empirical analysis of firm innovation in the maritime supply industry in Møre and Romsdal, Frøystad and Nettet (2014) found that interaction with a diversity of international partners within the global value chain was more important for product innovation than interaction with local partners. These findings are probably of less relevance for the salted & dried cod industry in the same region. All the firms in this industry interact primarily with international customers and other international agents, and the main difference between the firms' interaction patterns is probably the degree of interaction inside and outside the national and, in particular, the regional value chain.

In any industry that is dependent on specialised products and services, as is the case for the salted & dried cod industry, knowledge transmission and thus diffu-

sion of innovations will depend on market size. A large market is necessary in order to support the existence of a large diversity of human and physical capital. In addition, physical proximity or spatial density will increase the immaterial capital base and thus further accelerate the knowledge diffusion process, and in particular when knowledge is tacit. In particular, spatial concentration of the industry is important for the fishing industry as this industry is also spread over a large coastline, implying high transportation costs between some of the agents (Tveterås and Battese, 2006).

THE BASIC MODEL AND ESTIMATION TECHNIQUES

According to Caballero and Lyons (1990), a general production function extended to include effects of external economies can be written as:

$$(1) Y = f(K, L, E, V),$$

where Y is total value-added measured as total production value minus the value of intermediate inputs, K is capital inputs, L is labour inputs, E is an external economy index, and V is a productivity index. The function f is homogeneous of degree γ in K and L , and of degree one² in E and V . A panel data version of a common specification of this production function is the translog specification³:

$$(2) \ln Y_{it} = \alpha_i + \beta_L \ln L_{it} + 0.5\beta_{L2}(\ln L)^2_{it} + \beta_K \ln K_{it} + 0.5\beta_{K2}(\ln K)^2_{it} + \beta_{LK} \ln L_{it} \ln K_{it} + \beta_E \ln TLt + \beta_C SDr + \beta_D Dt + u_{it},$$

where subscript i refers to firm, subscript t refers to year, and subscript r refers to region. TLt is total number of employees in the industry representing market size. SDr is a region specific spatial density function which can be measured by the relative number of firms producing/exporting salted & dried cod per km² land area in the different regions. TLt and SDr are the variables that account for possible external economy (cluster) effects and reflect the E variable in equation (1). The productivity index V is represented by year dummies for each year, Dt , which proxy a trend variable taking account of changes both on the input and output side that have an impact on value added.

2. This can be viewed as normalisations, since E and V are indices.

3. See e.g. Solheim and Tveterås (2014) for a variant of this specification with only one input factor (labour).

There are two main techniques used to estimate a panel data model; the fixed-effect model and the random-effect model. A fixed-effect model controls for time-invariant differences between firms by modelling firm specific constant terms or dummies. In the fixed-effect model impacts of time-invariant variables like e.g. the spatial density variable (*SDr*) will be included and thus hidden in the constant term. Technically, a time-invariant characteristic of a firm is perfectly collinear with the firm dummies, and can therefore not cause changes of a firm. In a random-effect model, the variation across firms is assumed to be random and uncorrelated with the predictor or independent variables in the equation. An advantage of the random-effect model is that one can include time-invariant variables (e.g. *SDr*). In the following, both types of models will be estimated. The Hausman test, where the null hypothesis is that the preferred model has random effects and the alternative hypothesis says that the effects are fixed, will be run to decide between the two techniques.

THE DATA

Firm level data have been taken from SNF's data base on the accounts of Norwegian companies (Berner, Mjøs and Olving, 2014). The variables are the following:

1. Firm identification number.
2. Value added per firm.
3. Number of employees per firm.
4. Total tangible fixed assets per firm.
5. Total fixed assets per firm.
6. Labour market region.
7. Municipality

With firm identification number, it is possible to track firms over time. There are two measures of capital, namely, total tangible fixed assets (*K1*) and total fixed assets (*K2*). Total tangible fixed assets (*K1*) include land, buildings and other property, machinery and plant, fixtures and fittings, furniture, office machinery etc. Total fixed assets (*K2*) include intangible fixed assets and financial fixed assets in addition to tangible fixed assets. Based on commuting distances and actual commuting, Statistics Norway has defined different labour market regions (Sing Buller, 2009). Firms are classified according to the municipality (region) where their head office is located. The data set contains 173 observations, and table 15.3 gives some summary statistics for value added (*V*), labour (*L*), and the

two measures of capital ($K1$ and $K2$). In addition to mean values, minimum and maximum observations are given as well as standard deviation.

Mean value added per firm per year varies between NOK 10.7 million in 2012 and NOK 21.5 million in 2010. When considering minima, maxima and standard deviations, it is obvious that there are substantial differences both across firms and over years. Indeed, for 2010–12 negative value added can be observed for some years. When it comes to labour, there is much less variation over time although there is substantial variation across firms, with minimum of zero in all years and a maximum of 96 employees observed in 2012. For the two measures of capital it can again be observed that there is limited variability when comparing mean values over time while there is considerable variation across firms.

TABLE 15.3. SUMMARY STATISTICS.

Year	No of firms	Mean value added per firm. mill NOK (min, max, <i>std</i>)	Mean no of employees (min, max, <i>std</i>)	Mean total tangible fixed assets per firm. mill NOK (min, max, <i>std</i>)	Mean total fixed assets per firm mill NOK (min, max, <i>std</i>)
2009	42	15.5 (0.0, 111.4, 20.9)	19.5 (0, 83, 20.9)	18.0 (0.0, 256.0, 42.3)	33.3 (0.0, 504.5, 86.2)
2010	44	21.5 (-15.5, 162.3, 36.4)	20.0 (0, 78, 21.5)	18.7 (0.0, 243.6, 41.8)	31.7 (0.0, 529.9, 85.1)
2011	44	19.4 (-3.3, 162.5, 32.6)	18.8 (0, 87, 21.9)	16.1 (0.0, 132.6, 26.6)	27.9 (0.0, 336.1, 58.7)
2012	43	10.7 (-31.5, 72.0, -31.5)	20.6 (0, 96, 23.8)	16.8 (0.0, 140.3, 28.6)	29.7 (0.0, 301.5, 58.5)
Total	173	16.8 (-31.5, 162.5, 28.1)	19.7 (0, 96, 21.9)	17.4 (0.0, 256.0, 35.2)	30.7 (0.0, 529.9, 72.7)

There are some missing observations for V , L and K . In addition, there are some zero values, in particular for L . The zero L observations are in the main for exporters that are owned by producers and where the mother company is responsible for administration also of the export company.

The size of the industry is measured by two alternative variables. One is measuring employment in the salted & dried cod industry as shown in table 1 ($TL1$), and the other measure an aggregate of related industries ($TL2$). The latter variable is included in both because of potential cooperation, competition and complemen-

tarity effects between firms in the salted & dried cod industry and those in related industries. Having studied what may be considered related industries, we have selected the following:

- Wholesale of fish, crustaceans and molluscs (NACE-code⁴ 46381),
- Drying and salting of fish (NACE-code 10201),
- Freezing of fish, fish filets, shellfish and molluscs (NACE code 10202)
- Slaughtering and other processing and preserving of fish and fish products (NACE code 10209).

For salted & dried cod, producers will be included in 10201 while exporters belong to 46381. According to SNF’s data base on the accounts of Norwegian companies (Berner, Mjøs and Olving, 2014), in 2012 these four groups included a total of 573 firms with positive employment. Table 15.4 gives annual employment for these firms. It can be seen that the salted & dried cod industry (table 15.1) represents only a small fraction of total employment. It can also be noted that total employment shows little variation over time.

TABLE 15.4. TOTAL EMPLOYMENT FOR FIRMS IN NACE-CODES 46381, 10201, 10202 AND 10209 (7L2) FOR 2009-12.

Year	Total employment
2009	9,807
2010	10,075
2011	10,540
2012	10,945

As mentioned above, spatial density (*SDr*) may be measured by the relative number of industry related firms per km² land area in the different regions. A major problem with this measure is, however, that most of the firms (77 %) are located in one of the labour market regions, namely Ålesund, and the rest of the firms are thinly spread out on the other regions (table 15.2). This gives a very high density for the Ålesund region and very low density for all the other regions. An almost identical alternative is to use a dummy variable (*SD1r*) with value 1 for firms located in the Ålesund region and value 0 for firms located outside the Ålesund region. A stricter location dummy (*SD2r*), with value 1 for firms located in Ålesund *municipality* and value 0 otherwise, will also be tested in some of the regressions.

4. NACE is Nomenclature statistique des activités économiques dans la Communauté européenne, representing a statistical classification of economic activity in the EU.

EMPIRICAL RESULTS

The basic model from equation 2 is first run with capital measured as total fixed tangible assets (*KI*). Both a fixed-effect (FE) and a random-effect (RE) model are estimated, and a Hausman test is conducted in order to choose the appropriate model (see appendix 1). The two models show quite different overall variance explanations with R-squares of only 0.08 in the fixed-effect model and 0.639 in the random-effect model. The Rho-statistic shows that the main part of the explained variances is due to differences across the firms (90 % in the fixed-effect model and 73 % in the random-effect model). The first order labour coefficient is negative but far from being significant in the fixed-effect model, and this is a quite counter-intuitive result. It may, however, be due to the inclusion of the cross-product of labour and capital as an explanatory variable (based on the standard translog production function). The coefficients of this cross-product are far from significant in both models. By excluding the cross-product of capital and labour, the two models become more equal and much easier to interpret. This is shown in table 15.5.

The two models show quite similar overall variance explanations, with R-squares around 0.6. The significant coefficients are mainly the same and with fairly stable point estimates. The only exception is that the first order effect of capital is significant (at the 10 % level) only in the random-effect model RE1.

The Hausman test clearly indicates that the covariance between α_i and the explanatory variables is close to zero, implying that the coefficients from both the fixed-effect and the random-effect models are consistently estimated. However, in this case the standard errors of the random-effect estimators will be less than the standard error of the fixed-effect estimators, favouring the former model. In addition, the random-effect model enables a unique estimate of the value added effect of the time-invariant location dummy variable.

TABLE 15.5. FIXED-EFFECT AND RANDOM-EFFECT ESTIMATORS WITH $\beta_{LK} = 0$. BASED ON THE STRICT CAPITAL MEASURE ($K1$) AND LABOUR MARKET LOCATION DUMMY ($SD1$). FULL SAMPLE.^{a,b}

	Fixed-effect Model FE1	Random-effect Model RE1
lnL	0.252** (0.111)	0.330*** (0.081)
(lnL) ²	0.092*** (0.035)	0.087*** (0.023)
lnK1	0.152 (0.415)	0.208 (0.075)
(lnK1) ²	-0.002 (0.027)	-0.005 (0.008)
D(2009)	0.582*** (0.144)	0.558*** (0.134)
D(2010)	0.594*** (0.142)	0.564*** (0.132)
D(2011)	0.443*** (0.136)	0.441*** (0.130)
lnTL1	0.783 (0.925)	0.181 (0.493)
SD1	<i>(omitted)</i>	0.983*** (0.365)
Const	0.166 (7.094)	3.863 (3.575)
R-squared overall	0.559	0.632
No obs/firms	165/44	165/44
Wald Chi2(9)		107.31
Sigma_u	1.060	0.952
Sigma_e	0.578	0.578
Rho	0.771	0.731
Hausman test FE1 vrs RE1: Chi2(8) = 3.14 (P=0.925)		

^a Standard deviations in parentheses.

^b *** indicates sign. at the 1 % level, ** indicates sign. at the 5 % level, and * indicates sign. at the 10 % level.

Regarding the year dummies, the dummy for 2012 is excluded. The dummies for 2009, 2010 and 2011 show significant positive effects compared to 2012. Year 2012 is the exceptional year, and regressions including the 2012 year dummy and

excluding one of the other show a significant negative effect of year 2012. This is also reflected in the observed measures of value added in table 15.1. There was a large drop in total value added from 2011 to 2012.

Localised external effects will be picked up by the coefficients of the total employment variable (*TLI*) and the location dummy (*SDI*). The coefficient for *TLI* is not significant. We have also substituted *TLI* with the broader measure *TL2*, but the coefficient of this broader measure also turns out to be insignificant. This may, however, be due to very low variability for these two variables. Increasing the time series could change this picture. The location dummy *SDI* is however significant in the RE1 model, indicating a localised external effect of spatial density on value added for firms located in the Ålesund region.

To test the robustness of this result, three different models with different measures of capital and location dummies are also estimated. The results of these estimations are given in appendix 2. Model RE2 differ from model RE1 only with respect to the location dummy variable. In RE1, the location dummy variable has value 1 for firms located in the greater Ålesund region (34 firms and 136 observations) and 0 otherwise (10 firms and 40 observations). In RE2 the location dummy variable has value 1 for firms located in Ålesund municipality (19 firms and 76 observations) and 0 otherwise (25 firms and 100 observations). The results of the two models are quite similar. This is what one would expect: municipalities other than Ålesund that belong to the Ålesund labour market region are very close to Ålesund municipality, and this calls for competition, cooperation and complementarity to be reflected in both dummies. Results for the models RE3 and RE4, where the broader capital measure is included, show no significant effects of this capital measure.

Figure 15.1 shows the firm and period specific relationships between estimated value added using model RE1, and actual value added. Dots on the 45 % line show perfect match.

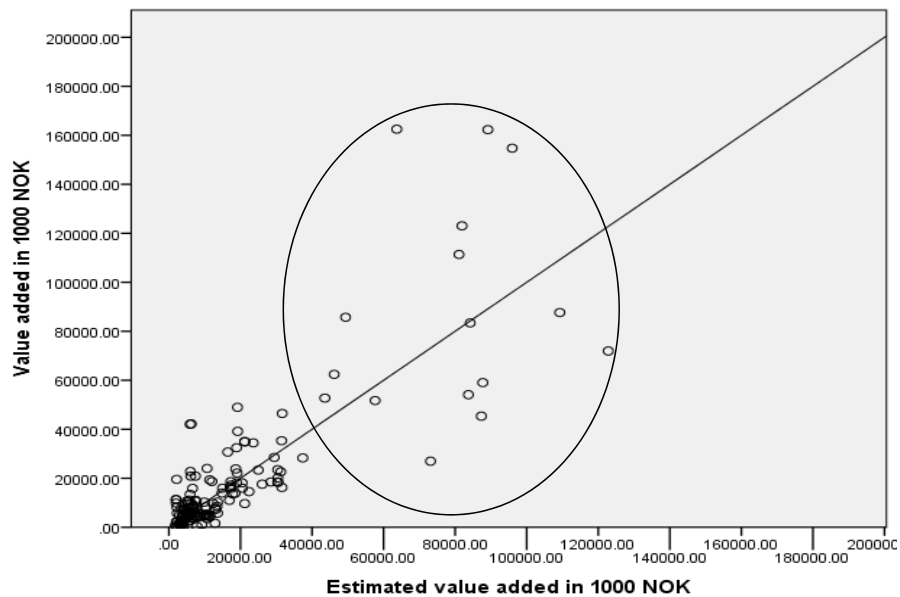

Figure 15.1. Correspondence between actual value added and estimated value added (model RE1) for each firm-period observation.

The mismatch between estimated and actual value added in absolute values is naturally increasing with the level of value added, and thus the four largest firms show the largest deviations. These firms are all located in Ålesund municipality. By removing the 16 observations (within the circle) for these four largest firms, one can test for the robustness of the effect of location on value added. RE5 and RE6 are the same models as RE1 and RE2, respectively, but estimated with the smaller sample where observations for the four largest companies are excluded. The two models give quite similar results (table 15.6), supporting the robustness of the results of model RE1.

TABLE 15.6. RANDOM-EFFECT ESTIMATORS, BASED ON THE STRICT CAPITAL MEASURE (KI) AND DIFFERENT LOCATION DUMMIES. SAMPLE WITHOUT THE FOUR LARGEST FIRMS.^{a,b,c}

	Model RE5 (SD=Ålesund region)	Model RE6 (SD=Ålesund municipality)
lnL	0.322*** (0.090)	0.292*** (0.086)
(lnL) ²	0.087*** (0.027)	0.090*** (0.027)
lnK1	0.213** (0.081)	0.200** (0.081)
(lnK1) ²	-0.006 (0.009)	-0.006 (0.009)
D(2009)	0.568*** (0.146)	0.582*** (0.144)
D(2010)	0.515*** (0.144)	0.532*** (0.143)
D(2011)	0.388*** (0.140)	0.393*** (0.138)
lnTL1	0.078 (0.594)	0.409 (0.586)
SD1	0.734* (0.414)	0.876** (0.370)
Const	4.710 (4.287)	2.521 (4.318)
R-squared overall	0.539	0.574
No of obs/firms	149/40	149/40
Wald chi2(9)	73.09	75.86

^a Standard deviations in parentheses. ^b The location dummy is *Ålesund region* in model RE5, and *Ålesund municipality* in model RE6. ^c*** indicates sign. at the 1 % level, ** indicates sign. at the 5 % level, and * indicates sign. at the 10 % level.

Figure 15.2 shows the estimated relationship between value added and labour input for a typical firm located in the Ålesund region and a typical firm located outside the Ålesund region, respectively. The calculations of the relationships are based on the results (the coefficients) from model RE1, and conditioned on the mean value of total tangible fixed assets (KI) for all firms.⁵ The calculations are also conditioned on the mean coefficient value of the three year dummy variables,

5. The mean value of total tangible fixed assets for all firms in all years is 17.4 mill. NOK (see table 15.3). Mean capital for firms in the Ålesund region is, however, larger than for firms outside Ålesund region (18.9 versus 12.8 mill. NOK).

which will add to the constant term (3.863). As variables TLI and $(\ln KI)^2$ were not significant, they were not included in the calculations.

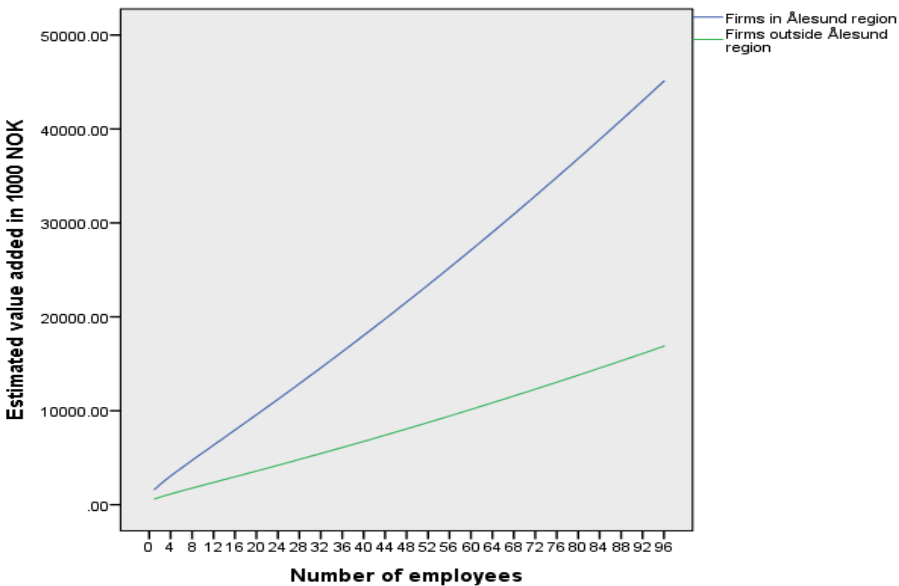

Figure 15.2. Estimated relationship (based on model RE1) between number of employees and value added for firms within the Ålesund region and firms outside the Ålesund region.

Value added is an increasing function of number of employees for firms both within and outside the Ålesund region. There is a positive gap between value added for firms in the Ålesund region and outside the region, and this gap increases with labour input. This gap is an illustration of the localised external effect due to spatial density.

An interesting finding is that labour inputs have significant positive first and second order effects. *A priori*, one might expect a negative second order effect, so that firms would enter a region with decreasing returns. This is not observed here but might be observed if data for more years become available.⁶ Capital, on the other hand only has a significant first order effect while the second order effect is not significant. Again, one would expect this to change if more data became available.

6. If a third order term for L was included, one would expect a negative coefficient. This has not been pursued here.

CONCLUSIONS

This article presents results from an analysis of the Norwegian salted & dried cod industry using economic and geographic information at the firm level. Based on recent theoretical theories of industrial clustering, different versions of a translog production function explicitly incorporating localized external effects have been estimated. Two different variables accounting for the external effects have been included: a size effect variable (total employment in the industry) and a spatial density function. The data are yearly panel data over a relatively short period of time (2008–2012) but cover all the firms in the industry. The analysis shows that there is a significant external clustering effect in this industry induced by spatial density or physical proximity between firms. We are not able to find any significant external effect from industry size. The spatial external effect seems to be qualitatively good and fairly robust against different specifications. The existence of immaterial capital related to connections/relationships between different klippfish actors within the Ålesund regional industry thus seems to add more value.

There are, however, some peculiarities and shortcomings of this analysis. The results show that the second order effect of labour is significant and positive, though very small. A priori one would expect this effect to be negative. The insignificant second order effect of capital also seem to be in conflict with a priori assumptions. These problems can be due to data limitations, both in terms of how to measure capital and the short time-series at hand. An alternative avenue for measuring capital could be to use assurance values of equipment and buildings. These data are, however, not easily available at the present moment. The lack of significant industry size effects can also be linked to the short time-series and the small variability of these measures. Extending the data-series and/or collecting quarterly or monthly data would probably improve the analysis in this respect. It is difficult to get enough relevant data on a monthly or quarterly basis, but extending the time-series by adding more years is possible. Further analyses with longer time-series and various alternative industry size variables will be conducted in the near future.

REFERENCES

- Asche, F., Menezes, R. og Dias, J.F. (2007). Price transmission in cross boundary supply chains. *Empirica*, 34, 477–489.
- Asche, F. and Gordon, D.V. (2015). Demand characteristics for Imported Cod Products in Portugal: Frozen, Salted & Dried and Salted. SNF Centre for Applied research, Bergen, Working Paper 09/15.
- Audretsch, D.B. and Feldman, M.P. (2004). Knowledge spillovers and geography of innovation. *Handbook of regional and urban economics*, 4, 2713–2739.
- Baptista, R. (2001). Geographical Clusters and Innovation Diffusion. *Technological Forecasting and Social Change*, 66, 31–46.
- Berner, E., Mjøs, A. og Olving, M. (2014). Rekneskapsboka – dokumentasjon og kvalitetssikring av SNFs og NHHs database med rekneskaps- og foretaksinformasjon for norske bedrifter. SNF arbeidsnotat 9/14.
- Bjørndal, T. Ekerhovd, N.A. og Bjørndal, M.T., (2015). Verdiskaping i klippfisknæringa 2009–13. Report 2015-1 Ålesund University College.
- Boschma, R.A., Eriksson, R. and Lundgren, U. (2009). How does labour mobility affect the performance of plants? The importance of relatedness and geographical proximity. *Journal of Economic Geography*, 9(2), 169–190.
- Caballero, R.J. and Lyons, R.K. (1990). Internal versus External Economies in European Industry. *European Economic Review*, 34, 805–830.
- Egeness, F.A., Østli, J. and Nilssen, F. (2012). Tint filet utfordrer fersk. Sunnmørsposten, 29.03.12, 16.
- Fitjar, R.D. and Rodriguez-Pose, A. (2011). When local interaction does not suffice: Sources of company innovation in urban Norway. *Environment and planning*, A 43, 1248–1267.
- Fitjar, R.D. and Rodriguez-Pose, A. (2013). Company collaboration and modes of innovation in Norway. *Research Policy*, 42, 128–138.
- Fjørtoft, K.L. and Aarseth, A.O. (2005). Informasjon om «Beskyttende betegnelser» for klippfisk. Rapport, Møreforskning Ålesund.
- Frenken, K., van Oort, F.G. and Verburg, T. (2007). Related variety, unrelated variety and regional economic growth. *Regional Studies*, 41(5), 685–697.
- Frøystad, M. and Nettet, E. (2014). Geographic sources of innovation for upstream companies in a regional maritime cluster. In Strand, Ø., Yndestad, H. and Nettet, E. (eds.): Fragmentering eller mobilisering? Regional utvikling i Nordvest. Fjordantologien 2014. Forlag1.
- Gertler, M.S. (2003). Tacit knowledge and the economic geography of context, or The undefinable tacitness of being (there). *Journal of Economic Geography*, 3, 75–99.
- Hervik, A., Oterhals, O. Bergem, B.G. og Johannesen, G. (2012). NCE Maritim klyngeanalyse 2012. Status for maritime næringer i Møre og Romsdal. Report No. 1216, Møreforskning Molde.
- Krugman, P. (1991a). Increasing Returns and Economic Geography. *Journal of Political Economy*, 99, 483–499.
- Krugman, P. (1991b). *Geography and Trade*. MIT Press, Cambridge, MA.

- Krugman, P. and Venables, A.J. (1996). Integration, specialization and adjustment. *European Economic Review*, 40, 959–968.
- Lundvall, B.Å. (ed.) (1992). *National Systems of Innovation: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning*, Pinter.
- Lundvall, B.Å. and Lorenz, E. (2008). Modes of Innovation and Knowledge Taxonomies in the learning economy. CAS workshops on Innovation in Companies.
- Manudeep S.B. (2009). Inndeling av Noreg i arbeidsmarknadsregionar. Statistics Norway. Notat 23/2009.
- Porter, M., (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. New York: The Free Press.
- Neto, R.P. de C., Abdalla, P.R., Bjørndal, T. and Pincinato, R. (2016). Brazilian demand for salted & dried cod – the 1989–2014 period. Unpublished paper.
- Solheim, M.C.W. and Tveterås, R. (2014). Does the offshore oil and gas industry in Norway benefit from agglomeration? Unpublished mimeo, University of Stavanger.
- Tveterås, R. and Aarset, B. (2001). Er det næringsklynger i norsk havbruk? Norsk Fiskeoppdrett. Årgang 26, nr. 11.
- Tveterås, R. and Asche, F. (2011). Et kunnskapsbasert Norge: En kunnskapsbasert fiskeri- og havbruksnæring. Rapport nr. 8, Juni 2011.
- Tveterås, R. and Battese, G.E. (2006). Agglomeration externalities, productivity, and technical inefficiency. *Journal of Regional Science*, Vol. 46, no. 4, 605–625.
- Wolfe, D.A. and Gertler, M.S. (2004). Clusters from the Inside and Out: Local Dynamics and Global Linkages. *Urban Studies*, 41, 1071–1093.

APPENDIX 1

TABLE A1. FIXED-EFFECT AND RANDOM-EFFECT ESTIMATORS, BASED ON THE STRICT CAPITAL MEASURE (K1) AND LABOUR MARKET LOCATION DUMMY (SD1). FULL SAMPLE.^{a,b}

	Fixed-effect Model FE	Random-effect Model RE
lnL	−0.419 (1.272)	0.461*** (0.164)
(lnL) ²	0.098** (0.037)	0.095*** (0.025)
lnK1	0.163 (0.417)	0.144 (0.102)
(lnK1) ²	−0.015 (0.037)	0.001 (0.010)
lnLlnK1	0.075 (0.142)	−0.018 (0.019)
D(2009)	0.584*** (0.144)	0.556*** (0.134)
D(2010)	0.596*** (0.142)	0.563*** (0.133)
D(2011)	0.443*** (0.136)	0.434*** (0.130)
lnTL1	0.821 (0.930)	0.162 (0.493)
SD1	(omitted)	0.810** (0.366)
Const	0.460 (7.139)	4.088 (3.579)
R-squared overall	0.084	0.639
No obs/firms	165/44	165/44
Wald Chi2(10)		108.40
Sigma_u	1.785	0.951
Sigma_e	0.580	0.580
Rho	0.905	0.729
Hausman test FE vrs RE: Chi2(9) = 2.46 (P=0.982)		

^a Standard deviations in parentheses.

^b *** indicates sign. at the 1 % level, ** indicates sign. at the 5 % level, and * indicates sign. at the 10 % level

APPENDIX 2

TABLE A2. RANDOM-EFFECT ESTIMATORS, BASED ON DIFFERENT CAPITAL MEASURES (K1 AND K2), AND LOCATION DUMMIES (SD1, SD2). FULL SAMPLE.^{a,b}

	Model RE2	Model RE3	Model RE4
lnL	0.288*** (0.080)	0.436*** (0.085)	0.411*** (0.082)
(lnL) ²	0.085*** (0.023)	0.079*** (0.024)	0.082*** (0.024)
lnK1	0.198** (0.074)		
lnK2		0.031 (0.047)	0.034 (0.046)
(lnK1) ²	-0.006 (0.007)		
(lnK2) ²		0.004 (0.006)	0.001 (0.006)
D(2009)	0.564*** (0.132)	0.515*** (0.139)	0.521*** (0.137)
D(2010)	0.573*** (0.131)	0.546*** (0.138)	0.552*** (0.136)
D(2011)	0.440*** (0.129)	0.447*** (0.135)	0.447*** (0.133)
lnTL1	0.430 (0.484)	0.274 (0.497)	0.494 (0.488)
SD1		0.612 (0.367)	
SD2	0.856*** (0.307)		0.800** (0.316)
Const	2.394 (3.564)	3.702 (3.615)	2.441 (3.560)
R-squared overall	0.661	0.600	0.619
No obs/firms	165/44	165/44	165/44
Wald Chi2(9)	111.67	94.10	99.18
Sigma_u	0.961	0.922	0.930
Sigma_e	0.578	0.579	0.579
Rho	0.735	0.718	0.721

^a Standard deviations in parentheses.^b *** indicates sign. at the 1 % level, ** indicates sign. at the 5 % level, and * indicates sign. at the 10 % level

Kapittel 16

Does brand building matter?

A study of the bacalhau brand Dybvik

KRISTIN GAASEIDE AURE, KRISTINE DYBVIK NERVIK AND
ØYVIND HELGESEN

SAMMENDRAG Merkevarerbygging fører til skapelse av oppfattet merkeverdi («brand equity») basert på intellektuell innsats. Oppfattet merkeverdi sees derfor på som intellektuell kapital (immateriell verdi) for merkevarerbyggeren. Bygging av sterke merkevarer vektlegges derfor av mange organisasjoner ut fra den antakelse at økt oppfattet merkeverdi blant annet fører til økt betalingsvillighet blant kundene. Dette kapitlet tar for seg merkevaren Dybvik (klippfisk/bacalao). En markedsundersøkelse er gjennomført for å finne svar på følgende problemstillinger: Har merkevarerbygging noen betydning for merkevaren Dybvik? Har merkeveredimensjonene merkeassosiasjoner, merkekjennskap, oppfattet kvalitet og merkeloyalitet signifikante positive effekter på oppfattet merkeverdi for merkevaren Dybvik? Fem hypoteser underbygges og testes. Studien bygger på Aakers' merkeverdimodell fra 1991. Utvalget består av 333 respondenter fra Sunnmøre (ti steder). Funnene støtter fire av de fem hypotesene, to indirekte. En signifikant positiv sammenheng finnes mellom oppfattet merkeverdi («brand equity») og kunders betalingsvillighet («price premium»), noe som innebærer at når oppfattet merkeverdi øker, øker også kunders betalingsvillighet (økt pris). Merkeloyalitet er den viktigste driveren av oppfattet merkeverdi («brand equity»). Kapitlet tar for seg implikasjoner for ledelsen og for videre forskning, begrensninger ved studien og avslutter med en konklusjon.

NØKKELOORD bacalao, merkevarerbygging, merkeverdi, Dybvik, betalingsvillighet

ABSTRACT Brand building results in brand equity creation based on intellectual efforts. Thus brand equity is perceived as intellectual capital of the brand builder. Building strong brands has become a priority for many organizations, with the presumption that increased brand equity yields advantages such as customers' increased willingness to pay a price premium. This paper addresses the brand Dybvik (salted and dried cod/bacalhau/«clip-fish»). A survey was conducted in order to answer the following research questions: Does brand building matter for the brand Dybvik? Do the

brand equity dimensions brand associations, brand awareness, perceived quality and brand loyalty have significant positive effects on the brand equity for the brand Dybvik? Five hypotheses are underpinned and tested. The study builds on Aaker's (1991) brand equity model. The sample comprises 333 respondents from Sunnmøre (ten locations). Four of the five hypotheses are supported, two partly (indirectly). A significant positive relationship is found between brand equity and price premium. Brand loyalty is the most influential driver of brand equity. The paper addresses managerial implications, limitations and implications for further research, and finally offers a conclusion.

INTRODUCTION

Brand equity has proven to be a primary source of competitive advantage and future earnings, implying that brand equity may be perceived as representing intellectual capital of the brand builder (Aaker and McLoughlin 2010; Taylor et al. 2007; Yoo and Donthu 2001). Thus building strong brands has become a priority for many organizations (Keller 2013; Yasin et al. 2007). However, why should business people build strong brands when they may rely on the features of the products offered? The answer is simple. It is not solely the product as such that determines how much customers are willing to pay; also the brand matters (Aaker 1991). When favourable perception towards a brand takes place, implying increased level of brand equity, this will also lead to increased brand value (Davis 2010), a term that is described as a measure of the difference of the net present cash flows from a branded offering compared with offerings that are less known or even unbranded (Raggio and Leone 2007).

Brand equity is considered as an outcome of different assets and liabilities linked to a brand that makes associations in the customers mind about a branded offer (Aaker 1991; Keller 2013). A number of brand equity models exist (Aaker 1991; Christodoulides and de Chernatony 2010; de Chernatony et al. 2011; Keller 2013; Kim and Kim 2005; Yoo and Donthu 2001). This paper addresses Aaker's brand equity model that has four main drivers of brand equity: brand associations, brand awareness, perceived quality and brand loyalty. High brand equity (a strong brand) is supposed to result in marketing advantages such as larger margins, inelastic customer responses to price increases, favourable perceptions of product performance, brand extension opportunities, etc. (Keller 2013). However, few studies have been focusing on financial-related attitude outcomes of brand equity such as price premiums and/or revenue premiums (Anselmsson et al. 2007; 2014; Li and Ellis 2014; Persson 2010; Porral et al. 2013). The main contribution of this paper is to study the link between brand equity and price premium.

Thus the main purpose of this paper is to analyse the relationship between brand equity and customers' willingness to pay a price premium for the brand. In addition the purpose is to identify the main drivers of brand equity (Aaker's model) for a Norwegian clip-fish brand. Specifically, the study analyses Norwegian consumers' perceptions of the brand Dybvik. The following research questions are addressed: Does brand building matter for the brand Dybvik? Do the brand equity dimensions brand associations brand awareness, perceived quality and brand loyalty have significant positive effects on the brand equity for the brand Dybvik? Five hypotheses are underpinned and tested.

The remainder of the paper is organized as follows. The next section addresses the theoretical framework of the study as well as hypotheses. Then, the context, the data, and the research methodology are briefly discussed, followed by a presentation of the results. The paper ends with a discussion of the findings and their implications for managers, presents some limitations and suggestions for further research, and offers a conclusion.

BRAND

Brands have been crucial for building relationships with consumers, thus assuring long-term business success for decades (Tuškej et al. 2013), and can be described as the main form of competitive positioning and differentiation tool in the business-to-consumer marketing context (Lindgreen et al. 2010). A brand can be said to be more than a product. The reason is that a brand is differentiated from other products designed to satisfy the same need (Keller 2013), and symbolizes the essence of the customers' perceptions of a firm name, a logo, a symbol, an identity or a trademark (Kim and Kim 2005). Further, it signals to the customers and the producers the source of a certain product, implying protection from competitors that would attempt to provide similar or identical products (Aaker 1991). The brand name, and what it represents, may be one of the most important assets for a firm. According to Aaker (1991) it may be perceived as a set of assets (and liabilities) that create brand equity for a business unit.

PRICE PREMIUM

Why is it so that consumers are willing to pay for brand names? Cobb-Walgren et al. (1995) simply state that brand names add value. Strong brands act as an important factor of differentiation of firms, because it helps assist customers in the evaluation and choice process (Davis et al. 2008). The efforts of brand management may create

brand equity and brand value. As a brand's reputation grows, the preference from customers also grows. If a customer's experiences are consistently positive, this will strengthen the customer's attachment to that brand (Davis 2010). Successful brands are profitable (de Chernatony et al. 2011). Strong brands can typically require a premium in the market, beyond the level that lesser-known brands can, which creates a price value lift (Davis 2010). According to Aaker (1996) the amount a customer is willing to pay for his/her desired brand over another lesser-desired brand of the same package size/quantity is one of the strongest indicators of brand equity (Aaker 1996).

Price premium has been defined in various ways (Aaker 1991; Aliawadi et al. 2003; Anselmsson and Bondesson 2013; Stoetzel, 1954), e.g. «the amount a customer is willing to pay for his/her preferred brand over comparable/lesser brands of the same package size/quantity» (Netemeyer et al. 2004, p. 211). Thus a brand obtains a price premium when consumers have a higher willingness to pay for products (and services) from that brand, than they are willing to pay for similar products (and services) from competing brands.

BRAND EQUITY

The concepts denoted brand equity and brand value are often used interchangeably. This creates confusion. Raggio and Leone (2007) developed a framework that separates the two concepts. Whereas brand equity reflects the customer's perception either for or against a brand (positive or negative), brand value on the other hand, is a measure of the difference of the net present cash flows from a branded offering compared with those that are less known or even unbranded from a competitor. Thereby, brand value represents the premium the market assigns to a stronger brand over a weaker one, whereas brand equity eventually builds brand value.

The definition and measurement of brand equity has attracted considerable amounts of debate (Yoo and Donthu 2001), and as a consequence of no universal agreed definition of brand equity, various methodologies for defining and measuring the concept exist (Ailawadi et al. 2003). The concept was introduced in the marketing literature in the 1980s (Rajh 2005), and «refers to the incremental utility or value added to a product by its brand name» (Yoo and Donthu 2001, p. 1). One of the earliest and most frequently cited definitions of brand equity stems from Aaker (1991). He defines brand equity as «a set of brand assets and liabilities linked to a brand, its name and symbol that add to or subtract from the value provided by a product or service to a firm and/or to that firm's customers». Keller (1993, p. 1) defines brand equity «in terms of the marketing effects uniquely attributable to the brand – for example, when certain outcome result from the mar-

keting of a product or service because of its brand name that would not occur if the same product or service did not have the same name». A brand is not just a name or a logo used to differentiate a product from its competitors, rather, it is a set of associations that is used to satisfy functional and emotional demands of target customers (Aaker 1991; Keller 1993).

Based on these definitions, brand equity could be described as the «added value» a brand provides to a product. That is, brand equity is an outcome of different assets and liabilities linked to a brand that makes associations in the customers mind about a branded product. These assets and liabilities further create value in the customer's mind, which eventually create value both for the customer and the firm.

Price premium has been an important brand strength indicator in a number of studies implying that brand equity is positively influencing price premium (Aliawadi et al. 2003; Bendixen et al. 2004; Hutton 1997; Persson 2010; Ligas and Chaudhuri 2012). This is illustrated in figure 16.1. Thus the following hypothesis is offered:

H1: Brand equity positively influences price premium.

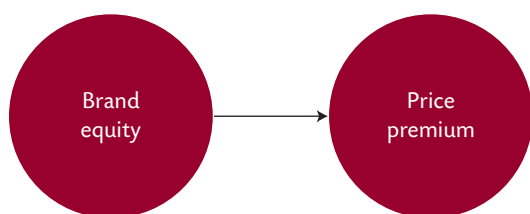

Figure 16.1. The relationship between brand equity and price premium.

AAKER'S BRAND EQUITY MODEL

The assets that underlie brand equity in Aaker's model include brand awareness, brand associations, perceived quality and brand loyalty, as well as other proprietary brand assets (Aaker 1991; 1992). Brand awareness is described as «the ability of a potential buyer to recognize or recall that a brand is a member of a certain product category» (Aaker 1991, p. 61), whereas brand associations are defined as «anything linked in memory to a brand» (Aaker 1991, p. 109). Further, perceived quality is defined as «the customer's perception of the overall quality or superiority of a product or service with respect to its intended purpose, relative to alternatives» (Aaker 1991, p. 85), and finally, Aaker identifies brand loyalty as a behavioral factor. That is, «Brand loyalty, long a central construct in marketing, is a measure of the attachment that a customer has to a brand. It reflects how likely a customer will be to switch to another brand, especially when that brand makes a change, either in price

or in product features» (Aaker 1991, p. 39). The links between the concepts are presented in figure 16.2. The underlying hypotheses are elaborated below.

BRAND AWARENESS

The first step in building brand equity is the creation of brand awareness (Keller 1993). Brand awareness is described as the ability the customer has to recognize and recall a brand under different circumstances (Aaker 1991). Brand awareness can be related to four levels: «unaware of brand», «brand recognition», «brand recall» and «top-of-mind brand» (Aaker 1991). The first level, «unaware of brand», applies to consumers that are unaware of a brand. The next level, «brand recognition», refers to the consumer's ability to confirm past exposure to a certain brand when given the brand as a cue («aided recall»). The third level, «brand recall», refers to the degree a consumer can retrieve a certain brand when given the product category, the needs fulfilled by the category, or some other form of cue (Keller 1993). Brand recall is termed «unaided recall», because the respondents are not aided with having the names in front of them. This task is much more difficult for the respondents, and thereby associated with a stronger brand position. Finally, the first brand name the respondent names could be described as «top-of-mind awareness», which means that this brand is ahead of other brands in a consumers mind, and thereby is at the top of the pyramid (Aaker 1991).

Brand awareness can significantly impact consumer decision-making, because generally, consumers use brand awareness as a decision heuristic (Huang and Sarigöllü 2012). Therefore, a well-known brand has higher probability of being chosen by consumers over a lesser-known brand (Hoyer and Brown 1990), hence the well-known brand consequently performs better in the marketplace than the less-known brands (Huang and Sarigöllü 2012). Thus the following hypothesis is offered (Aaker 1991; 1992):

H2: Brand awareness positively influences brand equity.

BRAND ASSOCIATIONS

Brand associations can either be brand attributes that are descriptive features that characterize a product, or brand benefits that are the personal value and meaning that consumers attach to the product or service attributes (Keller 2013). According to Aaker (1996), there are three main categories with respect to brand associations: the perceived (customer) value offered by a product, the image (personality) of the product (brand) and the organizational reputation/associations. A number

of associations exist. These associations can provide value both to the firm and to its customers in different ways such as to (1) help process/retrieve information, (2) differentiate/positioning the brand, (3) generate a reason to buy, (4) create positive attitudes/feelings, and (5) provide a basis for extensions.

Brand associations create links to the brand name in the mind of the customer (Keller and Lehmann 2006), where the brand name provides a symbolic meaning and thereby aids recognition of the provider (Keller 2001). According to Aaker (1991, p. 109), «a brand association is anything ‘linked’ in memory to a brand». That is, associations could be viewed as a summarized set of facts and specifications that otherwise could be difficult for the customer to process and access. Thus, positive associations are supposed to be favourable with respect to brand equity, implying the following hypothesis (Yoo et al. 2000; Pappu et al. 2006):

H3: Brand associations positively influence brand equity.

PERCEIVED QUALITY

Perceived quality has been used interchangeably with the term brand quality (Aaker 1991; Boo et al. 2009; Zeithaml 1988). In this paper the term perceived quality will be defined as the «customer’s perception of the overall quality or superiority of a product or service with respect to its intended purpose relative to alternatives» (Aaker 1991, p. 85). Thus perceived quality is considered as the consumer’s subjective assessment of a certain product (Zeithaml, 1988). If the perception of brand quality is high, it can lead customers to select a particular brand over another competing brand, which eventually will lead to an increase in brand equity (Kim and Hyun 2011; Low and Lamb 2000). Thus, the following hypothesis is offered:

H4: Perceived quality positively influences brand equity.

BRAND LOYALTY

With respect to business activities, loyalty has been perceived and defined in various ways (Day 1969; Dick and Basu 1994; Oliver 1997; Rundle-Thiele 2005), e.g. as «a buyer’s overall attachment or deep commitment to a product, service, brand, or organization» (Lam et al. 2004, p. 294). Oliver (1997) relates customer loyalty to a four-stage model consisting of cognitive, affective, conative and action loyalty. Dick and Basu (1994) perceive loyalty as being based on two inter-related components: relative attitude and repeat patronage, where the former is related to cognitive, affective and conative antecedents.

Brand loyalty is demonstrated by the intention to purchase the brand as the primary choice (Yoo and Donthu 2001). Their definition is described in an attitudinal term. The attitudinal loyalty is based on, and developed by cumulatively satisfying usage occasions. The reasoning for including brand loyalty as a dimension of brand equity stems from the importance of customer satisfaction in developing a brand (Aaker 1991), i.e. if a customer is not satisfied they will not be loyal and therefore search for another brand (Kim and Kim 2005).

Brand loyalty is considered to be qualitatively different from the other dimensions included in the model (brand associations, brand awareness and perceived quality), as loyalty cannot exist without some previous purchase or use experience. Loyalty is supposed to influence brand equity favourably (Aaker 1991; 1992). Thus the following hypothesis is offered:

H5: Brand loyalty positively influences brand equity.

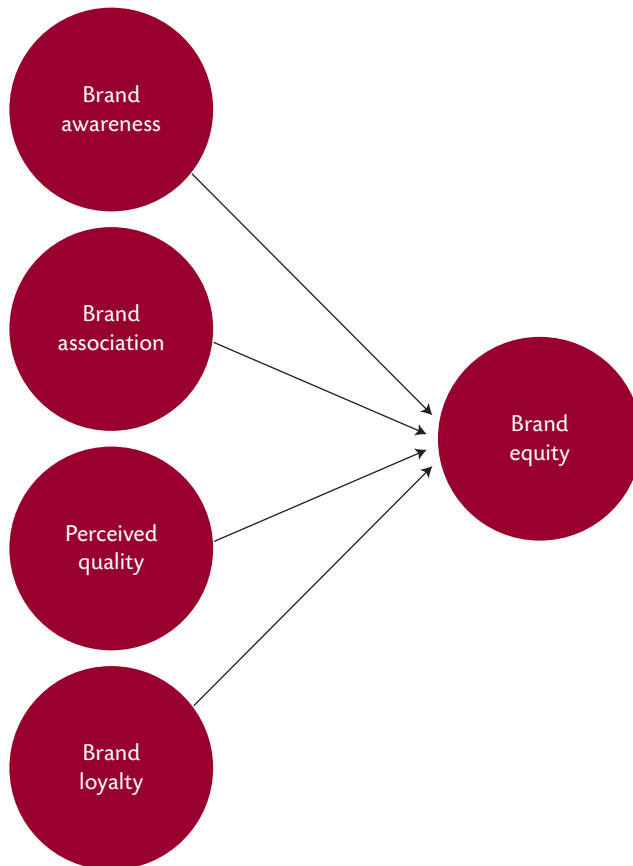

Figure 16.2. Aaker's brand equity model.

CONTEXT

The Norwegian seafood industry has a long history, and is today one of Norway's largest and most important export industries. As early as in the 10th century, fish was traded as merchandise, and in the 11th century, the Norwegians started with export of dried cod and herring to England. The manufacture of salted and dried cod (often called «bacalhau» or «clip-fish») has been known since the 14th century when the knowledge of dispensing salt from saltwater was acquired (Arildsen and Seim 2012). In Norway, «clip-fish» is known both as a product and a dish. Norway has the right climate, the knowledge to produce it, in addition to the cliffs, and thereby its name: «clip-fish». When the weather allowed it, the fish was dried on pebbles on Sunnmøre and on cliffs in Nordmøre (the Kristiansund area). Originally, the salted and dried cod industry was centered in Kristiansund. Through industrialization of the production, this gradually moved in the 1950s and 1960s to Ålesund (Sunnmøre).

The company Jakob & Johan Dybvik AS was established in 1923. It is located at Fiskarstrand, a small municipality right outside Ålesund. Jakob & Johan Dybvik AS is a family-owned company where the knowledge and craft of producing «clip-fish» has been passed down three generations so far. Today the company is governed by three brothers, Jakob, Jan Petter and Sindre Dybvik. Some years ago they decided to start building a brand in order to gain competitive advantages in the marketplace. The brand «Dybvik» was launched in 2009, however at that time the brand building work had been going on for more than a decade (product development, assortment, contacts, etc.).

The company has been awarded with several accolades and prizes during the last years. Jakob & Johan Dybvik AS was announced as the winner of the year's best «clip-fish» both in 2000 and 2006, was nominated for the Norwegian meal in 2009 and became finalist in the Norwegian meal in 2011. In 2014 the company won «the year's food finding» with the new products «3-2-1 Gryte» and «3-2-1 Ovn».

A number of marketing activities have been executed in order to strengthen the brand name, i.e. demonstration of products, store promotions, participation in fairs, markets and events, use of social media (primarily Facebook), shock sellers in shops, advertising in food magazines, editorials in the media (newspapers, television, magazines, etc.), launching of inspiration movies linked to the product, as well as a Dybvik app and recipe booklets/pamphlets for inspirations. With respect to the brand, Jakob & Johan Dybvik AS has hitherto primarily been focusing on the Norwegian market.

METHODOLOGY

In order to test the formulated hypotheses, there is a need for empirical data. Thus a survey was carried out. Table 16.1 presents the descriptive statistics of the 24 items included in this study and the Appendix presents the correlation matrix. Table 16.1 shows that each of the six concepts included in the model is measured by four items. Here we just refer to the concepts and where the items are taken from: «Brand awareness» (Kim and Kim 2005; Netemeyer et al. 2004; Yoo and Donthu 2001); «Brand association» (Aaker 1996; Buil et al. 2008; Pappu et al. 2005; 2006); «Perceived quality» (Pappu et al. 2005; 2006); «Brand loyalty» (Kim and Kim 2005; Yoo and Donthu 2001); «Brand equity» (Yasin et al. 2007; Yoo and Donthu 2001); «Price premium» (Netemeyer et al. 2004).

Each of the items was measured on a seven point Likert scale where the respondents were asked to grade the answer of a given statement from «strongly disagree» to «strongly agree», etc. The advantage of using Likert scales lies in its simplicity, its ease-of-use, and its highly valued reliability of the data collected (Neuman 2011). Before running the actual survey, two pilot-tests were conducted at NTNU in Ålesund to insure the quality of the questionnaire and find out whether the respondents understood the meaning of the questions asked. Students and employees of both genders from the university were represented in the pilot-tests. The feedback from the pilot-tests suggested that the survey was appropriate for further research. The total sample comprises 333 valid respondents from Sunnmøre (ten locations).

TABLE 16.1. DESCRIPTIVE STATISTICS OF THE 24 ITEMS (N=333).

<i>Variables (items/factors/concepts)</i>	Symbol	Mean	S.D.	Skewness	Kurtosis
Even if another clip fish brand has a lower price than Dybvik, I would still buy Dybvik	Y ₁	4.11	1.53	-0.05	-0.46
The price of Dybvik would have to increase a great deal before I would switch to another clip fish brand	Y ₂	4.14	1.37	-0.01	0.21
I am willing to pay a higher price for Dybvik clip fish than for other clip fish brands	Y ₃	3.95	1.52	-0.05	-0.32
I am willing to pay a great deal more for Dybvik than other brands within the clip fish category	Y ₄	3.75	1.51	0.05	-0.35
<i>Price premium (Y₁ – Y₄)</i>					
It makes sense to buy Dybvik clip fish instead of any other clip fish brand, even if they are the same	Y ₅	4.56	1.38	-0.21	-0.01
If there is another clip fish brand as good as Dybvik, I prefer to buy Dybvik	Y ₆	4.50	1.41	-0.26	0.15
If I have to choose among brands within the clip fish category, Dybvik is definitely my first choice	Y ₇	4.64	1.49	-0.27	-0.16
If I have to buy a product within the clip fish category, I plan to buy Dybvik even though there are other brands as good as Dybvik	Y ₈	4.30	1.48	-0.10	-0.11
<i>Brand equity (Y₅ – Y₈)</i>					
Dybvik is a brand that is well known among the residents in our region	X ₁	5.21	1.51	-0.75	0.05
Most people in our region recognize the brand Dybvik	X ₂	5.16	1.47	-0.72	0.14
I am aware of the brand name Dybvik	X ₃	5.35	1.96	-1.14	0.02
I have no difficulties to imagine Dybvik in my mind	X ₄	5.11	1.69	-0.77	-0.10

TABLE 16.1. DESCRIPTIVE STATISTICS OF THE 24 ITEMS (N=333). (CONT.)

<i>Variables (items/factors/concepts)</i>	Symbol	Mean	S.D.	Skewness	Kurtosis
<i>Brand awareness ($X_1 - X_4$)</i>					
Dybvik clip fish is good value for money	X_5	4.98	1.20	0.12	-0.53
Within the clip fish category, I consider Dybvik a good buy	X_6	5.25	1.20	-0.19	-0.51
I have confidence to the brand Dybvik	X_7	5.20	1.26	-0.46	0.15
The company that makes the brand Dybvik has credibility	X_8	5.26	1.24	-0.35	-0.17
<i>Brand association ($X_5 - X_8$)</i>					
I am very satisfied with the quality of Dybvik's products	X_9	5.31	1.27	-0.32	-0.52
Dybvik offers products of very good quality	X_{10}	5.31	1.21	-0.25	-0.57
Dybvik offers products of consistent quality	X_{11}	5.07	1.20	-0.01	-0.44
Dybvik offers very reliable products	X_{12}	5.17	1.19	-0.10	-0.63
<i>Perceived quality ($X_9 - X_{12}$)</i>					
The probability that I would recommend Dybvik clip fish to others is high	X_{13}	4.99	1.48	-0.48	0.01
Dybvik is usually my first choice within the clip fish category	X_{14}	4.73	1.59	-0.35	-0.28
I would not switch from Dybvik clip fish to another clip fish brand the next time I purchase clip fish	X_{15}	4.66	1.35	-0.07	0.12
I consider myself as loyal to Dybvik clip fish	X_{16}	4.47	1.52	-0.31	-0.01
<i>Brand loyalty ($X_{13} - X_{16}$)</i>					

TABLE 16.2. MEASUREMENTS RESULTS OF THE SIX CONSTRUCTS (N=333).

<i>Variables (items/factors/concepts)</i>	Price pr emium	Brand equity	Brand awareness	Brand association	Perceived quality	Brand loyalty
Even if another clip fish brand has a lower price than Dybvik, I would still buy Dybvik	0.87					
The price of Dybvik would have to increase a great deal before I would switch to another clip fish brand	0.86					
I am willing to pay a higher price for Dybvik clip fish than for other clip fish brands	0.93					
I am willing to pay a great deal more for Dybvik than other brands within the clip fish category	0.92					
It makes sense to buy Dybvik clip fish instead of any other clip fish brand, even if they are the same		0.90				
If there is another clip fish brand as good as Dybvik, I prefer to buy Dybvik		0.89				
If I have to choose among brands within the clip fish category, Dybvik is definitely my first choice		0.92				
If I have to buy a product within the clip fish category, I plan to buy Dybvik even though there are other brands as good as Dybvik		0.91				
Dybvik is a brand that is well known among the residents in our region			0.90			
Most people in our region recognize the brand Dybvik			0.91			
I am aware of the brand name Dybvik			0.83			
I have no difficulties to imagine Dybvik in my mind			0.87			
Dybvik clip fish is good value for money				0.90		
Within the clip fish category, I consider Dybvik a good buy				0.91		

TABLE 16.2. MEASUREMENTS RESULTS OF THE SIX CONSTRUCTS (N=333). (CONT.)

<i>Variables (items/factors/concepts)</i>	Price pr emium	Brand equity	Brand awareness	Brand association	Perceived quality	Brand loyalty
I have confidence to the brand Dybvik				0.90		
The company that makes the brand Dybvik has credibility				0.88		
I am very satisfied with the quality of Dybvik's products					0.91	
Dybvik offers products of very good quality					0.94	
Dybvik offers products of consistent quality					0.94	
Dybvik offers very reliable products					0.93	
The probability that I would recommend Dybvik clip fish to others is high						0.87
Dybvik is usually my first choice within the clip fish category						0.90
I would not switch from Dybvik clip fish to another clip fish brand the next time I purchase clip fish						0.87
I consider myself as loyal to Dybvik clip fish						0.91
<i>Convergent validity:</i>						
Cronbach's alpha (CA)	0.92	0.93	0.89	0.92	0.95	0.91
Average variance extracted (AVE) ^a	0.80	0.82	0.77	0.81	0.87	0.79

^aAverage variance extracted: $(S_1^2 m_1^2)/n$, where 1 is standardized loading and n is number of loadings.

The first step of the analysis is to study the measurements of the six concepts. Table 16.2 presents the findings of the confirmatory factor analysis and the reliability analysis of the six concepts. The lowest factor loading is 0.83 («I am aware of the brand name Dybvik») and the highest ones are 0.94 («Dybvik offers products of very good quality» and «Dybvik offers products of consistent quality»). Thus the average variances extracted (AVEs) are high for all the six concepts. The statistic varies from 0.77 («Brand awareness») to 0.87 («Perceived quality»). The rule of thumb is that it should be higher than 0.50. Cronbach’s alpha varies from 0.89 («Brand awareness») to 0.95 («Perceived quality») which is higher than the recommended lowest level of 0.70. The findings indicate that all concepts are measured in a reliable way, indicating convergent validity for all the six variables. Based on these findings six new constructs are established as «summated scales». Table 16.3 presents descriptive statistics of the six new constructs as well as the correlation coefficients between them.

TABLE 16.3. THE SIX CONSTRUCTS – DESCRIPTIVE STATISTICS AND CORRELATION COEFFICIENTS (N=333).

	Mean	S.D.	Skewness	Kurtosis	Price premium	Brand equity	Brand awareness	Brand association	Perceived product quality	Brand
Price premium	3.99	1.33	0.12	−0.13	1.00					
Brand equity	4.50	1.30	−0.15	0.05	0.81	1.00				
Brand awareness	5.21	1.45	−0.73	−0.23	0.44	0.60	1.00			
Brand association	5.17	1.10	−0.16	−0.37	0.56	0.71	0.77	1.00		
Perceived quality	5.21	1.13	−0.19	−0.41	0.58	0.72	0.75	0.91	1.00	
Brand loyalty	4.71	1.32	−0.14	−0.30	0.71	0.86	0.74	0.81	0.82	1.00

This study examines discriminant validity of the six constructs by comparing the square of the correlation coefficient between any two constructs with their respective AVEs. If their AVEs are larger than the square of their correlation coefficient, the variables are truly distinct constructs. There may be a problem with respect to «Brand association» and «Perceived quality». The square of the correlation coefficient between the two constructs is 0.83. Table 16.2 shows that the

variances extracted regarding the two concepts are as follows: 0.87 («Perceived quality») and 0.77 («Brand association»). This is further addressed in the next section of this paper.

RESULTS

BRAND EQUITY → PRICE PREMIUM

The hypotheses are tested by doing regression analyses (OLS). «Price premium» is supposed to be positively influenced by «Brand equity». This implies that an increase in customers' perceptions regarding «Brand equity» increase their willingness to pay a price premium. In order to comply with methodical requirements, the dependent variable is transformed (squared) before the regression analysis is carried out. Such transformations result in non-linear relationships between the original variables. As a starting point one has to take into consideration that such relationships are results of the transformations and not consequences of suppositions that the relationships between the variables are non-linear. The regression model is significant at the 0.001-level. The variations in «Brand equity» explain about 62 % of the variations of «Price premium». Table 16.4 presents the estimates of the regression coefficients and the t-values.

TABLE 16.4. BRAND EQUITY → PRICE PREMIUM: ESTIMATES OF REGRESSION COEFFICIENTS AND T-VALUES (N=333).

	Coeff.	t
Constant	-12.28	-9.08 ^{a)}
Brand equity	6.65	23.06 ^{a)}

p<0.001

Because of the transformation of the dependent variable, the shape of the relationship between the original variables is nonlinear and may be expressed by the following equation (1):

$$(1) \text{ Price premium} = (-12.28 + 6.65 \cdot \text{Brand equity})^{1/2}$$

The correlation between the variables seems to be positive, but declining. Thus, it seems that the higher the level of the «Brand equity», the higher is the level of the «Price premium». However, the degree of correlation is degressive (the rela-

tionship is weakening gradually). The results do support the formulated hypothesis: «Brand equity positively influences price premium» (H₁). The relationship may be interpreted as if the «Brand equity» level has to pass a certain threshold if it is going to have any «influence» on customers willingness to pay a price premium.

DRIVERS OF BRAND EQUITY → BRAND EQUITY

The findings above suggest that brand building may be a profitable undertaking. Thus it should be of interest to identify the relationships between brand equity drivers and brand equity. Also in this regression analysis the dependent variable is transformed (squared) before the analysis is carried out. The regression model (Aaker’s model) is significant at the 0.001-level. The variations in the drivers of «Brand equity» explain about 72 % of the variations of «Brand equity». The VIF-values are rather high regarding «Brand association» (VIF = 6.66) and «Perceived quality» (6.42). Even if the levels are below the limits that are recommended (Hair et al. 2014), these indicators suggest that there is some multicollinearity in the data-set. Table 16.5 presents the estimates of the regression coefficients and the t-values.

TABLE 16.5. DRIVERS OF BRAND EQUITY → BRAND EQUITY (AAKER’S MODEL): ESTIMATES OF REGRESSION COEFFICIENTS AND T-VALUES (N=333).

	Coeff.	t
<i>Aaker’s model:</i>		
Constant	−16.34	−9.75 ^{a)}
Brand awareness	−1.03	−2.66 ^{b)}
Brand association	1.10	1.37 ^{c)}
Perceived quality	1.11	1.46 ^{c)}
Brand loyalty	6.83	14.05 ^{a)}

- a) p<0.001
- b) p<0.01
- c) n.s.

Because of the transformation of the dependent variable, the shape of the relationship between the original variables is nonlinear and may be expressed by the following equation (2):

$$(2) \text{ Brand equity} = (-16.34 - 1.03 * \text{Brand awareness} + 1.10 * \text{Brand association} + 1.1 * \text{Perceived quality} + 6.83 * \text{Brand loyalty})^{1/2}$$

Owing to the transformation of the dependent variable, the relationships are non-linear (declining). Except for «Brand awareness», the correlation between the variables seems to be positive. However, only two of the four independent variables are significant. «Brand loyalty» seems to be the most «influential driver» of «Brand equity». «Brand awareness» seems to have a negative «effect» on «Brand equity». The findings are not in accordance with expectations. Thus another regression model including an interaction effect variable (brand association/perceived quality) was analysed. The findings are much the same as presented above.

Owing to the findings above regarding the overlap (squared correlation coefficient) between «Brand association» and «Perceived quality», the two variables were combined, based on a factor analysis of the eight items. For this new variable («Brand association and perceived quality») the AVE is 0.95 and CA is 0.96. Table 16.6 presents the descriptive statistics and correlation coefficients for the remaining four constructs.

TABLE 16.6. THE REMAINING FOUR CONSTRUCTS – DESCRIPTIVE STATISTICS AND CORRELATION COEFFICIENTS (N=333).

	Mean	S.D.	Skewness	Kurtosis	Brand equity	Brand awareness	Brand ass. and perceived quality	Brand loyalty
Brand equity	4.50	1.30	−0.15	0.05	1.00			
Brand awareness	5.21	1.45	−0.73	−0.23	0.60	1.00		
Brand association and perceived quality	5.19	1.09	−0.18	−0.38	0.74	0.77	1.00	
Brand loyalty	4.71	1.32	−0.14	−0.30	0.86	0.74	0.83	1.00

Based on this new set of drivers of «Brand equity», another regression analysis is carried out. Also in this regression analysis the dependent variable is transformed (squared). The regression model (Aaker’s reduced model) is significant at the 0.001-level. In this regression model multicollinearity is no problem. The variations in the drivers of «Brand equity» explain about 72 % of the variations of «Brand equity». Table 16.7 presents the estimates of the regression coefficients and the t-values.

TABLE 16.7. DRIVERS OF BRAND EQUITY → BRAND EQUITY (AAKER’S REDUCED MODEL): ESTIMATES OF REGRESSION COEFFICIENTS AND T-VALUES (N=333).

	Coeff.	t
<i>Aaker’s reduced model:</i>		
Constant	−16.34	−9.75 ^{a)}
Brand awareness	−1.03	−2.68 ^{b)}
Brand association and perceived quality	2.21	3.56 ^{a)}
Brand loyalty	6.83	14.07 ^{a)}

a) p<0.001
b) p<0.01

Because of the transformation of the dependent variable, the shape of the relationship between the original variables is nonlinear and may be expressed by the following equation (3):

(3) Brand equity = (−16.34 − 1.03*Brand awareness + 2.21*Brand associations and perceived quality + 6.83*Brand loyalty)^{1/2}

Now the variable denoted «Brand associations and perceived quality» is significant at the 0.001 level. Except for «Brand awareness», the correlation between the variables seems to be positive, but declining.

Owing to the fact that «Brand awareness» seems to have a negative significant influence on «Brand equity», this variable is now excluded in the final analysis. Also in this regression analysis the dependent variable is transformed (squared). The regression model (Only two drivers) is significant at the 0.001-level and the VIF-values are lower than in the former regression models. The variations in the drivers of «Brand equity» explain about 72 % of the variations of «Brand equity». Table 16.8 presents the estimates of the regression coefficients and the t-values.

TABLE 16.8. DRIVERS OF BRAND EQUITY → BRAND EQUITY (ONLY TWO DRIVERS): ESTIMATES OF REGRESSION COEFFICIENTS AND T-VALUES (N=333).

	Coeff.	t
Only two drivers:		
Constant	−16.40	−9.72 ^{a)}
Brand association and perceived quality	1.52	2.66 ^{b)}
Brand loyalty	6.47	13.75 ^{a)}

a) $p < 0.001$

b) $p < 0.01$

Because of the transformation of the dependent variable, the shape of the relationship between the original variables is nonlinear and may be expressed by the following equation (4):

$$(4) \text{ Brand equity} = (-16.40 + 1.52 * \text{Brand associations and perceived quality} + 6.47 * \text{Brand loyalty})^{1/2}$$

Thus the findings indicate that «Brand loyalty» is the most important driver of «Brand equity». The analyses support three of the four offered hypotheses, however, two of them only partly. The implications of these findings are further addressed in the next section of the paper.

DISCUSSION

The main purpose of this paper is to analyse the relationship between brand equity and customers' willingness to pay a price premium for the brand. In addition the purpose is to identify the main drivers of brand equity (Aaker's model) for a Norwegian clip-fish brand. Specifically, the study analyses Norwegian consumers' perceptions of the brand Dybvik. The following research questions are addressed: Does brand building matter for the brand Dybvik? Do the brand equity dimensions brand associations, brand awareness, perceived quality and brand loyalty have significant positive effects on the brand equity for the brand Dybvik? Five hypotheses are underpinned and tested.

The context is the Norwegian bachalhau (salted and dried cod) industry and the Norwegian home market for bachalhau. The brand Dybvik was launched by Jakob & Johan Dybvik AS in 2009, however, at that time the brand building work had

been going on for more than a decade. Jakob & Johan Dybvik AS was established in 1923. The brand Dybvik is only available in the Norwegian market.

Regarding the first research question, the following hypothesis was tested: «Brand equity positively influences price premium» (H_1). The findings strongly support the hypothesis, implying that an increase in customers' perception of «Brand equity» increase their willingness to pay a price premium. The variations in «Brand equity» explain about 62 % of the variations of «Price premium». Thus brand building matters for the Dybvik-brand. However, the degree of correlation is degressive (the relationship is weakening gradually). In addition the relationship may be interpreted as if the «Brand equity» level has to pass a certain threshold if it is going to have any «influence» on customers' willingness to pay a price premium. It should be mentioned that according to the findings, this threshold is rather low.

The second research question was formulated in this way: Do the brand equity dimensions brand associations brand awareness, perceived quality and brand loyalty have significant positive effects on the brand equity for the brand Dybvik? Four hypotheses are underpinned and tested: (H2) Brand awareness positively influences brand equity, (H3) Brand associations positively influences brand equity, (H4) Perceived quality positively influences brand equity, and (H5) Brand loyalty positively influences brand equity. Various regression models are tested, ending up with a regression model with two independent variables, i.e. «Brand association and perceived quality» and «Brand loyalty» that explains about 72 % of the variation of «Brand equity». The variable «Brand association and perceived quality» is established as a result of the findings and represents the two variables «Brand association» and «Perceived quality» combined, based on a factor analysis of the eight items that measure those two concepts. The model is significant at the 0.001 level, and both coefficient estimates are significant, respectively at the 0.01 level and at the 0.001 level. The analyses support three of the four offered hypotheses, however, two of them only partly. The hypothesis that «Brand awareness positively influences brand equity» (H2) is not supported by the findings. The two next hypotheses: «Brand associations positively influences brand equity» (H3) and «Perceived quality positively influences brand equity» (H4) are not supported when addressed separately, however supported when the two variables (eight measures) were combined («Brand associations and perceived quality»). Thus it may be asserted that the two hypotheses are indirectly or partly supported. The findings support the last hypothesis: «Brand loyalty positively influences brand equity» (H5). In all the regression models, the dependent variable («Brand equity») is squared, implying that the shape of the relationship between the origi-

nal variables is nonlinear. Thus the degrees of correlation are degressive (the relationships are weakening gradually). In addition the relationships may be interpreted as if the levels of the «Brand equity-drivers» have to pass a certain threshold if they are going to have any «influence» on «Brand equity». In all the regression models, «Brand loyalty» seems to be the most influential driver of «Brand equity». In the preferred model, the variations in the drivers of «Brand equity» explain about 72 % of the variations of «Brand equity».

The managerial implication of these findings seems to be that brand building is a profitable business undertaking. «Brand equity» influences «Price premium» positively. However, Aaker's model seems to give only some insight regarding what to do in order to increase the «Brand equity» of the Dybvik brand. The findings tell that «Brand loyalty» has the most to say. According to these findings relationship marketing may be of great importance (Egan 2008; Helgesen et al. 2010; Nettet et al. 2011). In this literature, loyalty is the most important driver for long-term business performance. However, in order to get more insight regarding brand building, maybe other brand equity models should be considered (Christodoulides and de Chernatony 2010; de Chernatony et al. 2011; Keller 2013; Kim and Kim 2005; Yoo and Donthu 2001).

In all the regression models «Brand awareness» had a significant and negative effect on «Brand equity». Thus it seems that this concept does not fit in. In addition it seems that the two concepts «Brand association» and «Perceived quality» are concurrent. «Perceived quality» may of course be looked upon as an association of a brand. Thus it may be questioned whether Aaker's model is suitable in this context. Other studies using other brand equity models are therefore welcomed.

In addition to «Price premium», «Volume premium» may be included as dependent variable. «Volume premium» may be perceived as the customers' willingness to purchase in larger volumes because of the brand, relative to other brands (Aliwada et al. 2003; Vida 2007). Various definitions of «Volume premium» are offered (Anselmsson and Bondesson 2013; Grewal et al. 1998; Pourahmadi and Delafrooz 2014). A multiplication of «Price premium» and «Volume premium» gives an indication of a concept that may be called «Revenue premium». Thus, the analyses may provide both «relative» and «absolute» measures of «premiums» of brand building activities.

CONCLUSION

Building strong brands has become a priority for many organizations. A strong brand equity is supposed to result in competitive advantages and future earnings. Thus, brand equity may be perceived as representing intellectual capital of the brand builder. This paper addresses the bacalchau brand Dybvik. The study uses Aakers' model that includes the following brand equity drivers: brand associations, brand awareness, perceived quality and brand loyalty. Brand loyalty is the most influential driver of brand equity. However, the findings indicate that Aaker's model is not that suitable in this context. Thus other brand equity models should be considered. With respect to price premium, a significant positive relationship is found between brand equity and price premium, indicating that when brand equity increases, the willingness to pay a price premium also increases. In addition to price premium, volume premium could have been included as a dependent variable, implying that the analyses could provide both «relative» and «absolute» measures of «premiums» of brand building activities.

APPENDIX. CORRELATION MATRIX OF THE 24 ITEMS – PART 1 (N=333).

	Y ₁	Y ₂	Y ₃	Y ₄	Y ₅	Y ₆	Y ₇	Y ₈	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄
Y ₁	1.00											
Y ₂	0.71	1.00										
Y ₃	0.73	0.69	1.00									
Y ₄	0.69	0.69	0.90	1.00								
Y ₅	0.71	0.62	0.63	0.59	1.00							
Y ₆	0.70	0.66	0.58	0.57	0.71	1.00						
Y ₇	0.75	0.66	0.65	0.61	0.77	0.78	1.00					
Y ₈	0.81	0.69	0.67	0.62	0.77	0.74	0.79	1.00				
X ₁	0.45	0.40	0.33	0.28	0.52	0.43	0.55	0.49	1.00			
X ₂	0.49	0.42	0.36	0.30	0.54	0.44	0.55	0.50	0.85	1.00		
X ₃	0.39	0.29	0.21	0.16	0.39	0.37	0.46	0.41	0.62	0.61	1.00	
X ₄	0.47	0.41	0.36	0.31	0.51	0.48	0.54	0.47	0.64	0.70	0.69	1.00
X ₅	0.55	0.50	0.47	0.42	0.63	0.53	0.65	0.57	0.58	0.60	0.50	0.60
X ₆	0.57	0.47	0.42	0.36	0.61	0.54	0.64	0.57	0.67	0.71	0.60	0.67
X ₇	0.53	0.43	0.42	0.37	0.64	0.52	0.62	0.55	0.61	0.59	0.59	0.64
X ₈	0.49	0.45	0.41	0.35	0.58	0.54	0.61	0.52	0.54	0.59	0.53	0.63
X ₉	0.53	0.45	0.43	0.35	0.60	0.53	0.67	0.54	0.65	0.64	0.64	0.68
X ₁₀	0.58	0.48	0.50	0.44	0.62	0.58	0.69	0.58	0.63	0.63	0.62	0.68
X ₁₁	0.60	0.49	0.49	0.44	0.64	0.58	0.67	0.60	0.55	0.57	0.54	0.62
X ₁₂	0.58	0.48	0.47	0.42	0.65	0.59	0.65	0.58	0.55	0.55	0.53	0.60
X ₁₃	0.60	0.51	0.47	0.42	0.64	0.59	0.72	0.61	0.69	0.68	0.58	0.69
X ₁₄	0.63	0.57	0.50	0.43	0.67	0.62	0.77	0.67	0.66	0.63	0.52	0.62
X ₁₅	0.70	0.60	0.55	0.53	0.71	0.64	0.74	0.73	0.52	0.54	0.48	0.56
X ₁₆	0.72	0.61	0.61	0.57	0.74	0.68	0.82	0.73	0.55	0.55	0.44	0.55

(continued)

APPENDIX. CORRELATION MATRIX OF THE 24 ITEMS – PART 2 (N=333).

	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉	X ₁₀	X ₁₁	X ₁₂	X ₁₃	X ₁₄	X ₁₅	X ₁₆
Y ₁												
Y ₂												
Y ₃												
Y ₄												
Y ₅												
Y ₆												
Y ₇												
Y ₈												
X ₁												
X ₂												
X ₃												
X ₄												
X ₅	1.00											
X ₆	0.80	1.00										
X ₇	0.73	0.76	1.00									
X ₈	0.69	0.72	0.75	1.00								
X ₉	0.77	0.80	0.79	0.74	1.00							
X ₁₀	0.75	0.77	0.78	0.76	0.83	1.00						
X ₁₁	0.75	0.74	0.77	0.77	0.79	0.83	1.00					
X ₁₂	0.72	0.71	0.75	0.78	0.76	0.83	0.88	1.00				
X ₁₃	0.73	0.80	0.76	0.71	0.76	0.75	0.71	0.68	1.00			
X ₁₄	0.63	0.72	0.64	0.58	0.74	0.71	0.66	0.65	0.73	1.00		
X ₁₅	0.59	0.59	0.59	0.50	0.59	0.62	0.62	0.60	0.66	0.69	1.00	
X ₁₆	0.67	0.62	0.64	0.61	0.66	0.67	0.68	0.66	0.70	0.76	0.75	1.00

LITERATURE

- Aaker, D.A. (1991). *Managing Brand Equity: Capitalising on the value of a brand name*. New York: The Free Press.
- Aaker, D.A. (1992). The Value of Brand Equity. *Journal of Business Strategy*, 13(4), 27–32.
- Aaker, D.A. (1996). Measuring Brand Equity Across Products and Markets. *California Management Review*, 38(3), 102–120.
- Aaker, D.A. and McLaughlin, D. (2010). *Strategic Market Management: Global Perspectives*. West Sussex, UK: John Wiley & Sons Ltd.
- Aliawadi, K.L., D.R. Lehnmann and Neslin, S.A. (2003). Revenue Premium as an Outcome Measure of Brand Equity. *Journal of Marketing*, 67, 1–17.
- Anselmsson, J. and Bondesson, N.L.A. (2013). What successful branding looks like: a managerial perspective. *British Food Journal*, 115(11), 1612–1627.
- Anselmsson, J., Bondesson, N.L.A. and Johansson, U. (2014). Brand image and customers' willingness to pay a price premium for food brands. *Journal of Product & Brand Management*, 23(2), 90–102.
- Anselmsson, J., Johansson, U. and Persson N. (2007). Understanding price premium for grocery products: a conceptual model of customer-based brand equity. *Journal of Product & Brand Management*, 16(6), 401–414.
- Arildsen, B. and Seim, S. (2012). *En delstudie av fisketilvirkningen på Sunnmøre – slik den var, og – slik den er*. Bergen: Norsk Handelsverktutvikling.
- Bendixen, M., Bukasa, K.A. and Abratt, R. (2004). Brand equity in the business-to-business market. *Industrial Marketing Management*, 33, 371–380.
- Boo, S., Busser, J. and Baloglu, S. (2009). A model of customer-based brand equity and its implication to multiple destinations. *Tourism Management*, 30(2), 219–231.
- Buil, I., de Chernatony, L. and Martínez, E. (2008). A cross-national validation of the consumer-based brand equity scale. *Journal of Product & Brand Management*, 17(6), 384–392.
- Christodoulides, G. and de Chernatony, L. (2010). Consumer-based brand equity conceptualisation & measurement: A literature review. *International Journal of Market Research*, 52(1), 43–66.
- Cobb-Walgren, C.J., Ruble, C.A. and Donthu, N. (1995). Brand equity, brand preference, and purchase intent. *Journal of Advertising*, 24, 25–31.
- Davis, J.A. (2010). *Competitive Success: How Branding adds Value*. West Sussex, PO19 8SQ: John Wiley & Sons, Ltd.
- Davis, D.F., Golicic, S.L., and Marquardt, A.J. (2008). Branding a B2B service: Does a brand differentiate a logistics service provider? *Industrial Marketing Management*, 37(2), 218–227.
- Day, G.S. (1969). A Two-Dimensional Concept of Brand Loyalty. *Journal of Advertising Research*, 9(3), 29–35.
- de Chernatony, L., McDonald, M. and Wallace, E. (2011). *Creating Powerful Brands*. OX5 1GB, Kidlington: Elsevier.
- Dick, A.S., Basu, K. (1994). Customer loyalty: toward an integrated conceptual framework. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 22(2), 99–113.

- Egan, J. (2008). *Relationship marketing: Exploring relational strategies in marketing*. Third ed. Essex, England: Prentice Hall, Pearson Education Ltd.
- Hair Jr. J.F., Black, W.C., Babin, B.J. and Anderson, R.E. (2014). *Multivariate Data Analysis. Pearson New International Edition*. Essex CM20 2JE: Pearson Education Ltd.
- Grewal, D., Monroe B.K. and Krishnan, R. (1998). The effects of price-comparison advertising on buyers' perceptions of acquisition value, transaction value, and behavioural intentions. *Journal of Marketing*, 46, 322–340.
- Helgesen, Ø., Håvold, J.I. and Nettet, E. (2010). Impacts of store and chain imagers on the «quality–satisfaction–loyalty process» in petrol retailing. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 17(2), 109–118.
- Hoyer, W.D. and Brown, S.P. (1990). Effects of Brand Awareness on Choice for a Common, Repeat-Purchase Product. *Journal of Consumer Research*, 17, 141–148.
- Huang, R. and Sarigöllu, E. (2012). How brand awareness relates to market outcome, brand equity, and the marketing mix. *Journal of Business Research*, 65(1), 92–99.
- Hutton, J.G. (1997). A study of brand equity in an organizational-buying context. *Journal of Product and Brand Management*, 6(6), 428–439.
- Keller, K.L. (2001). *Building Customer-Based Brand Equity: A blueprint for Creating Strong Brands*. MA 02138, Cambridge: Marketing Science Institute.
- Keller, K.L. (2003). Brand synthesis: the multidimensionality of brand knowledge. *Journal of Consumer Research*, 29(4), 595–601.
- Keller, K.L. (2013). *Strategic Brand Management: Building, Measuring, and Managing Brand Equity* (Global Edition). Essex CM20 2JE: Pearson.
- Keller, K.L. and Lehmann, D.R. (2006). Brands and branding: research findings and future priorities. *Marketing Science*, 25(6), 740–759.
- Kim, J.H. and Hyun, Y.J. (2011). A model to investigate the influence of marketing-mix efforts and corporate image on brand equity in the IT software sector. *Industrial Marketing Management*, 40(3), 424–438.
- Kim, H.B. and Kim, W.G. (2005). The relationship between brand equity and firms' performance in luxury hotels and chain restaurants. *Tourism Management*, 26(4), 549–560.
- Lam, S.Y., Shankar, V., Erramilli, M.K. and Murthy, B. (2004). Customer Value, Satisfaction, Loyalty, and Switching Costs: An Illustration From a Business-to-Business Service Context. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 32(3), 293–311.
- Li, Y.A. and Ellis, J.L. (2014). Consumers' willingness to pay using an experimental methodology: applications to brand equity. *International Journal of Consumer Studies*, 38, 435–440.
- Ligas, M. and Chaudhuri, A. (2012). The moderating roles of shopper experience and store Type on the relationship between perceived merchandise value and willingness to pay a higher price. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 19, 249–258.
- Lindgreen, A., Beverland, M.B. and Farrelly, F. (2010). From strategy to tactics: Building, implementing, and managing brand equity in business markets. *Industrial Marketing Management*, 39(8), 1223–1225.
- Low, G.S. and Lamb Jr., C.W. (2000). The measurement and dimensionality of brand associations. *Journal of Product & Brand Management*, 9(6), 350–368.

- Nesset, E., Nervik B. and Helgesen, Ø. (2011). Satisfaction and image as mediators of store loyalty drivers in grocery retailing. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 21(3), 267–292.
- Netemeyer, R.G., Krishnan, B., Pullig, C., Wang, G., Yagci, M., Dean, D., et al. (2004). Developing and validating measures of facets of customer-based brand equity. *Journal of Business Research*, 57(2), 209–224.
- Neuman, L. W. (2011). *Social research methods: Qualitative and Quantitative Approaches* (7. edition ed.). Pearson.
- Oliver, R.L., 1997. *Satisfaction: A behavioral perspective on the consumer*. New York, NY: Irwin/McGraw-Hill.
- Pappu, R., Quester, P.G., and Cooksey, R.W. (2005). Consumer-based brand equity: Improving the measurement- empirical evidence. *The Journal of Product and Brand Management*, 14(3), 143–154.
- Pappu, R., Quester, P.G. and Cooksey, R.W. (2006). Consumer-based brand equity and country-of-origin relationships. *European Journal of Marketing*, 40(5/6), 696–717.
- Persson, N. (2010). An exploratory investigation of the elements of B2B brand image and its relationship to price premium. *Industrial Marketing Management*, 39, 1269–1277.
- Porral, C.C., Bourgault, N. and Dopico, D.C. (2013). Brewing the recipe for beer brand equity. *European Research Studies*, 16(2), 82–97.
- Pourahmadi, H. and Delafrooz, N. (2014). Investigating the country-of-origin image on willingness to buy foreign products. *QScience Connect*, 20, 1–7.
- Raggio, R.D. and Leone, R.P. (2007). The theoretical separation of brand equity and brand value: Managerial implications for strategic planning. *Brand Management*, 14(5), 380–395.
- Rajh, E. (2005). The effects of Marketing Mix Elements on Brand Equity. *Economic Trends and Economic Policy*, 102, 30–59.
- Rundle-Thiele, S. (2005). Elaborating customer loyalty: exploring loyalty to wine retailers. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 12, 333–344.
- Stoetzel, J. (1954). Le prix comme limite. In Reynaud P. (Ed.), *La psychologie économique*, 183–188.
- Taylor, S.A., Hunter, G.L. and Lindberg D.L. (2007). Understanding (customer-based) brand equity in financial services. *Journal of Services Marketing*, 21(4), 241–252.
- Tuškej, U., Golob, U. and Podnar, K. (2013). The role of consumer-brand identification in building brand relationships. *Journal of Business Research*, 66(1), 53–59.
- Vida, I. (2007). Determinants of consumer willingness to purchase non-deceptive counterfeit products. *Managing Global Transitions*, 5(3), 253–270.
- Yasin, N.M., Noor, M.N. and Mohamad, O. (2007). Does image of country-of-origin matter to brand equity? *Journal of Product and Brand Management*, 16(1), 38–48.
- Yoo, B. and Donthu, N. (2001). Developing and validating a multidimensional customer-based brand equity scale. *Journal of Business Research*, 52, 1–14.
- Yoo, B., Donthu, N. and Lee, S. (2000). An Examination of Selected Marketing Mix Elements and Brand Equity. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 28(2), 195–211.
- Zeithaml, V.A. (1988). Consumer perceptions of price, quality, and value: a means-end model and synthesis of evidence. *Journal of Marketing*, 52(3), 2–22.

Kapittel 17

Om å finne balansen mellom materielle og immaterielle mål ved forvaltningen av statseide naturressurser

AREZOO SOLTANI

Institutt for økonomi og administrasjon, Avdeling for samfunnsfag, Høgskulen på Vestlandet, Nærregion Sogn og Fjordane. Fakultet for miljøvitenskap og naturforvaltning, Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU)

SAMMENDRAG Artikkelen viser hvordan målprogrammering kan brukes for å finne optimal forvaltning av skog når en ønsker å nå to mål som er i konflikt med hverandre. For å lage en bio-sosio-økonomisk modell av skogen må både biologiske, sosiale og økonomiske komponenter inkluderes. Her viser vi en slik modell som predikerer utviklinga i 35 år gitt en rekke restriksjoner som er definert av markedet, statlig politikk, tradisjonelle institusjoner og lokal kunnskap. Resultatet viser at de tradisjonelle institusjonene og den lokale kunnskapen er med på å sikre at skogen ikke ødelegges.

NØKKELORD immateriell kapital; tradisjonell kunnskap; målprogrammering; netto nåverdi, inntekt

ABSTRACT The paper explores the use of goal programming to find optimal forest management when two conflicting goals exist. To build the bio-economic model both biological and socio-economic components are included. The model was run under a period of 35 years under restrictions posed by market, state policies, traditional rules and knowledge. The results confirmed the importance of traditional rules and knowledge in avoiding resource depletion.

INNLEDNING

Forvaltning av naturressurser dreier seg ofte om samproduksjon av ulike økosystemtjenester (Nelson et al. 2009). De fleste av disse tjenestene er kompetitive, dvs. at hvis man produserer mer av ett produkt innenfor et gitt budsjett, må man redusere produksjonen av noen andre (MacGregor 1973). Derfor må man i skogforvaltning ofte gjøre valg mellom ulike mål, snarere enn å gjøre en optimering med hensyn til en enkelt målvariabel. Dessuten må naturressursforvaltere ta hensyn til både kommersielle og ikke-kommersielle goder når de lager planer for ressursutnyttinga. Målene stilles ofte opp for å ta hensyn til sosiale, politiske, økonomiske og kulturelle endringer.

Tradisjonelt har naturressursforvaltere søkt å nå økonomiske mål som maksimal netto nåverdi (NNV) ved å optimalisere uttaket av fysiske ressurser som fisk, tømmer eller beite (Limaei et al. 2014) selv om private eiere vil ta hensyn til ettervekst og miljøskader i den grad dette går utover profitten på lang sikt. Netto nåverdi av en investering kan defineres som dagens verdi av en serie fremtidige kostnader (negative verdier) og inntekter (positive verdier). Andre mål ble tillagt liten vekt etter som de ofte kom i konflikt med det økonomiske målet. I løpet av de seneste tiårene har betydningen av bærekraftig ressursforvaltning økt. Dette betyr at ressursene må brukes på en slik måte at det ikke ødelegger for framtidig utnyttelse av dem. Som en konsekvens skifter naturressursforvalterne nå til planer med flere ulike mål som skal oppnås simultant. Det kan være 1) økonomiske mål, som følge av høsting, 2) sosiale mål, f.eks. om sysselsetting i næringssvake distrikter, og 3) miljømål, som redusert utslipp av klimagasser, eller minimering av miljøforstyrrelser som følge av høsting. Målprogrammering (MP) er en av de mest anvendte teknikkene for å håndtere slike flermålsproblemer. Dessuten er MP en mye brukt metode for å understøtte beslutninger om bruk og vern av skog (Bertomeu og Romero, 2001; Díaz-Balteiro og Romero, 2003; Díaz-Balteiro et al., 2013).

Målprogrammering (MP) er en del av et fagfelt vi kan kalle flermåloptimering. Det kan oppfattes som en utvidelse, eller generalisering, av lineær programmering slik at den kan handtere flere mål som vanligvis er i konflikt med hverandre. Hvert av målene kvantifiseres og man ønsker å maksimere eller minimere verdien av disse målene. Avvik fra disse målverdiene søkes da minimert ved hjelp av en måloppnåelsesfunksjon. Slik kan MP deles i tre stadier: 1) fastsettelse av hvilke ressurser som kreves for å nå målverdiene, 2) beregning av hvor stor måloppnåelse som er mulig innenfor de gitte ressurser, og 3) påvisning av den mest tilfredsstillende løsningen med gitte ressurser og prioritering av målene.

Naturressursforvaltere i mange utviklingsland møter ekstra utfordringer siden skogressursene spiller en avgjørende rolle for levekåra til folk på landsbygda. Store deler av denne skogen er nasjonalisert ved at den eies av staten (Thomas 2008) og forvaltes av et offentlig organ. Slike offentlige organisasjoner ser gjerne på bygdefolket som en trussel mot skogen (Larson & Ribot 2007) og tror som regel at statlig eierskap er nødvendig for å unngå at skogen raseres av rovhogst. Til tross for at staten er den formelle eieren, fortsetter mange lokalsamfunn å praktisere tradisjonelle forvaltningsregler som ble utviklet lenge før nasjonaliseringa. Dette er gjerne en følge av at folk i området er helt avhengige av skogen i nærheten for å opprettholde levemåten sin. Denne beskrivelsen er dekkende også for Zagrosfjellene i Iran. Etter 1980 har vi imidlertid sett mange vellykkede eksempler på felles forvaltning av allmenningsskog (Ostrom 1990, Agrawal 2001, Wily 2004, Pagdee et al. 2006).

Hovedhensikten med denne artikkelen er å presentere en MP-modell som kan hjelpe dem som analyserer og tar beslutninger om ressursforvaltning. Således vil jeg introdusere en MP-modell for optimering med flere mål, og denne vil bli knyttet til et praktisk eksempel. For å vise de grunnleggende prinsippene i MP skal jeg bruke et eksempel fra en statlig skogeiendom i et utviklingsland (som i Iran). I dette tilfellet er det staten som er formell eier av skogen, og de ansatte i statsadministrasjonen er ansvarlige for at skogen forvaltes i henhold til lovregler og planer godkjent av landbruksdepartementet. Statens primære mål er å håndheve skogloven og beskytte skogen mot forringelse. Folk i nærliggende landsbyer bruker imidlertid skogen både som beiteområder for husdyra sine og for å brenne trekull som de kan selge på lokale markeder. Statens skogforvaltere ser ofte på de lokale bøndene som en trussel mot skogen. Eksemplet viser hvordan tradisjonelle forvaltningsregler bidrar til å hindre avskoging. Derfor kan forskningsspørsmålene formuleres slik:

1. Hvilken betydning har tradisjonelle regler og kunnskap for bevaring av skogressursene?
2. Hvordan vil ulik vektlegging av biologiske og økonomiske mål påvirke den optimale ressursbruken?

Resten av artikkelen er organisert på følgende måte: Etter denne innledningen blir metoden beskrevet i del 2. Noen resultater presenteres i del 3, og så følger diskusjonen i del 4.

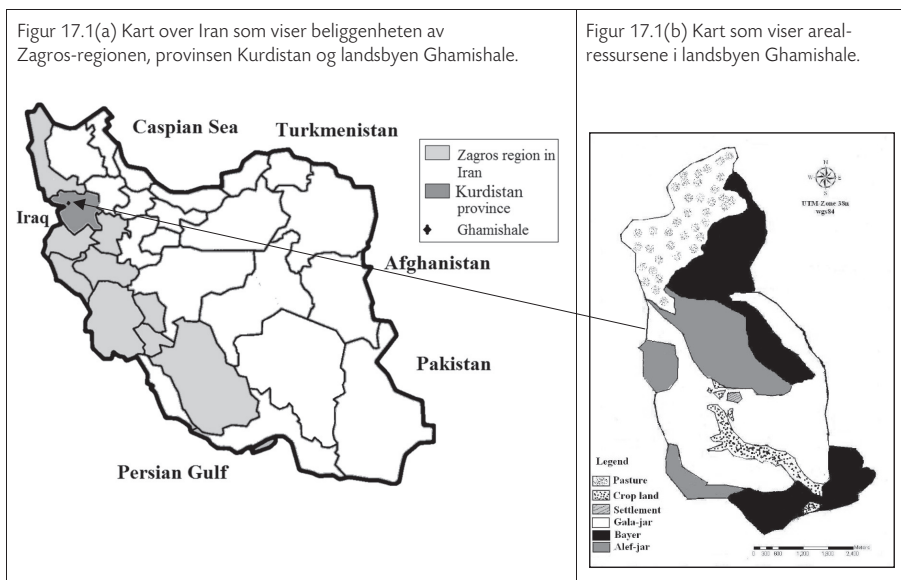
METODE

BESKRIVELSE AV STUDIEOMRÅDET

En landsby som heter Ghamishale i Zagrosfjellene i Iran ble valgt ut for en detaljert analyse. Den representerer de landbruksmessige, sosiale og økonomiske forholdene i regionen ganske godt. Ghamishale ligger 25 km fra byen Marivan (91 000 innb.) og 101 km fra Sanandaj (311 000 innb.), provinshovedstaden i Kurdistan (figur 17.1). Landsbyen hadde 43 husholdninger med en samlet befolkning på 221 mennesker og omfatter et samlet areal på 2710 ha, der 2570 ha av dette er skog og/eller beiteland. Det dyrka arealet er på 140 ha. Skogen domineres av eik, men er ganske glissen. Det er tydelig forskjell på vegetasjonen på de to sidene av dalen. På solsida er skogen mer glissen og grasproduksjonen høyere enn på skyggesida (FRWO 2005, Soltani & Eid 2013). Skog og husdyrbeite eies formelt av staten siden 1963. Som et resultat av dette er landsbyfolkets bruk av utmarka regulert av statens eiendomsutøvelse. Ettersom bygdefolket er helt avhengig av å bruke utmarka, og fordi statens tilstedeværelse er ganske sporadisk, er bruken av skog og beite i praksis fortsatt hovedsakelig regulert av tradisjonelle sedvaneretter selv om dette ikke er formelt akseptert av statsforvaltninga. Etter de tradisjonelle reglene i Ghamishale er utmarka delt i tre forvaltningsregimer, nemlig Gala-jar, Alef-jar og Bayer (figur 17.1). I Gala-jar-områdene praktiseres det lauving, beite, vedsanking og plukking av frukt og sopp. Etter de tradisjonelle reglene har folk ikke lov til å hogge trær som er mindre enn 40 cm i diameter i brysthøyde. I stedet kan slike trær brukes til lauving (styving). Friske greiner av eik kuttet og lagres til vinterfôr. Lauv og skudd brukes som fôr for geiter, mens større greiner brukes som ved, særlig ved matlaging og brødbaking. De områdene som brukes til lauving, deles ytterligere i fire deler, der lauving bare er tillatt i en av delene hvert år. Dermed oppnår man en fireårig rotasjon. I Alef-jar-områdene slår man gras til høy som sauene lever av om vinteren. Disse områdene skal ikke brukes som beite fra mars til juni. Grasslått, vedsanking og hogst er tillatt året rundt. Bayer-områdene brukes først og fremst til beite og hogst av ved og annet trevirke. Landsbyen kan i fellesskap bestemme at noen eiker ikke må hogges eller lauves. Hensikten med dette er å skaffe skygge for folk og fe om sommeren og for å lette tilgangen på eikenøtter til foryngelse av skogen (Soltani & Eid 2013). Plasseringen av disse tre-regimene i terrenget er bestemt av økologiske (høyde, helling og forholdet mellom trær og gras) og økonomiske (avstand fra bebyggelse) forhold. Derfor er det slik at Gala-jar med relativt større tetthet av trær finnes nærmere husene slik at lauv og greiner ikke må transporteres så langt når de skal gis til geitene. Alef-jar er lokalisert høyere opp i dalsidene der grasveksten er bedre. Det tradisjonelle landbruket er ganske fleksibelt og praktiseres i samsvar med aktuelle behov. Hvis man trenger

mer geitefôr, kan for eksempel deler av Alef-jar overføres til Gala-jar. I de siste 30 åra har Gala-jar-arealet økt (Soltani & Eid 2013). Dette har vært en konsekvens av økt geitetall og lavere produktivitet i grasområdene, antakelig på grunn av tørke.

For å modellere den tradisjonelle forvaltninga av ressursene ble de tre forvaltningsområdene også delt videre i to; solsiden og skyggesiden av dalføret. Dermed ble hele landsbyens utmark delt i seks ganske homogene deler til bruk i modellen.

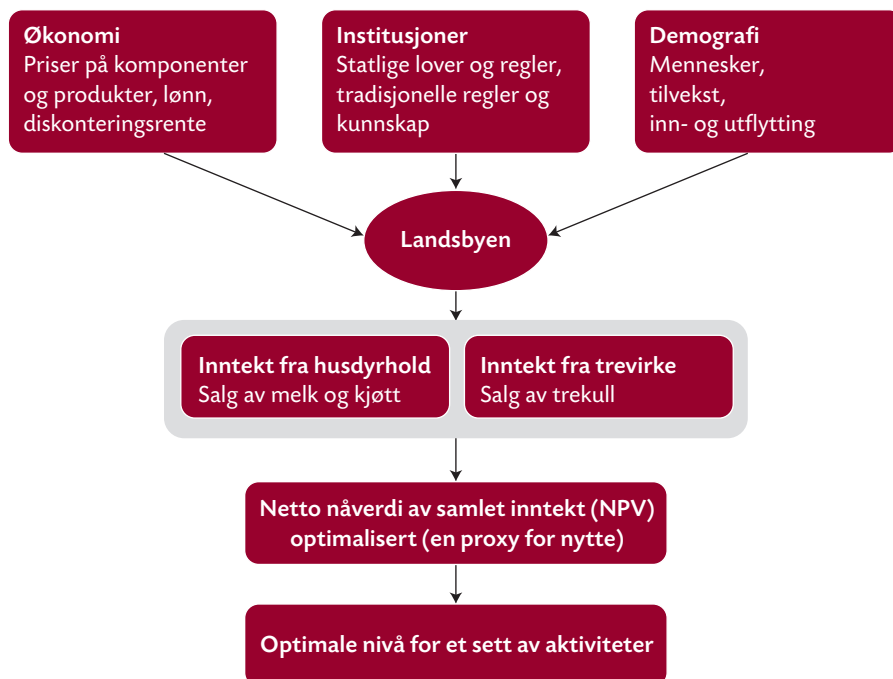

Figur 17.1(a)-(b). Studieområdets lokalisering og arealressursene i Ghamishale.

DEN BIO-SOSIO-ØKONOMISKE MODELLEN

Den bio-sosio-økonomiske modellen er en interdisiplinær angrepsmåte som kombinerer biologiske og sosiale/økonomiske aspekter av ressursforvaltning. Modellen kjøres for en 35-års periode, med diskontinuerlig tid, og med hvert tidsintervall lik ett år. Biologiske elementer omfatter fem grupper: eiketrær, gras, geiter, sauer, mennesker og interaksjonene dem imellom. Den økonomiske delen av modellen inkluderer en maksimering av netto nåverdi (NNV) av inntekt fra husdyrhold og skogbruk på landsbynivå. Maksimering skjer innenfor begrensninger gitt av markedet, statlige lover og regler, tradisjonelle institusjoner og lokal kunnskap. De biologiske og økonomiske delene av modellen kan grovt forklares ved hjelp av et flytdiagram (figur 17.2) som så blir formulert matematisk. Modellen inneholder både materielle og immaterielle ressurser. De materielle ressursene er skog, husdyr, land og mennesker, mens de immaterielle ressursene er statlige

regler, tradisjonelle institusjoner, lokal kunnskap samt tillitsforholdet mellom staten og lokalbefolkninga. De immaterielle ressursene er restriksjoner i modellen.

Figur 17.2: Flytdiagrammet til den bio-sosio-økonomiske modellen.

Den biologiske delen av modellen beskriver sammenhengen mellom trær, geiter og sau.

Ligninga for trærnes utvikling skrives slik:

$$\mathbf{F}_{t+1} = \mathbf{FM} \cdot (\mathbf{F}_t - \mathbf{H}_t) + \mathbf{R}_t - \mathbf{BR}_t, \quad \text{Ligning 1}$$

der alle elementene er matriser. $\mathbf{FM}$ er en overgangsmatrise som beskriver hvordan små trær vokser til større trær. $\mathbf{F}$ er en matrise som viser hvor mange trær som fins i ulike diameterklasser i år t og $t+1$. $\mathbf{H}$ viser hvor mange trær som hogges i ulike diameterklasser i løpet av et gitt år. $\mathbf{R}$ viser hvor mange nye trær som vokser inn i minste diameterklasse et bestemt år, og $\mathbf{BR}$ viser hvor mange trær som dør på grunn av beite i løpet av året.

Antall sau og geit framskrives på lignende måte med følgende ligning:

$$\mathbf{AP}_{t+1}^K = \mathbf{AP}_t^K + \mathbf{D}_t^K \cdot (\mathbf{TM}^K - \mathbf{I}) \cdot \mathbf{AP}_t^K - \mathbf{AS}_t^K \quad \text{Ligning 2}$$

TM^K er overgangsmatrisene en for geit og en for sau, som beskriver hvordan små dyr vokser til eldre dyr, mens I er en identitetsmatrise. AP er antall dyr i ulike aldersklasser (K), og AS viser hvor mange dyr som selges i løpet av året. D er en tetthetsavhengig funksjon som regulerer dyras utvikling avhengig av utmarkas bæreevne. Tetthetsavhengig funksjon, en funksjon som viser hvordan populasjonen utvikler seg avhengig av hvor tett befolket området er.

Den sosiale delen av problemet er innebygd i målfunksjonen som en søker å maksimere, og de restriksjonene som en setter for slik maksimering. Innbyggerne i landsbyen antas å maksimere netto nåverdi (NNV) av samlet innbetaling fra utmarka, dvs. fra salg av melk, kjøtt og trekull. Netto nåverdi framskrives med følgende ligning:

$$NNV = \sum_{t=0}^{35} \frac{1}{(1+r)^t} \cdot (I_t - U_t) \quad \text{Ligning 3}$$

I_t er inntekt fra salg av melk, kjøtt og trekull, U_t er produksjonsutgifter og r er rente som er 6 % p.a. (Soltani et al. 2015a). NNV ble beregnet med en årlig diskonteringsrente på 6 %. Dette er en realrente som ikke inkluderer inflasjon. Lavere rente blir ofte brukt for langsiktige investeringer i skogbruk. CIA (2013) fant at den årlige veksten i BNP i Iran sank fra 5,9 % i 2010 til 2 % i 2011. Salehi-Isfahani (2009) viste at i 2006 var forbruket per innbygger på landsbygda om lag 53 % av forbruket i byene. Forbruket per innbygger vokste fortere i byene enn på landet etter 1989. Derfor er det vanskelig å fastslå om folk på landet i Iran forventer høyere økonomisk vekst enn det nasjonale gjennomsnittet. Ettersom optimeringa her er gjort ut fra landsbyens perspektiv, og folk i denne landsbyen er relativt fattige (Soltani et al. 2012), er det likevel rimelig å anta at en diskonteringsrente over den gjennomsnittlige tilvekstraten fungerer brukbart i en modell av deres atferd. I slike analyser kan valg av diskonteringsrente ha stor betydning for resultatet. Derfor ble modellen også kjørt med 3 og 9 % rente.

MODELLRESTRIKSJONER

Produksjonen av geit, sau og trekull begrenses av tradisjonelle regler, statlige reguleringer og ressurstilgangen. Det første knippet av restriksjoner er tradisjonelle regler som praktiseres av bygdefolket (Soltani & Eid 2013; Soltani et al. 2014; Soltani et al. 2015b):

- (i) styving som er begrenset til *Gala-jar*-områdene,
- (ii) oppdeling av *Gala-jar*-områdene i fire like deler der styving kun praktiseres i en av delene hvert år slik at man oppnår en fireårig rotasjon,

- (iii) hogst begrenses til trær over 40 cm brysthøyde i *Gala-jar*,
- (iv) grasslått begrenses til *Alef-jar*-områdene,
- (v) beite er ikke tillatt i *Alef-jar*-områdene fra mars til mai, og
- (vi) enkelte store trær beskyttes i *Gala-jar*- og *Alef-jar*- områdene.

Det andre knippet med restriksjoner er knyttet til forbud fra staten, dvs. FRWO (Forest, Rangeland and Watershed Organization), mot hogst av levende trær og trekullbrenning. Bygdefolket svarer på slike forbud ved å begrense hogsten til deler av skogen i *Alef-jar* og *Bayer* (Soltani & Eid 2013), der sannsynligheten for å bli arrestert er liten. Dette er modellert ved at bare en bestemt prosentandel av arealet er tilgjengelig for hogst.

Det tredje knippet restriksjoner representerer ressursbegrensningene. Dette dreier seg dels om hvor mye land landsbyen disponerer og hvilken produksjons- evne landet har. I husdyrholdet kan en snakke om arealenes bæreevne. Endelig er tilgangen på arbeidskraft helt avgjørende også i dette samfunnet. Noe arbeidskraft kan leies inn, særlig i onnene, men betalingsevnen er sjølsagt begrensa. Barn og ungdom deltar i noen grad i arbeidet i utmarka.

MODELLSCENARIER

To ulike scenarier ble analysert for perioden 2011–2045 (figur 17.3).

Det første scenariet, dagens situasjon (DS), framskriver situasjonen slik den er nå med tradisjonelle regler slik de fortsatt praktiseres, gjeldende statlige forbud og eksisterende ressurstilgang. DS-scenariet ble kalibrert med det faktiske hogst- kvantumet som Soltani & Eid (2013) fant og bestandene av sau og geit som ble telt av FRWO (2005). Forskjellene mellom dyretallene for 2011 i modellen og faktiske observasjoner året før var ganske små. Arealet i ulike forvaltningskatego- rier i modellen og i virkeligheten var også temmelig like ved starten av DS-scena- riet. Vi la derfor til grunn at modellen oppførte seg ganske realistisk.

Det andre modellscenariet (UTR) tilsvarte profittmaksimering uten statlige for- bud og tradisjonelle regler. Skrankene som følger av tradisjonelle regler og forbud fra FRWOs side, ble fjernet fra modellen. Da gjensto bare de skrankene som fulgte av tilgangen på naturressurser og arbeid.

MÅLPROGRAMMERING (FLERMÅLSPROGRAMMERING)

Det grunnleggende prinsippet i MP kan framstilles som en tre-steps prosess: Først må man definere en kvantitativ spesifikk målvariabel for hvert av målene, deretter må

man formulere en objektfunksjon for hvert mål, og endelig lete seg fram til en løsning som minimerer den vektete summen av avvik fra målet for hver av objektfunksjonene. Vi kan anta at staten i eksemplet ikke bare er opptatt av at skogen skal beskyttes som økosystem, men også av velferden til menneskene som bor i de nærliggende landsbyene. Da bør staten ta sikte på en optimal kombinasjon av to konkurrerende mål, nemlig maksimal biologisk stabilitet og maksimal verdiskaping i landsbyene. Vi kan prøve å lage en forvaltningsplan for de neste 30 år. Da kan skogens stående biomasse pr arealenhet (m^3ha^{-1}) ved utgangen av planperioden (BSLUT) brukes som indikator på biologisk stabilitet,¹ mens netto nåverdien (NNV) av landsbyenes trekull- og husdyrproduksjon kan være en indikator på verdiskapinga. Disse målene er konkurrerende ettersom høyere NNV fører til lavere BSLUT og *vice versa*.

Mål 1: maks BSLUT

Ligning 4

Mål 2: maks NNV

Ligning 5

Vi kan ikke maksimere både NNV og BSLUT med samme forvaltningsperiode. Staten vil imidlertid gjerne komme så nær de maksimale verdiene som mulig. For å oppnå dette introduserer vi nye variabler i ligning 6 og 7 for å tillate at NNV og BSLUT avviker fra sine maksimale verdier. Vi får da nye ligninger for skranker på måloppnåelse:

$$\text{BSLUT} + B_1 - B_2 = \text{BSLUT}_{\text{maks}}$$

Ligning 6

$$\text{NNV} + P_1 - P_2 = \text{NNV}_{\text{maks}}$$

Ligning 7

Variablene B_1 og B_2 er kubikkmassen av stående skog ved utgangen av planperioden som er henholdsvis over og under det nivået man har som mål ($\text{BSLUT}_{\text{maks}}$), mens P_1 og P_2 er avvik som er henholdsvis over og under det økonomiske målet (NNV_{maks}). B_1 , B_2 , P_1 og P_2 er tilleggsvariabler som er nyttige og nødvendige i formuleringen av problemet dersom en ønsker å ha to målsetninger som er delvis kryssende. De er alle sammen ikke-negative. Den nye målfunksjonen skal gjøre verdien av disse variablene så små som mulig.

$$\text{Min } Z = B_1 + B_2 + P_1 + P_2$$

Ligning 8

$$\text{Gitt at } g_i(x) \leq 0, i = 1, 2, \dots, 84$$

$$x_k \geq 0, k = 1, 2, \dots, 77$$

$$B_1 \geq 0, B_2 \geq 0, P_1 \geq 0, P_2 \geq 0$$

1. Dette er en enkel indikator som kanskje ikke er tilfredsstillende i praktisk planlegging, men som er bra nok som illustrasjon her.

Der $g_i(x)$ er skranke i , og x_k er beslutningsvariabel k . Modellen inneholder 77 beslutningsvariabler og 84 ligninger. De viktigste beslutningsvariablene er antall husdyr og hogstkvantum i ulike deler av skogen. Restriksjonene ($g_i(x)$) som begrenser løsningsrommet, er beskrevet under avsnittet «Modellrestriksjoner». Årsaken til dette er at selv om det dreier seg om sosiale institusjoner, gir de seg utslag i regler for hvilke inngrep man kan gjøre i biologien. Eksemplet nedenfor viser hvordan en slik tradisjonell regel kan formuleres matematisk. Som nevnt deles Gala-jar-områdene i fire deler der styving (lauving) bare tillates i en av de fire delene hvert år. Da kan tilgangen på kvist til geitefôr i periode t (TKG_t) beregnes ved hjelp av følgende ligning:

$$TKG_t = 0,25 \cdot A_{\text{Gala-jar}} \cdot \sum_{d=1}^D \sigma_d \cdot f_{t,d} \quad \text{Ligning 9}$$

$A_{\text{Gala-jar}}$ er samla areal i Gala-jar, σ_d er vekten av kvisten som høstes fra et tre i diameterklasse d , og $f_{t,d}$ er antall trær i diameterklasse d .

Etter som målvariablene har ulik benevning (her i $\text{m}^3 \text{ha}^{-1}$ og USD), er det vanligvis lite tilfredsstillende å minimere en vanlig sum av avvik, slik det er skrevet i ligning 8. Derfor deles de på $BSLUT_{\text{maks}}$ og NNV_{maks} for å få verdier som er uten benevning. Dette kan skrives slik:

$$\text{Min } Z = \frac{B_1}{BSLUT_{\text{maks}}} + \frac{B_2}{BSLUT_{\text{maks}}} + \frac{P_1}{NNV_{\text{maks}}} + \frac{P_2}{NNV_{\text{maks}}} \quad \text{Ligning 10}$$

Gitt at $g_i(x) < 0$, $i = 1, 2, \dots, 84$

$x_k \geq 0$, $k = 1, 2, \dots, 77$

$B_1 \geq 0$, $B_2 \geq 0$, $P_1 \geq 0$, $P_2 \geq 0$

I tillegg er det mulig å gi ulike vekter (w_1 og w_2) til målvariablene. Disse vektene tjener to formål: (1) å gjøre alle avvik sammenlignbare og (2) å uttrykke den relative betydningen av hvert mål. Vektene (w_1 og w_2) representerer en slags straff for å avvike fra målene. Ettersom vi ikke vil ilegge straff for å overoppfylle målene om biologisk stabilitet (B_1) eller nåverdi (P_1), tar vi bare B_2 og P_2 i betraktning i den endelige utgaven av målfunksjonen, eq.11:

$$\text{Min } Z = w_1 \cdot \frac{B_2}{BSLUT_{\text{maks}}} + w_2 \cdot \frac{P_2}{NNV_{\text{maks}}} \quad \text{Ligning 11}$$

Gitt at $g_i(x) < 0$, $i = 1, 2, \dots, 84$

$x_k \geq 0$, $k = 1, 2, \dots, 77$

$B_2 \geq 0$, $P_2 \geq 0$

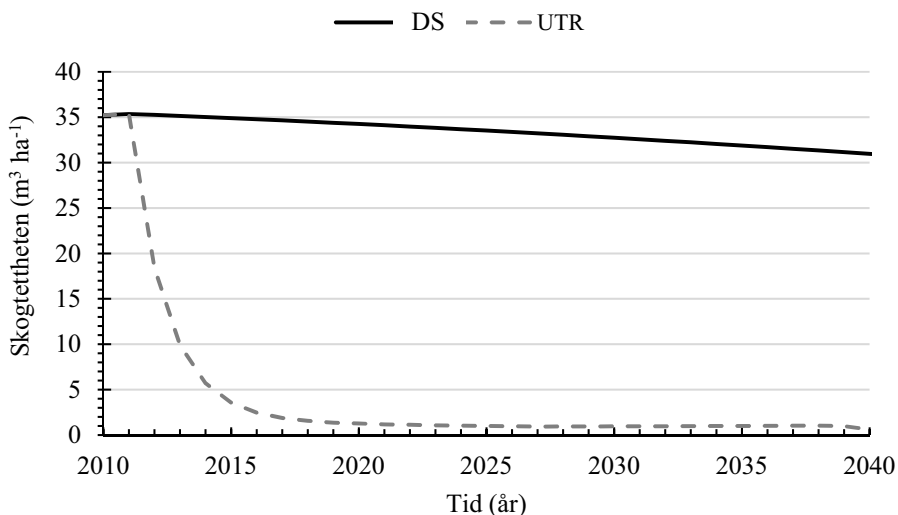
DATAINNSAMLING

Informasjon om skogforvaltning, trekullproduksjon, arealanvendelse og geitehold ble hentet fra sekundære kilder, først og fremst Soltani og Eid (2013). Data om fødsels- og mortalitetsrater for geiter og deres konsum av fôr ble hentet fra Soltani et al. (2014b), mens tilsvarende for sau skriver seg fra en feltundersøkelse forfatteren gjorde i 2010. Informasjon om befolkningen og dens utvikling over tid ble samlet i landsbyen og sammenholdt med offisiell statistikk fra Statistical Centre of Iran (2006 og 2011).

RESULTATER

DEN BIO-SOSIO-ØKONOMISKE MODELLEN

Resultatene viser at hvis landsbyen ikke følger de tradisjonelle reglene og ser bort fra lokal kunnskap, og staten dessuten lar være å kontrollere at lover og regler etterleves (modellert som UTR-scenariet), blir skogen uthogd i løpet av få år (figur 17.3).

Figur 17.3. De bio-sosio-økonomiske resultatene

DS: Dagens situasjon; UTR: profitmaksimering uten statlige forbud og tradisjonelle regler

MÅLPROGRAMMINGSRESULTATER

Resultatene av målprogrammering med varierende vektorer for de to målvariablene er vist i tabell 17-1. Jo høyere vektene er, jo høyere er straffen for å avvike fra målene. Hvis en gir like vektorer til de to målene ($w_1 = w_2 = 1$), får vi en løsning med stor biomasse i skogen. Å gi miljømålet (w_1) en høyere vekt enn 2, har ingen effekt på løsningen. Det hjelper ikke å øke vekta mere fordi $w_1 = 2$ stopper all hogst, og skogen kan dermed ikke vokse fortere ut fra dagens nivå. Å gi høyere vekt til det økonomiske målet (w_2) fører til en reduksjon i biomassen i skogen ved utgangen av planperioden. Hvis vekta for det økonomiske målet $w_2 = 5$, får vi en løsning med maksimal nåverdi (NNV = 1,70 millioner USD). Å øke w_2 ytterligere har dermed ingen effekt på løsningen.

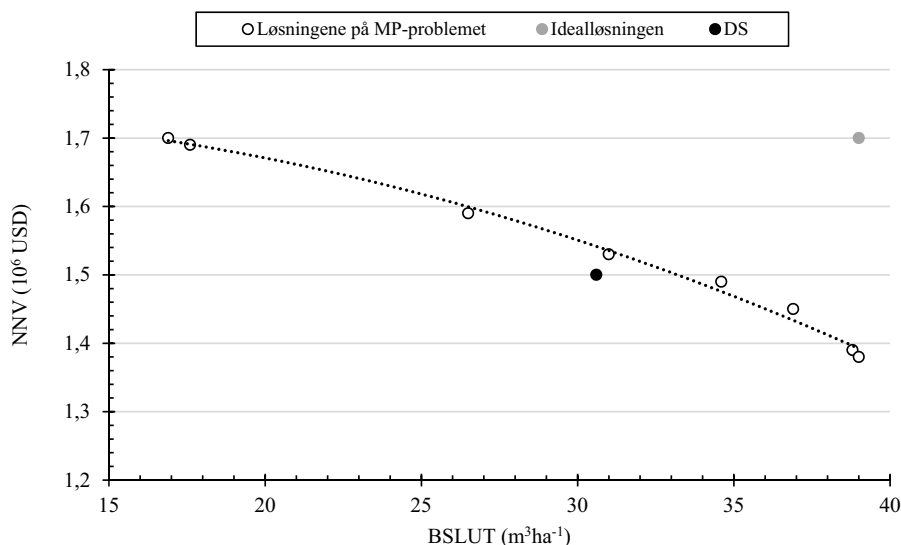
TABELL 17.1. VERDIER FOR BSLUT OG NNV FRA MÅLPROGRAMMERING MED ULIKE VEKTER FOR DE TO MÅLENE

Målvariable	BSLUT (m^3ha^{-1})	NNV(10^6 USD)
Maksimum for hvert mål for seg (Idealløsningen)	39,0	1,70
Verdier ved dagens praksis (DS)	30,6	1,50
Minimere Z, $w_1 = w_2 = 1$	38,8	1,39
Minimere Z, $w_1 = 1$; $w_2 = 2$	36,9	1,45
Minimere Z, $w_1 = 1$; $w_2 = 3$	34,6	1,49
Minimere Z, $w_1 = 1$; $w_2 = 3.5$	31,0	1,53
Minimere Z, $w_1 = 1$; $w_2 = 3.75$	26,5	1,59
Minimere Z, $w_1 = 1$; $w_2 = 4$	17,6	1,69
Minimere Z, $w_1 = 1$; $w_2 = 5$	16,9	1,70
Minimere Z, $w_1 = 1$; $w_2 = 6$	16,9	1,70
Minimere Z, $w_1 = 2$; $w_2 = 1$	39,0	1,38

w_1 og w_2 er vektorer tildelt miljømålet og det økonomiske målet

Dagens situasjon (DS), BSLUT: skogens stående biomasse per arealenhet ved slutten av planperioden, NNV: nåverdien av innbetalinger fra salg av treprodukter og husdyr

Løsningene på MP-problemet (tabell 17.1) er vist i figur 17.4 (trade-off-kurven for de to målene). Figur 4 inneholder elleve punkter: ett viser «Idealløsningen», ett annet viser dagens situasjon (DS), mens de øvrige ni viser resultater av målprogrammering med ulike vekter. To av disse punktene overlapper ettersom en økning av vekta fra fem til seks på det økonomiske målet (nr. 2) ikke endrer løsningen. Hvis vi maksimerer nåverdien uten hensyn til stående biomasse i skogen ved utgangen av planperioden, får vi $NNV_{\max}$. På samme måte vil det å maksimere BSLUT uten hensyn til NNV resultere i $BSLUT_{\max}$. Kombinasjonen av $NNV_{\max}$ og $BSLUT_{\max}$ er idealløsningen. Dette er en umulig situasjon ettersom begge ikke kan inntreffe samtidig. De to målene er i konflikt med hverandre. Figur 17.4 viser at det er betydelig grad av konflikt mellom de to målene. Alle punkter på kurven er Pareto-optimale. Det betyr at for hvert punkt på kurven kan man ikke nå en høyere verdi for ett av målene uten å måtte redusere verdien for det andre. Man kunne således måle alternativkostnaden av biologisk stabilitet i skogen som den deriverte av trade-off-kurven. Kurven er jo ikke lineær, og den blir brattere når vi kommer nær maksimalt stående volum ($m^3 ha^{-1}$), og det betyr at de siste volumenhetene er svært kostbare. Vi ser at punktet som representerer dagens situasjon (DS), befinner seg under kurven. Dette viser at det er mulig å oppnå høyere nåverdi og høyere stående biomasse i skogen ved slutten av planperioden enn det som følger av dagens situasjon. Dette antyder også at staten tillegger nåverdien større vekt enn biologisk stabilitet. For dagens situasjon (DS) fant vi at $NPV = 1,49$ millioner USD og $BSLUT = 30,6 m^3 ha^{-1}$. På trade-off-kurven finner vi korresponderende verdier for $NNV = 1,52$ millioner USD og $BSLUT = 30,6 m^3 ha^{-1}$. Dette korresponderende punktet på trade-off-kurven får vi når vekt på biologisk stabilitet er lik 1 mens vekt på nåverdien er lik 3,5 (større vekt på det økonomiske målet).

Figur 17.4. Trade-off-kurve mellom miljømål og økonomisk mål
 BSLUT: skogens stående biomasse per arealenhet ved slutten av planperioden, NNV: nå-
 verdi av innbetalinger fra salg av treprodukter og husdyr, Idealløsningen: maksimum for
 hvert mål for seg; DS: Dagens situasjon

DISKUSJON

Resultatene (resultat av DS- og UTR-modellscenarier i figur 17.3) viste at tradisjonelle regler og kunnskap er viktige for å ta vare på ressursene. Dette er i overensstemmelse med mange tidligere studier (Brandon & Wells 1992; Hanna et al. 1996; Ostrom 1990; Wily 2004). I eksemplet som ble presentert her, gikk jeg ut fra at skogforvalterne i Iran bare har to konkurrerende mål: i) maksimal tetthet i skogen ved utgangen av planperioden (som en indikator på biologisk stabilitet), og ii) maksimal nåverdi av inntektene fra skogen i de omkringliggende bygdene. Resultatene av analysen viste at det finnes mange løsninger med trade-off mellom de to konkurrerende målene (tabell 17.1 og figur 17.4). Hvilken løsning som blir foretrukket, kommer an på vektene som gis til målene, og de er i stor grad politiske. Hvis staten legger stor vekt på miljømålet, kan man velge en løsning med stor biologisk stabilitet, dvs. stor stående biomasse i skogen ved utgangen av planperioden. Hvis staten er mer opptatt av verdiskaping i de lokale bygdene og legger større vekt på NPV, kan man risikere at skogen blir uthogd. Jeg har ikke gjennomført noen undersøkelse av hvilke vekt politikerne i Iran ville velge. Dette er imidlertid mulig å drøfte med et passende utvalg av politikere og/eller naturres-

sursforvaltere for å finne fram til vekter som kan passe i en aktuell situasjon. Når man ikke har slik informasjon, kan man i alle fall gjennomføre en følsomhetsanalyse slik som her for å se hva ulike vekter betyr for løsningen. Vektene bør i praksis reflektere beslutningstakernes preferanser. Å definere fornuftige målvariable er også et viktig element i utviklingen av en realistisk GP-modell (Diaz-Balteiro et al. 2013).

FRAMTIDIG FORSKNING

Her har jeg brukt et eksempel fra landsbygda i Iran, men målprogrammering kan brukes for å finne optimale løsninger også i andre situasjoner der man står overfor flere, konkurrerende målsetninger. Et interessant tema kunne være sauehold i Norge. Avveining mellom sauenæringa og bevaring av rovdyrbestandene på Vestlandet (Mysterud & Mysterud 1995) kunne ha vært en spennende situasjon å analysere ved hjelp av MP. Konflikten diskuteres jo stadig (Bie et al. 2016; Standal 2016), og den politiske vektlegginga av de ulike måla er ganske sprikende. Noen mener vi må øke rovdyrbestandene, også på Vestlandet, mens andre peker på betydningen av å utnytte utmarksbeitet effektivt for å få en bærekraftig og lønnsom kjøttproduksjon i dette brattlendte og karrige landet der prisen på arbeid stadig stiger. Forvaltning av hjortestammen i bygder der både fruktdyrking og åkerbruk er viktig (Mysterud et al. 2011), kunne antakelig også ha vært analysert omtrent på samme måte som skogforvaltning og husdyrbruk i Iran.

LITTERATUR

- Bertomeu, M., Romero, C., 2001. Managing forest biodiversity: a zero-one goal programming approach. *Agr. Syst.* 68, 197–213.
- Bie, S.W., Sjølie, H., Janda, S., Vallset, K., 2016. Utfordringer for utmarksbeite. *Dag og Tid*, fredag 1. april 2016.
- Brandon, K.E., Wells, M., 1992. Planning for people and parks: Design dilemmas. *World. Dev.* 20, 557–570.
- Diaz-Balteiro, L., González-Pachón, J., Romero, C., 2013. Goal programming in forest management: customising models for the decision-maker's preferences. *Scand. J. Forest. Res.* 28, 166–173.
- Díaz-Balteiro, L., Romero, C., 2003. Forest management optimisation models when carbon captured is considered: a goal programming approach. *Forest. Ecol. Manag.* 174, 447–457.
- Central Intelligence Agency. 2013. The world factbook; [cited 2013 Jan 25]. Available from: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>.

- FRWO, 2005. Multi-purpose forest management plan for Bakhan and Chenare watersheds, final and practical program, Forest, Range and Watershed Organization (FRWO), Sannandaj, province of Kurdistan, Iran. 62 s. (in Iranian).
- Hanna, S., Folke, C., Mäler, K.G., 1996. Rights to nature: ecological, economic, cultural, and political principles of institutions for the environment. Island Press, Washington, DC. 313 s.
- Larson, A., Ribot, J., 2007. The poverty of forestry policy: double standards on an uneven playing field. *Sustainability Science* 2, 189–204.
- Mysterud, I. og Mysterud, I. (red.) 1995. Perspektiver på rovdyr, ressurser og utmarksnæringer i dagens og framtidens Norge: en konsekvensutredning av rovviltforvaltningens betydning for småfænering, reindrift og viltinteresser. Sluttrapport, KUR-prosjektet.
- Mysterud, A., Loe, L.E., Meisingset, E.L., Zimmermann, B., Hjeltne, A., Veiberg, V., Rivrud, I.M., Skonhoft, S., Olaussen, J.O., Andersen, O., Bischof, R., Bonenfant, C., Brekkum, Ø., Langvatn, R., Flatjord, H., Syrstad, I., Aarhus A. og Holthe, V. 2011. Hjorten i det norske kulturlandskapet: arealbruk, bærekraft og næring. *Utmarksnæring i Norge* 1–11: 1–88.
- Nelson S. et al. 2009. Modeling multiple ecosystem services, biodiversity conservation, commodity production, and tradeoffs at landscape scales. *Frontiers in Ecology and the Environment* 7(1):4–11.
- Ostrom, E., 1990. *Governing the commons: the evolution of institutions for collective action*. New York: Cambridge University Press.
- Pagdee, A., Kim, Y., Daugherty, P.J., 2006. What Makes Community Forest Management Successful: A Meta-Study From Community Forests Throughout the World. *Soc. Natur. Resour.* 19 (1), 33–52.
- Salehi-Isfahani D. 2009. Poverty, inequality, and populist politics in Iran. *J Econ Inequal.* 7:5–28.
- Soltani A, Angelsen A, Eid T, Naieni MSN, Shamekhi T. 2012. Poverty, sustainability, and household livelihood strategies in Zagros, Iran. *Ecol. Econ.* 79:60–70.
- Soltani, A., Eid, T., 2013. Organization, practices and performance of community-based traditional forest management – empirical evidence from Zagros, Iran. *For.Trees Livelihoods.* 22 (1), 19–37.
- Soltani, A., Sankhayan, P.L., Hofstad, O. 2014. A dynamic bio-economic model for community management of goat and oak forests in Zagros, Iran. *Ecol. Econ.* 106, 174–185.
- Soltani, A., Eid, T., Hofstad, O. 2015a. Optimizing management of goats and oak trees for sustainability and community's welfare: a case study from Zagros, Iran. *Scand.J.Forest. Res.* 30: 49–59.
- Soltani, A., Sankhayan, P.L. og Hofstad, O. 2015b. A recipe for co-management of forest and livestock – results of bio-economic model at village level in Iran. *Agr. Syst.* 140:74–86.
- Standal, N. 2016. Fjellbeite, gjetting og rovdyr. *Dag og Tid*. Fredag 8. april 2016.
- Statistical Center of Iran, 2006. Population and housing census report, encyclopedia of villages in Iran, city of Marivan, Province of Kurdistan. Sannandaj: Presidency of Islamic Republic of Iran, Vice-presidency for Strategic Planning and Supervision. 37 s.
- Statistical Center of Iran, 2011. Population and housing census report, encyclopedia of villages in Iran, city of Marivan, Province of Kurdistan. Sannandaj: Presidency of Islamic Republic of Iran, Vice-presidency for Strategic Planning and Supervision. 34 s.

- Thomas, R.J., 2008. Opportunities to reduce the vulnerability of dryland farmers in Central and West Asia and North Africa to climate change. *Agr. Ecosyst. Environ.* 126, 36–45.
- Wily, L.A., 2004. Can we own the forest? Looking at the changing tenure environment for community forestry in Africa. *Forests, Trees and Livelihoods*. 14, 217–228.

Kapittel 18

Fotball og media i Noreg i eit historisk perspektiv i perioden 1970–2005 – spelet utan ball

JOAR FOSSØY, VEGARD FUSCHE MOE OG FRODE FRETLAND

SAMANDRAG Aviser, magasin, radio, fjernsyn og Internett flyt i dag over av idrettsrelatert stoff i ulike innpakningar. Media er med på å forme vår oppfatning av kva idrett er, samtidig som det er ei sterk drivkraft bak dei endringsprosessane som føregår og har føregått i idretten. Dette er særleg synleg i fotballen, der symbiosen med media dei siste tiåra har utgjort ein markant økonomisk, kulturell og sosial kraft. I denne artikkelen er målet å kaste lys over korleis og kvifor symbiosen mellom fotball og media har utvikla seg i eit historisk perspektiv i perioden 1970–2005. Arbeidet vårt viser at fotball har gått frå å vere ein fritidsbasert aktivitet til å bli ei «vare», der den materielle kapitalen etter kvar kvart har vorte meir sentral enn den immaterielle kapitalen. Fotball uttrykt i media forsterkar dette biletet.

NØKKEWORD sport/mediekomplekset, kommodifisering, profesjonalisering, materiell og immateriell kapital

ABSTRACT Newspapers, magazines, radio, television, and the Internet is filled with sports related items in different forms. The media is first of all a major contributor to our understanding and comprehension of what sports is, but the media is also a considerable power behind the processes of change in recent years. This is particularly noticeable in football. The last decade the symbiosis between football and the media has been a substantial economic, cultural and social force. This article sheds light on how and why the symbiosis between football and the media has developed in a historical perspective between 1970 and 2005. It will be argued that football has gone from being a leisure activity to a product produced by the media, where economy triumphs social and cultural benefits. Football expressed in the media emphasizes this picture.

INNLEIING

Toppidretten og særskilt toppfotballen lever i dag i ein symbiose med media, der begge er avhengige av samspelet med kvarandre og dreg nytte av dette (Helland, 2003). Den enorme interessa for fotball er ifølgje Goksøyr (2014, s. 148) eit historisk fenomen, og samspelet mellom fotball og media går langt tilbake i tid. Førsetnadane har derimot endra seg opp gjennom tidene. Tidleg på 1900-talet byrja aviser å skrive om fotball, og etter kvart overførte radioen fotballkampar direkte. Etableringa av fjernsynet i 1960 vidareutvikla mediefeltet og gav idretten nye mogelegheiter. Frå midten av 1970-åra og framover gjekk idretten i Noreg gjennom store endringar som var knytt til finansiering og måten idretten var synleg i offentlegheita på. Det skjedde òg store organisasjonsendringar nasjonalt og internasjonalt som påverka idrettsfeltet. I eit hundreårsperspektiv har dei fleste verdiane i fotballen likevel vore stabile. Fotball handlar framleis om frivillig arbeid, fellesskap og om individuelle prestasjonar som er ein del av eit lag. Fotball er for mange lidenskap og identitet som gir mening.

I denne artikkelen skal me å sjå på korleis og kvifor symbiosen mellom fotball og media har utvikla seg i Noreg i perioden 1970–2005. Me vil bruka omgrepa sport-/mediekomplekset, globalisering og kommodifisering til å forklara dei endringane som har føregått i idretten. Bevisstheita om media sin innverknad på fotballen er stigande. Det er derfor vanskeleg å sjå føre seg korleis nokon i framtida kan skrive om fotballen sin samfunnsmessige og kulturelle betyding utan å ta opp rolla til media (Dahlén et al., 2004).

METODE

Artikkelen byggjer på historisk kjeldegransking og har ei idrettshistorisk og mediehistorisk tilnærming. Det er eit mål å vise korleis fotball og media utviklar eit symbiotisk forhold over tid. Å studere historie dreier seg om å studere handling og samfunn i fortida. Kjeldstadli (1999, s. 169–170) forklarar kjeldegransking med ein grunnmur på fire veggar når historiefaget sitt mål er å reise eit bygg av forklaringar. Sjølv om det er fire sider ved kjeldegranskinga, så treng ikkje rekkjefølgja alltid vera streng i den praktiske forskinga. Den fyrste fasen er å finne ut kva kjelder ein har som er representative for å kunne svare på problemstillinga. NRK sitt dokumentarkiv med oversikt over alle medieavtarar frå 1961 til 1997, Norges Fotballforbund sine årbøker frå 1960 til 2005, og diverse aviser i tidsrommet 1970–2005 var kjelder som danna eit godt utgangspunkt for vidare arbeid. I tillegg nytta me oss av relevant litteratur for å belyse historiske utviklingstrekk. Døme kan vera norsk idrettshisto-

risk og mediehistorisk litteratur samt litteratur om koplinga mellom idrett og media. Dette var ei naturleg avgrensing då artikkelen har fokus på fotball og media i Noreg. Neste steg var å finne ut kva funksjon og formål kjeldene hadde. Me valde dei nemnte kjeldene fordi desse gav oss informasjon om både fotball- og mediefeltet generelt i ein viss periode, med eit hovudfokus på koplinga mellom fotballforbundet og NRK. Vidare undersøkte me innhaldet til kjeldene og korleis me skulle tolke dei. Forståing, tolking, utlegning og bruk vart sentrale hermeneutiske grep, der me leitte etter meininga, mønsteret og hensikta i det historiske forløpet (Dahl, 2004). Til sist vurderte me korleis me skulle bruke dei ulike kjeldene. Kva relevans hadde kjeldene i høve problemstillinga og kor truverdige var opplysningane? Vår jobb var å finne ein tråd i utviklinga, der me ved hjelp av kjeldene sette saman så mange bitar som mogeleg for å skape ein integrert og forståeleg heilskap inn mot vår problemstilling (Kjeldstadli, 1999).

Tidsperioden 1970–2005 er valt fordi det skjer store endringar i samfunnet generelt og i idretten spesielt. Kommersialiseringa av idretten gjer at dei økonomiske rammene endrar seg, samtidig som den profesjonelle og internasjonale idretten påverkar norsk idrett i større grad enn tidlegare. Idretten blir meir synleg i det offentlege, godt hjulpet av eit medielandskap i endring. Ved å ta føre oss tidsperiodane 1970–1980, 1981–1990 og 1991–2005 får me fram utviklingstrekk innan medie- og fotballfeltet der den materielle kapitalen etter kvart blir det drivande. Det er naturleg å avslutte i 2005 då medieforskarar hevdar at akkurat «milliardavtalen» frå 2005 var meir enn ein rettighetskamp. Det var ein kamp om framtidens fjernsyns-marknad i Norden. Samtidig var fjernsynsavtalen signert i 2005 den fyrste avtalen der allmennkringkastaren NRK ikkje var involvert sidan 1961.

TEORETISKE PERSPEKTIV

SPORT-/MEDIekomplekset

Den gjensidige avhengigheita mellom idrettsorganisasjonar, mediekonsern og sponsorar blir i internasjonal forskingslitteratur kalla både sport-/mediekomplekset, media-sport-kulturkomplekset eller media-sport-produksjonskomplekset (Lefever, 2012). I denne artikkelen er sport-/mediekomplekset vårt fokus, men omgrepa kultur og produksjon vil òg ha relevans. Komplekset spelar ei stor rolle for idrett, media, økonomi, kultur og politikk, og omfattar ei felles kommersiell interesse hjå idrettsutøvarar, idrettsorganisasjonar, sponsorar og media.¹

1. For meir om samspelet sport og media, sjå også: Jihally, 1989; Whannel, 1992; Boyle & Haynes, 2000; Reimer, 2002; Coakley, 2001; Lippe, 2001.

Føresetnadane for symbiosen mellom sport og media kan ifølgje Helland (2003) forklarast ved hjelp av omgrepa sportifisering, mediefisering og kommersialisering. Desse omgrepa heng tett saman og beskriv tre historiske prosessar. Sportifisering beskriv ein rasjonaliseringsprosess som fører til auka merksemd på konkurranse og prestasjonsmåling (Helland, 2003, s. 14–15). Etter kvart som idretten har utvikla seg i det 20. århundret, har òg valet av rasjonelle og effektive midlar kome meir i fokus. Jakta på gode prestasjonar, singlar og rekordar har ført til ei enorm utvikling. Det er ikkje lenger berre utøvarar som konkurrerer mot kvarandre, men større system av utøvarar, trenarar, massørar, legar, teknikarar og vitenskapleg personell (Breivik, 2013, s. 31). Omgrepet mediefisering betyr at sport og media blir føresetnadar for kvarandre. Medieformidling er avgjerande for sporten si vidare utbreiing og kan koplast tett til sport- og medieøkonomi. Omgrepet kommersialisering kan vidare forståast som ein prosess der sporten blir underlagt økonomiske og forretningsmessige omsyn, som igjen dannar grunnlaget for kommersielle marknader (Helland, 2003, s. 15).

GLOBALISERING OG KOMMODIFISERING

Utviklinga av informasjons- og kommunikasjonsteknologi har vore sentral for å forstå samanhengen mellom idrett, globalisering og kommodifisering. Globalisering er eit uttrykk for ein aukande grad av samhandling, integrasjon, påverknad, gjensidig avhengigheit og konflikhtar mellom menneske og statar innan område som økonomi, samfunn, teknologi, kultur og politikk (Lippe, 2010; Lesjø, 2008). Appadurai (1990 i Lippe, 2010) forklarar globale prosessar ved hjelp av omgrepet flyt (flow), for å beskrive den globale vandringa av kulturelle produkt, menneske og tenester. Det globale flytomgrepet skjer innanfor ei rekkje landskap (scapes), mellom anna medielandskap og økonomiske landskap (jamfør sport-/mediekomplekset). Giulianotti (1999) understrekar fotballen si rolle ytterlegare når han legg til at fotballen er eit eige landskap – «soccerscape».

Fotball har både internasjonalt og nasjonalt gjennomgått ei rivande utvikling. Denne starta i 1960-åra, men har vore størst dei siste 20–25 år. «Fotballproduktet» eller «soccerscapet» er vorte synonymt med høge spelar- og trenarløner, solide støtteapparat, moderne stadionanlegg, medieavtalar, sponning, fjernsyns- og stadionreklame, draktsal, supporterturisme med mykje meir. Dette viser fotballen sin varekarakter (kommodifisering) (Hjelseth, 2006). Sidan 1990-talet har fotballen utvikla seg til å bli den mest globale og kommodifiserte idretten av alle (Giulianotti og Robertson, 2004; Lippe, 2010; Lesjø, 2008):

It is possible to view the development of football during the past 20 years as a transformation from a subculture to a global cultural reference point and megabusiness, involving media and transnational corporate ownership structures. Richard Giulianotti has labelled these processes in football as kind of hypercommodification. (Hognestad (2012, s. 377)

Med fagtermen «hyperkommodifisering» siktar Giulianotti til marknadsverdien på toppklubbar, toppspelarar og nye moderne stadium, men òg til dei prosessane som ikkje kan knytast direkte til sjølve verdisettinga av spelet, klubben og utøvarane, men til sal av supporterutstyr, medieavtalar og sponsorar. «Hyperkommodifisering» er altså heile spekteret av aktørar og objekt i «soccerscapet» (Walsh & Giulianotti, 2001).

FOTBALL OG MEDIA I NOREG – EIT HISTORISK BAKTEPPE

AVISER OG RADIO

Fotballen kom til Noreg frå England i 1880-åra, men det tok si tid før spelet klarte å slå igjennom. Det gjekk òg ei tid før fotball vart populært i norske aviser. Ifølgje Fotballforbundet sin president, kaptein Schøyen skjedde «*fotballbevægelsens gjennombrud i pressen og dermed hos publikum*» i åra 1911 til 1913 (Goksøyr & Olstad, 2002, s. 152). Også på denne tida såg fotballeinga det som viktig å arbeide systematisk gjennom pressa. Avisene ville derfor ha gode fotballanmeldarar. Aviser, blad, fotballbøker og pamflettar var medium som formidla fotball, og dette bidrog til å forme folkemeininga om spelet.

I 1920 gjorde radiokringkastinga sin entré i Europa, og i alle landa var det amatørane som dreiv «radiosaka» framover. Radioklubbar vart ein realitet i Noreg frå 1924, og det vart skipa aksjeselskap i Oslo. Tilsvarande selskap vart også etablert i Bergen, Tromsø og Ålesund. Etter få år innløyste departementet dei private aksjonærane i alle fire selskapa og overtok deira aktiva for å etablere Norsk Rikskringkasting (NRK), ved eiga lov i 1933 (Bastiansen & Dahl, 2008, s. 245–248). Radioen overførte samla hendingar og gav eit nytt grunnlag for nasjonal identitet. Formidlingsstyrken var direkteformidlinga. Sportsendingane på radio vart raskt populære. Radioen overførte Holmenkollrennet i 1925, NoregPolen i fotball i 1926, og finalen i NM i fotball året etter. På radioen vart idrett formidla til folk ute i distrikta som aldri før hadde besøkt ulike idrettsarrangement (Goksøyr, 2008; Goksøyr & Olstad, 2002).

FJERNSYNET SITT INNTOG

Ein ny mediedimensjon blir etablert når NRK-fjernsynet offisielt vart opna i Noreg 20. august 1960. Sjølv om det byrja forsiktig, var fjernsynet alt i 1970 landet sitt dominerande medium med riksdekkande publikum. Fjernsynet såg ut til å ha to sentrale eigenskapar. Det trakk til seg publikum si merksemd og hadde stor gjennomslagskraft. Desse eigenskapane hang tett saman (Bastiansen og Dahl, 2008). Allereie om vinteren og våren i 1960 vart det sendt sport i kringkastinga. NRK sendte frå vinter-OL i Squaw Valley og frå den engelske cupfinalen frå Wembley. Dette skjedde altså fleire månadar før NRK si offisielle opning. Kampar frå den olympiske fotballturneringa i Roma gjekk på fjernsynet i august/september same året, medan Sportsrevyen kom på skjermen i september 1960. NRK sendte lite sport i byrjinga av 1960-åra, men det skjedde ei merkbar utvikling på slutten av 1960-talet og utover 1970-åra. Det vart danna ei sports- og reportasjeavdeling, med eigne «team» for både fotball, ski, hopp, skøyter og friidrett (Goksøyr og Olstad, 2002; Helland, 2003). Idretten og spesielt fotballen sin popularitet steig markant, og fjernsynsmediet vart ein viktig bidragsytar, i samspel med andre aktørar. Fjernsynet er derfor heilt sentralt for å forstå utviklinga av det moderne sport-/mediekomplekset (Helland, 2003; Ytre-Arne og Helland, 2007a).

ENGELSK FOTBALL PÅ NORSK FJERNSYN – TIPPEKAMPEN

Bakteppet for fjernsynsfotballen sin auka popularitet i Noreg kan relaterast til innføringa av engelsk fotball på fjernsyn. Den 29. november 1969 sendte NRK for fyrste gong programposten «Tippekampen», som var direktesendt fjernsynsfotball frå den engelske toppdivisjonen. Programposten vart svært populær og vart raskt sentral i sendeplanen til NRK. Ideen om tippekampen kom frå Sverige. Sportsjournalisten Lars Gunnar Bjørklund var pådrivar. Han fekk i stand eit nordisk samarbeid mellom Sverige, Noreg, Danmark og etter kvart Finland. Jarle Høysæter representerte NRK, og etter ei tid vart det halde møte med tippeselskapa. Ideen var enkel; Sverige, Noreg og Danmark spleisa på å sende ein engelsk kamp direkte, samtidig som resultata frå dei andre kampane på tippekupongen kom fortløpande opp på skjermen. Responsen frå tippeselskapa var god. Den 29. november 1969 kunne ein ta til med tippekampsendingar i dei nordiske landa (Fossøy, 2008). Fotballen generelt og tippekampen spesielt vart tydeleg understreka på framsida av VG i 1976, då ei av hovudsakene var at fjernsynet skifta tippekamp på grunn av reklamebråk:

Bilde 1: «TV skifter tippekamp!» var hovudsaka i VG den 4. desember 1976 (Fossøy 2008, s. 75).

Dømet ovanfor viser samspelet og konfliktane mellom fotball, media og næringslivet. Helland (2003, s. 75) hevdar at den systematiske dekninga av engelsk fotball i Noreg er ein del av bakgrunnen for fjernsynsfotballen sin popularitet, og at tippekampane på norske fjernsyn var med på å leggje grunnlaget for kommersialiseringa av fotballidretten i landet. Engelsk fotball og tippekamp på fjernsyn var for mange nordmenn noko spesielt. Det var fascinasjonen for fotball og tipping, og det var viktig å følgje med på «sitt» favorittlag. Opplevingane av kampane gav mange nordmenn ein spesiell form for immateriell kapital i form av underhaldning og noko felles å snakka om.

FOTBALL OG MEDIA I NOREG 1970–1980

NFF prøvde i 1970-åra å få gjennomslag for at dei «eigde» norsk fotball, og dei lukkast etter kvart med å gjere avtalar på fotballen sine vegne. Prisane for norsk fotball vart gradvis pressa opp. NRK betalte i 1970 eit grunnbeløp på 290 000 kroner, medan prisen i 1975 var på 500 000 kroner (NRK Dokumentarkiv (1)).²

2. Resultatrekneskapen til NFF viser at NRK i 1975 betalte 765 000 kroner (Norges fotballforbund (NFF) årbok, 1976). Grunnbeløp og resultatrekneskap varierer noko, då NRK i løpet av avtaleåret/åra hadde mogelegheit til å betale for fleire kampar enn det grunnavtalen tilsa.

I 1970-åra kom også næringslivet inn som ein tredjepart i forholdet mellom idrett og media. «*Næringslivet kom bokstavelig talt på banen – gjennom et arrangement og utøvere som begynte å bli mer tilpasset deres interesser*» (Goksøyr & Olstad, 2002, s. 339). For NRK vart dette eit problem. NRK skulle vere ein reklamefri allmennkringkastar og skulle ikkje tene på kommersielle reklameinteresser. Utviklinga med næringslivet som den nye parten i symbiosen var likevel vanskeleg å stogge. Næringslivet såg store mogelegheiter i reklame, då fotballen samla mykje folk. Gjennom fotball på fjernsyn kunne ulike aktørar dra nytte av å nå allmennheita. Ved å få reklame på fjernsyn ville ein få marknadsført produkt gjennom fotballen. Ein ville då få assosiasjonar mellom ulike reklamar og fotball. Dette skulle vise seg å vere framtida, men hindringar måtte overkommast. Dei vanskelegaste hindra var NRK sitt kringkastingsmonopol og reklameforbod (Goksøyr, 2008, 2010; Goksøyr, & Olstad, 2002).

Reklameforbodet til NRK førte til ei rekkje konflikhtar utover på 1970-talet. Såkalla snikreklame, som til dømes omfatta reklame på startnummer i skirenn var likevel vanleg. NRK tillèt derimot ikkje reklame rundt fotballbaner og draktreklamar i samband med direktesendte fjernsynskampar (Goksøyr & Olstad, 2002). Det var lovfesta gjennom Den Europeiske Kringkastingsunionen (EBU) at reklame ikkje var tillaten i internasjonale fotballkampar. Dermed vart det òg konflikhtar om reklameretten for norsk fotball. Sending av cupfinalar vart ei stridssak.

I 1971 innførte NFF ei prøveordning med draktreklame på ryggen til spelarane. NFF var ifølgje Ytre-Arne og Helland (2007b) inspirert av kringkastinga av engelsk fotball. NRK hadde som allmennkringkastar derimot ei strikt haldning til draktreklame, noko som innebar at spelarane ikkje skulle spele med reklame på draktene under cupfinalen. Dette skapte motstand hjå enkelte klubbar, då dei ville verne om mogelege framtidige inntektskjelder. På fotballtinget i 1971 vedtok ein å ikkje føye seg etter NRK sitt krav. Trass usemje viste NRK cupfinalen i åra 1971–1978. Den gjekk direkte frå 1974 (Goksøyr & Olstad 2002; Ytre-Arne & Helland, 2007b). Striden mellom NFF og NRK tilspissa seg att på hausten 1979, då NRK trua med å ikkje senda cupfinalen på grunn av den dåverande avtalen. Fotballfrie skjermar vart det ikkje. Derimot vart det reklamefrie drakter. Sponsorane gav etter, for dei ville få god PR uansett om deira lag vann. NRK sigra i 1979, men året etter var NRK sin kamp mot draktreklame tapt. I 1980 vart NRK og NFF einige om ein ny rettighetsavtale, der NRK resignerte i høve draktreklamen. «*Med denne resignasjonen var sponsoreksponeringen ... for trekantforholdet mellom fotball, sponsorer og fjernsyn, etablert i Norge*» (Ytre-Arne & Helland, 2007b, s. 10).

AMATØRREGLAR UNDER PRESS

I lys av symbiosen fotball, media og næringsliv kjem ein ikkje utanom profesjonaliseringsdebatten. Historisk sett skulle norske idrettsfolk vere amatørar. «*Det var opplest og vedtatt. Profesjonell idrett ble oppfattet som snuskete og tvilsomt. Penger kunne ikke være en sunn drivkraft for idrett.*» (Goksøyr, 2010, s. 162). I tidsrommet frå 1946 til 1968 blei amatørreglane diskutert på 13 av 22 forbunds-ting. Fotballspelarar som prøvde lukka i utlandet i 1950-åra, fekk merke at NFF meinte alvor med amatørreglane. Amatørprinsippet heldt dei beste spelarane med proffkontrakt utanfor landslaget, blant andre Roald Jensen, Harald Berg og Finn Seemann. På 1960-talet fekk norske fotballproffar innpass på Dei britiske øyar. Dette førte til at impulsane utanfrå kom nærmare, og at amatørreglane vart sett under ytterlegare press. I 1969 vart det så gjort vedtak som gjorde at profesjonelle spelarar fekk lov til å spele med flagget på brystet att (Goksøyr & Olstad, 2002; Goksøyr, 2010; Goksøyr, 2008). I 1970-åra vart forholdet til amatørreglane meir pragmatiske. Norske idrettsleiarar måtte balansere mellom to ulike krav. Det eine kravet var amatørreglane som vart handheva av dei internasjonale særforbunda og Den internasjonale olympiske komité (IOC), medan det andre var dei idrettslege krava frå den internasjonale toppidretten ein skulle konkurrere med. På Idrettstinget i 1973 stilte ein seg negativ til profesjonisme utanfor organisasjonsmessig kontroll, men positiv til profesjonalisering av amatøridretten. Alt i 1972 vart det nedsett ein «proffkomité». Tittelen til komiteen si utgreiing som vart lagt fram på tinget i 1973, var: «Profesjonaliseringa i samfunnet og idretten» (Tønnesson, 1986, s. 341–342). Denne proffutgreiinga la grunnlaget for ei utvatning av sjølve amatørromgrepet som føregjekk i 1970-åra. Debatten om profesjonisme og amatørisme vart òg ei stor sak på Idrettstinget i 1978. Bakgrunnen var skandaleoppslag i media om svarte pengar i fotballen. Det kom også opp forslag om såkalla non-amatørfotball. Idrettstinget vedtok at dei ikkje hadde noko i mot nonamatøridrett, så sant ein heldt seg innanfor det internasjonale regelverket.

FOTBALL OG MEDIA 1981–1990

Den økonomiske spiralen innan fotballen endra seg utover i 1980-åra og den politiske utviklinga på fjernsynsmarknaden var kanskje den viktigaste enkeltfaktoren til å skru opp prisen på «fotballproduktet». Vegen mot profesjonalisering var i tillegg sentral. Det at norsk fotball stadig vart meir profesjonalisert, innebar òg noko meir enn berre det å betale folk for å spele fotball.

FRISLEPPET I ETEREN

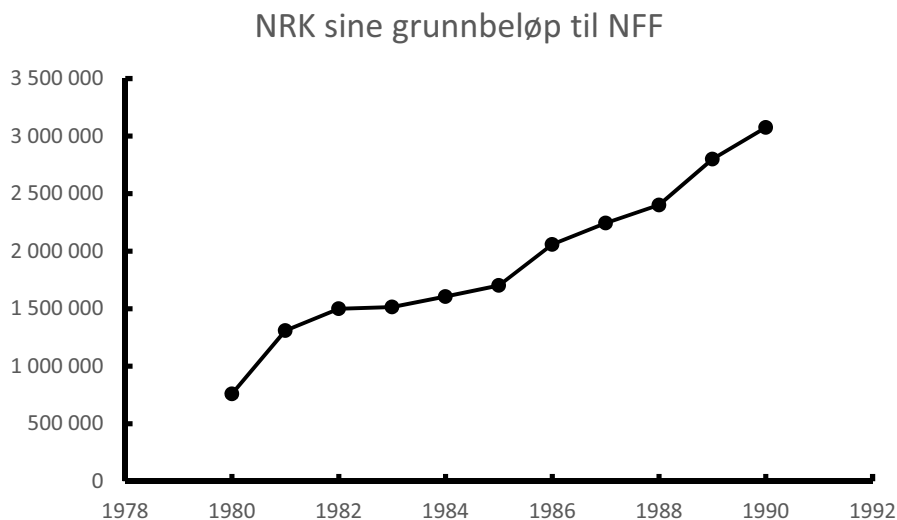
Kringkastingsmonopolet til NRK vart oppheva i 1981, og monopolsaka var ei av merkesakene til den nye Høgre-regjeringa med Kåre Willoch som statsminister. Opphevinga av monopolet var likevel eit resultat av mange års arbeid. Trykket på NRK-monopolet kom frå fleire hald – nedanfrå, frå «menigheiter», og lokale rørsler som ville drive eigne sendingar (Bastiansen & Dahl, 2008). «Frisleppet» av etermedia medførte at NRK fekk konkurranse frå andre reklamefinansierte fjernsynskanalar, då TV 3 og TV Norge kom på bana i 1987 og 1988. «Frisleppet» var ein del av ein europeisk trend. *«I nesten hele Vest-Europa ble kringkastingen på denne tiden underlagt en ny og kommersiell logikk hvor den grunnleggende varen var publikumsoppslutning som kunne selges til annonsører»* (Ytre-Arne & Helland, 2007b, s. 10). Det skjedde ei deregulering og kommersialisering av fjernsynet, nasjonalt, internasjonalt og globalt.

KAMPEN OM RETTIGHETER

Med denne medieutviklinga vart det viktig for NFF å avklare dei juridiske rettane når det gjaldt fotballkampene. Eigedom retten til idretten sine arrangement vart stadfesta med den såkalla «Nordlys-saka» i 1985. Hausten 1984 direkteoverførte Radio Nordlys i Tromsø 2. divisjonskampen mellom Harstad og Tromsø. Nærradioen hadde ikkje fått godkjenning for å kringkaste kampen, og nekta å betale kompensasjon til klubb eller forbund. Radio Nordlys hevda media sin rett til fri nyheitsformidling, medan Norges Idrettsforbund (NIF), som køyrde saka for idretten, argumenterte for eigedom retten til eigne arrangement. Idretten og fotballen sin eigedom rett vart stadfesta i dommen (Helland, 2003; Tønnesson, 1986). NFF «eigde» no «vara» fotball (Hjelseth, 2006).

Med denne utviklinga vart den kommersielle symbiosen mellom fotball, media og næringsliv tydelegare forsterka. Fleire partar hadde interesse av fotball på fjernsyn. For fotballen og NFF sin del vart det viktig å tene pengar gjennom sal av rettigheter og å tiltrekke seg sponsorar, medan fjernsynskanalane ville ha noko interessant å sende som trakk sjåarar. For sponsorane var det viktig å bli sett av flest moglege og samtidig bli knytt til noko populært. Goksøyr og Olstad (2002, s. 342) beskriv situasjonen slik: *«1980-årenes inntog av tv-kanaler med stort sett kommersielle interesser, det vil si reklamefinansiert privateid tv, førte til et nærmere samspill på næringslivssiden.»* Sjølv om samspelet vart endå tydelegare så var NRK endå einaste seriøse aktør på fjernsynsmarknaden. Dette kan eksemplifiserast med rettighetsavtalane i høve den norske fotballen. Rettighetsprisane steig gjennom heile tiåret utan at det var snakk om noko eksplosjon (sjå figur 18.1).

I 1983 betalte NRK 1,5 millionar kroner i rettigheter for å sende norsk fotball, medan NRK i 1990 betalte 3,075 millionar (NRK Dokumentarkiv (2)). Frå og med 1989 inngjekk NFF avtale med TV-Norge og fleire nærradiostasjonar (Norges Fotballforbund (NFF) årbok, 1989).

Figur 18.1: NRK sine grunnbeløp (i NOK) betalt til NFF i perioden 1980 til 1990.

I perioden fram til og med 1982 opererte NRK og NFF stort sett med eittårsavtalar, medan ein treårsavtale vart signert for 1983–1985. NFF omtala samarbeidet med NRK som «utmerket», samtidig som den nye mediesituasjonen med dei mange nærradiostasjonane og kabel-TV-selskapa gjorde den utstrakte kontakten med NRK nødvendig (NFF Årbok 1984: 70). I 1986 vart det inngått ein ny treårsavtale mellom NRK og NFF, og som ei prøveordning for 1986 vart det gitt opning for direkte overføring av inntil fire toppseriekampar i cup/serie (NFF Årbok 1986: 89). For åra 1989 og 1990 vart det igjen forhandla fram eittårsavtalar.

NONAMATØRFOTBALL

Utviklinga som er skissert over, skjedde i ei tid der amatøridealet stod for fall. Sjølv om Idrettstinget i 1978 sa ja til nonamatøridrett der dei internasjonale føringane tillèt det, så gjekk det nokre år før NFF tok steget vidare. Fem år seinare, på Fotballtinget i 1984, vart det etter lang debatt vedteke å innføre nonamatørfotball med opne betalningar. Dåverande visepresident i NFF Odd Flattum var klar på at fotballen trengde eit alternativ til amatørreglementet. Dei klubbane som hadde

ressursar og ambisjonar, skulle få eit tilbod utover amatørreglementet sine strenge rammer (Verdens Gang, 1983). Definisjonen av nonamatøren handla om at hovudinntekta kom frå jobben utanfor fotballen, men ein kunne no tene ein viss sum pengar på idretten. Dette beløpet vart fastsett av forbundsstyret, og det låg i korta at beløpet ville bli regulert oppover dei næraste åra (Goksøyr, 2008, 2010; Goksøyr & Olstad, 2002; Helland, 2003; Tønnesson, 1986).

Hovudargumentet for nonamatørfotball var at den kunne gje «reine linjer» og betre fotballen sitt renommé. Fotballen sin økonomi i 1970-åra og byrjinga av 80-åra hadde to sider. Ein open og offisiell, og ein skjult som gjekk under bordet. Då NIF og etter kvart NFF opna for nonamatørfotball i 1984, kom dette på eit gunstig tidspunkt. Nærast på same tid justerte IOC sine amatørreglar, og etter dette låg vegen open for profesjonell idrett både i Noreg og i Dei olympiske leikar (Tønnesson, 1986). Seks år seinare i 1990 vedtok Norges Idrettsforbund å tillate profesjonell idrett i Noreg. Same år underteikna NFF ein avtale med Norsk Tipping, og frå då av fekk 1. divisjon namnet Tippeligaen. Sjølv med endringane som er skissert ovanfor, blei likevel 1990-åra tiåret der fotballen framsto i ny form. Fotball blei arbeid. Amatøromgrepet gjekk ut av historia og foreining blei avløyst av forretning (Goksøyr, 2014).

FOTBALL OG MEDIA 1991–2005

FRÅ FOREINING TIL FORRETNING

NFF opna opp for profesjonell fotball i 1991, men inngangen til 1990-talet var prega av svak økonomi i mange toppklubbar, og konkurstruslar gjorde at NFF måtte skjerpe krava til klubbane både når det gjaldt økonomi og kompetanse (Gammelsæter & Ohr, 2002). Klubbar med ein obligatorisk og godkjent profflisens skulle etter kvart utgjere norsk toppfotball. Med profesjonaliseringa byrja pengane å strøyme inn i eliteseriekubbane i større mengder. NFF og dei profesjonelle klubbane meldte seg inn i Næringslivets Hovedorganisasjon, medan spelarane samla seg i 1995 til Norske Idrettsutøveres Sentralorganisasjon (NISO). Fotballspelarar på toppnivå vart dermed utover i 1990-åra tilsette med fagforeiningsmedlemskap og personlege næringsdrivande, der dei beste kunne heva millionlønningar (Goksøyr & Olstad, 2002, s. 305). Profesjonaliseringa av klubbлага medførte vidare at dei gjekk frå å vere foreiningar til regulære forretningsføretak, noko som innebar ei kompetanseheving for organisasjonane. Dette gjaldt for heile klubbapparatet med fokus på utdanning og skulering av trenarar og leiarar.

Ei anna utvikling var at dei fleste norske klubbane fekk styrka sin økonomi gjennom å organisere den forretningsmessige delen av klubben i eit AS eller ASA. I 2000 var 12 av 14 tippeligaklubbar organiserte i AS/ASA. Ikkje alle klubbar gjorde dette med like stort hell, og mange klubbar vart livberga av «rike onklar», det vil seie ressurssterke investorar eller næringslivstoppar som ville hjelpe «klubben sin». Investorane kjøpte spelarar, bygde opp organisasjonen og ikkje minst bygde dei anlegg (Goksøyr & Olstad, 2002; Helland, 2003). Helland (2003, s. 82) beskriv utviklinga i 1990-åra på følgjande måte: «*Norsk fotball har i løpet av 1990-tallet gjennomgått en utvikling fra en fritidsbasert aktivitet til en moderne underholdningsindustri – fra forening til forretning.*» Det tydelegaste dømet i norsk fotball er utviklinga til Rosenborg ballklubb. I perioden frå 1990 til 2005 vann trøndarane serien 14 gonger, med unntak av sesongane 1991 og 2005. Dei kvalifiserte seg til Champions League kvart år frå 1995 til 2005, med unnatak av hausten 2003, og tente etter norsk målestokk enorme beløp på deltakinga. Fjernsynsinntekter på grunn av deltaking i Champions League var for Rosenborg i sesongen 2000/2001 på 45 millionar kroner (Gammelsæter & Ohr, 2002).

Det skjedde i tillegg ei enorm anleggsutvikling i Noreg i 1990-åra, då særskilt toppfotballanlegg. Også her var det internasjonale føringar. Uheldige hendingar i Europa, mellom anna med Heysel-tragedien³ i 1985 og Hillsborough-tragedien⁴ i 1989 førte til at britiske klubbar vart pålagde å modernisere sine stadion (Hognestad, 2012; Giulianotti, 1999). Det same skjedde i Noreg. Anleggsutviklinga var eit tydeleg teikn på utvikling innan fotballsporten, samtidig som ein måtte forholde seg til internasjonale krav og standardar. Om ein sjølv skulle arrangere internasjonale toppkampar, måtte ein òg i Noreg ha toppfotballanlegg av internasjonal klasse. Fleire norske tippeligaklubbar fekk bygd store moderne stadion, som inneheldt kontor- og forretningslokale, VIP-losjar og kurs- og konferansesenter. Desse stadiona vart igjen eit symbol på koplinga mellom fotball og næringsliv (Goksøyr & Olstad, 2002). Anleggsutviklinga hang såleis tett saman med at norske klubbar vart meir profesjonelle, samtidig som dei same klubbane eller investorane hadde kapital til å investere. Dette illustrerer ei tydeleg kopling mellom materiell og immateriell kapital.

3. Heysel-tragedien var ein fotballtragedie som skjedde under finalen i serievinnarcupen mellom Liverpool og Juventus på Heysel stadion i Brussel 29. mai 1985. 39 Juventussupporterar og belgiske supporterar døde.

4. Hillsborough-tragedien var ei tribuneulukke som skjedde i samband med FA-cupen sin semifinale mellom Liverpool og Nottingham Forrest på Hillsborough stadion i Sheffield den 15. april 1989. 96 Liverpool-supporterar mista livet i trengselen på tribuna.

BOSMAN-DOMMEN

I 1995 slo EU-domstolen fast at profesjonell fotball var ein del av den indre marknaden, og Bosman-dommen utfordra fotballklubbar og forbund i heile Europa. Dommen kom som følgje av at den relativt ukjente belgiske fotballspelar Jean-Marc Bosman fekk medhald frå domstolen at det dåverande overgangssystemet i internasjonal fotball var i strid med reglar for bevegelse av arbeidskraft innan den Europeiske Union og EØS-område. Bosman-dommen fekk innverknad på all kontraktsfotball og markerte eit skifte i organiseringa av europeisk fotball. Dommen i seg sjølv handla mest om spelarkontraktar og overgangar mellom klubbar i to land, men den fekk konsekvensar på områda overgangsordningar generelt, nasjonale kvotereguleringar og sal av medierettigheiter. I Noreg førte dommen til at maktforholda endra seg mellom dei ulike aktørane, og norske myndigheiter fekk utøve større innflytelse over medierettigheiter (Andersen et al., 2012). Det som likevel var mest merkbart for norske klubbar, var den auka internasjonale spelarmobiliteten. Norske spelarar var i ein periode på 1990-talet svært ettertrakta utanlands, særskilt i England, samtidig vart også utanlandske spelarar lettare å skaffe for norske klubbar. Den nye situasjonen gjorde at lønssnivået steig og det vart spelarane sin marknad.

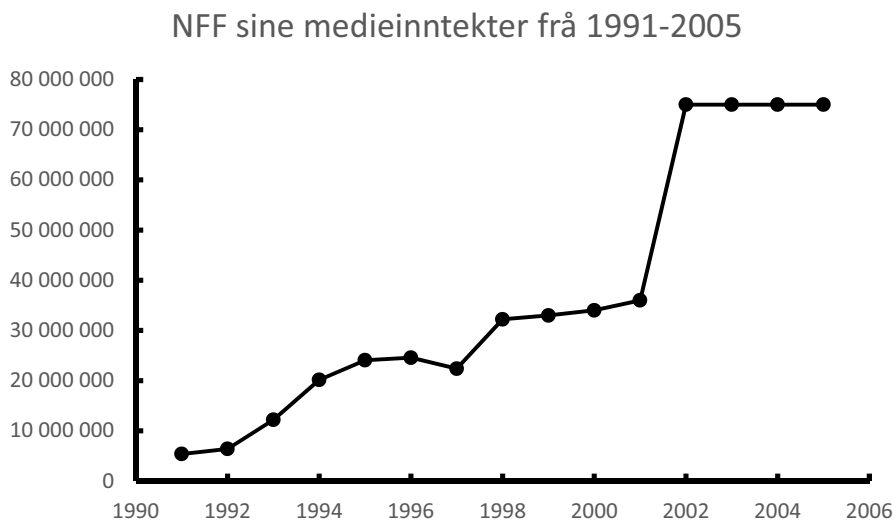
Kva konsekvensar gav så dette for fotballen nasjonalt og internasjonalt? Ein frykta i 1995 at Bosman-dommen ville føre til ein konsentrasjon av dei beste spelarane i dei rike klubbane, og med det ein endra maktbalanse mellom fattige og rike klubbar. Den auka konsentrasjonen av pengestraumar på klubbnivå såg ut til å ha samanheng med at fotballen og fotballspelarar vart sett på som investeringsobjekt. Potensiala var dermed størst hjå dei beste klubbane i dei største ligaene. «*Dermed er det de beste klubbene som deler det meste av kaken, enten kaken heter Champions League eller den norske eliteserien.*» (Gamalsæter & Ohr, 2002, s. 32). Bosman-dommen førte til ei sterk globalisering av fotballnæringa, noko som innebar det Appadurai (1990 i Lippe, 2010) kallar økonomiske landskap, ein større flyt av pengar, investeringar og finansielle overføringar. Ein fekk òg ein større flyt av menneske. Menneske med eller utan kontrakt som vart sett på som ei vare i eit omfattande internasjonalt og globalt system. Utviklinga i Noreg utover på 1990-talet vart i VG den 14. august 1999 omtala som «Ekspløsjonen» (Stokstad et al., 1999). Saka var at Rosenborg hadde bladd opp rekordsummen 23 millionar kroner til Vålerenga for John Carew, og fleire klubbleiarar frykta at Rosenborg med sine finansielle musklar hadde sprengt rammene for kjøp og sal av fotballspelarar i Noreg. Dåverande fotballpresident Per Ravn Omdal var overbevist om at det var Bosman-dommen saman med aktive agentnettverk som hadde skapt ein slik bevegelse i marknaden. Spelaragent Rune Hauge meinte derimot det var for enkelt å

berre skulde på Bosman-dommen. Utviklinga dei siste åra med AS-modellen, nye eigarar og aksjekapital til å kjøpe spelarar for samt medierettigheiter var like mykje faktorar som kunne forklare priseksplosjonen, meinte Hauge (Stokstad et al., 1999).

RETTIGHEITSEKSPLOSJONEN

I 1992 kom TV 2 på bana. Sjølv om NRK og EBU mista eit større idrettsarrangement for fyrste gong i 1989, var likevel den store kampen om rettigheiter knytt til sport mellom NRK og TV 2.⁵ Då TV 2 starta sine sendingar, hadde NRK allereie teikna ein langsiktig avtale med fotballforbundet, som gjaldt ut 1993. Avtalen var verdt om lag 14 millionar kroner over tre år. For TV 2 som ny kanal vart sportsstoff tidleg viktig, og i 1995 skaffa TV 2 seg sine «eigne» fotballrettigheter då dei signerte ein avtale om å vise Premier League frå 1995 til 1998. På same tid byrja det norske herrelandslaget å gjere det bra, der dei kvalifiserte seg til VM i USA i 1994, til VM i Frankrike 1998 og til EM i Nederland/Belgia i 2000 år. Dette bidrog til at NFF kunne skru opp prisane på «fotballproduktet». Utviklinga førte til at NRK og TV 2 byrja å samarbeide om kjøp av rettigheiter. Frå 1994 til 1997 betalte NRK om lag 50 millionar kroner for rettighetene til norsk fotball, medan TV 2 fyrst inngjekk ein eittårsavtale, som vart forlenga med ytterlegare tre år for spesielle rettigheiter knytt til Tippeligaen og norsk fotball på klubbnivå. Prisen på medierettigheiter steig til 135 millionar i perioden 1998–2001, der NRK og TV 2 signerte medieavtalen i saman (NRK dokumentarkiv (3); NFF Årbok, 1998). NRK og TV 2 fekk òg tilslaget til rettighetene for perioden 2002–2005, denne gongen i konkurranse med Modern Times Group (MTG). Prisen på desse rettighetene kom på om lag 300 millionar kroner (Solberg, 2004). I denne perioden sendte òg betalingskanalen Canal Digital to kampar pr. serierunde i den norske Tippeligaen, kampar som Canal Digital forhandla til seg frå NRK og TV 2. Dette var då eksklusive rettigheiter til fjernsynsselskapet Canal Digital, der sjåarar måtte betale for noko som tidlegare var gratis (Hjelseth, 2006).

5. NRK og EBU mista rettighetene til Ishockey-VM i Sverige då eit sveitsisk selskap kjøpte rettighetene og selde dei vidare til TV 3.

Figur 18.2: NFF sine medieinntekter (i NOK) frå 1991–2005. Figuren viser ei jamn utvikling når NRK og TV 2 samarbeider, men utviklinga skyt fart frå 2001.

«Kontrakter med NRK» var ein eigen post i rekneskapet til NFF frå 1975 til 1988. Frå 1989 til 1993 vart posten kalla «NRK/Andre media», medan «Mediainntekter» var den samla betegnelsen etter dette. Med fleire aktørar inn skapte det auka inntekter for NFF. Eit døme på dette kan visast frå år 1994. Då betalte NRK eit grunnbeløp på 10 millionar for det fyrste kontraktsåret, medan NFF hadde inntekter på 20 millionar (sjå figur 18.2).

Då TV 2 og Telenor annonserte at dei hadde kjøpt rettighetene til nesten all norsk fotball i 2005, var det ein ny milepæl i forholdet mellom fotball og media. Aktørane TV 2 og Telenor betalte til saman ein milliard kroner for rettighetene, noko som innebar ei betaling på ca. 300 millionar pr. år. Den førre avtalen var på ca. 75 millionar pr. år. Årsaka til den høge prisen var at fleire store nasjonale og internasjonale medieaktørar var interessert i å by på rettighetene. Fotballforbundet sin agent, Rune Hauge, sette store mediekonsern opp mot kvarandre for å presse opp prisen. Blant dei interesserte var Telenor, som var eigar av betalingsplattforma Canal Digital, MTG, som mellom anna eigde Viasat og TV 3, SBS Broadcasting, som mellom anna eigde TV Norge og Canal+ samt allmennkringkastarane NRK og TV 2 (Helland & Ytre-Arne, 2007b). Ifølgje dåverande sportsredaktør i TV2 Bjørn Taalesen handla rettighetskampen om så mykje meir enn retten til å vise fotball på fjernsyn.

Dermed handla ikkje dette lenger bare om pengene norsk fotball var verdt. Dette var ein kamp om framtidens TV-marked i Norden. Norsk fotball var bare blitt are-

naen for slaget som skulle utkjempes. I potten lå muligheten til å få dominere det framtidige digitale TV-markedet ... (Helland & Ytre-Arne, 2007b, s. 21).

FOTBALLENS VAREKARAKTER – SPELET UTAN BALL

Me meiner at toppfotballens kapital har endra seg, noko me vil synleggjere ved ta føre oss utviklingstrekk frå 1970 til 2005. Me vil tydeleggjere dette ved å vise at det går eit skilje før og etter 1990, samt at det går eit nytt skilje i medie- og fotballhistoria med medieavtalen som vart signert i 2005.

Sjølv om 1970-åra var prega av ei rekkje konflikhtar knytt til reklame, kan ein likevel hevde at NFF og NRK samarbeidde relativt godt. NFF sørga for «godt stoff» og gode prestasjonar på fotballbana, medan NRK ga NFF økonomiske midlar, der begge var lukkelege med fotball på fjernsyn (Goksøyr & Olstad, 2002). Tønnesson (1986) hevdar at det var fjernsynsmediet som gjorde reklamen til ei sikker inntektskjelde for idretten. For NRK sin del måtte dei forholde seg til både nasjonale og internasjonale retningslinjer knytt til reklameproblematikken. EBU var det koordinerande organet for alle vesteuropeiske land, medan dei same landa hadde eigne nasjonale reglar når det gjaldt reklame. VG omtala i 1979 kompleksiteten knytt til fjernsynsreklame som ein «regel-jungel om reklame og TV» (Eriksen, 1979, s. 42). I løpet av 1970-åra såg ein eit tettare samspel mellom fotball, media og næringsliv som omfatta ei kommersiell interesse hjå fleire aktørar, samtidig som den profesjonelle fotballen nærma seg (Maguire, 1991 i Lefever, 2012; Helland, 2003).

Den nye mediekvardagen i 1980-åra i Noreg, i samspel med fotballen si utvikling og næringslivet si auka interesse for idretten generelt og fotball spesielt, forsterka etter vår meining det moderne sport-/mediekomplekset (Maguire, 1991 i Lefever, 2012; Helland, 2003). Helland (2003) hevdar at kringkastinga i Europa på relativt kort tid vart underlagt ein kommersiell logikk, der den grunnleggande vara var publikumsoppslutnad. Dette er basert på identitet, interesse og supporterkultur, altså immaterielle verdiar. Det som skjedde i Europa, var ei tilpassing av fjernsynsmediet knytt opp mot ein kapitalistisk logikk. For NFF sin del innebar dette ein auka konkurranse for den norske fotballen, og ein kamp om senderettigheter byrja å gjera seg gjeldande. Varekarakteren vart tydelegare og fotballen som vare skulle seljast med overskot. Dette var klare globale utviklingstrekk og kommodifiseringa av fotballen vart meir synleg (Giulianotti og Robertson, 2004; Gammalsæter, 2011; Giulianotti, 1999; Lippe, 2010).

Utviklingstrekk frå 1970 til 1990 viser at spelet utanfor bana byrja å røre på seg. Medieutviklinga ga det norske folk nye mogelegheiter. Fotball i radio og ikkje minst

på fjernsyn ga mogelegheita til deltaking og oppleving sjølv om ein ikkje var fysisk til stades på tribuna. Engasjerte fjernsynssjåarar vart både tilskodarar og deltakarar på same tid (Goksøyr, 2014). Då den profesjonelle fotballen kom nærare, vart det samtidig naturleg for fotballklubbar å satse meir på immateriell kapital som utdanning, kunnskaps- og organisasjonsutvikling. Vekselverknaden mellom den immaterielle kapitalen saman med medie- og rettigheitsutviklinga (materiell kapital) danna dermed utgangspunktet for det som skjer i «soccerscapet» utover på 1990-talet.

Prosessane som skjer i internasjonal fotball og i norsk fotball i tida 1991 til 2005, kan beskrivast med Giulianiotti (2002 i Hognestad, 2012) sitt omgrep: «hyperkommodifisering». Gammelsæter & Ohr (2002) omtalar endringane som eit systemskifte, der fotballen gjekk frå å vera strengt regulert av sitt eige regelverk på nasjonalt og internasjonalt nivå til eit langt friare landskap for økonomiske og sportslege aktørar. Kampen om fotballrettigheiter tilspissar seg og eskalerer i alle dei store ligaane i Europa. Lisensfinansierte kringkastarar får store utfordringar med å forsvare dyre investeringar i høve attraktive sportsrettigheiter fordi kommersielle reklamefinansierte kanalar har heilt andre finansielle musklar. Eksponeringssymbiosen som tok til på 1970- og 80-talet, blir ytterlegare forsterka utover på 1990-talet. Fotballbana blir ein «eksponeringsarena» som gir «fotballproduktet» meirverdi gjennom aktiv mediedisponering. Champions League erstattar i 1992/1993 den tidlegare Serievinnarcupen. Produktet blir pussa opp, og fleire lag frå same land kan delta. Fjernsynsselskap og sponsorar får avgjerande rollar i utforminga og gjennomføringa. Internasjonalt skjer det juridiske avgjersler i form av Bosman-dommen, som igjen skapar utfordringar og nye mogelegheiter for klubbar og spelarar. Den norske fotballen blir fullt ut profesjonalisert og nye fjernsynskanalar blir etablert og pressar prisane på «fotballproduktet». Prosessane kan forståast i lys av Appadurai (1990 i Lippe, 2010) sine medielandskap og økonomiske landskap.

Ifølgje Goksøyr & Olstad (2002, s. 292) fall profesjonaliseringa i 1990-åra saman med den siste bølga av kommersialisering som «ramma» all internasjonal fotball. Frå 2000-talet og framover var såleis den norske fotballen på mange område like profesjonell som den utanlandske, berre i ein mindre skala med mindre pengesummar involvert. Milliardavtalen signert i 2005, var likevel eit teikn på norsk fotball sin attraktivitet, samtidig som «spelet» før signeringa av avtalen var ein «kamp» medieselskapa imellom. Fotballen sin varekarakter vart ytterlegare forsterka, der både fotballklubbar, spelarar og produkt i aukande grad vart sett på som ei vare på ein ekspanderande marknad (Hjelseth, 2006). Ein såg her ei parallell utvikling både på mediefeltet og på fotballfeltet, og prosessane eller utviklinga vart drivne fram av ei aukande grad av sportifisering, mediefisering og kommersialisering (Helland, 2003; Hognestad 2012).

Sjølve fotballkampen har likevel ikkje endra seg mykje dei siste 100 åra. Det er to lag, to kollektiv, 22 spelarar som kjempar om å vinna kampen. Fotball kan vera enkelt, komplekst, uforutsigbart, fleksibelt, rimeleg, identitetsskapande og lett tilgjengeleg (Goksøyr, 2014, s. 20-22). Fotball er frivilligheit, glede, fellesskap, samhald, lidenskap og ideelt arbeid. Kampen utan ball har derimot endra seg drastisk. Fotball er milliardindustri, og produktet norsk toppfotball omfattar alle delar av «soccerscapet» som Giulianotti (1999) omtalar (sjå side 344–345). Fotballkvardagen sidan 1990-talet og framover har like mykje omhandla kompleksiteten knytt til kommersielle prosessar, der mektige organisasjonar har vore opptekne med å forvalta det verdifulle «fotballproduktet». Goksøyr (2014, s.116) seier det slik:

Det er denne fotballens varekarakter som de siste tjue år har blitt drastisk mer synlig. «Folkets spill» er til salgs, hver eneste dag, som underholdningsprodukt, reklameplass og spillobjekt, på et marked som er blitt stadig mer globalt.

KONKLUSJON

I dette kapitlet har me sett på ulike prosessar som har vore avgjerande for korleis og kvifor symbiosen mellom fotball og media har utvikla seg i perioden 1970 til 2005. Utviklinga av det moderne sport-/mediekomplekset har gitt store implikasjonar for media, økonomi, kultur, politikk og ikkje minst for fotballen sjølv. Fotballen er bygd av immateriell kapital slik som frivilligheit, identitet, lidenskap og kjensler. Samtidig er fotballen ein heilt sentral aktør i den mediedrivne, kommersielle populærkulturen. Me vil hevde at den materielle kapitalen dei siste tiåra har overskygga den immaterielle kapitalen på mange område. Det er likevel meningslaust å omtale moderne toppfotball utan å leggje vekt på immateriell kapital. Begge kapitalformene går hand i hand, men om det blir ei ytterlegare skeivheit i retning dei materielle aspekta, kan det true eigenarten til fotballen.

KJELDER

- NRK Dokumentarkiv (1), frå NRK sitt sentralarkiv – saksarkivnr 162-1-0 Avtaler med NFF/ Norges Fotballforbund (1960–1980)
- NRK Dokumentarkiv (2), frå NRK sitt sentralarkiv – saksarkiv 541-2-3 Sport- og idrettsreportasjer – avtaler med forbundene (1981–1989)
- NRK Dokumentarkiv (3), frå NRK sitt sentralarkiv – ePhorte (elektronisk arkiv), historisk base 1 (1990–1997)
- Norges Fotballforbund (NFF) – årbøker 1961–2005

LITTERATUR

- Andersen, S.S., Anker, E., Hanstad, D.V., & Sitter, N. (2012): Fra motspiller til medspiller: EU og norsk profesjonell fotball 1995–2010, *Norsk Statsvitenskaplig Tidsskrift*, Universitetsforlaget, nr. 4, årgang 28, 213–240
- Bastiansen, H.G., & Dahl, H.F. (2008): *Norsk mediehistorie*. Oslo: Universitetsforlaget
- Boyle, R., & Haynes, R. (2009): *Power play: sport, the media and popular culture*, Edinburgh: Second Edition, Edinburgh University Press Ltd
- Breivik, G. (2013): *Jakten på et bedre liv. Fysisk aktivitet i den norske befolkningen 1985–2011*. Oslo: Universitetsforlaget
- Coakley, J. (2001): *Sport in Society – Issues & Controversies*, New York: The McGraw-Hill Companies, Inc
- Dahl, H.F. (2004): *Mediehistorie – historisk metode i mediefaget*. Oslo: N.W. Damm & Søn
- Dahlèn, P., Goksøyr, M., Ronglan, L.T. (red.) (2004): *Moving bodies*, nr. 2 – 2004 – vol (s. 7). Tidsskrift utgitt av Norges Idrettshøgskole, Oslo
- Eriksen, A. (1979, 7. april): Regeljungle om reklame og TV. *Verdens Gang*, s. 42. Henta frå ATekst: <https://web.retriever-info.com/services/archive/displayPDF?documentId=02001919790407Ar04200&serviceId=2>
- Fossøy, J. (2008): *Tippekampen: meir enn ein fotballkamp*, Masteroppgåve. Oslo: Norges Idrettshøgskole
- Gammelsæter, H. (2011): Fotballkommersialisering uten bremsen? I Hanstad, D.V. Breivik, G., Sisjord, M.K., & Skaset, H.B. (red) (2011): *Norsk idrett: indre spenning og ytre press* (s. 277–293). Oslo: Akilles
- Gammelsæter, H., & Ohr, F. (2002): *Kampen uten ball: om penger, ledelse og identitet i norsk fotball*. Oslo: Abstrakt forlag
- Giulianotti, R. (1999): *Football: a sociology of the global game*. Oxford: Polity Press, Blackwell Publishers,
- Giulianotti, R., & Robertson, R. (2004): The globalization of football: a study in the glocalization of the «serious life», *The British Journal of Sociology*, Volume 55, issue 4, s. 545–568
- Goksøyr, M. (2014): *Hva er fotball*. Oslo: Universitetsforlaget
- Goksøyr, M. (2010): *Idrett for alle: Norges idrettsforbund 150 år: 1861–2011*. Oslo: Aschehoug
- Goksøyr, M. (2008): *Historien om norsk idrett*. Oslo: Abstrakt forlag
- Goksøyr, M., & Olstad, F (2002) *FOTBALL! Norges Fotballforbund 100 år*. Oslo: Norges Fotballforbund
- Helland, K. (2003): *Sport, medier og journalistikk*. Bergen: Fagbokforlaget
- Hjelseth, A. (2006): *Mellom børs, katedral og karneval. Norske supporterers forhandlinger om kommersialisering av fotball*, avhandling for dr.polit-graden. Bergen: Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen
- Hognestad, H.K. (2012): Split loyalties: football is a community business, *Soccer & Society*, Vol 13, No 3, May 2012, 377–391
- Jhally, S. (1989): Cultural studies and the sport/media complex. I Wenner, L (ed.) *Media, sports and society*. Sage London, s. 70–97

- Kjeldstadli, K. (1999): *Fortida er ikke hva den en gang var*. Oslo: Universitetsforlaget
- Lefever, K. (2012): *Sport/Media Complex in the New Media Landscape*, chapter 2, 7–30. Henta 01. juni 2015 frå http://www.springer.com/cda/content/document/cda_downloadaddocument/9789067048729-c2.pdf?SGWID=0-0-45-1349850-p174507645
- Lesjø, J.H. (2008): *Idrettssosiologi – sportens ekspansjon i det moderne samfunn*. Oslo: Abstrakt forlag AS
- Lippe, G. v. D. (2001): *Idrett som kulturelle drama: møteplasser i idrettssosiologi og idretts-historie*. Oslo: Cappelen Akademisk forlag
- Lippe, G. v. D. (2010): *Et kritisk blikk på sportsjournalistikk, medier og idrett i en globalisert verden*. Kristiansand: IJ forlaget
- Reimer, B. (2002): *Uppspel: Den svenska TV-sportens historia*. Stockholm: Stiftelsen Etermendierna i Sverige
- Solberg, H.A. (2004): Salg av sportsrettigheter. Fordeling av markedsrett og valg av auksjonsprosedyre. I Dahlén, P., Goksøy, M., Ronglan, L.T. (red.) (2004): *Moving bodies*, no 2 – 2004 – vol (s. 135–148). Tidsskrift utgitt av Norges Idrettshøgskole, Oslo
- Stokstad, M., Olsen, H., Lysholm, E., & Johannesen, B.A. (1999, 14. august): Eksplosjonen. *Verdens Gang*. Henta frå ATekst: <https://web.retriever-info.com/services/archive/display-Document?documentId=020019199908141129061&serviceId=2>
- Tønnesson, S. (1986): *Norsk idretts historie. Folkehelse, trim, stjerner 1939–1986*. Oslo: Bind 2, Aschehoug
- Verdens Gang, (1. november 1983 s. 27): «Fotball-Norge MÅ SI JA». Henta frå ATekst: <https://web.retriever-info.com/services/archive/displayPDF?documentId=02001919831101Ar02801&serviceId=2>
- Walsh, A., J. & Giulianotti, R. (2001): This sporting Mammon: a normative critique of the commodification of sport, *Journal of the Philosophy of Sport*, 28 (1), s. 53–77
- Whannel, G. (1992): *Fields in Vision. Television Sport and Cultural Transformation*. London: Routledge
- Ytre-Arne, B., & Helland, K. (2007a): Fotballavtalen, journalistikk og pressetikk. En analyse av TV 2 og «fotballproduktet», *Norsk medietidsskrift*, Universitetsforlaget, årg. 14, nr. 2, s. 106–125
- Ytre-Arne, B., & Helland, K. (2007b): *Sport, attraksjon og journalistikk. Om sportsrettigheter og publistiske idealer*, Utredning for Norsk Journalistlag. Henta 15. mars 2015 frå <http://www.nj.no/filestore/Sportattraksjonogjournalistikk.pdf>

Kapittel 19

Den immaterielle sida av nettverkssamarbeid

ØYVIND HEIMSET LARSEN OG JON GUNNAR NESSE

SAMANDRAG Føremålet med denne artikkelen er å finne verdien av bedrifiers nettverksdeltaking ut over det reinte opplagde og materielle, som er å tene meir pengar. Vi har kartlagt grunnar til å vere med i nettverk, og drøftar kva implikasjonar dette har for leiinga av nettverket. Vi byggjer på teori om sentrale funksjonar i velfungerande nettverk. Empirien er henta frå fem nettverk: tre maritime nettverk, eitt nettverk innan smarte energimarknader og eitt innan smart velferd. Data er samla inn gjennom intervju med ulike typar aktørar i nettverka. Resultata viser at det kan vere mange ulike grunnar til å vere med i nettverk. Men vi kan trekke ut nokre fellesnemningar som legitimitetsbygging og mobilisering av sosial og kulturell kapital. Aktørane tillegg slike immaterielle verdier stor vekt, men har også behov for at verdiane skal materialisere seg i form av økonomisk verdiskaping. Variasjonen i årsakene til medlemskap, og den finurlige balansen mellom immaterielle og materielle verdier, gjer nettverksleiing til ei øving for personar med engasjement og fingerspisskjensle.

NØKKEWORD bedriftsnettverk, immaterielle verdier, nettverksfunksjonar, samarbeid

ABSTRACT The purpose of this article is to find the value of the businesses' network participation beyond the obvious, which is to make more money. We have mapped reasons to join networks, and discuss the implications for network management. We build on theory of functions in well-functioning networks. The data are collected from three maritime networks, one network within smart energy markets, and one within smart care, through interviews with central actors in the networks. The results show that there is a variety of reasons for joining networks. Anyhow, we find some common factors like legitimacy building and mobilization of social and cultural capital. Such immaterial values show to be important, but in the long run businesses also need to exchange these immaterial values into economic value creation. The variation of reasons for membership, and the delicate balance between immaterial and material values, are challenging dilemmas for network managing.

INNLEIING

Temaet vårt her er å undersøke kva som er dei immaterielle verdiane av å samarbeide i nettverk. Med verdi tenkjer vi her på ulike typar fordelar av nettverkssamarbeid, slik det blir framheva av bedriftene sjølve og av andre aktørar i nettverket, som nettverksleinga og verkemiddelapparatet. Immateriell må forståast i motsetnad til materiell. Medan det materielle er handfast og lett å kjenne på og observere, blir det immaterielle meir usynleg. Typiske immaterielle verdiar i bedriftsverda kan vere varemerke, informasjon, kunnskap, relasjonar og kontraktar. Her kan det høve bra å trekke fram Bourdieu (1991) sitt skilje mellom tre typar kapital: økonomisk, kulturell og sosial kapital. Økonomiske verdiar er hovudsakleg materielle og består av alt som relativt raskt kan omgjerast i pengar. Kulturell kapital er kunnskapar vi har fått med oss gjennom oppvekst og skulegang. Sosial kapital er knytt til relasjonar i sosiale nettverk, t.d. å ha støttespelarar når det trengst. Bourdieu (1991) reknar både kulturell og sosial kapital for å vere immaterielle verdiar, likevel meiner han at dei under visse tilhøve kan vekslast inn i økonomisk kapital. Og det å ha kunnskapar og kontaktar kan dessutan vere viktige føresetnader for å tene pengar.

Rurale regionar har særlege utfordringar når det gjeld innovasjon og arbeidst med å auke graden av innovasjon (Tödtling & Trippl, 2005). Hovudproblemet er «organizational thinness», altså organisasjonsmessig skrinne tilhøve. Døme er mangel på næringsgrupperingar og låg grad av utvikling i desse grupperingane, dominans av små bedrifter, låg grad av FoU i næringslivet, få og små FoU-miljø, utdanningssystem som har fokus på lågare grads utdanning, liten grad av kunnskapsoverføring og mangel på viktige støttesystem (Tödtling & Trippl, 2005). Altså: I stor grad mangel på kulturell og sosial kapital. For å skape meir balanse i utviklinga trengst ulike strategiar for å vege opp for utfordringane, gjennom tiltak som støtter opp om kunnskapsdeling og etablering av innovative bedriftsnettverk. Dette er ein viktig føresetnad for kunnskapsbasert utvikling og spreining av idear, teknologi og forbetring av produkt og forretningsprosesser (Cooke, 1998).

I sin studie av Sogn og Fjordane fann Nesse et al. (2014) mykje av det same som Tödtling & Trippl (2005) kalla organisasjonsmessig tunne tilhøve. Innovasjonssystema var mangelfulle samanlikna med dei vi finn i sentrale eller urbane strøk. Manglane viste seg i form små og fragmenterte næringslivsmiljø og relativt svake forskingsmiljø, slik at det offentlege (som fylkeskommunen) får ei spesiell rolle når det gjeld å få til samhandling mellom aktørane slik at dei kan spele kvarandre gode. Nesse et al. (2014) studerte fem bedriftsnettverk; av desse var det to suksesshistorier, to lovande historier og ein fiasko. Trass i skrinne tilhøve er det altså mulegheiter for å bygge velfungerande nettverk. Samstundes viser resultata frå

denne studien at suksess ikkje er noko som er gitt. Kva skil suksesshistoriene frå fiaskoen? Nesse et al. (2014) fann at mange av skilnadene viste seg i form av ulikskapar på seks viktige element, basert på Bergek et al. (2008): Incentiv til å bli medlem, kunnskapsproduksjon og -deling, innovasjon, legitimitet, ressursmobilisering og positive eksternalitetar. Fleire av desse elementa har store innslag av immaterielle verdier. Det gjeld særleg kunnskapsproduksjon, legitimitet og ressursmobilisering (som kan gjelde alle typar kapital nemnt ovanfor).

Sidan undersøkinga til Nesse et al. (2014) var avgrensa til Sogn og Fjordane, er det av interesse å teste modellen til Bergek et al. (2008) i ein vidare norsk samanheng. Så vidt vi veit, har ikkje nokon andre enn Nesse et al. (2014) gjort noko liknande i Norge før. Særleg interessant er det å samanlikne maritim næring i Sogn og Fjordane med nettverk der samarbeidet mellom bedriftene har kome lenger, som den maritime klynga i Møre og Romsdal. Vidare er det spennande å teste modellen på tvers av bransjar. Og det er nettopp resultata frå ei slik undersøking vi presenterer i denne artikkelen. Vi har data frå tre maritime nettverk på Vestlandet, eit kulinarisk nettverk med utgangspunkt i Stavanger, og eit smartenerginettverk i Østfold. Ut frå det føregåande har vi formulert følgjande problemstilling: «Kva betydning har immaterielle verdier i bedrifters nettverkssamarbeid?»

Den vidare gangen i denne artikkelen blir slik: først tek vi føre oss relevant teori og forskning, så forklarar vi metoden vår. Deretter presenterer vi kort dei nettverka vi har studert, før vi legg fram resultata og drøftar problemstillinga. Til sist kjem dei viktigaste konklusjonane våre.

TEORI OG TIDLEGARE FORSKING

I det følgjande vil vi gjere greie for teori og tidlegare forskning som er relevant for problemstillinga. Det betyr at vi tek føre oss omgrepa innovasjonssystem, klynge og nettverk, og forklarar kvifor vi føretrekkjer å bruke omgrepet nettverk. Vi ser vidare på mulege fordelar med nettverk og presenterer eit rammeverk for velfungerande nettverk utvikla av Bergek et al. (2008) som vi vil bruke i drøftinga av problemstillinga.

INNOVASJONSSYSTEM, KLYNGER OG NETTVERK

Når vi skal beskrive innarbeidde former for samarbeid mellom bedrifter og andre aktørar, bruker vi gjerne omgrep som innovasjonssystem, klynger og nettverk. I slike samarbeidsgrupperingar finn vi gjerne ulike variantar av trippel heliks (Etzkowitz, 2008), altså representantar frå tre hovudgrupper: Næringsliv (bedrif-

ter), det offentlege (t.d. fylkeskommunen eller Innovasjon Norge) og academia (forsknings- og utdanningsinstitusjonar). Dei tre omgrepa innovasjonssystem, klynger og nettverk er altså til ein viss grad overlappende. Men, som vi skal sjå, er det likevel viktige skilnader.

Innovasjonssystem eksisterer og er omtala i litteraturen på minst tre ulike nivå: regionalt, nasjonalt og globalt, men også som sektorvise innovasjonssystem (Asheim & Isaksen, 1997; Lundvall, 1992; Smith, 1997). Freeman (1987) definerte nasjonale innovasjonssystem som nettverket av institusjonar i privat og offentlig sektor som gjennom aktivitetar og interaksjonar tok initiativet til, importerte, modifiserte og spreidde ny teknologi. Lundvall (1992) hadde ein liknande definisjon, men utvida innovasjonsomgrepet til å omfatte produksjon, spreiding og bruk av ny og økonomisk nyttig kunnskap.

Medan nasjonale innovasjonssystem ser nasjonalstaten som grunnlaget for innovasjonssystemet (Lundvall, 1992; 2007), legg andre vekt på rolla til det regionale, dvs. fylkeskommunen eller andre regionale aktørar når det gjeld innovasjon og innovasjonssystemet (Asheim & Isaksen, 1997; Storper, 1997). Å styrke det regionale innovasjonssystemet er grunnlaget for regional utvikling. Viktige innsatsfaktorar i eit innovasjonssystem er tilgang til og deling av kunnskap, og læringsprosesser (Lundvall, 1992). Læring skjer ofte i krysspunktet mellom organisasjonar, bedrifter, styresmakter og FoU-institusjonar, såkalla trippel helikssamarbeid (Asheim & Isaksen, 1997; Leydesdorff & Etzkowitz, 2001). Det er gjerne desse aktørane som er teikna inn i modellar for innovasjonssystem, i tillegg dreg ein gjerne også inn infrastruktur, rammevilkår og etterspørselsforhold (Spilling & Rosenberg, 2007).

Omgrepet klynge blir til forveksling likt innovasjonssystem når vi ser korleis det blir definert. Porter (2000, s. 16) definerer klynge som «... geographic concentrations of interconnected companies, specialized suppliers, service providers, firms in related industries, and associated institutions (e.g., universities, standards agencies, trade associations) in a particular field that compete but also cooperate». Men forskarar som har lagt vekt på innovasjonssystemtilnærminga, har først og fremst studert innovasjonsprosessar, medan dei som har hatt ei klyngetilnærming, har sett mest på konkurransekraft og korleis konkurransedyktige bedriftsmiljø kan utvikle seg (Spilling & Rosenberg, 2007). Rett nok kan slike skilnader kan vere i ferd med å bli utviska, t.d. skriv Porter (2000) at når fordelar med klynger skal framhevast, er innovasjon minst like viktig som produktivitetsvekst. Likevel, det kan vere andre skilnader mellom innovasjonssystem- og klyngetilnærminga. Spilling & Rosenberg (2007) nemner t.d. at innovasjonssystemtilnærminga legg meir vekt på politiske aktørar og politikkelement enn klyngetilnærminga. Men det er

eit faktum at etter den strenge definisjonen er det ikkje mange klynger i Noreg. I ei oppsummering av den norske klyngeforskinga viser Reve (2007) til at berre tre norske næringar kunne seiast å vere komplette klynger: olje- og gassnæringa, maritim næring og sjømatnæringa.

Sidan ikkje alle dei nettverka vi studerer, kan seiast å vere fullkomne innovasjonssystem eller klynger, er det vårt førsteval å bruke det mindre forpliktande omgrepet «nettverk». Vår forståing av nettverk er basert på Törnqvist (1997) og Castells (2000), jf. også Borell & Johansson (1996) og Greve (1995). Eit nettverk er samansett av samankopla, men uavhengige nodar. Nodane i nettverket er enkeltpersoner eller grupper av aktørar (både menneskelege og tekniske) og nettverket knytter saman ulike evner og kunnskapar. Det som knytter nettverket saman, er interesser eller kommunikasjon av idear og impulsar (Törnqvist, 1997; Castells, 2000), altså relasjonsressursane (Healey et al., 1999). Involverte aktørar vil vere dei same som er nemnde ovanfor i samband med trippel heliks, innovasjonssystem og klynger. Eit nettverk slik vi forstår det her, vil då (som klynger og innovasjonssystem) vere konsentrasjonar av kunnskap, bedrifter (leverandørar, konkurrentar, kundar), kulturar og institusjonelle forhold i ein region. Men i norsk praksis blir ordet klynge brukt om slike konsentrasjonar av bedrifter sjølv om dei ikkje oppfyller krav i Porters (2000) definisjon. I det følgjande blir derfor omgrepa nettverk og klynge brukt om kvarandre, i same tyding.

FORDELAR AV NETTVERKSSAMARBEID

Uansett kva vi kallar nettverkssamarbeidet, er det eit fellestrekk ved faglitteraturen på området at det er visse fordelar ved samarbeidet. Desse fordelane er delvis forklart med skaping og deling av kunnskapar, noko som resulterer i innovasjon, konkurransekraft og økonomisk verdiskaping. Ein oversiktsartikkel av Tallman et al. (2004) konkluderte mellom anna med at i bransjar med dominerande regionale klynger var klyngemedlemskap ein stor fordel for konkurransekrafta. Grunnen var rett og slett ulik tilgang på kunnskap. Dette har seinare vorte stadfesta av nye empiriske undersøkingar på vidt forskjellige stader. Vi kan nemne Lechner & Leyronas (2012) si undersøking blant bedriftene i ei regional, høgteknologisk klynge i Frankrike, og Lai et al. (2014) som såg på samanhangen mellom kunnskapsleiing og grad av innovasjonsaktivitet i tre ulike typar industriparkar på Taiwan. I prosjektet Eit kunnskapsbasert Sogn og Fjordane peikar forskarane på samspillet mellom BANK-faktorane (Bu- og arbeidsmarknadskvalitet, Arbeidsmiljø, Næringsliv og Kunnskapsmiljø) for å kunne utvikle eit konkurransedyktig og kunnskapsbasert næringsliv og utvikle regionen vidare (Jakobsen et al., 2012).

Bedriftsnettverk kan vere ein av fleire måtar å skape slike kunnskapsmiljø på. Relasjonar og kunnskapar utvikla i slike miljø kan skildrast og drøftast ut frå ulike teoriar om kulturell og sosial kapital (Bourdieu, 2001; Putnam, 1993).

Det å ha kontaktar kan i seg sjølv vise seg økonomisk fordelaktig. Li et al. (2015) gjorde ei undersøking blant bedrifter i 65 ulike vinregionar i Australia og fann mellom anna ein direkte positiv samanheng mellom kontaktar innanfor og utanfor nettverket og økonomiske resultat.

I faglitteraturen har det vore ein diskusjon om betydninga av lokale kontra globale relasjonar når det gjeld kjelder til innovasjon (Frøystad & Nettet, 2015). Det er viktig å merke seg at i ei undersøking blant bedrifter i den maritime klynga i Møre og Romsdal fann Frøystad og Nettet (2015) at globale relasjonar til kundar og leverandørar var avgjerande for at innovasjon fann stad. For tette, lokale nettverk utan eksterne kontaktar kan altså vere uheldig.

Med det rette samspelet er det muleg å få «humler til å flyge» gjennom utradisjonelle alliansar på tvers av gamle skiljelinjer. Fløysand og Jakobsen (2013) nemner Fosshaugane Campus i Sogndal og industribygda Stryn som døme på dette. Campusområdet representerer ei milliardinvestering, og her finn vi forskingsinstitusjonar, høgskule, vidaregåande skule, gründerar, næringsutviklarar, idrett og media. Industrien i Stryn «eksemplifiserer oppbygging av et nettverkssystem som krysser geografiske nivåer og bygger bro mellom privat og offentlig sektor» (Fløysand & Jakobsen, 2013, s. 218). No må vi understreke at empirien om bedriftsnettverk ikkje berre inneheld suksesshistorier. Ein av casane hos Nesse et al. (2014) var mindre vellukka. Henderson (1998) analyserte nettverket Welsh Medical Technological Forum og avdekkja følgjande paradoks: Deltakarane var nøgde og skapte relasjonar og delte kunnskapar. Men det var heilt umuleg å påvise konkrete økonomiske resultat eller endringar som følgje av nettverket. I det lange løp vil ikkje bedriftsnettverk kunne halde fram utan å ha konkrete resultat å vise til.

Det vi ser av det føregåande, er at Bourdieus (1991) idé om at kulturell og sosial kapital på individnivå kan vekslast inn i økonomisk kapital, også kan gjelde på organisasjons- og nettverksnivå. Bedrifter som deltek i nettverk, byggjer opp kulturell og sosial kapital som i neste omgang *kan* føre til større grad av innovasjon og verdiskaping. For å undersøke dette nærare treng vi ein meir finsikta modell, og det skal vi sjå på i neste avsnitt.

FUNKSJONELL ANALYSE AV NETTVERK

Bergek et al. (2008) har lansert eit rammeverk for analyse av nettverk. Rammeverket er testa ut i Sverige og er også nemnt som god praksis i EUs Interreg-pro-

sjeikt (Heydebreck et al., 2014, s. 10–12). Det er dessutan tidlegare testa ut i analysar av nettverk i Sogn og Fjordane (Nesse et al., 2014). Bergek et al. (2008) har ein modell med mange element, men vi avgrensar oss her til deira analyse av nettverksfunksjonar. Vi gjer ei foreinkling av Bergek et al. (2008) ved å slå saman deira funksjonar marknadsoppbygging og entreprenøriell eksperimentering til ein felles kategori som vi kallar innovasjon. Dette grunngir vi med at Schumpeters (1983) definisjon av innovasjon omfattar desse to omgrepa og meir til, som nye innsatsfaktorar, nye prosessar og nye organisasjonsformer. Basert på Bergek et al. (2008) opererer vi i det følgjande med desse seks funksjonane som grunnlag for analyse og drøfting:

- Incentiv til å bli medlem av nettverket: Dette betyr å skape incentiv blant målgruppene for å søke seg til nettverket. Det inneber konkrete medlemsfordelar, men også at dei viktige aktørane er med, då er det lettare å få med dei andre.
- Kunnskapsutvikling og -spreiing i nettverket: Ulike typar kunnskap (teknisk, marknadsmessig, logistisk, etc.) og ulike kjelder til kunnskap (FoU, praktiske erfaringar, kopiering).
- Innovasjon: Med det meiner vi her ein ny forretningsidé som er sett ut i livet. Etter Schumpeter (1983) kan det dreie seg om nye innsatsfaktorar, nye prosessar, nye produkt, nye marknader og nye organisasjonsformer.
- Legitimitet: Dette dreier seg om å bli sosialt akseptert i dei relevante omgivingnadene. Dette er ikkje noko ein kan ta lett på. Legitimitet må byggast opp systematisk (Aldrich & Ruef, 2006).
- Ressursmobilisering: Innovasjonar krev mobilisering av ei rad ulike typar ressursar (kompetanse/kulturell kapital, sosial kapital, finanskapital, komplementære aktiva, infrastruktur).
- Utvikling av positive eksternalitetar (skaping av «gratis nytte»), t.d. knytt til reduksjon av usikkerheit for andre, kunnskapsspreiing til ikkje-medlemmer, etablering av felles gode, rørsle på arbeidsmarknaden (arbeidskrafta tek med seg kunnskapar dit dei flytter) etc. Det å ha gratispassasjerar kan oppfattast som negativt, men her er det den positive sida av dette som blir framheva. Når nokon har skapt noko som andre kan ha nytte av, er det eit teikn på at dei har lukkast.

Dei fleste av desse funksjonane har immaterielle element i seg. I størst grad gjeld dette kunnskapsutvikling og -spreiing, og legitimitet. Incentiv til å bli medlem kan ha ei blanding av materielle og immaterielle element. Ressursar som blir mobiliserte i nettverket, kan etter Bourdieus (2001) kapitalomgrep også vere ei blanding. Det same gjeld eventuelle positive eksternalitetar. Det meste handfaste ligg i vår

forståing av innovasjon som noko forretningsmessig nytt som er sett ut i livet (Schumpeter, 1983).

Funksjonane kan ikkje sjåast uavhengig av kvarandre. Det er til dømes ikkje lett å bygge opp marknader og mobilisere ressursar dersom legitimiteten er låg. Aktørar som er veldig innovative, må skape nye marknader – ikkje berre okkupere eksisterande. Det er i hovudsak to typar hindringar innovative entreprenørar møter: Mangel på kunnskapar og mangel på ekstern aksept eller legitimitet, dette fordi ein går inn på nye område som er delvis ukjende både for entreprenøren sjølv og for omgivnadene (Aldrich & Ruef, 2006). Reparasjon av kunnskapsmangel må knytast opp mot læreprosessar, altså skaping og spreiding av kunnskapar. Oppbygging av legitimitet hos ulike interessentar (det offentlege, bankar, kundar, leverandørar, etc.) er lagt mykje vekt på i entreprenørskapsliteraturen (Aldrich & Ruef, 2006).

Spørsmålet om nokre av funksjonane er viktigare enn andre, har vorte reist, mellom anna av Ranga & Etzkowitz (2013), som meiner at det å skape, spreie og bruke kunnskap og innovasjon er dei to hovudfunksjonane i trippel-helix-samarbeid. Dette er noko vi har høve til å sjekke ut i våre analysar.

METODE

Vi ønskjer altså å studere dei immaterielle fordelane ved å delta i bedriftsnettverk. Dette har vi gjennomført som ein multippel casestudie (Yin, 2009) med desse casane: Maritim Forening Sogn og Fjordane, GCE Blue Maritime, NCE Maritim CleanTech, NCE Smart Energy Markets og Norwegian Smart Care Cluster. Studiar av nettverk kan gjerast både kvalitativt og kvantitativt (Strand, 2016). Vår tilnærming her er kvalitativ.

Data vart samla inn i samband med forskingsprosjektet RECIN, der dei ulike partnerane i prosjektet hadde ansvar for kvar sine område. Tabell 19.2 gir ei oversikt over kva partner som hadde intervjuansvaret i dei ulike nettverka. Forfattarane av denne artikkelen hadde ansvaret for Maritim Forening (MF), Sogn og Fjordane. Dette nettverket vart valt fordi maritim sektor er blant dei prioriterte sektorane i fylkets verdiskapingsplan (Sogn og Fjordane fylkeskommune, 2014), og fordi nettverket ikkje hadde vorte forska på før. Det ville dessutan vere interessant å samanlikne maritim sektor i Sogn og Fjordane med tilsvarende sektor i Møre og Romsdal og Rogaland. Dei andre fire nettverka i RECIN, som våre samarbeidspartnarar har undersøkt, vart utvalde i samråd med deira fylkeskommunar. For desse fire var det eit poeng at nettverka skulle ha formell status som Arena-, NCE- eller GCE-nettverk. Statusen går fram av første rad i tabell 19.1.

TABELL 19.1: PRINSIPTABELL FOR ANALYSE AV DATA

Funksjonar i velfungerande nettverkstiltak	Maritim Forening, Sogn og Fjordane	GCE Blue Maritime	NCE Maritim CleanTech	NCE Smart Energy Markets	Norwegian Smart Care Cluster (Arenastatus)
1 a) Fortrinn nettverket bidreg med					
1 b) Incentiv til å bli medlem					
2 Korleis kunnskap blir skapt og delt					
3 Kan du gi døme på innovasjonar der nettverket har spelt ei kritisk rolle? Forklar.					
4 Legitimitet. Korleis er nettverkets omdøme i omgivnadene? Kva tillit har leiinga av nettverket?					
5 Korleis blir ressursar mobilisert i nettverket? Eksternt og internt.					
6 Eksternalitetar: Korleis skapar nettverket nytte ut over seg sjølv? Samfunnsnytte?					

Vi har for det meste intervjua bedrifter, men også nettverksleinga og representantar for regionale styresmakter og verkemiddelapparatet. Tabell 19.2 viser kor mange av dei ulike aktørgruppene som vart intervjua, kva partner i prosjektet som var ansvarleg for intervjua og korleis data vart behandla. Utvalet av aktørar er ikkje tilfeldig, men strategisk. Dei ulike partnerane sette i utgangspunktet opp ei liste over interessante intervjuobjekt. Denne lista vart så diskutert med sentrale aktørar i nettverket, og deretter vart den endelege lista sett opp. Kvar aktør på lista vart sett opp med ein kontaktperson.

I alle fem nettverka er same intervjuguide brukt for å intervju aktørar med ulike roller i nettverka. Når opptakar var brukt, kunne det vere ein eller to intervjuarar, og når opptakar ikkje vart brukt, var det alltid minst to intervjuarar, slik at ein kunne stille spørsmål og ein kunne ta ansvar for notatane. Vi hadde ein omfattande intervjuguide, slik at intervju tok 1–1,5 timar. Respondentane fekk ikkje guiden på førehand, men vi informerte om hovudpunkta i det vi ville ta opp. Dei spørsmåla som er mest relevant for denne artikkelen, er vist i tabell 19.1. Spørsmåla er knytte til vår versjon av dei ulike funksjonane hos Bergek (2008). Som vi tidlegare har vore inne på, heng dei ulike funksjonane saman, og dei kan også overlappe kvarandre. Spørsmålet om incentiv til å bli medlem vil t.d. overlappe med fleire av dei andre spørsmåla. Det er likevel viktig å ha med dette spørsmålet, for det er som eit ope spørsmål om kva nytte aktørane ser i nettverka.

TABELL 19.2: INTERVJU OG BEHANDLING AV DATA I DEI ULIKE NETTVERKA

	Maritim Forening, Sogn og Fjordane	GCE Blue Maritime	NCE Maritim CleanTech	NCE Smart Energy Markets	Norwegian Smart Care Cluster
Bedrifter	9	5	9	5	6
Nettverksleing	2	1	2	1	3
Fylkeskommunen	1	1	1	2	1
Verkemiddelapparat (Innovasjon Norge, Norges Forskningsråd etc.)	1	2	1	5	3
Partner ansvarleg for intervju, transkribering/ notat og koding	Vestlandsforskning, Høgskulen i Sogn og Fjordane	Møreforskning	Polytec	Østfoldforskning, Høgskolen i Østfold	Handelshøyskolen BI, Polytec
Behandling av data	Alle intervju unn- tatt eitt transkriber- te frå opptak. Notat i eitt tilfelle pga. opptakarfeil. Koding/sortering etter hovudtema som vist i tabell 19.1.	8 av 9 intervju tatt opp. Separate notat frå to intervjuarar. Koding/sortering etter hovudtema som vist i tabell 19.1.	Alle intervju transkriberte frå opptakar. Koding/sortering etter hovudtema som vist i tabell 19.1.	4 av 13 intervju tatt opp. Notat frå øvrigte. Koding/sortering etter hovudtema som vist i tabell 19.1.	2 av 13 intervju tatt opp. Notat frå øvrigte. Koding/sortering etter hovudtema som vist i tabell 19.1.

Intervjua vart gjennomførte sommaren og hausten 2015. Forskarane vende seg til kontaktpersonen for å få avtale. I nokre tilfelle viste det seg meir praktisk å intervju andre enn den opphavlege kontaktpersonen. Nokre få aktørar på listene (ca. 1 av 10) vart ikkje intervjua av ulike grunnar, det kunne vere vanskeleg å få avtale, og i eitt tilfelle ønska ikkje bedrifta å vere med. Vi trur ikkje dette har påverka resultata vesentleg, då vi fekk fylldig informasjon frå dei intervjua vi gjennomførte.

Alle intervju som vart tatt opp, vart transkriberte. I dei andre tilfella vart det tatt notat (jf. tabell 19.2). Den første reduksjonen av datamaterialet (Miles & Huberman, 1994) vart gjort av kvar partner. Dette vart gjort ved at kvar partner henta ut sentrale tekstblokker frå intervju, enten ved sitat eller tolking og oppsummering av svara, og så sette desse tekstblokkene inn i ein tabell tilsvarande tabell 19.1. Det er dette datamaterialet som vart delt mellom partnarane. Tekstblokkene vart så vidare analysert av artikkelforfattarane med sikte på å finne mønster (likskapar og ulikskapar) på tvers av nettverka. Analysemetoden kan derfor seiast å vere «pattern matching» (Yin, 2009). Dette arbeidet førte til ny reduksjon av materialet, men også til ein auke ved at vi såg at andre spørsmål enn dei som står i tabell 19.1, kunne ha svar som var relevante for problemstillinga.

Det kan vere ei svak side ved metoden at så mange forskjellige personar har intervju og redusert materialet. På den andre sida har vi hatt felles møte med gjensidige avklaringar, og vi har sett i korta til kvarandre, og det har vorte bedt om tilleggsleveransar om ein partnar har vore misnøgd med tilgjengeleg materiale.

PRESENTASJON AV NETTVERKA

I det følgjande presenterer vi dei fem casane. Eit viktig poeng er at nettverka vi har studert, er i ulike fasar. Vi kan her skilje mellom ein formativ fase og ein vekstfase (Bergek et al., 2008). Det er dessutan praktisk å operere med fleire fasar etter vekstfasen, som eit modningsstadium (veletablerte nettverk) og eventuelt også tilbakegang (jf. Adizes, 1988). Vi har to nettverk som er i formativ fase (Maritim Forening i Sogn og Fjordane og Norwegian Smart Care Cluster), to i vekstfase (NCE Maritim Clean Tech og NCE Smart Energy Markets) og eitt modent nettverk (GCE Blue Maritime). Dette har vi i mente når vi samanliknar nettverka.

Omgivnadene for Maritim Forening i Sogn og Fjordane reknar vi som relativt organisatorisk skrinne (Tödtling & Trippel, 2005) når det gjeld t.d. FoU og teknologikompetansemiljø. Dei andre nettverka er i meir folkerike område og kan seiast å vere generelt mindre skrinne enn MF, sjølv om tilsvarande manglar nok kan finnast der også.

MARITIM FORENING SOGN OG FJORDANE (MF)

Maritim Forening Sogn og Fjordane vart stifta i 2012 og er ei interesseforeining for verksemdar med havromsbasert aktivitet i Sogn og Fjordane. MF har 64 medlemsverksemdar som er lokalisert i 14 av fylket sine 26 kommunar, men med ein konsentrasjon på kysten i og rundt Flora og Vågsøy. Føremålet med MF er å bidra til at medlemsverksemdene får styrka sin innovasjons- og konkurranseevne slik at dei kan realisere auka verdiskaping. Tiltak for å tene føremålet er gjerne knytt til ulike typar samlingar for leverandørar med havromsbasert aktivitet. På samlingane har MF søkt å få til ein fin blanding av bedrifter, offentleg tilsette og akademia. Vidare har MF fått laga ein leverandørkatalog der medlemsbedriftene blir presenterte. Dei har også bidrege til å få havromsrelatert høgskuleutdanning til Florø og er tett integrert med ei eiga underavdeling av NCE Subsea Bergen i Sogn og Fjordane. MF har også fått gjennomført ei verdiskapingsanalyse avgrensa til 152 oljerelatert verksemdar, som viste at verksemdene i 2014 omsette for 5,5 milliardar NOK, hadde 2057 årsverk og stod for ei verdiskaping på 1,7 milliardar NOK (Maritim Forening Sogn og Fjordane & PwC, 2016).

GCE BLUE MARITIME (GCE BLUE)

Dette dreier seg om den maritime klynge i Møre og Romsdal. Den moderne industrihistoria i dette fylket starta med konstruksjon, produksjon og vedlikehald av større fiskefartøy utover på 1900-talet. Med oljealderen starta ein ny fase frå 1970-talet, med supplybåtar og utstyrsleverandørar. Bedriftene i klynge blir gjerne delt inn i fire grupper, etter plasseringa i verdikjeda. Per 2014 var det i klynge 13 selskap innan skipsdesign, 169 utstyrsleverandørar og underleverandørar, 14 skipsverft og 20 reiarlag (Oterhals et al., 2016). Den samla omsetninga var i 2014 55 milliardar NOK, og tal tilsette var ca. 22 000. Veksten i tiårsperioden 2004–2014 var enorm, med over tredobling av omsetninga. Døme på sterke bedrifter er Rolls-Royce Marine, Farstad Shipping og VARD. Klynge har status som «Global Centre of Expertise» og går under namnet GCE Blue Maritime. Parallelt med veksten har det utvikla seg tilgrensande miljø innan finansiering, klassifisering, FoU, utdanning og andre støtteaktivitetar.

MARITIM SEKTOR PÅ HAUGALANDET OG SUNNHORDLAND, NCE MARITIM CLEANTECH (MCT)

MCT består av 140 medlemmer med ei samla omsetning på 52 milliardar NOK i 2014. Klynga strekkjer seg frå Karmøy i sør til Stord i nord. I denne regionen finn vi innovative og verdsléiande verksemdar frå heile den maritime verdikjeda, som skipsverft, reiarlag, skipskonsulentar, skipsmeklarar, subsea-selskap og utstyrsleverandørar. Vi finn også leverandørar av fornybar energi, samt forskings- og utdanningsinstitusjonar, og ein viktig institusjon som Sjøfartsdirektoratet. Eit hovudføremål i klynga er å bygge arenaer og nettverk for å skape framtidsretta, innovative og konkurransedyktige løysingar i den maritime sektoren som samstundes bidreg til å redusere skadelege utslepp i sjøen og på land.

NCE SMART ENERGY MARKETS (SEM)

NCE Smart Energy Markets i Østfold har vakse fram etter ulike dereguleringar som fann stad på slutten av 1990-talet. Formell organisasjon kan sporast frå 2006, men under ulike namn fram til skrivande stund (2016). SEM har som føremål skape smarte energimarknadsløysingar gjennom innovasjon og forretningsutvikling. Senteret ønskjer å halde verdsklassenivå på dette området, med mellom anna Silicon Valley som førebilde. SEM har 20 medlemmar frå privat sektor, 11 frå offentleg sektor, og 6 frå offentleg-privat sektor (per november 2015). Eit medlem er Sogn og Fjordane Energi, som i eige fylke køyrer ein unik pilot, smartbygda Hyen, der straummåling med datainnsamling av forbruk og lokalproduksjon med avansert analyse av store data er grunnlag for tiltak og optimal produksjon og belastning av straumnett.

Hovudaktivitetar i SEM per november 2016:

1. Innovasjon, grøn vekst og internasjonalisering
2. Forretningsmessig orientert forskning på smarte energimarknader og smarte byar
3. Forretningsmessig orientert opplæring og utdanning innan analyse og visualisering av Big Data

NORWEGIAN SMART CARE CLUSTER (NSCC)

NSCC er eit relativt ferskt nettverk som fekk arenastatus i 2014. Sjølv om NSCC er Rogalands-basert, er klynga open for medlemmer frå heile landet. Per september 2016 har NSCC meir enn 100 medlemmar, og over $\frac{3}{4}$ av desse er private

selskap. Deltakarane er elles offentlege aktørar og utdannings- og forskingsinstitusjonar. Visjonen er at klynga skal bli en betydeleg aktør innanfor velferdsteknologiske løysingar i Europa før 2020. Hovudmålet er å utvikle ei innovativ klynge som lukkast i å kommersialisere velferdsteknologi. Dei har ei rekke aktivitetar knytte til

1. Generell nettverksbygging av den uforpliktande typen
2. Konkrete innovasjonsprosjekt med til dels mykje forskingsinnhald
3. Opplæringsaktivitetar

I tillegg er det ei uttalt satsing å få opp eit «Living-Lab», det vil seie eit laboratorium med deltaking frå innovative tidleg-brukarar der leverandørar har høve til å teste ut nye løysingar før dei går breitt ut kommersielt.

ANALYSE AV RESULTAT

Vi strukturerer framstillinga i det følgjande etter dei seks funksjonane i velfungerande nettverk. Hovudresultata er vist i tabell 19.3, som viser immaterielle element som er funne på tvers av nettverka for kvar av dei seks funksjonane. Den vidare framstillinga er basert på tabell 19.3. Dei fem nettverka er omtalte som MF, GCE Blue, MCT, SEM og NSCC.

TABELL 19.3: OPPSUMMERING AV RESULTAT

Funksjonar i velfungerande nettverk	Immaterielle element	Døme
Fortrinn/incentiv til å bli med i nettverket	Nettverket som a. Møteplass b. Døroppnar c. Arnestad for innovasjon d. Institusjon med høg status <i>Merknad: Kan ha overlapp med punkta nedanfor</i>	a. Konferansar gir høve til å møte viktige aktørar i og rundt verdikjeda og til gjensidig informasjonsutveksling b. Kontaktformidling, speed-dating, leverandørdatabase. c. Utviklings- og pilotprosjekt, danning av nye selskap, finne nye produkt og forretningsområde. d. Medlemskap har verdi i seg sjølv, det blir ein del av omdømebygginga
Kunnskap: skaping og deling	a. Rutinar og praksisar for kunnskapsinnhenting b. Rutinar og praksisar for kunnskapsspreiing c. Legge til rette for skaping av kunnskap d. Ta ny kunnskap i bruk <i>Merknad: Litt varierende og forbausande lite bruk av internasjonale impulsar</i>	a. Tilgang på kompetanse gjennom nettverket, eventuelt opplysning om kvar denne kompetansen er å finne b. Medlemsmøte med fagleg program og informasjon frå medlemsbedrifter, nyheitsbrev, workshops, speed-dating, leverandørdatabase c. Informasjon om behov i marknaden som grunnlag for innovasjon, kontakt med FoU-miljø, formaliserte FoU-samarbeid. d. Prosjektgjennomføring med felles risiko for ny produktutvikling, driftsfase med tilbakemelding om erfaringar
Innovasjon	a. Samarbeid har ført til nye produkt b. Samarbeid har ført til etablering av nye bedrifter c. Utviklingsprosjekt har kome i stand, men i varierende grad <i>Merknad: Litt varierende og forbausande lite bruk av internasjonale impulsar</i>	a. Konkrete nye produkt som følgje av samarbeid: batteri-installasjon på skip (MCT), industristøvsugar (MF) b. Nye bedrifter etablert gjennom SEM og MF c. Særleg i MCT er det blanda tilbakemeldingar frå bedriftene, men også her finn vi døme på utviklingsprosjekt der nettverket har spelt ei kritisk rolle. NSCC er eit ferskt nettverk, men likevel med mange oppstarta prosjekt. I SEM er FoU-prosjekt kjernevevksemd. MF er ungt og døma få.

TABELL 19.3: OPPSUMMERING AV RESULTAT (FORTS.)

Funksjonar i velfungerande nettverk	Immaterielle element	Døme
Legitimitet	Stort sett har alle nettverka bygt seg opp ein god legitimitet, både a. internt og b. eksternt	a. Motiverte og engasjerte leiararar skapar høg intern legitimitet. b. NCE-/GCE-status gir legitimitet i samfunnet rundt nettverka. Suksess som dørøpnar, som er nemnt i alle nettverka, er ein indikator på eksternt legitimitet.
Ressursmobilisering	Utover direkte pengestøtte finn vi at nettverka blir brukt til mobilisering av ressursar i form av a. kulturell kapital – kunnskapar og informasjon b. sosial kapital – relasjonar til aktørar med utfyllande ressursar (som kan vere kunnskapar eller pengar) <i>Merknad: a. og b. kan gå over i kvarandre (jf. døme)</i>	I MF fortel ei bedrift at dei viktigaste ressursane dei får gjennom nettverket, er kunnskap og informasjon, og hjelp frå andre aktørar til å løyse konkrete problem for kundane. I GCE Blue er impulsane og samarbeidet på tvers av bedriftsgrensar innanfor same verdikjede den viktigaste ressursmobiliseringa. I MCT kan aktørane vere avhengig av enkeltpersonars entusiasme. I SEM blir dette framheva: Idégenerering, prosjekt, mobilisering gjennom å skrive klyngesøknader, og nærleik til verkemiddelapparatet.
Eksternt nytte	«Tilleggsverknader» og skaping av godt om-døme for heile regionen	Det å bidra til berekraftig verdiskaping er ein viktig del av dette. Posisjonering innan miljøteknologi vil ha verknader i heile regionen (MCT, SEM). Mulege infrastrukturtiltak (MF) og betre kommunale tenester (NSCC) kan også nemnast.

KVA FORDELAR HAR BEDRIFTENE AV Å DELTA I DEI ULIKE NETTVERKA?

Nettverket som ein møteplass

I alle nettverka nemner bedrifter spesifikt det positive i å ha ein arena å møtast på. I MCT er fleire bedrifter konkret inne på at nettverket utgjør eit nyttig treffpunkt med andre aktørar. I SEM blir nettverket også skildra som eit viktig møtepunkt for kundar og samarbeidspartnarar for bedriftene. Dessutan vart nettverket sett på som ein portal inn mot bedriftene av aktørar som Norges Forskningsråd, Innovasjon Norge og fylkeskommunen. Klyngeleiaren i SEM sa det slik:

Det er en møteplass som representerer noe større, og der man kan samle de som mener noe og få større trykk. Samspill mellom offentlig og privat – det skaper løsninger på forvaltningsutfordringer og belyser forretningsmuligheter og driver produktutvikling. Medlemmene tør å diskutere og være åpne. Det er eksempler med samarbeider mellom ulike aktører på bakgrunn av en NCE workshop.

Det kan verke som om det å ha ein møteplass har vore ekstra viktig i Sogn og Fjordane, for der er mange av dei intervjuja inne på dette. MF blir sagt å vere ein velfungerande møteplass «... som var i stand til å ta bort masse tidligere barrierer mellom selskaper og mellom deler av fylket». Nettverket har altså bidrege til å samle fylket, bygge ned fogderigrensene. Ei bedrift seier at dei frykta at dette skulle bli ei Flora-orientert foreining, men at dette ikkje har slått til, MF framstår som samlande. To bedrifter er likevel inne på at fokuset på Florø og olje framleis er i største laget.

Møre og Romsdal var først ute med utprøving av det norske klyngeprogrammet (Ålesund Kunnskapspark – NCE Maritime) og har sidan 2000 utvikla både program og innhald for maritime bedrifter i regionen. I 2014 fekk NCE Maritime GCE Blue Maritime-status. Utviklinga av Norsk Maritimt Kompetansesenter, samlokalisert med NTNU i Ålesund, har i seinare år vore vektlagt. I senteret held fleire av nettverksaktørane og andre FoU-miljø til.

Høve til å bygge personlege nettverk er nemnt av bedrifter både i Østfold og Sogn og Fjordane. Ei bedrift frå Sogn og Fjordane fortel at dei vart betre kjent med ei bedrift frå same kommune som dei visste lite om frå før: «Men det er jo litt sånn, vi sit jo her og kokar på kvart vårt nes, så det er godt å kome ut og bli kjent med andre.» Ei bedrift var takksam for at MF gjorde denne jobben med nettverket, det sparte dei for ein type arbeid dei ikkje likte så godt: «Synest det er litt stress å gå på alle sånne middagar og alle sånne møte ..., eg vil heller konsentrere meg om det som skjer her.» Bedrifter i MF har fått betre kjennskap til kvarandre: «Tidle-

gare så sat det jo masse nisjebedrifter med spesialkompetanse rundt om i fylket her, men ikkje visste vi om kvarandre, og ikkje klarte vi å fronte noko i fellesskap.»

Eit viktig tiltak i MF har vore nettverkssamlingar med ulike faglege tema. Desse samlingane har så langt fått gode tilbakemeldingar og det har vore godt oppmøte. Den uformelle delen er vel så viktig som den formelle. Samlingane går frå lunsj til lunsj med felles middag om kvelden. Med betre personleg kontakt er det også lettare å ta ein telefon seinare. Ein spesiell aktivitet på samlingane har vore «speed-dating». Deltakarane møtest då to og to og forklarar kva dei treng (behov) og kva dei kan tilby. Dermed får dei meir informasjon om kvarandre. Fleire nemner dette som eit positivt tiltak, og det er bedrifter som seier dei har funne både nye kundar og leverandørar på denne måten. Også i SEM har speed-dating vore ein viktig faktor for å skape nye kontaktar mellom bedriftene. Verkemiddelet er og nytta i GCE Blue.

Årsaka til at møteplassfunksjonen blir framheva spesielt i Sogn og Fjordane, kan nettopp vere at bedriftene der har vore små og spreidde rundt omkring utan å ha vidare kontakt med kvarandre. MF har derfor gitt bedriftene noko nytt, og noko som blir interessant å prøve ut.

Tilbakemeldingar frå medlemmar viser klart at NSCC vert vurdert som ein viktig arena for svært mange bedrifter. Kommunane og Utviklingssenteret for sjukeheimar og heimetenester framhevar spesielt betydninga av å komme i tettare dialog med private aktørar.

Nettverket som dørøpnar og formidlar av informasjon og kontakt (den gode hjelparen)

I alle nettverka blir det framheva at det å opne dørar inn mot aktørar som deltakarane ønskjer å kome i kontakt med, som ei sentral oppgåve for nettverksleiinga. Bedriftene ser positivt på at det blir lagt til rette for relasjonsbygging ut over nettverket i seg sjølv. Av aktørar bedriftene ønskjer å kome i kontakt med, kan nemnast investorar, långivarar, politikarar, store kundar og forskingsinstitusjonar. Ei bedrift i MCT påpeiker at «det at (nettverket) jobber mot myndigheter og politikere med omsyn til klimakrav, lover og regler, det er viktig for oss». Tilsvarande hjelp frå konsulentar eller PR-byrå ville ha kosta mykje pengar.

I SEM blir dørøpnarfunksjonen sett på som todelt: delvis som å hjelpe med å skaffe pengar frå verkemiddelapparatet, og delvis som lobbyverksemd mot politikarar. Også i Sogn og Fjordane seier bedriftene at nettverket gir høve til å møte sentrale politikarar og informere om næringslivet og dermed til å påverke litt. MF har skaffa offentlege midlar til og lagt stor innsats i tre GAP-analysar for å kunne

dokumentere og informere godt om verdien av det maritime miljøet i fylket. Når det gjelder verkemiddelapparatet, er dette med byråkratiske søknadsrutinar eit tema. Sidan utfylling av søknadsskjema kan vere nokså arbeidskrevjande, er det å få hjelp til dette ganske kjærkome for bedriftene.

Det å vere dørøpnar mot viktige kundar, og å skaffe nye kundar, blir spesielt nemnt i alle nettverka, med litt ulike formuleringar. Det dreier seg om marknadstilgang, marknadsutvikling og tilgang på kunnskapar om teknologi og marknadsmulegheiter. For små bedrifter er det ikkje så godt å vite kven ein skal kontakte hos store aktørar. Her nemner fleire bedrifter i Sogn og Fjordane at MF er til god hjelp. Så det å treffe potensielle kundar er avgjerande, og er ein viktig grunn til å gå inn (eller ut om det ikkje skjer) i nettverket.

Hjelp til profilering av bedriftene blir også sett på som ei viktig oppgåve for nettverka. Dette kan vere hjelp til å få ut informasjon om bedrifta i media og til marknadsføring. MF har til dømes fått etablert ein leverandørdatabase, som gav medlemmane informasjon om kvarandre, samstundes som den også fungerte som marknadsføring av bedriftene. Fleire av dei vi intervjuar, trekte fram leverandørkatalogen som eit viktig tiltak. Vidare sender leiinga i MF ut eit informasjonsbrev til medlemmane kvar veke, med relevante nyheiter frå inn- og utland. Andre typiske tema i brevet er kva utvalde bedrifter har utretta, tips om prosjekt og informasjon om ISO-sertifisering. MF har dessutan gjort ein pionerjobb ved å kartlegge det maritime miljøet i Sogn og Fjordane, og har etablert samarbeidsavtalar med fleire høgskular.

Brukarane (bedriftene) framhevar omdømmebygging og lobbying mot styresmakter og verkemiddelapparat som det mest positive bidraget frå GCE Blue Maritime. I regi av GCE Blue blir det laga årlige statusanalysar som føl næringa si samla utvikling og framtidsutsikter. For NSCC, som er i så tidleg fase, er kontakt og informasjon det aller viktigaste.

Nettverket som arnested for prosjekt og nytenking

Nettverksprosjektet GCE Blue har i tillegg til omdømmebygging og årlege statusanalysar også etablert forum (for design, logistikk, internasjonalisering osv.) og arrangement/seminar som blir oppfatta som positivt av bedriftene. Nettverksaktørane og styresmaktene arbeider aktivt med tilrettelegging for tilpassing av verkemidlar, meir FoU-arbeid, opplæring og rekruttering, marknadsføring og omdømmebygging for den maritime klynga.

I MCT blir utviklingsprosjekt og pilotprosjekt framheva som noko av det mest sentrale i nettverket. Nettverket dreg i gang utviklingsprosjekt som bedriftene elles ikkje hadde fått kjennskap til eller teke seg tid til. Ei bedrift seier det slik:

Ja – pilotprosjekter er viktig. Eksempelvis det pilotprosjektet som har havnet i Oslofjorden – denne By-fergen. Det er klart at denne typen prosjekter er veldig bevisst i forhold til klima og miljø. Det må på det nivået hvis en skal komme videre. Det er veldig god eksempler å ta med seg.

I SEM blir nettverket sett som ein arnestad for prosjekt for nokre av bedriftene. For andre er dette mindre relevant. Nettverket i Sogn og Fjordane er framleis ungt, så det er lite av konkrete prosjekt, men det er gode og mindre gode døme på samarbeid mellom bedrifter som følge av aktiviteten i MF. Dette kjem vi attende til under funksjonen innovasjon.

Nyskaping krev at aktørane tenkjer ut over dagens kjerneområde. Klyngeleiarer i SEM påpeiker at nettverket vere «adaptive to change»: energi er viktig for identiteten av nettverket, men det kan ikkje vere det einaste fokuset. Dei er opne for fleire område. I MF er særleg bedriftene rundt Flora opptekne av å sjå ut over olje og gass som forretningsområde. Nettverksleiinga har fanga opp desse signala, då det i 2015 og 2016 mellom anna har vorte arrangert temasamlingar om satsing på havrommet, hydrogen samt plast og kompositt.

For NSCC er ein uttalt spådom at konkrete innovasjonsaktivitetar får aukande betydning, og at generell nettverking blir mindre sentralt enn i dag. Vi har ikkje sett data som konkretiserer utbyttet, men aktivitetsnivået er høgt. Totalt er det over 40 «prosjekt» presentert på NSCC-heimesida – mykje av dette framstår som prosjekt med forskingsinnhald, mykje med vekt på å avklare / bestemme kva framtida skal bringe av løysingar.

Nettverket som institusjon (medlemskap som verdi i seg sjølv)

Om bedriftene oppfattar det som eit «must» å vere med i nettverket, har det vorte ein institusjon med verdi i seg sjølv. Ei av bedriftene i MCT nemnde at det kunne vere «farleg» å stå utanfor, ein kan jo gå glipp av noko. Om til dømes dei store og viktige aktørane er med, er det eit teikn på at nettverket har kome i ein slik posisjon. I MCT er det ei bedrift som nemner medlemslista som eit argument for å vere med, og i SEM er det å låne kredibilitet nemnt som sjølvstendig grunn til å vere med.

Maritim klynge GCE Blue har fått ein posisjon når det gjeld både marknad og styresmakter som alle aktørane ser stor nytte av. Det er ein fordel å framstå som medlem av den maritime klynga. For leverandørbedrifter blir det viktig å vise ansikt der kundane og resten av nettverket deltar. Skipsverfta med sine leverandørar har nok utgjort ein kjerne. Reiarlaga har ikkje vore like sentrale aktørar ved utvikling av formaliserte nettverk (sjølv om dei er sentrale i bransjeforeninga

Maritimt Forum). Spesielt for dei mindre bedriftene blir det sett på som viktig å vere til stades der informasjon, erfaring og kunnskap blir formidla. Dei tør ikkje å la være å møte opp. Også MF har på kort tid lukkast med å få med dei viktige aktørane. Dette er med på å bygge opp legitimiteten, noko vi kjem attende til.

I ein periode med lavkonjunktur i olje/gassektoren blir det i GCE Blue lagt stor vekt på å utvikle nettverksrelasjonar mot andre nettverk – t.d. fiskeri og havbruk, havromsteknologi, havbotnutnytting osv. I ein slik fase ser medlemmane at nettverket kan spele ei viktig rolle.

I NSCC er incentivet for kommunane som er medlemmer at dei er nøyddde til å effektivisere helsetenesta. For dei fleste bedriftene handlar det om å utforske/utvikle/kommersialisere nye forretningsmulegheiter, med eit spenn frå helsefaglig til teknologi-orientert tilnærming. I tillegg er det tenesteleverandørar til framtidige velferdsteknologileverandørar med kompetanse på innovasjonsarbeid, forretningsutvikling og design. Bedriftene seier stort sett at NSCC er viktig for eiga verksemd. Ei bedrift fortel at dei er der mest for å gi regionen ei handsrekning. Fleire seier det er viktig å vere med fordi ein stor aktør, Lyse/Smartly, kan gi drahjelp med si satsing.

Kva om fordelane ikkje er der?

Ein interessant observasjon er at når vi spurde bedrifter om kvifor dei var med i nettverka, så kom nokre av dei også opp med motargument til medlemskap. For nettverksutviklinga sin del er det viktig å vere merksam på og ta fatt i slike motargument. Det er ikkje mykje hjelp i å ha ein møteplass om det ikkje fører til auka verdiskaping (kontraktar, samarbeid, innovasjon).

Bedriftene i GCE Blue opplever ifølgje intervjuar at fleire nettverkstiltak (og offentlege tiltak) flyt over i kvarandre. Dette gjeld t.d. Maritim Forening for Søre Sunnmøre, Maritimt Forum Nordvest, Nordvest Forum (leiarutdanning), bransjeorganisasjonar og diverse tiltak frå styresmakter og verkemiddelapparatet. Bedriftene formidlar at dei er lite opptatt av formelle medlemskap og er lite «tru» mot einskildaktørar.

Ei av bedriftene i MF nemnde at nettverket var interessant å vere med i, men at det ikkje såg ut til å gi dei nye kundar. Denne bedrifta vurderte derfor å melde seg ut. Likevel kan det vere mekanismar som gjer at bedrifter blir verande i nettverket sjølv om dei ikkje har så mykje nytte av det. Ei bedrift i MCT såg det som ein del av samfunnsansvaret deira å vere med som ein ressurs for dei andre, sjølv om dei for eigen del såg medlemskapen som eit heft. Bedrifta sjølv var i tvil om dei gjorde det rette:

Vi har egentlig ikke så stort behov for MCT, for oss så er det heft. Det koster x-antall tusen som vi kunne ha brukt på andre ting. Jeg er med i styret, det er jo styremøter jevnt og trutt, så jeg har jo ikke så god tid, jeg må bruke tid på konferanser. Så vi må være mer kyniske på hva vi bruker tida vår på.

Generelt blir forskingsmiljø sagt å vere viktige: «Det er forferdeleg viktig at dei er med.» Men sjølv om dei er med i nettverket, er det ikkje sikkert at det blir oppnådd kontakt. Ei bedrift sa at miljøet rundt Campus i Sogndal var ukjent for dei. «Ikkje kjenner eg folk hjå dei, og ikkje har eg kontakt med dei.» Og ei anna bedrift ville gjerne ha betre kontakt med robotmiljøet på Campus. Dette viser at ikkje alle bedriftene er like frampå i nettverket, og at nettverksleiinga har ein jobb å gjere med å fange opp slike ønske frå dei som kanskje ikkje ropar høgast. Eit anna døme: I SEM er kommersialiseringsfokus etterlyst. Det kan tyde på at dette er eit område som nettverket kan bli betre på, eller har brukt for lite ressursar på.

Sjølv om MF har fått ein god start, er det små signal som nettverksleiinga må ta på alvor. Trykket på samlingane må haldast oppe, leiinga må finne nye tema som appellerer til medlemmane, slik at det ikkje berre blir meir av det same, då vil interessa dabbe av. Utan aktive medlemmar døyr nettverket. Fleire av aktørane understrekar at det også er opp til bedriftene å vere aktive og ta i bruk nettverket. MF-leiinga anslår at 80 % av bedriftene for tida er aktive, medan 20 % sit og ventar på kva som skjer.

SKAPING OG DELING AV KUNNSKAP

Det er sterke fellestrekk i korleis nettverka deler informasjon. Det dreier seg i stor grad om medlemsmøte, workshops og nyheitsbrev. Både i SEM og MF er dessutan speed-dating brukt med hell. Og i MCT og SEM ser aktørane på prosjektutvikling som sentralt når det gjeld skaping og deling av kunnskap. Her heng MF litt etter, noko av det kan skuldast at det er eit ungt nettverk, og det tek litt tid å kome i gang med dette. Klyngeleiaren i SEM:

I NCE-klyngen har de en FoU/I-avdeling med egne forskere, et simulatorsenter, en nasjonal inkubator og en kunnskapsoverføringsenhet der de samler mye av kunnskapen som er blitt oppnådd i de ulike grupper. Men de er for dårlige til å snakke med medlemmene i det daglige.

Om ser litt nærare på svara til bedriftene i MF, viser det seg at det er litt ulike forhold som blir framheva når det gjeld kunnskap. Ei bedrift som er kjend for sine kreative løysingar, meinte at det var kunnskapar om behov i marknaden som var

det viktigaste. Men ei anna bedrift sa at dei treng tilgang på kompetanse som er nyttig direkte for dei, eventuelt opplysning om kvar denne kompetansen er å finne. I motsetning til den første bedrifta ønskte denne bedrifta konsulenthjelp innan kjerneområda. Til sist kan vi nemne at ei tredje bedrift ønskte meir fokus på kunnskapsdeling, og informasjon om kva dei enkelte bedriftene kunne utfylle kvarandre med. Når det gjeld det siste, har MF fått laga ein leverandørdatabase, som formidlar kompetansen i dei ulike medlemsbedriftene. Dessutan har ein fast del av dei halvårlege samlingane vore at medlemsbedriftene har fått presentere seg og sin kompetanse i plenum.

Informantar frå bedrifter i GCE Blue er klare på at det er i verdikjedenettverket kunnskap blir skapt og delt. Praksis møter fagkunnskapen når reiarar diskuterer skipsdesign og byggeprosjekt med leverandørane. I prosjektgjennomføring deler aktørane kunnskap og tar felles risiko for ny produktutvikling. I driftsfasen melder sjøfolk tilbake erfaringar. I perioden etter at NCE maritime blei etablert, har regionen utvikla meir FoU knytt til dei lokale lærestadene. NTNU i Ålesund har blitt eit tyngdepunkt for maritime ingeniørfag og produktutvikling. Fleire og fleire av bedriftene deltar også i formalisert FoU-arbeid saman med andre bedrifter og eksterne fagmiljø.

Når det gjeld internasjonale impulsar, er det forbausande daft både i MCT og MF. Begge stader blir det gjerne påpeikt at kundane jo er internasjonale, elles er det lite som skjer av kunnskapsutveksling over landegrensene. I dag varierer eksportandelen til aktørane i maritim klynge frå 40 til 80 % i GCE Blue. Det å få eksportkontraktar krev ny kunnskap og kommunikasjon på engelsk. Ettersal og serviceoppdrag fører til at tilsette på alle nivå får tilbakemelding frå utanlandske brukarar. Slike tilbakemeldingar har gjeve viktige impulsar både for vidare produktutvikling og produksjonsprosessar. Oppkjøp og konsolidering av eigarskap har etter kvart gitt nye forbindelsar med utanlandske aktørar, og mange av bedriftene har verksemd og tilsette i fleire land. Men tilknytning til utanlandske FoU-miljø og lærestader synest å vere lite bevisst utnytta. Ut frå nyare forskning på området kan dette manglande elementet hemme innovasjonsaktiviteten (Frøystad og Nesset, 2015).

I SEM derimot er internasjonale forskingsprosjekt sentrale. Døme på slike prosjekt er EMPOWER og Smart Rural Grid. Gjennom internasjonale prosjekt håpar deltakarane å hjelpe kvarandre, å rekruttere kompetanse og å utvikle marknaden. Klyngeleiaren:

SmartCity er jo et internasjonalt fokus, og når man gjør noe innen det tema, blir det lagt merke til det, også internasjonalt. Det handler om å skape et mar-

ked og sette fokus på mulighetene og det man driver med. Det skjer egentlig mye, f.eks. i Danmark, som ikke blir sett av folk utenfra. Det krever at man jobber med internasjonalisering strategisk. Det må være en som stopper opp og spør hva den andre driver med, så skapes nettverk og kunnskap.

INNOVASJON OG ENTREPRENØRSKAP

Det er litt varierende syn på nettverket som arena for innovasjon. Særleg i MCT er det blanda tilbakemeldingar frå bedriftene. I MF er det ikkje så mykje å melde fordi nettverket er relativt ungt. Men la oss først sjå på dei positive døma. Fleire bedrifter i MCT har døme på utviklingsprosjekt der nettverket har spelt ei kritisk rolle. Ein bedriftsleiar seier:

Konkret i prosjektet har vi vært aktive og blitt kjent med nye mennesker og nye ideer. Vi har fortalt om våre ideer og våre utfordringer som de kanskje har tenkt litt på og tatt med seg videre i konstruksjon av andre typer skip.

Ei anna bedrift i MCT er svært nøgd med eit av prosjekta:

Vi kommer til å få vårt største resultat/inntjening som vi kan knytte til våre utviklingsprosjekt og MCT, batteriinstallasjon på skip. Det kommer til å gi oss en tosifret milliongevinst neste år, så det blir bra for oss. Bortsett fra det så har det ikke blitt realisert så mye. Forståelig, da det tar noen år.

I SEM er FoU-prosjekt rekna å vere kjerneverksemda til nettverket. Fleire bedrifter er etablerte som direkte resultat av gjennomførte FoU-prosjekt. Ei bedrift kom som eit resultat av prosjektet Styr Smart i SmartGrid, ei anna vart etablert på bakgrunn av mulegheiter som vart plukka opp via klyngedeltakinga.

Fleire informantar i MF har vanskeleg for å kome med konkrete døme på innovasjon som følgje av nettverket. Det er jo eit relativt ungt nettverk. Likevel blir potensialet for innovasjon understreka, og at det er viktig at bedrifter som finn på smarte ting, blir kopla saman. Høve til produktutvikling ved hjelp av dei mange flinke folka i nettverket er også nemnt. Men så er det å kome frå mulegheit til handling. Vi har funne eit par gode døme. Ein innovasjon som var ganske banebrytande, oppstod på følgjande måte: To bedrifter fann kvarandre gjennom nettverket og laga ein revolusjonerande «støvsugar» for tømning av mellomagringstankar i oljeindustrien. «Kravet var 10 tonn på ein time. Det gjekk på 10 minuttar.» Vi fann også eit døme på entreprenørskap som direkte resultat av nettverket: Tre aktørar i nett-

verket har gått saman med to frå Sunnmøre og danna Sunnfjord Maritime Consortium, som skal satse på opphogging av oljeplattformer på Lutelandet i Ytre Sogn. Utanom desse var det ei bedrift som hadde innleia konkret samarbeid med andre bedrifter i nettverket: «Og no skal eg seie at vi har i alle fall utvikla eit par samarbeid via Maritim Forening ...» Til sist nemner vi ei bedrift som ville gjere prosjekt saman med to andre bedrifter, og som gjerne vil invitere fleire med:

Og vi prøver å bidra til at andre bedrifter som tradisjonelt berre har skula på kvarandre, kan faktisk seie at vi kan samarbeide om ein del prosjekt for at det skal gagne alle.

Trass i dette er det ikkje gitt at alle bedriftene har nytte av akkurat dette nettverket for å utvikle innovasjonar. Eit par av bedriftene i MCT nemnde at dei ikkje var avhengige av nettverket for å få fram innovasjonar. Ei bedrift:

Vi har ikke prosjekt for MCT fordi vi heller gjør det selv. Vi har ikke tid til å vente. En annen årsak er at vi har konkurrentene våre er i nettverket, selv om vi har et vennlig forhold, er de konkurrenter ... Vi deler ikke hva som helst.

Ei bedrift i MF vart involvert i eit prosjekt som det til slutt ikkje vart noko av. Grunnen var at det vart for lite både i innovasjonsgrad og omfang, slik at prisen ville bli uforholdsmessig høg. Det var snakk om ein spesialbygd truck:

... me fann ut dei treng ... rett og slett berre eit køyretøy som me må bygga om, ein truck som me må bygga om. Så det var ikkje så voldsomt marked for oss, for så vidt. Eg trur me hadde blitt for dyre for dei, ..., viss me skulle ha bygd eit spesialkøyretøy for dei Så då datt liksom den ned ... Men det var liksom den eine stor tingen som har vore der, då.

Nettverksaktørane i GCE Blue har ingen direkte innovasjonsrolle, men har ei viktig rolle som katalysator for innovasjonsarbeid ved å etablere arenaer og arrangere fagseminar osv. Viktige innovasjonar er skapt i samarbeid mellom reiarar, skipsdesignarar, verft og leverandørar. Slik er det skapt nye, innovative skip – både inkrementelt ved nye «one-of-a-kind-skip» og meir banebrytande innovasjonar (nye navigasjons- og manøvreringsløysingar, nye effektive skrogformer, gass-drive maskineri, ...). Undervegs har det skjedd ei rekke spin-offs ved at tilsette i bedrifter i nettverket har gått ut og starta bedrift basert på nye tenester eller produkt.

Ettersom NSCC er så ferskt nettverk, har aktørane mykje å snakke om, og mykje nytt å samhandle på. Mange oppstarta prosjekt vitnar om godt driv, men det er for tidleg til å seie noko om resultat.

LEGITIMITET

Stort sett har alle nettverka bygt seg opp ein god legitimitet. Men ei bedrift i MCT seier at «noen er mer glade i nettverket enn andre». I MCT kan dette ha samband med at nettverket er ein svært viktig møteplass for småbedriftene, men mindre viktig for dei store. Likevel er det verdt å merke seg at MCT har klart å rekruttere og halde på mange deltakarar:

Ja, de har legitimitet, og det er fordi de har fått mange deltakere, det er en stor andel deltakere har ikke tallene rent statistisk, men gjerne fordi det ikke har vært så mye slikt tidligere her i Sunnhordland.

Alle nettverka har ei leiing som står på, og som har vunne stor respekt blant deltakarane. Leiarane blir gjerne omtala som motiverte og engasjerte. Dette skapar høg intern legitimitet, men kan også gjere nettverka sårbare for utskifting av enkeltpersonar om ikkje ein får rekruttert nye eldsjeler.

NCE-statusen har mange fordelar, mellom anna legitimitet i samfunnet rundt nettverka. MCT fekk NCE-status i 2015. I Østfold er SEM ei av tre klynger i satsinga «klynger som omstillingsmotor». MF har ikkje NCE-status, men fem har bedriftene har fått danna ei underavdeling av GCE Subsea i Bergen. GCE står for «Global Centre of Expertise». Dette er ei fjør i hatten til desse bedriftene.

I Sogn og Fjordane nemner ei bedrift at når MF har lukkast som dørøpnar, viser det at dei har legitimitet hos dei store kundane (som t.d. Statoil). Så suksess som dørøpnar, som er nemnt i alle nettverka, er ein indikator på ekstern legitimitet.

Alle informantane i GCE Blue har gitt uttrykk for at nettverket har legitimitet og nytte. Det som før var uformelle nettverk med mykje taus kunnskap, er gjennom nettverkstiltak blitt systematisert og profesjonalisert. Dette har auka både innovasjonsevne, kompetansenivå og internasjonalisering. Næringsaktørane ser såleis stor nytte i nettverksaktørane sitt arbeid.

NSCC har eit godt omdøme i regionen og blant medlemmane. Nettverksleiaren er også i aukande grad involvert på nasjonale arenaer der velferdsteknologi vert drøfta, så det nasjonale omdømmet er truleg også stigande. Det første året har for NSCC gjeve ein god start, både omdømemessig og når det gjeld aktivitet.

RESSURSMOBILISERING

Spørsmålet om korleis ressursar blir mobiliserte gjennom nettverket, har ikkje berre vore enkelt å svare på for bedriftene. Det blir fort til at ein tenkjer pengar, og direkte pengestøtte er ikkje noko ein får gjennom nettverket. Men bedriftene har i det minste fått hjelp til å utarbeide søknader om slik støtte. Men ressursar i vid forstand omfattar både kunnskapar og nettverk. Og at slike ressursar blir mobilisert gjennom nettverka, er jo alt dokumentert i det føregåande.

I GCE Blue er inntrykket at det nok er impulsane og samarbeidet på tvers av bedriftsgrensar innanfor same verdikjede som gjev den viktigaste ressursmobiliseringa. Støtte i form av nettverkstiltak og finansiering av FoU blir ikkje sagt å vere avgjerande for utviklingstiltak. Veksten i maritime næringar, saman med betring av næringa sitt omdømme, har heilt opplagt hjelpa godt for utvikling av lokale lærestader og FoU-miljø. Utdanningskapasitet og forskingsaktivitet innanfor eigen region vert driven fram av utviklingsorienterte bedrifter.

I MCT er aktørane opptekne av at det å vere avhengig av enkeltpersonars entusiasme kan gå i ein periode, men at ein etter kvart må få institusjonalisert arbeidet noko meir. Når vi ser på SEM, blir følgjande ressursar framheva: Idégenerering, prosjekt, mobilisering gjennom å skrive klyngesøknader til Arena, NCE og GCE, og nærleik til verkemiddelapparatet i nettverket.

I MF fortel ei bedrift at dei viktigaste ressursane dei får gjennom nettverket, er kunnskap og informasjon, og hjelp frå andre aktørar til å løyse konkrete problem for kundane. Testen av «støvsugaren» nemnt ovanfor i avsnittet om innovasjon, vart finansiert av kunden. Det var mest tidseffektivt. «Ja, hvis vi snakker om nettverket og Maritim Forening, så ligger det jo ikke noen pengesekk der, ikke sant. ... Og så trenger vi hjelp, vi trenger kunnskap eller informasjon eller en annen form for hjelp fra andre aktører ...»

Når det gjeld pengestøtte, viser MF gjerne bedriftene vidare til Innovasjon Norge. Men ved etablering av Sunnfjord Maritime Consortium klarte MF gjennom Petro Flora å gi litt oppstartmidlar (i praksis midlar gitt av mulege kundar). Nettverket har elles hatt medlemspengar og INU-midlar (den interkommunale næringsretta utviklingsordninga som kompenserer for auka arbeidsgjevaravgift i nokre kommunar) til drifta, og støtte frå Statoil og Sparebanken Vest. Vedrørende utdanningstiltak, som t.d. høgskuleutdanning innan subsea i Florø, har både MF og bedriftene vore aktive pådrivarar.

I NSCC er ein vesentleg del av ressursane i prosjekta basert på eigeninnsats og nettverkets deltakaravgift. Eit arenaprosjekt får dessutan eit årleg beløp i grunnløyving på 1,5–3 millionar. Dei mange prosjekta har elles også utløyst midlar frå verkemiddelapparatet.

POSITIVE EKSTERNALITETAR

Positive eksternalitetar oppstår når aktivitetar i nettverket har positive verknader ut over nettverket sjølv. Veldig mange av kommentarane i alle nettverka dreier seg om slike «tilleggsverknader» og skaping av godt omdøme for heile regionen. Det å bidra til verdiskaping er ein viktig del av dette: «Ja, altså, det er jo verdiskaping det er snakk om da. Det er jo arbeidsplasser.» Andre bedrifter nemner også at omsetning og arbeidsplassar gir verknader ut over nettverket i seg sjølv, og er samfunnsnyttig. Dette vil, som MF-leiinga er inne på, føre til ein positiv sirkel med betre kapitaltilgang og befolkningsvekst.

Ei bedrift i MCT nemner at ei posisjonering innan miljøteknologi vil ha verknader i heile regionen. Og ei anna seiar at produkta deira skapar verknader internasjonalt, «produktene vil ha verden som marked». SEM håpar å vere ei kraft for utvikling av nye næringar basert på kunnskap og forskning. I dette ligg også nye måtar å jobbe på, inspirasjon for ungdommen til å strekke seg etter høgare mål, dreining mot betre miljø og det å bli flink til å tenke nytt og smart.

Omdømebygging er i MCT kopla til miljø- og klimaaspektet. Ei bedrift sa følgjande: «En samfunnsnytte er at en setter regionen på kartet (omdømme), det en bidrar til verdiskaping generelt sett, men ikke minst i forhold til miljøet og klimaaspektet som er en annen del av dette». Dette er også ein viktig del av marknadsføringa av nettverket regionalt og nasjonalt. Når det gjeld betre miljø set MF for tida hydrogen høgt på agendaen, og SEM tenkjer også miljø i samband med framtidig næringsutvikling. Det å bygge omdøme er også godt for sjølvkjensla i nettverket, ved sida av at det endrar oppfatninga av nettverket i relevante omgivnader. Ei viktig oppgåve for MF-leiinga har vore «bevisstgjeringsomkring kva som skjer i fylket, og kva aktørar som faktisk er her». Vi såg dessutan at det var bedrifter både i MCT og SEM som var med i nettverka for å bygge omdømet i regionen, sjølv om den konkrete nytten for desse bedriftene ikkje var så tydeleg. Nokre var også med for å vise samfunnsansvar, som vi tidlegare har vore inne på. Dette samfunnsansvaret var i stor grad internt retta, t.d. at store bedrifter var med for å hjelpe dei mindre, men også utad, då meir som å skape arbeidsplassar og bidra til verdiskaping.

MF og GCE Blue skapar nytte for ikkje-medlemmer med dei årlege GAP- og statusanalysane som nasjonale kunnskapsmiljø og rapportar tek med data frå og som fremjar informasjon om kor viktig næringa er. I tillegg har MF-leiinga vore aktive i prosjekt for å etablere og utvikle høgskulestudium for subsea/havrom i Florø. Dei maritime bedriftene i GCE Blue har i aukende grad sett nytten (og behovet) for å gjere seg synlig og attraktiv for rekruttering. Dette kjem til syne i form av sponsorstøtte til lokale lag og foreiningar og ikkje minst deltaking ved

finansiering av både kulturtiltak/bygg og samferdsleløyningar. Eit døme er at denne industrien har gjeve grunnlag for etablering av ein spise- og overnattingsstad som på dette grunnlaget har gjort det muleg å utvikle reiselivsbedrifter parallelt.

Samfunnsnyttan av NSCC vil vere vesentleg om prosjekta vert så vellukka at dei påverkar helsesektoren og kommunetenester positivt. Særleg i MF blir samferdsle, betre kommunikasjonar, nemnt som ein føresetnad for å gjere avstandane i Sogn og Fjordane mindre, både fysisk (t.d. gjennom ein ny kyststamveg) og ikkje minst mentalt. «Men det er ein lang veg å gå.» Betre kommunikasjonar er eit godt døme på positive eksternalitetar, sidan desse kan nyttast av alle når dei først er på plass.

DRØFTING AV RESULTAT

I innleiinga presenterte vi følgjande problemstilling: «Kva betydning har immaterielle verdiar i bedrifters nettverkssamarbeid?»

Funna våre indikerer at immaterielle verdiar har stort gjennomslag når det gjeld fordelar ved å samarbeide i bedriftsnettverk. Institusjonelle forhold (Scott, 2001) i form av legitimitetsbygging, eller meir konkret omdømebygging, står svært sentralt. Det betyr mykje å bygge omdømet til regionen gjennom nettverket, og det gir bedriftene status å vere med i nettverket. Nokre er med fordi dei kan gå glipp av noko viktig, og fordi ein eller fleire store aktørar eller potensielle kundar er med. I dette arbeidet er nettverksleiinga ein kritisk faktor, både innad ved å ha tillit blant medlemmane, og utad ved å ha legitimitet i relevante omgivnader.

Dei viktigaste ressursane som blir mobiliserte gjennom nettverka er ikkje så mykje økonomisk kapital, men meir tilgang til nye relasjonar og ny kunnskap. Det å bygge sosial kapital (Bourdieu, 2001), eller å bygge nye relasjonar, er eit viktig incentiv for medlemskap i bedriftsnettverk. Mange bedrifter på tvers av dei fem nettverka framhevar nettverkets funksjon som møteplass. Gjennom tiltak som speed-dating og korte presentasjonar av bedriftene blir nye koplingar skapt. Bedrifter som knapt har visst om kvarandre finn saman og dannar partnerskap eller finn nye kundar og leverandørar. Dette siste er eit døme på at ein immateriell verdi (sosial kapital) kan «vekslast» til materielle verdiar (konkrete leveransar). Ei annan viktig meklaroppgåve som nettverka utøver, er dørøpnarfunksjonen. Særleg småbedriftene har sett pris på å få hjelp til å kontakte store potensielle kundar og verkemiddelapparatet.

Også oppbygging av kulturell kapital (Bourdieu, 2001), eller humankapital, står sentralt når det gjeld fordelane i nettverka. Vi har skildra mange døme på korleis kunnskapar blir skapt og delt i nettverka. Men bedriftene signaliserer ulike behov

på dette området. Kunnskapsdeling gjennom prosjektutvikling har så langt vore viktigare i MCT, SEM, NSCC enn i MF og GCE Blue. Ser vi på internasjonale impulsar, var dette sentralt i SEM, men forbausande lite framme hos bedriftene i MCT og MF. Så vi ser eit potensial for meir sams prosjektutvikling i MF, og innhenting av internasjonale impulsar i større grad i MCT, GCE Blue og MF. NSCC hentar nasjonale impulsar, men er det godt nok?

Ser vi positive eksternalitetar, eller det å skape nytte ut over det aktuelle nettverket, fann vi fleire punkt som i stor grad byggjer opp om omdøme og legitimitet, som å skape nye og miljøvenlege arbeidsplassar og betre kommunikasjonar. Vi sit med ei kjensle av at miljøtankegangen er litt meir framme i MCT og SEM enn i MF, men dette kan endre seg med nedgangen innan og olje og gass og meir innretting mot andre område, som havrom og hydrogen som energikjelde.

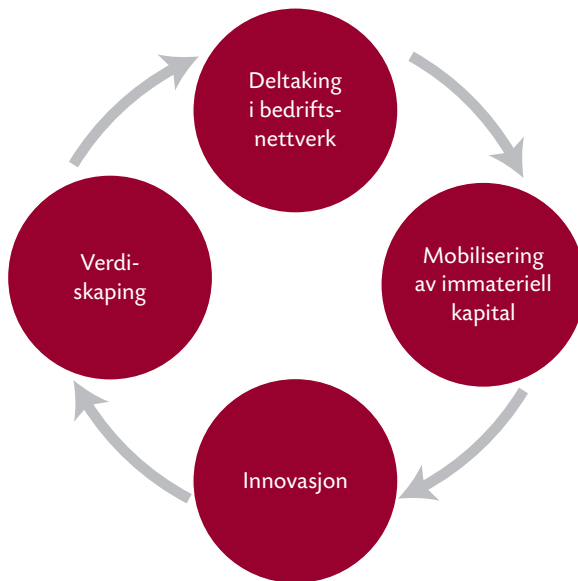
Dei immaterielle verdiane av å samarbeide i nettverk kan då oppsummerast i to hovudpunkt:

1. Legitimitet: omdømebygging internt og eksternt, positive eksternalitetar (Aldrich & Ruef, 2006)
2. Ressursmobilisering: bygging av sosial og kulturell kapital (Bourdieu, 2001)

Den immaterielle kapitalen, i form legitimitet og ressursar, er ein viktig føresetnad for å ha kapasitet til gjere strategiske endringar (Healey et al., 1999). Men, som vi alt har vore inne på, dei immaterielle verdiane må på eit eller anna tidspunkt kunne «vekslast inn» i materielle verdier. Det må kome innovasjonar og entreprenørskap i nettverket, for å auke den verdiskapinga, og såleis oppretthalde nettverket over tid. Dette er illustrert i figur 19.1.

Figur 19.1 viser kjernen i det denne artikkelen handlar om. Vi tenkjer oss at deltaking i bedriftsnettverk fører til mobilisering av immateriell kapital i form av relasjonar, kunnskapar og omdøme. Dette blir i sin tur sentrale ingrediensar i grunnlaget for innovasjon og verdiskaping, noko som gjer at bedriftene får stadfesta at dei har noko igjen for å vere med i nettverket, og derfor vil dei bli verande i nettverket, og sirkelen er slutta.

Innovasjon og økonomisk verdiskaping er avgjerande for at bedrifter skal overleve. Det betyr ikkje at vi hevdar at dette er dei einaste grunnane til at innovasjon finn stad. Men vi ser oppbygging av immateriell kapital som den viktigaste grunnen til at bedrifter kan ha fordel av å delta i nettverk. Ranga & Etzkowitz (2013) skriv at hovudfunksjonane i trippel-heliks-samarbeid er skaping, spreining og bruk av kunnskap og innovasjon. Ut frå våre funn vil vi utvide dette til å bli oppbygging av relevant immateriell kapital for å legge betre til rette for innovasjon og verdiskaping.

Figur 19.1: Betydninga av immateriell kapital i bedriftsnettverk.

Figur 19.1 må forståast som ei idealisert framstilling. Det er ingen garantiar for at nettverk funksjonerer etter intensjonen. Henderson (1998) har kalla det for ein «serendipitet» om så skjer, altså ein kombinasjon av lukketreff og skarpsinn. Men vi har i vår framstilling framfor vist døme på at det i nettverka verkeleg har funne stad både innovasjonar og nyetableringar som direkte følge av nettverkssamarbeidet. I MCT er det spennande prosjekt på gang med miljøvenleg teknologi, og i SEM og NSCC er FoU ein del av kjerneverksemda, også her med løysingar innan miljø og smart teknologi. Men for MCT og GCE Blue ser det ut til at det særleg er småbedriftene som ser nytte av nettverket, derfor er det viktig for nettverksleiinga å styrke nytten for dei store bedriftene. I MF har det i stor grad vore mykje fokus på olje og gass, og dermed Flora-miljøet. Her er det signal frå bedrifter utanfor dette miljøet at det trengst omstilling mot andre marknader. Nettverksleiinga ser ut til å ha teke signala, ved at det no blir arrangert medlemsmøte med havrom og hydrogen som tema. Medlemmer i GCE Blue peikar og på verdien i tider med omstillingsbehov for å utvikle relasjonar til andre nettverk, som t.d. fiskeri og havbruk, havromsteknologi og utnytting av havbotnen. For å oppretthalde den interne legitimiteten er det avgjerande at leiinga fangar opp slike signal og gjer noko med det. Andre signal i MF har vore etterlysing av betre kontakt mot FoU-miljø (som Campus-miljøet i Sogndal). Og i SEM etterlyser bedriftene hjelp til kommersialisering. Det er altså ulike behov i dei ulike bedriftene, og konfliktar kan oppstå når

det er ulike interesser ute og går. Dette er ein av utfordringane som er nemnt av våre informantar. Nettverksleiing er altså ei krevjande øving som inneber både å fange opp signal internt og eksternt, og å balansere dei ulike interessene.

Så langt ser det altså ut til at nettverka har klart å engasjere medlemmane, og dermed framstår som ei samlande kraft. Medlemsmassen i nettverka både i MF, GCE Blue og MCT er brei. I Østfold ser dei NCE som viktig m.o.t. tilretteleggingsfunksjon, infrastruktur for innovasjon og nettverksarena. Det er likevel viktige utfordringar. Dei maritime nettverka på Vestlandet må tenke på omstilling og fornying, og SEM har store ambisjonar på område der utviklinga går raskt og konkurransen kan bli hard. Ut frå våre data ligg løysinga i å utvikle dei immaterielle verdiane i bedriftsnettverka på ein slik måte at dei kontinuerleg kan vekslast inn i materielle verdier. Så enkelt og så vanskeleg.

KONKLUSJON

Problemstillinga vi har sett nærmare på, er: «Kva betydning har immaterielle verdier i bedrifters nettverkssamarbeid?» Dette er undersøkt ved å samanlikne fem bedriftsnettverk på sentrale element i velfungerande nettverk som definert av Berges et al. (2008) og framheva som god praksis av Heydebreck (2014). Gjennomgangen vår viser at alle dei seks funksjonane er relevante når det gjeld å skape immaterielle verdier for bedriftene. Dei viktigaste immaterielle verdiane av å samarbeide i nettverk har vi oppsummert i dei to hovudpunkta legitimitet (omdømebygging internt og eksternt, positive eksternalitetar) og ressursmobilisering (bygging av sosial og kulturell kapital). Implikasjonane frå våre funn er kort formulert at nettverka, for å engasjere medlemmane over tid, må vere ei samlande kraft for at dei immaterielle verdiane på eit eller anna tidspunkt kan «vekslast inn» i materielle verdier. Det betyr at det må kome innovasjonar og entreprenørskap i nettverket for å auke den økonomiske verdiskapinga. Vi har i vår framstilling vist døme på at det i nettverka verkeleg har funne stad både innovasjonar og nyetableringar som direkte følge av nettverkssamarbeidet.

TAKK

Data er samla inn i samband med forskingsprosjektet RECIN («REgional Challenges and possibilities – Innovation and value creation in business Networks»). RECIN er finansiert av Norges Forskningsråd, programmet Virkemidler for regional FoU og innovasjon (VRI) med regional medfinansiering frå Møre og Roms-

dal, Sogn og Fjordane, Rogaland og Østfold fylkeskommunar samt eigeninnsats frå forskingspartnarane. Stor takk til desse.

MERKNADER

Forfattarane har ingen interessekonflikatar.

LITTERATUR

- Adizes, I. (1988). *Organisasjoners livssyklus*. Oslo: Dagens Næringsliv Forlag.
- Aldrich, H.E. & Ruef, M. (2006). *Organizations Evolving*. London: SAGE Publications Ltd.
- Asheim, B.T. & Isaksen, A. (1997). Location, Agglomeration and Innovation: Towards Regional Innovation Systems in Norway? *European Planning Studies*, 5(3), 299–330.
- Bergek, A., Jacobsson, S., Carlsson, B., Lindmark, S., & Rickne, A. (2008). Analyzing the functional dynamics of technological innovation systems: A scheme of analysis. *Research Policy*, 37(3), 407–429.
- Borell, K. & Johansson, R. (1996). *Samhället som nätverk. Om nätverksanalys ock samhällsteori*. Lund: Studentlitteratur.
- Bourdieu, P. (2001). The forms of capital. I M. Granovetter & R. Swedberg (red.), *The sociology of economic life* (s. 96–111). Second Edition, Boulder, CO: Westview Press.
- Castells, M. (2000). *The Rise of the Network Society*. Oxford UK: Blackwell Publishers.
- Cooke, P. (1998). Introduction. Origins of the concept. I H.-J. Braczyk (red.), *Regional Innovation Systems* (s. 2–25). London: UCL Press.
- Etzkowitz, H. (2008). *The Triple Helix: University-Industry-Government / Innovation in Action*. New York, London: Routledge.
- Freeman, C. (1987). *Technology and Economic Performance: Lessons from Japan*. London: Pinter.
- Fløysand, A. & Jakobsen, S.-E. (2013). Innovasjoner og steders sosiale, kulturelle og materielle inventar. I B. Abelsen, A. Isaksen & S.-E. Jakobsen (red.), *Innovasjon – organisasjon, region, politikk* (s. 199–221). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Frøystad, M.K. & Nettet, E. (2015). Geographical sources of innovation for upstream companies in a regional maritime cluster. I Ø. Strand, E. Nettet & H. Yndestad (red.), *Fragmentering eller mobilisering? Regional utvikling i Nordvest. Fjordantologien 2014* (s. 115–138). Oslo: Forlag1.
- Greve, A. (1995). *Organisasjonsteori – nyere perspektiver*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Healey, P., Magalhaes, C. de & Madanipour, A. (1999). Institutional capacity-building, Urban Planning and urban regeneration projects. *FUTURA (Journal of the Finnish Society for Futures Studies)*, 3, 117–137.
- Henderson, D. (1998). Building Interactive Learning Networks: Lessons from the Welsh Medical Technology Forum. *Policy Review Section, Regional Studies*, 32, 8, 783–787.

- Heydebreck, P., Gabrielsson, N. & Dahlöf, C.A. (2014). *INTERREG IVC analysis report: innovation systems*. European Union: European Regional Development Fund. Henta frå http://www.interreg4c.eu/fileadmin/User_Upload/PDFs/CAPITALISATION/Report/Innovation_systems.pdf (lasta 17.03.2016).
- Jakobsen, E.W., Idsø, J. & Skogseid, I. (2012). *Strategier for utvikling av Et kunnskapsbasert Sogn og Fjordane – Sluttrapport – Versjon 2*. Sogndal: VF rapport 5/2012.
- Lai Y., Hsu M., Lin F., Chen Y., Lin Y. (2014). The effects of industry cluster knowledge management on innovation performance. *Journal of Business Research*, 67(5), 734–739.
- Li, H., de Zubielqui, G.C., & O'Connor, A. (2015). Entrepreneurial networking capacity of cluster firms: A social network perspective on how shared resources enhance firm performance. *Small Business Economics*, 45(3), 523–541.
- Lechner, C. & Leyronas, C. (2012). The competitive advantage of cluster firms: the priority of regional network position over extra-regional networks – a study of a French high-tech cluster. *Entrepreneurship & Regional Development*, 24 (5–6), 457–473.
- Leydesdorff, L. & Etzkowitz, H. (2001). The Transformation of University-Industry-Government Relations. *Electronic Journal of Sociology*, 5(4).
- Lundvall, B.-Å. (red.) (1992). *National Systems of Innovation: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning*. London: Pinter.
- Lundvall, B.-Å. (2007). National Innovation Systems—Analytical Concept and Development Tool. *Industry and Innovation*, 14(1), 95–119, DOI: 10.1080/13662710601130863.
- Maritim Forening Sogn og Fjordane & PwC (2016). *Verdiskapingsanalysen 2016 – petroleumsrelatert leverandørindustri i Sogn og Fjordane*. Henta frå <https://s3-eu-west-1.amazonaws.com/maritimsfj-files/Verdiskapingsanalysen+2016.pdf> (lasta 2.9. 2016).
- Miles, M.B. & Huberman, A.M. (1994). *Qualitative Data Analysis: A Sourcebook of New Methods* (2nd edn). Newbury Park, CA: SAGE.
- Nesse, J.G., Skogseid, I., Skarbø, K. & Larsen, Ø.H. (2014). *Innovasjon i Sogn og Fjordane – vilkår og barrierar – Dokumentasjonsrapport*. Sogndal: Vestlandsforskning. VF-rapport 3/2014.
- Oterhals, O., Guvåg, B., Marte F. Giskeødegård, M.F. & Srø, J. (2016). *RECIN – Maritime Network Møre and Romsdal*. Molde: Møreforskning Molde 1601.
- Porter, M.E. (2000). Location, Competition, and Economic Development: Local Clusters in a Global Economy. *Economic Development Quarterly*, 14(1), 15–34.
- Putnam, R.D. (1993). *Making Democracy Work: Civil traditions in modern Italy*. New Jersey: University of Princeton Press.
- Ranga, M. & Etzkowitz, H. (2013). Triple Helix Systems: An Analytical Framework for Innovation Policy and Practice in the Knowledge Society. *Industry and Higher Education*, 27 (4), 237–262.
- Reve, T. (2007). 15 år med klyngestudier – hva har vi lært? I O.R. Spilling (red.), *Kunnskap, næringsutvikling og innovasjonspolitik* (s. 43–68). Bergen: Fagbokforlaget.
- Schumpeter, J.A. (1983). *The Theory of Economic Development*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Scott, W.R. (2001). *Institutions and Organizations*. Thousand Oaks, CA.: Sage Publications.

- Smith, K. (1997). Economic Infrastructures and Innovation Systems. I C. Edquist (red.), *Systems of Innovations. Technologies, Institutions and Organisations* (s. 86–106). London: Pinter.
- Sogn og Fjordane fylkeskommune (2014). Verdiskapingsplanen for Sogn og Fjordane 2014–2025. Henta frå <http://verdiskapingsplanen.no/wp-content/uploads/2015/07/Ferdig-verdiskapingsplan.pdf> (lasta 30.09.2016)
- Spilling, O.R. & Rosenberg, O.A. (2007). Det norske innovasjonssystemet – institusjonell struktur og innovasjonsaktivitet. I O.R. Spilling (red.), *Kunnskap, næringsutvikling og innovasjonspolitik* (s. 69–96). Bergen: Fagbokforlaget.
- Storper, M. (1997). *The regional world: Territorial development in a global economy*. New York US: The Guilford Press.
- Strand, Ø. (2016). Trippel heliks, frå metaphor til matematisk modell. I M. Kvangersnes, J.I. Håvold & Ø. Helgesen (red.), *Innovasjon og entreprenørskap – Fjordantologien 2015* (s. 54–81). Oslo: Universitetsforlaget.
- Tallman, S., Jenkins, M., Henry, N. & Pinch, S. (2004). Knowledge, clusters, and competitive advantage. *Academy of Management Review*, 29 (2), 258–271.
- Tödtling, F. & Trippel, M. (2005). One size fits all? Towards a differentiated regional innovation policy approach. *Research Policy*, 34(8), 1203–1219.
- Törnqvist, G. (1997). *Människa, teknik och territorium*. Stockholm: NordREFO.
- Yin, R.K. (2009). *Case Study Research. Design and Methods*. LA: Sage.

Kapittel 20

Eldsjeler i framtidsfylket

Kven er dei og korleis få fleire av dei til Sogn og Fjordane?

TORBJØRN ÅRETHUN, JON GUNNAR NESSE OG OVE OKLEVIK

SAMANDRAG Datamaterialet er henta frå ei undersøking av 524 personar registrert på ei nettside administrert av organisasjonen Framtidsfylket i Sogn og Fjordane. Analysane viste at personar med høg eldsjelfaktor har større entreprenørlyst enn andre, og at menn har høgare eldsjelfaktor enn kvinner. Personar oppvaksne og busette i Sogn og Fjordane har monaleg lægre eldsjelfaktor enn andre. Respondentar med høg eldsjelfaktor legg betydeleg vekt på arbeid- og karriererelaterte attraksjonsfaktorar som gode karrieremulegheiter både for seg sjølv og for ektefelle/partnar, eit variert næringsliv og gode kommunikasjonar når dei skal velje framtidig bustad og arbeidsplass.

NØKKELOORD eldsjeler, eldsjelfaktor, proaktiv personlegdom, attraksjonsfaktorar, karriereanker.

ABSTRACT A QuestBack survey was conducted among 524 individuals registered on a web-site run by Framtidsfylket. Our analysis showed that entrepreneurial intentions and proactive personality (PAP) were positively correlated and that men outperformed women regarding PAP and that PAP increases with increasing age. People born, raised and, for the moment, living in Sogn og Fjordane have significantly lower PAP than other respondents. The analysis showed that individual with a proactive personality put considerable emphasis on career and business opportunities, both for themselves and for spouse/partner, when choosing future place of residing.

INTRODUKSJON: ELDSJELFAKTOREN SOM LOKAL RESSURS

«Eldsjel» er eit nordisk omgrep som ikkje har nokon direkte internasjonal ekvivalent. I Norden har vi ord som eldsjäl, ildsjæl og ildsjel i tillegg til det nynorske «eldsjel». Språkeeksperten Olaf Husby seier at ei eldsjel er ein entusiast, altså «en som Gud har tatt bolig i» og som «er i guddommelig ekstase» (Husby, 2013). Dette kan vere ei god skildring av ei eldsjel, sjølv om omgrepet har tyding langt ut over det religiøse. Innan idrettsrørsla og frivillig arbeid høyrer vi ofte om eldsjeler som står på for å hjelpe andre utan tanke på eiga vinning.

Men bruken av ordet eldsjel stoppar heller ikkje der. Om vi spør lokalbefolkninga om etablering og drift av festivalar, opplevingstilbod og bedrifter rundt omkring i distrikta, blir gjerne ordet eldsjel brukt for å skildre dei som har vore sentrale personar bak tiltaka. Arbo & Bukve (1990) fann t.d. at suksess i samband med eit stadutviklingsprosjekt i Melbu i Vesterålen og eit reiselivsprosjekt i Jostedalen i Sogn for ein stor grad kunne forklarast med eldsjeler som fungerte som lokalsamfunnsentreprenørar. Eldsjelene var ressursrike og aktive personar som klarte å mobilisere fleire ressursar, både lokalt og utanfrå. Rønning (2010) skildrar to døme på samfunnsentreprenørskap, høvesvis «The Groove Valley Jazzcamp» i Beiarn i Nordland og «Grimsbu Gard og Grendeutvikling» i Folldal i Hedmark. Fleire døme kunne vere oppbygginga av Campus Fosshaugane og festivalen Brattmoro i Sogndal.

Den sjølvoppofrande entusiasten har altså i mange tilfelle vist seg å vere ein viktig ressurs i den regionale utviklinga. Eldsjelene har noko ekstra, ei immateriell kraft, som gjer at dei satsar på å få humla til å fly, altså å gjere «det umulege» muleg. Denne framoverlena personlegdomen kan gje seg utslag i eit stort sosialt, kulturelt eller miljørelatert engasjement utan å vera forankra i eit privatøkonomisk motiv eller i eit ynskje om å gjere karriere eller å etablere tradisjonelle bedrifter. Det treng difor ikkje vera nokon ein-til-ein-samanheng mellom høg eldsjelfaktor på den eine sida og store karriereplanar og høg entreprenørskapslyst på den andre sida.

Så, korleis kan vi nærme oss eldsjelfaktoren på ein vitskapleg måte? Dette er ikkje nødvendigvis så enkelt. I ein studie av suksessrike distriktskommunar fann Kobro et al. (2012, s. 17) at det i alle kommunane vart snakka om betydninga av eldsjeler, utan at det var så lett å dokumentere det:

Ildsjel er et begrep uten en klar bruksdefinisjon, men som brukes i stor utstrekning i alle de femten kommunene som vi besøkte. Vi kjenner ikke til særskilte vitenskapelige studier av «ildsjelfenomenet». På grunn av sitt upresise begrepsmessige innhold er derfor ildsjelfaktoren vanskelig å underlegge systematiske studier, det har vi da heller ikke hatt rammer eller ambisjoner om

å få til i denne analysen. Fenomenet er likevel ikke vanskelig å få øye på. Det kommenteres faktisk gjennomgående, om enn i litt varierende grad, i alle de femten involverte kommunene – og mere til.

Så her har vi noko interessant: Eit betydningsfullt fenomen, eldsjelfaktoren, som er av immateriell karakter og derfor vanskeleg å definere og måle. Fenomenet har nok likevel vore forska på, då gjerne under nemninga «samfunnsentreprenøren» (Alsos, 2010; Rønning, 2010; Rønning et al., 2010). Internasjonalt finn vi forskning på «idea champions» (Mullins et al., 2008), som kan vere eit liknande fenomen.

Det er likevel behov for meir forskning på området og i motsetnad til m.a. Kobro et al. (2012) meiner vi det er mogleg å gjera ei skarpere avgrensing av omgrepet eldsjelfaktor i ein norsk kontekst. Vårt bidrag i denne artikkelen er å vise at fenomenet eldsjelfaktor både kan definerast og målast, og at det kan knytast både demografiske og haldningsmessige variablar til fenomenet. Dette er muleg ved å kople eldsjelomgrepet til den internasjonale forskinga på det som har vorte kalla den proaktive personlegdommen (Bateman & Crant, 1993).

Ved å kjenne eldsjelene betre skulle det også bli enklare for lokale og regionale politikarar å setje i verk tiltak for å utnytte den ressursen eldsjelene står for både når det gjeld arbeidsplassutvikling og plassattraktivitet, noko som er etterlyst av Kobro et al. (2012). Vi viser i den samanheng også til Vestby et al. (2014), som meiner at «ildsjeler kan og bør defineres og verdsettes som utviklingsaktører i langt sterkere grad enn hva som er tilfellet mange steder».

På bakgrunn av det føregåande stiller vi desse forskingsspørsmåla:

1. Finst eldsjelene, og kan vi finne dei?
2. Gitt svar ja på spørsmål 1, kven er eldsjelene?
3. Gitt svar ja på spørsmål 1, legg eldsjeler vekt på andre faktorar enn ikkje-eldsjeler når det gjeld viktige karriereval og val av bustadkommune?

Den vidare gangen i paperet blir som følgjer: Først gjer vi greie for relevant teori, så forklarar vi korleis vi har samla inn og analysert data i eit metodeavsnitt. Deretter presenterer og drøftar vi resultata, og til slutt dreg vi opp ein konklusjon.

TEORI

Vi ønskjer å knyte det psykologiske omgrepet proaktiv personlegdom (PAP) til eldsjelomgrepet. Fordelen med dette er at vi brukar eit internasjonalt anerkjent vitenskapleg omgrep som gjer det muleg å måle eldsjelfaktoren med eit verktøy som er

brukt tidlegare og difor validert. Vi kjenner ikkje til at nokon andre forskarar har gjort noko liknande i Noreg. PAP vart introdusert av Bateman & Crant (1993), som definerte omgrepet som ein relativt stabil tendens til å ville skape endringar i omgivnadene. Proaktive personar trur ikkje på skjebnen eller andre utanforståande krefter, dei trur fullt og fast at dei kan skape si eiga framtid (Covey, 2004). Skilnaden på å vere reaktiv og proaktiv er at dei første sit og ventar på at noko skal skje, og så reagerer, medan dei sistnemnde prøver å kontrollere ein situasjon ved aktiv handling før andre (Hornby, 2000).

Bateman & Crant (1993) brukte eit spørjeskjema med 17 spørsmål for å kartlegge PAP, men i spørjeundersøkingar er det upraktisk med så mange spørsmål for å kartlegge eit fenomen. Kickul & Gundry (2002) fann difor at fem av spørsmåla var nok for å kartlegge PAP. Dette er dei same spørsmåla som vi har brukt i denne undersøkinga, og som er gjengitt i tabell 20.1. Desse spørsmåla representerer kjernen i PAP, og dei samsvarar også godt med det Vestby et al. (2014) fann var sentrale karakteristika ved eldsjeler. Ut frå ein viss skår i testen vil ein kunne definere personar med proaktiv personlegdom. PAP er ein åtferdsvariabel, men kan forståast som eit produkt av djupareliggande personlegdomstrekk.

Ideen om at det finst proaktiv åtferd, dreg vekslar på interaksjonistisk teori, som seier at aktørar får i stand endringar gjennom å gå i interaksjon med omgivnadene (Bateman & Crant, 1993). Interaksjonistisk teori brukt på PAP byggjer på tre føresetnader: at åtferd har både indre (individuelle) og ytre (miljømessige) årsaker, at ein situasjon er like mykje ein funksjon av enkeltaktørar som av miljøet, og at menneske ikkje berre er passive mottakarar av press frå omgivnadene, men også kan påverke desse, t.o.m. skape eller konstruere sine omgivnader.

Proaktiv åtferd initierer endringar og påverkar omgivnadene direkte gjennom fire prosessar (Bateman & Crant, 1993):

1. Seleksjon av kva situasjonar ein vil delta i
2. Kognitiv restrukturering: Prosessar der folk oppfattar, konstruerer og evaluerer omgivnadene
3. Evokasjon: Ubevisst framkalling av reaksjonar frå andre
4. Provokasjon/manipulasjon: Bevisste forsøk på å skape, forstyrre, endre eller utnytte omgivnadene

PAP har vorte relatert til ei rad positive eigenskapar når det gjeld arbeidslivet generelt og utviklingsarbeid spesielt. Fleire forskarar har funne at personar med proaktiv personlegdom i større grad enn andre engasjerer seg i entreprenørielle aktivitetar, altså det å starte og drive eiga bedrift (Becherer & Maurer, 1999; Crant, 1996; Frank et al., 2007; Luthje & Franke, 2003).

TABELL 20.1: FAKTORLADNINGANE OG CRONBACHS ALFA KNYTT TIL DEI FEM INDIKATORANE FOR ELDSJEL

Indikator	Måleskala	Variabelverdiar	Cronbachs alfa dersom indikatoren vart fjerna	Faktorladningar
Eg likar å møte og overvinne hindringar for ideane mine	5-punkts skala	1 = heilt einig 5 = heilt ueinig	0,798	0,732
Ingenting er meir spennande enn å sjå idear bli verkelege	5-punkts skala	1 = heilt einig 5 = heilt ueinig	0,815	0,675
Eg har eit spesielt talent når det gjeld å finne mulegheiter	5-punkts skala	1 = heilt einig 5 = heilt ueinig	0,763	0,833
Eg elskar å utfordre etablerte løysingar	5-punkts skala	1 = heilt einig 5 = heilt ueinig	0,774	0,805
Eg kan sjå gode mulegheiter lenge før andre	5-punkts skala	1 = heilt einig 5 = heilt ueinig	0,787	0,775

Becherer & Maurer (1999) fann signifikante samanhengar mellom proaktiv personlegdom hos småbedriftsleiarar og ulike mål på entreprenørskap. Dei proaktive leiarane var i større grad enn dei andre leiarane prega av:

- ▶ Aktiv søking etter mulegheiter, modig og aggressiv tilnærming til marknaden
- ▶ Oppnådd salsvekst (men ikkje resultatvekst)
- ▶ At dei hadde starta nye verksemdar

Crant (1996) fann at PAP hadde sterk samvariasjon med entreprenørlyst blant skuleelevar. PAP hadde større betydning for entreprenørlysta enn andre forklaringsfaktorar, som kjønn, utdanning og entreprenørielle foreldre. I ei metastudie av Frank et al. (2007) kom det fram at opptil 20 % av variasjonen i entreprenørlysta kunne forklarast med personlegdomstrekk. Luthje & Franke (2003) gjorde ei undersøking blant ingeniørstudentar og fann at studentane sin personlegdom påverka entreprenørlysta indirekte via entreprenørielle haldningar som mellomliggande variabel.

Det er også gjort studiar som koplar PAP til innovative aktivitetar. Kickul & Gundry (2002) gjorde ei undersøking blant småbedriftseigarar og fann at PAP

påverka graden av innovative aktivitetar indirekte via ei utforskande, strategisk orientering som mellomliggande variabel.

Vidare finn vi mange undersøkingar som knyter PAP opp mot ulike former for suksess i arbeidslivet. Seibert et al. (1999) fann ein positiv samanheng mellom PAP og sjølvrapportert suksess på jobben. Thompson (2005) undersøkte effekten av PAP på jobbprestasjonar og fann at det var ein positiv samanheng via to mellomliggande variablar (nettverksbygging og initiativtaking). Også Kim et al. (2009) fann ein positiv samanheng mellom PAP og det å vere tilfreds med karrieren, her var kreativitet mellomliggande variabel. I ei metastudie gjekk Fuller & Marler (2009) gjennom 107 studiar som omhandla PAP. Resultata deira viser at PAP har ein positiv innverknad på suksess i arbeidslivet. Dessutan viser PAP positiv samanheng med gode eigenskapar hos arbeidstakarar som læringsevne, mål-orientering og meistringstru.

Også i Kina er det gjort interessant forskning på PAP. Gan & Cheung (2010) fann at proaktive personar som også var harmoniske, viste stort engasjement i jobben og skapte gode mellommenneskelege relasjonar. Yang et al. (2011) gjorde ei studie blant arbeidarar ved ei bedrift i Shenzhen og fann at PAP hadde positiv innverknad på det å vise omsorg på jobben og ønske om å bli verande i bedrifta.

Den proaktive personlegdommen ser altså ut til å samvarierte med entreprenørlyst, innovative aktivitetar og suksess i arbeidslivet. Dette er naturleg nok eigenskapar som vil vere særskilt høgt verdsette i rekruttering til jobbar i rurale område. For alle som arbeider med slik rekruttering, vil det vere av interesse å få ei oversikt over kor mange proaktive personar eller eldsjeler som finst, og kva som kjenne-teiknar dei bortsett frå høg PAP.

METODE

Datainnsamlinga var ein del av eit større prosjekt i Sogn og Fjordane (Nesse et al., 2014), og vart gjort i samarbeid med Framtidsfylket. Framtidsfylket er ein organisasjon som arbeider med å rekruttere arbeidskraft til Sogn og Fjordane (Framtidsfylket, 2016).

Framtidsfylket har laga ein nettportal som skal fungere som eit virtuelt kontaktpunkt mellom arbeidsgivarar i Sogn og Fjordane og jobbsøkarar. Dei har ein database med omlag 3000 personar som har registrert seg på denne nettsida. I samarbeid med Framtidsfylket gjorde vi våren 2012 ei Questback-undersøking blant dei som var registrerte på denne sida. Dette resulterte i 524 svar, dvs. ein svarprosent på 17. Det er velkjent med låge svarprosentar i Questback-undersøkingar, men utvalet er stort nok til å gjere meningsfulle analysar. Utvalet er interessant i sam-

band med rekruttering, fordi dette er relativt unge personar med høg utdanning som har vist interesse for å bu og arbeida i Sogn og Fjordane. Omlag 85 % er under 35 år, 53 % er kvinner og over halvparten har masterutdanning. Tre av fire er opphavleg frå Sogn og Fjordane. Materialet er analysert ved hjelp av SPSS.

Eldsjel er eit samansett omgrep og som vi alt har vore inne på, blir eldsjelfaktoren (PAP) i dette paperet målt ved dei fem indikatorane (spørsmåla) vist i tabell 20.1. Desse fem spørsmåla er meint å fanga opp ulike aspekt ved eldsjelomgrepet og byggjer på ei tilråding frå Kickul & Gundry (2002). I vårt svar på forskningsspørsmål 1 ser vi på kor godt dei fem indikatorane fangar opp dei ulike dimensjonane ved omgrepet eldsjel. Dette er gjort ved hjelp av to mål; ein faktoranalyse og Cronbachs alfa, som begge viser grad av samvariasjon mellom dei ulike indikatorane.

Det andre spørsmålet vårt knytter seg til kjenneteikn ved eldsjelene. Vi ønskjer her å finne ut om eldsjeler skil seg frå ikkje-eldsjeler når det gjeld alder, kjønn, utdanningsnivå, bustadregion og fødestad. Desse variablane er sjølvforklarande slik dei er presenterte i tabellane 20.3–20.5 med unnatak av eldsjelfaktor. Denne variabelen tek utgangspunkt i ei summering av skåren på alle fem spørsmåla i tabell 20.1. Kvar respondent har difor verdier frå og med 1 (svært høg eldsjelfaktor) til og med 25 (svært låg eldsjelfaktor). Desse variabelverdiane er deretter gruppert i tre kategoriar: Høg eldsjelfaktor er respondentar med variabelverdier i intervallet 5–9, middels eldsjelfaktor er respondentar med variabelverdier i intervallet 10–15, medan høg eldsjelfaktor er respondentar med verdier i intervallet 16–25.

Det tredje og siste spørsmålet vårt dreier seg om preferansar når det gjeld karriere og framtidig bu- og arbeidsstad. Den sistnemnde variabelen er basert på spørsmål til respondentane om kor viktige dei ulike attraksjonsfaktorane nemnde i tabell 20.8 er for kvar dei ønsker å busetja seg. Svaralternativa går frå 1 – svært viktig – til 5 – svært uviktig.

To av omgrepa vi nyttar i samband med spørsmål 3, krev ei nærare forklaring: Entreprenørlyst og karriereanker. Med entreprenørlyst meiner vi ønske om å starte og drive si eiga bedrift. Dette måler vi gjennom fem spørsmål som dekkjer ulike sider ved det å ha intensjonar om å starte eiga bedrift, sjå tabell 20.2.

Variabelen entreprenørlyst er ein summering av skåren på dei fem spørsmåla. Kvar respondent har difor ein skår på mellom 1 (svært høg entreprenørlyst) og 24 (svært låg entreprenørlyst). respondentverdiane på ein skala frå 1 («heilt einig») til 4 eller 5 («heilt ueinig»). Desse variabelverdiane er deretter gruppert i tre kategoriar: Høg entreprenørlyst er respondentar med variabelverdier i intervallet 5–10, middels entreprenørlyst er respondentar med variabelverdier i intervallet 11–18, medan høg entreprenørlyst er respondentar med verdier i intervallet 19–24.

TABELL 20.2. INDIKATORAR FOR ENTREPRENØRLYST

Indikator	Måleskala	Variabelverdiar
Det er betre å ha si eiga bedrift enn å jobba for andre	5-punkts ordinal skala	1 = heilt einig 5 = heilt ueinig
Eg ville starte mi eiga bedrift sjølv om faren for økonomisk tap var stor	5-punkts ordinal skala	1 = heilt einig 5 = heilt ueinig
Eg kunne ikkje tenkje meg å etablere eiga bedrift	5-punkts ordinal skala	Motsett koda: 1 = heilt ueinig 5 = heilt einig
Det å ha si eiga bedrift inneber ein livsstil som passar meg bra	5-punkts ordinal skala	1 = heilt einig 5 = heilt ueinig
Kor aktuelt er yrket drift av eiga bedrift?	4-punkts ordinal skala	1 = svært aktuelt 4 = svært lite aktuelt

Karriereanker er definert som haldningar som blir danna tidleg i livet, og som er styrande for karriereval seinare i livet (Schein, 1975; 1978; 1990). Vi har målt karriereanker ved spørsmål om å gradere kor viktige ulike faktorar er når det gjeld val av karriere. I dette paperet held vi oss til Scheins (1975) fem opphavlege karriereanker. Desse er: ønske om autonomi, ønske om ei sikker framtid, ønske om å skape noko nytt, ønske om å bli leiar eller ønske om å kunne dyrke faglege interesser.

Samanhengen mellom styrken på eldsjelfaktoren og dei ovannemnde kjenne-teikna er analysert ved hjelp av bivariat tabellanalyse. Vi har nytta t-testar for å finna eventuelle signifikante skilnader i andelar.

RESULTAT

Vi skal i det følgjande gå gjennom og diskutere resultata knytt til dei tre forskings-spørsmåla våre.

FINST ELDSJELENE?

I faktoranalysen testar vi om dei fem indikatorane samvarierer med ein eller fleire uobserverte variablar, kalla faktorar. Dette er ein test på omgrepsvaliditeten knytt til termen eldsjelfaktor i vår spørjeundersøking. Analysane viser at dei fem indikatorane alle ladar høgt på ein, og berre, ein faktor. Frå tabell 20.1 går det fram at

alle indikatorane har ei faktorladning på mellom 0,675 og 0,833. Den felles faktoren dei ladar mot, tolkar vi som eldsjelfaktoren, og tabell 20.3 viser at om lag 60 prosent av variasjonane i dei fem indikatorane kan forklarast med denne faktoren.

TABELL 20.3: CHRONBACHS ALFA OG SAMLA FORKLART VARIANS I FAKTOR-ANALYSEN KNYTT TIL DEI FEM INDIKATORANE FOR ELDSJEL

Samla forklart variasjon i faktoranalysen	58,7 %
Cronbachs alfa	0,823

Cronbachs alfa, som er eit mål på den gjennomsnittlege korrelasjonen mellom dei fem indikatorane, har ein verdi på 0,823. Denne ligg over nedre grense på 0,75 (Crano & Brewer 2002), og tabell 20.1 viser at ved å fjerna ein av indikatorane så vil Cronbachs alfa bli redusert. Dei fem indikatorane gjev dermed eit godt, samla bilete av dei ulike dimensjonane ved eldsjelomgrepet.

KVEN ER ELDSJELENE?

Vi har sett nærare på nokre sentrale kjenneteikn ved eldsjelene og kva som eventuelt skil dei frå personar som scorar lågt på eldsjelfaktoren.

TABELL 20.4: GRAD AV ELDSJELFAKTOR FORDELT ETTER ALDER

	Under 25 år	25–29 år	30–34 år	35 år eller eldre	Menn	Kvinner	I alt
Høg eldsjelfaktor	14 %	17 %	21 %	34 %	25 %	14 %	19 %
Middels eldsjelfaktor	74 %	66 %	64 %	52 %	65 %	66 %	66 %
Låg eldsjelfaktor	12 %	18 %	15 %	14 %	9 %	20 %	15 %
I alt	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %
N (tal observasjonar)	124	205	107	73	237	270	509

Tabell 20.4 viser at prosentdelen med høg eldsjelfaktor aukar med aukande alder. 1 av 3 over 34 år meiner dei har høg eldsjelfaktor, medan dette gjeld berre 1 av 7 under 25 år. Det er derimot ikkje statistisk signifikante skilnader på 5-prosentnivået mellom aldersgruppene når det gjeld prosentdelen med låg eldsjelfaktor.

Det er ein signifikant skilnad i eldsjelfaktoren mellom kvinner og menn. Nesten dobbelt så stor prosentdel menn har høg eldsjelfaktor samanlikna med kvinner.

Vi såg også på betydninga av utdanningsnivå, der vi sette skiljet ved inntil fire år eller mindre ved universitet eller høyskule, kontra meir enn fire år. Dessutan var vi interesserte i å finne ut om det var skilnad mellom dei som på intervjudispenspunktet budde i eller utanfor Sogn og Fjordane. Det var ingen signifikante statistiske skilnader på grad av eldsjelfaktor korkje etter utdanningsnivå eller bustadregion.

TABELL 20.5: GRAD AV ELDSJELFAKTOR FORDELT ETTER OPPHAVS- OG BUSTADFYLKE

	Er frå og bur no i Sogn og Fjordane	Andre
Høg eldsjelfaktor	14 %	20 %
Middels eldsjelfaktor	67 %	66 %
Låg eldsjelfaktor	20 %	14 %
I alt	100 %	100 %
N (tal observasjonar)	87	417

Frå tabell 20.5 går det fram at dei som er fødte og oppvaksne i Sogn og Fjordane, og som framleis bur i fylket, har signifikant lægre eldsjelfaktor enn andre. Medan 14 prosent av dei som både er oppvaksne i Sogn og Fjordane, og som bur i fylket på tidspunktet for undersøkinga, seier dei har høg eldsjelfaktor, så gjeld dette om lag 20 prosent av dei andre respondentane.

HAR ELDSJELENE ANDRE PREFERANSAR NÅR DET GJELD FRAMTIDIG BU- OG ARBEIDSSTAD ENN IKKJE-ELDSJELENE?

Vi fann ingen signifikant samanheng mellom graden av eldsjelfaktor og kor aktuelt det er for den einskilde å bu og arbeide i Sogn og Fjordane. Dette galdt også når vi såg på utvalet av personar som opphavleg var frå Sogn og Fjordane.

TABELL 20.6: GRAD AV ELDSJELFAKTOR FORDELT ETTER ENTREPRENØRLYST

	Høg entrepr enørlyst	Middels entreprenørlyst	Låg entreprenørlyst
Høg eldsjelfaktor	41 %	20 %	9 %
Middels eldsjelfaktor	49 %	70 %	63 %
Låg eldsjelfaktor	10 %	9 %	28 %
I alt	100 %	100 %	100 %
N (tal observasjonar)	51	306	145

Personar med høg  ntrepren rlyst har gjennomgåande høgre eldsjelfaktor enn personar med låg  ntrepren rlyst, se tabell 20.6. 4 av 10 med høg  ntrepren rlyst scorar også høgt på eldsjelfaktoren medan berre 1 av 10 med låg  ntrepren rlyst har ein svært proaktiv personlegdom.

Det er likevel ikkje ein perfekt korrelasjon mellom eldsjelfaktor og  ntrepren rlyst. Nokre personar med høg eldsjelfaktor skapar aktivitet gjennom sitt engasjement i friviljuge og ideelle organisasjonar og utøver dermed verkekrafta si gjennom ikkje-kommersielle kanalar. Ein kan og finna døme på personar med låg eldsjelfaktor som likevel gir uttrykk for eit ynskje om   starta eiga bedrift. Dette kan vere motivert av   unngå arbeidsløyse, sjølv bestemma eiga arbeidstid eller   tena mykje pengar.

I v re analysar finn me at grad av  ntrepren rlyst og grad av eldsjelfaktor har ein Pearsons korrelasjonskoeffisient på om lag 0,39. Dette inneber at det er ein moderat samvariasjon mellom dei to variablane. Korrelasjonen er likevel mykje sterkare for kvinner (Pearsons korrelasjonskoeffisient = 0,419) enn menn (Pearsons korrelasjonskoeffisient = 0,253). Dette kan vera ein indikasjon på at menn i større grad enn kvinner etablerer eiga bedrift basert på andre faktorar enn dei som kjenneteiknar personar med høg eldsjelfaktor.

TABELL 20.7: DEI SOM SVARAR «SVÆRT VIKTIG» P  ULIKE KARRIEREANKER. FORDELT ETTER GRAD AV ELDSJELFAKTOR.

	� vere uavhengig	� ha ei sikker framtid	� skape noko nytt	� bli leiar	� realisere faglege interesser
H�g eldsjelfaktor	29 %	15 %	48 %	30 %	25 %
Middels eldsjelfaktor	57 %	70 %	51 %	62 %	63 %
L�g eldsjelfaktor	14 %	15 %	1 %	8 %	12 %
I alt	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %
N (tal observasjonar)	102	302	88	37	289

Samvariasjonen mellom eldsjelfaktor og dei fem karriereankera er vist i tabell 20.7. Blant personar som meiner at det   skape noko nytt er svært viktig i deira framtidige yrkeskarriere, har om lag halvparten h g eldsjelfaktor. Dette er signifikant høgare eldsjelfaktor enn dei som meiner det   vere uavhengig, det   bli leiar eller   realisere faglege interesser er viktige mål for karrieren. Den l gste eldsjelfaktoren finn vi blant dei som legg vekt på   ha ei sikker framtid.

TABELL 20.8. RANGERING AV ATTRAKSJONSFAKTORAR ETTER KOR STOR PROSENTDEL BLANT DEI MED HØVESVIS HØG OG LÅG ELDSJELFAKTOR SOM SVARAR AT FAKTOREN ER SVÆRT VIKTIG FOR DEIRA VAL AV FRAMTIDIG BUSTADREGION.

	Høg eldsjelfaktor	Låg eldsjelfaktor
Jobb til ektefelle/sambuar	74,7 % (1)	78,1 % (1)
Karrieremulegheiter	70,5 % (2)	58,4 % (4)
Ein god bustad	64,6 % (3)	56,0 % (5)
Natur og klima	60,4 % (4)	60,0 % (2)
Fritidstilbod	54,6 % (5)	40,3 % (7)
Oppvekstmiljø	53,2 % (6)	58,9 % (3)
Kommunikasjonar	47,9 % (7)	38,7 % (8)
Tryggleik	47,4 % (8)	51,4 % (6)
Bu- og levekostnader	39,2 % (9)	28,9 % (9)
Variert næringsliv	35,8 % (10)	23,4 % (12)
Kommunens tenestetilbod	30,9 % (11)	28,4 % (10)
Kulturtilbod	30,2 % (12)	24,7 % (11)
Butikktilbod	16,7 % (13)	14,5 % (14)
Nærleik til by	12,5 % (14)	18,4 % (13)

Tabell 20.8 viser kor stor prosentdel av personar med ein bestemt eldsjelgrad som meiner at dei ulike attraksjonsfaktorane er svært viktige for kvar dei vil busetja seg. Spørsmåla om attraksjonsfaktorar er basert på ein litteraturgjennomgang av kva faktorar som påverkar lysta til å flytta frå urbane til rurale strøk, sjå Årethun et al. (2017).

Tabellen gjev ein indikasjon på om det er store skilnader i vektlegginga av attraksjonsfaktorar mellom dei med høvesvis høg og låg eldsjelfaktor. Vi har rangert faktorane i søkkjande rekkefølge for dei med høg eldsjelfaktor. Begge gruppene legg mest vekt på jobb til ektefelle/sambuar når dei skal avgjera kvar dei ynskjer å bu og arbeida i framtida. 3 av 4 i begge gruppene meiner denne faktoren er særskild viktig for val av framtidig bustadregion. Det er likevel ein signifikant større prosentdel av personar med høg enn med låg eldsjelfaktor som legg avgjerande vekt på gode karrieremulegheiter, ein god bustad, gode kommunikasjonar, fritidstilbodet og eit variert næringsliv som viktige faktorar når dei skal vurdere framtidig bustadregion.

Blant dei med høg eldsjelfaktor svarar omlag 7 av 10 at karrieremulegheiter betyr svært mykje når dei skal bestemma seg for kvar dei vil slå seg til. Det kan vera mange grunnar til at personar med høg eldsjelfaktor i stor grad ynskjer å flytta til ein region med gode mulegheiter for å gjera ei yrkeskarriere. Ein proaktiv personlegdom heng tett saman med eit ynskje om å delta i, og vera med på å utforme, ulike aktivitetar. Dette kan vera aktivitetar knytt til ideelle organisasjonar og til ulike lag og foreiningar i nærmiljøet. Tilbodet av, og moglegheita for, å driva med ulike fritidsaktivitetar dreg difor til seg ein stor prosentdel med høg eldsjelfaktor. Tilgangen på eit variert næringsliv vil gje eldsjelene rom for å kunne ta arbeid, og gjera det mogleg å etablere sin eigen arbeidsplass, innan ulike yrke og bransjar. I tillegg vil eit variert næringsliv også kunne tilby arbeidsoppgåver og arbeidsplassar knytt til friviljuge og ideelle organisasjonar eller gjera det mogleg å tilpasse arbeidsoppgåvene til eit aktivt for nærmiljø og lokalsamfunn.

Talet på svært viktige attraksjonsfaktorar er betydeleg større blant dei med låg eldsjelfaktor samanlikna med respondentar som har høg eldsjelfaktor. Dette kan vera ein indikasjon på at personar med høg eldsjelfaktor er ei meir einsarta gruppe enn andre med klårt definerte krav til den kommunen eller det distriktet dei ynskjer å busetja seg i.

DISKUSJON

Det fyrste forskingsspørsmålet vi stilte, var om eldsjelene finst og om dei let seg finna.

Ved å bruke dei same fem spørsmåla som Kickul & Gundry (2002) fann vi at desse hadde høg reliabilitet ved at dei var sterkt, men ikkje for sterkt, interkorrelerte. Spørsmålsbatteriet viste og høg intern omgrepsgyldigheit ved at dei lada mot ein og same underliggjande faktor. Dette er i tråd med funn i Bateman & Crant (1993), som presenterer resultata frå tre undersøkingar der spørsmålsbatteriet hadde høg omgrepsvaliditet og intern validitet. Spørsmålssettet er og validert i ein norsk samanheng, sjå Oklevik & Nesse (2017) og Håvold et al. (2017).

Vårt andre forskingsspørsmål var: Kva kjenneteiknar eldsjelene?

Det er særleg fire kjenneteikn som stikk seg ut. For det fyrste har personar med høg eldsjelfaktor større entreprenørlyst enn andre. Denne samvariasjonen blir støtta av funn frå andre land.

Både Crant (1996), Frank et al. (2007) og Kickul & Gundry (2002) fann ein positiv samanheng mellom entreprenørlysta i ulike grupper og graden av proaktiv personlegdom. For det andre har menn høgare eldsjelfaktor enn kvinner, noko som ikkje er eit gjennomgåande funn i internasjonal litteratur. Seibert et al. (1999)

finn rett nok at menn scorar høgare på proaktiv personlegdom enn kvinner, medan korkje Park (2010), Crant (1996) eller Li et al. (2010) finn kjønsskilnader i graden av proaktiv personlegdom. Vårt funn kan skuldast at menn i større grad enn kvinner gjev uttrykk for at ein er pågåande, initiativrik og har stor gjennomføringsevne utan at dette treng å bli reflektert i faktisk åtferd.

For det tredje aukar eldsjelfaktoren med alderen. Dette kan skuldast at dei eldre har meir erfaring enn dei yngste når det gjeld å prøva ut nye idear og løysingar, og såleis meiner dei har eit betre grunnlag for å vurdere eigen eldsjelfaktor. Dei yngste har enno til gode å testa ut eigen eldsjelfaktor og svarar i stor grad «midt på treet» når dei skal klassifisere eigen eldsjelfaktor. Det er og grunn til å venta at mange av dei over 34 år allereie er i jobb eller er godt etablerte der dei no bur, slik at dei som likevel viser interesse for ein ny bu- og arbeidsplass gjennom Framtidsfylket, utgjer ei bevisst og framoverlena gruppe som kan tenkje seg å flytta og slå rot på ein ny stad. Dette vil truleg vera personar med eldsjelfaktor over gjennomsnittet. Mange av dei yngre derimot er enno ikkje etablerte og utgjer difor ei breiare gruppe som fyrst og fremst søker etter ein stad å slå seg ned og starte yrkeskarrieren. Denne gruppa har difor, i gjennomsnitt, ein lægre verdi på eldsjelfaktoren.

Funna våre om samanhengen mellom alder og eldsjelfaktor samsvarar til ein viss grad med funn i litteraturen. Park (2015) finn ein positiv samvariasjon mellom alder og proaktiv personlegdom, men verken Li (2010) eller Seibert et al. (1999) kan dokumentere ein signifikant korrelasjon mellom eldsjelfaktor og alder. Dette kan skuldast at utvala ofte har lita aldersspreiing. Kartlegging av eldsjelfaktor tek utgangspunkt i spørsmål kring realisering av idear, oppdage nye mulegheiter og å utfordre etablerte løysingar. Mange unge vil truleg finne slike spørsmål abstrakte og vanskelege å ta stilling til og difor i stor grad svara nøytralt. Dei som er noko eldre, har truleg gjort nokre erfaringar som gjer at dei kan ha meir bestemte oppfatningar om eigen proaktiv personlegdom.

For det fjerde har personar oppvaksne i Sogn og Fjordane, og som framleis bur der, lægre eldsjelfaktor enn gjennomsnittet.

Ifølgje Crant (1996) har personar med lite innslag av proaktiv personlegdom også låg entreprenørskapslyst, og sidan det er enklare å etablere bedrifter i folkerike område med eit mangfaldig næringsliv, dreg dette i retning av at personar med høg eldsjelfaktor i stor grad flyttar frå rurale område, som t.d. Sogn og Fjordane. På den andre sida viser personar med høg eldsjelfaktor stor vilje til å få gjennomslag hjå arbeidsgjevar for endra arbeidsvilkår som er betre tilpassa arbeidstakaren sin kompetanse (Parker et al., 2008), og dei er flinkare enn andre til å etablere sosiale, produksjonsfremjande nettverk på jobben (Yang et al., 2011; Joo et al., 2015).

Desse faktorane aukar flyttekostnadene til eldsjelene og reduserer dermed behovet for geografisk mobilitet. Den internasjonale forskinga finn difor ikkje ein eintydig samanheng mellom låg eldsjelfaktor og det å bli buande eit ruralt område.

Det tredje forskningsspørsmålet vårt var om eldsjelene har andre preferansar når det gjeld framtidig bu- og arbeidsstad enn ikkje-eldsjelene. Vi fann ingen signifikant samanheng mellom bustadønske og grad av proaktiv personlegdom.

Derimot fann vi skilnader når det galdt kva faktorar som er avgjerande for val av framtidig buregion. Respondentar med høg eldsjelfaktor tilla karriere- og arbeidsrelaterte attraksjonsfaktorar som større karrieremulegheiter, eit variert næringsliv og gode kommunikasjonar større vekt enn andre. Tidlegare forskning viser at det er ein sterk korrelasjon mellom løn og karriereutvikling på den eine sida og graden av proaktiv personlegdom på den andre (Seibert et al., 1999). Personar med høg eldsjelfaktor er og flinke til å forhandla med eigen arbeidsgjevar om endring og tilrettelegging av arbeidsvilkår og -oppgåver slik at dei er betre tilpassa eigen kompetanse og eigne interesser. Dette vil vera enklare å realisera i eit klima prega av sterk konkurranse om arbeidskrafta og med gode karrieremulegheiter, sjå Yang et al. (2011).

MANGLAR VED UNDERSØKINGA OG TRONG FOR VIDARE FORSKING

Denne artikkelen er avgrensa på tre område. For det fyrste består utvalet av høgt utdanna som har signalisert interesse for å bu og arbeida i Sogn og Fjordane. Dermed kan vi seie noko om eldsjelfaktoren til personar som vurderer å flytta til fylket. Det hadde og vore interessant å måle eldsjelfaktoren blant dei som nyleg har flytta til Sogn og Fjordane, for å få innsikt i kor stor denne er samanlikna med nyinnflyttarar andre stader i landet. For det andre er både denne artikkelen og mange andre forskingsbidrag om temaet fokusert på samvariasjonen mellom eldsjelfaktor på den eine sida og faktorar som entreprenørlyst, mobilitet, karriereanker og arbeidsmiljø på den andre. Det kunne og vore interessant å undersøke om det er ein samanheng mellom eldsjelfaktor på den eine sida og stresskjensle, ulike sjukdomar og kjensle av å vera utbrend på den andre. For det tredje manglar det ei tidsserieanalyse av eldsjelfaktor for å kunne måle endringar i folks eldsjelfaktor over tid og i kva grad den sjølvoppgjevne eldsjelfaktoren stemmer overeins med realiserte aktivitetar.

KONKLUSJON

For å kunne skape eit grunnlag for økonomisk vekst og utvikling i rurale område har tilgangen på ulike typar ressursar og kapital stor betydning. Dette kan vere realkapital som bygningar og maskiner, naturressursar som olje, gass, og vasskraft, arbeidstakarar og entreprenørar med bestemte kvalifikasjonar og utdanning. Men ei viktig drivkraft for å kunne utvikle lokalsamfunn er eldsjelene som deltek aktivt i lokale lag og foreiningar, skapar ikkje-kommersielle aktivitetar i nærmiljøet og som startar egne verksemdar (Alsos, 2010; Rønning, 2010). Desse samfunnsentreprenørane har mykje immateriell kapital, i form av pågangsmot, gjennomføringsevne og skaparkraft, noko som også er svært viktig for vekst og utvikling, særleg i distrikta.

Analysane i dette paperet viser at eldsjeler legg avgjerande vekt på arbeidsplass for ektefelle/ partnar, gode karrieremulegheiter og ein god bustad når dei skal velja region å busetja seg i. Dette er faktorar som i stor grad kan styrkast gjennom regionale og lokale politiske vedtak. På lokalt nivå kan ein leggja til rette for næringsareal med tilhøyrande infrastruktur og for rimelege og attraktive bustadtomter. Ved å få betre kjennskap til eldsjelene vil det og vera enklare for lokale styresmakter å setje i verk tiltak for å utløyse ressursar som personar med proaktiv personlegdom representerer både når det gjeld arbeidsplass- og stadutvikling.

MERKNADER

Forfattarane har ingen interessekonfliktar.

LITTERATUR

- Alsos, G.A. (2010). Ildsjeler og samfunnsentreprenører. I O.J. Borch & A. Førde (red.), *Innovative bygdemiljøer* (s. 27–38). Bergen: Fagbokforlaget.
- Arbo, P. & Bukve, O. (1990). Regionalpolitiske snuoperasjoner og lokale handlingsmiljø. I H. Baldersheim (red.), *Fornyelse nedenfra* (s. 101–136). København: NordREFO/ Akademisk Forlag.
- Bateman, T.S. & Crant, J.M. (1993). The proactive component of organizational-behavior: A measure and correlates. *Journal of Organizational Behavior*, 14(2), s. 103–118.
- Becherer, R.C. & Maurer, J.G. (1999). The proactive personality disposition and entrepreneurial behaviour among small company presidents. *Journal of Small Business Management*, 37(1), s. 28–36.
- Covey, S.R. (2004). *The 7 habits of highly effective people*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

- Crano, W.D. & Brewer, M.B. (2002). *Principles and methods of social research*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Inc.
- Crant, J.M. (1996). The proactive personality scale as a predictor of entrepreneurial intentions. *Journal of Small Business Management*, 34(3), s. 42–49.
- Frank, H., Lueger, M. & Korunka, C. (2007). The significance of personality in business start-up intentions, start-up realization and business success. *Entrepreneurship & Regional Development*, 19(3), s. 227–251.
- Framtidsfylket (2016). Om Framtidsfylket. Henta frå <https://framtidfylket.no/Om-Framtidsfylket> (lasta 12.08. 2016).
- Fuller, Jr., B. & Marler, L.E. (2009). Change driven by nature: A meta-analytic review of the proactive personality literature. *Journal of Vocational Behavior*, 75, s. 329–345.
- Gan, Y. & Cheung, F.M. (2010). From proactive personality to organizational citizenship behavior: mediating role of harmony. *Psychological Reports*, 106(3), s. 75–765.
- Hornby, A.S. (2000). *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*, sixth edn. New Delhi, India: Oxford University Press.
- Husby, O. (2013). Ukas ord: Entusiasme. Henta frå <https://sprakkalender2013.wordpress.com/2013/02/09/09-03-13-ukas-ord-entusiasme/> (lasta 11.08. 2016).
- Håvold, J.I., Årethun, T. & Nesse, J.G. (2017). Påverkar personlegdomstrekk og demografiske faktorar entreprenørlyst i distrikta? Eksempel frå Sunnmøre og Sogn og Fjordane. I J.G. Nesse (red.), *Innovasjonsøkosystem*. Bergen: Fagbokforlaget. (Kjem)
- Joo, B.K., Hahn, H.J. & Peterson, S.L. (2015). Turnover intentions: the effects of core self-evaluations, proactive personality, perceived organizational support, developmental feedback, and job complexity. *Human Resource Development International*, 18(2), s. 116–130.
- Kickul, J. & Gundry, L. (2002). Prospecting for strategic advantage: The proactive entrepreneurial personality and small firm innovation. *Journal of Small Business Management*, 40(2), s. 85–97.
- Kim, T.Y., Hon, A.H.Y. & Crant, J.M. (2009). Proactive personality, employee creativity, and newcomer outcomes: A longitudinal study. *Journal of Business and Psychology*, 24, s. 93–103.
- Kobro, L.U., Vareide, K. & Hatling, M. (2012). *Suksessrike distriktkommuner. En studie av kjennetegn ved 15 norske distriktkommuner*. TF-rapport nr. 303. Henta frå http://www.distriktssenteret.no/filearchive/suksessrike-distriktskommune-tf-303_2012-cutepdf.pdf (lasta 10.08. 2016).
- Li N., Liang J. & Crant M.J. (2010). The Role of Proactive Personality in Job Satisfaction and Organizational Citizenship Behavior: A Relational Perspective. *Journal of Applied Psychology*, 95(2), s. 395–404.
- Luthje, C. & Franke, N. (2003). The making of an entrepreneur: Testing a model of entrepreneurial intent among engineering students at MIT. *R&D Management*, 33(2), s. 135–147.
- Mullins, M.E., Kozlowski S.W.J., Schmitt N. & Howell, A.W. (2008). The role of the idea champion in innovation: The case of the Internet in the mid-1990s. *Computers in Human Behavior*, 24, s. 451–467.
- Nesse, J.G., Skogseid, I., Skarbø, K. & Larsen, Ø.H. (2014). *Innovasjon i Sogn og Fjordane: Vilkår og barrierar*. Dokumentasjonsrapport. Vestlandsforskning Rapport nr. 3/2014. Sogndal: Vestlandsforskning.

- Oklevik, O. & Nesse, J.G. (2017). Kva skaper eldsjeler i rurale strøk? Ein studie av vidaregåande elevar i to rurale regionar: Sogn og Fjordane samt Sunnmøre. I J.G. Nesse (red.), *Innovasjonsøkosystem*. Bergen: Fagbokforlaget. (Kjem)
- Park, I.N. (2015). The Role of Affect Spin in the Relationships between Proactive Personality, Career Indecision, and Career Maturity. *Frontiers in Psychology*, 6, Article 1754.
- Parker, S. & Collins C.G. (2008). Taking Stock: Integrating and Differentiating Multiple Proactive Behaviors. *Journal of Management* 36. SAGE.
- Rønning, L. (2010). Samfunnsentreprenørskap som initiering av lokal næringsutvikling. I O.J. Borch & A. Førde (red.), *Innovative bygdemiljøer* (s. 53–67). Bergen: Fagbokforlaget.
- Rønning, L., Ljunggren, E. & Wiklund, J. (2010). The Community Entrepreneur as a Facilitator of Local Economic Development. I C. Karlsson, B. Johansson & R.R. Stough (red.), *Entrepreneurship and Regional Development: Local Processes and Global Patterns* (s. 195–237). Cheltenham UK: Edward Elgar.
- Schein, E.H. (1975). How 'career anchors' hold executives to their career paths. *Personnel*, 52(3), s. 11–24.
- Schein, E.H. (1978). *Career dynamics: Matching individual and organizational needs*. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company.
- Schein, E.H. (1990). *Career anchors: Discovering your real values*. Revised Edition, San Francisco: Pfeiffer & Company.
- Seibert, S.E., Crant, J.M. & Kraimer, M.L. (1999). Proactive personality and career success. *Journal of Applied Psychology*, 84 (3), s. 416–427.
- Thompson, J.A. (2005). Proactive personality and job performance: A social capital perspective. *Journal of Applied Psychology*, 90(5), 1011–1017.
- Yang, J., Gong, Y. & Huo, Y. (2011). Proactive personality, social capital, helping, and turnover intentions. *Journal of Managerial Psychology*, 26(8), s. 739–760.
- Årethun, T., Nesse, J.G. & Håvold, J.I. (2017). Rekruttering av arbeidskraft til utkantane. Ein analyse av likskapar og ulikskapar mellom avgangselevar i vidaregåande skule og ferdig utdanna kandidatar. I Nesse, J.G. (red.). *Innovasjonsøkosystem*. Bergen: Fagbokforlaget. Under publisering.

FORFATTEROMTALER

JOHN ROGER ANDERSEN er professor i sjukepleie ved Høgskulen på Vestlandet (Campus Førde) og forskar i Helse Førde. Andersen leiar forskingsgruppa «Folkehelse, livsstil og overvekt», som er ei strategisk satsing av Helse Førde og Høgskulen på Vestlandet. Forskningsfeltet er spesielt førebygging og behandling av livsstilssjukdommar med fokus på helserelatert livskvalitet.

VIDAR ANDERSEN (f. 1976) er 1. amanuensis ved Høgskulen på Vestlandet, Avdeling for lærarutdanning og idrett, Institutt for idrett. Fag- og forskningsfelt er treningslære og treningsfysiologi for ulike målgrupper.

ANDERS ASCHIM (f. 1958), professor II i idé- og kristendomshistorie ved Høgskulen i Volda og professor i religion, livssyn og etikk ved Høgskolen i Innlandet. Særlege forskingsområde: bibel og bibelomsetjing, norsk 1800-talshistorie, religion og migrasjon.

KRISTIN GAASEIDE AURE har en bachelorgrad i Handels- og Serviceledelse og en mastergrad i International Business and Marketing fra Høgskolen i Ålesund (NTNU Ålesund). Hun skrev mastergradsutredningen sammen med Kristine Dybvik Nervik. Temaet for avhandlingen var merkevarebygging, hvor en lokal klippfiskbedrift på Sunnmøre ble analysert basert på kunders persepsjoner. Kristin arbeider som administrativ leder i Volsdalen skole.

INGUNN BALEVIK (f. 1969) frå Balestrand i Sogn og Fjordane. Utdanna lektor i læring og undervisning. Master (2014) frå UIB/HISF. Tittel på Masteroppgåve: «... same feila gong på gong». Jobbar som lærar på Høyanger skule.

ELI BJØRHUSDAL er førsteamanuensis ved Høgskulen på Vestlandet (Campus Sogndal). Ho forskar på språkforvaltning og språkdidaktikk og underviser på lærarutdanninga i Sogndal. I 2014 disputerte ho med avhandlinga *Mellom nøytralitet og språksikring. Norsk offentlig språkpolitikk 1885–2005*.

TROND BJØRNDAL er dr. oecon fra Norges Handelshøyskole og professor i økonomi ved Institutt for internasjonal forretningsdrift, NTNU Ålesund. Han er også seniorforsker ved SNF i Bergen. Hans hovedforskningsområde er ressursøkonomi, og da spesielt fiskeriøkonomi. Bjørndal har ledet en rekke nasjonale og internasjonale forskningsprosjekter, og har publisert flere bøker og mange vitenskapelige artikler innenfor ressursøkonomiområdet.

FINN OVE BÅTEVIK (f. 1960) er professor ved Høgskulen i Volda. Han har m.a. forskingerfaring innan området regional utvikling, med tema som demografi, rekrutteringsutfordringar, kompetansetilgang og småsamfunnsutvikling.

HILDE G. CORNELIUSSEN (f. 1969) er forsker ved Vestlandsforskning. Hun har doktorgrad (2003) fra Humanistisk informatikk ved Universitetet i Bergen, der hun var ansatt fra 1998 til 2016. Faglig bakgrunn innen forskning på identitet, kultur og teknologi.

CAROL AZUNGI DRALEGA (f. 1972) er forsker ved Vestlandsforskning og førsteamanuensis ved NLA Høgskolen. Hun har doktorgrad i medievitenskap, Universitet i Oslo (2008). Forskningsinteresser innen medier, IKT og inkluderings- og utviklingsspørsmål.

KARI DYB (f. 1966) er forsker ved Nasjonalt senter for e-helseforskning. Hun har en doktorgrad i sosiologi (2011) Universitet i Tromsø, og har forsket på innføring, bruk og ikke bruk av IKT i helsesektoren siden 2004.

INGRID FOSSØY er dosent/ dr.polit i pedagogikk ved Høgskulen på Vestlandet, Avdeling for lærarutdanning og idrett. Ho har i ei årrekke hatt leiar- og undervisningsoppgåver knytt til fagområda rettleiing og høgskulepedagogikk. Rettleiing er også eit sentralt forskingsområde.

JOAR FOSSØY (f. 1981) er høgskulelektor i idrett, Institutt for idrett ved Høgskulen på Vestlandet, Campus Sogndal. Forskningsområde: idrettshistorie, fotball og media, idrett (fotball) og profesjonalisering, idrett og samfunn, fair play i kroppssøvningsfaget.

FRODE FRETLAND (f. 1962) er førstelektor i idrett, instituttleiar på Institutt for idrett ved Høgskulen på Vestlandet, Campus Sogndal. Forskningsområde: idrettshistorie, ballspel, evaluering, friluftslivsomgrepet.

JAN OLAV FRETLAND (f. 1950) er dosent i norsksdidaktikk ved Høgskulen på Vestlandet. Har skrive ei rad bøker om nynorsk språk og om klårt språk i offentlig forvaltning. Har mellom anna vore rektor på Høgskulen på Vestlandet og leiar i Norsk språkråd.

ØYVIND GLOSVIK (f. 1958) er dr. polit. og dosent ved Avdeling for lærarutdanning og idrett, Høgskulen på Vestlandet, nærregion Sogn og Fjordane. Han forskar på lokale og regionale utviklingsprosessar, førstelineleiing, kunnskapsleiing og lærande leiing i helse- velferds- og utdanningsinstitusjonar.

GRO MARIT GRIMSRUD (f. 1963) er seniorforskar/ph.d. ved Uni Reseach. Ho har forskningserfaring innan ulike samfunnsfaglege tema, m.a. flytting, befolknings- og næringsutvikling, kjønnsrelasjonar og stadsutvikling.

KJERSTI HALVORSEN (f. 1963). Dr. polit. Førsteamanuensis ved Høgskulen på Vestlandet, campus Sogndal. Forskings- og undervisningsinteresse: organisasjonsteoriens klassikere og anvendelse av organisasjonsteori.

LARS JULIUS HALVORSEN (f. 1975) er forskar ved Møreforskning AS og seniorrådgjevar ved Høgskulen i Volda. Dei siste åra har Halvorsen forska på spørsmål knytt til regional utvikling, småskala næringsverksemd og lokalsamfunnsutvikling samt migrasjon, religion og integrering.

PÅL HAMRE (f. 1971), Høgskulen i Volda, er førsteamanuensis i norsk. Han har skrive ph.d.-avhandlinga *Norskfaget og skjønnlitteraturen. Ein studie av norskfaglege normtekstar 1739-2013* (2014).

RAGNHILD PAULSEN HAMRE (f. 1978) er kontorsjef ved Avdeling for humanistiske fag og lærarutdanning, Høgskulen i Volda. Ho har skrive masteravhandlinga *Frå allmennlærer til lærarmaster med lektorkompetanse* (2016).

LISA HANSSON, Ph.D. (f. 1978) er førsteamanuensis ved Høgskolen i Molde. Hennes forskning fokuserer på bærekraftig planlegging og policy, ofte knyttet til sosiotekniske endringer og utfordringer.

ØYVIND HELGESEN er professor i markedsføring ved NTNU ved Institutt for Internasjonal Forretningsdrift (IIF) i Ålesund og professor II i Management Accounting ved Norges Handelshøyskole (Bergen). Han er programansvarlig for mastergradsstudiet i internasjonal business og markedsføring. Helgesen har doktorgrad (dr. oecon.) fra NHH. Han arbeidet i næringslivet i 16 år før han begynte i akademien.

GUÐRÚN KJARTANSDÓTTIR (f. 1964), frá Reykjavík Island, bur i Balestrand i Sogn og Fjordane. Utdanna lektor i læring og undervisning. Master (2014) frå UIB/HISF. Tittel på masteroppgåve: «... same feila gong på gong». Jobbar som lærar på Høyanger skule.

ØYVIND HEIMSET LARSEN er sivilingeniør frå NTNU i 1998, ved fakultet for Industriell økonomi og teknologileiing. Han studerte så prosjektleiing og leiing ved BI, Oslo i samband med verneplikt. Larsen har 15 års erfaring som forskar ved Vestlandsforskning og underviste i Endringsprosessar og IT-leiing frå 2001–2002 ved Høgskulen i Sogn og Fjordane. Som prosjektleiar og forskar ved Vestlandsforskning har han bidrege i ei rekke

regionale, nasjonale og internasjonale prosjekt. Larsen har forska på IKT og regional utvikling, breiband og IKT innan skule- og helsesektoren, og han har sidan 2005 deltatt aktivt i ulike program frå Norges forskingsråd for å stimulera til meir bruk av forskning og utvikling (FoU) for betre innovasjon i næringslivet.

VEGARD FUSCHE MOE (f. 1973) er førsteamanuensis i idrett ved Høgskulen på Vestlandet, Campus Sogndal. Han forskar og underviser på tema knytt til bevegelse og fysisk aktivitet frå idrettsfilosofiske og læringsorienterte perspektiv.

TERJE MYKLEBUST (f. 1967) er førsteamanuensis i matematikk ved lærarutdanninga ved HiSF. Han har dr.grad i matematisk statistikk frå UiB, og han arbeider blant anna med didaktiske spørsmål saman med statistikk.

KRISTINE DYBVIK NERVIK har en bachelorgrad i Handels- og Serviceledelse og en mastergrad i International Business and Marketing fra Høgskolen i Ålesund (NTNU, Ålesund). Hun skrev mastergradsutredningen sammen med Kristin Gaaseide Aure. Temaet for avhandlingen var merkevarebygging, hvor en lokal klippfiskbedrifts merkevare, lokalisert på Sunnmøre, ble analysert basert på kunders persepsjoner. Kristine arbeider som kundekoordinator i Devold of Norway AS.

JON GUNNAR NESSE er siviløkonom med høgare avdeling frå Norges Handelshøyskole (NHH), med hovudfag i administrasjons- og åtferdsfag. Han er tilsett som førstelektor ved Høgskulen på Vestlandet og underviser i organisasjons- og leiingsfag ved bachelorstudiet i økonomi og administrasjon. Nesse har forska på regional utvikling, omstilling på einsidige industristadar, fornybar energi og entreprenørskap, og han har publisert ei rad rapportar og artiklar innan desse områda.

ERIK NESSET er dr. polit. fra Universitetet i Bergen og professor i økonomi ved Institutt for internasjonal forretningsdrift, NTNU Ålesund. Han har publisert en rekke vitenskapelige publikasjoner i internasjonale tidsskrift innen næringsøkonomi og markedsanalyse.

OVE OKLEVIK er cand.oecon. frå Universitetet i Oslo, og har ein ph.d. frå Norges Handelshøyskole (NHH). Han er førsteamanuensis ved Høgskulen på Vestlandet og underviser der i marknadsføring, metode og samfunnsøkonomiske fag innan det økonomisk administrative fagområdet. Oklevik har bidrege på forskning innan lønsemd i reiselivet, entreprenørskap, innovasjon og fornybar energi.

MARK PASQUINE er dr. oec. fra Norges Handelshøyskole og arbeider som førsteamanuensis i internasjonal markedsføring og merkevarebygging ved Institutt for internasjonal forretningsdrift, NTNU Ålesund.

LIN PRØITZ (f. 1971) er grunnlegger og forsker i Forskerkollektivet. Hun har doktorgrad (2007) og har vært postdoktor i kjønn og medievitenskap ved Universitetet i Oslo. Opprinnelig utdannet fotograf. Siste publikasjon: *Selvbilde: fra selvportrett til #selfie*.

BODIL RAVNEBERG (f. 1961) er statsviter og professor ved Høgskulen på Vestlandet. Hun er opptatt av frivillige organisasjoner sin rolle i velferdsstaten, både funksjonshemmedes interesseorganisasjoner og ulike foreninger som arbeider med integreringsspørsmål.

AMUND RIISER (f. 1978) er førsteamanuensis i idrett ved Høgskulen på Vestlandet, Campus Sogndal. Han forskar på og underviser i tema knytt til idrettsleg prestasjon og fysisk aktivitet og folkehelse.

KRISTIN SAGERØY RÅSBERG (f. 1973) er avdelingsleder ved Høyanger vidaregåande skule. Fullførte masterutdanning i organisasjon og leiing/utdanningsleiing ved Høgskulen i Sogn og Fjordane i 2015.

DORTHEA SEKKINGSTAD er høgskulelektor i utdanningsleiing ved Høgskulen på Vestlandet, Avdeling for lærarutdanning og idrett. Ho har vore studieleiar for PPU-utdanninga (praktisk pedagogisk utdanning) og har leiar- og undervisningsoppgåver knytt til vidareutdanningane innan høgskulepedagogikk og rettleiing. Ho har arbeidd som lærar og rektor i ei årrekke.

AREZOO SOLTANI (f. 1980) har doktorgrad i ressursøkonomi fra Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU). Hun er ansatt som førsteamanuensis ved Høgskulen på Vestlandet, og postdoktor ved NMBU og har undervisning i matematikk for økonomer ved bachelorstudiet i økonomi og administrasjon og fornybar energi. Soltani forsker på skogøkonomi i Iran og Afrika, og lagring av karbon i skog.

ATLE HOLE SÆTERBAKKEN (f. 1980) er førsteamanuensis ved Høgskulen på Vestlandet ved institutt for idrett, campus Sogndal. Forskings- og fagfeltet er treningslære, treningsfysiologi og eldre.

EINAR YLVISÅKER (f. 1967) er høgskulelektor ved Høgskulen på Vestlandet, Avdeling for lærarutdanning og idrett, Institutt for idrett. Fagfeltet er treningslære, fotball og anatomi og fysiologi, og han har jobba mykje med akselerometerdata i store prosjekt dei siste åra.

TORBJØRN ÅRETHUN er samfunnsøkonom fra Universitetet i Oslo. Han er tilsett som førstelektor ved Høgskulen i på Vestlandet, og underviser i matematikk og samfunnsøkonomiske fag ved bachelorstudiet i økonomi og administrasjon. Årethun har forska på regional utvikling og entreprenørskap og publisert artiklar innan desse områda.

TURID AARSETH (1957) er førsteamanuensis ved Høgskolen i Molde. Hun har lang erfaring fra kommune- og velferdsforskning og er særlig opptatt av desentralisering av velferdsstaten og horisontal samordning.

OVERSIKT OVER INITIATIVTAKARAR OG DEI SOM GITT
PENGEGÅVER

HØGSKULEN I
SOGN OG FJORDANE

HØGSKULEN I VOLDA

Høgskolen i Molde
Vitenskapelig høgskole i logistikk

NTNU

Kunnskap for ei betre verd

MØREFORSKING

VESTLANDSFORSKING

Møre og Romsdal
fylkeskommune

SOGN OG FJORDANE
FYLKESKOMMUNE

SPAREBANKEN MØRE